REVIZE
2019 - 2023

Errata

	Vytištěno	Má být
str. 305, ř. 5 zdola	Schmidt	Schmid
str. 309, ř. 8 zdola	εκδιωκομένου	ἐκδιωμένου
str. 309, ř. 8 zdola	έπεσιακτου	ἐπεσιάκτου
str. 309, ř. 4 zdola	tex	text
str. 309, ř. 4 zdola	καί	καὶ
str. 310, ř. 7 zdola	ονασστρίαν	μοναστρίαν
str. 310, ř. 3 zdola	διασκομένου	διαγνωσκομένου
str. 311, ř. 8 zdola	αγνοία	ἀγνοίᾳ
str. 311, ř. 8 zdola	αντῆς	ἀυτῆς
str. 321, ř. 22	Votera	Voltera
str 368, ř. 19 zdola	przemyśle	przemyśle

Knihovna UK PF
3125754298

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

9

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Vědečtí redaktoři

prof. DrSc. Václav Vaněček, člen korespondent ČSAV

CSc. dr. Jaroslav Houser

CSc. dr. Jiří Kejř

CSc. dr. Jiří Klabouch

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

9

Nakladatelství
Československé akademie věd

Praha 1963

Knihovna právnické fakulty
University Karlovy
Zn.č.: 78 12/91 b
Inv. č.: 4298/75

© Nakladatelství Československé akademie věd 1963

U.S.T. Academica (Fo). 2154 32.

Vojenská diktatúra na slovenskom území okupovanom horthyovským Maďarskom (november-december 1938)

Martin Vietor

V tomto roku spomína pracujúci ľud ČSSR na 25. výročie mníchovskej zrady. Spomíname na tragické udalosti, za ktoré niesla zodpovednosť česká a slovenská buržoázia, na nasledujúce roky fašistickej nadvlády vytrpenej v hitlerovskom protektoráte, v tzv. Slovenskom štáte i v horthyovskom Maďarsku. Spomíname na ponaučenia získané v hrdinských národnooslobodzovacích bojoch, ktoré náš ľud vyjadroval heslom „Nikdy viac Mníchov", a to zabezpečil výstavbou socialistickej spoločnosti.

Medzi nepriateľskými silami, ktoré sa pričinili o fašistickú okupáciu v r. 1938—1945, nachádzala sa aj maďarská buržoázia žijúca na Slovensku a jej politická strana. V tejto štúdii načrtneme deštruktívnu činnosť Zjednotenej maďarskej strany (EMP) v r. 1938 a zhodnotíme udalosti vojenskej diktatúry nastolenej na slovenskom území okupovanom po viedenskej arbitráži horthyovským Maďarskom. Prvá, časove síce krátka etapa tohto okupačného režimu si zasluhuje podrobný rozbor. Skúsenosti, ktoré získalo obyvateľstvo okupovaného územia počas vojenskej správy, podstatne prispeli totiž k vzniku kryštalizačného procesu, ktorý napokon vyústil v národnooslobodzovacom boji aj v južných krajoch našej vlasti.

•

Vládnúce triedy horthyovského Maďarska vedeli, že svoje imperialistické lúpežnícke ciele nemôžu uskutočniť bez pomoci Hitlera. V záujme týchto cieľov boli pripravené podporovať jeho dobrodružnú politiku a splniť hospodárske a politické požiadavky hitlerovského Nemecka, za predpokladu, že fašistická vládna moc v Maďarsku ostane v rukách zástupcov veľkostatkárov a bankárov a že túto moc nebudú vážne ohrozovať záujmy nemeckého imperializmu. V tomto zmysle sa vytvárala úzka spolupráca nemeckej a maďarskej doplomacie, zamerená na uskutočnenie agresie proti ČSR. Politické ciele horthyovskej vlády presadzovala v ČSR Zjednotená maďarská strana — EMP, ktorá od februára 1938 už otvorene koordinovala svoju činnosť s akciami Henleina a HSES. Do júna 1938 sa sústredila EMP na získanie ma-

ďarského obyvateľstva na Slovensku pre vrcholiace iredentistické akcie horthyovskej vlády.

Funkcionári EMP, Szüllő, Jaross, Korláth, Majtényi, R. Vozáry a iní, vystupovali na okresných konferenciách, presvedčovali prítomných, že EMP je predstaviteľkou väčšiny maďarského obyvateľstva na Slovensku — čo však nebola pravda —, vyhlásili že „bolavé otázky Maďarov nemožno vyriešiť na marxistickou podklade", ale len „cez EMP, tak ako i slovenská otázka je riešiteľná len cestou HSES"; stupňovali jazykové, školské požiadavky a pod.[1] Na zasadnutí výkonného výboru EMP sa prízvukovalo, že „politika Slovákov a Maďarov sa úzko spojila na podklade spoločnej pôdy, spoločnej minulosti a spoločného domova" a podľa slov Jarossa, „Slováci a Maďari žijú na území s jednotným hospodárskym záujmom" a „autonómia Slovenska ako maďarská požiadavka, nie je novinkou".[2] V Národnom zhromaždení v Prahe prehlásil Szüllő, že „Slovensko bolo tisíc rokov integrujúcou súčasťou Maďarska", že čs. vláda nemohla vytvoriť národný štát zo štátu „typicky národnostného a preto treba vyriešiť menšinovú otázku".[3] Strategické zámery EMP sa dali vycítiť z takýchto a podobných prejavov. Podpora ľudákov pri presadzovaní autonómie Slovenska bola súčasťou Henleinom riadených akcií na rozleptávanie spoločenských síl Čs. republiky. Degradovanie štátotvorného slovenského národa na takú menšinu, akú tvorili Nemci a Maďari, vyhovovalo záujmom nemeckej a maďarskej vlády. Autonómia znamenala vytrhnúť Slovensko z jednotného čs. štátu a tým aj zánik ČSR; proti autonómnemu Slovensku ako bývalej „tisícročnej súčasti Maďarska" sa ľahšie presadzovali revizionistické požiadavky.

Ešte jasnejšie sa to ukázalo po známej karlovarskej reči Henleina (24. apríla 1938) a po článku Henleina, uverejnenom v budapeštianskom denníku Pesti Hírlap o „nebezpečenstve polovičatých riešení" (29. mája 1938). Esterházy mal 5. apríla 1938 prejav v Národnom zhromaždení, v ktorom podporoval požiadavky ľudákov a prehlásil, že „Maďari, ktorí stoja tiež na kresťanskom a národnom podklade, rýchlejšie dosiahnu svoje národné práva od autonómnej slovenskej vlády, než od zaslepeného čs. režimu".[4] V máji 1938 predložila EMP Hodžovi svoje požiadavky vo forme memoranda, v ktorom žiadala „úplnú rovnoprávnosť s ostatnými národnými skupinami", t. j. také hospodárske, politické a právne postavenie, aké požadoval Hitler pre Nemcov, resp. HSES pre Slovákov, a ktoré v máji 1938 sa ešte

[1] Z prejavov Szüllőa 4. 2. 1938 v Bratislave, Jarossa 17. 2. 1938 v Komárne, 5. 3. 1938 v Rim. Sobote, Majtényiho 10. 3. 1938 v Želiezovciach.

[2] V Rimavskej Sobote, 5. 3. 1938.

[3] Z prejavu v Národnom shromáždení, 8. 3. 1938.

[4] Podobne sa vyjadril Szüllő v Národnom zhromáždení, 29. 3. 1938; Esterházy v rozpočtovom výbore NZ, kde tvrdil, že ešte r. 1930 výše 90 000 obyvateľov maďarskej národnosti nemalo štátne občianstvo a že 13 000 maďarských detí chodí do slovenských škôl.

maskovali heslom „plnú autonómiu pre všetky národy republiky“. Ďalej vydala manifest, v ktorom žiadala „jednotu Maďarov za spokojný maďarský život“ pod heslom „Jeden Boh, jeden osud, jedná vôľa, jeden tábor!“[5] Nábor nového členstva robila EMP aj medzi priemyselným a poľnohospodárskym robotníctvom; oslavovala preto 1. Máj, pravda s výhradou, že v „tejto oslave niet nenávisti, triednych rozporov, revolučnosti, ale len neoblomná vôľa a obetavosť tých, ktorí chcú pracovať za maďarský národ“.

V tomto štádiu iredentistickej propagandy musela EMP konkretizovať sľuby, naznačiť, aké hospodárske a politické výhody by plynuli maďarským pracujúcim v prípade uskutočnenia uverejnených politických cieľov. Musela to urobiť tým viac, že sa v máji 1938 konali obecné voľby, ktoré mali dokázať, že EMP zastupuje väčšinu maďarského obyvateľstva na Slovensku. Robotnícke sekcie EMP sľubovali neuvedomelým pracujúcim, že pre 6000 robotníkov demontovaných fabrík vymôže od čs. vlády jednu miliardu Kčs z titulu ušlej mzdy, že pod maďarskou vládou sa postavia nové priemyselné podniky, ktoré zabezpečia trvalé zamestnanie nielen maďarským, ale aj slovenským robotníkom. Nezamestnaným robotníkom a ich rodinám sľubovali sociálnu pomoc a pracovné príležitosti. Maloroľníkom a bezzemkom sa sľubovalo, že čs. pozemková reforma bude revidovaná, že rozparcelované veľkostatky sa nevrátia bývalým majiteľom, ale pridelia sa maďarským roľníkom.[6]

Obecné voľby neskončili všade s jasne prenikavým víťazstvom EMP, i keď nemožno nevidieť účinky demagogických sľubov.[7] Esterházy chcel ešte lepšie využiť svojich spojencov. Z príležitosti oslavy pittsburskej dohody napísal list Hlinkovi, v ktorom zdôraznil, že „osud tu žijúceho Maďarstva, ktorý je neoddeliteľne jednotný s osudom Slovákov, sa zlepší až vtedy, keď víťazná zástava autonómie zaveje nad Slovenskom“.[8] Dňa 9. júna 1938 usporiadala aj EMP svoju manifestáciu v Bratislave, ktorá odrážala stupňované politické napätie. Szüllő konštatoval, že „Maďarstvo nie je menšinou, ale národom“, a preto „nemôže sa uspokojiť menšinovými právami“. Verejne požadoval „samourčovacie právo pre uvedomelý maďarský národ“. Esterházy vyhlásil, že maďarské obyvateľstvo Slovenska nebude oslavovať dvadsiate výročie vzniku ČSR, ale oslavuje „pamiatku Sv. Štefana spolu s Maďarmi za hranicami,“ pretože politika Sv. Štefana znamená

[5] Vzorom hesla bolo nacistické heslo „Ein Reich, ein Volk, ein Führer“.

[6] Z prejavu senátora Szilassyho na verejnej schôdzke EMP v Lučenci 19. 5. 1938. Menovaný stal sa vládnym komisárom pre revíziu pozemkovej reformy v ministerstve Jarossa (Földbirtokrendezési kormánybiztos). Revíziu pozemkovej reformy žiadal aj Szüllő v prejave 10. 6. 1938 v Bratislave.

[7] Napr. v Galante dostala EMP 38,49 % hlasov, v Lučenci 26,05 %. V Komárne získala 21 mandátov, t. j. len o 9 viacej než r. 1931, v Rožňave 21 mandátov, t. j. len o 5 viacej než r. 1931.

[8] Kisebbségvédelem, Budapešť 1938, I., č. 2—3, 65.

pevnú národnú spolupatričnosť a táto cesta vedie k maďarskému vzkrieseniu".[9]

V auguste r. 1938 pristúpil Hitler k „vyjasneniu politických cieľov". Keitel konferoval s Horthym v Budapešti (8. augusta) a 20. augusta odcestoval Horthy na oficiálnu návštevu do Nemecka, aby dojednal spoločný postup proti ČSR, predebatoval prípravu maďarsko-juhoslovanského ujednania a výstup Maďarska zo Spoločnosti národov. V tom istom čase (23. augusta) dojednala sa maďarská vláda s predstaviteľmi Malej dohody v Bled o tom, že medzi Maďarskom a Malou dohodou sa vylučuje používanie násilných prostriedkov a členské štáty Malej dohody uznávaju rovnoprávnosť Maďarska na ozbrojenie.[10] Týždeň pred príchodom Horthyho do Nemecka, 12. augusta 1938 prijal lord Runciman Esterházyho, Szüllőa a Jarossa. Nimi predložené maďarské požiadavky čo do formy a obsahu boli vlastne kópiou Henleinovho memoranda. Pár dní nato zasadalo vedenie EMP v Leviciach, kde Jaross a Esterházy vyzdvihli, že Maďari žiadajú „plnú revíziu ústavy" a v anglickom denníku Daily Mail uverejnili vyhlásenie Esterházyho o maďarskej požiadavke „plnej rovnoprávnosti a práva na samourčenie". Akcie Horthyho a Esterházyho boli teda zladené.[11]

Medzi 15. a 28. septembrom 1938 sa v Berlíne dokončili prípravy Mníchova. V tom čase žiadala maďarská vláda Hitlera, aby Henlein upevnil „spoluprácu s maďarskou národnou skupinou". 17. septembra upozornil Göring maďarského vyslanca Sztójayho, že „nadišiel čas pre uspokojenie maďarskej požiadavky". Ten istý deň začali Henleinove ozbrojené bandy novú ofenzívu a parlamentný klub a vedenie EMP vydalo deklaráciu, že „maďarská národná skupina v ČSR preberie do svojich rúk riadenie svojho osudu a tým cieľom požaduje právo na samourčenie a plebiscit".[12] 20. septembra Horthy, Imrédy a Kánya sú znovu v Nemecku, v Budapešti sa organizujú masové iredentistické manifestácie, o týždeň maďarská vláda odmieta návrh čs. vlády ohľadne priateľského prejednania ústupkov a ešte deň pred Mníchovom konferuje Csáky s Cianom, ktorý sľubuje, že po vyriešení problému sudetských Nemcov presadí aj vybavenie maďarských a poľských nárokov.[13] Vybavenie sa pojalo do známej prílohy č. 1 a 2 mníchovského verdiktu.

Na podporu diplomatických krokov horthyovskej vlády organizovala EMP v spolupráci s maďarskými orgánmi ministerstva vnútra aj ilegálne rozvratnícke akcie. Počas mobilizácie agitovala medzi vojakmi maďarskej

[9] Kisebbségvédelem, Kisebbségi sors, 1938, I., 2—3, 74.

[10] Pozri k tomu, Karsai Elek, *„Országgyarapitás, országvesztés"*, Budapešť 1961, 82 a n., Bohuslav Graca, *14. marec 1939*, Bratislava, 1959.

[11] Kisebbségvédelem, 1938, VI, 57—58.

[12] Magyar Szemle, Budapešť, 1938, VII.

[13] Dokumenty v zbierkach: *Okmányok és adatok a második világháboru előzményeiről*, I, 162—163, 185—186. *Magyarország és a második világháboru*, 133, 135.

národnosti, aby prešli do Maďarska, aby sabotovali vojenské rozkazy a organizovali diverzie. V pohraničných obciach nasadili špiónov, ktorí zbierali správy vojenského charakteru a cestou agentov udržiavali styky s maďarskými špionážnymi orgánmi. Poplašné správy, iredentistická agitácia a protičeskoslovenská propaganda neostala pochopiteľne bez ozveny najmä medzi neuvedomelými obyvateľmi maďarskej národnosti, avšak medzi vojskom a mobilizovanými brancami bola bezúspešná. Behom septembra prešlo do Maďarska spolu 21 vojakov z týchto 10 sudetských Nemcov.[14] Masové demonštrácie slovenských pracujúcich v lete 1938, na ktorých aj uvedomelí pracujúci maďarskej národnosti s nadšením prijali výzvu KSČ a vyjadrovali odhodlanie brániť republiku, v značnej miere paralyzovali vplyv šovinistickej propagandy horthyovskej iredenty, pokiaľ masy ešte čakali na rozhodné kroky čs. vlády, pokiaľ sa neuverejnila mníchovská zrada a kapitulácia čs. buržoázie.

Udalosti októbra r. 1938, ktoré predchádzali pred viedenskou arbitrážou, sú dostatočne známe. Rekapitulujeme preto len niektoré dáta na osvetlenie činnosti EMP pred a počas komárňanských rokovaní.

Maďarská vláda predložila čs. vláde dňa 3. októbra 1938 nótu, v ktorej žiadala začať vyjednávania v priateľskom ovzduší. Žiadala tým cieľom prepustiť všetkých maďarských politických väzňov, mobilizovaným vojakom maďarskej národnosti poskytnúť dovolenky, aby sa vrátili do svojich bydlísk, organizovať miestne poriadkové oddiely s miešaným velením, a symbolicky odovzdať dve pohraničné miesta, ktoré malo maďarské vojsko hneď obsadiť. Navrhovala začať rokovania v Komárne dňa 6. októbra 1938. Keďže 5. októbra nastala zmena v čs. vláde, nový minister zahraničných vecí hľadal zbližienie k ose Rím—Berlín, Beneš odstúpil a Tiso prevzal vedenie autonómnej vlády, maďarská vláda súhlasila s odročením začiatku rokovania o dva dni. Súčasne nariadila, aby sa maďarské vojsko priblížilo k Dunaju, ale zdržala sa vojenských akcií, pretože „aj vodcovia Maďarov na Slovensku sú tej mienky, aby sme vojensky nezasahovali“. Bola to, pravda, výhovorka; skutočná príčina bola v tom, že Hitler už nemal záujem na takomto riešení. 7. októbra prejednala maďarská vláda obsah rozhlasového prejavu Tisu, súhlasila s protinávrhom čs. vlády, aby sa rokovania začali 9. októbra a zápisnične konštatovala, že „Maďari berú na vedomie rozhodnutie slovenského ľudu o vlastnom osude . . . Maďari od začiatku žiadali zabezpečiť právo samourčenia pre všetky národy republiky, osobitne pre Slovákov

[14] Stopovacie ústredie mad. žandárstva, č. 14.028/B. kt. 1938, pod č. A XXII-5/51/4 v archíve Ústavu dejín MZRS (v ďalšom PIA). Podľa názoru mad. vojenských organov odradila vojakov mad. národnosti od úteku skutočnosť, že mad. polícia pridlho držala utečencov v policajnej väzbe a preto žiadali, aby utečencov-zbehov koncentrovali vo vojenských táboroch a zaradili ich do „freikorps“-ov (szabadcsapatok), KEOKH Miskolc, 53/3/1938 eln. sz. pod č. AXXII/5/51/63, PIA.

a Rusínov". Ten istý deň odzneli v Bratislave rozhlasové prejavy Esterházyho a Jarossa, z ktorých sa mohli ľudáci presvedčiť o tom, že Maďari už sa neuspokojujú žiadanou autonómiou, že pekné slová o „spoločnom osude v autonómnom Slovensku" patria minulosti, a že trvajú na odstúpení slovenského územia Maďarsku. „Viem a cítim", povedal Esterházy, že „za pár dní sa zjednotia Maďari ... a i keď budú hranice medzi nami, s láskou budeme sledovať osud našich slovenských bratov a aj v budúcnosti chceme s nimi spolupracovať".

Jaross, ktorý vedel, že nezostane na Slovensku, nemusel brať ohľad na sľuby spoločného postupu, a preto hovoril otvorenejšie. Prehlásil v mene poslancov EMP, že „verní tisícročnej historickej minulosti a svätým krvným sväzkom, chceme sa vrátiť do materskej krajiny, do Maďarska". Rázne požadoval, aby otázka „Maďarmi obývaného územia" sa vyriešila bez prieťahu tak, aby „celé toto územie sa bez zbytku pripojilo k Maďarsku". Zopakoval požiadavky maďarskej vlády ohľadne prepustenia väzňov a vojakov a okrem toho žiadal, aby čs. vojsko „ihneď vyprázdnilo Maďarmi obývané územie, aby sa skončilo utrpenie Maďarov, aby im vrátili rekvirované kone, autá atď., a aby sa nahradila škoda zapríčinená bezzákladnou mobilizáciou". Ďalej žiadal „odovzdať moc na Maďarmi obývanom území do rúk EMP", ihneď zabezpečiť tlačovú a zhromažďovaciu slobodu, právo používať „národné odznaky". Oznámil napokon, že sa zriadila Maďarská národná rada, ktorá zastupuje maďarské záujmy až do vyriešenia otázky usporiadania hraníc.[15]

Nemožno podceňovať demoralizačný a deštruktívny účinok týchto prejavov medzi maďarským obyvateľstvom južného Slovenska. Po vyhlásení autonómie množili sa protičeské výtržnosti aj v čisto slovenských krajoch. Autorita čs. štátnych orgánov poklesla na južnom Slovensku, kde sa niektoré úrady už pripravovali na evakuáciu. Sfanatizované, dlhoročnou šovinistickou, buržoázno-nacionalistickou propagandou omámené buržoázne a triedne neuvedomelé pracujúce vrstvy maďarského obyvateľstva, ako i kolísavé elementy, ktoré sa chovali predtým pasívne, videli bezradnosť českých úradníkov a vojakov. Rozhlasové reči Esterházyho a Jarossa, stupňovanú propagandu a provokácie maďarských agentov prijali ako prejavy rozhodujúcej sily EMP a mocenskej prevahy horthyovského Maďarska. V obciach a mestách sa vytvárali okolo miestnych funkcionárov EMP skupiny kariéristov, špekulantov; tí spisovali dávno premlčané i vymyslené škody a krivdy „spáchané Čechmi", rozdeľovali medzi sebou úrady, dobre platené miesta, funkcie, obchody, majetky a zostavovali zoznamy osôb, s ktorými si chceli vybavovať osobné účty, ktorí stáli im v ceste, a tým,

[15] Zápisnica zo zasadnutia mad. vlády z 6. a 7. októbra 1938, Krajinský archív v Budapešti, (v ďalšom OLT).

ktorí im verili, sľubovali ľahký a bezstarostný život. Maďarská buržoázia a jej reprezentanti v miestnych organizáciach EMP mysleli si proste, že „po oslobodení" budú oni neobmedzenými pánmi okupovaného územia a že obyvateľstvo trianonského Maďarska príjme ich ako „v dvadsaťročných bojoch zakalených vlastencov", povolaných na vedenie boja za obnovenie „tisícročnej slávy svätoštefanskej ríše".[16]

Pôda bola pripravená pre komárňanské rokovania. Maďarská vláda (8. októbra 1938) vypracovala inštrukcie pre svoju delegáciu. Územné nároky zdôvodnila na etnickom podklade a na podklade sčítania ľudu z roku 1910. V Zakarpatskej Ukrajine chcela presadiť plebiscit. Keďže v Komárne narazila na odpor čs. delegácie a o čs. protinávrhu jednať nechcela, 13. októbra skončila rokovanie a zažiadala o rozhodnutie v zmysle mníchovskej dohody. Imrédy chcel súčasne nariadiť všeobecnú mobilizáciu. Avšak šéf generálneho štábu gen. Werth namietal, že je vylúčené, aby Maďarsko viedlo vojnu na troch frontoch, ak by došlo k rumunskej a juhoslovanskej mobilizácii. Minister vnútra Keresztes-Fischer sa obával, že raz nariadenú mobilizáciu by ťažko vedeli odvolať „na vonkajšiu presiu". Minister zahraničných vecí Kánya zdôraznil, že Nemci odmietajú maďarské stanovisko v otázke Zakarpatskej Ukrajiny, spoločnej poľsko-maďarskej hranice a v otázkach, „ktoré presahujú etnické (völkisch) zásady, nemožno počítať s ich podporou". Súčasne upozornil, že všeobecná mobilizácia by mohla zapríčiniť medzinárodné nepríjemnosti a pridal, že Maďarsko „nemôže opustiť bázu štyroch mocností, a všeobecná mobilizácia je spojená s veľkým rizikom". Nato sa obmedzili vojenské opatrenia na mobilizáciu 5 ročníkov,[17] a Darányi a Csáky odcestovali do Berlína, resp. do Ríma prosiť o podporu. V čase medzi 13. a 19. októbrom dostavili sa do Berlína a Mníchova aj Chvalkovský, Tiso, Tuka, Ďurčanský. Počas týchto diplomatických vyjednávaní dostal Esterházy v Budapešti ďalšie inštrukcie. Oznámil Telekimu zmenený počet členstva EMP v jednotlivých obciach nárokovaného územia. V pohraničnom pásme sa znovu objavili ozbrojené teroristické tlupy. Počas ďalšieho vyjednávania medzi 19. a 31. októbrom 1938, keďže Hitler a Mussolini sa dojednali ohľadne riešenia maďarských požiadavok, čs. vláda predložila v nóte z 22. októbra 1938 svoj štvrtý návrh, a 27. októbra 1938 maďarská vláda súhlasila s rozhodnutím čs. vlády ohľadne podrobenia sa arbitráže. Dňa 30. októbra 1938 vydali obidve vlády vyhlásenie o prijatí rozhodcovského výroku a československo-maďarská komisia vojenských odborníkov zahájila jednanie „o príprave a urýchlenom vyko-

[16] Za vojenskej správy a v nasledujúcich rokoch, keď sa ukázalo, že ich nádeje boli bezzákladné, rozširoval sa veľmi príznačný vtip o tom, ako si maďarská buržoázia predstavovala „oslobodenie"? Tak, že „Češi odídu, a anyáši neprídu".

[17] Zápisnica zo zasadnutia mad. vlády z 13. 10. 1938, OLT.

naní potrebných opatrení", ktoré sa nariadili vo viedenskom verdikte.[18]

V týchto dňoch vrcholilo Jarossom riadené buržoáznonacionalistické štvanie. Esterházy verejne oslavoval „zväčšené Maďarsko" a jeho agenti hromadne rozširovali letáky maďarskej armády a Szálasiho strany, ktorými presvedčovali obyvateľstvo južného Slovenska, že sa neobnoví „stará maďarská vláda slúžnych, nebude rozdielu medzi Slovákmi, Maďarmi a Rusínmi, nebudú vládnuť tí, ktorí nie sú priateľmi ľudu", a ubezpečovali slovenských vojakov, že im maďarská armáda neublíži.[19]

Týmito akciami končila zradná úloha EMP na okupovanom území. No, nekončili sľuby funkcionárov. Jaross, už ako samozvaný „vodca" maďarského obyvateľstva okupovaného územia, dňa 4. novembra 1938 ozval sa z Budapešti. V rozhlasovom prejave sľúbil Maďarom, ktorí ostali na Slovensku, že „v lone časov je deň", keď sa aj oni vrátia do Maďarska, že horthyovská vláda bude teda pokračovať v revizionistickej politike. Esterházy, „vodca" maďarskej menšiny na Slovensku, počítajúc s následkami takejto politiky, sľúbil 11. novembra 1938 v Košiciach Horthymu, že „podajú ruku slovenským bratom" a ponúknu im „spoluprácu za krajšiu budúcnosť." Avšak k zabezpečeniu reciprocity žiadal Horthyho, aby sa plne rešpektovali nacionálne city Slovákov okupovaného územia, „aby mohli tu tak žiť, ako my chceme žiť tam". Nato odznela oficiálna deklarácia Horthyho: „Podľa tradícií Sv. Štefana a v duchu jeho koncepcie" privítal „nemaďarských bratov", a keďže „na tomto vidieku žijú aj Slováci" (t. j. v okolí Kosíc), ubezpečil ich, že „pochopenie celého maďarského národa" zaisťuje im „okrem zvýšenia životnej úrovne aj plnú slobodu slovenského jazyka a kultúry".[20] O hodnote a význame týchto sľubov sa presvedčili Slováci už počas vojenskej diktatúry, ktorá presvedčila aj maďarských pracujúcich o tom, že ich veľké očakávania a nádeje sú neuskutočniteľné v horthyovskom Maďarsku; ba dokonca poučila aj maďarskú buržoáziu a menovite horlivých stúpencov a funkcionárov EMP o tom, že byť príslušníkom vládnúceho národa a vládnúcej triedy, a zúčastniť sa na výkone triednej moci sú dve rozličné otázky.

•

Viedenský verdikt umožnil horthyovskej vláde, okupovať 92% ňou v Komárne požadovanej plochy Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny. Na zasadnutí dňa 3. novembra 1938 vítala Imrédyho vláda ministra Kányu a Telekiho, ktorí sa vrátili z Viedne s „darom" Hitlera a Mussoliniho a s uspokoje-

[18] Nóty čs. vlády z 22. a 26. októbra, maďarskej vlády z 24. a 27. októbra 1938 v zápisnici zo zasadnutia mad. vlády z 27. 10. 1938, OLT.

[19] A XXII 5/51/61, A XXII 581/1938/10, A XXII 7/1938/7 PIA.

[20] Kisebbségvédelem, I, 4—5, 43.

ním konštatovala, že „ani iná vláda by nebola dosiahla výhodnejšie rozhodnutie a lepší výsledok“, že arbitrážne riešenie nevyhovelo čs. vláde, a najmä „Slovákom, pretože oni očakávali, že sa im zaistí nielen Bratislava a Nitra, ale aj Košice, Mukačevo a Užhorod“. Škodoradostne referoval Kánya o tom, že návrh Chvalkovského, aby k podpisovaniu rozhodnutia sa zavolal aj Tiso a Vološin, bol Ribbentropom zamietnutý ako zbytočný, že Ciano sa choval „fenomenálne“, a že Anglia a Francúzsko „sa postavili na stanovisko úplného desinteressementu, ba priamo žiadali, aby rozhodovali Nemci a Taliani“.[21]

Imrédyho vláda zdôrazňovala svoje viedenské zásluhy preto, že časť maďarskej buržoázie považovala tento prvý výsledok horthyovskej iredenty za nedostatočný. Maďarské vojsko ešte ani neobsadilo novú „demarkačnú čiaru“, Horthy sa ešte ani neukázal na bielom koni v Komárne a v Košiciach a už sa ozvali kritické hlasy zarytých revizionistov. Nová hranica sa vyznačila od Dunaja pri Šamoríne. V polkruhu odbočila na sever, takže päť západných obcí Žitného ostrova ostalo v ČSR. Severne od Malého Dunaja, pripadol Českís prechodne Maďarsku. Hranica okupovaného územia sa tiahla potom severne od železničnej trate Bratislava—Galanta, takže Senec pripadol Maďarsku, — asi po Tardošked. Odtiaľ odbočila na sever a nad Vrábľami, resp. pod Slepčanmi križovala železničnú trať. Odtiaľ sa tiahla zväčša rovnomerne na východ severne od Levíc, až po Modrý Kameň. Odtiaľ pod Modrým Kameňom odbočila nad Lučencom, tiahla sa ďalej na východ na Rimavskú Sobotu. Odtiaľ zase na východ tak, že Jelšava pripadla Maďarsku. Potom pokračovala hranica smerom na východ, severne od Rožňavy a južne od Smolníka a Medzeva. Pod Nižným Medzevom obrátila sa na sever, obišla Košice, križovala rieku Hornád, odtiaľ tiahla na juh, pod Trebišovom znova na východ, takže železničná trať Veľké Kapušany—Užhorod a mesto Užhorod pripadli na okupované územie. Nad Užhorodom tiahla sa hranica potom smerom na juhovýchod, severne a severovýchodne od Mukačeva; odtiaľ zväčša južne a západne od Sevljuša pri obci Čierny Ardov križovala železničnú trať a končila na hranici Rumunska. Túto čiaru, ktorá odtrhla 10 390 km^2 slovenského a 1537 km^2 zakarpatsko-ukrajinského územia, považovala maďarská buržoázia za líniu, vyznačenú „svojvoľne z hľadiska morfologického, ktorá rozpolcuje štrukturálne jednotné územie a nezaručuje bezpečnosť štátnych hraníc“.[22] Je pravda, že táto línia odrezala časť slovenského územia, časť organickej súčasti ČSR, ktoré po okupácii ostalo bez hospodárskeho zázemia. Maďarská buržoázia pochopiteľne nebrala ohľad na túto skutočnosť, ale naopak, chcela využiť situáciu k uplatneniu ďalších revizionistických požiadaviek.

[21] Zápisnica zo zasadnutia mad. vlády z 3. 11. 1938, OLT.

[22] Magyar Szemle, 1938, XII, 318.

Pristúpila k tomu už počas okupácie a pri jednaniach československo-maďarskej vládnej komisie o podrobnom vyznačení hraničnej čiary. Maďarská komisia dostala úpravu, rázne presadzovať, aby spoločné pastviny, poľnohospodárske priemyselné podniky, železničné stanice okupovaných obcí pripadli na okupované územie, aby prírodné hranice (hory, lesy) tvorili štátnu hranicu, aby pozemky jednotlivých obcí sa nedelili a aby sa získala čím väčšia zalesnená pôda. Osobitne sa podčiarkovala potreba získať nehnuteľný majetok poľnohospodárskej školy v Eberharde, ako i pohraničné pastviny žrebčincov. Také a podobné požiadavky uplatňovala väčšina zo stodesať pohraničných obcí okupovaného územia.[23]

Požiadavky horthyovskej vlády sprevádzali rôzne provokačné akcie, organizované teroristickými tlupami „rongyosgárda", agentami a provokatérmi štátnej polície a kontrašpionážnych orgánov, ako i agitátormi nyilašov (šípových krížov). Prenikali na územie ČSR a v pohraničných obciach Slovenska huckali tamojšie maďarské obyvateľstvo, aby demonštrovali za pripojenie ich bydliska k Maďarsku, organizovali ozbrojené útoky proti čs. vojenským posádkam, četníckym staniciam a finančnej stráži (v Jasove, v okolí Mukačeva, pri Sevljuši, v Chuste a inde), provokovali krvavé ruvačky medzi slovenskými a maďarskými nacionalistami a pod. V pohraničných obciach okupovaného územia štvali nyilaši proti Čechom a vyzývali fanatizovaných ľudí, aby obsadili ďalšie slovenské územie.[24]

Širšia verejnosť sa nedozvedela o týchto akciách. Okupované územie sa hermeticky uzavrelo, železničná a cestná osobná doprava sa zastavila pre civilné obyvateľstvo, súkromný telefónny a telegrafický styk sa suspendoval. Trianonské hranice boli oprávnení prekročiť smerom z Maďarska na okupované územie, okrem vyslaného vojska, žandárstva, polície, finančnej stráže a colníkov a k vojenským veliteľstvám pridelených civilných úradníkov, len železničiari a poštári s osobitnou legitimáciou, cudzinci s pasom a osobitným povolením šéfa generálneho štábu a vo výnimočných prípadoch obyvatelia Maďarska, najmä pohraničného pásma, s osobitnou cestovnou legitimáciou šéfa generálneho štábu. Z okupovaného územia mohli prejsť do trianonského Maďarska, okrem spomenutých úradných osôb, cudzinci s platným pasom, obyvatelia okupovaného územia s osobitnou legitimáciou príslušného okresného vojenského veliteľstva. Nové severné hranice obsadilo maďarské vojsko, obmedzilo premávku aj tam na malý

[23] Nariadenie šéfa generálneho štábu (v ďalšom šgšt) maďarskej armády č. 236 hdn vkf 1938, SA Bojnice.

[24] Obv. notariát Vajka 261/1939, Šamorín 221/1939 o stravovaní a ubytovaní členov „rongyosgárda"; situačná správa stopovacej centrály mad. št. polície č. 19.961/1938 pod č. A XXII 7/1938/7 PIA; tam pripojený leták nyilašov s výzvou, aby každý maďarský vojak spieval pesničku: „Horthy Miklós azt üzente, verjünk reá a csehekre, Szálasi majd odavezet, s agyonütjük a cseheket ... megy előre a magyar had, menetel a Felvidékre, mert Szálasi a vezére ..."

pohraničný styk a prepustilo prakticky len demobilizovaných vojakov čs. armády a vojenských zbehov maďarskej národnosti. Osobná a nákladná premávka na hraniciach sa obnovila až 5. decembra 1938.[25]

Obyvateľstvo okupovaného územia videlo však odchádzať motorizované, modernými zbraňami, tankami, delostrelectvom vyzbrojené čs. jednotky, a prichádzať narýchlo mobilizované maďarské vojsko v starých uniformách a so zbraňami, ktoré prežili porážky r. 1918 v Rusku a v Taliansku, vysilených starších rezervistov, frontových vojakov z prvej svetovej vojny, „motorizovaných" bicyklami, na rekvirovaných koňoch a roľníckych vozoch s namontovanými guľometmi, pravdaže s dôstojníckym sborom v plnej paráde, s cís. a kráľ. vyznamenaniami. Unavených a hladných „honvédov" umiestených v stodolách pohostili polievkou a chlebom, kým páni dôstojníci sa nasťahovali do „panských domov", kde ich „oslobodení bratia" vítali so šampanským a cigánskou hudbou, ktorá neprestala šíriť sviatočnú náladu denno-denne od rána do rána. Jeden zo sľubov Esterházyovcov a Jarossovcov, že po „oslobodení" neprestanú oslavy pri víne a cigánskej hudbe, sa teda splnil pre mnohých; na ostatné, vážnejšie a dôležitejšie sľuby sa však zabudlo už počas vojenskej diktatúry.

•

Horthyovská vláda bola od svojho vzniku kontrarevolučná, fašistická diktatúra finančnej oligarchie a veľkostatkárskej aristokracie. Vonkajšie formy tejto fašistickej diktatúry sa prispôsobili historickým, spoločenským a hospodárskym podmienkam ako i medzinárodnému postaveniu Maďarska a národným osobitostiam Maďarov. Fašistická podstata horthyovského režimu sa z týchto príčin zakrývala parlamentárnou formou vlády. Za oponou formálnej ústavnosti, systému viacerých politických strán, včítane sociálnej demokracie, zachovania starých „svätých tradícií" sa riešili vnútrotriedne skupinové záujmové rozpory medzi buržoáziou a veľkostatkárstvom a uskutočnila sa teroristická fašistická diktatúra pomocou štátneho aparátu prepleteného feudálnymi prežitkami. Vojsku, žandárstvu, polícii, župným orgánom pomáhali aj stovky rôznych cirkevných a svetských spoločenských organizácií a spolkov.

Je pochopiteľné, že pri takomto systéme vlády, horthyovská klika musela aj počas okupácie odtrhnutého územia zachovávať niektoré legálne formy, tým viac, že viedenské rozhodnutie jej uložilo určité záväzky a viazali ju aj sľuby, ktoré nemohla naraz odvolať. Na svojom zasadnutí dňa 5. novembra 1938 začala maďarská vláda rokovať o návrhu zákona ohľadne pri-

[25] Nariadenie šgšt 381.021/1 hdm Ia. vkf 1938, 70.199/eln. 19-1938, 381.202/7 hdm. Vkf. 1938, OA Šamorín.

pojenia okupovaného územia. Popri otázkach parlamentného zastúpenia maďarského obyvateľstva okupovaného územia navrhlo sa vyžiadať zmocnenie pre vládu, aby mohla robiť nevyhnutné opatrenia aj v prípadoch, kde by bol inak potrebný zákon a ktoré by sa predkladali parlamentu na schválenie do 6 mesiacov. Ďalej sa malo vyrieknuť, že prechodne platia čs. zákony, pokiaľ nie sú v rozpore s maďarským právnym poriadkom. Napokon — a to malo byť jadrom zákona — mal parlament schváliť všetky opatrenia ministrov a vlády vykonané pred účinnosťou zákona. Táto klauzula mala dodatočne a globálne schváliť svojvoľnosti vojenskej diktatúry. Preto sa návrh zákona predložil parlamentu až po vymenovaní druhej vlády Imrédyho (16.11. 1938) a schválil sa pod čís. 1938/34.[26] Medzičasom od 5. novembra 1938 prešla výkonná a nariaďovacia moc na okupovanom území do rúk šéfa generálneho štábu, ako *hlavného vládneho poverenca,* s právomocou „správy pripojeného územia v každom odvetví a v každej otázke politickej, hospodárskej, spoločenskej a výchovnej". Ako poradcu mu pridelili A. Jarossa, „znalca" pomerov[27] a politického predstaviteľa maďarskej buržoázie okupovaného územia.

Odtrhnuté územie okupovali štyri miešané brigády maďarského vojska. Ich velitelia vykonávali príkazy šéfa generálneho štábu na svojom operačnom území. K veliteľom brigád pridelili 4 ministerských poverencov, podriadených Jarossovi, právomoc ktorých zanikla zrušením vojenskej správy. Formálnosť tejto funkcie je zjavná z toho skutku, že o menovaní ministerských poverencov rozhodla vláda deň pred zavedením civilnej správy, takže poverenci sa prakticky úradu ani neujali.[28]

Príkazy veliteľov brigád vykonávali vojenskí velitelia okresov a miest. K okresným a mestským vojenským veliteľom určil minister vnútra z miestnych obyvateľov, „ktorí mali vedúcu úlohu v živote Maďarov okupovaného územia", t. j. z funkcionárov EMP, počtom 28 poradcov vo funkcii ministerských poverencov. Títo poradcovia mali za 25 Pengő dennej odmeny predstierať, že vojenská správa rešpektuje záujmy miestneho maďarského obyvateľstva. No o ich menovaní rozhodla vláda tiež až 25. novembra, t. j. nie celý mesiac pred zavedením civilnej správy.[29]

Zástupcovia miestneho obyvateľstva nemali teda faktický vplyv na účinkovanie vojenských veliteľov. Po odbornej stránke slúžili im referenti, delegovaní jednotlivými ministerstvami a inými ústrednými úradmi do každé-

[26] Zápisnica zo zasadnutia mad. vlády z 5. 15. a 16. 11. 1938. OLT.
[27] Zápisnica zo zasadnutia mad. vlády z 3. 11. 1938. OLT.
[28] Za ministerských poverencov menovali: Lad. Hevessyho, býv. hl. slúžneho v Turni, I. Bartala veľkostatkára z Etrekarča (Žitný ostrov), dr. A. Korlátha poslanca z Užhoroda, baróna P. Schella veľkostatkára z Veľkej Idy. Zápisnica zo zasadnutia mad. vlády z 20. 12. 1938.
[29] OA Šamorín, nar. šgšt 381.108/1-38, zápisnica zo zasadnutia mad. vlády z 25. 11. 1938.

ho okresu a mesta, kde likvidovali čs. okresné úrady a mestské magistráty, nahradili ich slúžnovskými úradmi a notariátmi a zavádzali všade maďarskú administratívu.[30] Títo úradníci, spolu so slúžnymi, ktorí pochádzali takisto z trianonského Maďarska, robili potrebné civilné opatrenia pod ochranou vojska, žandárstva a polície.[31]

Dňom 16. novembra 1938 sa Jaross stal členom maďarskej vlády ako minister bez torby pre veci okupovaného územia. Konkrétne vymedzenú právomoc nemal. Jednotlivé ministerstvá mali si vyžiadať jeho mienku, ak nariadili dajaké opatrenia alebo vydávali ministerské úpravy, rozšírili platnosť maďarských právnych predpisov alebo robili osobné a vecné presuny ohľadne okupovaného územia. To však ostalo zväčša na papieri. Počas vojenskej správy mal Jaross dohliadať ďalej na činnosť „civilnej skupiny" šéfa generálneho štábu, do ktorej každé ministerstvo delegovalo 1—2 zástupcov a ktorá riadila vlastne prácu slúžnych a vládnych poverencov, ďalej „unifikačnej skupiny", zriadenej Najvyššou radou obrany štátu, a „politickej a hospodárskej skupiny", ktorá mala pozostávať zo znalcov okupovaného územia.[32] Lenže činnosť „civilnej skupiny" a jej podriadených vládnych poverencov prestala dňom 21. decembra 1938, „unifikačná skupina" nič neuskutočnila zo svojich plánov a na mienku znalcov „politickej a hospodárskej skupiny" maďarské úrady neboli zvedavé. Ministerstvo Jarossa sa takto obmedzilo od začiatku na dočasné intervenčné stredisko pre sklamaných členov EMP.[33]

V oblasti justície robili sa tieto opatrenia: Prechodne ostali v platnosti čs. zákony, ktoré sa však prakticky neaplikovali, pretože civilné súdnictvo spočívalo, a súrne veci prejednával vojenským veliteľom delegovaný maďarský súd. Trestné súdnictvo vykonávali vojenské súdy aj nad civilným obyvateľstvom. Riadne súdy mali začať svoju činnosť až 1. januára 1939.[34]

Popri spomenutých orgánoch zriadili sa ešte štyri komisie, predvídané viedenskou arbitrážou. Komisia pre určenie hraníc, pre otázky národných menšín, pre štátne občianstvo (opcia), a pre hospodárske a dopravné veci.

[30] Väčšinu týchto úradníkov delegovali z Budapešti na trvalú službu, ako správnych, zásobovacích referentov, obvodných správcov nákupných organizácií, okresných hospodárskych dozorcov, organizátorov „sociálnej pomoci" (Maďar za Maďara, Zelený kríž) atď. Iní, napr. úradníci Maď. národnej banky, poverenci pošty, tabakového monopolu, zdravotníctva, štatistického úradu a pod., mali poverenie prechodného rázu. Správa okr. voj. veliteľa Šamorín, 79/38, nar. šgšt pod 6. 162/1938, OA Šamorín.

[31] Popri žandároch preložili na okupované územie 200 policajných úradníkov a 800 policajtov. Zápisnica zo zasadnutia maď. vlády z 20. 12. 1938.

[32] Na čele „civilnej skupiny" stál štátny tajomník Vojtech Csatáry, na čele „unifikačnej skupiny" min. radca I. Weisz a ako znalcov menoval Jaross: G. Lükő, Št. Vukovicha, J. Fleischmanna, O. Bárczyho, J. Oelvedyho, dr. J. Kukorellyho a A. Gála, členov EMP. Zápisnica zo zas. maď. vlády z 16. 11. 1938, OLT.

[33] Zápisnica zo zas. maď. vlády z 2. 2. 1939, OLT.

[34] Nar. šgšt 281.013/12 OA Šamorín, zápisnica zo zas. maď. vlády z 20. 12. a 23. 12. 1938, nariadenie ME 7780/1938.

Pre postoj horthyovskej vlády bola príznačná skutočnosť, že ohľadne formy československo-maďarských dohôd, ujednaných spomenutými komisiami, zaujala stanovisko, že medzištátne ujednania ohľadne pripojenia okupovaného územia k Maďarsku nevyžadujú osobitné legislatívne opatrenia. Toto stanovisko sa zdôvodnilo tým, že spomenuté medzištátne ujednania sú vlastne prevádzajúcimi opatreniami obsahu viedenského verdiktu a ako také spadajú do kompetencie vlád, resp. vládnych komisií. Stačí ich uzavrieť — po predchádzajúcom súhlase hlavy štátu — vo forme ujednaní československej a maďarskej vlády, podpísaných predsedami vládnych komisií. Maďarská vláda nechcela mať proste zákony, ktoré by obsahovali napr. československo-maďarské dohody o realizácii ochrany menšín.[35]

•

Administratíva v jednotlivých okresoch sa prevzala pomerne hladko. Slúžny a zástupca vojenského veliteľa spísali zápisnice o obsadení verejných budov, o nájdenom inventári a zisťovali tých, ktorí používali budovy a iné nehnuteľnosti patriace ku dňu 1. novembra 1918 do vlastníctva uhorského štátu. To znamenalo, že horthyovská vláda neuznáva skutočnosti, ktoré nastali v rokoch 1918—1938, a chce reštituovať majetok Uhorska zpred prvej svetovej vojny. Slúžni, ktorí vystriedali okr. náčelníkov, uverejnili prvé opatrenia vojenskej správy. Odstránili čs. štátny znak a úradné označenia, uzavreli matriky, vydali zdravotnícke vyhlášky, policajné opatrenia atď. Obsadili čs. notariáty a obvodné notariáty zväčša úradníkmi z Maďarska, ktorí v svojich obvodoch robili podobné opatrenia.[36] Ich neodkladná úloha spočívala v spísaní škôd, zapríčinených čs. vojskom v čase medzi viedenským rozhodnutím a príchodom maďarskej armády, pre účely medzištátneho jednania.[37] Urýchlene sa fabrikovali dlhé zoznamy zväčša vymyslených „násilností", do ktorých sa pojali aj rabovačky spáchané miestnym obyvateľstvom. Z veľkého počtu obcí a okresov však napriek urgenciám neposielali žiadne zoznamy resp. predkladali negatívne zprávy.[38] Ministerstvo vnútra delegovalo preto osobitných odborných referentov, ktorí kontrolovali prihlásenú resp. neprihlásenú škodu a urobili

[35] Zápisnica zo zas. mad. vlády z 3. 11. a 12. 12. 1938 OLT. Na čele komisie pre otázky národných menšín stál štátny tajomník Pataky, vedúci menšinového oddelenie predsedníctva vlády, ktorý riadil vlastne národnostnú politiku horthyovského Maďarska.

[36] Zápisnica o prevzatí verejných budov z 9. 11. 1938, nar. voj. veliteľstva v Komárne č. 25/1938, OA Šamorín. Zápisnica o prevzetí okr. úradu v Želiezovciach č. 55/1938 ŠA Bojnice, zpráva hl. slúžneho č. 6101/1938, zpráva voj. veliteľa ministerstvu vnútra, č. 38/1938 OA Šamorín.

[37] Nar. šgšt 10.239/2-1938, OA Šamorín.

[38] Zpráva okr. voj. veliteľa č. 62/1938, obežník pre obv, notárov č. 507/38 OA Šamorín, Zpráva notárskeho úradu v Rožňave č. 9043/38 MA Rožňava.

súčasne aj inventarizáciu pohľadávok a dlžôb miest, obcí a okresov, v ich správe sa nachádzajúcich podnikov, ústavov, zariadení, ako aj súpis ostatného verejného majetku včítane justičného odboru.[39]

Miestni funkcionári EMP sa uplatňovali v prvých týždňoch okupácie pri preverovaní a dočasnom zamestnaní štátnych a verejných úradníkov. Podľa prvého nariadenia šéfa generálneho štábu mali vojenskí velitelia vybrať služobný sľub od tých zamestnancov, proti ktorým z hľadiska národnej spoľahlivosti neboli námietky. Ďalším nariadením sa doplnila úprava tak, že sľub sa nemá vybrať od zamestnancov-Židov, ani vtedy, keď boli už pred 1. septembrom 1938 vo verejnej resp. štátnej službe; zamestnancov, proti ktorým sa uplatňovali námietky, ponechali dočasne v službe bez vybrania sľubu, do skončenia preverovacieho konania.[40] Vojenskí velitelia interpretovali toto nariadenie nejednotne a keďže nepoznali miestne pomery, robili kádrové zásahy zväčša podľa návrhov funkcionárov EMP, diktovaných osobnými záujmami, nepriateľstvom, intrigami, rodinkárstvom, pomstychtivosťou, konkurenciou a pod. Následkom toho odstránili a často vyhostili z úradníctva a predstavenstva obcí a okresov nielen Slovákov, ale aj volených funkcionárov a starých úradníkov maďarskej národnosti, s odôvodnením, že sympatizovali s agrárnou alebo sociálno-demokratickou stranou, že sa postavili proti EMP a pod.[41] Táto prax vyvolala pochopiteľne nespokojnosť a rozhorčenie maďarského obyvateľstva, takže šéf generálneho štábu musel vydať novšie nariadenie, ktorým ujednotil konanie. Nariadil vykázať všetkých verejných zamestnancov, ktorých čs. vláda preložila na okupované územie po r. 1918 z oblasti, ktorá nepatrila k „historickému Uhorsku", t. j. z Čiech a Moravy. Vykázané osoby museli opustiť okupované územie do 48 hodín. Takým istým spôsobom odstránili aj čs. verejných zamestnancov preložených na okupované územie po 1. septembri 1938, vyjmúc Maďarov. Je príznačné, že týchto maďarských úradníkov — väčšina ktorých sa dostala na okupované územie po 1. septembri 1938 na vlastnú žiadosť, keďže po Mníchove počítali s okupáciou a chceli žiť pod maďarskou vládou — podľa spomenutého nariadenia *neprevzali* automaticky do služieb maďarského štátu, ba nevyplatili im ani služobné požitky. Vojenskí velitelia mali zisťovať, či sa preložili výmenou [za slovenského úradníka] na systemizované a uprázdnené miesto alebo ich miestami sa zvýšil počet úradníkov. Zoznamy takýchto administratívnych úradníkov, sudcov, verejných notárov, profesorov, učiteľov, zriadencov, atď., mali sa

[39] Nar. BüM 96.374/38, BüM 2440/1939, šgšt 268/vkf. polg. csop. Km. 38 OA Šamorín.

[40] Nar. šgšt 381.105./5-1938 z 9. 11. 1938 telegraficky intimované vojenským veliteľom, nar. veliteľa brigády v Komárne 20.073/38 OA Šamorín.

[41] Hlásenie voj. veliteľa v Šamoríne min. vnútra č. 38/1938, rozhodnutie hl. slúžneho v Šamoríne, č. 67/1938, výmer o výmene členstva obecného zastupiteľstva v Čeklíse, OA Šamorín.

vyhotoviť do 22. novembra 1938. No, nestalo sa tak, a tým sa rozmnožil počet tých Maďarov, ktorí už v prvých týždňoch okupačného režimu sa ocitli v neočakávane prekérnej situácii, a preto rýchlo vytriezveli z nacionálneho opojenia.

Tento postup sa zachoval aj proti Maďarom, ktorí slúžili ako dôstojníci v čs. armáde, u čs. četníctva, polície, finančnej stráže. Avšak na druhej strane, takéto rigorózne predpisy neplatili pre Nemcov; podľa spomenutého nariadenia, „neslobodno aplikovať ustanovenia bodu 1 na osoby sudetonemeckého pôvodu".[42] Už tu sa ukázalo, že vojenská správa mala pripraviť miesta vo verejnej správe pre nezamestnaných úradníkov z trianonského Maďarska aj na úkor „oslobodených bratov". Podobne sa zakročilo aj v štátnych ústavoch, zariadeniach, podnikoch atď. V decembri r. 1938 pri súpise obsadených a neobsadených miest v úradoch, na súdoch, vo verejných inštitúciách, ústavoch a podnikoch sa zistilo, že následkom spomenutých opatrení asi 50 % úradníkov a zamestnancov opustilo okupované územie ešte pred zavedením civilnej správy.[43]

Pri obsadzovaní uprázdnených miest mala platiť inštrukcia šéfa generálneho štábu, že „pri nedostatku schopnej osoby treba podať hlásenie brigádnemu veliteľstvu". Okresní vojenskí velitelia však obišli túto inštrukciu, a „schopnú osobu" si zavolali z trianonského Maďarska, z okruhu príbuzných, priateľov, známych atď. Na zákrok Jarossa vydal potom šéf generálneho štábu telegrafický rozkaz, v ktorom upozornil, že náhradu treba hľadať predovšetkým „medzi obyvateľmi oslobodeného územia, ak majú predpísanú kvalifikáciu, boli čs. štátom predčasne prepustení alebo penzionovaní, resp. ich potomkami". Len keď sa nenašiel takýto uchádzač, mal vojenský veliteľ podať návrh na delegovanie úradníka z trianonského Maďarska.[44] Inými slovami, prideľovanie „anyášov" (osôb z trianonského Maďarska) si chcel vyhradiť úrad šéfa generálneho štábu a prednostné právo „oslobodených" obyvateľov maďarskej národnosti ostalo vo väčšine prípadov nesplneným sľubom. Žiadosti miestnych obyvateľov o prijatie do verejnej služby sa už ani neregistrovali.[45] Miestne organizácie EMP museli

[42] Nar. šgšt. 190. vkf. polg. csop. Km-1938, hl. slúžnovský úrad Šamorín č. 151/1938, 374/1938 OA Šamorín, vojenský veliteľ Lučenec č. 734/1938, MA Lučenec.

[43] Správa voj. veliteľa v Šamoríne č. 387/38, 279/38, OA Šamorín. Výnos mestského notariátu v Rožňave č. 730/1938 MA Rožňava. Nar. šgšt 810/1938 OA Šamorín. V tabakovej továrni v Komárne prepustili jednu ženu preto, že jej muž je št. úradníkom a „to stačí pre jednu rodinu", iného zamestnanca preto, že je neznášanlivý, a robotníka, podľa mienky „poverenca EMP komunistu špicľa". Hl. slúžny Levice č. 105/39, OA Levice.

[44] Inštrukcia šgšt 381.026/5-1938, výnos voj. veliteľstva v Komárne 20.0001/1938, 20.038/1938, voj. veliteľstva v Šamoríne, 43/38, OA Šamorín.

[45] Na ilustráciu, obežník okr. voj. veliteľstva v Šamoríne, notárskym úradom z 19. 11. 1938 č. 161/38: „Prostredníctvom obv. notariátov prichádzajú do nášho úradu hromadne žiadosti, v ktorých kde-kto chce vstúpiť do verejného zamestnania. Úrad je preplnený

konštatovať, že vojenskí velitelia a služni potrebovali ich pomoc, len pokiaľ sa mali miesta uprázdniť; pri obsadzovaní lepšie platených miest však rozhodovali bez nich.[46] Ministerstvo Jarossa dostalo toľko sťažností, že šéf generálneho štábu musel znova zmeniť inštrukcie, pravdaže len ohľadne už spomenutých nadpočetných verejných zamestnancov maďarskej národnosti preložených na okupované územie po 1. septembri 1938. Nariadil im vyplatiť „stravnú výpomoc" vo výške posledného mesačného platu. To znamenalo, že z obnosu, ktorý dostali v ČSR za jeden mesiac, mali vyžiť od 3. novembra do 31. decembra 1938, prípadne i ďalej, ak nenašli dajaké zamestnanie.[47]

Nie div, že nezamestnaná maďarská buržoázna inteligencia obsadzovala často násilne miesta vo verejnej správe okupovaného územia. Pre túto vrstvu sa tu otvárali ozaj možnosti prekonať dlhoročnú biedu a pod heslom „pomoci zväčšenej vlasti", získať zamestnanie s fixným mesačným platom. Lenže ich bolo primnoho na obmedzený počet uprázdnených miest a preto bojovali za každé miesto medzi sebou i s „oslobodenými bratmi", a vyhral ten, kto mal silnejšieho a vplyvnejšieho protektora u vojska. A pritom boli príjmy, o ktoré sa tak urputne zápasilo, veľmi skromné. Pridelení odborní referenti mali nárok len na cestovné a diurnium a dostávali na to preddavky do 300 Pengő. Okresní vojenskí velitelia dostávali na vecné výdavky spojené s okupáciou 1000 Pengő na vyúčtovanie. Dočasne prijatí verejní zamestnanci s vysokoškolským vzdelaním dostali do 120 Pengő, so stredoškolským vzdelaním do 100 Pengő, s nižším vzdelaním do 80 Pengő a sluhom a zriadencom vyplácali do 60 Pengő mesačne.[48] Pravda, tieto minimálne platy sa doplňovali desať a viacnásobne nákupom lacného priemyselného tovaru z čs. zásob, „honorármi" za rôzne intervencie a vybavovania (živnostenské listy, cestovné povolenia atď.), „priateľskými pôžičkami" miestnych potentátov za sľúbené intervencie u „vplyvných osobností" v Budapešti atď.; skrátka korupcia a výhľady na definitívne zamestnanie vyvážili malé platy. Takto sa stretávala „oslobodená" a trianonská maďarská buržoázia na platforme „horthyovského spôsobu panského života" a podľa zásady ruka ruku myje, snažili sa prísť na svoj účet.

•

aj osobne prichádzajúcimi uchádzačmi ... Toho času sú tunajšie úradné mista obsadené a preto takéto žiadosti neprijímame. Na uprázdnené miesta sa v budúcnosti vypíšu konkurzy." OA Šamorín.

[46] Sťažnosť miestnych organizácií EMP vo veci obsadzovania obecných zastupiteľstiev z 12. 12. 1938, OA Šamorín.

[47] Nar. šgšt 1211 vkf. polg. csop. 1938 z 3. 12. 1938, OA Šamorín.

[48] Nar. BüM 12,178/eln. OM., voj. veliteľstvo Šamorín č. 375/38, voj. veliteľstvo Komárno č. 21.255/38 polg., 381.126/38, šgšt 234/38, OA Šamorín.

Hospodárske opatrenia za vojenskej správy sa uviedli finančnou transakciou, ktorá citeľne poškodila obyvateľstvo okupovaného územia. Nariadenie šéfa generálneho štábu z 5. novembra 1938 o finančnej správe uložilo daňovým úradom a finančným riaditeľstvám na okupovanom území, aby pod dozorom a kontrolou veliteľstva brigády pokračovali vo svojej činnosti podľa čs. predpisov. Osobné a vecné výdaje spojené so správou okupovaného územia mali financovať daňové úrady z bežných daňových príjmov. Poukazy sa mali previesť v maďarskej mene v pomere 1 : 7 (1 Kčs = 14,28 hal., resp. 7 Kčs = 1 Pengő). Dane sa mali vyrubiť podľa čs. predpisov, zabezpečiť a vymáhať. Z inkasovaných daní mali daňové úrady poukázať príslušné časti mestám, obciam atď. Továrne na liehoviny, droždie, ocot, ďalej liehovary, trafiky ostali v prevádzke, takisto aj krčmy. Ba v obciach, kde krčma nebola, mohol vojenský veliteľ vydať novú koncesiu.[49]

Výmena peňazí sa začala 15. novembra a skončila už 19. novembra 1938.[50] Touto akciou sa odčerpali značné peňažné prostriedky buržoázie a malých sporiteľov, keďže reálna hodnota 1 Pengő nepresahovala 5 Kčs. Nadhodnotenie maďarskej meny malo značný vplyv aj na vytváranie cien predmetov dennej potreby, a tým sa poškodili predovšetkým pracujúci. V stagnujúcom hospodárskom živote, po výmene peňazí nastal citeľný nedostatok peňažných prostriedkov. Táto skutočnosť mala potom spätný odraz aj na bežné vymáhanie splatných daní. Ľudia si pochopiteľne i mysleli že „staré" československé dane nebude vymáhať „materská krajina", no jednako bol výsledok ten, že vydaná úprava o financovaní okupačnej správy z miestnych štátnych príjmov sa nedala plniť. Výzvy na zaplatenie daňových nedoplatkov, prémie na splnenie tejto povinnosti ostali bez ozveny.[51] Následkom toho nastali veľké ťažkosti v hospodárení miest a obcí; nedostali im prináležajúce prirážky k priamym daniam, nemohli zaplatiť ani najnutnejšie mzdy a platy svojich zamestnancov. Slúžnovské úrady a úrady brigádnych veliteľstiev dostávali napokon dajaké prostriedky zo štátneho rozpočtu,[52] ale z toho sa nedali uspokojiť všetky požiadavky. Napr. pre vyplatenie náležitostí dôchodcov a invalídov vojenská správa nemala finančné krytie.[53]

Ďalšie hospodárske opatrenia vojenskej správy ešte jasnejšie ukázali, že zabezpečenie záujmov miestneho obyvateľstva nie je prvoradou úlohou horthyovskej vlády. K okresným vojenským veliteľstvám pridelení hospo-

[49] Nar. 381.106/2 Hdm. vkf. polg. csop. 1938.

[50] Nar. voj. veliteľstva Komárno 20.117/938, vyhláška národnej banky, OA Šamorín.

[51] Vyhláška voj. veliteľstva Komárno, 200.102/polg. 1938, ŠA Bojnice.

[52] Na krytie výloh, spojených s organizáciou civilnej správy okupovaného územia, vydala mad. vláda do konca r. 1938 spolu 2 600 000 Pgő. Zápasnica zo zas. mad. vlády z 3. 12. 1938 OLT.

[53] Mestský úrad Rožňava, 8862/38, MA Rožňava.

dárski dozorcovia zisťovali a zaisťovali zásoby potravín[54] (obilie, múku, cukor atď.) Podľa nariadenia šéfa generálneho štábu zaistené zásoby mali slúžiť predovšetkým pre zásobovanie miestneho obyvateľstva a „len po uspokojení týchto potrieb disponujú s nimi vojenské útvary". Avšak o tom, či zásoby potrebuje civilné obyvateľstvo, alebo sa použijú pre potreby vojska, rozhodovali velitelia brigád. Vojsko „kupovalo" zásoby za denné obchodné ceny, a pre miestne obyvateľstvo potrebné zásoby prevzali „národnepoliticky spoľahlivé kresťanské firmy".[55] V praxi to vyzeralo tak, že zásoby, ktoré sa prihlásili alebo našli, prevzala vojenská správa a privilegované výkupné družstvá (Hangya) za úradný kurz (1 Kčs = 14,28 hal.), teda skoro zadarmo. Mlyny, cukrovary, veľko- a maloobchodníci — často podplácaním hospodárskych dozorov — zatajovali preto a skrývali svoje zásoby. Predávali tomu, kto mal maďarské peniaze a platil „primerané" ceny. Zásoby vykupovali takto obchodníci, agenti, sprostredkovatelia, špekulanti z trianonského Maďarska, ktorí pomocou vojenských orgánov prenikali do uzavretého okupovaného územia. Miestni obyvatelia, poškodení výmenou peňazí, a najmä zamestnanci a pracujúci bez stáleho zárobku postrádali základné životné potreby už v prvých týždňoch vojenskej diktatúry.

Aj roľníci pocítili následky okupácie. K okupácii došlo v čase, keď roľníci začali speňažovať svoju úrodu. V Maďarsku mala monopol výkupu obilia firma Futura. Ostatné poľnohospodárske produkty a hydinu vykupovali privilegované obchodné spoločnosti a družstvá. V druhom týždni vojenskej správy sa vydala vyhláška, že „k výkupu povolaný orgán (Futura)", začne nakupovať pšenicu v najbližších dňoch, a že „hydinu vykupuje družstvo (Hangya) na týždenných trhoch za úradne stanovenú výrobnú cenu". Výkupná cena pšenice včítane nakládky do železničného vagónu róbila 19,25 Pengő. Už táto cena (134,75 Kčs) bola podstatne nižšia než posledná výkupná cena v ČSR, ktorá robila k 3. novembru 1938 157 Kčs netto (t. j. na mieste kúpy, bez nákladov dopravy a naloženia do vagónov).[56] Ale ani za túto cenu sa nedalo predávať, lebo úradný nákup napriek ohláseniu nezačal. Namiesto toho sa objavili na dedinách obchodníci z trianonského Maďarska a využijúc tieseň roľníkov, vykupovali obilie za ešte nižšie ceny (za pšenicu platili asi 14 Pengő, t. j. 100 Kčs.) Čierny výkup obilia dosiahol také rozmery, že vojenskí velitelia museli osobitnými vyhláškami ukľudňovať roľníkov, že „štát sa postará o výkup za primerané ceny", len sa nepovedalo, že kedy to bude a z čoho si má kúpiť roľník také predmety dennej

[54] Vyhláška voj. veliteľstva Komárno 20.124/1938, obežník Šamorín 493/38, ŠA Bojnice.
[55] Nar. šgšt 381.123/14 hdm. vkf. csop. 1938, OA Šamorín.
[56] Vyhláška voj. veliteľstva Komárno 20.124/1938, obežník Šamorín 493/38, ŠA Bojnice, OA Šamorín. Aj pri ostatných produktov sa prejavil tento nepomer v cenách. Cena zemiakov napr. obnášala pred okupáciou 25 Kčs (výrobná) — 30 Kčs (maloobchodná) za 1 q. V novembri 1938, 2,50—3 Pgő, t. j. 17,50—21 Kčs.

potreby, ktoré sám neprodukuje. Nezakročilo sa ani proti pranierovaným „nezodpovedným keťasom" a neprezradilo sa, ako dopravovali svoju korisť cez uzavreté hranice do trianonského Maďarska, kde ju predávali so značným ziskom.[57] Bolo však verejným tajomstvom, že bez pomoci okupačných orgánov sa nemohla uskutočniť táto veľkolepá obchodná transakcia, do ktorej sa hmotne zainteresovali nielen veľkoobchodníci okupovaného územia, ale i funkcionári vojenskej správy, od miestnych vojenských veliteľov začínajúc po železničných strážcov, všetci „anyáši", ktorí vo svojej úradnej právomoci mohli „pomáhať" a za pomoc boli ochotní prijať peňažnú „odmenu".

Také a podobné obchodné transakcie (aj s priemyselným tovarom) neboli by vadili vládnym kruhom, predsa materiálne výhody prinášala okupácia predovšetkým určitým kruhom maďarskej buržoázie a že sa oni ruvali o čo najväčší podiel, to bolo v súlade s kapitalistickým spôsobom podnikania. Lenže toto lúpežné vypratanie československých zásob sa spojilo s citeľným nedostatkom tovaru a s rapídnym zvyšovaním maloobchodných cien. Túto skutočnosť si musela všimnúť vláda, pretože verejná mienka reagovala veľmi citlivo a namiesto konsolidácie pomerov, rozšírila sa protirežimová nálada už počas vojenskej diktatúry. No, prenikavejšie protiopatrenia sa nerobili, ani sa robiť nechceli, pretože udržanie zlepšenej nálady v trianonskom Maďarsku bolo pre vládnúce triedy dôležitejšie než rozptýlenie nedôvery a sklamania obyvateľstva okupovaného územia. Vládne opatrenia sa obmedzili na beznádejnú maximalizáciu cien, na hrozbu trestným stíhaním predražovania a na propagáciu optimistickej peršpektívy, že ide len o prechodné nedostatky. Ceny sa úradne fixovali na hladine predokupačnej a mechanicky sa prepočítali na maďarskú menu v pomere 1:7. Takéto nereálne ceny platili však len na vyhláškach, ale na trhu a v obchodoch za nich tovaru nebolo.[58]

V takejto situácii bolo verejné zásobovanie úplne rozhárané. Potraviny boli len na čiernom trhu, za ceny, ktoré pracujúci človek platiť nemohol. Domácnosti ostali bez paliva, podniky bez pohonných hmôt.[59] Väčšina obyvateľstva čakala s obavami a nepredvídanými existenčnými starosťami na nastávajúce zimné mesiace.

Veľký záujem obchodníkov a podnikateľov trianonského Maďarska o poľnohospodárske produkty okupovaného územia trval len dotiaľ, dokiaľ sa

[57] Obežník voj. veliteľstva Rožňava, 49 šgšt/1938 MA Rožňava, voj. veliteľstvo Šamorín 11/1938, OA Šamorín.

[58] Nar. šgšt 381.111/4/38, vyhláška voj. veľitelstva Šamorín 13/38, úradné ceny potravín, platné od 1. 12. 1938, hl. slúžny Šamorín, 545/38, 780/38, OA Šamorín.

[59] Prípis voj. veliteľstva Komárno, min. priemyslu ohľadne zabezpečenia paliva (uhlie) pre domácnosti, 57/38, vyhlášky o registráciu dopravných prostriedkov, 20.421/38, OA Šamorín.

získali za nízke ceny a mohli sa výhodne speňažiť v „materskej“ krajine. Samotná kapacita poľnohospodárskej produkcie okupovaného územia znamenala pre hospodársku politiku horthyovského Maďarska — aspoň do vypuknutia druhej svetovej vojny — menej zaujímavú tarchovú položku.

Na okupovanom území sa nachádzalo asi 1,2 mil. kat. jutár ornej pôdy, t. j. 58,2 % celkovej plochy (asi 2 mil. k. j.). Podobný bol pomer v Maďarsku (60,5 %) aj čo do lúk a pastvín (8,5 % — 7,1 %, 8,8 % — 10,5 %). Lesná plocha bola však v pomere k celkovej výmere pôdy väčšia na okupovanom území než v Maďarsku (16,7 % — 11,8 %). Okupované územie teda nezmenilo poľnohospodársku štruktúru Maďarska, zväčšila sa len zalesnená pôda o 17,9 %. Maďarsko vykazovalo v čase okupácie poľnohospodársku nadprodukciu najmä v obilninách. Na okupovanom území (včítane obsadenej časti Zakarpatskej Ukrajiny) produkovalo sa ročne asi 4 mil. q pšenice. Polovicu spotrebovalo miestne obyvateľstvo, takže okolo 2 mil. q slúžilo pre zásobovanie ostatných krajov ČSR. O toto ročné množstvo sa zvýšili predvojnové exportné starosti maďarskej vlády. Podobný bol stav s cukrovou repou, keďže sa repná oblasť Maďarska zdvojnásobila po okupácii, kapacita cukrovarov sa zvýšila, ale len o tretinu. Produkcia cukrovej repy teda prevýšila po okupácii celkovú kapacitu cukrovarov Maďarska, a produkcia cukru doterajšiu spoločnú hodnotu domácej potreby a exportu. Pritom exportné možnosti boli sťažené a pri celkove nízkej životnej úrovni obyvateľstva zvýšená domáca potreba predpokladala silné zníženie maloobchodnej ceny cukru.

Naproti tomu získané značné množstvo priemyselných plodín (ľan, konope), zeleniny, ovocia, a vína (60 % vinárskej oblasti Zakarpatskej Ukrajiny v okolí Berehova) znamenalo aktívnu položku pre hospodárstvo horthyovského Maďarska. Maďarská buržoázia získala však predovšetkým lesnú plochu vo výmere 300 000 kat jutár, na ktorej sa vyprodukovalo ročne asi pol milóna m^3 palivového dreva, a to práve v čase, keď následkom obsadenia Rakúska hitlerovským Nemeckom stratila najdôležitejšieho dodávateľa dreva. Nemecko totiž zastavilo vývoz dreva z „Ostmarku“ a horthyovské Maďarsko bolo odkázané na dodávky z Československej republiky (Zakarpatskej Ukrajiny), Rumunska (Sedmohradska) a Juhoslávie.[60] Veľké výhody mala maďarská buržoázia aj zo živočíšnej výroby Žitného ostrova, berehovskej oblasti, z chovu oviec v okresoch Lučenec, Šahy, Tornaľa, Rimavská Sobota, Rožňava atď.

[60] Je nesporné, že aj tieto okolnosti determinovali ďalšie imperialistické ciele Maďarska; v čase vojenskej správy okupovaného územia, v maďarskej odbornej tlači sa už objavili úvahy o „dočasnosti viedenskej demarkačnej čiary“, o „normalizácii hospodárskych stykov s rusínskou zemou“, o význame „dreva zo Sedmohradska“ atď. Napr. Bulla, *Az új határ*, Magyar Szemle, 1938, Ruisz Dezső, *A felszabadulás következményet*, Magyar Szemle, 1939.

Týmto záujmom zodpovedajúc zaisťovali úrady vojenských veliteľov v oblasti poľnohospodárstva predovšetkým správu lesnícku, zverolekársku, vodného hospodárstva. Odborníci maďarského ministerstva poľnohospodárstva zisťovali a spisovali pomocou okresných hospodárskych dozorcov výmeru hroznom vysadenej a priemyselnými plodinami zasiatej plochy (zemiaky, ľan, paprika atď.), kapacitu a stav mlynov na papriku, stavy plemenného dobytka, zariadenie a činnosť šľachtiteľských staníc, poľnohospodárskych výskumných ústavov, odborných škôl atď. Zverolekárska služba sa prednostne zaoberala kontrolou jatočného dobytka, dopraveného od decembra 1938 do budapeštianskych bitúnkov a tržníc, resp. exportovaného do Nemecka.[61]

Pomoc pri zabezpečovaní jesenných prác poľnohospodárskych sa obmedzila na prísľub prísunu pohonných hmôt do traktorov a ostatných strojov. Nárokovanie nezdanenej pohonnej hmoty bolo však natoľko sťažené zbytočnými formalitami a byrokratickým vybavovaním a samotná akcia sa natoľko opozdila (december 1938), že prakticky ani statkárom nič nepomohla.[62] Viacej pomáhala veľkostatkárom a kulakom vyhláška o minimálnej mzde poľnohospodárskych robotníkov v zimnom období, čím sa znížili výrobné náklady. Na čas od 1. decembra 1938 do 28. februára 1939 určila sa denná mzda robotníka I. triedy na 1,50 Pengő, II. tr. na 1,20 Pengő. Na veľkostatkoch Žitného ostrova platilo sa v priemere 1,30 Pengő a deťom niže 18 rokov 1 Pengő. Poľnohospodárski robotníci mohli takto veľmi rýchlo porovnať pomery v ČSR a v horthyovskom Maďarsku.[63]

Problém čiastočne zníženej rentability poľnohospodárskej výroby pochopiteľne neznížil záujem veľkostatkárov o revíziu vlastníckych vzťahov k pôde. O vrátenie veľkostatkov rozparcelovaných za čs. pozemkovej reformy sa ešte nehovorilo. Propagandistické sľuby maďarskej vlády a Esterházyho neboli ešte zabudnuté. Z nariadenia šéfa generálneho štábu, ktorým uložil okresným súdom, aby pozemnoknižné návrhy na prepis resp. zaťaženie nehnuteľnosti meritórne nevybavovali, dalo sa vyčítať, že ide o prípravu revízie pozemkovej reformy. Nariadenie sa zdôvodnilo poukazom na pripravovanú právnu normu, ktorá ustáli, nakoľko sú platné zmluvy a iné právne úkony uzavreté na okupovanom území o prevode alebo zaťažení nehnuteľností.[64] Objavili sa aj prví oficiálni záujemci, ktorí „zisťovali majetkovo-politickú a právnu situáciu" tých veľkostatkov, ktoré pred r. 1919 boli vo vlastníctve maďarských verejných základín.[65]

[61] Nar. šgšt 237 Vkf. polg. csop. Km. - 1938, 234/1938, voj. veliteľstvo Komárno 105.083, 21.260/38, voj. veliteľ Šamorín 364/38, ŠA Bojnice, OA Šamorín.
[62] Nar. šgšt 242 Vkf. polg. csop. - 1938, voj. veliteľ Šamorín 367/38, OA Šamorín.
[63] Voj. veliteľ Komárno 20.514/38, hl. slúžny Šamorín 489/38, OA Šamorín.
[64] Nar. šgšt. 148 Vkf. polg. csop. - 1938, ŠA Bojnice.
[65] V župe Tekov (obce Ujlót, Kisbelly, Csata), v župe Abauj-torna (obce Alsómislye, Felsőmislye, Osva) mala Maďarská katolícka náboženská základina pred r. 1918 2 vel-

Maďarská buržoázia sa zaujímala predovšetkým o surovinové zdroje okupovaného územia. Ročná ťažba železnej rudy v oblasti Rožňavy (Rožňava, Čučma, Drnava, Jelšava) obnášala okolo 300 000 ton, čím sa zdvojnásobnila celková ročná ťažba Maďarska a dovoz železnej rudy sa znížil na tretinu. Pre maďarský priemysel znamenal mnoho aj antimon, magnezit, mramor, vápno, stavebný kameň, travertín, kaolín, minerálne vody a iné prírodné bohatstvo okupovaného územia (Jelšava, Žarnov, Klenovce, Berehovo, Levice, Číz, Santov, Slatina atď.). Hnedého uhlia sa ťažilo len v Čakanovciach ročne okolo 12 000 vagónov. Spotreba okupovaného územia robila ročne asi 80 000 vagónov uhlia, t. j. asi desatinu celkovej ťažby Maďarska. Maďarské uhoľné bane získali ďalšie odbytište.

Z hľadiska strojárenskej výroby okupované územie neznamenalo mnoho, no rozšírilo vnútorný trh maďarského priemyslu. Značný význam mali však lodenice v Komárne, strojáreň v Košiciach, železná huta v Rožňave, menšie podniky na výrobu poľnohospodárskych strojov, železných nástrojov, železného nábytku (Lučenec, Nové Zámky, Komárno, Mukačevo, Užhorod), továreň na smaltovaný tovar vo Fiľakove.

Pre celkove nedostatočnú kapacitu priemyslu Maďarska prinášali určité doplnenie aj menšie výrobne skla, textilu, koksu a plynu, ohňovzdorných látok (Lučenec, Košice, Komárno, Nové Zámky, Perbeník, Jelšava), výroba vápna (Košice, Užhorod, Plešivec, Lučenec, Rimavská Sobota), výroba celulózy a spracovanie papieru (Rimavská Sobota, Užhorod, Mukačevo). Nie menej dôležité boli pre maďarské hospodárstvo tlačiarenské podniky v Košiciach a v Užhorode, podniky pre spracovanie dreva (Košice, Plešivec, Užhorod, Mukačevo, Rožňava, Levice, Rimavská Sobota). Mnoho sa očakávalo aj od chemických podnikov. Popri rafinérii v Mukačeve, továrni na jedlý olej a umelé tuky v Užhorode, získala aj maďarská výroba mydla, liekov, škrobu, a to závodmi v Košiciach, Berehove a v Užhorode. Užhorodská továrňa na jedlý olej stačila kryť spotrebu celej krajiny. Ostatné menšie podniky nekonkurovali maďarským chemickým závodom, ktoré získali ďalšie odbytové možnosti na okupovanom území takisto ako maďarský textilný priemysel, ktorý získal i suroviny, a ako i kožiarsky priemysel.

Významnejší bol potravinársky priemysel okupovaného územia, menovite pivovar v Košiciach, konzervárne v Košiciach v Užhorode, Rim. Sobote, Leviciach, Lučenci, továrne na čokoládu a cukrovinky v Košiciach a v Užhorode, cukrovary v Šuranoch, Oroske a Diosegu, väčšie mlyny v Senci, Šamoríne, Dunajskej Strede, Komárne, Nových Zámkoch, Košiciach, Užhorode, Mukačeve a v Berehove ako i väčší počet väčších-menších liehovarov.

kostatky vo výmere 2732 kj. a 2060 kj, a v župe Nitra-Bratislava (obce Vághosszúfalu, Vágkirályfalva, Királyrév, Pered) Maďarská kráľ. univerzitná základina veľkostatok vo výmere 1939 kj. Osobitná ministerská komisia zisťovala na mieste samom, komu boli tieto pozemky pridelené, Voj. veliteľ Komárno, 20.300/1938 ŠA Bojnice.

Mlynský priemysel bol odsúdený na stagnáciu, pretože stratil odbytové možnosti v ČSR a s trhom v Maďarsku počítať nemohol, kde predsa zastavili väčší počet prebytočných mlynov. Podobná bola aj situácia cukrovarov. Po vypuknutú druhej svetovej vojny sa samozrejme zmenili odbytové možnosti aj v týchto odvetviach priemyslu.

Vidíme teda, že okupované územie, ktoré tvorilo v predmníchovskej republike na dezindustrializovanom Slovensku skoro najzanedbanejšiu oblasť, prinášalo relatívne významné priemyselné kapacity do národného hospodárstva horthyovského Maďarska. No, hodne pasívne bolo okupované územie z hľadiska zásobovania elektrickou energiou. Značné množstvo elektriny (oblast Galanta, Levice) dostalo i za okupácie z územia tzv. Slovenského štátu. Pritom boli okupované okresy elektrifikované len na 50 %.

Ako sme už naznačili, vojenská správa mala najvážnejšie ťažkosti v cenovej politike. Na okupovanom území sa nachádzali značné zásoby lacného priemyselného tovaru, vyrobeného v priemyselne vyspelom ČSR, kde aj poľnohospodárske produkty boli pomerne lacné. Naproti tomu v trianonskom Maďarsku boli ceny priemyselných produktov značne vyššie. Ani prechodné fixovanie tejto výhodnej cenovej hladiny — a to bola jedna z hlavných úloh vojenskej správy na uzavretom okupovanom území — sa nepodarilo, pretože obchodníci a špekulanti z trianonského Maďarska už spomenutým spôsobom odviezli aj väčšinu tovarových zásob, a obohacujúc sa na úkor obyvateľstva okupovaného územia vyvolali ťažkú zásobovaciu krízu. Možno povedať, že okupované územie bolo aj z hľadiska maďarskej iredentistickej buržoázie koncom r. 1938 skôr „vyprázdnené" než „oslobodené".[66]

Hospodárske ťažkosti sa komplikovali rapídne sa prehlbujúcou nezamestnanosťou námezdne pracujúcich a úradníckej inteligencie. Hlásenia o súpise nezamestnaných, bezprístrešných a ostatných osôb odkázaných na podporu zdôrazňovali, že priemyselné závody a remeselnícke dielne zväčša zastavili prevádzku pre nedostatok surovín a pohonných hmôt a že demobilizovaní vojaci čs. armády podstatne zväčšujú počet nezamestnaných. Poľnohospodárske jesenné práce stagnovali. Inteligencia nenašla prácu ani v úradoch, v súkromných podnikoch, ba ani vo výrobe. Masy nezamestnaných bez ohľadu na národnosť boli krajne nespokojné pretože nedostávali žiadnu podporu.[67] Maďarská vláda sa zaoberala s týmto problémom až začiatkom decembra 1938. Na návrh ministra obchodu a dopravy

[66] Pozri štatistické dáta v ďalšom texte. Spísanie priemyselných podnikov, hl. slúžny Šamorín 38/1938, 60/1938 OA Šamorín. Nariadenie o prevádzke liehovarov, 289/Vkf. polg. csop. 1938, nariadenie o predĺžení zmenkoprávnych lehôt v prospech bánk a obchodníkov, ME 8280/1938.

[67] Hlásenia obv. notariátov, Šamorín 38/38. Vyhláška k vyhotoveniu evidencie nezamestnanej inteligencie, voj. veliteľ Rožňava 9942/38, MA Rožňava. Len v Rožňave sa prihlásili v decembri 1938 34 nezamestnaní úradníci.

mala sa nezamestnanosť zmierniť stavbou a bežnou opravou verejných ciest, menovite dokončením tých cestných prác, ktoré sa prevádzali už v ČSR. Avšak na financovanie týchto „núdzových prác" uvoľnila vláda len 200 000 Pengő a organizáciu práce, prijímanie robotníkov prenechala ministerstvu obchodu aj počas vojenskej správy. Z toho vznikli kompetenčné konflikty, ťažkosti v oblastiach uzavretých vojskom, takže počas vojenskej správy nedošlo ani k zahájeniu tejto akcie.[68] Rodiny sklamaných a oklamaných robotníkov museli sa uspokojiť oficiálnymi proklamáciami, že na okupovanom území „nemožno hovoriť o nezamestnanosti", že budú vytvorené pracovné príležitosti, „ktoré naraz vyriešia problém nezamestnanosti a zvýšia životnú úroveň" pracujúcich, len do zahájenia núdzových prác treba mať trpezlivosť. Národohospodári propagovali túto vládnu politiku, teoreticky zdôvodňovali, prečo netreba v Maďarsku zaviesť štátnu podporu v nezamestnanosti, a ako možno nezamestnanosť riešiť nudzovými prácami. No, našli sa medzi nimi aj ľudia s väčším pocitom zodpovednosti, ktorí - i keď opatrne - ale s vážnosťou prízvukovali, že organizácia hospodárskeho života na okupovanom území musí sa začať veľmi súrne, pretože „domáce pomery v mnohých ohľadoch nie sú súce k tomu, aby sa očakával významnejší hospodársky rozvoj".[69] Navrhovala sa prestavba štruktúry poľnohospodárskej produkcie, menovite rozšírenie osevnej plochy priemyselných plodín, zeleniny, semien, a podstatné obmedzenie nerentabilnej výroby obilia, najmä pšenice. Z toho si sľubovali niektorí odborníci, vytvoriť výhodnejšie pracovné príležitosti pre poľnohospodárskych robotníkov. Nové pracovné príležitosti hľadali sa ďalej v elektrifikácii, pri stavbe obytných domov vo výstavbe komunálnych podnikov, a pod.

Akademické úvahy teoretikov, pravda, neodstránili núdzu nezamestnaných. Počet nezaopatrených, hladujúcich ľudí sa rozmnožil rodinami vojakov, ktorí nedostali vojenskú podporu, penzistami, chorými ľuďmi, ktorým nevyplácali nemocenské príspevky. Vyhláška o „usporiadaní otázok spoločenského poistenia" vzťahovala sa len na nemocenské poistenie. O úrazovom a penzijnom poistení sa nehovorilo. Počas vojenskej správy sa nedokončila ani reorganizácia poisťovacích inštitúcií.[70] Súpisy nezaopatrených a práceneschopných ľudí vykázali tak vysoké čísla, že vojenskí velitelia upravovali notárov, aby do katastru nezaopatrených zaviedli len tých, ktorí nemajú príbuzných, nemajú žiadné príjmy a sú úplne práceneschopní, resp. prestarlí, teda prakticky len vyše 70ročných starcov a chorých žobrákov, o ktorých sa „majú starať v každej obci osobitne charitatívnym spôsobom",

[68] Nar. šgšt 572/1938, 981 vkf. polg. csop. - 1938, ŠA Bojnice, okr. voj. veliteľ Šamorín 38/38 OA Šamorín, zápisnica zo zas. maď. vlády z 3. a 12. 12. 1938 OLT.

[69] Magyar Szemle, 1939, 61.

[70] Vyhlášky v OA Šamorín.

t. j. almužnami.[71] Rodiny vojakov, mobilizovaných v ČSR v septembri 1938, ako i demobilizovaní vojaci, ktorí za vojenskej správy ostali bez zamestnania a zárobku, si nárokovali vojnovú podporu, ktorá im prináležala podľa čs. zákonov a následkom okupácie nemohla sa vyplatiť čs. úradmi. Týchto ľudí, odkázaných na podporu, vojenskí velitelia nemohli odbaviť prázdnymi sľubmi; ich nároky boli oprávnené a maďarský štát bol povinný ich uspokojiť tak, ako mal zaplatiť náležitosti prevzatých úradníkov. Pritom aj v tomto prípade šlo len o minimálne sumy, o almužny. Vojnová podpora robila na jedného rodinného príslušníka 43 hal. a vyplácala sa len do 5 rodinných príslušníkov, pokiaľ boli odkázaní na podporu. Spravidla išlo skoro v každom prípade o nevyplatené čiastky za 17 dní (od 29. 9. do 10. 10. 1938), teda o 7,30 Pengő za osobu, t. j. o 21,90 Pengő pre trojčlennú rodinu a maximálne o 36,50 Pengő pre päť- a viacčlennú rodinu. Z tejto jednorazovej podpory mali živoriť rodiny od novembra 1938 do februára 1939, teda do začiatku jarných poľných prác. No, vláda, na návrh Jarossa súhlasila s výplatou až vo februári r. 1939.[72]

•

Nadšenie a sviatočná nálada prvých novembrových dňov, v ktorých značná časť maďarského obyvateľstva, včítane triedne neuvedomelých pracujúcich vrstiev omámených propagandou horthyovskej iredenty, vítala maďarské okupačné vojsko, sa rýchlo rozplynula. Nové pomery posudzovali ľudia už cez svoje osobné osudy. A osobný život jednotlivca je tesne viazaný s hmotnými podmienkami života, ktoré determinujú jeho názory. Maďarská vláda to dobre vedela; počítala so skleslou náladou aj maďarského obyvateľstva, ako i s možnosťou komunistickej činnosti, ktorej sa najviac bála. Vojenská diktatúra mala preto očistiť okupované územie od „nepriateľských živlov" a brachiálnou mocou utláčať každý pohyb nespokojnosti, každú kritiku hospodárskych pomerov. Súčasne mali „preverovacie akcie" vojska, žandárstva a politickej polície odvrátiť pozornosť maďarských pracujúcich a malomeštiackych živlov od rozhodujúcich ekonomických a politických problémov Maďarska. Nacionálnym, rasovým prenasledovaním a honbou po komunistoch roznieťovali šovinistické, buržoázno-nacionalistické, fašistické vášne neuvedomelých ľudí a ich túžbu po ľahkej koristi.

Evidovaním a sledovaním komunistov sa začalo ešte pred okupáciou. Agenti politickej polície a úradu pre kontrolu cudzincov už v októbri 1938

[71] Voj. veliteľ Komárno 21054/1938, Šamorín 599/38, 38/38, OA Šamorín.

[72] Aj za túto almužnu museli demobilizovaní vojaci odpracovať niekoľko dní v akcii núdzových prác. Hlásenie voj. veliteľa Šamorín 158/38 OA Šamorín, zápisnica zo zasadnutia mad. vlády z februára 1939 OLT.

zisťovali pomocou špicľov, zbehov a špiónov mená a osobné dáta komunistov, a „podozrivých indivíduí" zdržujúcich sa v pohraničných obciach, s okupáciou ktorých sa počítalo.[73] Po okupácii, vojenskí velitelia nariadili v každej obci založiť „evidenciu nespoľahlivých", ktorá sa odovzdala žandárom. Občanov označených za nespoľahlivých cudzincov vyviedli žandári vo vlastnej kompetencii na severnú hranicu okupovaného územia a zahnali ich na územie Slovenskej krajiny. Prvé evidencie nespoľahlivých sa dopĺňovali podľa údajov miestnych činiteľov EMP. Slúžni, ktorí nepoznali miestne pomery, plne sa spoliehali na tieto údaje, takže denunciácie a krivé obvinenia funkcionárov EMP rozhodovali o osudoch ľudí.[74] Evidovaných slovenských a maďarských nespoľahlivých občanov roztriedili do viacerých skupín a podľa miery nebezpečnosti ich buď internovali, postavili pod policajný dozor alebo ponechali na slobode a pozorovali ich prostredníctvom žandárstva a polície. Pravda, najviac sa zaoberali s bývalými členmi KSČ. Politická polícia vedela, že známejší funkcionári KSČ prešli do ilegality, resp. žijú v emigrácii. Sústredili sa preto na menej známych, vo verejnosti menej exponovaných členov KSČ, menoslov ktorých im dodávali organizácie EMP. Po komunistoch pátrali tiež v nepolitických robotníckych organizáciách a spolkov.[75] Akcia vyvolala ovzdušie strachu a neistoty a vytvárala v každom meste a v každej obci skupiny nerovnoprávnych, politicky perzekvovaných občanov, existencia ktorých závisela od svojvôle slúžnych a žandárov.

Dňom príchodu okupačného vojska suspendovala sa činnosť všetkých čs. politických strán a nepripustila sa ani organizačná činnosť politických strán trianonského Maďarska. Výnimku tvorila len EMP ako „reprezentantka Maďarov" okupovaného územia. Podľa nariadenia šéfa generálneho štábu mohla sa teda len EMP organizovať, no počas vojenskej správy velmi nevyužívala túto výhodu. Vyššie naznačené hospodárske a administratívne zmeny nepridali jej na popularite a vnútrostranícke osobné rozpory ju tiež oslabovali. Aktívne účinkovali len tzv. maďarské národné rady, ktoré vznikali v čase medzi mníchovským a viedenským verdiktom na podporu expanzívnej politiky horthyovskej vlády.[76]

[73] Na ilustráciu: v Rimavskej Sobote zisťovali štyroch „nebezpečných komunistov" medzi nimi Štefana Rétiho, v okrese Feldince: vo Feldinciach Štefana Košika a ďalších dvoch roľníkov, v Sirkovciach deväť nádenníkov, obuvníka a roľníkov (Bálint, Zajac, Baťa, Renčál a iní) v Hosticiach troch, a v obci Vendégu (okr. Moldava) dvoch komunistov. A II.5/51/61 PIA.

[74] Pozri k tomu: M. Vietor, *Robotnícke hnutie na slovenskom území okupovanom horthyovským Maďarskom* (1938—1945), HČ 1962, X, 3, 373 a n.

[75] Stopovacie veliteľstvo mad. žandárstva 18.055/B. kt. 1938, PIA. Voj. veliteľ Šamorín 242/38 OA Šamorín.

[76] Nar. šgšt 381.101/4 hdm. 5. vkf - 1938, ŠA Bojnice, voj. veliteľ Šamorín 445/1938 polg. csop. OA Šamorín.

Začiatkom decembra 1938 šéf generálneho štábu rozpustil všetky politické strany, ktoré na okupovanom území účinkovali za ČSR. Rozhodnutie sa nevzťahovalo na EMP, na Hlinkovu ľudovú stranu, na ukrajinský Autonomný roľnícky sväz (Kurťák-Brody) a na ukrajinskú Autonomnú národnú stranu (Fencík). Tieto buržoáznonacionalistické, fašistické strany mohli svoju politickú činnosť obnoviť, mohli šíriť fašistickú, antikomunistickú propagandu. Povolenie činnosti HSĽS bolo však skôr formálne a malo podoprieť recipročné nároky Esterházyho strany na Slovensku. Za vojenskej diktatúry sa HSĽS neorganizovala, a až na niektoré ojedinelé demonštrácie (napr. v Komjaticiach) zčasti ovplyvnené ľudákmi, efektívne neúčinkovala.[77] Majetok a spisový materiál rozpustených strán zhabali. Členovia rozpustených strán stratili svoje mandáty v okresných a obecných zastupiteľstvách a výboroch. Vojenskí velitelia menovali na uprázdnené miesta členov EMP.[78]

Pokiaľ išlo o robotnícke organizácie, nariadenie sa ponímalo extenzívne. Napriek tomu, že sa vzťahovalo len na politické strany, vojenskí velitelia rozpustili všetky robotnícke kultúrne a nepolitické spolky, spotrebné, svojpomocné a iné družstvá a zhabali ich majetok. Na majetok českých a slovenských meštiackych spolkov a organizácií, ktoré automaticky zanikali príchodom okupačného vojska, sa uvalila nútená správa a ich budovy a iné objekty (telocvične, ihriská atď.) prevzala maďarská organizácia predvojenskej výchovy „Levente".[79]

Paralelne s likvidáciou československých spoločenských organizácií prebiehala prvá protižidovská akcia, ktorá mala „arizačnými" možnosťami odškodňovať priveľmi sklamaných „bratov maďarskej rasy". Maďarská ministerská rada rokovala o židovskej otázke na prvom zasadnutí druhej Imrédyho vlády ako o dôležitej časti vládneho programu. Od návrhu, aby židovské obyvateľstvo sa považovalo za „menšinu", sa upustilo následkom námietky ministra zahraničných vecí a vnútra. Vláda uznala, že by to bolo „nebezpečné vzhľadom na to, že následkom prinavrátenia maďarskej hornej zeme, dnes už národné menšiny žijúce v Maďarsku dosahujú spolu jeden milión a spolu so Židovstvom by toto číslo značne prekročili". Väčšina ministrov sa vyslovila za organizované vysťahovanie Židov.[80] Medzičasom však na okupovanom území riešila sa otázka operatívnejšie. Počas spomenutého zasadnutia vlády nariadil šéf generálneho štábu dňa 18. novembra 1938 previesť raziu na „vypátranie prisťahovaných Židov". Akciu obstarali

[77] Nar. šgšt 1380/vkf. polg. csop. Km. 1938 MA Lučenec, OA Levice.
[78] Nar. šgšt 1381 vkf. polg. csop. 1938, MA Lučenec, OA Šamorín.
[79] Šlo najmä o tieto spolky: Národná garda, Strelecké svázy a spolky, Sokol, Sedliacka jazda, Orol, Stráž slobody, Rodobrana, organizácie skautov a pod. Voj. veliteľ Šamorín 415/38, veliteľ Lučenec 979—38 MA Lučenec.
[80] Zápisnica zo zas nad. vlády z 16. 11. 1938. OLT.

brigádni velitelia pomocou delegovaných „odborníkov" z úradu pre kontrolu cudzincov. Zaistili Židov, ktorí „nepatrili k starousadlíkom", nebývali na okupovanom území pred 1. novembrom 1938 a prichádzali na toto územie „v spojitosti s oslobodením". Zaistených ľudí ihneď preložili na územie Slovenska. Podobný osud čakal aj na verejných úradníkov-Židov, preložených po 1. septembri 1938 na okupované územie, i keď sa hlásili k maďarskej národnosti.[81] Na túto akciu odpovedala Tisova vláda vyhostením slovenských Židov. Takto sa začala na slovensko-maďarských hraniciach tŕnistá cesta fašizmom rasove prenasledovaných ľudí, medzi nimi starcov, žien, kojencov.[82] Vojenskí velitelia využili pre rasové prenasledovanie a pre šikanovanie občanov aj vyhlášku okupačného vojska o vypovedení a internovaní „rušiteľov verejného poriadku", ako i mimoriadnu plnú moc žandárskych hliadok, bez osobitného úradného príkazu prevádzať domové prehliadky v súkromných domoch a vypátrať skryté zbrane a tovarové zásoby.[83] V priebehu týchto akcií vypovedali najmä lekárov, učiteľov, advokátov, úradníkov, ktorí na okupovanom území nemali domovské právo, i keď tam bývali už dlhé roky. Na ich miesta dosadili nezamestnaných „anyášov".[84]

Perzekúcia komunistov a Židov nevyvolala hádky medzi slovenskou a maďarskou vládou; túto akciu využili svorne a vzájomne pre prehĺbenie triednej a rasovej nenávisti, pre odvrátenie pozornosti ľudu od kardinálnych problémov. Blesková akcia proti kolonistom okupovaného územia mala iný cieľ. Násilné a rýchle odstránenie prevažnej väčšiny kolonistov malo likvidovať české obyvateľstvo, znížiť počet Slovákov a obsadiť nimi užívané pozemky. Maďarskí revizionisti vychádzali z názoru, že kolonisti nepatria k staroosídlencom „oslobodeného" územia, a pôdu dostali od čs. vlády za politické zásluhy. A keďže horthyovská vláda ako vykonávateľka imperialistickej, šovinistickej revizionistickej politiky maďarských vládnúcich tried chcela na okupovanom území reštituovať stav zpred r. 1918, stála oficiálne v pozadí tejto akcie, pravda formálne presunula zodpovednosť na iné sily. Kolonisti na južnom Slovensku boli reprezentantmi nesprávnej národnostnej politiky českej a slovenskej buržoázie; bola to vrstva preferovaných dedinských boháčov, ktorá účinne podporovala nacionálne štvanice a prispela aj k tomu, že v kritických časoch iredentistická maďarská buržoázia dostala do svojho vleku nespokojných maďarských roľníkov a želiarov na Slovensku. Slovenské robotníctvo, malé a stredné roľníctvo už-

[81] Nar. šgšt 191 vkf. polg. csop. 1938 z 16. 11. 1938 a 190 vkf. polg. csop. 1938 OA Šamorín.

[82] Spisy ohľadne skupiny vyhostených ľudí, ktorí sa zdržiavali medzi hranicami pri Štvrtku na Ostrove bez prístrešia, bez stravy a lekárskej pomoci, voj. veliteľ Šamorín 552/38, voj. veliteľ Komárno 20.771/38 OA Šamorín.

[83] Nar. šgšt. 381.013 vkf. 1938, hl. slúžny Šamorín 17/38, OA Šamorín.

[84] Voj. veliteľ Šamorín 21/1938 polg. OA Šamorín.

ného Slovenska, pred okupáciou nemalo spoločné záujmy s kolonistami, patriacimi triedne k buržoázii. V ČSR uvedomelé vrstvy pracujúcich na čele s KSČ sústavne bojovali proti zneužívaniu pozemkovej reformy, proti neodôvodneným výhodám kolonistov a nových veľkostatkárov, proti nesprávnej národnostnej politike čs. buržoázie. Avšak po okupácii dotkla sa bleskové akcia nielen kolonistov, ale v nie malej miere aj ostatných slovenských roľníkov, ktorí nežili v kolóniách, ale obrábali svoje ťažko udržané, dlhami zaťažené zdedené role, poprípade menšie, v pozemkovej reforme získané prídely, za ktoré ich trvalo vydierali roľnícke pokladnice a iné peňažné ústavy. V priebehu vyhostenia kolonistov vyhnali teda aj slovenských maloroľníkov, odstránili aj časť slovenskej inteligencie, aby sa násilne znížil počet slovenského obyvateľstva okupovaného územia, a aby horthyovská vláda mohla i naďalej operovať skreslenými výsledkami sčítania ľudu z r. 1910. Nepriateľská akcia maďarskej buržoázie ohrozovala teda aj záujmy robotníctva a maloroľníctva, i keď z iného triedneho aspektu. Keďže takto horthyovský režim na okupovanom území ohrozoval síce rozličné záujmy slovenskej buržoázie, slovenského robotníctva, maloroľníctva a ostatných slovenských pracujúcich, ale ohrozoval ich súčasne, v zápase proti spoločnému nepriateľovi utvorila sa možnosť pre prechodnú spoluprácu týchto antagonistických tried na platforme národnooslobodzovacieho boja. Spoločnú obranu si vynútila aj tá okolnosť, že akcia proti kolonistom slúžila aj ako hromozvod hnevu, nespokojnosti, sklamania, rozčúlených, revizionizmom a nacionálnou nenávisťou rozoštvaných maďarských roľníkov a bezzemkov.

Akcia bola v rozpore s ustanoveniami viedenského verdiktu a previedla sa preto bleskove počas vojenskej okupácie. Bod 5 viedenského rozhodnutia uložil maďarsko-československému vládnemu výboru, aby sa ujednal ohľadne „bližších ustanovení, vzťahujúcich sa na ochranu jedincov maďarskej národnosti ostalých na území Československa a nemaďarskej národnosti ostalých na prepustenom území". Tento výbor sa mal starať tiež o to, aby „bratislavská maďarská národná skupina sa dostala do takej situácie ako ostatné tamojšie národné skupiny". Na tomto poslednom ustanovení mala horthyovská vláda najväčší záujem. Postarala sa preto o to, aby ešte pred zahájením činnosti tejto komisie boli trecie plochy podľa možnosti eliminované, menovite, aby po skončení mimoriadnej vojenskej správy ostal na okupovanom území čím menší počet Slovákov s nárokom na menšinovú ochranu.[85]

Deň pred začiatkom okupácie, dňa 4. novembra 1938, v Bratislave sa ujednali poverenci československej a maďarskej armády o niektorých podrobnostiach pri vyprázdnení odtrhnutého územia. Maďarsko sa zaviazalo,

[85] Zápisnica zo zas. mad. vlády z 3. 11. 1938. OLT.

že na okupovanom území bude policajne chrániť a strážiť majetok (domy, byty) tých čs. dôstojníkov a verejných a obecných zamestnancov, ktorí odtiaľ odchádzali, a zaručilo sa, že po obnovení železničnej dopravy do dvoch mesiacov môžu sa dotyční vrátiť a svoje svršky odtransportovať. O odchode, resp. vyhostení ďalších kategorií čs. občanov nebolo reči.[86] No, v inštrukciách šéfa generálneho štábu, ktoré sa doručili vojenským veliteľom pri začiatku okupácie, t. j. 5. novembra 1938, sa výslovne nariadilo „bezodkladne vyhostiť z územia krajiny kolonizované osoby, ich potomkov a všetkých ich rodinných príslušníkov".[87] Pravda, už v prvých dňoch sa ozvali triezvejšie hlasy z niektorých okresov. U okresných vojenských veliteľov sa intervenovalo najmä v záujme asimilovaných, „hungarizovaných" Čechov, ich maďarských manželiek, rozvedených a ovdovelých žien slovenských kolonistov a pod. Šéf generálneho štábu striktne odmietol také a podobné výnimky, trval na tom, aby jeho rozkaz bol uskutočnený „bez výnimky a obavy", ba rozšíril úpravu aj na tých úradníkov českej a slovenskej národnosti, „ktorí údajne z príkazu čs. vlády ostali" na okupovanom území.[88]

Keďže sa akcia nerozbehla v žiadanom tempe, šéf generálneho štábu zopakoval svoj rozkaz z 11. novembra 1938 a pritom sa odvolal na to, že „kolonisti nepriateľsky privítali maďarských vojakov, týmto svojím postojom sa snažili zmierniť radosť oslobodeného Maďarstva, z čoho možno uzatvárať aj na ich budúci zámerný postoj", a preto treba ich urýchlene odstrániť. Súčasne nariadil okrem kolonistov vyhostiť aj osoby, ktoré „nepochádzajú zo starého Uhorska", čo sa vykladalo v praxi tak, že vypovedali každého občana nemaďarskej národnosti, ktorý nemal domovské právo v niektorej obci okupovaného územia alebo trianonského Maďarska.[89] Vrcholom pokrytectva bol napokon telegrafický rozkaz z 14. novembra 1938. Na ilustráciu situácie a nálady citujeme ho doslovne: „Dozvedel som sa, že na oslobodenom území zo strany maďarského obyvateľstva sa prejavuje voči ostávajúcim českým a slovenským kolonistom taká plamenná nenávisť a taký výhražný postoj, že v záujme zabezpečenia ich života a telesného zdravia je nevyhnutné uvaliť na nich ochrannú väzbu. Nariaďujem uvaliť ochrannú väzbu na všetkých ešte sa tu nachádzajúcich českých kolonistov, ako i na tých slovenských kolonistov, ktorí dostali svoju pôdu ako odmenu za vernosť českému štátu a preto budia odpor u maďarského obyvateľstva. *Uväznených kolonistov treba do 48 hodín dopraviť cez hranice. Pri doprave ich hnuteľného majetku neposkytujte im žiadnu podporu!* Postarajte sa o strážení ich nehnuteľného majetku, k tomu však nemožno použiť ani žan-

[86] Telegram šgšt. brigádnym veliteľom z 6. 11. 1938, č. 1 vkf. 1938 ŠA Bojnice.
[87] Nar. šgšt. 381.026/5 hům. vkf. polg. csop. kap. 2. bod 1.
[88] Nar. šgšt. 381.109/2 hům. vkf. polg. csop. 1938, OA Šamorín.
[89] Nar. šgšt. 381.110/6 vkf. polg. csop. 1938, a 381.111/1 hdm. vkf. polg. csop. 1938, OA Šamorín.

dárstvo ani políciu." (podčiarknuté M. V.)[90] To bolo riešenie, ktoré vyhovelo pánom dôstojníkom, ktorí si neradi špinili svoje biele rukavice podobnými prácami; zodpovednosť sa presunula na „rozhorčený a krvilačný dav", ktorý ohrozoval kolonistov a žiadal ich odsun, a dôstojníci maďarskej armády len „zachraňovali" ich životy a vyhostením pomáhali im vlastne ujsť pred „pomstou" maďarských roľníkov. V takomto zmysle sa osnovali hlásenia vojenských jednotiek o splnení spomenutých rozkazov. Pravda, o tom, kto nahuckal miestne obyvateľstvo, kto sľuboval voľnú rabovačku za účasť na organizovaných výtržnostiach, sa múdro mlčalo.[91]

Na masový ilegálny presun vypovedaných rodín na územie Slovenska odpovedala Tisova vláda recipročnou akciou a slovenské žandárstvo a pohraničná stráž presunovala maďarských občanov — pravda v menšom počte — opačným smerom na územie Maďarska.[92] Prvá vlna tohto ilegálneho, fašistickými metódami robeného odsunu niekoľko tisíc rodín, ktorým Ribbentrop a Ciano zabezpečil ochranu, trvala do 26. novembra 1938 a zasiahla značnú časť kolonistov.

Dňa 26. novembra 1938 sa zišli v hraničnej obci Veľký Kýr zástupcovia čs. a mď. vojska, aby sa dohovorili o „vzájomnej výmene štátnych občanov oboch strán". Uzavreli prechodnú dohodu, podľa ktorej československé úrady prevezmú do ďalšieho opatrenia: a. Židov, ktorí listinami dokážu, že sú občanmi ČSR, Čechov, ktorí dokážu, že majú domovskú príslušnosť v Čechách alebo na Morave, a Zakarpatských Ukrajincov. Maďarské úrady preberú občanov maďarskej národnosti, Židov a Ukrajincov, keď listinami dokážu, že majú aspoň od r. 1928 domovské právo v niektorej obci okupovaného územia. Občanov zo Slovenska a na Slovensko vymenia v obci Veľký Kýr, občanov z Čiech a Moravy odovzdajú v Čeklíse a ohľadne Ukrajincov sa určí miesto výmeny dodatočne. Vzájomné výmeny sa uskutočnia trikrát týždenne. Podľa bodu 7 ujednania strany sa vzájomne dohodli na tom, že „ilegálne hraničné presuny sa zastavujú dotyčne všetkých osôb a št. občanov". Ujednanie bolo zo strany maďarského brigádneho generála schválené 28. novembra 1938 s podmienkou, že každá strana môže ho jednostranne vypovedať behom 24 hodín.[93]

Vyhostenie kolonistov tým, pravda, neprestalo, len metódy vyhostenia sa menili. Namiesto „ochrannej väzby" a ilegálneho odsunu postavili kolonistov pod policajný dozor, zakázali im opustiť kolóniu. Žandári a dôstojníci ich tam často navštevovali a v uzavretých kolóniách často fyzickým

[90] Nar. šgšt. 381.114. vkf. 1938, OA Levice.
[91] Spisy voj. veliteľa Levice 85/38, 86/38, OA Levice.
[92] Obv. notariát Veľký Máger 72/38, OA Šamorín.
[93] Opis zápisnice z 26. 11. 1938 v OA Šamorín. Na porade sa zúčastnili za slovenskú stranu ppl. Václav Jarolímek, mjr. Jozef Turanec, Jozef Náčin, okr. náčelník v Seredi a dr. Viktor Čerepeš za okr. úrad v Nitre. Za maďarskú stranu ppl. Teodor Bochésa.

násilím donútili kolonistov k tomu, aby sa „dobrovoľne" rozhodli opustiť okupované územie. Pred odchodom prinútili ich k podpisu prehlásenia, že „vyriešenie otázky svojich ďalších nehnuteľností (za vlastné peniaze postavený dom, hospodárske budovy, kúpopredajnou zmluvou získané pozemky, zasiate role) ponechávam vládam maďarsko-kráľovskej a česko-slovenskej".[94]

Pri dobrovoľnom odchode mohli si teda vyhostení roľníci odviesť aspoň svoje svršky. No, vo väčšine prípadov ani táto výhoda nebola samozrejmá, a musela sa osobitne zažiadať ako podmienka dobrovoľného odchodu,[95] pokiaľ vyhostení boli ešte v držbe svojich hnuteľností. Pre ochranu majetku ešte prítomných a hlavne už odsunutých českých a slovenských kolonistov, zbytkových statkárov a roľníkov mali sa v obciach organizovať občianske stráže, podľa možnosti z radov frontových vojakov prvej svetovej vojny a iných spoľahlivých osôb. Táto výzva sa zdôvodnila tým, že niet dosť žandárov a vojsko nemôže prevziať túto úlohu.[96] Lenže občianska stráž zväčša sama nebola spoľahlivá, ba často viedla rabovačky a lúpežné výpravy proti kolóniám.[97] A z ktorej vrstvy sa regrutovali „spoľahliví" členovia občianskej stráže a účastníci lúpežných výprav? Podľa žandárskych relácií „lepšie situovaní občania", „celé obecné predstavenstvo" často „miestne vedenie EMP" a pod.[98] Z týchto príčin sa nariadilo predísť rozkrádaniu verejnou dražbou hnuteľného majetku neprítomných statkárov a kolonistov. No, boli to znova členovia miestneho vedenie EMP, obecného predstavenstva a ich známi, ktorí vo väčšine prípadov vykupovali na dražbách za haliere hospodárske náradie, dobytok, nábytok kolonistov a pod.[99] Hnuteľnosti vyhostených a zčasti i prítomných kolonistov sa teda rozkradli s tichým súhlasom vojenskej správy. Bolo preto pokrytectvom telegrafické nariadenie šéfa

[94] Zápisnice v OA Šamorín. Po návrate na Slovensko, četnícke stanice spísali podrobné zápisnice o okolnostiach ich odchodu a o utrpenej škode. ŠA Bojnice. Obv. notariát Malý Máger 72/38 OA Šamorín.

[95] Napr. žiadosť kolonistov z Veľkého Mágeru - Ostrov, hl. slúžny 325/38 OA Šamorín.

[96] Voj. veliteľ Rožňava 289/38, MA Rožňava, hl. slúžny Šamorín 118/38 voj. veliteľ Šamorín 26/38, OA Šamorín.

[97] Voj. veliteľ Šamorín 32/1938, 118/38, OA Šamorín: Ohľadne úplného vyprázdnenia kolónií Červený majer, Fakov, Nem. Sok, Macháza miestnym obyvateľstvom a o krádežiach a lúpežiach spáchaných v kolóniách Tomašovce, Ostrov, Trhovište, Vitéň, Sárét atď.

[98] Relácie žandárskej hliadky z Báča 8/bům 1938 OA Šamorín.

[99] Na ilustráciu citujeme zo sťažnosti občanov obce Fél z 23. 11. 1938: „Kolonisti z Félu - Tomašovce mali 11. 11. 1938 opustiť svoje bydliská. Okresné vedenie EMP upravilo vedenie vo Féle, aby uverejnila, že hnuteľnosti kolonistov budú predávané na verejnej dražbe. Avšak už pred uverejnením termínu dražby, niektorí členovia stranického vedenia so svojimi známymi odniesli všetko, takže obyvateľstvu obce ostali len zemiaky. Zasvätení kupovali pšenicu za 16—20 Kčs. Máme vedomosti o tom, že množstvo vecí pobrali bez zaplatenia takí ľudia, ktorí na to vôbec neboli odkázaní. Životný záujem chudobných ľudí by bol vyžadoval, aby tak ako na iných kolóniách, mali predovšetkým oni možnosť niečo nakupovať, aby ich hladné malé maďarské deti mali čo jesť . . .", č. 488/38 OA Šamorín.

generálneho štábu, ktorým 23. novembra 1938 uložil lepšie strážiť hnuteľnosti vyhostených kolonistov, a pritom s údivom konštatoval, že „podľa československého oznámenia vykázaní kolonisti nemohli si odviesť svoje hnuteľnosti, dobytok a hospodárske náradie", a preto „ak by to bola pravda, chcem kolonistom umožniť, aby sa na krátky čas vrátili k odtransportovaniu svrškov". Tým bola námietka čs. vlády formálne vybavená a odsunutí roľníci mohli ďalej čakať, kým ich pustili na okupované územie, aby tam zistili, že prišli nadarmo.[100]

Vo vyhostení slovenských roľníkov sa pokračovalo aj v decembri r. 1938, s výhovorkou, že nemajú domovské právo na okupovanom území a ich „prítomnosť je na škodu maďarskej štátnosti".[101]

Ohľadne nehnuteľného majetku zbytkových statkárov, vyhostených kolonistov a ostatných roľníkov, maďarskí statkári hromadne prihlasovali svoje reštitučné nároky. Vzhľadom na bojovú náladu roľníctva a na sľuby EMP a maďarskej vlády, že oprávnené nároky maloroľníkov a bezzemkov budú uspokojené, muselo sa agresívne vystupovanie bývalých majiteľov-veľkostatkárov prechodne brzdiť. Vojenskí velitelia dostali príkaz, aby „na každý prípad zabránili tomu, aby bývalí majitelia vstúpili do držby opustených zbytkových statkov a pozemkov kolonistov", a aby tieto pozemky dávali do drobnej árendy alebo na obrábanie za polovicu miestnym uchadzačom, pravda len na jeden rok. Väčšie celky mohol okresný hospodársky dozorca zveriť spoľahlivému gazdovi do „domácej správy", t. j. obhospodarovať vo vlastnej réžii slúžnovského úradu.[102] Konečné riešenie prídelu opustených pozemkov sa odsunulo na neurčitý čas a maloroľníci a bezzemkovia mohli ďalej dúfať, že ich hlad po pôde bude uspokojený po zrušení vojenskej správy. Ich nádeje sa, pravda, nesplnili.

Dopravné a telekomunikačné obmedzenia, počas ktorých spočívala osobná a nákladná železničná doprava, cestná doprava sa prísne kontrolovala, súkromné telefónne stanice sa vypojili z prevádzky, telefonické rozhovory, telegramy, listové a balíkové zásielky sa prijímali len so súhlasom vojenských veliteľov, sa zrušili až 5. decembra 1938. Do tohto dňa maďarské úrady prevzali železničnú sieť (1150 km železničnej dráhy), štátne, okresné cesty (900 km štátnych, 2500 km okresných a 2200 km vicinálnych, spolu 5600 km ciest) okupovaného územia, zriadili pohraničné policajné stanice a na novej severnej hranici zahájili medzinárodnú železničnú premávku, hlavne smerom do Nemecka (via Bratislava, Marchegg).[103]

[100] Telegram šgšt. 360 vkf. 1938, OA Šamorín.
[101] Napr. návrh žandárskej stanice v Jelke, 76/38 OA Šamorín.
[102] Nar. voj. veliteľa Komárno 20.495/38, 20.030/38 OA Šamorín.
[103] Nar. šgšt. 381.106/4 hdm. I. vkf. I. 1938, 381.128/5 vkf. - 1938, voj. veliteľ Komárno 21.254/38 OA Šamorín. Maďarská buržoázia mnoho získala častou hlavnej trate a jej prípojmi medzi Čeklísom a Sobom, predĺžením maďarských spojov do Parkána a Lu-

Zastavilo sa vydávanie a rozširovanie dennej tlače a iných periodických tlačív. Na okupovanom území sa kolportoval len v Budapešti tlačený denník EMP, „Felvidéki Magyar Hirlap". Rozširovanie ostatných budapeštianskych denníkov a novín sa povolilo od 6. decembra 1938. Činnosť vydavateľstiev, redakcií a tlačiarenských podnikov kontrolovali tlačové odbory brigádnych veliteľstiev, pomocou vlastných, do okresov delegovaných orgánov kontrašpionážnych ústrední.[104] Tieto orgány kontrolovali aj zachovanie zákazu zhromažďovania a spolčovania.

•

Osobitné komisie okresných vojenských veliteľstiev zisťovali v školskej oblasti situáciu v jednotlivých mestách a obciach. Obvodné notariáty podávali zprávy o tom, že slovenské školy v koloniách „prestali existovať odchodom učiteľov a žiakov" a že vo väčšine ostatných slovenských škôl, je vyučovanie „ohrozené" alebo dočasne zastavené, pokiaľ tam neúčinkovali učitelia „národne spoľahliví s vyhovujúcimi jazykovými vedomosťami", ako to nariadil šéf generálneho štábu. Táto formulácia umožnila vojenským veliteľom, prepustiť alebo suspendovať každého slovenského pedagóga, ktorý neovládal perfektne maďarčinu a podľa vyjadrenia miestnych funkcionárov EMP nebol pre maďarskú buržoáziu spoľahlivý.[105] Pre školskú politiku horthyovskej vlády je pritom charakteristické, ako kryla svoje maďarizačné snahy už za vojenskej správy. Školy, ktoré po vyhostení kolonistov ostali bez žiakov a učiteľov, oficiálne nevyhlásili za zaniknuté. Školské budovy prešli do majetku maďarského štátu, ale neboli použité na iné účely, aby „vyhlásením definitívneho zaniknutia školy nevznikla snaha zo strany interesentov, ohľadne používania štátneho majetku, čomu sa treba predbežne vyvarovať v záujme štátu". Inými slovami, širšia verejnosť a najmä čs. vláda sa nemali dozvedieť o tom, že vo viedenskom verdikte prevzatá povinnosť ochrany menšín sa plní zrušovaním slovenských škôl už v prvých týždňoch okupácie.[106] Inak sa otvorene zavádzali aj vonkajšie znaky maďarizácie. V školách, v ktorých sa začalo vyučovať, na rozkaz vojenských veliteľov mali si žiaci bez výnimky a bez ohľadu na národnosť zadovážiť a nosiť uniformujúce čiapky „maďarského strihu". Upravil sa ďalej spôsob povinného pozdravu všetkých žiakov tak, že žiaci mali vojenským

čenca, treťou medzi Fiľakovom a Bánréve atď. Aj okupované úseky väčších riek, najmä Dunaja, Tisy, Ipľa, Hronu, mali komunikačný a energetický význam pre horthyovské Maďarsko.

[104] Nar. šgšt. 381.204/1 hdm. V. vkf. 1938, voj. veliteľ Stol. Belehrad 9871/eln. vo. 1938, OA Šamorín, OA Levice.

[105] Voj. veliteľ Šamorín 600/polg. 1938, voj. veliteľ Komárno 21.167/38, OA Šamorín.

[106] Vyjadrenie školskej komisie v Leviciach, 138/38, OA Levice.

spôsobom k čiapke zdvihnutou rukou zdraviť každého „nadriadeného", t. j. učiteľov, členov obecného predstavenstva, vojenského veliteľa a ostatných dôstojníkov, a vojenský pozdrav doplniť slovami „Szebb jövőt" (krajšiu budúcnosť). Na čo sa odpovedalo slovami „Adjon Isten" (daj Bože). Dievčatá zdravili podobne, bez zdvihnutia ruky. Uvažovalo sa aj o tom, aby učitelia nosili tiež jednotné šaty, tzv. Bočkay uniformy.[107]

Ostatné opatrenia vojenskej správy nevybočili z rámca obvyklej administratívnej činnosti.[108]

•

Po ukončení spomenutých hospodárskych, politických, národnostných opatrení vojenskej správy, maďarský ústredný štatistický úrad k 15. decembru 1938 urobil súpis obyvateľstva, poľnohospodárskeho majetku a stavu dobytka. Pri vypĺnení a zbieraní sčítacích hárkov pomáhal aj nižší dôstojnícky sbor „zabezpečit" taký výsledok čo do národnostného zloženia obyvateľstva, ktorý by sa čo najviac priblížil výsledkom sčítania ľudu r. 1910, t. j. podkladu viedenského verdiktu. Sčítacie hárky zachytili materinskú reč obyvateľov okupovaného územia a nie národnosť, ku ktorej sa hlásili. Mnohí sa nechali ovplyvniť sčítacími komisármi, všeobecnou náladou, strachom, neistotou vojenskej diktatúry, iní nekontrolovali zápisy, očakávali výhody z priznania sa k maďarskej materinskej reči a pod. Približne stotisíc českých a slovenských kolonistov a verejných úradníkov a ich rodinných príslušníkov opustilo okupované územie alebo boli vyhostení vojenskou správou. Následkom týchto okolnosti, v porovnaní s rokom 1910 a 1930 došlo sa k takýmto výsledkom:[109]

Rok	Civilné obyvateľstvo spolu	Maďari	Nemci	Slováci (Čechoslováci)	Ukrajinci	Iné národnosti Židia	Cudzinci
1910	862 707	746 912	17 341	83 428	8 941	6 125	
1930	1 029 629	588 703	13 501	289 873	35 262	15 616	35 046
						51 628	
1938	1 041 401	879 007	10 010	123 864	19 691	8 829	

[107] Nar. voj. veliteľa Šamorín 410/polg. 1938.

[108] Napr. v oblasti zdravotníctva sa nariadilo školenie prevzatých lekárov, kontrola prostitutiek, organizácie nemocničnej služby a pod. Nar. voj. veliteľa Komárno 20.116/38, OA Šamorín.

[109] Podľa dát sčítania ľudu z r. 1910, 1930, 1938 ohľadne okupovaného územia. Vyhláška o sčítaní ľudu 381.207 vkf. - 1938, inštruktáž dôstojníkov, zúčastnených na sčítaní ľudu 611/38 OA Šamorín.

Je pravda, že čs. štatistika z r. 1930 skresľovala počet Maďarov, pretože aj počet vykázaných Židov a hlavne cudzincov obsahoval zväčša občanov, ktorí sa hlásili k maďarskej národnosti. Avšak miera skreslenia je v maďarskej štatistike r. 1938 neporovnateľne vyššia. V r. 1930—1938 na južnom Slovensku sa pochopiteľne zvýšil počet slovenského obyvateľstva prirodzeným prírastkom, kolonizáciou a pod. a preto je reálny odhad, že po odchode vyhostených roľníkov a úradníkov robil počet Slovákov okolo 300 000.[110] Štatistické údaje z r. 1938 mali podoprieť stanovisko horthyovskej vlády, že na okupovanom území nevznikol vážnejší menšinový problém, že môže pokračovať v svojej tradičnej nacionálnej politike.

Štatistické údaje r. 1938 inak veľmi podrobne zachytili niektoré dáta čo do štruktúry, zloženia obyvateľstva a majetkových pomerov v poľnohospodárstve. Pravda, neskúmala sa triedna štruktúra. V počte statkárov a nájomcov sú zhrnutí aj nádenníci, želiari s nepatrným intravilánom alebo kúskom prenajatej záhrady alebo role. Nezamestnaní robotníci sa vykazujú v rubrike kvalifikovaných a pomocných robotníkov v odbore ich posledného zamestnania ako zárobkove činní. Z týchto dát nedá sa teda triedna štruktúra spoľahlivo rekonštruovať. Spoľahlivejšie dáta však nejestvujú a preto údaje získané z rôznych výkazov sčítania ľudu r. 1938 a ich porovnanie poslúžia aspoň pre orientáciu.

1. Poľnohospodárski robotníci a maloroľníci s nezaopatrenými rodinnými príslušníkmi

Kategórie zamestnania	Samostatní	Rod. prísl. aktívne činní v hospodárstve	Námezdne pracujúci	Rod. prísl. nezaopatrení a bez zárobku	Spolu
Maloroľníci s majetkom 1—5 kj	36 339	22 477		73 124	131 940
Nádenníci s majetkom do 1 kj		4 527	18 269	36 226	59 022
Malí nájomníci s árendou 1—5 kj	2 235	924		5 163	8 322
Nádenníci s árendou do 1 kj		180	920	2 081	3 181
Malí nájomníci za podiel	1 276	488		3 008	4 772
Hosp. sluhovia			17 438	30 956	48 394
Obecní a kompos. pastieri a strážcovia			2 483	5 591	8 074
Poľnohosp. robotníci bez majetku			60 928	63 606	124 534
Pomocní robotníci a sluhovia v lesníctve, záhradníctve, ovocinárstve atď.			2 041	3 917	5 958
	39 850	28 596	102 079	223 672	394 197

[110] Dokonca i funkcionári Esterházyho strany, napr. Norbert Duka-Zólyomi udával počet Slovákov „pričleneného" t. j. okupovaného územia na 450 000, v článku Szlovákiai magyarság, Magyar Szemle 1939, III.

2. Robotníci a ostatní pracujúci s nezaopatrenými rodinnými príslušníkmi

Odbor	Majster, strojník, zriadenec	Kvalifik. robotník	Pomocný robotník, nádenník	Sluha	Šofér	Učeň	Rod. prísl. nezaopatrení a bez zárobku	Spolu
Banský a hutný priemysel	65	1 069	850	39	15	11	3 525	5 574
Priemysel, remeslo	746	28 782	11 338	1 686	183	7 883	53 645	104 363
Obchod a peňažníctvo	159	4 380	1 016	840	165	1 161	5 864	13 585
Doprava	1 665	598	3 344	3 000	615	7	21 806	31 035
Verejná správa a slob. povolania	900	96	684	4 070	47	—	9 180	14 977
Nádenníci v rôznych odboroch			10 492				14 074	24 566
Upratovačky			457	1 224			736	2 417
Domáce slúžky a sluhovia				13 898	148		1 473	15 519
Spolu	3 635	34 925	28 181	24 757	1 173	9 062	110 303	212 036

3. Príslušníci buržoázie a buržoáznej inteligencie s rodinnými príslušníkmi

Statkári s majetkom od 50 do 5000 kj		8 379
Priemyselníci, obchodníci, remeselníci		117 187
Slobodné povolania		4 181
Št. a ver. zamestnanci		23 781
Súkr. zamestnanci v priemysle, v obchode, poľnohospodárstve atď.		21 127
Iné zamestnania	174 655	174 655
Bez zamestnania, kapitálové, rentové príjmy atď.		13 009
		13 604
Spolu		201 268

4. Prehľad triednej štruktúry obyvateľstva okupovaného územia v decembri r. 1938

Robotníci a ostatní pracujúci v priemysle, v obchode, v remesle atď.		212 036
Poľnohospodárski robotníci a maloroľníci s majetkom do 5 kj		394 197
Robotníctvo a maloroľníctvo spolu	606 233	606 233
Roľníci s majetkom od 5 do 50 kj		202 615
Príslušníci buržoázie a buržoáznej inteligencie		201 268
Penzisti, invalidi		31 285
Obyvateľstvo spolu [111]		1 041 401

[113] Zostavené podľa dát súpisu obyvateľstva a poľnohospodárskeho majetku v cit. d. str. 16—17, 42—47.

5. Vlastnícke pomery v poľnohospodárstve okupovaného územia

Kategórie a vlastníci usadlosti	Počet samostatných roľníkov a statkárov	Počet usadlostí (statkov)	Celková výmera usadlosti (statkov) kj	Triedne rozvrstvenie		
				počet majiteľov	počet usadlostí (statkov)	celková výmera usadlostí (statkov) kj
Usadlosti do 1 kj	18 269	73 183	35 209			
Usadlosti od 1 do 5 kj	36 339	87 719	245 691			
Usadlosti od 5 do 20 kj	37 737	57 550	566 807			
Usadlosti niže 1 do 20 kj spolu				92 345	218 452	847 707
Usadlosti od 20—50 kj	8 169	10 213	309 393	8 169	10 213	309 393
Veľkostatky 50—500 kj	1 700	3 700	508 417			
Veľkostatky 500—5000 kj	94	344	407 059			
Veľkostatky a pozemky účastinných spoločností, bánk a spolkov		666	59 421			
Veľkostatky r. kat. cirkvi	1	1 023	105 929			
Veľkostatky ostatných cirkví	5	773	17 315			
Veľkostatky kulakov, statkárov, účastinných spoločnosti, spolkov, cirkví spolu				1 800	6 506	1 098 141
Majetky štátne, školské, základniny		523	71 289			
Majetky mestské, obecné, municipiálne, komposesorátne		1 876	244 300			
Spolu [111]	102 314	237 570	2 570 830			

[111] Zostavené podľa dát Magyar statisztikai közlemények, 108. kötet, Az 1938 évi felvidéki nép, földbirtok és állatösszeirás, Bpešť 1939.

V tab. č. 1 je nepomerne vysoký počet nezaopatrených rodinných príslušníkov a keď si uvedomíme, že na jeseň r. 1938 ani hlavy rodiny nemali prácu, ba i maloroľníci neboli na tom lepšie, pretože aj oni boli odkázaní na sezónné poľnohospodárske práce, tak pochopíme zúfalosť, nespokojnosť, rozhorčenie tejto najpočetnejšej vrstvy pracujúcich okupovaného územia. U kvalifikovaných a pomocných robotníkov v priemysle, obchode, remesle atď. (tab. č. 2) bol stav podobný, keďže väčšina priemyselných podnikov zastavila prevádzku pre nedostatok surovín a paliva, takže ďalších asi 100 000 ľudí bolo tiež bez zárobku. Správnosť odhadu dokazujú niektoré dielčie dáta z jednotlivých obcí. Podľa sčítania ľudu v Šamoríne napr. robil v poľnohospodárstve počet sluhov 43, nádenníkov resp. robotníkov 103, t. j. 146 a v priemysle a obchode 279, teda spolu 425 (počet ich nezaopatrených rod. príslušníkov 482). Z týchto 425 námezdne pracujúcich v decembri 1938 bolo 300 nezamestnaných, ktorým obec nemohla poskytnúť žiadnu podporu. V celookresnom meradle vykazuje štatistika v šamorínskom okrese 1505 poľnohospodárskych robotníkov a nádenníkov, 757 robotníkov v priemysle a v remesle, spolu 2262. V novembri 1938 hlási okr. vojenský veliteľ, že v okrese je 1968 nezamestnaných, z týchto 1894 poľnohospodárskych a priemyselných robotníkov, 60 železničiarov a 14 úradníkov.[113]

Pomerne nízky je počet stredných roľníkov a dedinských boháčov (kolonistov) a veľkostatkárov (zbytkových statkárov), pretože z tejto vrstvy vyhostili a vyhnali za vojenskej správy najviac ľudí. Aproximatívny prehľad o tom, aký bol počet odstránených českých a slovenských roľníkov a statkárov, poskytuje tab. č. 5, a to porovnanie rozdielu medzi počtom samostatných roľníkov a statkárov (bez rodinných príslušníkov) a medzi počtom usadlostí, resp. statkov. Totiž pri súpise roľníkov a statkárov neevidovali neprítomných majiteľov (teda zväčša vyhostených), ale pri súpise usadlostí a statkov zaznačili všetky jednotky bez ohľadu na prítomnosť alebo neprítomnosť majiteľov. Vykázaný rozdiel vznikol pravda aj z toho, že súpis usadlostí a statkov obsahuje aj majetky neroľníkov (obchodníkov, úradníkov, penzistov), právnických osôb, a majetok jednej osoby, pokiaľ sa nachádzal v rôznych obciach, sa vykazoval v každej obci osobitne. Na druhej strane, súpis samostatne hospodáriacich roľníkov obsahuje aj poľnohospodárskych robotníkov a nádenníkov, ak vlastnili kus ornej pôdy alebo záhradu. To treba brať do ohľadu. Ničmenej je porovnanie aspoň informatívne, najmä v kategóriách roľníkov s majetkom 5—20 kj a výše 50 kj, z ktorých sa vyhostilo najviac ľudí.

Tab č. 5 poukazuje súčasne aj na tú skutočnosť, že čs. pozemková reforma nevyriešila roľnícku otázku, že vyše 200 tisíc maloroľníckych usadlostí

[113] Magyar statisztikai közlemények, sv. 108, str. 134, 135. Obv. notariát Šamorín 221/(2)1939, voj. veliteľ Šamorín 77/38, OA Šamorín.

malo spoločnú výmeru 847 707 kj, kým 1800 svetských a cirkevných veľkostatkárov vlastnilo 1 098 141 kj pôdy. Po revízii čs. pozemkovej reformy sa táto nepriaznivá skladba pozemkovej držby ešte podstatne zhoršila v neprospech slovenských a maďarských malých a stredných roľníkov.

Pomerne nízky je aj počet verejných a štátnych zamestnancov, následkom odchodu českých a slovenských úradníkov. Zistený počet vykazuje zväčša za vojenskej správy dosadených úradníkov z trianonského Maďarska.

Prudký pokles zárobkových možností a životnej úrovne, ktorý nastal za vojenskej diktatúry, nepocítila či vydržala vlastne len úzka vrstva veľkostatkárov, priemyselníkov, obchodníkov, väčších remeselníkov a príslušníkov slobodných povolaní, t.j. 13 % celkového počtu obyvateľstva okupovaného územia. Veľká väčšina obyvateľstva, masy robotníkov, malých a stredných roľníkov a ich rodín, ako i menších zamestnancov a úradníkov, penzistov a invalídov, t. j. 87 % obyvateľstva, bez ohľadu na národnosť, stratila svoju optimistickú náladu a veľké nádeje už v decembri 1938. Svedčila o tom i zprávy vojenských veliteľov, slúžnych a notárov o situácii v okresoch a obciach pred zrušením vojenskej správy.

Zprávy skoro jednomyseľne konštatovali, že v poľnohospodárstve nie sú žiadne pracovné príležitosti, demobilizovaným vojakom, ktorí zvýšili počet nezamestnaných, obce nemôžu pomôcť ani núdzovými prácami, pretože „finančná situácia obcí je natoľko zúfalá, že nemôžu preplatiť ani najnutnejšie účty". Daňové nedoplatky za rok 1938 robili zhruba $^4/_5$ celoročného výrubu a neznížili sa ani o $^1/_2$ %, pretože prevažná väčšina daňových subjektov — najmä roľníci — nemali žiadne príjmy. Daňové úrady nemali z čoho poukázať dotácie mestám a obciam a preto nedostali platy ani štátni a verejní zamestnanci, ktorí sa starali o svoje živobytie a nie o nezamestnaných. Takúto situáciu využívali zamestnávatelia k svojvoľnému znižovaniu mzdy a platov, takže tam, kde sa ešte pracovalo (veľkostatky, bane, lesníctvo), robotovali ľudia skoro zadarmo. Almužny a milodary sa rozdelovali príležitostne v mestách v rámci charitatívnej akcie „Maďar za Maďara", no z tohto „veľkorysého prejavu národnej solidarity" neušlo sa masám nezamestnaných v odľahlejších obciach a už vonkoncom nič v čisto slovenských krajoch. Nálada bola veľmi napnutá aj medzi strednými roľníkmi, ktorí nemohli speňažiť svoju úrodu a živočíšne produkty. Štátny výkupný podnik „Futura" vykupoval len niektoré druhy kvalitného obilia, výkupné družstvo „Hangya" len vykŕmenú hydinu, kým ostatné rastlinné a živočíšne produkty nenašli kupca. „Ľud je trpezlivý" — píše sa v jednom hlásení — „ale následkom životných starostí už teraz stráca svoju trpezli-

[114] Voj. veliteľ Šamorín 802/1938, 77/38. Mad. národná rada Čeklis, žiadosť z 30. 11. 1938, obv. notariát Šamorín 221/38, OA Šamorín.

vosť, pretože po rozčúleniach uplynulých mesiacov prichádzajú teraz problémy zabezpečenia životných potrieb na nastávajúcu zimu".[114]

Zo zásobovacích ťažkostí ťažili obchodníci. Zvyšovali ceny potravín a nerešpektovali vyhlášky o maximálnych cenách. Sťažnosti obyvateľstva, že maloobchodné ceny potravín a paliva „sú natoľko vysoké, že ich iba boháči môžu zaplatiť a chudobnejšie triedy, nezamestnaní robotníci a malí úradníci musia hladovať, aby si obchodníci prisvojili obrovské zisky" — ostali bez ozveny.[115]

Všeobecná neistota, nespokojnosť a nedôvera mali za následok, že keď sa okupačné vojsko stiahlo po zrušení vojenskej správy, najmä v pohraničnom pásme a v slovenských obciach (Šurany, Komjatice a inde), rozširovali sa zprávy, že sa na časti okupovaného územia obnoví československá vláda. Je príznačné, že nielen slovenské obyvateľstvo malo takéto túžby, ale aj značný počet maďarských pracujúcich robil podobné uzávery po odchode okupačného vojska.[116]

Objavili sa aj ďalšie znaky protirežimovej nálady. 5. decembra 1938 sa v obci Vyšné Remety (okr. Berehovo) našli v dvoroch a na elektrických stĺpoch letáky v ukrajinskej reči s výzvou, aby rodičila prepravili svoje deti na čs. územie. V tom istom čase sa v obci Šom (okr. Berehovo) na trhu roľníci verejne pohoršovali nad tým, že nemôžu speňažiť svoj jatočný dobytok. Podobné scény sa odohrávali v Dunajskej Strede, kde roľníci stratili bratislavský odbytový trh, nemali kupcov pre svoje výrobky, na druhej strane ceny priemyselných produktov stúpli o 30—40 % a hladní nezamestnaní nemali ani kus chleba. V Košiciach došlo dokonca k spontánnym demonštráciám proti drahote a nezamestnanosti, na ktorých sa vykrikovali heslá, ktoré vychvaľovali hospodárske pomery v ČSR. Podobné protirežimové heslá sa objavili začiatkom decembra na domoch v Komárne.[117] Ďalším centrom prejavu nespokojenosti bol banský revír pri Rožňave, ďalej Šurany, Komjatice a okolie, kde 7. decembra 1938 sa našli letáky v slovenskej reči s obsahom „Dnes neplatia sľuby, len činy vás vrátia na Slovensko", „Vianoce r. 1938 chceme oslavovať na Slovensku", „Nechceme žiť v maďarskom otroctve", „Potrestať zradcov slovenského národa" a pod.[118]

Taký bol výsledok „konsolidačnej" činnosti vojenskej diktatúry.

Vojenská správa sa zrušila v posledných dňoch decembra r. 1938, odovzdaním administratívnej agendy slúžnovským úradom,[119] a začlenením

[115] Sťažnosť obyvateľov Šamorín z 38. 11. 1938, OA Šamorín.

[116] Dôverné hlásenie brigádneho veliteľstva v Stol. Belehrade, č. 477/1939 v PIA.

[117] Heslá znelí takto: „Elment Prága, minden drága", „Munkát kenyeret, vagy vissza a cseheket", „Amíg Beneš volt az apánk, volt kenyerünk és ruhánk, mióta Horthy az apánk, éhezünk és rongyos a ruhánk". Stopovacie ústredie mad. žandárstva 19.961/39 PIA.

[118] A XXII 7/1938/7 PIA.

[119] Zápisnica o odovzdaní administratívy hl. slúžnemu z Želiezovciach z 28. 12. 1938 a v Leviciach toho istého dňa, OA Levice.

okupovaného územia do župného systému Maďarska. Už predtým, začiatkom decembra sa zrušili dopravné a telekomunikačné obmedzenia s trianonským Maďarskom a 12. decembra 1938 schválila vláda územnú organizáciu.[120] Okupované územie sa zväčša pripojilo k susedným 8. maďarským župám a samostatné nové župy sa tvorili len dve. Územné rozdelenie je zrejmé z tabuľky uvedenej na str. 48.

Obyvateľstvo okupovaného územia dostalo za vojenskej správy prvú lekciu z hospodárskeho, politického, spoločenského života horthyovského Maďarska. Úzka optimistická vrstva maďarskej buržoázie sa ukľudňovala nádejou, že nepríjemné dojmy vojenskej správy boli len prechodné a po zavedení civilnej správy a normálneho kontaktu s „materskou" krajinou sa zlepšia pomery. Politicky školení funkcionári EMP vedeli však, že najväčšie ťažkosti bude robiť obyvateľom okupovaného územia politické zriadenie horthyovského režimu. Súčasne počítali aj s poklesom politického vplyvu EMP v prípade, že sa nepodarí zachrániť aspoň hlavné buržoáznodemokratické zásady štátneho života, na ktoré si aj maďarské obyvateľstvo okupovaného územia zvyklo a ktoré im umožnili v ČSR presadzovať iredentistickú rozbíjačskú politiku. V mene EMP sa preto neustále prízvukovalo najmä v čase zrušenia vojenskej správy, že „Maďari na Horniakoch dobre vedia, že tajné a všeobecné volebné právo, demokratická administratíva, vážna a radikálna pozemková reforma, vážna kultúrna politika a sociálne zákonodarstvo sú také potreby, bez ktorých je nepredstaviteľný moderný štátny život . . ." A pýtali sa maďarských zodpovedných politických činiteľov, „či si uvedomujú, že prinavrátené Horniaky prinášajú so sebou nový spoločenský duch, nové politické a sociálne nároky, ktoré sa nedajú obísť a ktoré je nemožné si nevšimnúť".[121] No, čoskoro sa presvedčili všetci, ktorí mali ešte ilúzie o politickej sile EMP, že horthyovský kontrarevolučný fašistický režim netrpí žiadne buržoáznodemokratické občianske práva a slobody. Slovenské buržoázne vrstvy na okupovanom území mali ešte tiež svoje ilúzie o vzrastajúcej sile ľudákov a o pomoci, ktorú im poskytne Tisova vláda. Jedine uvedomelí slovenskí a maďarskí robotníci, bývalí členovia KSČ vedeli, čo ich očakáva po zavedení civilnej správy a čo je ich povinnosť, a preto sa pripravovali na to, aby sa spojili s ilegálnymi orgánmi Komunistickej strany Maďarska, vytvárali svoje vlastné organizácie a začali ťažký zápas za získanie pracujúcich más do boja proti domácemu a zahraničnému fašizmu a za odstránenie následkov mníchovskej zrady.[122]

[120] Zápisnica zo zas. mad. vlády z 12. 12. 1938 OLT. Telegram o zrušení dopravných obmedzení 21.254/38 ŠA Bojnice.

[121] Oelvedi, *Mit hoz a felvidéki magyarság*, Magyar Szemle, 1938, XI.

[122] Bližšie o tom, M. Vietor, *Robotnicke hnutie na slovenskom území okupovanom horthyovským Maďarskom /1938—1945/*, HČ 1962, X, 3.

Župa	Slúžnovské okresy a župné mestá	Počet obcí, a miest v okrese a v župe		Z výmery župy okup. územie v %	Sídlo kraj. súdu a kr. tabule	Okresné súdy
Komárom	Komárno	23		59,4	Komárno (tabula Győr)	Stará Ďala
	Stará Ďala	17				Šamorín
	Šamorín	42				Komárno
	Dun. Streda	70				Dun. Streda
	Komárno ž. m.		152			
Nyitra-Pozsony k. c. e. vm.	Nové Zámky	36		100	Komárno (tabula Győr)	Nové Zámky
	Galanta	41				Galanta
	Šaľa n. V.	12	89			Šaľa n. V.
Esztergom	Parkán	24	24	49,8	Komárno (tabula Győr)	Parkán
Bars-Hont k. c. e. vm.	Šahy	38				Šahy
	Levice	52				Levice
	Sob	9				Vráble
	Vráble	30	129	76,4	Komárno (tabula Győr)	
Nógrád	Balassagyarmat	19		22,3	Balassagyarmat	Lučenec
	Lučenec	31				
	Salgótarján	4				
	Szécsény	6	60			
Gömör-Kishont	Putnok	1		87,3	Rim. Sobota (tabula Košice)	Rim. Sobota
	Rim. Sobota	61				Veľdín
	Rožňava	32				Rožňava
	Tornaľa	43	137			Tornaľa
Abauj-Torna	Cserhát-encs	22		41,0	Košice (tabula Košice)	Košice
	Füzér-gönc	17				
	Košice	39				
	Turňa	14	92			
Košice municipiálne mesto	—	—		100	sídlo tabule	
Zemplén	Bodrogköz	26				Kr. Chlmec
	Sátoraljaujhely	30	56	25,7	Sátoraljaujhely	Sátoraljaujhely
Bereg-Ugocsa k. c. e. vm.	Berehovo	33		76,5	Berehovo (tabula Košice)	Berehovo
	Mukačevo	19				Mukačevo
	Tiszaujlak	25				
	Mukačevo ž. m.		77			
Ung [123]	Veľké Kapušany	30		100	Užhorod (tabula Košice)	Užhorod
	Užhorod	29				Veľké Kapušany
	Užhorod ž. m.		59			

[123] Zostavené podľa dát. sčítania ľudu r. 1938 a Budapešti Közlönyu 1939, I-III ako i zápisnice za zas. maď. vlády z 25. 4. 1939. Do počtu obcí nie sú započítané podľa čs.-maď. dohody vrátené obce (počtom 8), ale sú započítané touto dohodou Maďarsku odovzdané ďalšie obce (počtom 18). Keďže sa viedenským verdiktom okupovala aj časť južnej Zakarpatskej Ukrajiny, je aj táto plocha pripočítaná.

Die Militärdiktatur in dem von Horthy-Ungarn besetzten slowakischen Gebiet

Martin Vietor

(Zusammenfassung)

Die Studie schildert die zersetzende Tätigkeit der Vereinigten ungarischen Partei, der politischen Repräsentantin der ungarischen Bourgeoisie in der Slowakei, namentlich im Jahre 1938, d. h. während der Vorbereitungen für den Münchner Verrat. Sie beleuchtet dann die Ereignisse der Militärdiktatur, die von Horthy-Ungarn in dem nach dem Wiener Schiedspruch besetzten slowakischen Gebiet errichtet wurde. Zweck der Stude ist es zu zeigen, daß die Erfahrungen, welche die Bevölkerung des besetzten Gebietes unter der Militärdiktatur gemacht hat, wesentlich zu jenem Krystallisationsprozess beigetragen haben, der in den weiteren Jahren der Okkupation zur Entfaltung des nationalen Befreiungskampfes auch in den südlichen Gebieten unserer Heimat führte.

Die demoralisierende und zersetzende Wirkung der mit der Tätigkeit der Partei Henleins und der Slowakischen Volkspartei voll koordinierten politischen Tätigkeit der Vereinigten ungarischen Partei hat sich im Sommer 1938 gezeigt.

Die fanatisierten, durch eine langjährige chauvinistische und bürgerlich-nationalistische Propaganda bearbeiteten bürgerlichen und nicht klassenbewußten werktätigen Schichten der ungarischen Bevölkerung, sowie labile Elemente, welche sich vorher passiv verhielten, faßten die Erklärungen von Esterházy, Jaross u a., sowie die Provokationen von Agenten als ein Zeichen der entscheidenden Stärke Horthy-Ungarns auf. Die ungarische Bourgeoisie und ihre Repräsentanten waren überzeugt, daß nach der Angliederung der Südslowakei an Ungarn sie zu unbeschränkten Herren des besetzten Gebietes werden würden. In Erwartung solcher Vorteile unterstützten sie die imperialistischen Ziele Horthy-Ungarns. Doch schon unter der Militärdiktatur, d. h. während der ersten Monate des Okkupationsregimes, mußte sich die ungarische Bourgeoisie überzeugen, daß sich ihre weitgesteckten Ziele und Hoffnungen nie erfüllen werden.

Nach einer ausführlichen Schilderung der militärischen Okkupation und des Systems bezw. des Machtapparates der Militärdiktatur analysiert der Verfasser die Art und Weise, wie die ungarische Verwaltung eingeführt wurde, die politischen Folgen der Auswechslung der Personalkader in den Verwaltungs- und Selbstverwaltungsorganen, das Eindringen der Bürokratie und stellenlosen Intelligenz aus Trianon-Ungarn. Dann befaßt er sich mit den ökonomischen Maßnahmen der Militärverwaltung, welche freilich verursachten, daß die feierliche Stimmung der ersten Wochen der Okkupation sich rasch verflüchtigte.

Die Militärdiktatur hatte die Aufgabe das besetzte Gebiet von ihm feindlichen Elementen zu säubern und jede Regung der Unzufriedenheit zu unterdrücken. Der Verfasser prüft eingehend die politischen Maßnahmen der militärischen Befehlshaber, namentlich die Kommunisten- und Arbeiterverfolgungen, die Liquidation der tschechoslowakischen gesellschaftlichen Organisationen, sowie die Judenverfolgungen und schildert ausführlich die Vertreibung der Kolonisten, die Verfolgung der slowakischen Patrioten, sowie die ersten Maßnahmen zur nationalen Unterdrückung der Slowaken im Bereich der Sprachenrechte, der Schulpolitik u. dgl. Er. analysiert schließlich auch die statistischen Angaben der Volkszählung vom Dezember 1938, namentlich jene, aus welchen die klassenmäßige Zusammensetzung der Bevölkerung des besetzten Gebietes, die Struktur der Arbeiterklasse, der Bauernschaft und der Bourgeoisie ermittelt werden kann, weiter Angaben über die Eigentumsverhältnisse in der Landwirtschaft. Er gibt auch eine Übersicht der Verwaltungseinteilung des besetzten Gebietes.

Der Verfasser gelangt zur Schlußfolgerung daß die Bevölkerung des besetzten Gebietes unter der Militärverwaltung ihre erste Lektion aus dem ökonomischen, politischen

und gesellschaftlichen Leben Horthy-Ungarns erhielt. Eine dünne optimistische Schicht der ungarischen Bourgeoisie wiegte sich in der Hoffnung, daß die unliebsamen Eindrücke der Militärdiktatur nur vorübergehend wären und daß sich die Verhältnisse nach ihrer Ablösung durch die Zivilverwaltung bessern würden. Doch waren sich die politischen Funktionäre der Vereinigten ungarischen Partei dessen bewußt, daß die größten Schwierigkeiten den Einwohnern des besetzen Gebietes das politische System Horthy-Ungarns bereiten werde. Sie rechneten auch mit dem Sinken ihres eigenen Einflußes, falls es ihnen nicht gelingen sollte zumindest die hauptsächlichsten bürgerlich-demokratischen Prinzipien des Staatslebens hinüberzuretten, auf die sich die Einwohnerschaft des besetzten Gebietes gewohnt hatte und die es ihnen in der Tschechoslowakischen Republik ermöglichten, ihre irredentistische Politik zu betreiben. Doch mußten sich bald alle, die noch Illusionen über die politische Kraft der Esterházy-Partei hegten, überzeugen, daß das konterrevolutionäre faschistische Horthy-Regime keine bürgerlich-demokratischen Bürgerrechte und Freiheiten dulde. Die slowakischen bürgerlichen Schichten in dem besetzten Gebiet hatten auch ihre Illusionen über die wachsende Kraft der slowakischen Volksparteiler und die Hilfe, die ihnen die Tiso-Regierung wird angedeihen laßen können. Nur die klassenbewußten slowakischen und ungarischen Arbeiter, gewesene Mitglieder der KPTsch, wußten, was sie nach der Einführung der Zivilverwaltung zu erwarten haben werden und was ihre Pflicht sei. Darum bereiteten sie sich für die Vereinigung mit den illegalen Organen der KPU vor, sie bildeten eigene Organisationen und begannen den schwierigen Kampf um die Gewinnung der werktätigen Massen zum Kampf gegen den einheimischen und ausländischen Faschismus und zur Beseitigung der Folgen des Münchner Verrats.

Rooseveltův Nový úděl a státní zřízení USA

Josef Blahož

I
Ekonomická a politická charakteristika Nového údělu

Od dvacátých let tohoto století se stávají Spojené státy nejmocnější imperialistickou velmocí. Zákonitě zde nabývají ekonomické rozpory vlastní kapitalistické společnosti největší intenzity, což se zvláště projevilo v období po světové hospodářské krizi v roce 1929, kdy v důsledku působení ekonomických činitelů dochází k významným změnám v postavení nejvyšších orgánů státní moci USA. Buržoazně demokratická ústava Spojených států přestává v této době vyhovovat monopolistické buržoazii, i pokud jde o úpravu vztahů nejvyšších orgánů státní moci a buržoazie ji všemožně porušuje a obchází. Uvedené problematice je tato studie věnována.

Hospodářská krize z roku 1929 byla nejhlubší krizí, jakou kdy USA poznaly. Krize vznikla z nadvýroby, jejíž základní příčinou byl rozpor mezi společenským charakterem výroby a soukromovlastnickou formou přivlastňování. Zasáhla do celého společenského života země.[1] Objem průmyslové výroby se zmenšil proti roku 1929 o 47,3 %, vývoz, který činil v roce 1929 5,2 miliardy dolarů, klesl v roce 1932 na 1,3 miliardy. Národní důchod, který ve vrcholném roce konjunktury činil 81 miliard dolarů, klesl v roce 1932 na 50 miliard. Nezaměstnanost přesáhla v roce 1933 číslo 13 miliónů.

Za této situace krizového úpadku proběhly v listopadu 1932 presidentské volby, které skončily přesvědčivým vítězstvím kandidáta demokratů Franklina Delano Roosevelta,[2] neboť vládnoucí republikánská strana svou neschopností čelit krizi se zcela zdiskreditovala v očích širokých mas voličů.[3] Rozsáhlý protikrizový program vypracovaný Rooseveltem a jeho odborný-

[1] Viz Foster W. Z., *Nástin politických dějin amerického kontinentu*, Praha 1953, str. 398—401.

[2] Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, p. 279.

[3] Chitwood-Owsley-Nixon, *The United States, From Colony to World Power*, New York 1957, p. 770.

mi poradci, byl nazván Nový úděl (New Deal).[4] Jeho základem byla inflační teorie[5] převzatá od anglického ekonoma Keynese. New Deal můžeme charakterizovat jako souhrn zásahů státní moci do všech úseků národního hospodářství. Pro účely této studie postačí se zabývat záměry a působením pouze nejvýznamnějších opatření týkajících se průmyslu, obchodu, zemědělství a nezaměstnanosti.

V průmyslu a obchodu bylo těžiště nové vládní činnosti v Akci průmyslové obnovy, kterou je možno považovat i za základ celého Nového údělu. Normativní úpravy se jí dostalo zákonem o průmyslové obnově (National Industrial Recovery Act - NIRA)[6] ze dne 16. srpna 1933. Na jeho základě byla vytvořena jako řídící a centrální orgán Správa průmyslové obnovy (National Industrial Recovery Administration)[7] s podřízenými správami ve státech a obcích.

Nejdůležitějšími opatřeními zákona bylo stanovení výrobních kvót, které mělo omezit konkurenční boj, úprava mzdového minima a maximální pracovní doby (čl. 7a, odst. 3),[8] čímž mělo být zlepšeno sociální postavení dělnictva. Zároveň zákon o průmyslové obnově suspendoval po dobu své platnosti zákon Shermanův a Claytonův, zakazující jakékoli formy monopolu.[9] Tím bylo dáno volné pole další monopolizaci amerického průmyslu a obchodu, a to pod dohledem federální vlády. Vláda se snažila zavést částečnou regulaci v kapitalistickém průmyslu a obchodu. Podle ustanovení článků 3—7 NIRA měla průmyslová a obchodní odvětví povinnost vyhotovit zvláštní soupis výrobních podmínek — kody čestné konkurence (code of fair competition), které však musily být potvrzeny presidentem. Pro vypracování a kontrolu plnění kodů byl zřízen rozsáhlý federální úřednický apa-

[4] W. Z. Foster, *Dějiny komunistické strany USA*, Praha 1954, str. 341.

[5] F. D. Roosevelt, *On Our Way*, London 1934, p. 75; Němeček, *Spojené státy americké*, Praha 1955, str. 58; Fierlinger, *O krizi soudobého kapitalismu*, Praha 1961, str. 92; Siskind, *J. M. Keynes a současné rozpory americké ekonomiky*, Praha 1961, str. 22—27.

[6] Pro informaci uvádím celý název zákona o průmyslové obnově: „An act to encourage national industrial recovery, to foster fair competition, and to provide for the construction of certain useful public works and for other purposes".

[7] Viz zejména Lyon-Homan-Terborgh-Lorwin-Dearing-Marshall, *The National Recovery Administration;* New York 1935.

[8] Section 7a NIRA: „Every code of fair competition, agreement and license approved, prescribed, or issued under this title shall contain the following conditions: . . . (3) that employers shall comply with the maximum hours of labor, minimum rates of pay, and other conditions of employment, approved or prescribed by the President."

[9] Section 5 NIRA: „While this title is in effect (or in the case of a license, while Section 4(a) is in effect) and for sixty days thereafter, any code, agreement or license approved, prescribed, or issued and in effect under this title, and any action complying with the provisions thereof taken during such period, shall be exempt from the provisions of the anti-trust laws of the United States."

rát v čele s administrátorem, později Výborem pro průmyslovou obnovu.[10]

Spolu s pokusy o řízení průmyslu snažila se Rooseveltova vláda zákonem o úpravě zemědělství (Agricultural Adjustment Act — AAA) i o regulaci amerického zemědělství drastickým omezováním produkce a rozsahu zemědělské půdy. Účelem restrikce bylo krýt poptávku po zemědělských výrobcích za vládní ceny, které měly být stanoveny tak, aby se vyrovnal značný nepoměr mezi cenami průmyslových a zemědělských výrobků (čl. 2, odst. 1 a 2 AAA). Tato akce ukázala jasněji než kterákoli jiná kapitalistický charakter New Dealu. Nikoli rozvoj zemědělství, ale dosažení zisku bylo jejím cílem.[11] V celých Spojených státech nastalo masové ničení sklizně,[12] vybíjení dobytka, drůbeže atd. Za toto ničení zemědělské produkce[13] obdrželi farmáři, podle tarifních norem vydaných vládou, finanční úhradu od Správy pro úpravu zemědělství (Agricultural Adjustment Administration). Úhrady měly za následek další zvyšování vnitřního amerického dluhu.[14]

V období krize dosáhl počet nezaměstnaných sedmnácti miliónů. Rychle se revolucionizující masa nezaměstnaných se stala hrozbou pro kapitalistický řád, a Rooseveltova vláda si tuto skutečnost velmi dobře uvědomovala. Byl to zejména revoluční „Pochod hladu" do Washingtonu v roce 1932, na jehož organizaci se značnou měrou podílela Komunistická strana USA, který vládnoucí třídu značně postrašil. Proto se vláda snažila ze všech sil nezaměstnanost zvládnout a omezit ji na předkrizový stav. Prosadila v Kongresu uzákonění rozsáhlého programu vládních prací, dotovaného půl miliardou dolarů.[15] Právně byl program zakotven v komplexu značného počtu norem, hlavními však byly zákon na podporu nezaměstnaných (Unemployment Relief Act) a zákon pro pomoc v krizi (Federal Emergency Relief Act - FERA).[16] K plánování a financování veřejných prací[17] byla zřízena při sekretariátu vnitra Správa veřejných prací (Public Works Administration - PWA).[18] Těmito opatřeními se však podařilo pouze mini-

[10] Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, pp. 605—606.

[11] Wheeler, *Vývoj a problémy zemědělství v USA;* Praha 1958, str. 32—34 a 49.

[12] Pouze pšenice, o kterou jevila cizina zájem, byla prodávána prostřednictvím zvláštní vládní společnosti na zahraničním trhu, srov. Sherman-Johnson, *Wheat under The AAA*, Washington 1935, p. 8.

[13] Schmeckebier, *The New Federal Organisation*, Washington 1934, p. 183 a rovněž Chase, *Covernment in Business*, New York 1935, p. 40.

[14] Celkový úhrn federálních výdajů na restrikční opatření AAA činil jen za období 1 roku (31. 5. 1933—31. 5. 1934) 274 152 738, 61 dolarů — viz Schmeckebier, *The New Federal Organisation*, Washington 1934, p. 90.

[15] Tamtéž, p. 108.

[16] Chitwood-Owsley-Nixon, *The United States, From Colony to World Power*, New York 1957, pp. 775—776; rovněž Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, p. 693.

[17] Chase, *Government in Business*, New York 1935, p. 265.

[18] Schmeckebier, *The New Federal Organisation*, Washington 1934, p. 93.

málně snížit nezaměstnanost. Z toho důvodu byla později ještě zřízena Správa poloveřejných prací (Civil Works Administration - CWA), která měla za úkol organizovat a provádět výstavbu veřejných objektů za povinné účasti soukromého kapitálu.[19]

Pokud jde o hospodářské výsledky základních opatření New Dealu, nebyly valné. Akce Nového údělu se zpočátku sice rozvíjely poměrně zdárně, neboť byly podporovány samými monopolisty, kteří měli na vládní regulaci zprvu velký zájem. Jakmile však krize přešla v depresi, počínají se monopolisté stavět velmi ostře proti vládním zásahům, což vrcholí v roce 1935 prohlášením zákona o průmyslové obnově za neústavní. O rok později postihl stejný osud i ostatní nejvýznamnější zákony Nového údělu.

Po provedeném ekonomicko-právním nástinu je třeba si povšimnout i politického aspektu Rooseveltova New Dealu. Na počátku krize se podařilo Rooseveltově skupině, soustředěné v demokratické straně, zainteresovat na provádění New Dealu celou americkou společnost, bez rozdílu tříd a vrstev. V době, kdy výroba i obchod byly zcela na mrtvém bodě, uvítaly i monopolitické špičky buržoazie částečnou vládní regulaci národního hospodářství. Kromě toho jim byla zvlášť příznivá ta skutečnost, že zákonem o průmyslové obnově jim byla dána možnost monopolizace suspenzí protitrustových zákonů. Buržoazie se též značně obávala toho, aby v důsledku krize a ožebračení mas nedošlo v USA k socialistické revoluci, a proto se nebránila i částečnému zvýhodnění dělnictva ve srovnání s předchozím stavem. Krajní monopolistická pravice, která zpočátku Roosevelta rovněž podporuje, volala dokonce po zavedení fašistického systému podle italského vzoru, zejména pokud jde o organizaci národního hospodářství. Její vliv byl v počátečním období značný. Nemonopolní a drobní kapitalisté viděli v kodech čestné konkurence, sestavovaných za účasti vlády, záruku proti špinavé konkurenci monopolů, a proto rovněž Rooseveltovu akci podporovali. Obdobně tomu bylo s malovýrobci v průmyslu i v zemědělství. Dělnická třída, vedoucí do té doby boj v naprosté většině vždy jen za hospodářské požadavky, považovala ustanovení odstavce 1 a 2 čl. 7a NIRA[20] za značné zlepšení své situace a politicky nechápala nebezpečí fašizace, které bylo v té době značně velké.

[19] Tamtéž, p. 119.

[20] Section 7 (a) NIRA: „Every code of fair competition, agreement, and license aproved, prescribed, or issued under this title shall contain the following conditions: (1) That employees shall have the right to organize and bargain collectively through representatives of their own choosing, and shall be free from the interference, restraint, or coercion of employers of labor, or their agents, in the designation of such representatives or in self-organization or in other concerted activities for the purpose of collective bargaining of other mutual aid or protections; (2) that no employee and no one seeking employment shall be required as a condition of employment to join any company union or to refrain from joining, organizing, or assisting a labor organization of his own choosing;" . . .

Významný americký marxista W. Z. Forster považuje hnutí, které se vytvořilo na podporu Rooseveltovy vlády, za jakousi obdobu národní fronty. Sám však uvádí, že Komunistická strana USA zpočátku New Deal ostře kritizovala a stavěla se proti němu, i když nebyla v tomto směru zcela jednotná. Po mém soudu lze proto mluvit o hnutí na podporu Roosevelta jako o období národní fronty až v druhé etapě New Dealu, která nastává tehdy, když americké hospodářství se počalo vzpamatovávat z krize, tj. v roce 1934. Hospodářským oživením nastává v hnutí podporujícím Roosevelta zvrat. Velké monopoly se zcela od něho odklánějí a počínají bojovat proti opatřením New Dealu všemi prostředky. Roosevelta v této době podporuje jen malá část kapitalistů, kteří nadále považují za správnější politiku reforem a ústupků dělnictvu. Rovněž tak je tomu s poměrně velkou částí maloburžoazie. Dělnictvo naproti tomu se v této době staví za Roosevelta bezvýhradně, včetně svého předvoje — Komunistické strany USA, aby zabránilo politickému náporu fašizujícího monopolistického kapitálu.

Odpor kapitalistů se projevil především v nedodržování a obcházení kodů čestné konkurence uzavíraných podle zákona o průmyslové obnově. Zejména nedodržovali maximum pracovní doby a mzdové minimum. Postup kapitalistů vyvolal velký rozmach stávkového boje,[21] v němž zesílilo postavení komunistické strany.

Je třeba mít na zřeteli, že Nový úděl byl akcí na obnovu a zachování kapitalismu, která neměla s plánovitým řízením národního hospodářství v socialistickém státě nic společného. Celá jeho koncepce záležela pouze ve snaze odstranit určitými reformami nejtemnější krizové stránky kapitalistického řádu, čímž New Deal pouze v rozvinutější podobě navazuje na tradice buržoazního amerického reformismu.[22] Jakmile se americké hospodářství pozvedlo z krize a jakmile se uklidnila revoluční nálada mas, podařilo se monopolistům prosadit zrušení nejdůležitějších zákonů New Dealu. Rooseveltův boj s monopoly tím však ještě neskončil a během let 1936—1937 se mu podařilo nahradit zrušené zákony novými. Tato nová opatření však již neměla všeobecný charakter jako NIRA, ale upravovala vždy speciální hospodářské vztahy,[23] např. v těžebním průmyslu apod.

Rooseveltova akce jasně dokázala nemožnost, aby stát plánoval a řídil národní hospodářství, pokud existuje kapitalismus. Antagonistické rozpory, zejména rozpor mezi prací a kapitálem, nelze vyřešit v rámci kapitalistické společensko-ekonomické formace, a proto musil New Deal skončit neúspě-

[21] Foster W. Z., *Dějiny Komunistické strany USA*, Praha 1954, str. 348—354, dále též Matoušek, *Spojené státy americké*, Praha 1948, str. 319—323.

[22] Hofstadter, *The Age of Reform: from Bryce to F. D. R.*, New York 1955.

[23] Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, pp. 668—674; Perkins, Dexter; *The New Age of Franklin Roosevelt 1932—1945*, Chicago 1957.

chem. Naopak, jím zesílená monopolizace amerického hospodářství, revoluční hnutí dělnictva, vzrůst centralizace a koncentrace výkonné moci vyvolaly další neřešitelné rozpory. Akce New Dealu se nemohla stát prostředkem k odstranění krizí (jak o tom často hovoří buržoazní literatura),[24] neboť hospodářské krize jsou neoddělitelnou součástí vývoje kapitalistického hospodářství. Můžeme proto shodně s Rooseveltem konstatovat, že v přechodném krizovém období byl New Deal „nástrojem pro záchranu a upevnění společenského řádu (rozumí se kapitalistického), nikoli nástrojem k provedení revoluce v hospodářském systému".[25]

Tato studie, jak již bylo řečeno výše, se zabývá z historického hlediska státoprávní problematikou USA v období New Dealu. Abychom se nadále mohli zabývat výlučně vztahem New Dealu k státoprávním otázkám, bylo nutno provést výše uvedený stručný ekonomický, politický a právní nárys probíraného období. Při rozboru vztahů nejvyšších orgánů státní moci, tak jak na ně působila jednotlivá opatření Nového údělu, si povšimneme též některých významnějších fašizačních tendencí, které v tomto období v USA vznikají.

II

Vztahy nejvyšších orgánů státní moci

Nejvyšší orgány státní moci zachovaly si v době Nového údělu stejnou strukturu a formálně stejné právní vztahy jak tomu bylo v období předcházejícím. Opravy ústavy přijaté v těchto letech (dvacátý[25a] a jedenadvacátý[26] ústavní dodatek) nevnesly do jejich vzájemného poměru žádné změny.[27]

[24] Matoušek, *Spojené státy americké*, Praha 1948; Chase, *Government in Business*, New York 1935; F. D. Roosevelt, *On Our Way*, London 1934; Rozwenc, *The New Deal: Revolution or Evolution*, New York 1949; F. D. Roosevelt, *On Our Way, London 1934*.

[25] F. D. Roosevelt, *On Our Way, London 1934*, p. 107.

[25a] Dvacátou opravou bylo upraveno nastoupení presidenta v úřad (ze 4. března na 20. ledna roku následujícího po volbách) a počátek účinnosti plných mocí nově zvolených členů Sněmovny reprezentantů a Senátu. Dále zmocnila Kongres k vydání zákona pro případ, kdy ani zvolený president ani vicepresident nejsou schopni vstoupit v úřad. Zákon by stanovil, kdo v tomto případě bude jednat jako president. Blíže je si třeba povšimnout pouze prvého článku dvacáté opravy, a to zejména z jakých důvodů k němu došlo. Hlavním důvodem byl vzrůst federální moci, zvláště moci výkonné. Podle předchozí úpravy zůstával v úřadě ještě 4 měsíce po volbách dosavadní president, vedle toho zde však byl již president nově zvolený. Tím neměl presidentský úřad v celém čtyřměsíčním období téměř žádnou faktickou moc v zásadních otázkách. Docházelo pouze ke kompromisním ujednáním mezi nově zvoleným a dosud úřadujícím presidentem. Ve 20. století, kdy monopolistická buržoazie vyžaduje, aby výkonná moc byla co nejsilnější a co nejoperativnější, bylo tedy nutné tento stav odstranit.

[26] Druhou ústavní opravou, kterou přineslo období New Dealu, bylo zrušení osmnáctého dodatku, jímž byla zavedena prohibice, dodatkem jednadvacátým.

[27] Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, pp. 764—765.

Státní zřízení USA zůstává i v období New Dealu založeno na dělbě moci,[28] ovšem tato se stává pouze deklaratorní zásadou, novou ústavní praxí zcela zavrženou. Sledujeme-li proces růstu státní moci USA od zlomu století, kdy se Spojené státy dostaly do monopolistického stadia vývoje kapitalismu, vidíme, že od této doby až do začátku třicátých let se vzrůst státní moci uskutečňoval paralelně ve všech jejích složkách. Teprve světovou hospodářskou krizí z roku 1929 podmíněný Nový úděl přinesl prudký vzestup moci exekutivy, její centralizaci a koncentraci, a tak vyvolal v procesu růstu státní moci stále se stupňující nadvládu moci výkonné nad složkami ostatními. Právě New Deal se stává první etapou neadekvátního vzrůstu presidentské moci, který zvláště intenzívně pokračuje v období druhé světové války, jakož i v období současném. Jaké jsou hlavní obecné důvody tohoto zvratu? Základním důvodem je krize celé americké společnosti v monopolistickém stadiu vývoje kapitalismu, která vede v důsledku narůstání třídních rozporů k posilování moci exekutivy, aby byl zachován stávající společenský řád. Projevy krize celé společenské soustavy, jež se zvláště vyhrotila v třicátých letech a od této doby se neustále zintenzívňuje, dozná-vá i soudobá buržoazní americká věda: „. . . Vzrůstající expanze vlády, centralizace vlády, vzrůstající slabost politických stran, úpadek Kongresu, úpadek národního hospodářství a rostoucí slabost soudů ukazují, že instituce svobody zaostávají nejen v samé vládě, ale i v podnikání, na fóru veřejné osvěty, v laboratořích a pracovnách vědy a výzkumu."[29] Základní hybnou silou vzrůstající nadvlády výkonné složky státní moci nad celým státním životem USA v probíraném období byl neobyčejný vzrůst moci presidenta. Jestliže Bryce[30] mohl mluvit o tom, že v americkém státním zřízení je výkonná moc pouze vyváženou složkou státní moci, takže president není nadán žádnou zvláštní mocí nad složkami ostatními, říká o vztahu nejvyšších orgánů státní moci současný jeho pozorovatel pravý opak:

[28] Zásada dělby moci je obsažena v úvodních ustanoveních článků I, II, III ústavy USA: „Veškerá zákonodárná moc náleží Kongresu Spojených států ..." (čl. I, odst. 1). „Výkonná moc přísluší presidentu Spojených států amerických" (čl. II, odst. 1). „Moc soudcovská přísluší ve Spojených státech Nejvyššímu soudu a takovým soudům, které zřizuje Kongres ..." (čl. III, odst. 1). Tyto rozdělené a nezávislé složky státní moci jsou opatřeny tzv. systémem brzd a vyvážení (checks and balances). Uvedený systém znamená, že v nejdůležitějších státoprávních otázkách potřebuje jedna složka státní moci spolupůsobení složky druhé (např. podle druhého odst. druhého článku ústavy má president právo uzavírat mezinárodní smlouvy pouze se schválením Senátu, jmenovat vyslance, zástupce států, konzuly, soudce Nejvyššího soudu a nejvyšší úředníky federální vlády; podle čl. I odst. 7 ústavy nevstoupí zákon přijatý Kongresem v platnost, jestliže jej president nepodepíše — toto právo veta může být zvráceno jen dvoutřetinovou většinou, která je dosažena v obou komorách Kongresu.

[29] Laswell, *National Security and Individual Freedom*, New York 1950, p. 46.

[30] Bryce, *The American Commonwealth*, New York 1915, p. 48.

„Mocné postavení vedoucího exekutivy souvisí s úžasnou expanzí federální vlády . . . Z hlediska veřejnosti je president nejvýše postavenou osobou ve státě, a to zvyšuje význam jak jeho poselství, tak nařízení . . . Centralizovaný systém vlády a stranické kontroly dává do rukou vedoucího exekutivy mnoho prostředků pro vynucení stranické odpovědnosti členů Kongresu."[31] Kongres se dostává do zcela závislého postavení na presidentovi.[32] Je pravda, že již v 19. století a na počátku 20. století existovali tzv. silní presidenti,[33] avšak jejich autorita byla založena jen na jejich osobním vlivu a v mezích dělby státních mocí, neboť společenské podmínky kapitalismu volné soutěže nemohly tehdy vést k nějaké komplexní centralizaci a vzrůstu moci exekutivy. Naproti tomu za Rooseveltova presidentství neuskutečňuje se presidentská moc v rámci ústavní pravomoci exekutivy, ale dochází k vměšování presidenta i do legislativní činnosti Kongresu a soudního rozhodování. President se tak dostává do diktátorského postavení, což mnohde přiznává i sama americká literatura.[34] Američtí autoři však zastávají názor, že taková diktatura je pouze přechodného charakteru a trvá vždy jen po dobu krize.[35] Ovšem sami jsou nuceni doznat, že rozhodnutí o existenci krize je pouze v rukou presidenta.[36]

Rozmach presidentovy moci v období New Dealu se projevil v cyklu opatření určených k hospodářské obnově. Tato opatření měla za následek vytvoření mnoha výkonných orgánů řídících převážně hospodářské a finanční vztahy. I když jejich část byla později zrušena nebo odvolána, zanechalo toto období v ústavním životě USA trvalé stopy. Opatření byla prováděna jednak rozšiřováním pravomoci existujících departmentů, jednak vytvářením nových správních orgánů vně těchto departmentů (Administrative Agencies) podřízených přímo presidentovi.

Pokud jde o rozšiřování pravomoci departmentů, lze například uvést zřízení Správy pro úpravu zemědělství (Agricultural Adjustment Administration), která vyvíjela činnost v rámci departmentu zemědělství. Ve druhém případě lze za příklad uvést zřízení Správy pro průmyslovou obnovu (National Recovery Administration), která byla jako nezávislý správní orgán podřízena přímo presidentovi. Kromě dvou výše popsaných forem

[31] Laswell, *National Security and Individual Freedom*, New York 1950, p. 111.

[32] Čerňak, *Gosudarstvennyj stroj i političeskije partii SŠA*, Moskva 1957, str. 82—84.

[33] Např. G. Washington (1789—1797); Andrew Jackson (1829—1837); James K. Polk (1845—1849); Andrew Johnson (1865—1869); Grover Cleveland (1885—1889) — (1893 až 1897); Theodore Roosevelt (1901—1909); Woodrow Wilson (1913—1921).

[34] Chitwood-Owsley-Nixon, *The United States, From Colony to World Power*, New York 1957, pp. 773—774.

[35] Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, p. 304.

[36] Tamtéž, pp. 304—305.

expanze exekutivy vyskytoval se ještě způsob třetí, zřizování tzv. nezávislých agentur (Independent Establishment Agencies nebo Independent Regulatory Commissions).[37] Rozdíl mezi ostatními správními orgány a těmito agenturami byl pouze formální, a to v tom, že vedoucí ostatních správních orgánů tvořili spolu s vedoucími departmentů rozšířený kabinet presidenta, kdežto vedoucí nezávislých agentur nebyli do kabinetu zahrnuti. Ve skutečnosti však mezi nimi nebyl žádný rozdíl, neboť i tyto „nezávislé" agentury byly zcela podřízeny presidentovi. Jejich forma byla volena pro oklamání lidu v případech, kdy se jednalo o vládní kontrolu a řízení těch úseků společenského života, jejichž svobodu a nedotknutelnost zaručuje ústava. Tak v případě zavedení vládní kontroly a řízení rozhlasu a tisku byla jako nezávislá agentura k tomu zřízena Federální komunikační komise (Federal Communication Commission).

Pokud mluvíme o kabinetu amerického presidenta, musíme mít stále na mysli, že kabinet není v USA samostatným orgánem, ale pomocným výkonným aparátem presidenta a že se tak od ostatního výkonného aparátu liší pouze stupněm podřízenosti presidentovi.

Výsledkem expanze exekutivy byla též Rooseveltova snaha upravit nadvládu výkonné moci nad Kongresem zákonnou cestou. Po presidentských volbách v r. 1936, které značně upevnily jeho pozici, vytvořil zvláštní Komisi pro reorganizaci administrativy (Committee on Administrative Management) a předložil Kongresu návrh zákona, který zejména také uzákoňoval legislativní pravomoc exekutivy. Návrh byl sice přijat jednou z komor Kongresu, ve druhé však propadl.[38] V omezeném rozsahu se Rooseveltovi podařilo prosadit zákon v roce 1939 (Reorganisation Act). Na základě jeho zmocnění byly potom zřízeny další výkonné orgány.[39]

Nyní přejdeme k objasnění toho, jakými prostředky byla v období New Dealu uskutečňována nadvláda výkonné moci. Obecným prostředkem byl nepřípustně široký výklad ústavy prováděný presidentem.[40] Zvláště se projevil v otázce zákonodárné iniciativy. Podle ústavy přísluší zákonodárná iniciativa jen členům Kongresu, Roosevelt si ji však přisvojil na základě nepřípustně širokého výkladu II. článku 3. odst. ústavy: „... President podává vždy po určité době Kongresu zprávy o stavu Unie a doporučuje mu k uvážení taková opatření, která považuje za nutná a užitečná ..." Na dalším uvedeném ustanovení II. čl. 3 odst. ústavy: „... President pečuje o to, aby zákony byly svědomitě plněny ...", byla založena teorie skryté pra-

[37] Cushman, *The Independent Regulatory Comissions*, New York 1941.

[38] Chitwood-Owsley-Nixon, *The United States, From Colony to World Power*, New York 1957, p. 789.

[39] Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, p. 290.

[40] Tamtéž, p. 75.

vomoci presidenta vydávat výkonná nařízení, která dosahují v tomto období nebývalého rozvoje. Počet presidentových nařízení (executive orders) převýšil v letech 1933—1938 několikanásobně předchozí stav.

Pokud jde o presidentova poselství v období New Dealu, která dříve bývala obecného informativního charakteru, stávají se v této době skutečnými návrhy zákonů. Na základě doporučujících poselství byly přijaty nejdůležitější zákony New Dealu. Například dne 29. března 1933 přednesl president v Kongresu projev, v němž doporučoval kontrolu mezistátního obchodu s cennými papíry. Na základě toho byl vzápětí přijat zákon (Securities Act), který dal Komisi pro federální obchod právo kontroly nad cennými papíry, kterými je obchodováno v mezistátním měřítku. Naprosto obdobný byl i postup přijetí zákona o Správě povodí řeky Tennessee (Tennessee Valley Authority Act — TVA). Dne 10. dubna 1933 president ve zvláštním poselství přednesl Kongresu rozsáhlý plán týkající se výstavby zmíněného území prováděné vládou. Ještě téhož dne následovalo přijetí zákona oběma sněmovnami bez jakékoli rozpravy.

Ústavní dělba moci byla za Nového údělu porušována zejména také delegovaným zákonodárstvím,[41] které znamená přesun legislativní pravomoci z Kongresu na presidenta. Nařizovací moc presidenta za New Dealu ve skutečnosti zastínila zákonodárnou pravomoc Kongresu. Byla realizována hlavně presidentovými nařízeními, vydávanými na podkladě blanketních zákonů Kongresu. Nejvýznamnějším případem delegování legislativní pravomoci presidentovi je ustanovení článku 10a zákona o průmyslové obnově: „President je zmocněn vydat takové příkazy a nařízení, jež budou potřebné k provádění tohoto zákona ... jakékoli porušení uvedených příkazů a nařízení bude trestáno pokutou nepřesahující částku 500 dolarů nebo vězením nepřesahujícím dobu 6 měsíců, popřípadě trestem obojím.“ Článek 10b uvedeného zákona pak zmocnil presidenta ... „čas od času rušit nebo měnit nařízení, příkazy a pravidla vydané na základě zmocnění tohoto zákona“. Kromě výše zmíněných, obsahoval zákon o průmyslové obnově některá legislativní zmocnění menšího rozsahu. Článek 3d zmocnil presidenta vydat formou nařízení kod čestné konkurence pro průmyslová nebo obchodní odvětví, jestliže shledá, že v těchto odvětvích je provozována činnost, která je v rozporu s veřejným zájmem a hospodářskou politikou vlády deklarovanou zákonem.[42] Podobná zmocnění obsahují

[41] Tamtéž, pp. 303 a 339.

[42] Section 3d NIRA: „Upon his own motion, or if complaint is made to the President that abuses inimical to the public interest and contrary to the policy herein declared are prevalent in any trade or industry or subdivision thereof, and if no code of fair competition therefor has theretofore been approved by the President, the President, after such public notice and hearing as he shall specify, may prescribe and approve a code of fair competition for such trade or industry or subdivision thereof, which shall have

i články 3e[43] a 4b[44] NIRA. Podle těchto ustanovení obdržel president pravomoc omezit dovoz nebo zakázat provozování hospodářské činnosti v průmyslovém nebo obchodním odvětví, jestliže po provedeném šetření shledá toto opatření za vhodné. Zmíněná ustanovení dala exekutivě právo legislativně upravit soukromoprávní vztahy, vyjadřujíce tak novou koncepci sociální funkce vlastnictví, což představovalo značnou změnu v buržoazním posuzování vlastnického práva. Správně říkají soudobí pozorovatelé, že zákon o průmyslové obnově je příkladem legislativy dávající presidentovi moc, pro niž dosud není precedentu.[45] President dostal zákonem o průmyslové obnově novou pravomoc, kontrolu a řízení obchodního a průmyslového podnikání,[46] pokud to ovšem kapitalistická podstata USA dovolovala.

Významným důkazem delegace legislativní pravomoci presidentovi je i zákon o Správě povodí řeky Tennessee z 18. května 1933. Čl. 23 uvedeného zákona stanovil: „President bude moci čas od času vydávat taková nařízení a příkazy, které bude pokládat za nutné k provádění činnosti stanovené v předcházejících článcích." Nařízením č. 6161 z 8. června 1933 president tohoto práva využil a svěřil TVA další rozsáhlé pravomoci.[47]

Významnou pravomoc obdržel též president v legislativě celní. Blanketním zákonem z 12. června 1934 (Reciprocal Tariff Act) obdržel právo: „... po dobu tří let modifikovat nařízeními existující cla nejvýše o 50 % a uzavírat dohody s cizími státy o vzájemné celní politice bez schválení Se-

the same effect as a code of fair competition approved by the President under subdivision (a) of this section."

[43] Section 3e NIRA: „... the President shall find the existence of such facts, he shall, in order to effectuate the policy of this title, direct that article or articles concerned shall be permitted entry into the Unites States only upon such terms and conditions and subject to the payment of such fees and to such limitations in the total quantity which may be imported (in the course of any specified period or periods) as he shall find it necessary to prescribe in order that the entry thereof shall not render or tend to render ineffective any code or agreement made under this title ...

[44] Section 4b NIRA: „Whenever the President shall find that destructive wage or price cutting or other activities contrary to the policy of this title are being practiced in any trade or industry ... he shall specify ... no person shall, after a date fixed in such announcement, engage in or carry on any business, in or affecting interstate or foreign commerce, specified in such announcement."

[45] Lyon-Homan-Terborgh-Lorwin-Dearing-Marshall, *The National Recovery Administration*, Washington 1935, p. 14 „Viewed as a whole, the National Industrial Recovery Act is primarily a piece of enabling legislation. Giving the President unprecedented peace-time powers ..."

[46] Tamtéž, p. 15.

[47] Executive Order No. 6.161: „... to make such surveys general plans, studies, experiments, and demonstrations as may be necessary and suitable to aid the proper use, conservation, and development of the natural resources of the Tennessee River drainage basin, and of such adjoining territory as may be related to or materially affected by the development consequent to this act ..."

nátu."[48] Tímto zákonem bylo zcela evidentně porušeno ustanovení prvního článku 8. odst. ústavy, který ukládání a vybírání cla svěřuje do výlučné pravomoci Kongresu. K provádění celních dohod s cizími státy zřídil president nařízením č. 6750 příslušný orgán v rámci státního departmentu.[49]

Blanketních zákonů, které přenášely legislativní pravomoc z Kongresu na presidenta, bylo v období New Dealu vydáno takové množství, že by k ucelenému rozboru bylo zapotřebí samostatné práce zabývající se pouze tímto tématem. Uvádím ještě několik z nich, které považuji za nejvýznamnější.

Podle čl. 2 bankovního zákona z 9. března 1933 (Emergency Banking Act) byl president zmocněn stanovit nařízením jakékoli opatření v bankovnictví, jestliže shledá, že krize v bankovnictví doposud trvá. Na základě této široké delegace legislativní pravomoci vydal president značný počet nařízení. Nařízením z 31. ledna 1934 stanovil zlatý obsah dolaru a kupní cenu zlata.[50] Nařízením ze dne 15. ledna 1934 upravil přejímání zlata mincovnami a puncovnami.[51] Nařízením ze dne 5. dubna 1933 zakázal hromadění zlata, zlatých mincí a certifikátů na zlato,[52] a konečně nařízením ze dne 20. dubna 1933 bylo zakázáno záznamní zúčtování zlatem a vývoz zlata.[53] Dvěma nařízeními z 6. března a 3. března 1933 nařídil pak president bankovní přířočí a delegoval rozsáhlé pravomoci sekretáři financí.[54]

[48] Larkin, *The President's Control over the Tariff*, Harvard, 1936.

[49] Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, pp. 582—583; rovněž F. D. Roosevelt, *On Our Way*, London 1934, pp. 249—253.

[50] Executive Order No 6.453 Section 1: „Acting under the powers granted by Title 2 of the Act approved May 9, 1933, the President today issued a proclamation fixing the weight of the gold dollar at $15^{5}/_{21}$ grains, nine-tenths fine. This is 59.06 plus per cent. of the former weight of $25^{8}/_{10}$ grains, nine tenths fine, as fixed by Section I. of Congress of March 4, 1900. The new gold content of the dollar became effective immediately on the proclamation by the President."

[51] Executive Order No. 6.323 Section 1: „The United States mints and essay offices are hereby authorized, subject to such regulations as may from time to time be prescribed by the Secretary of the Treasury, to receive on consignment gold which the mint or assay office concerned is satisfied has not been held in non-compliance with the Executive Orders, or the orders of the Secretary of the Treasury, issued under Sections 2 and 3 of the Act March 9, 1933, or in non-compliance with any regulations or rulings made thereunder or licences issued pursuant thereto."

[52] Executive Order No. 6.231 Section 1: „By virtue of authority vested in me by ... the Act of March 9, 1933 ... I Franklin D. Roosevelt, President of the United States of America, do declare that said national emergency still continues to exist and pursuant to said section do hereby prohibit the hoarding of gold coin, gold bullion, and gold certificates within the continental United States ..."

[53] Executive Order No. 6.230 Section 1: „Until further order, the earmarking for foreign account and the export of gold coin, gold bullion or gold certificates from the United States or any place subject to the jurisdiction thereof are hereby prohibited ..."

[54] Executive Order No. 6.132 Section 1: „Now, therefore, I, Franklin D. Roosevelt, President of the United States of America, in view of such national emergency and by virtue of the authority vested in me by said Act and in order to prevent the export, hoarding or earmarking of gold or silver coin or bullion or currency, do hereby proclaim, order,

Významná práva vyvozovaná na základě neuvěřitelně širokého výkladu ustanovení 2. čl. 3. odst. ústavy, které stanoví, že „president pečuje o to, aby zákony byly svědomitě plněny . . .“; obdržel president v období New Dealu v otázce počátku a pozbytí účinnosti zákonů. Vyvinula se praxe, že president výkonným nařízením, tedy normou exekutivy, rozhodoval o počátku a pozbytí účinnosti zákonů Kongresu. Zákon o sociálním zabezpečení (Social Security Act) z roku 1933 stanovil, že „zákon vstupuje v účinnost, jestliže president nařízením stanoví, že účinnost zákona odpovídá veřejnému zájmu“. Tento zákon se účinným nestal, protože se monopoly proti němu velmi ostře postavily a president proto nevydal nařízení, ke kterému byl zmocněn. Čl. 201a zákona o pomoci v krizi z roku 1932 (Emergency Relief Act), jímž byla ustavena Federální společnost pro financování obnovy, centrálně financující a rozpočtující protikrizová opatření, byla stanovena platnost financování protikrizových opatření, a tím i účinnost zákona na dobu dvou let. President však byl čl. 201b zmocněn „účinnost zákona ukončit před uplynutím dvou let, jestliže nařízením prohlásí, že krize doposud trvá“. K prodloužení účinnosti zákona došlo nařízením č. 2016 ze dne 8. ledna 1933.

Rovněž článek 2c zákona o průmyslové obnově stanovil: „Zákon pozbude účinnosti . . . po uplynutí dvou let od jeho přijetí nebo dříve, jestliže president nařízením prohlásí . . . že krize skončila.“ Čl. 2d NIRA pak stanovil, že president je oprávněn prodloužit účinnost zákona na dobu dalších dvou let „jestliže nařízením prohlásí, že krize doposud trvá“. K vydání nařízení jak zrušujícího, tak prodlužujícího charakteru nedošlo, neboť zákon byl dne 25. května 1935 prohlášen Nejvyšším soudem za neústavní (viz níže). Naprosto stejná ustanovení o pozbytí účinnosti a prodloužení účinnosti zákona obsahoval v čl. 3b a 3c druhý z nejvýznamnějších zákonů New Dealu — zákon o úpravě zemědělství.

V dalším rozboru vzrůstu presidentovy moci si povšimneme zřizování nových správních orgánů a přenášení legislativní pravomoci presidentem na tyto orgány, jak jej k tomu zmocňovaly blanketní zákony Kongresu, které uváděly v život protikrizová opatření New Dealu. President tak měl, pokud jde o rozšiřování správního aparátu, úplně volnou ruku. V tomto smě-

direct and declare that from Monday, the sixth day of March, to Thursday, the ninth day of March, Nineteen Hundred and Thirty-three, both dates inclusive, there shall be maintained and observed by all banking institutions and all branches thereof located in the United States of America, including the territories and insular possessions, a bank holiday, and that during said period all banking transactions shall be suspended.“ A rovněž Executive Order No. 6.138 Section 1: „The Secretary of the Treasury is authorized and empowered under such regulations as he may prescribe to permit any member bank of the Federal Reserve System and any other banking institutions organized under the laws of the United States, to perform any or all of their usual banking functions, except as otherwise prohibited.“

ru bylo zejména používáno extenzívního výkladu 2. čl. 2. odst. ústavy, který zní: „President . . . jmenuje se souhlasem Senátu . . . všechny . . . úředníky Spojených států, jejichž jmenování není ústavou předepsáno jinak a které je upraveno zákonem. Kongres však může zákonem vyhradit právo jmenovat takové nižší úředníky podle vhodnosti nejen presidentovi, ale také soudům nebo vedoucím departmentů." Nepřípustně širokého výkladu bylo používáno v otázce, které úředníky lze považovat za nižší. Nejrozsáhlejší zmocnění, jakého se kdy v tomto směru americkému presidentovi dostalo, obsahoval článek 2a zákona o průmyslové obnově.[55] Tímto článkem byla zajištěna naprostá převaha výkonné složky státní moci nad složkami ostatními. President byl zmocněn zřídit a ustanovit jakékoli veřejné orgány a instituce a užívat jakýchkoli veřejných a neveřejných služeb, jak to shledá za vhodné podle vlastního uvážení pro uskutečňování hospodářské politiky vytyčené v čl. 1 zákona. Dále mu byla z těchto příčin dána pravomoc ustanovit neomezený počet federálních úředníků a jiných zaměstnanců a přímo užívat jejich služeb. Zaměstnanci jmenovaní presidentem podle tohoto článku nepodléhali obecným administrativněprávním předpisům pro federální zaměstnance. Čl. 2b NIRA obsahoval pak generální zmocnění pro presidenta přenést svou pravomoc na ustanovené zaměstnance: „President je zmocněn delegovat kterékoli ze svých funkcí a pravomocí svěřených mu tímto zákonem, těm úředníkům, agentům a zaměstnancům, jež pověří nebo ustanoví . . ." Hned v den vydání zákona dne 16. června 1933 president nařízením č. 6173 jmenoval administrátora pro průmyslovou obnovu (Administrator for Industrial Recovery), jako nejvyšší orgán Správy průmyslové obnovy (Industrial Recovery Administration). Legislativní pravomoc přenesl na něho nařízením ze dne 15. července 1933 č. 6205 A.[56] Na základě ustanovení zákona o průmyslové obnově (čl. 201 a 202 II. titulu zákona) zřídil také president Správu veřejných prací (Public Works Administration - PWA) a Správu krizových konzervačních prací (Emergency Conservation Works Administration - CWA). Podle zmocnění uvedených článků jmenoval president do čela PWA administrátora a do čela CWA ředitele a přenesl na ně své pravomoci, které mu byly v tomto oboru svěřeny zákonem. Pokud šlo o zřizování správních orgánů a delegování jim legislativní

[55] Section 2a NIRA: „To effectuate the policy of this title, the President is hereby authorized to establish such agencies, to accept and utilize such voluntary and uncompensated service, to appoint, without regard to the provisions of the civil service laws, such officers and employees . . . to prescribe their authorities, duties, responsibilities, and tenure, and without regard to the Classifications Act of 1923, as amended, to fix the compensation of any officers and employees so appointed."

[56] Executive Order No. 6.205-A: „. . . to appoint the necessary personnel on a permanent basis, to fix their compensation, and to conduct such hearings and to exercise such other functions as are vested in me by Title I of said act, except the approval of codes, or making of agreements, or issuance of licenses, or exercise of powers conferred in Section 3 (e), Section 6 (c), Section 8 (b), Section 9, and Section 10."

pravomoci presidentem, obsahoval shodná ustanovení zákon o úpravě zemědělství. Rozdíl záležel pouze v tom, že Správa pro úpravu zemědělství nebyla ustavena jako samostatná správní jednotka, ale byla zahrnuta do departmentu zemědělství a podřízena sekretáři zemědělství, kterému president delegoval nařízením č. 6182 ze dne 26. června 1933, ve znění nařízení č. 6207 z 21. července 1933 zákonodárnou pravomoc zřizovat nejvyšší orgány k provádění zákona o úpravě zemědělství. Na základě této normy jmenoval sekretář zemědělství administrátora pro úpravu zemědělství (Administrator for Agricultural Adjustment). Neústavní rozšiřování pravomoci exekutivy obsahoval zákon o úpravě zemědělství zejména též v otázce daňové. Podle ustanovení 1. čl. 8. odst. ústavy náleží ukládání a vybírání daní do výlučné pravomoci Kongresu. Čl. 25 zákona o úpravě zemědělství zmocnil sekretáře zemědělství ukládat daně za první domácí zpracování zemědělského zboží. Účelem této daně bylo opatřit finanční prostředky na placení producentům za dohodnutou restrikci zemědělského zboží. Toto ustanovení způsobilo radikální převrat ve fiskální legislativě, neboť to bylo poprvé, kdy výkonný úředník byl zmocněn předepsat daně. Daňové sazby byly stanoveny dosti vysoké.[57]

Obdobně byly zřízeny další orgány: Výkonná rada[58] (Executive Council), Federální rada pro odstranění krize (National Emergency Council),[59] Vědecký poradní výbor (Science Advisory Board),[60] Federální výbor pro využití přírodních zdrojů (National Resources Board),[61] Úřad zvláštního poradce pro zahraniční obchod (Special Adviser to the president on Foreign Trade).[62] Z uvedených zmíním se pouze o Výkonné radě, neboť tato se stala vrcholnou a nejdůležitější institucí New Dealu. Rada zahrnovala téměř všechny vedoucí departmentů a vedoucí nových orgánů New Dealu. Podobala se kabinetu, ale neměla plenární pravomoci. Byla koordinačním orgánem pro výměnu názorů, které se týkaly provádění protikrizových opatření jednotlivými v radě zastoupenými orgány. Zřízení této instituce znovu dokumentuje neobyčejný vzrůst exekutivy v období New Dealu.

[57] Schmeckebier, *The New Federal Organisation*, Washington 1934, pp. 88—89.

[58] Srov. Executive Order No. 6202 A z 11. 7. 1933; rovněž F. D. Roosevelt, *On Our Way*, London 1934, pp. 149—150.

[59] Lyon-Homan-Terborgh-Lorwin-Dearing-Marshall, *The National Recovery Administration*, New York 1935, p. 44; rovněž *The New Deal in Action, Periodical Federal Government Publications I*, New York 1935, pp. 3—4.

[60] *The New Deal in Action, Periodical Federal Government Publications I/2*, New York 1935, p. 19; rovněž Executive Order No. 6.238 ze dne 31. 7. 1933.

[61] Schmeckebier, *The New Federal Organisation*, pp. 160—161, Washington 1934; rovněž Executive Order z 30. 6. 1934 No. 6.777.

[62] *Letter to the president on Foreign Trade from George N. Peek, special Adviser to the president on Foreign Trade*, New York 1934; rovněž Executive Order z 23. 3. 1934 No. 6.851.

Rozmach orgánů exekutivy, z nichž některé byly nadány jak mocí legislativní, tak mocí soudní, byl v období New Dealu nezměrný.[63] V důsledku toho je v USA od roku 1935 vydávána též sbírka legislativních opatření exekutivy.[64]

Výjimečné postavení, kterého dosáhl president v probíraném období ve vnitřních vztazích, projevilo se i ve vztazích zahraničních. Tak praxe zvláštních poslů namísto řádných vyslanců, k jejichž jmenování potřebuje president podle 2. čl. 2. odst. ústavy schválení Senátu, vznikla právě v období New Dealu. Další posílení moci presidenta můžeme vidět v otázce uzavírání mezinárodních smluv. Podle 2. odst. 2. čl. ústavy potřebuje president k uzavření smlouvy (treaty) s cizím státem schválení dvou třetin Senátu. Roosevelt vytvořil v tomto směru novou praxi ukazující na výlučné postavení amerického presidenta v zahraničních vztazích. Zahraničním smlouvám byla dávána forma dohody (agreement),[65] ke které souhlasu není třeba.[66] To je jasný příklad obcházení ústavy (evasion), které americké právo pokládá jinak za neplatné. Příkladem, který názorně dokumentuje vztah exekutivy a Kongresu v probíraném období, je používání veta presidentem, ke kterému je zmocněn 7. odstavcem 1. čl. ústavy.[67] Počet případů, kdy bylo presidentem veta použito, býval v předcházejícím období celkem nepatrný, Roosevelt však použil veta za své presidentství více než 660krát.

Jestliže základní otázkou, kterou jsme se již zabývali v předchozím rozboru, bylo posílení moci presidenta na úkor moci Kongresu, v další části práce si povšimneme posílení moci presidenta na úkor moci soudní. Tento přesun nastal v období New Dealu nevídaným rozmachem zřizování výkonných orgánů nadaných rozhodovací pravomocí, které do té doby byly v USA téměř neznámé.[68] Zmíněné orgány prováděly řízení vždy v úzce specializovaném úseku. Tato problematika byla tak zčásti vyňata z kompetence obecné federální a státní soudní soustavy. Můžeme proto právem říci, že soudní řízení je v té době v podstatných částech specializovaných otázek nahrazováno řízením před správními orgány. Řízení uvedených orgánů bylo volně

[63] Lyon-Homan-Terborgh-Lorwin-Dearing-Marshall, *The National Recovery Administration*, New York 1935, pp. 32—33.

[64] Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, pp. 422—423.

[65] Mac Clure-Wallace, *International Executive Agreements*, New York 1941.

[66] Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, p. 298.

[67] Tamtéž, p. 301.

[68] Prvním zákonem zřizujícím orgán tohoto charakteru byl zákon o Komisi pro federální obchod (The Federal Trade Commission Act); byl vydán 26. 9. 1914 v období demokratické Wilsonovy vlády, aby byla omezena vzrůstající monopolizace. Obsahoval zejména v čl. 5 některá ustanovení pro tzv. „čestné soutěžení" a stanovil povinnost nahradit škodu způsobenou porušením těchto ustanovení. Zdali ke škodě došlo, musila nejprve rozhodnout Komise pro federální obchod.

upraveno nařízeními presidenta.[60] Nejvýznamnějšími z těchto orgánů byly Federální žalobní výbor (National Compliance Board) a Federální výbor pro pracovní vztahy (National Labor Relations Board). Federální žalobní výbor byl institucí Správy průmyslové obnovy zabývající se žalobami vznesenými vládou nebo odborovými organizacemi proti porušování kodů čestné konkurence. Výbor byl vrcholnou smírčí instancí rozhodující o nevyřízených žalobách. Pokus smírem vyřídit žalobu na místě, byl prováděn buď některou kodovou správou, nebo státním ředitelem Federální rady pro odstranění krize. Jestliže spor nebyl smírem vyřízen některým z těchto orgánů, byl postoupen žalobnímu oddělení Správy pro průmyslovou obnovu. Když i zde nedošlo k uzavření smíru, byl případ odevzdán k rozhodnutí Federálnímu žalobnímu výboru, který svým rozhodnutím provedl některá z následujících opatření:

1. učinil další pokus o smírné vyřízení žaloby;

2. zavedl veřejný výslech stran, prováděný podle okolností buď v centrální úřadovně ve Washingtonu, nebo na daném místě;

3. podal hlášení administrátorovi, že případ bude postoupen Komisi pro federální obchod, aby bylo zavedeno trestní stíhání nebo zahájeno civilní řízení o náhradu škody.

Dříve nežli došlo k uplatnění nároků ze způsobené škody u distriktního soudu v sídle poškozeného, musila rozhodnout Komise pro federální obchod, zdali k porušení pravidel čestného soutěžení, a tím k porušení kodu, vůbec došlo. Soud byl tímto jejím rozhodnutím vázán. Protože vymezení pravomoci Komise pro federální obchod bylo značně roztříštěné v jednotlivých normách, došlo 20. ledna 1934 na základě titulu I. NIRA k vydání nařízení presidenta č. 6987, kterým byla souhrnně pravomoc komise vymezena a zejména její soudní pravomoc značně rozšířena. Nařízení stanovilo v čl. I: „Kdykoli bude žalobce nespokojen s rozhodnutím federálního orgánu — vyjma rozhodnutí soudu o žalobě týkající se fyzické nebo právnické osoby, která těmto osobám klade buď za vinu provádění monopolistických praktik, nebo omezování drobného podnikání, což je vždy v rozporu s ustanoveními čl. 3 NIRA — může se žalobce odvolat proti rozhodnutí federálního orgánu ke Komisi pro federální obchod.“ Především je si nutno povšimnout značného množství uvedených smírčích instancí. Lze usuzovat, že federální vláda se snažila pokud možná nepopudit proti sobě monopolistický kapitál a řešit jakékoli případy porušení federálních zákonů o hospodářské politice smírnou cestou. Na federálním žalobním výboru byly nejvýznamnější tyto skutečnosti: 1. Výbor fungoval převážně jako instituce vyšetřující a smírčí. 2. Každý spor, který předtím neskončil smírem byl postoupen Komisi pro federální obchod. 3. Komise pro fede-

[60] P e t e r s, *Administrative Organisation*, New York 1938.

rální obchod rozhodovala skutkovou otázku, zda k porušení kodu došlo. 4. Potom teprve byla věc postoupena soudu, který rozhodoval pouze o otázce zavinění a rozsahu způsobené škody. Je třeba si položit otázku, proč Rooseveltova vláda prováděla toto omezování pravomoci obecných soudů. Hlavním důvodem zdá se být skutečnost, že vláda se obávala rozhodování soudů o ústavnosti a neústavnosti zákona o průmyslové obnově. Tím, že soudy v praxi omezila na rozhodování otázky zavinění a rozsahu škody, snažila se toto nebezpečí zmírnit.

Nyní si povšimneme Federálního výboru pro pracovní vztahy. Byl zřízen presidentem 5. srpna 1933 za účelem rychlého odstraňování nesrovnalostí a sporů, jež vznikaly zejména při výkladu a aplikaci norem pojednávajících o pracovních podmínkách. Podle nařízení presidenta č. 6511[70] ze dne 16. prosince 1933 měl Federální výbor pro pracovní vztahy právo řešit: 1. všechny spory vznikající při výkladu a provádění presidentova nařízení Re-employment-Agreement[71] a týkající se maxima pracovních hodin a mzdového minima; 2. spory vznikající při výkladu a provádění ustanovení o pracovních podmínkách obsažených v kodech čestné konkurence; 3. spory mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, jestliže se tyto dotýkaly ustanovení federálních zákonů pojednávajících o pracovních podmínkách. Podrobněji pak vymezil president funkce výborů v nařízení č. 6580 ze dne 1. února 1934. Výbor se skládal z 11 členů, a to nezávislého předsedy (v praxi jím byl vždy zástupce kapitálu — pozn. J. B.), pěti zástupců průmyslového kapitálu a pěti zástupců odborů. Hlavní náplní práce výboru bylo rozhodovat v těch sporech, které se týkaly ustanovení čl. 7a NIRA, pojednávajících o metodách voleb dělnických zástupců pro kolektivní vyjednávání se zaměstnavateli. Federální výbor pro pracovní vztahy byl institucí vytvořenou na základě zmocnění čl. 2a NIRA, ale nebyl integrální součástí Správy průmyslové obnovy. Výbor byl zmocněn nařízením presidenta č. 6580 delegovat své funkce dále oblastním výborům (Regional Labor Relations Boards), tyto pak výborům místním (Local Labor Relations Boards). Některé změny v postavení výborů přineslo nařízení presidenta č. 6763 z 29. června 1934. Pravomoc rozhodovací zůstala nezměněna, k ní však nově přistoupila pravomoc vyšetřovací. Výboru bylo dáno právo[72] vyšetřovat praktiky, činnost a skutečnosti týkající se zaměstnanců a zaměstnavatelů v případech sporů vznik-

[70] Executive Order No. 6.511: „National Labor Board shall continue to adjust all industrial disputes, whether arising out of the interpretation and operation of the President's Re-employment Agreement, or any duly approved code of fair competition, and compose all conflicts threatening the industrial peace of the country."

[71] President's Re-employment Agreement — tak bylo nazváno nařízení presidenta, jež konkretizovalo ustanovení čl. 7a NIRA. Jeho název nepřekládám, neboť doslovný český překlad „Dohoda s presidentem o znovuzapojení do práce" považuji za nevhodný a nevystihující (pozn. J. B.).

[72] Executive Order No. 6.763 z 12. 6. 1933, Section 1.

ých při provádění čl. 7a NIRA (volba dělnických zástupců, kolektivní vyjednávání, svoboda výběru odborových organizací, maximální pracovní doba, mzdové minimum). Pokud jde o pravomoc výborů v otázce voleb zástupců zaměstnanců pro kolektivní vyjednávání se zaměstnavateli, základní úprava byla obsažena v čl. 2 a 3 rezoluce 73. Kongresu č. 44 z roku 1933.[73] Výbor byl těmito ustanoveními zmocněn předepsat se schválením presidenta pravidla a postup řízení pro volbu zástupců dělníků, způsob zastupování a kolektivního vyjednávání. Federálnímu výboru pro pracovní vztahy bylo podřízeno 19 oblastních a 172 místních výborů pro pracovní vztahy. Dále pak současně do této soustavy zapadaly zvláštní výbory pro pracovní vztahy (Special Labor Relations Board),[74] vytvořené vždy pro určité odvětví průmyslu nebo obchodu. Celá tato soustava výborů pro pracovní vztahy představovala ve své podstatě jakýsi druh soudů pro pracovní spory, ovšem s úzkým rozsahem pravomoci. Ačkoli byla budována na základě paritního zastoupení práce a kapitálu, v důsledku toho, že zástupci odborů, kteří byli v naprosté většině předáky reakční Americké federace práce, postupovali se zástupci kapitalistů solidárně, sloužila celá tato soustava jako nástroj k upevnění značně otřesené moci kapitálu. Reakční Americká federace práce dokonce napomáhala v činnosti této monopoly ovládané instituce tím, že veřejně proklamovala zbytečnost stávek a vyzývala dělníky, aby se ve všech sporech obraceli na Federální výbor pro pracovní vztahy.[75] Kromě toho byla též revolučnost dělníků zeslabována i tím, že některé spory byly pro ně rozhodnuty Výbory pro pracovní vztahy příznivě. Jejich nízká politická uvědomělost vedla pak k falešné domněnce, že základní rozpory mezi prací a kapitálem je možno odstranit za existence kapitalistického řádu. Běžnou skutečností v období krize bylo, že kapitalisté ze zásobovacích, odbytových a mzdových důvodů překládali své podniky do jiného místa. Přitom zpravidla propustili dělníky a o jejich osud se dále nestarali, neboť v důsledku velké nezaměstnanosti našli snadno v novém působišti potřebné pracovníky, a to za podmínek pro kapitalisty daleko příznivějších než

[73] Public Resolution 44, 73d Congress, Section 2: „Any board so established is hereby empowered, when it shall appear in the public interest, to order and conduct an election by a secret ballot of any of the employees of any employer to determine by what person or persons or organization the desire to be represented in order to insure the right of employees to organize and to select their representatives for the purpose of the collective bargaining as defined in Section 7a of said act and now incorporated herein. Section 3: Any such board, with the approval of the President, may prescribe such rules and regulations as it deems necessary to carry out the provisions of this resolution with reference to the investigations authorized in Section 1, and to assure freedom from coercion in respect to all elections."

[74] Zvláštní výbory pro pracovní vztahy vytvořené přímo na základě kodů čestné konkurence byly podřízeny Správě průmyslové obnovy, kromě své podřízenosti Federálnímu výboru pro pracovní vztahy. Tento měl právo dohlížet na jejich činnost, měnit jejich organizační statut a přezkoumávat jejich rozhodnutí jako odvolací instance.

[75] Millis-Montgomery, *Organized Labor*, New York 1945.

v předchozím působišti. Přesto, že výbory svým personálním složením, politickou a rozhodovací činností byly jasně na straně monopolů, v konkrétních případech musely někdy rozhodnout v neprospěch kapitalistů, jestliže jejich výstřelky v útisku dělníků ohrožovaly hospodářskou politiku vytyčenou zákonem o průmyslové obnově, zejména vládní spolupráci s odborovými organizacemi. Tu potom vynášely někdy ve výše uvedených případech rozhodnutí, že kapitalisté musí uhradit propuštěným dělníkům přestěhovaných podniků ušlou mzdu a stěhovací náklady jejich i příslušníků jejich rodiny a že jsou povinni je v uvedeném podniku znovu zaměstnat.

Měsíce trvající stávka přístavních dělníků na pobřeží Pacifiku měla za následek vytvoření Federálního výboru pro pracovní otázky přístavních dělníků (National Longshorement Labor Board) nařízením presidenta č. 6748 ze dne 26. června 1934. Pravomoc výboru byla omezena na řešení stávek přístavních dělníků a pracovních otázek z nich vyplývajících. Výbor měl zvláštní pravomoc „vyšetřovat skutečnosti a činy mařící a narušující volný chod mezistátního a zahraničního obchodu".[76] Hrál roli arbitra v otázkách stávkových a byl zmocněn stanovit pravidla pro volbu stávkových výborů. Výbor byl institucí, která stála plně ve službách kapitálu a měla za úkol rozbíjet nejrevolučnější stávky amerických přístavních dělníků. Tyto stávky, vedené levicovými odborovými předáky, se však výboru nepodařilo vcelku narušit.

Dalšími již méně významnými orgány obdobné povahy byl Federální výbor pro upevnění pracovních vztahů (National Steel Labor Relations Board) a Federální zprostředkovací výbor (National Mediation Board).

Jak vyplývá z výše uvedeného nástinu nových orgánů nadaných rozhodovací pravomocí, zabývaly se tyto převážně pracovní problematikou a spory vznikajícími z pracovního poměru. Je možno proto právem říci, že zejména v pracovních otázkách byla příslušnost obecných soudů federálních i státních značně omezena. Příslušnými k projednávání byly až tehdy, když věc prošla celou hierarchickou soustavou nových správních orgánů. K obecným soudům se však dostal pouze nepatrný zlomek projednávaných případů, neboť náklady, které vyžadoval předcházející instanční postup, byly značně vysoké. Tento rozmach kombinace pravomocí exekutivy a obecných soudů zřetelně dokazuje, jak je v rozvinutém imperialismu stále těžší pro pracující dovolat se právní ochrany.

Značné změny vnesl Nový úděl i do postavení Nejvyššího soudu.[77] Podle ústavy je Nejvyšší soud třetí složkou, která se podílí na výkonu nejvyšší státní moci tím, že konečně rozhoduje podle čl. III odst. 2 o ústavnosti

[76] Executive Order No. 6.748 Section 2.

[77] Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, p. 312.

zákonů a je oprávněna podávat závazný výklad právních norem. Z toho důvodu se v americké literatuře vyskytuje pro Nejvyšší soud pojmenování „třetí (negativní) zákonodárný sbor".[78] Jeho postavení z hlediska státoprávního výstižně charakterizuje Holmesův výrok, citovaný Fergussonem: „Jsme pod mocí ústavy, ale ústavou je to, co řekne soudce."[79] Rozhodnutí Nejvyššího soudu, která se nashromáždila za dobu existence Spojených států, zvláště pak jejich nezvykle velký počet z tohoto století, tvoří tzv. nepsanou ústavu, jejíž význam je zpravidla daleko větší než ústavy psané.[79a]

Postavení Nejvyššího soudu v období Nového údělu můžeme rozdělit do dvou etap. První etapa zahrnuje období let 1934—1937, druhá pak období po roce 1937, kdy nastal v jeho postavení zvrat. V prvé etapě se Nejvyšší soud staví velmi ostře proti Novému údělu, zvláště od léta 1934, kdy dochází k rozporu mezi Rooseveltem a monopoly. Nejvyšší soud je v této době oporou republikánské reakce, neboť 7 z jeho 9 členů bylo jmenováno do svého úřadu ještě za vlády republikánů.[80] Zásadní rozhodnutí namířené proti New Dealu obsahoval výrok rozsudku z roku 1934, že „krize netvoří pravomoci"[81] (rozuměj presidenta a Kongresu — pozn. J. B.). Nejostřeji se Nejvyšší soud a celá jím ovládaná soudní soustava stavěly proti sociálnímu zákonodárství a zákonu o průmyslové obnově. V roce 1935 při řešení ústavnosti presidentova nařízení nazvaného The President's Re-employment Agreement vydaného na základě č. 7 NIRA, které stanovilo v čl. 1—4 maximální pracovní dobu a v čl. 5—6 minimální částky mezd, Nejvyšší soud konstatoval ve výroku prohlašujícím nařízení za neústavní, že toto narušuje uvedenými ustanoveními smluvní svobodu jednotlivce.[82] Reakčnost tohoto rozhodnutí není třeba ani komentovat. Soudy se též nepříznivě stavěly proti těm odborovým organizacím, které byly nezávislé na kapitalistech. Přesto, že takové odborové organizace byly prohlášeny za legální čl. 7a NIRA, zdůvodňovaly soudy nepříznivá rozhodnutí poukazem na to, že zaměstnavatelé nejsou povinni trpět ve svém závodě organizace, které narušují dispozici s jejich majetkem.[83] Proti zákonu o průmyslové obnově se Nejvyšší soud postavil již od začátku roku 1934. Nejprve soustředil svůj nápor, inspirován monopoly, proti trest-

[78] Tamtéž, p. 74.

[79] Tamtéž, p. 73.

[79a] Viz zejména Pritchett, *The American Constitution*, New York 1959; a Mason-Beaney, *American Constitutional Law*, New Jersey 1960.

[80] O poměru přívrženců New Dealu a jeho odpůrců v Nejvyšším soudu v letech 1934 až 1938 viz Fergusson-MacHenry, *The American Federal Government*, New York 1947, p. 323.

[81] Home Building and Loan Association v. Blaisdell, 290 US 398 (1934).

[82] Railroad Retirement Board v. Alton R. Co. 295 US 330 (1935).

[83] Allison v. Longshorements Union 310 US 405 (1934); rovněž Blackridge v. Casting Association 320 US 414 (1934).

ním sankcím, které zákon obsahoval v čl. 3b a 10a.[84] Roosevelt tomuto tlaku ustoupil a nař. č. 6553 ze dne 30. března 1934 stanovil, aby uvedené sankce nebyly používány. Nejvíce se vyhrotil odpor soudů proti zákonu o průmyslové obnově v roce 1935. Stuart Chase uvádí, že v této době „celá soudní soustava ovládaná Nejvyšším soudem řešila spory vznikající na základě ustanovení NIRA zásadně v neprospěch federální vlády, nebo alespoň jejich řešení co nejvíce oddalovala a protahovala".[85] Odpor Nejvyššího soudu vyvrcholil prohlášením zákona o průmyslové obnově za neústavní. Došlo k tomu při sporu vlády s Schechterovou drůbežářskou firmou, na kterou podala vláda žalobu pro porušení kodů čestné konkurence. Základem rozsáhlého odůvodnění rozsudku, kterým bylo rozhodnuto o neústavnosti, bylo zdůraznění skutečností, že zákon o průmyslové obnově přesunul ve značném rozsahu pravomoci Kongresu na presidenta, což porušilo rovnováhu státních mocí a dále pak, že federální vláda není oprávněna zasahovat do vnitrostátního obchodu, jak se to stalo zákonem o průmyslové obnově, ale má pouze právo řídit obchod mezistátní a zahraniční.[86] 6. ledna 1936 prohlásil Nejvyšší soud za neústavní i zákon o úpravě zemědělství, odůvodnění rozsudku bylo obdobné jako v případě zákona o průmyslové obnově.[87] V důsledku těchto negativních zásahů Nejvyššího soudu do celé akce New Dealu, vyvinul Roosevelt po vítězných volbách v roce 1936, které upevnily jeho pozici, snahu o podřízení Nejvyššího soudu exekutivě. K realizaci této snahy došlo v roce 1937, kdy navrhl jeho reorganizaci. Návrh záležel v tom, aby v případě, kdy člen Nejvyššího soudu, který je starší než 70 let a neodejde do penze, obdržel president právo jmenovat náhradního soudce, pokud by počet soudců nedosáhl maxima 15 členů. Účelem návrhu bylo zajistit převahu Rooseveltových straníků v Nejvyšším soudu. Kongres však presidentův návrh zamítl, přestože v něm v té době měli Rooseveltovi přívrženci naprostou převahu. Zřejmě nechtěl legální cestou dopustit podřízení Nejvyššího soudu exekutivě a přivodit úplný zvrat v stejně již značně narušeném systému dělby moci. K tomuto zvratu však došlo via facti, neboť Rooseveltovi se ještě během roku 1937 podařilo zákulisními politickými

[84] Section 10a NIRA: „... and any violation of any such rule or regulation shall be punishable by fine of not to exceed $ 500, or imprisoment for not to exceed six months, or both;" a rovněž Section 3f NIRA: „When a code of fair competition has been approved or prescribed by the President under this title, any violation of any provision thereof in any transaction in or affecting interstate or foreign commerce shall be a misdemeanor and upon conviction thereof an offender shall be fined not more than $ 500 for each offense, and each day such violation continues shall be deemed a separate offense."

[85] Chase, *Government in Business*, New York 1935, p. 224.

[86] Schechter Poultry Corporation v. United States, 295 US 495 (1935); rovněž Chitwood-Owsley-Nixon, *The United States, From Colony to World Power*, New York 1957, p. 782.

[87] United States v. Buttler, 297 US 111 (1936).

praktikami přinutit některé republikánské soudce k rezignaci, dosadit na jejich místa své státníky a tak získat potřebnou většinu Nejvyššího soudu pro sebe.[88] Od roku 1937 proto nastává nová etapa v činnosti Nejvyššího soudu, kdy stojí již zcela za koncepcí Nového údělu a podporuje exekutivu v jejích často neústavních opatřeních. Američtí právníci obyčejně nazývají zvrat v postavení Nejvyššího soudu, kterým se dostal do nadvlády presidenta, „ústavní revolucí".[89] Noví Rooseveltovi stoupenci v Nejvyšším soudu byli zastánci pragmatické právní nauky. Od té doby se stala pragmatická teorie i praxe hybnou silou veškeré soudní činnosti. Od roku 1937 je tak judikatura amerických soudů založena na teorii řízeného kapitalismu. Nejvyšší soud počíná již všemožně podporovat státně kapitalistické podnikání a staví se naprosto kladně k řízení a kontrole národního hospodářství federální vládou, jak se to jeví v četných rozsudcích z této doby.[90] Pokud hodnotíme zvrat, který se podařilo Rooseveltovi v postavení Nejvyššího soudu uskutečnit z hlediska pokrokovosti a reakčnosti, musíme mít stále na zřeteli dvě stránky tohoto opatření. Nový úděl zlepšil postavení pracujících zejména předpisy z oblasti sociálního zákonodárství. Tím, že se Rooseveltovi podařilo docílit zvratu v postavení Nejvyššího soudu, který dříve uskutečňování sociálních opatření mařil, lze to hodnotit jako jev pokrokový. Ovšem na druhé straně tím, že došlo k podřízení Nejvyššího soudu presidentovi, stala se ústavní zásada soudní kontroly téměř bezvýznamnou. Proto můžeme právem říci, že ačkoli toto opatření mělo v období New Dealu relativně pokrokové výsledky, způsob, kterým jej bylo dosaženo, otevřel za existence kapitalistické základny v monopolistickém stadiu vývoje cestu k dalšímu nekontrolovatelnému rozšiřování pravomoci exekutivy.

Na závěr rozboru chtěl bych poukázat na několik skutečností, týkajících se správního aparátu jako celku v období Nového údělu. Jen za jeden rok Nového údělu (od června 1933 do června 1934) stoupl počet federálních úředníků o jednu pětinu (vyjádřeno v číslech 108 033 osob).[91] Jak tímto samotným faktem bylo posíleno postavení presidenta, není třeba více dokazovat. Posílení postavení presidenta neměl však za následek jen samotný zvýšený počet, ale i způsob ustavování a jmenování federálních zaměstnanců. Převážná většina zákonů a nařízení tvořících nové orgány stanovila, že jejich zaměstnanci nemají být ustanovováni podle klasifikač-

[88] Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, pp. 323—325; rovněž Chitwood-Owsley-Nixon, *United States, From Colony to World Power*, New York 1957, pp. 787—790.

[89] Commager, *The American Mind*, New Haven 1950, p. 381.

[90] Morgan v. Tennessee Valley Authority, 115 F. 2d 990 (1940); rovněž Mac Cleland v. Tennessee Valley Authority, 187 F 3d 753 (1941).

[91] Schmeckebier, *The New Federal Organisation*, Washington 1934, p. 2.

ního zákona (Classification Act) a mají být jmenováni přímo presidentem mimo kompetenci Komise občanské služby (Civil Service Commission). Klasifikační zákon byl přijat v roce 1923; rozděluje federální zaměstnance podle kvalifikace do 5 skupin.[92] Tím, že za New Dealu došlo v mnoha případech k vynětí z jeho kompetence, mohl president dosazovat do nejvyšších úřadů své přívržence bez ohledu na to, mají-li potřebnou kvalifikaci či ne. Zákon o Komisi občanské služby byl přijat již v roce 1883. Jeho snahou bylo omezit presidenta při jmenování úředníků. Na základě jeho ustanovení byla zřízena Komise občanské služby, složená ze 3 osob jmenovaných presidentem, která se při obsazování úřadů nesmí řídit stranickými důvody, ale způsobilostí kandidáta, zejména jeho kvalifikací. To oslabovalo význam presidenta v poměru ke státnímu aparátu a činilo mnohé úředníky nezávislejšími na něm. Aby byla posílena presidentská moc dochází v období Nového údělu k vynětí z pravomoci Komise občanské služby obsazování nových orgánů.[93]

Vynětí z působnosti klasifikačního zákona stanovil zákon o průmyslové obnově v čl. 2a. Stejné ustanovení v čl. 3 má zákon o správě povodí řeky Tennessee, který kromě toho vyňal jmenování svých zaměstnanců z pravomoci Komise občanské služby; v čl. 6 obsahuje pak ustanovení, že každé jmenování má být vedeno pouze obecným prospěchem a účelností.[94] Podobných příkladů lze uvést celou řadu, například čl. 4b zákona o Komisi pro regulaci obchodu cennými papíry (Securities Exchange Commission), čl. 2 zákona o Federální úvěrové správě (Federal Credit Administration) atd. Celkově byly přes ¾ všech úředníků nových orgánů Rooseveltova New Dealu vyňaty jak z pravomoci klasifikačního zákona, tak Komise občanské služby.[95]

[92] Ferguson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, p. 448: „The Federal government arranges classes into five great services. At present these are designated: (1) professional and scientific, (2) subprofessional, (3) clerical, administrative, and fiscal, (4) custodial, and (5) clerical mechanical. Each service is then broken down into grades, varying from simplest to most advanced work, as „junior", „senior", „principal".

[93] Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York, 1947, p. 441;" When Franklin D. Roosevelt was elected President in November, 1932, the executive civil service had reached more than four-fifths classified, the highest mark in history. In meeting the problems born of the economic depression, many new agencies and services were undertaken by the Federal government. Nearly all the employees of these new agencies were exempted from the classified service. During the fiscal year of 1933 alone, the proportion of federal civil employees within the classified group declined from 80.7 per cent to 66.9 per cent; by 1936 it had declined to a low of 60.5 per cent. It is fair to add that many of the new agencies were regarded as temporary and emergency, and this was one reason for not including their employees in the civil service."

[94] Section 6. Tennessee Valley Authority Act: „... such appointments and promotions shall be given and on the basis of merit and efficiency."

[95] Schmeckebier, *The New Federal Organisation*, Washington 1934, pp. 14—15.

III

Federace a státy

Centralizační proces počíná v USA probíhat od devadesátých let minulého století, kdy prakticky končí období kapitalismu volné soutěže a počíná období centralizace a koncentrace kapitálu, jež vyvolává i centralizaci politickou a státní. Fergusson říká: „Centralizace je tendence federální vlády převzít moc nebo kontrolu nad funkcemi a činností, dříve přisuzované do pravomoci státní.“[96] Potřebám monopolistického kapitalismu nevyhovovala poměrná nezávislost států na federální moci, proto právě přechodem USA od kapitalismu volné soutěže do imperialistického stadia monopolistického kapitalismu nastává neustálý proces posilování moci federální na úkor moci státní, který vrcholí v období New Dealu, kdy z jednotlivých států Unie se stávají ve skutečnosti pouze autonomní celky. Od konce tohoto období jsou Spojené státy ve své podstatě unitárním a centralizovaným státem, který se liší od typických unitárních států (např. Francie) pouze specifičností své formy.

Nyní si povšimneme vztahu federace a států podle toho, jak je upraven ústavou. Pravomoc federace je v ústavě vymezena pozitivně taxativním výpočtem,[97] práva států negativně.[98] Jelikož pravomoci federace taxativně vypočtené článkem 1, odst. 8 ústavy, neumožňovaly nadvládu federace nad státy, jež vrcholí v třicátých letech tohoto století, vybudovala americká pragmatická právní věda tzv. teorii skrytých pravomocí (implied powers),[99] která našla dobrou oporu v některých nedosti jasných ustanoveních 1. čl. 8 odst. ústavy. Jsou to tato ustanovení: „V pravomoci Kongresu je ... pečovat o ... blahobyt pro všechny ve Spojených státech ... řídit obchod ... mezi jednotlivými státy federace ... vydávat všechny zákony nutné a vhodné k uskutečňování shora uvedených pravomocí a všech ostatních pravomocí propůjčených touto ústavou státní moci Unie, jejím departmentům a úředníkům.“ Na základě naposled citovaného ustanovení staví se dnes americká právní věda i Nejvyšší soud na stanovisko, že Kongres může činit jakákoli opatření, jež jsou potřebná k uskutečňování ustanovení 1 čl. 8 odst., i když tato opatření zasahují do pravomoci jednotlivých států.

[96] Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, p. 134.

[97] Čl. 1, odst. 8 ústavy USA.

[98] Čl. 10 oprav. ústavy USA: „Práva, která ústava výslovně nepřiznává Unii, ani je nevylučuje z pravomoci států, náležejí jednotlivým státům nebo lidu.“

[99] Dnešní klasifikaci legislativní pravomoci kongresu viz Fergusson-MacHenry, *The American Federal Government*, New York 1947, p. 336; skryté pravomocí Kongresu viz tamtéž, pp. 108—109.

(Rozboru interpretace ostatních ustanovení 1. čl., 8 odst., bude věnována pozornost níže.) Extenzívní výklad všech těchto nedosti přesných ustanovení ústavy dosáhl v období New Dealu interpretací presidenta, a po-r. 1937 i Nejvyššího soudu,[100] tak obludných rozměrů, o jakých se zákonodárci nikdy ani nesnilo.

V podstatě můžeme v probíraném období rozlišit tři způsoby rozšiřování moci federální vlády na úkor států:

1. nepřímou expanzi, tj. ovlivňování státních vlád různými způsoby;
2. přímou expanzi prováděnou na základě nepřípustně rozšiřujícího výkladu prvého článku 8. odstavce ústavy tím, že federální vláda si přisvojovala prostřednictvím nově zřízených federálních institucí právo rozhodovat ve věcech, které náležejí do pravomoci států;
3. sdružování jednotlivých států v hospodářské oblasti řízené federální institucí, která přímo podléhala federální vládě.

Ad. 1. Jedním z hlavních prostředků nepřípustné expanze federální vlády byly finanční příděly poskytované státům federální vládou, které zesilovaly jejich finanční závislost na federální moci. Mohly být poskytnuty jen pro účely stanovené federální vládou, která si kromě toho kladla jako podmínku právo kontrolovat, zda jsou skutečně využívány k stanoveným účelům. Tím si zajišťovala vliv i v těch oblastech veřejného života států, jež podle ústavy náležejí zcela do jejich pravomoci. Finanční příděly byly poskytovány federální vládou státům již od r. 1916, pro podrobení států neměly však tehdy ještě velký význam. Teprve v krizovém období Roosevelt ova New Dealu, kdy v rozmezí let 1933—1936 se zvýšily proti předchozím letům čtyřikrát, začínají hrát v podrobování států významnou úlohu.

Hlavním orgánem, jehož prostřednictvím dostávaly státy Unie finanční příděly v období New Dealu, byla Společnost pro financování obnovy (Reconstruction Finance Corporation — Refica), vytvořená zákonem ze dne 22. ledna 1932 ještě za Hooverova presidentství. Pravomoc Refica poskytovat finanční příděly státům, návratně nebo nenávratně, byla vymezena zákonem o pomoci v krizi a výstavbě z 21. července 1932 (Emergency Relief and Construction Act) a zákonem o úpravě zemědělství z 12. května 1933 (Agricultural Adjustment Act — AAA). Zákon o pomoci v krizi vymezil v čl. 201a pravomoc Refica poskytovat státům příděly na veřejně prospěšné práce. Zvláště významný byl čl. 201e, který dal presidentovi právo zřídit zvláštní federální úvěrovou instituci pro každý stát Unie. Zákon o úpravě zemědělství vymezil v čl. 5 pravomoc Refica poskytovat státům nenávratně částky na placení odměn za ničení úrody a hospodářského

[100] Tamtéž, p. 106.

zvířectva[101] farmářům, kteří uzavřeli s federální vládou příslušné smlouvy.[102] Čl. 19 a 27 pak zmocnil Refica přidělovat státům návratně částky k poskytování půjček farmářům na placení nových zemědělských daní, které byly předepsány federální vládou.

Z dalších orgánů si povšimneme Správy zemědělského úvěru (Farm Credit Administration) a pravomoci federálního administrátora veřejných prací (Federal Administrator of Public Works). Správa zemědělského úvěru byla zřízena nařízením presidenta č. 6084 na základě zákona ze dne 3. března 1933, který zmocnil presidenta k reorganizaci výkonných orgánů federální vlády. Čl. 504 zákona ze dne 27. června 1934 (National Housing Act) zmocnil Správu zemědělského úvěru přidělovat státům návratně částky k poskytování půjček farmářům na výstavbu a opravy zemědělských zařízení, nákup chovného dobytka a zemědělských strojů. Rozsáhlé pravomoci týkající se financování států delegoval president 16. června 1933 nařízením č. 6174 federálnímu administrátorovi veřejných prací. Nařízením byl administrátor zmocněn poskytovat jednotlivým státům nenávratně částky nepřevyšující 400 miliónů dolarů na příděly společnostem a podnikům, které prováděly stavby silnic, drah, přehrad, elektráren a regulace vodních toků.

Do přijetí federálního zákona pro pomoc v krizi (Federal Emergency Relief Act — FERA), který vytvořil Správu stejného názvu, byla převážná část protikrizových opatření financována státy. FERA však v tomto přinesl radikální obrat tím, že položil financování protikrizových opatření na federální základ. Ze základní sumy 500 000 000 dolarů dotované FERA federální vládou byla polovina poukazována přímo státům, druhá polovina pak byla rozdělována Správou pro federální pomoc v krizi centrálně podnikům a institucím, které prováděly protikrizová opatření. Kontrola finančních částek, jež byly poskytovány státům, byla prováděna federálními dozorčími úředníky, kteří prověřovali uskutečňování protikrizových opatření a radili guvernérům příslušných států v otázkách jejich provádění. Jestliže některý stát prováděl podle mínění federálního dozorčího úředníka protikrizová opatření nevhodně, nebo jejich provádění sabotoval, měl kontrolní úředník právo obrátit se se stížností na guvernéra, a jestliže ani po-

[101] Uvádím přehled vládních výdajů poskytnutých státům na restrikční opatření podle AAA za období jednoho roku (31. 5. 1933—31. 5. 1934):

I. Platy a renty za restrikci	. . . . .	$ 200 608 398 79
II. Výdaje na vykoupené přebytky, které byly zničeny	. . . . .	„ 57 785 228 50
III. Administrativní výdaje	. . . . .	„ 15 759 111 32

Viz Schmeckebier, *New Federal Organisation*, Washington 1934, p. 90.

[102] Více než polovina farmářů v zemi podepsala smlouvy s federální vládou podle AAA — celkem bylo uzavřeno 13 miliónů smluv, viz Chase, *Government in Business*, New York 1935, p. 40.

té nedošlo k nápravě, mohl administrátor FERA nařídit, aby protikrizová opatření v daném státě byla řízena centrálně z Washingtonu.[103]

Ad 2. Přímá expanze federální vlády, jak již bylo částečně řečeno výše, byla prováděna na základě extenzívního výkladu prvého článku 8 odst. ústavy. Zvláště věnujeme zde pozornost ústavním termínům „obecný blahobyt" a „mezistátní obchod", kterým se dostalo nepřirozeně širokého výkladu. O pojem „obecný blahobyt" byly vedeny v probíraném období četné diskuse. Roosevelt a jeho přívrženci, stoupenci co nejširšího výkladu, zastávali stanovisko, že ústavní dikce „pečovat . . . o obecný blahobyt" dává federální vládě generální pravomoc zasahovat do všech odvětví hospodářského života Unie, neboť federálně řízené podnikání prý přináší „obecný blahobyt".[104] Stoupenci užšího výkladu pak zastávali stanovisko, že toto ustanovení zahrnuje jen některé sociální a zdravotnické otázky. Rovněž obdobně tomu bylo, pokud šlo o ústavní termín „mezistátní obchod". Roosevelt a jeho stoupenci zde zastávali názor, že za současného rozmachu průmyslu a obchodu nelze dělat rozdíl mezi vnitrostátním a mezistátním obchodem.[105] Na těchto koncepcích byla založena celá akce Nového údělu, která přinesla vytvoření mnoha federálních orgánů pro řízení téměř všech odvětví národního hospodářství, jež svým rozhodováním značně zasáhly do sfér pravomoci jednotlivých států.

Rozsáhlá soustava orgánů Správy průmyslové obnovy vytvořená za účelem provádění a kontroly plnění zákona o průmyslové obnově, znamenala úplné podřízení států federální vládě v oboru průmyslu a obchodu. Z těchto orgánů je třeba si zvláště povšimnout Komise pro odstranění krize v průmyslu (Industrial Emergency Committee). K jejímu ustanovení došlo nařízením č. 6770 ze dne 3. června 1934. Hlavním úkolem tohoto orgánu bylo vypracovat generální plán provádění obnovy průmyslu a obchodu pro celou Unii. Tento plán předkládala komise presidentovi, který jej po schválení postoupil Správě průmyslové obnovy k provedení. Tím se stala zmíněná komise jedním z nejdůležitějších řídících orgánů New Dealu, který z centra zasahoval do vnitřních hospodářských otázek jednotlivých států. Dále to byl administrátor pro průmyslovou obnovu (Administrator for Industrial Recovery)[106] a po jeho zrušení Výbor pro průmyslovou obnovu (Industrial Recovery Board),[107] který mnohými opatřeními týkajícími se

[103] FERA: Federal Emergency Relief Program, New York 1935.

[104] Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, pp. 637—638.

[105] Tamtéž, pp. 357—359.

[106] Úřad administrátora pro průmyslovou obnovu byl zřízen dne 16. 6. 1933 nařízením presidenta č. 6173.

[107] Ke zrušení úřadu administrátora a zřízení Výboru pro průmyslovou obnovu došlo 27. 9. 1934 nařízením presidenta č. 6859.

úpravy průmyslu a obchodu uvnitř jednotlivých států citelně omezil práva států zaručená v tomto směru ústavou.

V probíraném období snažila se též federální vláda zajistit si právo rozhodovat o využívání přírodního bohatství, což podle ústavy náleží zcela do pravomoci států. Za tím účelem byl 30. června 1934 nařízením č. 6177 vytvořen Federální výbor pro využití přírodního bohatství (National Resources Board). Výbor, který se skládal pouze z federálních úředníků, v němž státy neměly ani poradní zastoupení, byl zmíněným nařízením pověřen k vypracování programů a plánů na využití přírodního bohatství USA.[108]

V předchozím rozboru jsme si všímali federálních orgánů, které neměly síť podřízených místních orgánů ve státech a zasahovaly do pravomoci států centrálně. Daleko většího významu pro podrobení států (centrální moci) nabyly však ty federální orgány, které měly vybudovány vlastní výkonné aparáty ve státech. Tato skutečnost, že federální exekutiva v období New Dealu neuskutečňuje své úkoly ve státech prostřednictvím exekutiv státních, ale svými vlastními orgány, což do té doby nebylo v USA nikdy prováděno, znamená základní zvrat v poměru států k federaci. Pokud v probíraném období byly na protikrizových opatřeních federální vlády účastny orgány státní, měly tyto jen funkce koordinační a poradní, rozhodovací pravomoc byla vyhrazena odbočkám federálních orgánů. V tomto směru docházelo k podřizování státních departmentů departmentům federálním.

Nejprve si povšimneme místní organizace vrcholného orgánu New Dealu — Federální rady pro odstranění krize (National Emergency Council). Místní organizace tohoto orgánu byla upravena nařízením presidenta ze dne 17. listopadu 1933 číslo 6433a.[109] Pro každý stát Unie byl radou jmenován ředitel, který byl nadán pravomocí vytvořit si potřebný úřednický aparát podle rozsahu činnosti v určitém státě. Jeho úkolem bylo koordinovat práci místních odboček federální vlády, zřízených k provádění zákona o průmyslové obnově, zákona o úpravě zemědělství a zákona pro pomoc v krizi. Podle zmíněného nařízení byl státní ředitel Rady pro odstranění krize zároveň místním zástupcem Správy průmyslové obnovy. Správa průmyslové obnovy měla též tvůj vlastní aparát ve státech, který byl ale podřízen státnímu řediteli Rady pro odstranění krize. Když byla

[108] Executive Order No. 6777: „The function of the Board shall be to prepare and present to the President a program and plan of procedure dealing with the physical, social, governmental, and economic aspects of public policies for the development and use of land, water, and other national resources, and such related subjects as may from time to time be referred to it by the President".

[109] Executive Order No. 6.433 A: „. . . to make more efficient and productive the works of the numerous field agencies of the government established for the purpose of carrying in effect the NIRA, the AAA, and the FERA."

Správa průmyslové obnovy poprvé organizována, místní práce byla prováděna prostřednictvím 26 distriktních úřadů Byra pro zahraniční a domácí obchod (District Offices of the Bureau of Foreign and Domestic Commerce). Nařízením z 16. ledna 1934 č. 6561 byly ustaveny distriktní státní a místní Výbory pro obnovu (Recovery Boards) a Státní rady pro obnovu (State Recovery Councils). Tyto výbory a rady měly za úkol provádět ustanovení NIRA v místech (rozumí se ve státech a ostatních nižších územních jednotkách USA).

Místní organizace Správy pro úpravu zemědělství byly upraveny dodatkovým zákonem k AAA. Tento zákon zmocnil presidenta jmenovat pro každý stát Unie administrátora pro úpravu zemědělství. Uzavírání dobrovolných dohod s producenty o restrikci zemědělské půdy a výrobků bylo prováděno externími agenty federálního departmentu zemědělství, kteří byli odpovědní jednak přímo federálnímu administrátorovi AAA, jednak administrátorovi státnímu.

Značný význam pro podřízení států federaci měla též rozsáhlá místní organizace Federální zprostředkovatelny práce (United States Employment Service). Tato instituce byla vytvořena zákonem ze 6. června 1933 v rámci departmentu práce, aby bojovala proti nezaměstnanosti. Podle čl. 3a[110] zmíněného zákona byla v každém státě zřízena státní zprostředkovatelna, které podléhal značný počet místních odboček. Celá tato soustava byla řízena federálně departmentem práce prostřednictvím Federální zprostředkovatelny práce; dřívější obdobné orgány státní byly tímto zákonem zrušeny.

Nakonec si ještě povšimneme místní organizace Správy veřejných prací. Detailní místní práce a inspekce byla prováděna podle nařízení č. 6174 z 16. června 1933 prostřednictvím úřadů státních inženýrů Správy veřejných prací, kteří byli jmenováni pro každý stát Unie. Pravomoc státního inženýra se vztahovala na všechny stavební a údržbové veřejné práce, jež byly financovány buď přímo federální vládou, nebo státní vládou, ale z federálních subvencí. Všechny projekty veřejných prací před tím, než bylo možno začít s jejich prováděním, byly předkládány k vyjádření poradnímu výboru Správy veřejných prací. Tyto výbory byly zřízeny ve všech

[110] Section 3a: „It shall be the province and duty of the service to promote and develop a national system of employment offices for men, women, and juniors, and ... to establish systems of public employment offices in the several states and the political subdivisions thereof. The Service shall coordinate the public employment offices throughout the country and in increasing their usefulness by developing and prescribing minimum standards of efficiency, assisting them in meeting problems peculiar to their localities, promoting uniformity in their administrative and statistical procedure, furnishing and publishing information as to oportunities for employment and other information of value in the operation of the system, and maintaining a system for clearing labor between the several states."

státech. Skládaly se ze tří odborníků jmenovaných přímo presidentem.[111] *Ad 3.* Integrace států v oblasti. Docházelo k ní v těch případech, kde se jednalo o státy s příbuznou ekonomickou problematikou. Všechny státy Unie byly sloučeny v jedenáct hospodářských oblastí. Integrační snahy se projevují v USA již od konce 1. světové války. Oblasti měly však v té době pouze nepatrný význam. Centrální řízení bylo slabé a nijak nerušilo státy v realizaci jejich pravomocí. Zvláštního významu nabývají teprve v období Nového údělu. Hospodářská oblast zahrnovala vždy plochu 3—7 států.[112] Tato integrace států v hospodářské oblasti byla prováděna vytvářením vládních hospodářských společností (státně kapitalistických), které vyvíjely činnost, jež byla centrálně řízena federální vládou, vždy na území několika států. Nejvýznamnější z těchto společností byla Správa pro výstavbu povodí řeky Tennessee (Tennessee Valley Authority)[113] zřízená stejnojmenným zákonem ze dne 18. května 1933. Společnost byla řízena třemi řediteli jmenovanými na dobu 9 let presidentem, z nichž jeden byl ustaven předsedou společnosti. Práce společnosti spočívala zejména ve výstavbě nádrží a elektráren na řece Tennessee, ve zřizování nových a kontrole stávajících průmyslových závodů, v koordinování zemědělství a průmyslu, v provádění pozemkové klasifikace, chemizace a mechanizace zemědělství a ve využívání nerostného bohatství daného území.[114] Jak vidíme, zasahovala tato Správa téměř do všech odvětví národního hospodářství států, pro které byla zřízena. K tomu byla zmocněna nejen taxativním výpočtem činností uvedeným v článku 5 zákona, ale zejména zvláštním ustanovením článku 23 odst. 2, který stanovil, že: „president je zmocněn svěřit společnosti ... jakoukoli činnost vedoucí k zabezpečení obecného blahobytu obyvatelstva daného území". K uskutečnění presidentova zmocnění došlo nařízením ze dne 8. června 1933 č. 6161.[115] Tato široká formulace zákona učinila ze Správy povodí řeky Tennessee všemocnou organizaci, která ovládla jak hospodářský, tak i politický život dané oblasti. Jednotlivé

[111] Schmeckebier, *The New Federal Organisation*, Washington 1934, pp. 73—75; rovněž *The New Deal in Action*, New York 1935, pp. 4—6.

[112] Clark, *The Rise of a New Federalism*, New York 1938, pp. 55—66; rovněž Fergusson-Mac Henry, *The American Federal Government*, New York 1947, pp. 141—145.

[113] Pritchett, *The Tennessee Valley Authority, a Study in Public Administration*, Chapel Hill, 1943.

[114] Section 5 TVA: „... to construct dams, reservoirs, power houses, power structures, transmission lines, navigation projects, and incidental works in the Tennessee River and its tributories, and to unite the various power installations into one or more systems by transmission lines ... To establish, maintain and operate laboratories and industrial factories ... To arrange with farmers and farm organizations for large-scale practical use of the new forms of fertilizers ..."

[115] Executive Order No. 6.161: „to make such surveys, general plans, studies, experiments, and demonstrations as may be necessary to promote the general welfare of the citizens of said area ..."

státy nejen že byly vyřazeny z účasti na činnosti TVA, ale nepodílely se ani částečně na jejím zisku. Článek 26 zmíněného zákona stanovil, že celý čistý zisk podniků vybudovaných společností musí být odváděn Výboru ředitelů, který jediný rozhodne, jakým způsobem ho bude užito. Správa povodí řeky Tennessee byla institucí, která do té doby neměla ve Spojených státech obdoby. Po jejím vzoru bylo v letech 1937—1945 ustaveno mnoho dalších institucí obdobného charakteru.[116]

Za účelem sdružování států v oblasti byla též vybudována zákonem ze dne 16. června 1933 (Emergency Railroad Transportation Act) místní organizace odboček Úřadu federálního koordinátora dopravy. Železnice USA byly tímto zákonem rozděleny na tři oblasti: východní, jižní a západní. V každé oblasti, jež zahrnovala území 15—21 států, byl zřízen prezidentem sedmičlenný řídící výbor,[117] který měl na starosti správu železniční dopravy v dané oblasti.

Integrace byla prováděna rovněž v otázkách finančních. Podle čl. 202 a 203a NIRA byla zřízena federální instituce (Soil Erosion Service), která měla za úkol financovat opatření, jež by zabraňovala erozi půdy. Místní organizace této instituce se skládala z 23 oblastních úřadů, které vyvíjely činnost na území dvou až čtyř států.[118] Zákonem z 22. června bylo zřízeno 12 federálních bank pro poskytování půjček na výstavbu obytných domů (Federal Home Construction Loan Banks). Banky byly zřízeny pro oblasti, jež zahrnovaly území dvou až osmi států. Úkolem těchto bank bylo poskytovat půjčky státním a soukromým stavebním společnostem, které se zabývaly výstavbou obytných domů.[119] Rovněž obdobného charakteru byla místní organizace Správy zemědělského úvěru (Farm Credit Administration), která byla vytvořena nařízením prezidenta č. 6084 ze dne 27. března 1933. Jejím úkolem bylo poskytovat kooperacím a farmářům dlouhodobé zemědělské úvěry. Místní organizaci tvořilo 12 úvěrových institucí, které vyvíjely činnost na území 3—6 států.[120]

Výsledkem Rooseveltových centralizačních snah bylo založení Rady státních vlád (Council of State Governments) v r. 1935. Do rady vysílá každý stát jednoho senátora, jednoho člena Sněmovny reprezentantů a guvernéra. Rada je řízena výborem vedoucích (Board of Managers), který se skládá po jednom zástupci za každý stát Unie. Pravidelně každé dva roky nebo i častěji, jestliže to výbor pokládá za nutné, koná rada zase-

[116] Z nich uvádím jen nejdůležitější: 1937 Bonneville Power Administration; 1941 Southwestern Power Administration; 1941 The Saint Lawrence Waterway and Power Project; 1944 Missouri Valley Authority.

[117] Johnson, *Transportation, Economic Principles and Practices*, New York 1940.

[118] Bennett, *Soil Conservation*, New York 1939.

[119] Schmeckebier, *The New Federal Organisation*, Washington 1934, pp. 40—47.

[120] Tamtéž, pp. 24—36.

dání.[121] Hlavní náplní činnosti rady v období New Dealu byla zejména otázka koordinace a řádného provádění protikrizových opatření. Rada se stala zvlášť v pozdějším období významným nástrojem federální státní moci pro ovládání států.

Skutečnost, jak rychle postupoval v období New Dealu proces podřizování států federaci, nám též dokumentuje úžasný vzrůst federálního úřednictva v místních orgánech federální vlády. Jen od konce května 1933 do konce května 1934 vzrostl počet tohoto úřednictva o 85 274 osob.[122]

•

Z provedeného rozboru vyplývá, že federální vláda v daném období převzala téměř všechny významné pravomoci týkající se národního hospodářství, které podle ústavy patří do právní sféry jednotlivých států.

Zabývali jsme se zde problémem centralizace pouze z hlediska přesunu pravomocí států na federaci, a nikoli z hlediska vztahu orgánů států a orgánů místní samosprávy. I když totiž státy ztratily ve prospěch federace nejvýznamnější pravomoci, získaly naproti tomu v centralizačním procesu řadu pravomocí náležejících dříve orgánům místní samosprávy. To však již nebyl bezprostřední důsledek Rooseveltova Nového údělu a tato otázka proto zůstala mimo oblast našeho podrobnějšího zkoumání. Rozbor centralizačního procesu ve vztahu k místním orgánům státní moci by sám zaplnil obsáhlou studii.

IV
Důsledky monopolizace a vznik fašizačních tendencí

Fašizační hnutí, které vzniká v Evropě po skončení první světové války, nebylo zjevem specifickým jen pro Německo a Itálii, kde rozpory imperialismu dosáhly svého vrcholu, a došlo proto k ustavení přímé a nezakryté fašistické diktatury, ale podmíněno ekonomickými a politickými faktory všeobecné krize kapitalismu, zasahuje více či méně silněji všechny kapitalistické státy. Rovněž ve Spojených státech vypuknutím dosud největší hospodářské krize v r. 1929 dochází ke vzniku fašizačních tendencí[123] prosazovaných finančním kapitálem,[124] které se navenek zejména také odrážejí v Rooseveltově programu na reformu kapitalistického státu — New

[121] Podrobněji, zejména o dnešních funkcích Rady státních vlád viz Fergusson-MacHenry, *The American Federal Government*, New York 1947, pp. 129—134.

[122] Schmeckebier, *The New Federal Organisation*, Washington 1934, p. 2.

[123] Foster W. Z., *Dějiny Komunistické strany USA*, Praha 1954, str. 371 a dále str. 383—384.

[124] Dimitrov, *Výbor z projevů a článků*, Praha 1950, str. 51: „Fašismus je otevřenou diktaturou nejreakčnějších, nejšovinističtějších, nejimperialističtějších živlů finančního kapitálu."

Dealu. Rozbor podmínek, proč v USA nedošlo v této době k ustavení přímé fašistické diktatury,[125] je výstižným způsobem uveden v pracích W. Z. Fostera.[126]

Na vypracování všech nejdůležitějších zákonů New Dealu, které se snažily o radikální a centralistickou úpravu hospodářských vztahů, měla hlavní podíl vrcholná organizace finančního kapitálu — Obchodní komora Spojených států, které sloužilo za vzor fašistické korporační zřízení italské.[127]

Na shodnost Nového údělu s fašistickým italským zřízením korporačním ukazuje nejen marxistická literatura (např. Foster, Varga, Perlo), ale objevuje se i v odborné literatuře buržoazní (Chase, Schmeckebier, Lyon, Terborgh, u nás Matoušek). Marxističtí autoři však jen poukazují na celkové shodné rysy organizace New Dealu s organizací korporační, blíže se však touto problematikou nezabývají.

Nejvýrazněji se projevovaly fašizační tendence v zákoně o průmyslové obnově. Téměř celá jeho osnova byla vypracována v Obchodní komoře Spojených států, jíž za vzor sloužila italská Charta práce (Carta del Lavoro) z roku 1927. Proto podstata obou zákonů byla vcelku shodná, státem kontrolované hospodářské podnikání a dělnické hnutí. Značné rozdíly, které zde byly v provádění obou zákonů v praxi, vyvěraly z celkové odlišnosti společenských soustav fašistické Itálie a buržoazní, byť i již fašizující, demokracie Spojených států. Obdobně tomu bylo s akcí na úpravu zeměděl-ství. Jako vzor pro její vypracování sloužil italský Pšeničný plán.[128]

Pokud jde o způsob provádění státní regulace průmyslové výroby, nalézáme shodnost v kodech čestné konkurence s dohodami korporací a syndikátů o koordinaci výroby, a to jak pokud jde o obsahovou náplň, tak i způsob uzavírání, dohledací kontrolu a trestní odpovědnost. Rovněž ustanovení o odborových organizacích jsou analogická s ustanoveními Carta del Lavoro.

Podívejme se nejprve co o odborovém hnutí říká fašistický ekonom: „Bez obavy, že se zmýlíme, můžeme říci, že fašismus věnoval nejvíce úsilí na získání dělnické třídy pro myšlenku státní. Toto získávání bylo prováděno podporou státem uznaných odborových organizací."[129] Fašistický stát tedy „podporuje" odborové organizace, ovšem jen takové, které uzná a které mu slouží jako poslušný nástroj k nivelizaci třídního boje. Proto čl. III Carta del Lavoro stanovil: „Syndikátní nebo odborová organizace je svo-

[125] Znaky fašistické formy vlády — viz *Teorie státu a práva*, Praha 1957, str. 118—119.

[126] Foster W. Z., *Dějiny Komunistické strany USA*, Praha 1954, str. 344—345, rovněž Forster W. Z., *Nástin politických dějin amerického kontinentu*, str. 421—424, Praha 1953.

[127] Chase, *Government in Business*, New York 1935, p. 233.

[128] Tamtéž, p. 233.

[129] Bottai, *Fašismus a kapitalismus*, Praha 1941, str. 122.

bodná, ale jen organizace zákonem uznané a podrobené kontrole státu mají právo reprezentovat . . .“ Srovnejme nyní s ustanovením čl. 6a NIRA: „Žádné obchodní nebo průmyslové sdružení nebo skupina (rozumí se jak společnosti kapitalistů, tak i organizace zaměstnanců daných odvětví průmyslu i obchodu — pozn. J. B.) nebude oprávněna používat výhod podle těchto ustanovení, dokud neobdrží presidentovo schválení . . .“ V obou případech jak pokud jde o Chartu práce, tak i zákon o průmyslové obnově, pojednává se současně o podřízení exekutivě organizací zaměstnavatelů i zaměstnanců, zřejmě za tím účelem, aby bylo vyvoláno zdání, že vládní kontrola se vztahuje stejnou měrou na kapitál i dělnictvo. Ovšem pohlédneme-li na podstatu kapitalistického státu v monopolistickém období, vidíme, že veškerá státní moc ve skutečnosti náleží finančnímu kapitálu, a proto jakékoli vládní řízení kapitalistických společností se stává pouze bezobsažnou deklarací, ale zato tvrdě postihuje odborové organizace dělnictva, neboť jen organizace dělníků, které vyhovovaly kapitalistům a byly státem uznány, měly právo určit své zástupce do orgánů, jež prováděly vládní řízení průmyslu a obchodu. V Itálii to byly provinciální hospodářské rady, zřízené zákonem ze dne 19. dubna 1926, v USA pak kodové správy zřízené zákonem o průmyslové obnově. Kodové správy se skládaly podle nařízení presidenta č. 6678 ze dne 14. dubna 1934 ze zástupců průmyslu. Za zástupce průmyslu pokládalo zmíněné nařízení jak zástupce kapitalistů, tak i zástupce odborové organizace v daném průmyslovém odvětví. Poměr v zastoupení kapitalistů a odborů nařízení nevymezilo. Ve Federální kodové správě zasedal kromě zástupců průmyslu též zástupce vlády. Zmíněným nařízením presidenta byl rozsah pravomoci kodových správ vymezen velmi široce, takže tyto mohly v praxi zasahovat do všech otázek průmyslu a obchodu.[130] Počet členů kodových správ nebyl též přesně stanoven, pohyboval se od 12 do 55 členů. Pokud jde o účast odborů, byly tyto zastoupeny pouze v 26 z celkového počtu 775 přímých kodových správ, které vznikly do 27. května 1935. Tím zastoupení dělnictva nemělo žádného reálného významu, neboť téměř všechny kodové správy ovládl velký kapitál. Podle již uvedeného nařízení presidenta č. 6678 nesla finanční náklady na udržování kodových správ průmyslová odvětví a podniky.

[130] K ilustraci uvádím vymezení pravomoci kodového orgánu kodem pro průmysl vyrábějící elektrickou energii a kodem pro průmysl nábytkářský; čl. 5 kodu pro průmysl vyrábějící elektrickou energii stanovil: „. . . administering, supervising, and promoting the performance of the provisions of this code by the members of the electrical manufacturing industry.“ Čl. III kodu pro nábytkářský průmysl stanovil: „Subject to the approval of the Administrator, this committee shall issue and enforce such rules, regulations, and interpretations, offer such amendments hereto, and designate such agents and delegate such authority to them as may be necessary to effectuate the purposes and to enforce the provisions of this code.“ Srov. Lyon-Homan-Terborgh-Lorwin-Dearing-Marshall, *The National Recovery Administration*, Washington, 1935, p. 163.

Správa kodů se pohybovala od decentralizace k centralizaci stále silnější.[131] Původně rozsáhlé pravomoci přímých kodových správ byly postupně přenášeny na správy odvětvové.

Z provedeného nárysu kodových správ lze vidět, že tyto se staly orgány kapitálu, neboť zastoupení odborů bylo zcela nepatrné. Právě zřízením kodových správ dochází k přímému srůstání monopolistického kapitálu s výkonnou složkou státní moci, neboť kodové správy, vytvářené a financované monopoly, byly zákonem o průmyslové obnově a četnými nařízeními presidenta nadány rozhodovací a nařizovací pravomocí exekutivy.

Monopolům se v období New Dealu dostalo posílení nejen tím, že jim byla dána přímá účast na správě státu, ale zvláště též tou skutečností, že zákonem o průmyslové obnově došlo k suspenzi protitrustového zákonodárství.[132] Způsob provádění kartelizace za účasti federální vlády upravoval speciálně čl. 4a NIRA.[133] Kartelizační dohody obsahovaly zejména tato ustanovení: 1. závazná pravidla prodejní a kalkulační praxe; 2. dohody o výši maximálních cen; 3. dohody o rozdělení výrobních kvot a omezení výroby; 4. závazky, že smluvně zavázané strany nebudou prodávat pod výrobními náklady. Ustanovení kodů měla federální vládě zaručit kontrolu nad cenami a kromě toho měla být zárukou, že si jednotlivá regulační opatření nebudou navzájem odporovat. Regulačního a kontrolního účelu nikdy dosaženo nebylo a kody, do kterých byla tato ustanovení zařazena, nepřinesly nic jiného než urychlenou centralizaci kapitálu a vytváření monopolů za účasti vlády. Americký právník Fergusson říká o suspenzi protitrustových zákonů toto: „Zákon o průmyslové obnově... a později Guffeyův uhelný zákon... vyňaly kodovaný průmysl z ustanovení protitrustových zákonů na základě teorie, že veřejnost je dostatečně

[131] Srov. tamtéž, str. 190.

[132] Shermanův protitrustový zákon (The Sherman Antitrust Law z r. 1890) zakazoval všechny smlouvy, kombinace nebo jakoukoli jinou činnost, jež by směřovala k monopolizaci. Stanovil, že ten, kdo se takové činnosti dopustí, bude potrestán peněžitým trestem nepřevyšujícím částku 5000 dolarů nebo trestem odnětí svobody až do 1 roku, popřípadě trestem obojím.

Claytonův zákon (The Clayton Law) z r. 1914 zakazoval v čl. 2 a 3 jedné společnosti koupi acií společnosti druhé, jestliže by to znamenalo zmenšení soutěživosti nebo monopolizaci. Dále zakazoval, aby jedna a táž osoba zastávala ředitelská místa v několika velkých společnostech, jejichž kapitál, aktiva a nerozdělený zisk by přesahoval jeden milión dolarů.

[133] Srov. Section 4a NIRA: „The President is authorized to enter into agreements with, and to approve voluntary agreements between and among persons engaged in a trade or industry, labor organizations, and trade or industrial organizations, associations, or groups, relating to any trade or industry if in his judgment such agreements will aid in effectuating the policy of this title with respect to transactions in or affecting interstate or foreign commerce, and will be consistent with the requirements of Clause (2) of subsection 3 for a code of fair competition."

chráněna kodovými správami."[134] Jak účinná byla tato ochrana veřejnosti, když všechny kodové správy ovládly monopoly, o tom se již nezmiňuje. Suspenze protitrustových zákonů, kartelizace za účasti vlády a vrůstání monopolů do státního aparátu vyvolaly v život významný prvek zahnívajícího imperialismu — vznik a rozvoj státněkapitalistických podniků v soukromoprávní formě. Tyto podniky byly zřizovány zejména v rámci Správy povodí řeky Tennessee,[135] Správy veřejných prací,[136] Správy civilních prací[137] a Správy pro pozvednutí zaměstnanosti.[138] Při hodnocení těchto státněkapitalistických podniků došla demagogie buržoazních ekonomů tak daleko, že jejich zřizování považují za socializaci.[139] Rozrůstání monopolů do obludných měřítek a rozmachu státněkapitalistického podnikání snaží se někteří američtí autoři využít zcela po vzoru fašistické kooperační teorie k nivelizaci třídního boje. Srovnejme, co o tom říká Lasswell: „Průmyslová expanze vrcholící v třicátých letech přináší systému soukromého podnikání přímo paradoxní výsledek. S růstem velkých společností se komplikuje vztah zaměstnanců, ředitelů a vlastníků. Tento existující fakt mění individuální cítění zaměstnance čině jej relativně indiferentním, zdali jeho ředitel je najat vládou nebo soukromým vlastníkem."[140]

Srůstáním exekutivy s monopoly nastávají změny i ve sféře „soukromoprávní". Projevují se omezováním vlastnického práva a svobody smluvní. Obojí můžeme sledovat zvláště v ustanoveních zákona o průmyslové obnově a zákona o úpravě zemědělství. Kody čestné konkurence uzavírané podle NIRA a restrikční dohody uzavírané na základě AAA přinesly omezení vlastnického práva a smluvní svobody tím, že 1. bylo zakázáno uzavírat hospodářské smlouvy bez účasti vlády (čl. 3a a 7 NIRA); 2. president obdržel právo nařídit zákaz hospodářské činnosti, jestliže shledá, že tato činnost ohrožuje hospodářskou politiku vytyčenou zákonem o průmyslové obnově (čl. 4b NIRA); 3. ze stejných důvodů obdržel president právo nařídit omezení dovozu a vývozu některých výrobků; 4. farmářům bylo zákonem o úpravě zemědělství nařízeno uzavírat dohody o omezování zemědělské produkce a ničení produkce již vyrobené (zejména drastické bylo vybíjení dobytka a pálení sklizně, což vše značně omezilo vlastnické právo, pokud

[134] Fergusson-MacHenry, *The American Federal Government*, New York 1947, pp. 600—601.

[135] Tamtéž, pp. 649—653; rovněž Schmeckebier, *The New Federal Organisation*, Washington 1934, pp. 177—186.

[136] Fergusson-MacHenry, *The American Federal Government*, New York 1947, pp. 705—708; rovněž Schmeckebier, *The New Federal Organisation*, Washington 1934, p. 75.

[137] Tamtéž, pp. 93—104.

[138] Fergusson-MacHenry, *The American Federal Government*, New York 1947, p. 706.

[139] Chase, *Government in Business*, New York 1935, p. 238.

[140] Lasswell, *National Security and Individual Freedom*, New York 1950, p. 72.

jde o užívání a nakládání s věcmi. Wheeler o tom říká: „V tomto monopolistickém zřízení je donucovacím činitelem vláda. Tento způsob představuje velmi významnou odchylku od soukromého podnikání a účinný prostředek k oslabení soutěže."[141]

Všechna tato omezení, nejen že nepostihla monopolistický kapitál, ale naopak mu prospěla, neboť měla za následek masové ruinování drobných a středních výrobců. Proto v období New Dealu došlo k tomu, že téměř všechna důležitá hospodářská odvětví byla zcela ovládnuta monopolním kapitálem.[142]

Fašistické prvky jsou v tomto období vnášeny i do soudní soustavy, a to zvláště v tom směru, že dochází ke zřizování zvláštních orgánů převážně pro řešení pracovních sporů, spadajících pod pravomoc exekutivy a omezujících příslušnost obecných soudů v pracovních sporech. Tyto orgány zcela ovládl monopolistický kapitál a jím podporované odborové organizace. V mnohých případech byli jejich zaměstnanci přímo financováni monopoly, které je ustavily (např. Federální železniční výbor, Federální zprostředkovací výbor, Federální výbor pro upevnění pracovních vztahů, Federální výbor pro pracovní otázky přístavních dělníků). Celá soustava těchto orgánů pro řešení pracovních otázek byla vytvářena v období New Dealu podle vzoru pracovních soudů fašistické Itálie.[143] Nejvýrazněji vyniká shoda s pracovními soudy italskými, porovnáme-li je se soustavou výborů pro pracovní vztahy (Labor Relations Boards). Pátý článek italské Charty práce vymezoval postavení pracovních soudů stejným způsobem jako bylo v USA vymezeno postavení výborů pro pracovní vztahy. Stejně jako v USA v období New Dealu, tak i ve fašistické Itálii nemohlo být při kolektivních pracovních sporech provedeno řízení před pracovními soudy, resp. výbory pro pracovní vztahy, dokud se korporační orgán — v USA orgán Správy průmyslové obnovy (v obou případech šlo o orgány, zcela ovládané monopolitickým kapitálem — pozn. J. B.) nepokusil o smír (čl. X. Carta del Lavoro, čl. 3 NIRA). Tato shoda právní úpravy řešení pracovních otázek s právní úpravou fašistické Itálie, zvýhodňující v nebývalé míře monopolistický kapitál, znovu jen dokazuje vliv fašistického práva italského na Rooseveltovo zákonodárství.

Jedním ze základních znaků fašizace, ke kterému rovněž v nebývalé míře docházelo, bylo posilování moci exekutivy prováděné zejména na úkor moci zákonodárné. Ve fašistickém státě stojí výkonná moc nad všemi ostatními. Svoji sílu čerpá po stránce právní z rozsáhlých zmocnění, která faktickou

[141] W h e e l e r, *Vývoj a problémy zemědělství v USA*, Praha 1958, str. 34.
[142] Č e p r a k o v, *Americké monopoly*, Praha 1952, str. 17.
[143] Postavení pracovních soudů ve fašistické Itálii upravovala Charta práce z r. 1927 a hlava II. Právního řádu kolektivních pracovních poměrů z 3. 4. 1926 (disciplina giuridica dei rapporti collettivi del lavoro).

silou vynucuje na moci zákonodárné. Zákony zmocňující exekutivu v období New Dealu jsou co do svého rozsahu téměř shodné s obdobnými zmocňovacími zákony fašistické Itálie. Proveďme srovnání. Italský zákon o právech exekutivy vydávat právní normy ze dne 31. ledna 1926 stanovil v čl. 1[144]: „Po předchozím usnesení ministerské rady a po slyšení státní rady mohou být královským dekretem vydávány právní normy pokud jsou nutné 1. k provádění zákonů; 2. k vykonávání činnosti, která náleží do pravomoci exekutivy; 3. k provádění reorganizace činnosti státní správy." Čl. 2a zákona o průmyslové obnově obsahoval následující ustanovení: „K uskutečňování politiky tohoto zákona je president tímto zmocněn ustanovit takové orgány . . . jak to shledá za vhodné"; a dále čl. 10a: „President je zmocněn vydávat takové příkazy a nařízení, které budou nezbytné k provádění hospodářské politiky tohoto zákona." Mohli bychom zde uvést dále celou řadu ovšem již speciálnějších zmocnění, které president obdržel. Na základě těchto zmocnění dosáhl president téměř diktátorského postavení ve státě. Sama americká literatura dává toto posouzení: „Celkem vzato zákon o průmyslové obnově je prvním příkladem zmocňovací legislativy. Dává presidentovi takovou moc v období míru, pro níž dosud není precedentu".[145] Jediný rozdíl, který nám zde vyvstane, provedeme-li srovnání delegovaného zákonodárství italského a amerického, spočívá v tom, že v případě Itálie byla delegace legislativní pravomoci prováděna zcela otevřeně a obecně,[146] kdežto v USA byla prováděna skrytější formou — speciálními normami, které zmocňovaly presidenta upravovat legislativně pouze určitý úsek veřejného života.[147] Ovšem prozkoumáme-li celkovou masu speciálních zmocňovacích zákonů, vydaných v probíraném období, vidíme, že jejich výsledek byl zcela stejný, jako obecných zmocňovacích norem fašistické Itálie, tj. naprostá nadvláda výkonné moci nad celým společenským životem.

Je třeba též ukázat na shodu nejvyšších orgánů pro řízení národního hospodářství, které byly ustaveny Rooseveltem v období New Dealu, s orgány téhož určení zřízenými ve fašistické Itálii. Nejvyššími hospodářskými orgány New Dealu byly jednak Výkonná rada zahrnující všechny členy hospodářských departmentů a vedoucí (administrátory) všech nových hospodář-

[144] Rozsáhlá zmocnění exekutivy obsahoval rovněž zákon o právech ministerského předsedy z 24. 12. 1925 (Attribuzioni e prerogative del Capo del Governo, Primo Ministro Segretario di Stato).

[145] Lyon-Homan-Terborgh-Lorwin-Dearing-Marshall, *The National Recovery Administration*, New York 1935, p. 14.

[146] Zákon o právech ministerského předsedy ze dne 24. 12. 1925; zákon o právech exekutivy vydávat normy ze dne 31. 1. 1926 (Sulla facoltà del potere esecutivo di emanare norme giuridiche).

[147] Zákon o průmyslové obnově, Zákon o úpravě zemědělství, Zákon o federální pomoci v krizi, Zákon o správě povodí řeky Tennessee, Zákon o veřejných pracích a další výše uvedené normy Nového údělu.

ských protikrizových orgánů, jednak Federální rada pro odstranění krize, jejímž úkolem bylo koordinovat činnost nejdůležitějších protikrizových orgánů (Správy průmyslové obnovy, Správy pro úpravu zemědělství, Správy pro federální pomoc v krizi). Tyto orgány jsou zcela analogické jak svou pravomocí, tak i svým složením Vysoké radě národního hospodářství fašistické Itálie.[148]

Nakonec si ještě všimneme diktátorského prvku, jenž byl zaveden v období New Dealu do organizace správy. Téměř všechny protikrizové orgány byly vybudovány na tzv. principu administrátorském, který záležel v tom, že do čela orgánu byl ustaven jediný vedoucí — administrátor, jemuž byla presidentem delegována veškerá pravomoc týkající se činnosti, kterou měl onen orgán provozovat. Administrátoři byli rovněž zmocněni k jmenování úředníků a zřizování podřízených úřadů podle vlastního uvážení. Administrátorským způsobem byla řízena Správa průmyslové obnovy[149], Správa pro úpravu zemědělství[150], Správa veřejných prací[151], Správa civilních prací[152], Správa federální pomoci v krizi[153], a mnohé další méně významné protikrizové orgány. Postavení administrátorů bylo v mnohých případech daleko významnější než postavení vedoucích departmentů. Zejména to bylo u administrátorů výše jmenovaných orgánů, a to nejen z toho důvodu, že president na ně přenášel pravomoc svěřenou mu Kongresem, což se u vedoucích departmentů stávalo velmi zřídka, ale zejména proto, že jejich činnost zahrnovala daleko širší oblast národního hospodářství a veřejného života země, než tomu bylo u jednotlivých departmentů. Tímto způsobem byl v období New Dealu vybudován systém diktátorského řízení státní správy.

Výše provedený nástin fašizačních tendencí by mohl vést k závěru, že zde dochází k rozporu mezi statěmi práce, kde je popisován Rooseveltův boj proti nejreakčnějším vrstvám kapitálu, a zde naopak jsou zobrazovány fašizační prvky, které za jeho presidentství vnikly do veřejného života USA, zvláště do organizace státní správy. Tak tomu však není. Nemůže být pochyb o tom, že Roosevelt a někteří jeho stoupenci byli buržoazní demokra-

[148] Lewerett-Terborgh, *New Deal and Government*, New York 1936, pp. 115—121.

[149] Pravomoc administrátora průmyslové obnovy vymezovalo nařízení č. 6.859 takto: „... to promulgate administrative policies, to appoint, employ, discharge, fix the compensation, define the duties, and direct the conduct of the personnel necessary for its administration ... to exercise all powers conferred by other executive orders upon the Administrator for Industrial Recovery."

[150] Totéž vymezení pravomoci administrátora pro úpravu zemědělství upravuje zákon ze 16. 6. 1933 (Agricultural Adjustment Act).

[151] Dtto Section 201 Emergency Relief and Construction Act z 6. 7. 1933.

[152] Dtto Executive Order No. 6.101 z 5. 4. 1933.

[153] Dtto Section 48 Federal Emergency Relief Act (12. 5. 1933).

té, kteří chtěli částečně omezit diktátorské postavení monopolů ve státě.[154] Ovšem prostředky, kterými toho chtěli docílit, působily v ekonomice a státním zřízení USA zcela opačně. Snahy o „státní řízení práce a kapitálu" za existence kapitalistické základny vedou nutně k srůstu monopolů se státem a ke stále vzrůstající nadvládě monopolistického kapitálu nad celým společenským životem země. Za této situace vznikají stále silněji fašizační tendence, i když některé vedoucí osoby, jež ve státě dočasně vládnou, mají záměry co nejlepší. Přímá nebo pozvolná a zastřená fašizace je politickými a ekonomickými podmínkami imperialismu vyvolaný prostředek, s jehož pomocí se snaží monopolitická buržoazie zamezit stále vzrůstající krizi kapitalismu. V krizovém období třicátých let bylo možné zabránit další monopolizaci a fašizaci pouze vytvořením pevné národní fronty[155], jejíž politický kurs by určovala strana dělnické třídy a která by zahrnovala všechny pokrokové síly USA. Roosevelt příliš spjatý s velkou buržoazií jistě na takovou alternativu ani nepomyslel.

Nakonec, abychom řádně pochopili postavení, snahy a výsledky činnosti Roosevelta a některých jeho spolupracovníků v období Nového údělu, je třeba si znovu připomenout, co říká marxistická věda o úloze osobnosti v dějinách: „Osobnosti mohou mít v důsledku zvláštností své povahy vliv na osud společnosti. Mnohdy je dokonce tento vliv velmi značný, nicméně jak sama možnost podobného vlivu, tak jeho rozsah jsou určovány společenskou organizací, vzájemným poměrem společenských sil. Povaha osobností je činitelem společenského vývoje jen tehdy a jen natolik, kde, kdy a nakolik jí to dovolují společenské poměry."[156] „Vlivné osobnosti díky zvláštnostem svého intelektu a povahy, mohou změnit individuální tvářnost událostí a některé jejich zvláštní následky, nemohou však změnit jejich celkový směr, který je určován jinými silami."[157]

Závěr

Po stránce ekonomické představuje Nový úděl neúspěšný pokus o státem řízené národní hospodářství za existence kapitalistické základny. Politicky znamená toto období další prohloubení třídních rozporů kapitalistické společnosti a aktivizaci dělnického hnutí. V poměru nejvyšších orgánů státní moci nastává neústavní zvrat záležející v neadekvátním vzrůstu moci exekutivy, která si podřizuje ostatní složky státní moci. Dochází k tomu jednak

[154] Foster W. Z., *Nástin politických dějin amerického kontinentu*, Praha 1953, str. 424—426.
[155] Foster W. Z., *Dějiny* Komunistické strany USA, Praha 1954, str. 394.
[156] Plechanov, *O úloze osobnosti v dějinách*, Praha 1954, str. 26.
[157] Tamtéž, str. 32.

posilováním existujících výkonných orgánů, jednak zřizováním nových výkonných orgánů v nebývalém rozsahu, zákonodárnou iniciativou presidenta, delegovaným zákonodárstvím, omezováním pravomoci a příslušnosti soudů, jakož i podřízením Nejvyššího soudu a celé soudní soustavy presidentovi. K uskutečňování těchto změn je používáno zejména také nepřípustně širokého výkladu méně jasných ustanovení ústavy. Pokud jde o státní strukturu USA, je v tomto období dovršen proces centralizace a unitarizace. Tento proces byl uskutečňován jednak cestou nepřímou — ovlivňováním státních vlád vládou federální, ať již politickým nátlakem, nebo prostřednictvím finančních přídělů — jednak cestou přímou — vytvářením nových federálních orgánů zasahujících do pravomoci států — a dále též sdružováním států v hospodářské a politické oblasti pod federální kontrolou. Tyto rozsáhlé hospodářské a politické změny jsou příčinou vzniku některých fašizačních tendencí, které se ruku v ruce s rozmachem monopolizace a se srůstem monopolů s exekutivou projevují v nové koncepci státem řízené ekonomiky, ve státní regulaci odborových organizací a pracovního procesu, ve zřizování zvláštních orgánů pro řešení pracovních a výrobních sporů a v zavedení diktátorského principu do státní správy. V jejich rozboru nacházíme četné shodné znaky s fašistickým zákonodárstvím italským, které sloužilo americkému zákonodárci za vzor.

SEZNAM LITERATURY

I. *Marxistická literatura*

Baglaj M. V., *Zakonodatělstvo SŠA v borbě s zabastovočnym dviženijem*, Moskva 1960.
Belson J. M., *O některych napravlenijach v sovremennoj buržoaznoj gosudarstvenno pravovoj nauke Anglii i SŠA*, Sovetskoje gosudarstvo i pravo, 1960, str. 106.
Čeprakov, *Americké monopoly*, Praha 1952.
Čerňak, *Gosudarstvennyj stroj a političeskije partii SŠA*, Moskva 1957.
Dimitrov J., *Výbor z projevů a článků*, Praha 1950.
Dalin S. A., *Vojenno-gosudarstvennyj monopolističeskij kapitalizm v SŠA*, Moskva 1961.
Fierlinger Z., *O krizi soudobého kapitalismu*, Praha 1961.
Foster W. Z., *Dějiny Komunistické strany USA*, Praha 1954.
— *Nástin politických dějin amerického kontinentu*, Praha 1953.
Gromakov B. S., *Očerki po istorii antidemokratičeskogo zakonodatělstvo SSA*, Moskva 1958.
Gucenko K. F., *Suděbnaja sistěma SŠA i jejo klassovaja suščnost*, Moskva 1961.
Ivanov S. A., *Antirabočaja reforma trudovogo zakonodatělstva SŠA*, Sovetskoje gosudarstvo i pravo, Moskva 1960, no. 7, str. 110.
Lenin V. I., *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu*, Praha 1949.
Lif S. B., *Postavení proletariátu v USA*, Praha 1950.
Němeček E., *Spojené státy americké*, Praha 1956.
Perlo V., *Americký imperialismus*, Praha 1954.
Plechanov G. V., *O úloze osobnosti v dějinách*, Praha 1954.
Siskind G., *J. M. Keynes a současné rozpory americké ekonomiky*, Praha 1961.
Slobodskoj, *Der italienische Faschismus*, Berlin 1948.
Somin N. I., *Spojené státy americké v letech 1918—1939*, Praha 1952.

Stěgar S. A., *Stručný nástin dějin USA v letech 1918—1950*, Praha 1951.
Wheeler G. S., *Vývoj a problémy zemědělství v USA*, Praha 1958.
Zivs S. L., *Razvitie formy prava v sovremennych imperialističeskich gosudarstvach*. Moskva 1960.

II. *Buržoazni literatura*

A report of administration of the Agricultural Adjustment Act, May 1933 to February 1934, New York 1934.
Annual report of the Secretary of Commerce, Washington 1933.
Appleby, *Big Democracy*, New York, 1945.
Bennet H., *Soil Conservation*, New York 1939.
Benson G., *The New Centralization*, New York 1932.
Bottai G., *Fašismus a kapitalismus*, Praha 1941.
Bryce J., *The American Commonwealth*, New York 1915.
Carr R., *Democracy and the Supreme Court*, Norman 1936.
Chamberlain J., *Legislative Processes: National and State*, New York 1936.
Chase Stuart, *Government in Bussines*, New York 1935.
Chitwood-Owsley-Nixon, *The United States, From Colony to World Power*, New York 1957.
Clark P., *The Rise of a New Federalism*, New York 1938.
Commager H. S., *Documents of American History*, New York 1949.
Commager H. S., *The American Mind*, New Haven 1950.
Corvin E., *Court over Constitution; a Study of Judicial Review as an Instrument of Popular Government*, Princeton 1938.
Corvin E., *The President's Office and Powers*, New York 1957.
Cummings, Homer-McFarland, *Federal Justice*, New York 1937.
Cushman Robert, *The Independent Regulatory Comissions*, New York 1942.
Čechrák C., *O hospodářské obnově ve Spojených státech amerických*, Praha 1936.
Dean A., *The Supreme Court and the National Will*, New York 1937.
Dewey J., *Freedom and Culture*, New York 1936.
Doyle, *Independent Commissions in the Federal Government*, Chapel Hill 1939.
Ebenstein, *Fascist Italy*, New York 1939.
Fasfeld D., *The Economic Thought of Franklin D. Roosevelt and the Origin of the New Deal*, New York 1956.
Fenn Percy, *The Development of Constitution*, New York 1948.
FERA: *Federal Emergency Relief Program*, New York 1935.
Fergusson-MacHenry, *The American Federal Government*, New York 1935.
Finer, *The Theory and Practice of Modern Government*, New York 1935.
Finletter T., *Can Representative Government Do The Job?* New York 1945.
Fordham J. D., *The State Legislation Institution*, Philadelphia 1959.
Galloway G., *The Reorganisation of Congres*, Washington 1945.
Gerner J., *Political Science of Government*, New York 1935.
Glenn-Garrard-Schiller, *The Army and the Law*, New York 1943.
Harris J., *Election Administration in the United States*, Washington 1933.
Heller R., *Strengthening the Congress*, Washington 1945.
Hofstadter R., *The Age of Reform from Bryan to FDR*, New York 1955.
Holmes O. W., *Collected Legal Papers*, New York 1921.
— *Common Law*, Boston 1882.
House Document 365, 73d, Congress, 2d Session (1934).
House Document 365, 73d, Congress, 2d Session (1934).
Interim Report of the Central Statistical Board for the Period July 1927—1933 — February 12, 1934.

Johnson Emory, *Transportation, Economic Principles and Practices*, New York 1940.
Kirsh B. S.-Shapiro H. R., *National Industrial Recovery Act*, New York 1933.
Larkin John, *The President's Control over the Tariff*, Harward 1936.
Jones H. W., *Bill Drafting Services in Congress and the State Legislatures*, Harvard Law Revue, volume 65, No. 3, January 1952.
Laski H., *The American Presidency*, New York 1940.
Lasswel H. D., *National Security and Individual Freedom*, New York 1950.
Learned H., *The President's Cabinet*, New York 1933.
Leong, *Silver: An Analysis of Factors Affecting its Price*, Washington 1934.
Letter to the President on Foreign Trade from George N. Peek, special Adviser to the President on Foreign Trade, New York 1936.
Leweret-Terborgh, *New Deal and Government*, Washington 1939.
Lewis-Schmeckebier, *Reorganisation of the National Government*, Washington 1939.
Luce Robert, *Legislative Problems*, Boston 1935.
Lyon-Homan-Terborgh-Lorwin-Dearing-Marshal, *The National Recovery Administration*, Washington 1935.
MacClure-Wallace, *International Executive Agreements*, New York 1941.
Mason A. T., Beaney W. M. J.: *American Constitutional Law*, New Jersey 1960.
Matoušek j., *Spojené státy americké*, Praha 1948.
Mayer J., *Korporační řád a hospodářství fašistické Itálie*, Praha 1934.
Mordecai-Bean, *Economic Basis for the Agricultural Adjustment Act*, New York 1934.
Newins A., *America in World Affairs*, New York 1941.
Nourse F., *Marketing Agreement under the AAA*, Washington 1935.
Perkins-Dexter, *The Age of Franklin Roosevelt*, 1932—1945, Chicago 1957.
Peers F., *Administrative Organisations*, New York 1938.
Prezzolini G., *Fascism*, London 1926.
Pritchett Herman, *The Tennessee Valley Authority, A Study in Public Administration*, Chapel Hill, 1943.
Newins A., *America in World Affairs*, New York 1941.
Rauch Basil, *Roosevelt Franklin D.*, New York 1957.
Roosevelt F. D., *On Our Way*, London 1934.
— *Looking forward*, London 1933.
— *E Memorial*, Ed. by Donald Porter Geddes, New York 1945.
— *The Public Papers and Adresses of F. D. Roosevelt*, New York 1938.
Rauch Basil, *The History of the New Deal 1933—38*, New York 1944.
Rozwenc Edwin C., *The New Deal: Revolution or Evolution*, New York 1949.
Sherman-Johnson, *Wheat under the AAA*, Washington 1935.
Schlesinger A., *The Age of Jackson*, New York 1945.
Schmeckebier, *The New Federal Organisation*, Washington 1934.
Stolberg B., *The Economic Consequences of the New Deal*, London 1935.
The New Deal in Action, Periodical Federal Government, Publications I/2, New York 1935.
Thompson W., *Federal Centralization*, New York 1923.
Vollweiller H., *Der Staats- und Wirtschaftsbau im faschistischen Italien*, Würzburk 1938.
Willoughby V. F., *Principles of Legislative Organisation and Administration*, Washington 1934.
— *Principles of Public Administration*, Washington 1927.
Witte E. E. *The Government in Labor Disputes*, New York 1946.
Yang, *The American Contemporary Government*, New York 1942.
Zlatý Jan, *Italský fašismus*, Praha 1933.

Constitutional Developments in the USA in Connection with F. D. Roosevelt's New Deal

(Summary)

Since the twenties of this century the United States have become the strongest world power. Economic contradictions characteristic for capitalist society reached their maximum in the period following the economic crisis of 1929 when important changes in the powers of the highest federal institutions took place owing to the operation of economic factors. The bourgeois democratic Constitution of the United States then ceased to answer the purpose even of arranging the mutual relations of the highest state institutions and was in all possible ways evaded and broken by the ruling class.

The economic crisis of 1929 was the deepest depression ever experienced by the United States. The large anti-depression programme worked out by Roosevelt and his experts was called New Deal, and can be characterized as a series of state interferences in all spheres of American national economy. It aimed at recovering and preserving the capitalist system, having nothing in common with planned direction of national economy. Its whole conception consisted only in efforts to remove the darkest symptoms of economic depression by means of certain reforms. New Deal thus only continues in the tradition of American reformism in a more developed way.

Although the highest institutions representing American state power were keeping at the time of New Deal formally the same position as in the preceding period, New Deal measures caused very essential changes in their mutual relations.

Following the process of strengthening the American state power since the United States have entered the monopolist stage of capitalist system, we realize that up to the thirties American state power grew almost parallelly in all its sections. It was only New Deal that brought a rapid strengthening of the executive power, its centralization and concentration, and thus a perpetually increasing hegemony of the executive power over the other branches of the American state power. This was brought about by an unusually rapid growth of the President's powers. This was carried out motably by

1. widening the powers of the existing Departments, like the Agricultural Adjustment Administration,
2. establishing new administrative bodies outside these Departments, subordinated to the President, e. g. the National Recovery Administration,
3. forming other Independent Establishment Agencies, completely subordinated to the President, as well as by
4. endeavouring to establish in a legal way the hegemony of the executive power over the Congress. In 1936 the President appointed the Committee on Administrative Management and submitted to the Congress a bill enacting the legislative powers of the executive. The bill was approved by the Senate, but rejected in the House of Representatives. Roosevelt succeeded in carrying his bill in its full extent in 1939 (Reorganisation Act). Roosevelt made abundant use of delegated legislation, which means the shift of the legislative power from Congress to the President. In fact, under the New Deal the President's powers to issue Orders overshadowed the legislative powers of the Congress.

Further analysis pays attention to the strengthening of the President's powers at the expense of the judiciary. Executive bodies obtaining jurisdiction, especially in matters of labour legislation, were set up. These problems were thus partly taken out from the jurisdiction of both the general federal and the state judicial system. The range of power of these bodies was freely regulated by the President's orders. The most important were the National Compliance Board and the National Labor Relations Board.

During the period concerned, the President dominated to a great extent the whole judicial system with the Supreme Court at its head by juridical and political means as well as by power pressure.

As far as the state structure of the United States is concerned, the centralization and unitarization of the country was almost entirely accomplished in the period of New Deal. We can distinguish three ways of expanding the powers of the Federal Government at the expense of the states: 1. indirect expansion, i. e. exerting influence on state governments by various methods, especially political pressure or financial allotments; 2. direct expansion based on the inadmissable interpretation of Art. I, § 8 of the Constitution; 3. associating the states in the economic field directed by the federal institutions. The most important of these institutions was the Tennessee Valey Authority established under the Act (of the same name) of May 18th, 1933 an omnipotent institution that ruled both economic and political life of the given area.

From Roosevelt's centralising efforts resulted also the establishment of the Council of State Governments in 1935. This body became especially later an important instrument of federal state power in governing the states. Large economic and political changes led also to the rise of certain fascist tendencies appearing simultaneously with the increasing monopolization and the fusion of monopolies with the executive power in the conception of a state-controlled economy, in the state regulation of Trade Union Movement and labour process, in establishing special arbitration bodies for matters of labour and production, and in introducing the principe of dictatorship into state administration. Analysing them we can find numeral symptoms similar to the Italian fascist legislation that in fact served as a model for the American legislator., e. g. the Industrial Reconstruction Act, was worked out in the US Chamber of Commerce following the model of the Italian Carta del Lavoro of 1927 and the Italian Wheat Plan served as a model for the establishment of the Agricultural Adjustment Administration.

As to the method of performing state control of industrial production, we can find the identity in the codes of fair competition with the contract of corporations and syndicates about co-ordination of production concerning both contents and the way of concluding agreements, supervision and penal responsibility. Also the clauses concerning Trade Unions are identical with those of the Carta del Lavoro, cf. especially Article 3 of the Carta del Lavoro and Article 6 a of NIRA. They both deal with subordination of the organisations of employers and employees to the executive power, obviously in order to create the impression as if government control related to capital in the same extent as to the working class.

One of the main features of the fascist state is the great strengthening of executive power, which finds its legal form in an advancement of delegated legislation.

Comparing the American and Italian delegated legislations we can state that the only difference between them consists in the fact that in Italy the delegation of legislative power was provided quite openly and generally, while in the USA it appeared in a more hidden form, i. e. by special acts authorizing the President to issue executive orders affecting only a certain part of the public life. If we examine the whole authorizing legislation in the period in question, we can observe that their result was identical with that of the general authorizing acts of fascist Italy, i. e. absolute rule of the executive power over the whole social life.

In the economic field New Deal represents an unsuccessful attempt at a state-controlled national economy while preserving its capitalist basis. In political terms it means a further deepening of class contradictions within capitalist society and an advance in the activities of the working class movement.

There can be no doubt that Roosevelt and some of his adherents were bourgeois democrats who genuinely wanted to restrain the dictatorship of monopolies in the state. The means by which they tried to achieve this, however, acted in the economy and in the political system of the USA in quite opposite direction. The attemps at state control of labour and capital, while the capitalist basis remained untouched, led necessarily to the fusion of the monopolies with the state power and to an ever-increasing domination of the monopolist capital over the whole social life of the country. In this situation there arose still stronger tendencies leading to fascism, despite the best possible intentions of some of the ruling personalities.

Český státoprávní program a české dělnické hnutí v období vzniku první dělnické strany v Čechách

Valentin Urfus

Šedesátá léta minulého století přinesla obrovský rozvoj českého národního hnutí. V úsilí o vydobytí českého „samosprávného státu“[1] v rámci Rakouska sjednotil se tehdy celý národ. A naopak růst intensity tohoto boje přiváděl k politické aktivitě jeho nejširší vrstvy. Deklarantské hnutí, pro něž byly v průběhu jeho trvání stále příznačnější jeho lidové projevy, vzalo na sebe posléze podobu mohutného celonárodního demokratického hnutí.[2] Lidové deklarantství, jež mělo tak výrazně nacionální a zvláště demokratický ráz, bylo zároveň i výbornou školou politické aktivity plebejských vrstev a rodícího se dělnického hnutí.

Český proletariát se právě na přelomu šedesátých a sedmdesátých let konstituoval definitivně v dělnickou třídu. Šedesátá léta uzavřela tak dokončení sociální diferenciace novodobého českého národa na podkladě kapitalisticky organisované společnosti a její třídní struktury. V téže době dovršují se předpoklady, aby dělnická třída přešla i k organisovaným formám svého politického boje na nové základně.[3]

Je známou skutečností, že česká státoprávní ideologie, o niž se opíral boj českého národa v šedesátých létech, byla útvarem ideově nejednotným,

[1] Zd. Nejedlý, *T. G. Masaryk*, I., Praha 1949, *Spisy* sv. 30, str. 34, V. Vaněček, *Velká doba české právní historie*, sborník *„Zd. Nejedlému Československá akademie věd,* Praha 1953, str. 575 a n.

[2] Podrobně o celé věci J. Purš, *Tábory v českých zemích v letech 1868—1871. Příspěvek k problematice národního hnutí*, ČsČH, VI. (1958); dále i J. Kořalka, *Die deutsch-österreichische nationale Frage in den Anfängen der sozial-demokratischen Partei*, Historica III., Praha 1961, str. 130 a n.

[3] Z nejnovější literatury k tomu: Zd. Solle, *Ke vzniku první dělnické strany v naší zemi*, Praha 1953, P. Vrbová, *Ke vzniku a charakteru tak zvaných dělnických besed v šedesátých letech 19. století v Praze*, ČsČH V. (1957), Zd. Solle, *K počátkům dělnického hnutí v Praze*, tamtéž, V. (1957) a VI. (1958), M. Reiman, *Z prvních dob českého dělnického hnutí*, Praha 1958, J. Purš, *Dělnické hnutí v českých zemích 1849—1867*, Praha 1961, Rozpravy ČSAV, řada spol. věd., seš. 6, roč. 71. a konečně i redakční úvod

který rozličně chápaly a prožívaly jednotlivé třídy a sociální skupiny uvnitř české společnosti té doby. Mezi takovýmto chápáním, jak se projevilo u představitelů české liberální buržoasie a jak se na druhé straně vyhraňovalo tam, kde ke slovu přicházely široké vrstvy lidu, byl ovšem zásadní rozdíl. Deklarantské tábory vyznačily tak lidově plebejské pojetí českého státoprávního programu, pro něž realisace myšlenky státního práva byla spojena i se změnou politických institucí směrem k demokratisaci. Jinými slovy šlo především o odbourání platného schmerlingovského volebního systému, který vylučoval široké vrstvy lidu, včetně maloburžoasie a drobnějších rolníků, zcela z účasti na politickém životě. Na konci šedesátých let minulého století jsou tu zřejmé souvislosti se současným hnutím za všeobecné volební právo, jak se mu v čelo postavil zejména vídeňský proletariát. Státoprávní ideje byly tak širokými vrstvami českého lidu prožívány jako heslo politického boje za národnostní spravedlnost, za politické zrovnoprávnění a v deklarantských projevech nechyběly ještě ani další požadavky v jádře rovněž sociálního rázu.[4]

Proto také přes značné a zásadní rozpory mezi idejemi státoprávního programu a jejich chápáním u lidových vrstev, šel za ním v šedesátých letech celý národ, a program českého státního práva je možno v tomto smyslu považovat vskutku v té době za celonárodní.

Jakmile však došlo ke zmaru snah o tzv. české vyrovnání, počala se i tato situace obracet. Neúspěch vyrovnávacího pokusu byl ovšem jen vnějším popudem. Jinak šlo o proces hlouběji podmíněný a vnitřně také daleko složitější. V prvé řadě se v nové posici, a to pro ni nikterak výhodné, počala ocitat sama česká buržoasie, především ty její složky, jež se přímo účastnily vyrovnávacích jednání. Ty ztrácely a počaly ztrácet stále zřejměji politický kredit, kterým mohly ještě donedávna v širokým vrstvách českého národa celkem volně nakládat. K prvým otřesům tu počalo docházet ostatně již během průběhu vlastního deklarantského hnutí ve shodě s tím, jak zejména představitelé liberálně konservativního křídla české buržoasie navázaly znovu plné spojenectví s velkostatkářskou šlechtou a jak svoji politickou linii orientovali bezvýhradně na tuto koalici. To bylo doprovázeno, jak známo, ústupem od státoprávního programu v jeho deklarantské podobě a oportunistickým lavírováním, jež vyústilo pak v daleko méně radikální podobě státoprávního programu, jak ji ztělesnily fundamentálky.[5]

v chrestomatii „*Dokumenty k počátkům dělnického hnutí v Čechách 1864—1874*", Praha 1961, jakož i L. Kárníková, *K vývoji naší dělnické třídy v období kapitalismu a nástupu imperialismu*, ČsČH, X. (1962), č. 4.

[4] Purš, *Tábory* a zejména pak maketu *Přehledu čsl. dějin II. (1848—1918)* 1., Praha 1960, str. 413 a n., kde jsou deklarantské požadavky přehledně shrnuty.

[5] Z. V. Tobolka, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby, II.*, Praha 1933, str. 250 a n.

Dalším stupněm v tomto sestupu české buržoasie z místa politického vůdce celého národa bylo pak přiostření rozporů uvnitř ní samé, zvláště pak mezi skupinou liberálně konservativní a formujícím se křídlem mladočeským, do něhož definitivně vplynuly zbytky bývalých revolučních demokratů, které zaujaly konformní postoj k celkové linii českého měšťanstva.[6] Rozpory, jež v táboře českého měšťanstva existovaly již během deklarantského hnutí a v některých rysech i dávno před ním, dostaly se do nového pohybu porážkou, kterou pro českou politiku znamenalo odmítnutí fundamentálek. Spory o politickou taktiku do budoucna účtující kriticky i s postupem z minula, rozvířily mezi českými měšťanskými politiky v průběhu sedmdesátých let prudkou diskusi a nevybíravé žurnalistické polemiky. Vzájemné denunciace stavěly jednotlivé předáky často do ostře satirického světla a diskreditovaly je individuálně i buržoasní politiku jako celek v očích širokých vrstev národa z politického života vlastně vyloučených. Pokud pak šlo o státoprávní program jako hlavní ideovou platformu české politiky, je příznačné, že právě v této době vzájemné „roztržky v národě“,[7] jak s oblibou bylo označováno období, kdy se formovalo mladočeské křídlo v samostatnou politickou stranu, neměl vlastně jednotnou podobu; jeho výsledečná formulace se totiž opírala, jak o deklaraci z roku 1868, tak i o fundamentálky z r. 1871 přes zásadní rozdíly a možno říci i rozpory mezi oběma dokumenty. Tomu nepomohla ani zatím se rozvinuvší literatura o českém státním právu, jež místo politické publicistiky měla naopak spíše ráz odborné historiografie (Toman, Kalousek).

Tím, že politický život v Čechách byl zcela poznamenán bojem o taktickou linii buržoasní politiky, byl dán ovšem i celkový ústup státoprávní ideologie do pozadí. Bylo to patrno již z toho, že během sedmdesátých let se nikdo z řad českých politiků nepokusil nově shrnout formulace státoprávních idejí. Vyplývalo to však dobře i z projevů odpůrců tzv. pasivního odporu, kteří agitujíce pro účast českých poslanců v zákonodárných sborech, přestali se — ač jinak o sobě nadále prohlašovali, že jsou upřímnými státoprávníky — státního práva tolik dovolávat. Odstup od té podoby, v jaké program státního práva vytyčili na počátku šedesátých let předáci pozdějších staročechů, stával se tak u nich stále zřejmějším.

•

Lidové deklarantství vyšlo zklamáno z boje o českou deklaraci a fundamentálky. Jeho představitelé, jimž v průběhu prvých let následujícího de-

[6] K. Kosík, *Česká radikální demokracie*, Praha 1958, str. 204 a n.

[7] Vedle Tobolkova díla srv. nejnověji i maketu *Přehledu*, str. 435 a n., kde je věc rovněž podrobně probrána; k označení „roztržka“ viz. dobovou brožuru dr. jan Korvín (J. Grégr), *O roztržce v národě českém*, Praha 1875.

setiletí spadly z očí poslední šupiny, počaly se definitivně rozcházet s oficiální linií české politiky. Proto na kořeny lidového deklaranství mohla navazovat jako jeho další etapa nová vyšší forma hnutí lidových vrstev: skutečně také právě do této doby a z velké části i do těchže souvislostí spadají u nás počátky dělnického hnutí organisovaného na zásadně nových ideových základech a principech.

Na počátku sedmdesátých let přerostly organisační i ideologické předpoklady dělnického hnutí na novou vyšší úroveň:[8] dělnické hnutí, překonavši chleborádovskou episodou, vymaňuje se z vlivů staročeské linie „Oulu" a dostává se do zcela nového proudu, vyznačeného především pronikáním socialistických idejí do jeho řad; současně dochází k prvým kontaktům s dělnictvem ostatních národů žijících v Rakousku, zejména ovšem se sociálně demokratickou centrálou tvořící se zvolna ve Vídni a v českém pohraničí. V tomto organisačním a ideovém kvasu je ovšem ještě mnoho neujasněného. Situace se komplikuje i postupující diferenciací v táboře českého měšťanstva. Mladé české dělnické hnutí je tak vystaveno nejednomu vlivu odtud a podléhá také vskutku na čas a v lecčems působení mladočeské politické agitace. V každém případě se však s konečnou platností uzavírá proces, kterým se dělnická třída v Čechách odlučuje i jako samostatně organisovaná politická síla s vlastními třídně politickými požadavky od ostatních vrstev a tříd českého národa.

Oddělování dělnického hnutí od ostatního národního hnutí spadá především do konce rozvinutého lidového deklarantství. Jím vyvrcholilo národní a demokratické hnutí, v něž vyústil boj za české vyrovnání na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Jako každý sociální jev byl i tento proces mnohostranný. Po ideové stránce jedním z jeho význačných rysů byl způsob, jakým rozvíjející se dělnické hnutí počalo reagovat na český státoprávní program a jakým jej počalo konfrontovat s vlastními třídně politickými požadavky až k zaujetí konečného stanoviska k němu jako k hlavní ideologické opoře české buržoasní politiky.

Byla to současně jedna ze stránek ideového osamostatnění českého dělnického hnutí. Její hlavní linie proběhly v Čechách v naznačeném období a v jistých směrech pokryly celé desetiletí sedmdesátých let. Význam této stránky vývoje českého dělnického hnutí v době jeho počátků byl dán i tím, že státoprávní program nebyl zdaleka ještě bezvýznamným. Ba právě naopak. Přes neúspěchy české státoprávní politiky a přes polemiky o taktice v dalším politickém boji, které počaly otřásat státoprávními formulacemi v jejich původní vypjaté podobě i mezi politiky českého měšťanstva, nebyl státoprávní program a jeho vliv na české veřejné mínění ještě zdaleka dotčen: široké vrstvy českého národa počaly sice procházet zklamáním

[8] Solle, *Ke vzniku*, str. 41 a n. a str. 68 a n.

z politiky vůdců, nikoliv však vždy zklamáním z programových východisek. Především česká maloburžoasie, drobní přímí výrobci a většina venkova stály pevně za státoprávním programem a jeho ideje měly také v řadách těchto vrstev svoji starou a nezměněnou ozvučnost.

Tím ovšem významnější byl reservovaný, kritický a posléze přímo odmítavý postoj k státoprávnímu programu u prvých průkopníků dělnického hnutí. Šlo tak vskutku o významnou linii v procesu ideového osamostatnění českého dělnictva, jejíž skutečnou váhu lze měřit opravdu jen silou státoprávní ideologie a jejím ohlasem v české národní společnosti té doby.

Zásadního a v pravém slova smyslu klíčového postavení tu pak nabyla rozvíjející se *dělnická žurnalistika*, jejíž prvý nástup spadá právě k počátku sedmdesátých let. Byly to v prvé řadě stránky prvých dělnických novin a časopisů, na nichž se doslova odehrála tato etapa ideové emancipace českého dělnického hnutí.

Uvnitř tohoto rozvíjejícího se dělnického tisku z počátku sedmdesátých let měl pak nesporně nejdůležitější místo čtrnáctideník *„Dělnické listy"*. Na rozdíl od staršího „Dělníka", u něhož šlo v podstatě o žurnalistickou expozituru staročeské strany, vzešly „Dělnické listy" bezprostředně z deklarantského hnutí. Byl to známý tábor lidu na pankrácké pláni u Prahy, odkud vyšel popud založit a vydávat dělnický list.[9] Zprvu ovšem jeho charakter nebyl vyhraněný. Mladočechům se podařilo prosadit do redakce známého českého novináře *Josefa Baráka*, který se snažil také dát novému listu mladočeskou orientaci. Opravdu také jeho prvá čísla nesla výrazné stopy tohoto úsilí.[10]

Postavení českého dělníka je tu líčeno jako specifické v jednom směru, totiž v jeho poměru k národu, z něhož vyšel. Proto také prý český dělník ve svém boji za zlepšení vlastního postavení má vždy směřovati „nejen ku prospěchu svému vlastnímu, nýbrž ku prospěchu celého národa svého". Český dělník má tedy být vždy především Čechem a české dělnictvo prý bude také, jak to ostatně již i osvědčilo, stát při svém národu v boji za společná práva.

Po takovémto východisku ovšem sotva překvapí, že „Dělnické listy" ve svém počátečním období stály za státoprávním programem ještě celkem bez výhrady. I tento jejich postoj nebyl však bez trhlin. Za zdánlivě pevnými a nekompromisními formulacemi bylo v něm zřejmě již mnoho umělého a chtěného, co mělo čelit opačným spontánním náladám dělnictva. Vy-

[9] K. Kreibich, *Počátky českého dělnického tisku*, Praha 1951, str. 22.

[10] Tamtéž; k problematice hodnocení Barákovy osoby srov. nejnověji J. Kořalka, *K některým problémům národní a národnostní otázky v českých zemích v období kapitalismu*, ČsČH. X. (1962), str. 381; vedle Baráka uplatňoval se v prvých číslech *„Dělnických listů"* teoretickými úvahami i známý mladočeský předák Em. Tonner (např. v č. 9, roč. I, a na jiných místech).

plývá to dobře z úvodního prohlášení prvého čísla, kde se zdůrazňuje, že české dělnictvo již na mnoha táborech lidu dalo najevo, že přijímá celý národní a státoprávní program a že je prý přesvědčeno, že jen šťastným rozřešením otázek národních a státoprávních lze se „i jemu dosíci šťastného rozřešení otázky dělnické“;[11] naopak nemůže ani „konečné rozřešení otázky národní a státoprávní nésti jinak vydatné ovoce, než když uspokojeny budou všecky vrstvy obyvatelstva souměrným a spravedlivým způsobem na zásadách demokratických . . .“[12]

K těmto úvodním slovům prvého čísla „Dělnických listů“, jež předznamenávají linii listu v jeho prvém období pod šéfredaktorstvím Barákovým, není třeba toho opravdu mnoho dodávat. Úmysly jsou celkem zřejmé a jasné jsou i tendence odtud vyplývající. Zajímavější spíše je forma tohoto mladočeského pokusu o zachování a snad i eventuální rozšíření vlivu do dělnických vrstev. Šlo totiž v podstatě o pokus využít ještě při založení nového listu ilusí, které ovládaly široké vrstvy národa v období deklarantského hnutí: znovu se tu zdůrazňuje, že myšlenka spojení demokratisace veřejného života, ba dokonce samostatného řešení dělnické otázky, závisí prý — a v tom „Dělnické listy“ šly s pravou žurnalistickou troufalostí až za hranice i nejradikálnějších deklaranstkých projevů — na rozřešení státoprávního programu a jeho konkrétní realisace. Co však mohlo být ještě před nedávnem skutečně zápalnou ideou, ztratilo rychle na své přitažlivosti. V tom se zřejmě mladočeské vedení „Dělnických listů“ přepočítalo. Jeho postup nebyl ani tolik demagogií jako spíše pošetilostí, neboť široké vrstvy lidu měly na konci deklaratství již dost hesel a očekávaly spíše činy.

Proto také mladočeský pokus využít dědictví deklarantských táborů a falešným apelem na ně dosáhnout snad i ovládnutí nového časopisu a organisačního centra, které se kolem něho vytvářelo, poměrně brzo selhal. Obrat byl zpečetěn známým odchodem Barákovým z redakce,[13] kterou naopak ovládla skupina dělnických novinářů a organisátorů, k níž náležel zejména známý průkopník dělnického hnutí *J. B. Pecka-Strahovský*.[14] S Barákovým odchodem počala se obracet také linie listu a s celkovou změnou orientace proměnil se i postoj k státnímu právu. Obrat ovšem nenastal naráz. V mnohém nebyli ještě dostatečně ideově zralí ti, kdož jej připravovali. Rovněž i značná síla přirozeně vlastenecké složky, jež byla vždy se státoprávním programem spojena a jež také vysvětlovala jeho

[11] *Dělnické listy*. Časopis politický, poučný a zábavný pro dělnictvo československé, roč. I. (1872) — č. 1 (5. 1. 1872): redakční článek *„Naše úloha“*.

[12] Tamtéž.

[13] Číslem 17 I. ročníku přestal být Barák vydavatelem; v dotčeném čísle uveřejnil ještě prohlášení, kde mimo jiné praví: „. . . jsem pevně přesvědčen, že jako dosud zůstanete vždy věrni praporu národnímu . . .“; k tomu viz Kreibich, l. c., str. 25.

[14] Kreibich, l. c., str. 25; Tobolka, l. c. III., Praha 1934, str. 308.

poměrně silný ohlas za všech okolností v širokých vrstvách, působily, že obrat se neuskutečnil hned okázalým odmítnutím státoprávního programu. Tak hotová ideová východiska prvých průkopníků ani být nemohla.

Odpor k státoprávnímu programu prosazoval se proto nejprve odhalováním toho, jak třídní interesy jsou české buržoasii bližší než veškeré státoprávnictví, jak titíž mistři a podnikatelé, kteří si hrají na státoprávnické koryfeje, dovedou, jde-li o jejich podnikatelské zájmy, obracet se s prosbou o potlačení hrozících dělnických stávek na téhož místodržitele, který proslul brutálním postupem proti všemu českému.[15] To ovšem byla daleko účinnější řeč než rozsáhlé úvahy. Této naprosto konkrétně vedené propagandě také dělnictvo a lidové vrstvy rozuměly daleko lépe a její působení bylo také účinnější než abstraktní odmítání doktrín.

Konkrétní postoj odhalující skutečný stav věcí a snažící se informovat hmatatelným a přesvědčivým způsobem byl tak nejlepší zbraní organisujícího se dělnického hnutí i v poměru k otázkám státoprávního boje a jeho programového odůvodnění. Takovýmto elementárním, ale naprosto názorným způsobem snažili se Pecka a jeho druhové odlišit dělnické stanovisko od buržoasně národního: instruktivním způsobem usilovali především ukázat na třídně sociální rozvrstvení národa a na zájmy a vůdčí interesy jednotlivých tříd a skupin. V řadě úvah, které byly tímto směrem namířeny[16] a které samy o sobě představují velmi zajímavé doklady toho, jak se v českém prostředí na počátku sedmdesátých let vyhraňovalo a formulovalo politické uvědomění proletariátu, přicházejí pochopitelně na přetřes i otázky dělnického poměru k státnímu právu, a to již mnohde daleko zásadněji a principiálněji, než v lokálkách informujících o skutečných událostech.

Poprvé se tu pak ozývá myšlenka, jež měla v následujících letech a v různých obměnách hrát v dělnickém poměru k státoprávnímu programu rozhodující roli: státoprávní program se posuzuje v souvislosti s požadavkem politického zrovnoprávnění dělnické třídy. V jistém smyslu vrací se tedy i zde deklarantské myšlenky ovšem nikoliv v kladném spojení, jež by očekávalo od státoprávního programu rozřešení této otázky, nýbrž naopak obě věci se staví vlastně proti sobě a státoprávní program se počíná posuzovat z hlediska vyhlídek dělnické třídy, což je v souladu s tím, jak se

[15] *Dělnické listy*, roč. I., č. 19, str. 182: „*Státoprávní opozice našich »pánů mistrů«*", (k tomu K r e i b i c h, l. c., str. 24, nejnověji i chrestomatii „*Dokumenty* . . ., str. 235 a n.); dále srv. č. 20 — feuilleton, ve kterém píše šifra „D a l i b o r" „veřejné psaní" F. Trieftrunkovi.

[16] Jako příklad možno uvést v č. 17, roč. I. (tedy v čísle, jímž se Barák vzdal šéfredaktorství) článek „*Klerikalismus a demokracie v Čechách*", v č. 23 téhož ročníku stať „*O rozdvojení klubu českých poslanců*"; dále roč. II., č. 7 „*Vlastenectví, kapitalismus a dělnictvo*" a články mající již otevřeně za cíl propagovat ideje socialistické (např. č. 8 a 9 téhož ročníku: „*Socialismus a demokracie*", „*Za myšlenkou sociální demokracie*").

požadavek politického zrovnoprávnění stal osou dělnického programu v rámci celého Rakouska.

Jsou to trpká slova, jež praví, že dělníci se k státoprávní opposici ani nesmějí počítat, nemajíce volebního práva. Zároveň však proniká i tu již vědomí vlastní váhy a ceny: vždyť právě tyto bezprávné a trpné masy dovedly teprve dát opposici skutečného důrazu, bez něhož se nemohla obejít.[17]

I když tedy ani po opanování redakce „Dělnických listů" pozdějšími vůdci dělnického hnutí organisovaného na podkladě socialistického učení nedochází k přímému odmítnutí státoprávní ideologie,[18] přece jen důležitý zvrat nastává: jestliže v deklarantském hnutí spojovaly masy živelně svoje požadavky s českým státoprávnictvím, mělo vystoupení Peckovo a jeho druhů ten smysl, že ukázalo na skutečné rozložení sociálních sil a obracelo dělnictvo k tomu, aby usilovalo o dosažení vlastních cílů nezávisle na čemkoliv.

Peckovo vystoupení dostalo však v důsledku následujících událostí jen přechodný ráz. Nebylo ovšem v žádném směru episodou; naopak jeho význam byl trvalý. Když pak po neudörfelském sjezdu došlo k opětovnému posílení mladočeských vlivů v redakci „Dělnických listů",[19] počalo se navazovat ovšem znovu na mladočeská stanoviska i v poměru ke státnímu právu. Určitou dobu se však vliv starých názorů přece jen udržel a lze tak čísti: „že lid pracující" z toho málo míti bude, „kdyby ihned zítra bylo české státní právo uznáno" a že dělníci dobře vědí, „co stojí v deklaraci a článcích fundamentálních", že i potom zůstanou tím, čím jsou, totiž „opovrhovanou třídou lidu".[20] Přesto ani v této souvislosti nebylo státní právo zásadně zamítáno. Poukazovalo se však s opětovaným důrazem na to, že dělnictvo tvoří v celkové konstelaci jeden z rozhodujících bodů: třebaže nemůže aktivně zasahovat do parlamentního života, je přece vydatnou pomocí, když „lid pracující" souhlasí s těmi, kteří tento boj ve skutečnosti vedou; také kdyby bylo možno, píší dále „Dělnické listy", aby se ve Vídni nadáli, že dělnictvo užije svého hlasovacího práva ve prospěch ústavy, dosáhli by prý dělníci brzo svého.[21]

Nová orientace listu obracející se zpět směrem mladočeským, počala proto také podchycovat právě to, co bylo na tomto stanovisku vlastně největším krokem vpřed v získávání vlastního poměru k státoprávnímu programu

[17] *Dělnické listy*, roč. I., č. 17, *„Klerikalismus a demokracie v Čechách"*: „My, dělníci čeští, nenáležíme až dosud proto k státoprávní opposici, že se k ní počítati nesmíme ..."; k tomu i Kreibich, l. c., str. 25.

[18] Tamtéž: „... Dělník český ... ve vzácných chvilkách též několika slovy smí se přihlásiti k státoprávní opposici; však platnými skutky na díle tom pomáhati mu není posud dovoleno ..."

[19] Kreibich, l. c., str. 27.

[20] *Dělnické listy*, roč. III., č. 3 (6. 2. 1874): úvodník *„Stůjme na stráži"*.

[21] Tamtéž.

a co úzce souviselo s tím, jak v českém dělnictvu rostlo vědomí, že dělnictvo tvoří samostatnou a mocnou sílu politického a veřejného života. Jakmile tedy začíná nová infiltrace mladočeských idejí, znovu se také — a snad ještě více než dříve — zdůrazňuje, že dělnictvo je součástí národního celku a že každý dělník je členem velké rodiny, kterou tvoří národ; a jelikož pak vlast českého národa se nedomohla dosud postavení, které jí přísluší, je třeba, aby svatý národní a státoprávní boj spojil všechny uvědomělé Čechy.[22]

Tak se ovšem „Dělnické listy" dostaly v podstatě tam, odkud vyšly: opravdu se pak také hovoří v jejich sloupcích až do přechodného zániku listu jen o tom, že národní požadavky jsou cílem všech vrstev národa.

•

Prvé období „Dělnických listů" ilustruje tak dobře, jak ideové osamostatnění dělnického hnutí nebylo i v poměru k státoprávním představám lehkou a snadnou věcí: k přímému a otevřenému odmítnutí se tu také ani nedospělo. Překážky, jež se kladly v cestu tomuto emancipačnímu procesu, nebyly však inspirovány jen z mladočeské strany. Tak jednoduchou situace zdaleka nebyla. Mladočeský vliv byl jen nejzřejmější a mladočeši také pro svůj radikalismus, jak bude o tom příležitost ještě níže hovořit v jiné souvislosti, měli v jistém smyslu možnost jej více uplatnit než jejich staročeští konkurenti. Ani ti však nechtěli zůstat pozadu. Kromě toho měli za sebou poměrně dlouhou tradici v tomto směru, která přes rychlý rozklad chleborádovského pokusu přece jen ještě nepřestávala působit. Staročeši také i po tomto svém neúspěchu nepouštěli ze zřetele dělnické hnutí a nelze jim upřít, že si v některých směrech počínali dokonce lépe než jejich mladočeští odpůrci. Na rozdíl od nich se totiž snažili ukazovat, že dělnickou otázku posuzují samostatně, jak to mělo dokumentovat i vydávání zvláštních listů — „Dělníka" a „Dělnických novin".[23] V nich udržovali staročeši rozhodující vliv. Nebylo to bez významu, neboť zmíněný tisk nepostrádal zdaleka čtenářů, jak na to ostatně ukazují i četné polemiky „Dělnických listů" na adresu „Dělnických novin".[24] „Dělnické noviny" hlásaly pak v podstatě státoprávní ideologii v jejím staročeském přístřihu beze změny.

Svým způsobem významnější než tyto pokusy působit přímo na dělnické hnutí byly určité přesuny, ke kterým došlo v politickém programu tábora české buržoasie, a které svým obsahem ukazují jasně na to, že šlo o snahu

[22] *Dělnické listy*, roč. III., č. 13 (3. 7. 1874): *„Postavení dělnictva v národě"*; také Kreibich (l. c., str. 27) klade k tomuto datu obrat směrem k mladočeské linii.

[23] K orientaci obojích novin Kreibich, l. c., str. 20—21; tam i k úloze Peckově.

[24] Např. *Dělnické listy*, roč. I., č. 18 (20. 9. 1872) — úvodník *„O nynějším ruchu v dělnictvu československém"* a *„Demokracie a křesťanství"*; roč. III., č. 10 a 11 — dopis Václ. Žižkovi, vydavateli *„Dělnických novin"*.

podchytit rozvíjející se dělnické hnutí a sledovat ovšem kromě toho i vlastní politické cíle, dané namnoze rozpory uvnitř buržoasie samotné. Byli to v prvé řadě staročeši, kteří usilovali o tuto orientaci. Autoritu buržoasního státoprávnictví pokoušeli se upevnit především tím, že po volební reformě, jíž byly zavedeny v r. 1873 přímé volby do říšské rady a která také citelně vedle nich samých postihla i ostatní konservativní a federalistické skupiny, snažili se orientovat se na prosazení dalších změn ve volebním právu. Šlo ovšem o změny, jež měly pomoci znovu do sedla konservativcům, kteří vskutku pak také dočasně agitovali pro rozšíření volebního práva.[25]

Mezi dělnictvem mělo tomuto politickému postupu zajistit úspěch soustavné obracení pozornosti k sociálním otázkám. Proti liberálům, kteří zprvu přehlíželi i demagogické využívání sociálních opatření, zdůrazňovala se naopak jejich potřeba. Skutečně také jeden z bezprostředních tvůrců pokusu o české vyrovnání, známý národohospodářský teoretik Schäffle, nejen že se otevřeně hlásil k sociálnímu reformismu, nýbrž požíval i určitou dobu pověst autority v řadách dělnického hnutí.[26]

Liberální křídlo české buržoasie nedávalo si však tak velkou práci s tím, aby zajišťovalo neotřesitelnost státoprávní ideologie. Snažilo se naopak zapůsobit zdůrazňováním své pokrokovosti a pokrokářskou demagogií v nejširším a nejvlastnějším slova smyslu. Činnost mladočechů byla v tomto směru vskutku více než aktivní. Jejich základní tón kladl hlavní důraz na vypjatý buržoasní liberalismus,[27] pod jehož praporem se halasně táhlo do boje proti přežitkům feudalismu, proti domnělým či skutečným privilegiím šlechty, a zejména i proti církevní podobě náboženství,[28] a v tom ovšem na

[25] Jisté náběhy ke snaze využít reformistických hesel se objevují již u nejkonservativnější opposice, která se zformovala proti vládě německých liberálů v proslulou „stranu práva"; šlo ovšem o ultrapravou kritiku, jež by byla ráda povalila s vládou i konstitučně liberální principy prosincovky. Odráží to současná brožurová publicistika např. práce V. Weisse-Starkenfelse aj.; k otevřeně protikonstitučnímu stanovisku viz i brožuru *„Oesterreichs Rettung"* od A. Orossze de Balásfalva vydanou v Bratislavě 1873. — V Čechách nejvýrazněji vyjadřoval tyto tendence ve staročeské straně její přední ideolog Jakub Malý. Nejlepším dokladem v tomto směru je jeho brožura *„Gedanken über die Lösung der socialen Frage"*, Praha 1873. Ukazují se zde přednosti panovnického absolutismu a současně se obhajuje všeobecné volební právo. Souhlasně se Malý zmiňuje i o požadavcích dělnictva, jemuž je prý nutno vyhovět již z opatrnosti, aby bylo odvráceno nebezpečí sociální revoluce; srv. dále i *Dělnické listy*, roč. II., č. 3 (7. 1. 1873), kde se dává najevo radostně škodolibé uspokojení nad tím, že staročeské orgány *„Pokrok"* a *„Politik"*, píší pro zavedení všeobecného volebního práva.

[26] Ještě v *Dělnických listech* v jejich druhém období, roč. II., č. 23 (3. 9. 1879) vyjadřuje to úvodník *„Marné snahy"*, kde Schäffle je citován spolu s Marxem (!).

[27] Toto stanovisko formulovala souhrnně poměrně nejlépe opět brožurová literatura zvl. práce Edv. Grégra, Em. Tonnera a projevy K. Sladkovského; značný význam měl i mladočeský Český demokratický spolek, o jehož schůzích dělnický tisk čas od času referoval.

[28] Velkou polemiku v duchu Bauerovy a Straussovy kritiky bible vyvolal se staročechy, jejichž jménem odpovídal V. Brandl, v r. 1873 Alfons Šťastný, který se

prvém místě proti katolické církvi, kde vítanou příležitost k agitaci poskytoval současný vatikánský koncil. Pro mladočechy bylo typickým, že celou tuto výzbroj, jež jinak náležela obecně radikálnímu buržoasnímu liberalismu, promísili výraznou nacionalistickou složkou, v níž opět příznačnými byly argumentace pomocí historických odkazů k národní minulosti a jejím pokrokovým tradicím. V tomto smyslu přispěla na příklad mladočeská ideologie opravdu mnoho k popularisaci husitského revolučního hnutí. Mladočeský ideologický proud pokoušel se tak dát českému buržoasnímu nacionalismu pokrokový a demokratický ráz a působit pomocí něho vskutku na nejširší vrstvy národa s nadějí, že z této posice bude možno ovlivnit i dělnické hnutí.[29]

Jako celek podporovali v prvé polovině sedmdesátých let mladočeši státoprávní program,[30], ač byl mezi jejich předáky nejeden z těch, kdož na počátku předchozího desetiletí zachovávali naopak k tehdy novému státnímu právu značnou reservu. Stopy toho se počaly ostatně projevovat i v naznačené době, a to především v polemice kolem politické taktiky, jež tehdy buržoasní tábor zcela ovládla: vedle historického práva objevuje se tu stále častěji již apel na právo přirozené.[31]

Zatím co staročeši ve své snaze působit na lidové vrstvy zdůrazňovali sociální reformismus a spolu s ostatními konservativci, sázejícími rovněž na „zaostalý venkov", i potřebu široké volební reformy, mělo mladočeské pokrokářství právě v poměru k této otázce citelnou slabinu. Mladočeši byli v tomto směru velmi opatrnými a byli ochotni podporovat v podstatě jen rozšíření volebního práva ve prospěch maloburžoasie, což ovšem oslabovalo jejich posici a odhalovalo skutečnou tvář mladočeské pokrokářské demagogie. Naopak dělnickému hnutí bylo tak usnadněno odrážet mladočeský ideologický nápor.[32] Současně však požadavek volební reformy, jež tvořil úhelný kámen dělnického politického programu, počal působit i proti

tehdy hlásil k mladočechům; oficiální stanovisko mladočeské strany bylo ovšem jiné a vycházelo z běžného liberálního poměru k těmto otázkám — srv. zejm. Ed. Grégr, *Slovo o poměrech našich*, Praha 1874.

[29] Sám za sebe hovoří úryvek z brožury Edv. Grégra, *K objasnění našich domácích sporů*, Praha 1874, str. 9: „... Bývají ovšem také strany v státu, jichžto účelem není blaho státu a prospěch národa ... Strany takové mohou ve státě velmi nebezpečnými býti, ba mohou uvrhnouti stát do záhuby. Takové strany jsou na příklad takzvaná strana ultramontánní a strana socialistická ..."; jinak je celá brožura laděna poměrně smířlivým tónem k staročechům a odráží nepochybně vliv rozvoje dělnického hnutí kolem neudörfelského sjezdu.

[30] Tamtéž, str. 25—27.

[31] Tamtéž.

[32] Např. kritika Sladkovského návrhu na opravu volebního řádu do zemského sněmu českého v *Budoucnosti*, roč. II., č. 10 (20. 5. 1875) — soc. pol. přehled; podobně ilustruje tento postoj kritika L. Zápotockého adresovaná stanovisku Edv. Grégra v otázce zrušení školného — roč. V., č. 20 (23. 10. 1878); konečně viz i *Dělnické listy II.*, č. 19 (2. 7. 1880), str. 51—52 (Kocandský).

staročeskému státoprávnictví, ač staročeši se snažili jinak, omezeni ovšem svým konservativním stanoviskem, jej podporovat. S kladným postojem k reformě počala být v dělnických očích neslučitelnou politická abstinence, neboť podle mínění dělnictva nahrávala odpůrcům reformy znevažováním volebního práva a parlametního života vůbec. To byly ovšem myšlenky, jež se uplatnily až v druhé polovině sedmdesátých let. V polovině desetiletí se zatím tento vývoj připravoval. Z programu volební reformy se však stávala zvolna platforma pro kritiku buržoasního státoprávnictví, ať již v jeho klasické konservativně staročeské podobě či v jeho spojení s mladočeským radikálním odvarem.

•

Skupina dělnických žurnalistů a organisátorů dělnického hnutí, k níž náležel zejména J. B. Pecka, snažila se po svém odchodu z redakce „Dělnických listů" prosadit nový kurs i v poměru k státoprávnímu programu. Nový list, *„Budoucnost"*,[33] který se stal její tribunou, počal s ostrou a odmítavou agitací proti státnímu právu. Především bylo odloženo veškeré váhavé tápání, jímž se vyznačovala ještě linie „Dělnických listů" v jejich prvém období: rozpaky nad tím, zda a do jaké míry se snad mohou dělníci počítat k státoprávní opposici, byly odhozeny stranou.

Státní právo počalo být odhalováno jako ideový podklad měšťanského politického programu bez jakýchkoliv skrupulí. Tak napadaly se především nehledanými slovy jeho přední dokumenty: deklarace a fundamentálky. Stránky a sloupce „Budoucnosti" byly zaměřeny v prvé řadě k tomu, aby širokým vrstvám „dělného lidu" bylo ukázáno, že státoprávní boj není jeho věcí a že z eventuálního uskutečnění státoprávních požadavků mu nekyne žádná naděje na změnu jeho vlastního sociálního postavení. Hlavním cílem propagandistické práce „Budoucnosti" bylo tak zúčtovat se státním právem, ať již v jeho konkrétních podobách, jak je ztělesňovaly deklarace a fundamentálky, či v obecných formulacích, ne tak vyhraněného typu.[34] Pravda,

[33] Solle, *Ke vzniku*, str. 95.

[34] *Budoucnost*, roč. I., č. 4 (19. 11. 1874) (soc. pol. přehled): „... V žádném národě neprováděla se taková politická komedie jako u nás. To se udělala deklarace a lidu se namluvilo, že jen ta jej spasí a proto ten stálý křik: sláva deklaraci! Když se vidělo, že by lid té deklaraci se mohl kouknout na kloub, spustil celý žurnalistický orchestr našich pantatínků: Deklarace nestála za nic! Ať žijí fundamentální články ..."; roč. II., č. 3 (3. 2. 1875) (soc. pol. přehled) — Komedie národních našich „výtečníků", „spasitelů" a „otců národa": „... Proto jste chtěli, aby lid horlil jen pro státní právo české a zas jen proň, aby k větší moci Vám dopomohl, by lépe jste jej mohli karabáčníkovat a jemu spílat? Poznali jsme to Vaše státní právo v deklaraci a fundamentálkách a nyní konečně jste se nám objevili co úplní krutí despotové, co zarytí zpátečníci, nášlapníci jezovitů, co lidé již nejsou hodni poctivého jména ...".

můžeme i tu ještě občas čísti slova, která jako by se vracela k ilusím dřívějších let.[35] Celkový ráz je však již jiný a vyznívá také nekompromisně jinak: proniká tu tak jasné poznání, že podstatou českého státního práva je buržoasní liberalismus a s novým varovným důrazem se poukazuje na sílu lidových mas. Vcelku jsou to již zcela jinak propracované myšlenky než úvahy o tom, že dělnictvo vlastně ani nesmí náležet k státoprávní oposici, jak o tom psali ještě „Dělnické listy" ve svém prvém období. Tím také odpadá již zcela nebezpečí, které mohla ještě přivodit linie „Dělnických listů": tam přesto, že šlo o kritický poměr k státnímu právu, mohl převážit nezájem, pochopitelný u věci, která byla líčena jako něco, co dělnictvo ani vyznávat nesmí a nemůže. „Budoucnost" naopak se tomuto nebezpečí již vyhnula: státní právo bylo sice ostře odmítáno, současně však nebyla podceňována jeho úloha jako činitele v politickém životě českého národa.

Linie „Budoucnosti" nebyla ničím jiným než pokusem o aplikaci myšlenek *břevnovského programu,* jak jej vytyčil ustavující sjezd české sociální demokracie 7. dubna 1878.[36] „Budoucnost" klestila cestu důslednému odmítání státoprávního programu, který stále platil za oficiální program české politiky. I v tomto smyslu přimyká se její ideologický vliv k břevnovskému sjezdu a podílí se tak na jeho zásadním významu pro novodobý vývoj českého národa.

Zásadní odpor k státoprávnímu programu, který „Budoucnost" zahájila, nemohl však být na jejích stránkách rozvinut natolik, aby byla postižena skutečně celá složitá mnohotvárnost, s níž ovlivňoval státoprávní program a ideje z něho přímo či nepřímo odvozované český politický život. Definitivně byl pak jakýkoliv pokus o to znemožněn tím, že „Budoucnost" počala být doslova drcena zabavovací persekucí. Jelikož její stránky byly stále okleštěnější a jelikož na nich nebylo možno již téměř nic otevřeně říci, počalo se žurnalistické centrum zvolna přenášet do *obnovených „Dělnických listů".*[37] V nich došlo pak skutečně k dalšímu rozvedení zásadních linií, které v poměru k státoprávnímu programu vytyčila „Budoucnost". Obnovené „Dělnické listy" představují tak jakési závěrečné vyznění té stránky ideového vývoje českého dělnického hnutí, jež znamenala konečné vyhranění jeho odporu k státoprávnímu programu. Toto závěrečné vyznění nebylo však prosto problematických rysů. I v tom je příklad „Dělnických listů" z druhého období jejich existence dostatečně názorný: odmítání

[35] *Budoucnost,* roč. II., č. 7 (1. 4. 1875): „. . . dokud v zařízení státním vůbec a v státním právu českém zvlášť není uskutečněna myšlenka ctností veškerého člověčenstva, dotud slouží ono jen ku prospěchu kastám, třídám privilegovaným . . .".

[36] Solle, *Ke vzniku,* str. 116, srv. i J. Havránek, *K ideovým kořenům břevnovského programu z roku 1878,* Zápisky katedry československých dějin a archivního studia, III. (1958), č. 1—2, str. 43.

[37] Kreibich, l. c., str. 29, Tobolka, l. c., III., str. 313.

státoprávního programu, jež se vyhraňuje v řadách českého dělnictva spolu se vznikem jeho prvé politické strany, prosazuje se zároveň do nových souvislostí, daných existencí mnohonárodnostního Rakouska a nezbytností řešit v jeho rámci národnostní otázku.

V konkrétní podobě uplatňuje se na stránkách obnovených „Dělnických listů" především myšlenka, že státní právo je kořenem pasivní politiky. Ta je pak současně odsuzována jako prázdné velkopanské gesto, jímž se odhazuje něco, po čem široké vrstvy lidu touží a po čem prahnou — totiž účast na politickém životě.[38] Znovu se tu ozývají obvinění, proč pokus o české vyrovnání nebyl spojen s požadavkem radikální demokratisace veškerého života.[39] Státní právo je pak odmítáno i samo o sobě jako instituce vysloveně středověké povahy, jež svou podstatou kotví plně v minulosti; nepředstavuje také nic jiného než obnovení třídní diferenciace společnosti přímo na feudálním základě a jako takovýto přežitek nemůže být nikdy realisováno.[40]

Současně se však v obnovených „Dělnických listech" uplatňují i myšlenky jiné: státní právo v nich není tak briskně zamítáno a naopak je presentováno jako něco, co může i tak sloužit — a to zejména vedle tzv. práva přirozeného — v boji za uskutečnění českých požadavků proti nacionálnímu útlaku.[41] Je to zřejmý důsledek zpětného vlivu mladočechů, k němuž dochází na konci sedmdesátých let, kdy vrcholí boj o taktiku mezi buržoasními stranami a kdy spolu s novými říšskými volbami jde o to porovat mladočechy jako odpůrce abstinenčního postupu.

Mladočeši v té době mají ostatně za sebou i další vývoj ve svém poměru k státoprávnímu programu: jejich poměr k němu není již bez výhrad a ne-

[38] *Dělnické listy*, roč. I., č. 1 (12. 10. 1877) fejeton „Všeobecné právo hlasovací": nepřátelé všeobec. voleb. práva prý tvrdí — „Jak můžeme dát maloživnostníkům a dělníkům vůbec práva hlasovacího, když takzvaná vzdělaná třída tropí si šašky z parlamentního života?"; roč. II., č. 13 (2. 4. 1879) úvodník: „... a co dělají zástupcové českého lidu? Nic! Anebo jen ostudu! Zástupcové českého lidu nemají kdy jít do říšské rady, by tam pomohli tvořit zákony na ochranu práce, zákon proti lichvě ..."; č. 14 (16. 4. 1879) nejlapidárněji v Peckově článku: „Toto historické právo bylo příčinou, že jsme se do dnešního dne ničeho nedomohli, ona konservativní strana slepě na něm lpí!"; dále i v č. 17 a ještě na jiných místech.

[39] K tomu ještě fejeton č. 1, roč. I. (12. 10. 1877): „... Chcem dokázat, že kdyby při vyrovnání byli hájili páni vůdcové lidu práva naše, byli bychom dnešního dne požívali to, na co můžem ještě hezkou dobu čekat ..."; v dalším pak ještě řeč o „dělnickém osvědčení", jež mělo být vtěleno do fundamentálek.

[40] *Dělnické listy*, roč. II., č. 14 (16. 4. 1879) Peckův úvodník: „Obě strany hájíce historické právo české, hájí zřízení, jež dnes nikdy provésti se nedá, neboť historické právo české spočívá na základech středověkého zřízení státního, kde známy byly pouze dvě kasty národa: páni a otroci ...".

[41] *Dělnické listy*, roč. II., č. 19 (2. 7. 1879) — Politické rozjímání; č. 21 (6. 8. 1879) — Politické rozjímání — hovoří se tu sice o revoluci, v argumentaci jsou však jasné stopy mladočeské brožurové publicistiky a jejího pojetí pasivního odporu (Edv. Grégr, K objasnění našich domácích sporů, str. 27 a n.).

chybí v něm ani i přímé odmítání. Nedlouho před tím nalezl tento mladočeský odpor ke státnímu právu mluvčího v samotném Ed. Grégrovi, z jehož pera pochází i známá a mnohokrát citovaná věta, že české státní právo bez potřebné politické síly, která by mu dodala důrazu, nemá větší ceny než „fajfka tabáku".[42] Současně pak počali mladočeši zdůrazňovat i program tzv. práva přirozeného,[43] což na sklonku sedmdesátých let znamenalo nepochybně i reakci na dělnické hnutí, zejména na jeho prvé náběhy k řešení národnostní otázky.

Skutečně také program tzv. přirozeného práva, který vycházel v podstatě z myšlenky sebeurčení národa, měl k dělnickému internacionalismu blíže než státní právo ztělesňující buržoasní nacionalismus. Zároveň tím však vytvářelo mladočeské pojetí národního sebeurčení i podmínky k dalšímu vnikání buržoasního a zvláště pak maloburžoasního nacionalismu do dělnického hnutí.

•

Vznik prvé dělnické strany v Čechách vytvořil tedy kromě jiných důsledků i předpoklady pro to, aby se české dělnictvo vymanilo z vlivu státoprávního programu. Dovršení této významné skutečnosti vyplnilo období navazující bezprostředně na národní a demokratické hnutí, jež provázelo v Čechách boje o tzv. české vyrovnání. Uvážíme-li sílu této vlny, nesené právě ideami státoprávního boje, i když je široké vrstvy národa vykládaly po svém a tak vlastně překračovaly jejich rámec, pochopíme snad nejlépe, jak velký význam mělo oproštění se od těchto představ, jež znamenaly ve své době skutečnou kvintesenci nacionálního cítění českého měšťanstva. Proto je třeba vyznačit v sedmdesátých letech v českém dělnickém hnutí zejména tuto stránku jeho ideového vývoje, která vedla k odmítnutí státoprávního programu a která v celkovém pohledu představuje výrazný rys onoho procesu, jímž se formuloval samostatný ideový svět českého dělnictva a jeho třídní vědomí. A naopak třeba zdůraznit, že to byl nesnadný úkol, neboť státoprávní ideologie nebyla dlouho ještě mrtvou literou, hrajíc zejména mezi drobným českým měšťanstvem a živnostníky, právě tak jako na venkově, nemalou úlohu. Tím spíše je možno jen ještě jednou podtrhnout význam tohoto ideového boje, k němuž sáhli jeho nositelé vlastně hned nazítří po deklarantském hnutí.

[42] Edv. Grégr, *Naše politika. Otevřený list panu dru. Fr. L. Riegrovi*, 2. vyd., Praha 1876, str. 10—11.
[43] Edv. Grégr, *K objasnění*, str. 25, *Naše politika*, str. 12.

Das tschechische staatsrechtliche Programm in der Zeitperiode der Entstehung der ersten Arbeiterpartei in Böhmen

Valentin Urfus

(Zusammenfassung)

Die Wende der sechziger und siebziger Jahre sah in Böhmen das allmähliche Hinüberwachsen der Anfänge einer organisierten Arbeiterbewegung in Ansätze zur Bildung einer eigenen politischen Partei. In dieser Lage mußte die wachsende und erstarkende Arbeiterbewegung vor allem zu der tschechischen staatsrechtlichen Ideologie Stellung nehmen, denn das tschechische staatsrechtliche Programm blieb trotz des Scheiterns der Ausgleichsversuche der Grundstein der Politik der tschechischen Bourgeoisie und genoß auch weiterhin die Unterstützung von breiten Schichten, namentlich seitens der tschechischen gewerblichen Kleinbourgeoisie und des Landvolks. Eine wesentliche Rolle spielte hier bei der ideellen Verselbständigung der Arbeiterbewegung in Böhmen die Arbeiterjournalistik, vornehmlich die Zeitungen „Dělnické listy" (diese in den beiden Perioden ihres Erscheinens) und „Budoucnost". Auf ihren Spalten rangen sich führende Arbeiterkreise zu einer ausgeprägten Ablehnung des tschechischen staatsrechlichen Programms durch. Diese Ablehnung des tschechischen staatsrechtlichen Programms hatte ihre verchiedenen Seiten. Sie war vor allem ein sehr wesentlich bestimmender Umstand bei der Ausgestaltung einer selbständigen Ideenwelt der tschechischen Arbeiterschaft und ihrer Differenzierung von der „nationalen" Plattform der tschechischen Bourgeoisie. Vom ideellen Standpunkt war vielleicht ihr am meisten bezeichnendes Merkmal, daß sie die Ablehnung des staatsrechtlichen Programms mit der Forderung nach allgemeinem Wahlrecht verband, welches die Hauptforderung der Arbeiterschaft in jener Zeit bildete. Daraus ergab sich auch die grundsätzlich ablehnende Haltung der Arbeiterpresse gegenüber dem sog. passiven Widerstand, welcher die Grundlage der politischen Taktik der tschechischen Bourgeoisie blieb. Die entschiedene Ablehnung des tschechischen Staatsrechts, durch welche sich die Anfangsperiode der ersten Arbeiterpartei in Böhmen auszeichnete, hat zugleich dazu geführt, daß das tschechische staatsrechtliche Programm aufhörte ein gesamtnationales Programm zu sein, wie es insbesondere in der Zeitperiode der Volksbewegung für die böhmische Deklaration vom Jahre 1868 der Fall war.

Fašistická „sociální“ politika v době okupace

Jaroslav Houser

Období fašistické okupace znamenalo odstranění posledních zbytků formálních demokratických svobod, které ještě zůstaly z období buržoazní republiky. Diktatura buržoazie, zastíraná za předmnichovské republiky řadou zdánlivě demokratických institucí, objevila se nyní před masami pracujících v nezakryté podobě jako otevřená diktatura finančního kapitálu, jejíž nelidský teror byl namířen proti dělnické třídě a její avantgardě — komunistické straně.

Se změnou politického režimu změnila se značně i buržoazní sociální politika, jejímž výrazem v oblasti práva bylo zejména pracovní a sociální zákonodárství. Třídní podstata sociální politiky zůstala ovšem bez podstatných změn. Také fašistickým okupantům a kolaborující české a slovenské buržoazii, stejně jako buržoazii předmnichovské republiky, šlo především o to, upevnit menšími sociálními ústupky své politické panství. Rozdávání malých sociálně politických almužen pracujícím bylo spojeno s neslýchaně brutálním krvavým terorem (Bismarckova zásada: „Cukroví a bič“). Rozdíl od poměrů v buržoazní demokracii byl však neméně významný. Dělnictvo při provádění této fašistické sociální politiky bylo zbaveno jakýchkoliv koaličních práv a vydáno strašnému teroru. Výsledek sociálně politického almužnictví byl pak jen nepatrný, protože fašistická sociální politika ovlivnila jen malý okruh demoralizovaných živlů z řad pracujících.

Snaha oklamat masy a vyvolat v jejich řadách iluze, byla třídním motivem řady sociálně politických opatření v době okupace. Fašistický stát, jako dříve buržoazní republika, měl na některých sociálně politických opatřeních i přímý zájem. V popředí stály zájmy vojenské a zdravotní, které souvisely s potřebami vedení imperialistické války.

Sociální politika fašistických okupantů potřebovala také ideologii, které by bylo možno propagandisticky využít, aby fašistický stát dosáhl svých politických cílů. Za předmnichovské republiky sloužila tomuto účelu propagace názorů buržoazních politiků a přímo v řadách dělnictva ideologie reformismu a revizionismu. Fašismus se obešel bez pomoci reformistů

a snažil se působit na masy svou vlastní ideologií podvodného „arijského" národního socialismu.

V tomto směru byly typické výroky vedoucího tzv. německé pracovní služby Leye. Národní socialismus prý navazuje na revoluční myšlenky francouzské revoluce z roku 1789 a zajistí každému soukmenovci postavení ve společnosti, které odpovídá jeho schopnostem a výkonům. Tzv. říšský ministr práce Seldte prohlásil roku 1940, že v Německu neplatí již šlechtictví majetku, ale šlechtictví práce.[1]

Kolaborantská publicistika se předbíhala v nechutných chvalozpěvech na tzv. sociální vymoženosti v Německu, které byly vydávány za nový arijský socialismus. „Tento socialismus prý postavil práci na místo nejpřednější, stává se vůdčí ideou všeho života, buduje nový svět, vedený myšlenkou národně sociální a socialismus národní a arijský je prý socialismem XX. století. Psalo se přitom záměrně o jakési fašistické „sociální revoluci" a o tom, že ve všech oblastech státní politiky fašistického státu je prý možno odstranit třídní a zájmový boj a učinit základnu sociální politiky ideu sociálního míru.[2]

Fašistická ideologie útočila na oko na kapitalismus a zakrývala skutečnou podstatu kapitalistické ekonomiky fašistického státu. Převahu fašistického „sociálního" řádu nad dřívějšími poměry z období buržoazní demokracie odůvodňovala fašistická propaganda snížením nezaměstnanosti, které souviselo s přebudováním kapitalistické ekonomiky na válečnou. Podmanění evropských národů německým fašismem bylo líčeno jako revoluce práce, která zničila okovy zlata a hladu. Za děly jde prý „nový řád". Při této podivné „revoluci" byl odmítán jakýkoliv zásah do vlastnických poměrů, protože majetek je prý základním předpokladem pro stupňování sil jednotlivce i celého národa.[3]

Obdobným způsobem jako v tzv. protektorátě byla sociální demagogií zastírána podstata krvavé fašistické diktatury na Slovensku. Její ideologickou oporou byly papežské encykliky („Rerum novarum" Lva XIII. a „Quadragesimo anno" Pia XI.). Základní myšlenkou luďácké „sociální teorie" byla harmonická spolupráce všech tříd, vrstev a skupin společnosti.[4] Byla to prastará buržoazní myšlenka smíru práce s kapitálem, jímž byl mimo jiné zdůvodňován i ústavní zákaz stávek a jejich zavržení jako prostředku mzdového boje.[5]

[1] Práce a hospodářství, roč. 1940, str. 96, roč. 1942, str. 3 a násl. a roč. 1944, str. 227 a násl.

[2] Zprávy NOUZ, roč. 1941, č. 4, Zájmy horníků, roč. 1940, č. 25 a Práce a hospodářství, roč. 1940, str. 82 a n. a roč. 1943, str. 98.

[3] Práce a hospodářství, roč. 1940, str. 3 a n. a 102 a n. a roč. 1943, str. 178 a n. a 225 a n.

[4] S t a n e k I., *Zrada a pád*, Praha 1958, str 238 a n.

[5] R a p o š P., *Priemysel Slovenska za kapitalizmu*, Praha 1957, str. 110 a n.

Luďáčtí vůdcové prohlašovali, že slovenský národ tvoří „nediferencovanou společnost", že se skládá ze samých rolníků, dělníků, obchodníků, řemeslníků a inteligence. Přitom počítali mezi rolníky velkostatkáře, mezi řemeslníky továrníky atd. Aby zakryli třídní rozpory, vykřikovali, že „u nás není pánů" a že existují materiální předpoklady pro skutečné zájmové bratrství.[6] Tiso v této souvislosti prohlásil, že na Slovensku není kapitalistů.[7] Tuka po návratu ze Salcburku roku 1940 vyhlásil dokonce program jakési „sociální revoluce", v němž se opět mluvilo o jednotné frontě zaměstnanců a zaměstnavatelů a dělníkům byla slibována po vzoru různých buržoazních a reformistických sociálních politiků účast na zisku kapitalistických podniků.[8]

To byla řeč oficiální propagandy, která jak v tzv. protektorátě, tak i na Slovensku byla v ostrém rozporu se sociálně politickou praxí. Fašistická sociální politika na poli pracovního a sociálního zákonodárství se projevila stejným způsobem jako v Německu[9] — řadou nejreakčnějších opatření. Došlo zejména k opatřením protistávkovým, ke „gleichšaltování" odborových organizací, k zásahům do pracovních a mzdových poměrů, zavádějícím káznicový systém na závodech a soustavu nucené práce, a k laciné demagogii na poli tzv. sociální péče o pracující.

Pracovní a sociální zákonodárství, jež bylo výrazem fašistického teroru a poroby dělnické třídy, směřovalo zejména k těmto cílům:

1. lacinou sociální demagogií pokusit se získat mravně slabší elementy v řadách dělnické třídy;

2. zbavit dělnickou třídu legálních organizací a orgánů jejich fašistickým „usměrněním" a umlčet hlas uvědomělého dělnictva zavedením brutální kázně na závodech;

3. uvolnit a využít kádry pracovních sil pro účely válečného hospodářství.[10]

Do prvé skupiny patřila všechna, na první pohled líbivě vypadající, lineární zvýšení mezd a platů, která však byla jen zvýšením nominálním, protože reálná hodnota mezd a platů v důsledku válečné drahoty stále klesala. To byla celková tendence, jež se týkala nejen dělnických mezd, ale i platů zaměstnanců z řad maloburžoazie.

Již na začátku okupace bylo zavedeno v tzv. protektorátě státní řízení mezd. Právním základem pro tuto fašistickou mzdovou politiku bylo nařízení z 28. dubna 1939 (vl. nař. č. 118/1939 Sb.), které zavedlo schvalo-

[6] H y s k o M., *O protinárodnej politike ľudáckeho fašizmu*, Bratislava, 1954, str. 26 a n.
[7] S t a n e k I., *Zrada a pád*. Praha 1958, str. 239.
[8] Tamtéž, str. 259.
K u c z y n s k i J., *Die Geschichte der Lage der Arbeiter in Deutschland von 1789 bis in die Gegenwart*, II, Berlin 1953.
[10] *Přehled československých dějin*, III, 1918—1945, Praha 1960, str. 491 a n.

vání kolektivních smluv protektorátním ministerstvem sociální a zdravotní správy. Později byla tomuto schvalovacímu řízení podrobena jakákoliv úprava mzdových poměrů v podnicích, které měly aspoň 20 stálých zaměstnanců (vl. nař. č. 147/1939 Sb.). Podle těchto nařízení bylo projednáno a schváleno od 1. května do 31. prosince na 400 mzdových úprav.[11]

Mzdový diktát byl pak nezakrytě vyhlášen nařízením z konce roku 1939 (vl. nař. č. 330/1939 Sb.). Fašistický státní aparát začal v zájmu německých a českých kapitalistů mzdy prostě diktovat s vyloučením jakékoliv účasti dělnictva. Na podkladě nového nařízení vydalo ministerstvo sociální a zdravotní správy veliké množství vyhlášek pro jednotlivá pracovní odvětví, jichž počet dosáhl do konce roku 1942 130. V důsledku této mzdové politiky došlo někde ve velkých závodech k snížení dokonce i nominálních mezd. V ostatních závodech, kde došlo k zvýšení nominálních mezd, nedošlo ke zvýšení mezd reálných v důsledku postupující inflace.

Při provádění mzdových vyhlášek panovala naprostá zvůle kapitalistických zaměstnavatelů, jimž šel fašistický státní aparát všestranně na ruku. Zaměstnavatelé byli pokutováni jen tehdy, když zaměstnávali kvalifikované dělníky za černé mzdy, tj. vyšší, než jak stanovila mzdová vyhláška. K tomu docházelo ovšem jen v ojedinělých případech. Naproti tomu časté případy, kdy dělníci nedostávali ani vyhláškou stanovenou mzdu, byly blahovolně přehlíženy.

Sociálně demagogický ráz měly různé přídavky ke mzdám, vynucené válečnou drahotou. Tak např. koncem roku 1939 došlo k 10%nímu zvýšení mezd a platů (vyhláška z 29. 11. 1939) a roku 1940 byl zaveden obecný přídavek ke mzdám a platům ve výši 0,50 K za každou odpracovanou hodinu (nař. tzv. říš. prot. č. 22/1940).[12] Roku 1941 byly pak zavedeny přídavky početným rodinám (vl. nař. č. 441/1941 Sb.).

Platy tzv. protektorátních zaměstnanců byly zvyšovány celou řadou nařízení. Tak např. roku 1941 byly zavedeny drahotní přídavky (vl. nař. č. 126/1941 Sb.) a roku 1942 dostaly přídavky rozloučené manželky protektorátních zaměstnanců (vl. nař. č. 243/1942 Sb.). Také v těchto případech šlo o nominální zvyšování platů a jejich reálná hodnota s postupující válečnou drahotou klesala.

K celkovému stoupání nominálních mezd a platů docházelo v tzv. protektorátě zejména v letech 1939—1941. V lednu 1942 bylo pak vydáno nařízení o stabilizaci mezd a platů (vl. nař. č. 13/1942 Sb.) jímž bylo další stoupání mezd a platů zbrzděno. To se projevilo v dalším poklesu životní úrovně pracujících.

[11] Mach H., *Dva roky řízené mzdové politiky*, Práce a hospodářství, roč. 1941, č. 3, str. 43 a n.

[12] Potužil F., *Řízené hospodářství v českých zemích*, Praha 1941, str. 26 a n.

V této době nemohly pokles reálných mezd zakrýt ani oficiální statistiky. Tak např. v únoru 1942 byl vyhlášen u všech dělníků pokles reálných mezd o 0,3 %. Ve srovnání s březnem roku 1939 klesl index reálných mezd všech dělníků o 3,6 %, odborných dělníků o 4,5 %, pomocných dělníků o 4,1 % a pomocných dělnic o 3,4 %.[13] Přitom tyto údaje byly ještě neúplné a tendenční. Jejich neúplnost a lživost tkvěla zejména v tom, že nebyl brán zřetel v náležité míře k tzv. cenám na černém trhu při nedostatku životních potřeb za úřední ceny.[14]

Obdobný charakter měla fašistická mzdová politika na Slovensku. Také tam došlo k diktování mezd fašistickým státním aparátem. Zprvu byla volena cesta prohlášení dílčích kolektivních smluv, obsahujících mzdové sazby, za závazné pro všechny podniky daného oboru a později od roku 1940 bylo zmocněn k úpravě mezd předseda tzv. Ústredného úradu práce. Také ve slovenském fašistickém státě jako v tzv. protektorátě stoupaly jen nominální mzdy a jejich reálná hodnota se vzrůstem drahoty a s postupující válečnou inflací trvale klesala, takže nacističtí ředitelé slovenských podniků si libovali, za jaké nízké mzdy pracuje slovenské dělnictvo.[15]

Soustavný pokles reálných mezd slovenských dělníků, svědčící o jejich postupném zbídačování, ukazuje tato statistika.[16]

Rok	Index nominálních mezd	Oficiální index životních nákladů	Index reálných mezd dělníků
1939	100	100	100
1942	154	154	100
1943	166	183	91
1944	173	206	84

Oficiální slovenské statistiky udávaly, že průměrná mzda dělníka činila roku 1943 33,30 Kčs denně, tj. asi 830 Ks měsíčně. Měl-li dělník ženu a tři děti, činily náklady na tuto dělnickou rodinu i podle skromného úředního odhadu 1797 Ks měsíčně. Dělník byl proto odsouzen k živoření, k bídě a hladu.[17] Utrpení dělnické třídy se ještě zvyšovalo, stejně jako u českých dělníků přídělovým systémem životních potřeb, který nutil pracující na Slovensku opatřovat si životní potřeby na černém trhu za vyšší ceny.

Také na poli sociálního pojištění docházelo za okupace k nominálnímu

[13] Statistische Nachrichten, roč. 1942, str. 197.

[14] Olšovský R., Průcha V., Gebaurová H., Dobrý A. a Pražský A., *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918—1945*, Praha 1961, str. 582 a n.

[15] Lipták L., *Podrobenie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom v čase fašistického panstva*, Historický časopis SAV, roč. 1955, č. 1.

[16] Sirácky A., *Klérofašistická ideológia ľudáctva*, Bratislava, 1955, str. 65.

[17] Hysko M., *O protinárodnej politike ľudáckeho fašizmu*, Bratislava, 1954, str. 34.

zvyšování dávek, jež vypadalo na první pohled velmi slibně, ve skutečnosti však reálná hodnota dávek, přes tato nominální zvýšení, klesala. Lineární zvýšení starobních podpor, provedené v tzv. protektorátě roku 1940 (vl. nař. č. 266/1940 Sb.) bylo zfašizovaným odborářským tiskem komentováno jako sociální vymoženost, ačkoliv zdaleka neodpovídalo růstu drahoty. Souběžně s tím slibovali odborářští kolaboranti pracujícím příznivější úpravu starobního pojištění, stejným způsobem jako fašisté v Německu.[18]

Nominální zvyšování dávek sociálního pojištění, jež pokulhávalo za růstem cen, bylo prováděno celou řadou okupantských předpisů. Již v březnu 1940 byla zavedena určitá zvýšení ve formě čtvrtletních výpomocí k důchodům a zvýšením počtu tříd v nemocenském a důchodovém pojištění o dvě třídy (vl. nař. č. 112/1940 Sb.). V oboru hornického pojištění došlo k nominálnímu zvýšení dávek (starobních, invalidních, nemocenských a úrazových) roku 1939 (vl. nař. 298/1939 Sb.), roku 1940 (vl. nař. č. 112, 167, 286 a 427/1940 Sb.), roku 1941 (vl. nař. 315 a 398/1941 Sb.) a roku 1942 (vl. nař. č. 100/1942 Sb.).

Také ve slovenském fašistickém státě došlo k nominální valorizaci pojišťovacích dávek, a to o něco později, teprve roku 1942. V dalších letech byly poskytovány jednorázové drahotní přídavky z roku na rok (vl. nař. č. 42, 147 a 164/1942 Sl. z.). Rovněž slovenským hornickým provizionistům byly po dvakrát poskytnuty jednorázové výpomoci. Jejich úhrada byla získána buď mimořádnými příspěvky k pojistnému, k němuž byli zavázáni horníci, těžaři a revírní bratrská pokladna v Bratislavě (nař. č. 112/1940 Sl. z.). To znamená, že tento „sociální čin" slovenského fašistického státu, který měl proň získat sympatie v řadách horníků, nestál státní pokladnu ani haléř, protože úhrada na výpomoci byla získána z velké části buď přímo z prostředků horníků (příplatky k pojistnému) anebo nepřímo (ze jmění bratrské pokladny).[19]

Sociálně politickou demagogií byla dále nová úprava podpor v nezaměstnanosti a odstranění nenáviděného gentského systému (vl. nař. č. 101/1940 Sb.) v tak zvaném protektorátě, která byla provázena obvyklými propagačními řečmi představitelů kolaborující buržoazie.[20] Dosah nového opatření byl nepatrný, protože úředně zjištěná nezaměstnanost v tzv. protektorátě přikazováním do práce a rozvojem válečné výroby poklesla. V roce 1940 bylo např. hlášeno jen 10 000 nezaměstnaných. Existovala ovšem i nezaměstnanost skrytá, protože lidé bez práce vyhýbali se úřadům práce ze strachu z přikázání na nežádoucí místa, později přímo do Německa.

[18] Práce a hospodářství, roč. 1940, č. 1 a 3—4.
[19] Houser J., *Vývoj hornického pojištění*, Praha 1960, str. 141 a n.
[20] Klumpar V., *Sociální politika v roce 1940*, Práce a hospodářství, roč. 1940, str. 4 a n.

Sociálně politickým gestem, jehož účelem bylo dezorientovat masy slovenského rolnictva, byla pozemková reforma slovenského fašistického státu, jež byla prováděna od roku 1940. Byla to fraška, jež ponechala velký pozemkový majetek v rukou velkostatkářů a která přispěla k posílení kulackého živlu na slovenské vesnici tím, že půda vzatá Čechům a židům byla rozprodávána kapitálově silným kulakům. Bylo příznačné, že luďácký „Slovák" psal o tom, že 30hektarová kulacká hospodářství budou vytvářet „zdravý typ slovenského člověka".

Drobným rolníkům nepřinesla tato tzv. pozemková reforma prakticky ničeho, protože se půda nepřidělovala bezplatně, ale byla od státu prodávána za „řádnou cenu". Již tím byli drobní rolníci z pozemkové reformy vyloučeni.

Těžké sociální poměry, v nichž žil ve fašistickém slovenském státě drobný rolník, jsou patrny z úředních údajů o nákladech a příjmech na 1 ha obdělávané půdy drobnými rolníky a kulaky. U drobného rolníka s výměrou do 5 ha činily tyto náklady v rostlinné produkci 91,33 Ks a příjmy 156,16 Ks. U rolníků nad 20 ha, tedy kulaků, činily peněžní náklady 83,06 Ks, ale příjmy 479,86 Ks. Do peněžních nákladů nebyla přitom započítána práce, kterou kulak obstarával levnými pracovními silami buď v námezdním poměru anebo využitím práce drobných rolníků za použití potahů.[21]

Zjevnou sociální demagogií bylo dále sociální almužnictví organizované na širokém základě po vzoru německé „Winterhilfe", a to jak v tzv. protektorátě, tak i v slovenském fašistickém státě. Podobný charakter měla i tzv. rodinná mzda (příspěvky na děti), zavedená na Slovensku roku 1941, která byla doprovázena silnou propagační akcí luďáků. Za sociální vymoženost luďáckého státu byla vyhlašována i dovolená na zotavenou, jejíž maximální hranice byla 10 dní a zájezdy dělníků na rekreaci v akci „Usmievavé Slovensko".[22]

Také některá opatření na poli bytové péče vypadala na první pohled líbivě, ve skutečnosti měla vysloveně reakční ráz a poskytovala v tzv. protektorátě privilegia Němcům na úkor českých pracujících.

Příchod českých uprchlíků z pohraničních okresů roku 1938 a 1939 a pozdější přesuny obyvatelstva neobyčejně zesílily bytovou tíseň. Proto došlo v tzv. protektorátě k vydání předpisů umožňujících zásahy do práv majitelů domů a bytů (vl. nař. č. 288/1938 Sb. a č. 462/1941 Sb.) a rozšiřujících pravomoc obcí (vl. nař. 177/1941 Sb., č. 103 a 220/1943 Sb. a čís. 14/1944 Sb.). Roku 1944 byl dokonce zřízen zvláštní úřad pro hospodaření s obytnými místnostmi (vl. nař. č. 166/1944 Sb.). Těmito opatřeními se

[21] H y s k o M., *O protinárodnej politike ľudáckeho fašizmu*, Bratislava 1954, str. 30 a n.
[22] S t a n e k I., *Zrada a pád*, Praha, 1958, str. 256 a n.

však těžké bytové poměry pracujících nezlepšily, ale naopak každým válečným rokem zhoršovaly. Při provádění bytových opatření hájila si buržoazie své byty úplatky a privilegia Němců zůstala vůbec nedotčena.

Mnohem temnější kapitolu sociálních poměrů za okupace představují teroristické zásahy fašistického státu proti stávkám, odborovým organizacím a závodním radám a opatření zavádějící otrockou kázeň na závodech a další podobného teroristického rázu.

Stávkové hnutí vypukalo za okupace živelně, a to jak v tzv. protektorátě, tak i ve slovenském fašistickém státě přes zběsilý teror státního aparátu. K zákazu stávek došlo velmi záhy. První stávková vlna v roce 1939 (např. stávky na Hodonínsku) dala podnět k vyhlášení zákazu stávek, a to cestou opatření zemských presidentů podle zákona o organizaci politické správy (§ 3 zák. č. 125/1927 Sb.). Stalo se tak v červnu roku 1939.[23] Téměř současně bylo zakázáno stávkovat i slovenským dělníkům, a to v ústavě fašistického státu (čl. 87).

Fašistický teror byl namířen proti všem organizačním formám dělnické třídy, tedy také proti hnutí odborovému a družstevnímu. Právní základnu pro represi v tomto směru vybudovala již Beranova vláda tzv. druhé republiky. Její nařízení z roku 1939 (vl. nař. č. 9/1939 Sb.), umožňovalo usměrňování spolků a družstev. Státní správa byla oprávněna stanovit, že další činnost spolku nebo družstva se činí závislým na plnění řady podmínek. K dozoru nad činností sdružení mohl být dosazen zvláštní orgán, jemuž musela být dávána ke schválení všechna nebo některá usnesení. Některé nebo všechny orgány sdružení mohly být rozpuštěny a dosazeny orgány jiné. Sdružení mohla také být libovolně slučována.

K násilnému sloučení jednotlivých již dříve po fašisticku usměrněných odborových ústředen došlo 30. června 1939.[24] Bylo sloučeno 9 odborových central: Odborové sdružení, Obec dělnická, Národní sdružení, Odborový střed, Ústřední jednota středostavovských zaměstnanců, Národní liga, Dělnický syndikát, Republikánské ústředí a Říšská odborová rada křesťanských odborových organizací. Nová fašistická odborová centrála byla nazvána „Národní odborová ústředna zaměstnanecká" (NOUZ). Nové správní orgány byly vzápětí po fašisticku jmenovány ministrem vnitra.[25]

Sloučení a usměrnění odborových organizací bylo prostředkem k odzbrojení dělnické třídy, která tak byla zbavena koaličního práva. Tato okolnost byla koupenou odborovou žurnalistikou lživě vykládána jako jakýsi sociální pokrok, z něhož budou mít prospěch dělnické masy. Nebylo bez významu, že rozhodující místa v nové „gleichšaltované" odborové

[23] K r á l V., *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938—1945*, Praha 1959, str. 68 a n.

[24] Výměr ministerstva vnitra č. 15.858 z 30. 6. 1939.

[25] Výměr ministerstva vnitra č. 39.052 z 3. 8. 1939.

ústředně zaujaly dřívější centrály úřednické, které často ani dělnictvo ve svých řadách neměly a jež byly dělnictvem pokládány za nezakrytě žlutácké.[26] Rozhodující slovo ve fašistických odborech měli agrárničtí „odboráři" a aparátníci fašistických nebo polofašistických odborových ústředen, které měly za předmnichovské republiky poměrně malý počet členů. K nim se připojili reformističtí odboráři druhu kolaboranta Arno Haise.

Okupanti si byli vědomi, že kolaborující fašističtí odboroví předáci nezaručují ještě spolehlivost NOUZu, kde komunisté pracovali ilegálně. Došlo proto k opatřením, která měla zbavit NOUZ nespolehlivých funkcionářů. V srpnu 1941 si okupanti vynutili vydání nařízení (vl. nař. č. 347/1941 Sb.), podle něhož mohly odborové organizace slučovat, převádět členstvo z jedné organizace do druhé, disponovat s odborovým jměním a rozpustit všechny nebo některé odborové orgány a na jejich místo jmenovat orgány jiné. Byla to opatření, která měla z odborového hnutí odstranit všechny funkcionáře, kteří nebyli povolnými nástroji okupantů.

Souběžně s fašizací odborů byla dělnická třída zbavena i zastupitelstva zaměstnanců na závodech, závodních rad a výborů. Okupanti a jim přisluhující kolaborující buržoazie sice tyto orgány nezrušili, ale zbavili je všech demokratických rysů, pokud je měly. Funkční období dosavadních závodních rad a výborů bylo prodlužováno, tj. volby odkládány (vl. nař. č. 146 a 281/1940 Sb., č. 234/1941 Sb.) a bylo zaváděno jmenování členů ministerstvem hospodářství a práce. Členem těchto „zastupitelských" orgánů se mohl stát jen ten, kdo svou „politickou" bezúhonností skýtal záruku, že bude vzorně jako zástupce zaměstnanců vykonávat vždy řádně své povinnosti (vl. nař. č. 73/1943 Sb.).

Usměrnění odborů a závodních rad a výborů šlo ruku v ruce s útokem na sociální pojištění a jeho nositele. Ze sociálního pojištění byly odstraněny jakékoliv stopy demokratické správy a majetkové rezervy nositelů sociálního pojištění v tzv. protektorátě byly prakticky konfiskovány. Stalo se to jednak tím, že majetkové rezervy byly rozdělovány mezi nositele sociálního pojištění v pohraničním odstoupeném území a všechen zbylý majetek, který byl uložen v cenných papírech anebo jenž byl ve volných finančních prostředcích, byl postoupen německým finančním orgánům.

Mezi opatření, zbavující dělnickou třídu jejích elementárních práv a podřizující ji otrocké disciplíně, patřily předpisy o pracovních útvarech a kárných pracovních táborech. Pracovní útvary byly zřízeny již v říjnu 1938 (vl. nař. č. 223/1938 Sb.). Jejich účelem bylo nahnat nezaměstnané po fašisticku do uniforem a nasadit jim pouta vojenské disciplíny.

Porušení disciplíny v pracovních útvarech mohlo vést k zařazení příslušníka pracovního útvaru do kárného pracovního tábora (vl. nař. č. 72

[26] Práce a hospodářství, roč. 1940, č. 1 a 3—4.

a 188/1939 Sb.). Do těchto táborů byly kromě toho zařazovány osoby práce se štítící. Tento pojem byl vykládán velmi široce a bylo ho používáno proti všem fašistickému režimu tzv. druhé republiky nepohodlným dělníkům. Zařazení do kárných pracovních táborů bylo trestem, nebyla však určena doba trvání trestu. Propuštění z těchto táborů bylo ponecháno na vůli velitelství tábora. Zařazené osoby neměly být totiž propuštěny před uplynutím 3 měsíců po zařazení a po této době sice mohly, ale nemusely být propuštěny. Povinnost propustit člena kárného pracovního tábora nastala jen tehdy, stal-li se tělesně nebo duševně nezpůsobilý k pobytu v táboře nebo byl-li povolán k výkonu vojenské služby. V ostatních případech panovala naprostá libovůle. Bylo příznačné, že pracovní doba v kárných táborech byla určena jen dolní hranicí. Mělo se tam pracovat nejméně 48 hodin týdně. Zařazené osoby neměly přirozeně nárok na dovolenou.

Podle všech těchto znaků kárné pracovní tábory nebyly ničím jiným než typem koncentračních táborů, které zavedla fašistická Beranova vláda tzv. druhé republiky ještě před vojenskou okupací roku 1939.

Káznicový režim se později v době přímé fašistické okupace přenesl do všech závodů. Jeho legalizací bylo nařízení z roku 1942 (vl. nař. č. 404/1942 Sb.), jež výslovně zakazovalo zaměstnancům odpírat práci přikázanou jim zaměstnavatelem, zpomalit pracovní výkon a rušit řádný běh práce. Zaměstnavatelé získali disciplinární právo nad zaměstnanci a ve vážnějších případech stanovil tresty úřad práce.

Jiným teroristickým opatřením namířeným proti pracujícím, byla praxe nositelů sociálního pojištění namířená proti rodinám po politických vězních. Sociální pojišťovny prostě zastavovaly výplatu dávek osobám, které byly vzaty do vazby a tím jejich rodiny byly vydány bídě a hladu. Tato nelidská praxe prováděná fašistickými okupanty byla roku 1944 legalizována (vl. nař. č. 292/1944 Sb.).

Fašistický okupantský teror se soustředil na poli organizace práce na hlavní úkol válečného hospodářství, tj. na začlenění a využití pracovních sil v tzv. protektorátě i ve slovenském fašistickém státě ve válečné výrobě.

Za tím účelem byl učiněn především útok na 8hodinovou pracovní dobu, která byla v tzv. protektorátě opuštěna roku 1940 (vl. nař. č. 334/1940 Sb.). Ministr sociální a zdravotní správy byl zmocněn, aby prodloužil administrativní cestou práci přes čas až o 2 hodiny denně. Zmocnění využil plně fašistický aparát okupantů a tak byla zavedena 10hodinová denní, resp. 60hodinová týdenní pracovní doba (v některých případech i denní 12hodinová pracovní doba).

Velký rozsah práce přes čas doznávaly i oficiální statistiky přes jejich neúplnost. Tak např. v říjnu 1941 dosahovala práce přes čas již téměř miliónu hodin měsíčně (954 000) proti lednu 1939, kdy činila jen 17 296 ho-

din. Roční počet hodin přes čas stoupal takto: v roce 1939 1 141 034, v roce 1940 2 991 901 a v roce 1941 7 689 562.[27]

Pracovní doba byla při tom prodlužována ještě řadou dalších opatření v kapitalistických podnicích obvyklých, k nimž blahovolně přihlížely okupantské úřady. Bylo to např. zkracování a odstraňování pracovních přestávek. Roční pracovní doba byla prodlužována redukcí svátků (vl. nař. č. 385 a 440/1940 Sb. a č. 336/1942 Sb.).

Rovněž na Slovensku došlo k prodlužování pracovní doby v podstatě stejným způsobem jako v tzv. protektorátě. Faktický stav byl přitom mnohem horší než stav legální, protože úřady fašistického státu blahovolně trpěly prodlužování legální pracovní doby. U zemědělských dělníků byla zcela běžným zjevem 11hodinová pracovní doba i delší.[28]

Hlavní snahou fašistických okupantů bylo přímé využití pracovních sil Čechů a Slováků pro německé válečné hospodářství. K tomu bylo zapotřebí zrušit formální buržoazní svobodu sjednávání pracovních poměrů a zavést režim nucené práce.

Prvním krokem v tomo směru bylo nařízení z roku 1939 (č. 109/1939 Sb.), jež zakazovalo zemědělským dělníkům opustit bez souhlasu okresního úřadu práci v zemědělství. Nedlouho nato bylo vydáno nařízení, podle něhož mohli být dělníci z průmyslových závodů přikazováni k zemědělským pracím (vl. nař. č. 177/1939 Sb.). V pozdější době bylo toto nařízení obnovováno a jeho provádění přeneseno na úřady práce (vl. nař. č. 250/1939 Sb.).

Když vypukla v září 1939 válka, bylo vydáno nařízení, jež zakazovalo volné rozvazování nebo zrušení pracovního poměru bez souhlasu úřadu práce (č. 323/1939 Sb.). Nejdříve bylo těchto předpisů použito v kovoprůmyslu, zemědělství a lesnictví. V letech 1941 a 1942 bylo nařízení novelizováno a jeho ustanovení byla zostřena (vl. nař. č. 46/1941 Sb. a č. 10/1942 Sb.). Novely obsahovaly základní předpisy okupantského režimu nucené práce. Každý pracovní (učební) poměr mohl být sjednán nebo rozvázán jen se souhlasem úřadu práce. Tato zásada znamenala průlom do dosavadního civilistického pojetí pracovní smlouvy v buržoazním právu. Buržoazie v období fašismu opustila tak všechna hesla o svobodě občana a o svobodné smlouvě, která kdysi vyhlásila.

Přikazování k práci prováděly pověstné úřady práce, zřízené již v červenci 1939 (vl. nař. č. 193/1939 Sb.). Byly zřízeny pro obvod jednoho nebo několika politických okresů. Kromě toho mohly být zřízeny zemské úřady práce v Praze a v Brně. Tyto nové úřady obstarávaly úkoly dosavadních veřejných zprostředkovatelen práce, zřízených podle nařízení z roku 1937

[27] Statistische Nachrichten, roč. 1942, str. 130.
[28] H y s k o M., *O protinárodnej politike ľudáckeho fašizmu*, Bratislava 1954, str. 35 a 36.

(vl. nař. č. 216/1937 Sb.). Příslušnost úřadů práce byla podstatně rozšířena v letech 1941 a 1942 (vl. nař. č. 46 a 192/1941 Sb. a č. 10, 58, 154 a 316/1942 Sb.), zejména tím, že úřady práce dávaly souhlas ke sjednávání a rozvázání pracovního poměru a dostaly rozsáhlou pravomoc a přikazování do práce, a to i mimo hranice tzv. protektorátu, tj. do Německa. Sídla a obvody úřadů práce a jejich poboček stanovily vyhlášky ministra sociální a zdravotní správy (č. 30/1940 Sb., č. 58/1941 Sb. a č. 206/1942 Sb.).

Okupantský režim nucené práce umožňovala řada dalších předpisů okupačního práva. Především to bylo nařízení o všeobecné pracovní povinnosti, jež se vztahovalo na všechny muže od 16 do 50 let (vl. nař. č. 190 a 195/1939 Sb.). Systém nucené práce symbolizovaly pracovní knížky, zavedené roku 1941 pro všechny osoby v pracovním poměru starší 14 let (vl. nař. č. 241/1941 Sb.), které umožňovaly okupačnímu státnímu aparátu potřebnou evidenci pracovních sil. Včleňování do práce měly usnadnit i podpory, jejichž význam pro pracující byl nepatrný, protože byly vypláceny ve znehodnocené protektorátní měně (vl. nař. č. 250/1943 Sb.). Již roku 1942 byl zmocněn ministr spravedlnosti a justiční úřady povolovat odklady a přerušení trestů na svobodě, jestliže práce odsouzených byla v zájmu válečného hospodářství (vl. nař. č. 130 a 131/1942 Sb.). Také buržoazní poradenství mládeže, vzniklé za předmnichovské republiky, bylo využito ku včleňování mladistvých do práce (vl. nař. č. 433/1941 Sb.). Rovněž nová úprava učebních poměrů (vl. nař. č. 200/1943 Sb.) a stanovení učebních oborů (vl. nař. č. 33 a 379/1944 Sb.) a praktického výcviku v zemědělství (vl. nař. č. 381/1942 a č. 236/1943 Sb.) byly diktovány snahou zajistit výcvik učňů pro potřebu německého válečného hospodářství.

Účelem válečného hospodářství a pracovního nasazení sloužila i opatření proti zastavení provozu závodů a proti hromadnému propouštění zaměstnanců. Šlo v podstatě o prodloužení platnosti zákona z roku 1937 (č. 253/1937 Sb.) z předmnichovské republiky (vl. nař. č. 91 a 149/1939 Sb.). Později za okupace byly tyto předpisy nahrazeny novými (vl. nař. č. 238/1939 Sb.), jež např. ukládaly propuštěným zaměstnancům povinnost přijmout i ve výpovědní lhůtě zaměstnání, jež jim úřad práce určí. Roku 1943 byla dána široká zmocnění ministru hospodářství a práce, aby zastavoval a slučoval podniky a aby tak byly uvolněny pracovní síly k válečně důležitým úkolům.

Totální pracovní nasazení vrcholilo roku 1944, kdy bylo vydáno v tomto směru široké zmocnění tzv. protektorátním úřadům. Nařízení (č. 177/1944 Sb.) zmocňovalo ministry a vedoucího pozemkového úřadu, aby nařizovací cestou sami učinili všechna opatření, jichž je v jejich oboru zapotřebí k provedení totálního válečného nasazení a k nimž by bylo jinak zapotřebí zákona nebo vládního nařízení. Tímto širokým zmocněním měl být legali-

zován vrcholící fašistický teror okupantů, kteří nakládali s porobeným českým národem jako s bezprávnými otroky.

Obdobně jako v tzv. protektorátě došlo ve fašistickém slovenském státě k řadě opatření, jejichž cílem bylo využití slovenských pracujících pro účely německého válečného hospodářství. Již na začátku existence ľudáckého státu došlo k dohodě s Německem o vyslání tisíců slovenských dělníků na otrocké práce do Německa. Roku 1940 byla pak na Slovensku zavedena pracovní povinnost. V témže roce byl zřízen „Ústredný úrad práce" (čl. 147/1940 Sl. z.), jenž uvolnil německým fašistům na válečné práce statisíce slovenských dělníků. Po vzoru německé pracovní služby byla vytvořena „Slovenská pracovní služba", určená pro mládež ve věku od 18 do 25 let.

Zavlékání českých a slovenských pracujících na práce do Německa bylo nejkrutější kapitolou totálního nasazení. Počet pracujících, kteří byli na tyto práce nahnáni, se odhaduje na 600 000, z čehož bylo 200 000 Slováků.[29] Byly to práce v továrnách, těžké nádenické práce a odklízení trosek v bombardovaných německých městech, kde čeští a slovenští pracující hynuli při náletech. Koncem války přistoupili fašističtí okupanti k povolávání celých ročníků mládeže do Německa. Tento osud postihl ročníky 1918—1922 a později ke konci roku 1943 byl nábor rozšířen ještě o ročníky další.

V Německu nasazení dělníci byli mzdově diskriminováni a bylo s nimi zle nakládáno. Jejich tábory se valně nelišily od koncentračních táborů. Fyzické tresty byly na denním pořádku. Pro sebemenší porušení kázně byli provinilci posíláni do kárných táborů.

Komunisté vedli za okupace v ilegalitě důsledný boj proti káznicovému systému na závodech a proti soustavě nucené práce. V moskevském rozhlase odhaloval pravou podobu otrocké práce s. Gottwald. Pranýřoval diskriminaci českých a slovenských pracujících a brutální teror na závodech. Vyzýval pracující k masovým akcím proti okupantům na závodech.[30]

Boj proti sociální demagogii, káznickému režimu na závodech a soustavě nucené práce se tak stal významnou složkou národně osvobozenského boje českého a slovenského národa, vedeného komunisty proti fašistickým okupantům. Ukazují to velmi zřetelně dílčí stávky, k nimž docházelo v tzv. protektorátě v létě 1941 a jejichž cílem hlavně bylo zlepšení zásobování a zvý-

[29] Neúplné oficiální statistiky podávají v tomto směru jen zkreslený obraz, operují však přesto vysokými čísly. Tak např. za léta 1939—1942 byl uváděn počet nasazených z tzv. protektorátu do „ostatního říšského území" číslem 326 906, k čemuž by bylo třeba ještě připočíst 31 755 zaměstnanců přecházejících každodenně hranice tzv. protektorátu za prací v Německu. (Statistische Nachrichten, roč. 1943, str. 95).

[30] Gottwald Kl., *Spisy IX.*, Praha 1954, str. 262 a n. a 274 a n., *Spisy X.*, Praha 1954, str. 35 a n., 160 a n., 294 a n. a *Spisy XI.*, Praha, str. 98 a n., 140 a n. a 197 a n.

šení hladových mezd, tedy otázky hospodářské a sociální. Iniciátorkou stávek byla komunistická strana, jejíž vliv mezi masami pracujících přes krutý teror stále rostl.

Stále se zostřující teror gestapa přinutil dělnickou třídu přejít od dílčích stávek k sabotážním akcím. Zde pak byla německému fašismu zasažena zdrcující rána. Heslo komunistů „Pracuj pomalu" našlo mezi pracujícími masami Čechů a Slováků mohutný ohlas. Zmetkovitost vyráběného zboží neobyčejně vrostla. Byly poškozovány stroje a ničeny telekomunikace. Množil se organizovaný absentismus na závodech. Sabotážní akce vzrůstaly až do konce války. Byly nejsilnější tam, kde byla dělnická třída nejuvědomělejší, v okolí Prahy, na Plzeňsku, Brněnsku a Ostravsku. Nakonec fašističtí okupanti posílali na sabotážní hlídky české dělníky, kteří byli činěni za sabotážní akce osobně odpovědnými a bylo jim vyhrožováno přísnými tresty.

Všechna tato teroristická opatření neodvrátila dělnickou třídu vedenou komunisty pracujícími v ilegalitě od boje proti německému fašismu. Boj za každodenní sociálně politické požadavky pracujících byl tak i v době fašistické okupace významnou složkou revolučního boje dělnické třídy a přispěl podstatnou měrou k osvobození našich zemí od fašistických okupantů.

Die faschistische Sozialpolitik während der Okkupation

Jaroslav Houser

(Zusammenfassung)

Die faschistische Okkupation hat einschneidende Veränderungen im Bereich der Sozialpolitik gebracht, deren Ausdruck auf dem Gebiet des Rechts namentlich die arbeitsrechtliche und sozialpolitische Gesetzgebung war. Es veränderte sich vor allem die Ideologie der bürgerlichen Sozialpolitik. Der reformistische und revisionistische sozialpolitische Illusionismus wurde durch die faschistische Propaganda des „arischen Sozialismus" abgelöst und in der Slowakei wurden außerdem verschiedentlich klerofaschistische Klassenversöhungstheorien verkündet.

Die arbeitsrechtliche und sozialpolitische Gesetzgebung, die Ausdruck des gegen die Arbeiterklasse gerichteten faschistischen Terrors war, verfolgte folgende Ziele:

1. durch billige sociale Demagogie zu versuchen die moralisch schwächeren Elemente in den Reihen der Arbeiterklasse zu gewinnen,

2. die Arbeiterklasse ihrer legalen Organisationen und Organe durch deren faschistische Gleichschaltung zu berauben und durch die Einführung von brutaler Disziplin in den Betrieben die klassenbewußte Arbeiterschaft zum Schweigen zu bringen,

3. die Kader der Arbeitskräfte für Zwecke der Kriegswirtschaft freizumachen und auszunützen.

In die erste Gruppe gehörten alle — im sog. Protektorat und im sog. Slowakischen Staat (auf dem ersten Blick günstig anmutenden Lohn- und Gehaltserhöhungen), welche aber nur nominelle Erhöhungen waren, denn der reale Wert der Löhne und Gehälter sank beständig infolge der Kriegsteuerung.

Ein düsteres Kapitel der sozialen Verhältnisse während der Okkupation waren die faschistischen Maßnahmen gegen Streiks, die Gewerkschaftsorganisationen und Betriebsräte, sowie Maßnahmen zur Einführung von sklavischer Disziplin in den Betrieben. Die Gleichschaltung der Gewerkschaften und Betriebsräte und Kommittees ging Hand in Hand mit Angriffen auf die Sozialversicherung und ihre Träger. Die Arbeitszeit in den Betrieben wurde auf 10 bis 12 Stunden täglich verlängert.

Hauptmerkmal der faschistischen Okkupation war die direkte Ausnützung der tschechischen und slowakischen Arbeitskräfte für die deutsche Kriegswirtschaft. Zu diesem Zwecke war es nötig die formalen bürgerlichen Freiheiten bei den Arbeitsverhältnissen aufzuheben und ein Regime der Zwangsarbeit einzuführen. Der totale Arbeitseinsatz erreichte seinen Höhepunkt im Jahre 1944, als die sog. Protektoratsbehörden für diese Zwecke praktisch unbegrenzte Vollmachten erhielten.

Die Verschleppung der tschechischen und slowakischen Werktätigen auf Arbeit nach Deutschland war das grausamste Kapitel des totalen Einsatzes. Die Zahl der auf diese Weise verschleppten Werktätigen wird auf 600 000 geschätzt, davon 200 000 Slowaken.

Alle diese terroristischen Maßnahmen haben die durch die in Illegalität tätigen Kommunisten geführte Arbeiterklasse nicht vom Kampfe gegen den Faschismus abgehalten. Der Kampf für die tagtäglichen sozialpolitischen Forderungen der Werktätigen wurde während der faschistischen Okkupation zum bedeutenden Bestandteil des revolutionären Kampfes der Arbeiterklasse und trug wesentlich zur Befreiung unserer Länder von der faschistischen Okkupation bei.

Útoky předúnorové reakce na znárodnění

Jaroslav Houser

Předúnorové období našeho lidově demokratického státu bylo dobou upevňování politické moci dělnické třídy a souběžně s tím dobou hlubokých revolučních zásahů v ekonomické oblasti, které znamenaly realizaci socialistických postulátů naší národní a demokratické revoluce. Tyto zásahy se především týkaly československého průmyslu, jenž byl vyrván z rukou kapitalistů a dán do rukou pracujícího lidu. Znárodňovací proces měl dvě stránky. Nešlo jen o převod vlastnictví výrobních prostředků na lidově demokratický stát, nýbrž i o vybudování organizační struktury znárodněného průmyslu, jež by umožňovala efektivnost výroby, růst produktivity práce a v důsledku toho i soustavné zvyšování životní úrovně pracujících. Znárodňovací proces v obou těchto svých složkách probíhal nezadržitelně vpřed přes útoky předúnorové reakce, jejíž úklady byly zmařeny ve vítězném únoru roku 1948.

Prvním krokem na této cestě, jakousi předehrou znárodnění, bylo zřizování národních správ, k němuž došlo bezprostředně po osvobození, již v revolučních květnových dnech roku 1945. Národní správy představovaly velmi významný socialistický prvek národní a demokratické revoluce, protože byly průlomem do kapitalistického panství nad výrobními prostředky.

Národní správy byly dosazovány v závodech a v bankách, které patřily Němcům a Maďarům a také v továrnách a v bankách domácí zrádné buržoazie. Dosazovaly je národní výbory ve spolupráci se závodními radami, zprvu zcela revoluční cestou, vzápětí však již na novém legálním základě (dekret č. 5/1945 Sb.). Mezerovitost a mnohdy i nejasnost právní úpravy národních správ ztěžovaly značně boj komunistů za jejich důsledné provádění a umožňovaly podkopy reakční buržoazie proti této revoluční instituci.

Úkolem komunistů bylo zajistit operativní řízení a účinné vedení v podnicích, které se dostaly do národní správy.[1] Kl. Gottwald ocenil velkou pra-

[1] O tom mluvil již Košický program: „V podnicích, které budou vzaty pod národní správu dosadit schopné a iniciativní technické a obchodní vedení, které by zajistilo úspěšný provoz podniků pod všeobecným vedením státních a hospodářských orgánů." (Program vlády Národní fronty Čechů a Slováků z 5. 4. 1945.)

vomoc, kterou dostaly cestou národních správ závodní rady a odborové organizace, přitom však zdůrazňoval, že dělnická třída převzala velkou odpovědnost před celým národem a že musí dokázat, že závody pod novým vedením budou pracovat lépe, než pracovaly pod vedením dřívějších pánů.[2]

Národní správy neznamenaly ještě zásah do kapitalistického vlastnictví a expropriaci kapitalistů. Jejich význam spočíval v tom, že dělnická třída jejich prostřednictvím, za pomoci národních výborů, závodních rad a odborových skupin, ovládla všechny větší závody a učila se je řídit. Velké rozšíření národních správ ocenil Kl. Gottwald, když hodnotil v červnu 1945 výsledky vlády Národní fronty.[3] Koncem srpna 1945 řídily národní správy výrobu již v 9045 závodech s 923 486 zaměstnanci.[4] To je svědectvím o velikosti průlomu do kapitalistického panství nad výrobními prostředky.

Hlavní ránu kapitalismu v naší zemi zasadila dělnická třída znárodňovacími dekrety v říjnu 1945. Situace k vytyčení požadavku znárodnění dozrála pro komunistickou stranu již v letních měsících roku 1945. Komunisté nečekali na svolání Prozatímního národního shromáždění a žádali znárodnění bank, peněžnictví, klíčového průmyslu a všech podniků s více než 500 zaměstnanci a některých důležitých závodů nad 150 zaměstnanců. Buržoazie nebyla tehdy s to postavit se otevřeně proti těmto požadavkům a proto se snažila pouze znárodnění oddálit, po případě omezit.

Spojeným tlakem komunistů ve vládě a akcí lidových mas zdola byla nakonec buržoazie přinucena ustoupit a president Beneš podepsal dekrety o znárodnění (č. 100, 101, 102 a 103/1945 Sb.), jež znamenaly obrovský průlom již i do vlastnických poměrů kapitalistů. Z jejich rukou bylo tehdy vyrváno 100 % báňského a horního průmyslu, 99 % energetického průmyslu, 77 % průmyslu chemického a 73 % kovoprůmyslu. Ve znárodněných průmyslových podnicích pracovalo 62 % všech zaměstnanců v průmyslu.[5]

Znárodňovací dekrety obsahovaly již celou řadu předpisů upravujících organizaci a řízení národních podniků, které byly doplněny statutem národních podniků průmyslových (vl. nař. č. 6/1946 Sb.) a statutem národních podniků potravinářských (vl. nař. č. 77/1946 Sb.), takže souběžně s převodem vlastnictví znárodněných podniků na lidově demokratický stát byly položeny základy nové organizační struktuře národních podniků.

Souhrnně lze předúnorovou organizační soustavu národních podniků průmyslových označit za systém trojčlánkový. Vrcholným řídícím orgánem bylo ministerstvo (průmyslu nebo výživy), druhý stupeň představovaly ústřední, na Slovensku oblastní orgány, a třetím stupněm byly samy národní podniky. U bank, jež měly též postavení národních podniků, byla situace

[2] Gottwald Kl., *Spisy XII*, Praha 1955, str. 63.
[3] Tamtéž, str. 62.
[4] *Dějiny KSČ*, Praha 1961, str. 482 a n.
[5] Tamtéž, str. 494 a n.

poněkud odlišná. K jednotnému vedení společných věcí bank měla vláda zřídit na návrh ministerstva financí Ústřední správu bank. Za účelem jednotného vedení soukromého pojišťovnictví měla být zřízena Pojišťovací rada.

Vnitřní organizační struktura národních podniků zahrnovala orgány rozhodující, výkonné a dozorčí. Rozhodujícím orgánem průmyslových a potravinářských podniků bylo představenstvo v čele s ředitelem. Oprávnění zastupovat národní podnik navenek příslušelo jen řediteli, po případě jeho náměstku. Představenstvo jako kolegiální rozhodující orgán se při tom neosvědčilo, protože jeho existence byla v rozporu se zásadou vedení podniku jednou osobou. Představenstva přijímala kromě toho pravomoc, jež by jinak příslušela odborové organizaci a byla využívána předúnorovou reakcí k paralyzování účinného chodu podniků. Výkonným orgánem podniků byl ředitel a jeho náměstek, resp. náměstkové. Interním dozorčím orgánem u bank byla dozorčí rada.

Řízení národních podniků průmyslových a potravinářských příslušelo ústředním (oblastním) orgánům, jež byly rovněž národními podniky a samostatnými právnickými osobami. Již 12. března 1946 bylo zřízeno 11 těchto orgánů pro jednotlivá klíčová odvětví průmyslu.

Ústřední, resp. oblastní orgány byly jakousi vzdálenou obdobou nákupních, prodejních, cenových a kontigentních kartelů z doby kapitalismu a rozvíjely vlastní podnikatelskou činnost, zejména se zabývaly obstarávám a odbytem výrobků jim podřízených národních podniků. Kromě toho patřily do jejich pravomoci i věci zakladatelské povahy, plánování, věci organizační, finanční atd.[6] Jejich nedostatkem v praxi byla okolnost, že dávaly přednost lokálnímu patriotismu jim svěřených podniků před hospodářskými zájmy celostátními a tuto jejich orientaci podporovala záměrně předúnorová reakce.

Vrcholným orgánem řízení bylo ministerstvo průmyslu, resp. výživy. Tyto ústřední úřady byly v předúnorovém období orgány se silnými pozůstatky buržoazních ministerstev, jak pokud šlo o kádrové složení tak i o metodu práce. Jejich aparát byl odtržen od výroby a dirigoval od zeleného stolu.[7]

Současně se znárodňovacími dekrety první etapy bylo upraveno právní postavení odborových organizací a závodních rad (dekret č. 104/1945 Sb.). Jejich činnost představovala demokratický prvek při organizační výstavbě národních podniků. Závodní a podnikové rady nepřejímaly sice odpovědnost za řízení podniků, jež byla svěřena výlučně správě podniků, nicméně však zastupitelským orgánům pracujících na závodech byla přiznána dalekosáhlá pravomoc poradní a dozorčí. Bylo tomu tak proto, že závodní za-

[6] Špišiak J., *Generálne a oblastné riaditeľstvá*, Právny obzor, č. 7/1950.

[7] Stuna St., *K otázce trustů a kombinátů s hlediska občanského práva*, Právník, roč. 1955, str. 403 a n.

stupitelstva pracujících spolu s jednotnou odborovou organizací byly orgány soustřeďující a organizující tvůrčí aktivitu pracujících na závodech, která byla základním předpokladem úspěšného budování socialismu. Souběžně s tím došlo k úpravě účasti pracujících na finančních výsledcích hospodářské činnosti podniků (dekret č. 104/1945 Sb. a vl. nař. č. 216/1946 Sb.), která přes svou nedokonalost byla přece jen prvním krokem k rozvinutí zásady hmotné zainteresovanosti pracujících.[8]

Nejslabším místem tehdejší organizační úpravy národních podniků byla otázka plánování a jejich financování. Organizační základna pro plánování znárodněného průmyslu byla vytvořena již roku 1945. Ústředím plánovací služby se stala Hospodářská rada, jež byla založena v srpnu roku 1945 (dekret č. 63/1945 Sb.). Byla pomocným orgánem vlády a všechna její usnesení a opatření podléhala schválení vlády. Skládala se z hospodářských ministrů a ze zástupců vrcholných hospodářských orgánů a organizací. Svoji činnost vykonávala prostřednictvím generálního sekretariátu (vl. nař. č. 144/1945 Sb.) a jejím orgánem byl Státní úřad plánovací (vl. nař. č. 145/1945 Sb.). Mimo to používala Hospodářská rada dalších svých technických orgánů, jimiž byl Státní úřad statistický a Nejvyšší úřad cenový.

Chod znárodněného průmyslu byl již v předúnorovém období do určité míry dirigován hospodářským plánem. Byla to tehdy dvouletka (zákon č. 192/1946 Sb.), jež nebyla ještě plánem výstavby průmyslu, nýbrž jen plánem rekonstrukce válkou rozrušeného hospodářství. Charakterizovala ji primitivní plánovací technika. Předpisovala řadu výrobních úkolů, které byly navzájem sladěny soustavou bilancí materiálových a pracovních sil. Produktivita práce a financování národních podniků nebyly ještě předmětem plánování.[9]

Také organizace financování národních podniků byla na velmi nízké úrovni a její zkvalitnění předpokládalo zdolat houževnatý odpor předúnorové reakce. Znárodňovací dekrety první etapy položily tehdy určité základy finanční službě národních podniků. Byl zřízen Fond znárodněného hospodářství (dekret č. 100/1945 Sb., později vl. nař. č. 45/1946 Sb.), jemuž byla svěřena kromě náhradové služby (výplata odškodnění bývalým majitelům znárodněných podniků) i tzv. služba finanční, tj. na jedné straně soustřeďování podnikové akumulace a na druhé straně uvolňování prostředků k financování národních podniků.[10]

Hybnou pákou rozvoje socialistické ekonomiky je socialistické soutěžení, jež je ukazatelem nového poměru pracujících mas ke znárodněným

[8] Glaser E., *Riaditeľské fondy*, Právny obzor, č. 6/1954.
[9] Goldmann J., *Některé zvláštní rysy dvouletky*, Nová mysl, č. 1/1947.
[10] Beránek J., *Nová úprava financování národních podniků*, Právník, roč. 1952, str. 115 a n.

výrobním prostředkům. To bylo v této době v začátcích. Existovaly již dobrovolné brigády, podobné sovětským subotníkům bezprostředně po Velkém říjnu, které byly dokladem elánu pracujících a sehrály u nás značnou úlohu v době rekonstrukce válkou zničeného hospodářství. V závodech se začalo též objevovat hnutí prvních úderníků, kteří překračovali své plánované úkoly. Toto údernictví se nemohlo ještě plně rozvinout, protože mu chyběl jeden ze základních objektivních předpokladů, dokonalá výrobní technika. Počáteční živelnost akce dobrovolných brigád a údernictví přecházela postupně v organizované úsilí, řízené komunistickou stranou, jehož cílem bylo využít nadšení lidových mas a překonat nedostatek pracovních sil při rekonstrukci poválečného hospodářství.[11]

Tento souhrnný pohled na znárodňovací proces v předúnorovém období, zejména pokud jde o novou organizační strukturu národních podniků a jejich činnost, svědčí o tom, jaké překážky musila dělnická třída, vedená komunistickou stranou, zdolávat, aby ekonomika přechodného období vyvíjela se progresivně a revolučně vpřed k socialismu. Nebyly to jen překážky ryze výrobního rázu, jakými bylo válkou rozrušené hospodářství, poměrně nízká výrobní technika, nedostatek pracovních sil a surovin atd. Velkou překážkou byla činnost předúnorové reakce, která brzdila práci vlády, vykonávala svými exponenty podkopnou činnost ve státním aparátě a prostřednictvím lidově demokratickému zřízení nepřátelských odborníků sabotovala činnost národních podniků. Znárodňovací proces byl narušován ustavičnými útoky, ať již přímými či nepřímými a zakrytými předúnorové reakce, jejichž obrazem je publicistika této doby.

Nepřímým útokem proti znárodnění bylo již samo zdůrazňování právní jistoty, která prý v lidově demokratickém státě chybí a jež je základem „podnikatelské" činnosti. Za nářky nad právní nejistotou následovaly v reakčním tisku již přímé útoky na znárodnění. Dekret o znárodnění prý daleko překročil Košický vládní program. Pocit nejistoty vyvolávají prý snahy po združstevnění podporované vládou. Pocit nejistoty mají prý i národní správcové, kteří neví, nebudou-li kritizováni třeba z asociálnosti. Pocit nejistoty mají posléze i podnikatelé (rozuměj kapitalističtí soukromí podnikatelé) kteří neví, jak se vyvinou ceny a jejichž důvěra v měnovou reformu „není vzbuzena osobností formátu Rašínova".[12] Tak psal např. Peroutkův „Dnešek", jistě z duše všem kapitalistickým podnikatelům, kteří se s nedůvěrou dívali na mocný nástup dělnické třídy na cestě k socialismu.

Jiný útok reakce byl namířen proti očistě s odvoláváním se na naléhavé

[11] Kutta F., *Socialistické soutěžení, komunistická metoda budování socialismu*, Politická ekonomie, č. 2/1956.
[12] Hejda J., *Rok 1918—1945*, Dnešek č. 1/1946.

hospodářské zájmy státu. Dělnická třída, vedená komunistickou stranou, byla si vědoma toho, že má-li znárodněný průmysl hospodářsky prosperovat, musí se zbavit politicky nespolehlivých odborníků na vedoucích místech, zejména těch, kteří se kompromitovali kolaborantstvím za okupace. To narazilo na silný odpor v řadách reakční buržoazie. Ta argumentovala zdánlivě racionálními důvody, že prý český národ neměl nikdy dosti kvalifikovaných hospodářských odborníků, že po odsunu Němců vznikla jejich zvýšená potřeba a že proto jejich počet nelze ještě nadále snižovat očistou.[13]

V úzké souvislosti se znárodněním byl útok předúnorové reakce proti myšlence plánování. Buržoazní tisk se sice neodvážil vystoupit přímo proti plánování, za nímž stály široké masy pracujících, ale kalil aspoň vodu úvahami a náznaky, že plánované hospodářství mohlo by za určitých okolností vésti k politické „totalitě", pod níž rozuměla buržoazie také socialistický stát, jenž byl výrazem politického panství dělnické třídy. Nechybělo častých úvah o tom, že plánování je v rozporu s demokracií (rozuměj demokracií buržoazní).[14] Byly citovány s uspokojením názory reakčních anglických ekonomů, podle jejichž mínění plánování znamenalo zánik demokracie.[15]

Základem, z něhož vycházely všechny tyto útoky, byla úvaha, že plánované hospodářství omezuje osobní svobodu a že záleží na typu, resp. na stupni plánování, aby ty či ony svobody byly likvidovány. Reakce se při tom stavěla do pózy ochránkyně osobních svobod a byla přirozeně jen pro ty formy plánování, jež podle jejího mínění potlačovaly osobní svobody co nejméně. Takové formy plánování byly pak zcela nepostačitelné pro rozvoj socialistické ekonomiky.

Nelze přitom přejít bez povšimnutí, že za jednu z osobních svobod, které plánování omezovalo, bylo i právo na soukromé vlastnictví a podnikatelská svoboda, jak reakční publicistika zdůrazňovala. Proto při přípravě nové ústavy objevil se reakční požadavek, aby bylo přesně vymezeno omezení svobod, ke kterému dojde zavedením plánování. To by bývalo učinilo z plánování instituci ekonomicky neúčinnou a v důsledku toho kapitalistickým kruhům neškodnou.

Proti myšlence plánování bylo nejen argumentováno tím, že omezuje a vylučuje soukromou iniciativu, která je prý hybnou pákou hospodářského rozvoje, ale byly uváděny i líbivější důvody, které byly blíže spotřebiteli. Plánováním je prý omezována svoboda spotřebitele a vzniká tudíž otázka, budeme-li na tom jako konzumenti v budoucnosti lépe než v minulosti.[16]

[13] Hejda J., *Rok 1918—1945*, Dnešek č. 2/1946, *Odsun Němců a naše výroba*, Dnešek č. 4/1946 a *Jak snášet bezpráví*, Dnešek č. 7/1946.
[14] Slezák J., *Hospodářské plánování a demokracie*, Právník č. 9/1945.
[15] Obzory č. 16 a 27/1946.

Plánování jako základní ekonomickou instituci přechodného období směřujícího k socialismu napadala reakce i tím, že dokazovala nemožnost dlouhodobého plánování. To prý je nemožné z politických důvodů. Plán do budoucnosti musí se přizpůsobovat délce života plánovaných investic. Ta však závisí na stabilitě politického lidově demokratického režimu, o níž se reakce již roku 1946 odvažovala vyslovovat pochyby. Po volbách se prý může vytvořit nová většina, která zvrátí dosavadní vládní politiku a z toho důvodu není prý radno dlouhodobě plánovat.[17] Československé hospodářství není prý komunistické, nýbrž socialisticko-liberalistické a nechceme-li měnit jeho strukturu, znamená to, že značný úsek hospodářství se vůbec vymyká přímému plánování. Krom toho bylo žádáno pružné a přizpůsobivé plánování, které vyložil národně socialistický národohospodář Hejda tím, že plán má být pouze rámcový.[18]

Jakmile roku 1946 (zákon č. 192/1946 Sb.) zahájilo lidově demokratické Československo svoji první dvouletku, soustředil se nápor reakce na zmaření úspěšného plnění dvouletého plánu. Obnova průmyslové výroby měla ukázat, že dělnická třída umí stejně dobře, ba lépe hospodařit než kapitalističtí podnikatelé. V tom tkvěl politický význam dvouletého plánu. Toho si byla reakce i její představitelé ve vládě velmi dobře vědomi. Proto reakční buržoazie přešla k přímé sabotáži plnění plánu a snažila se všemi prostředky zdiskreditovat hospodaření národních podniků v klíčovém průmyslu. Reakce přitom využívala nedostatků plánovací techniky a statistické evidence, aby otřásla důvěrou v mechanismus plánování.[19] V tisku byly přitom uveřejňovány úvahy o tom, je-li možno věřit číslům dvouletky.[20]

Naproti těmto pokusům reakce musila komunistická strana svádět důsledný boj za konsolidaci znárodněného průmyslu. Proto musila mobilizovat masy pracujících, bez jejichž aktivní účasti nemohl být dvouletý plán splněn. Při plnění dvouletky rozpoutal se tak třídní boj, jenž definitivně rozhodl v únorových dnech roku 1948 o vítězství dělnické třídy nad buržoazií.[21]

Kromě útoků na hospodářské plánování, a to jak na jeho zásady tak i provádění, množily se útoky reakce na samo znárodnění. Bezprostředně po válce neodvážila se reakce vystoupit otevřeně proti znárodňovací akci, která byla podporována širokými vrstvami pracujícího lidu. Jakmile však reakci poněkud otrnulo, snažila se zbrzdit znárodňovací proces a to v ně-

[16] Doležal K., *Jak se dívat na plnění dvouletky*, Dnešek č. 30/1947.
[17] Doležal K., *Nevyjasněné otázky plánování*, Dnešek č. 23/1946.
[18] Hejda J., *Cesty mohou býti rozličné*, Svobodné slovo z 14. 10. 1947 a *Pružnost a přizpůsobivost v plánování*, Svobodné slovo z 8. 11. 1947.
[19] Doležal K., *Jak se dívat na plnění dvouletky*, Dnešek č. 30/1947.
[20] *Věřte číslům dvouletky*, Dnešek č. 31/1947.
[21] Dolanský J., *Tři léta plánování v lidově demokratickém Československu*, Praha 1950, str. 1—3.

kolikerém směru. Především se snažila zúžit a omezit znárodnění a vedla úporný boj proti jeho dalšímu rozšíření, které prosazovali komunisté. Krom toho znárodnění sabotovala, a to opět různými cestami. Někdy to byl násilný výklad právních předpisů upravujících znárodnění a činnost národních podniků proti zájmům znárodněného průmyslu. Na tomto poli sloužily reakci dělnické třídě nepřátelské elementy v administrativě a v justici. Další záškodnickou a sabotážní činnost prováděla reakce přímo na závodech prostřednictvím různých specialistů buržoazního původu, kteří musili být postupně ze svých funkcí odstraňováni a nahrazováni novými odborníky vzešlými z řad dělnické třídy a oddanými myšlence socialismu. Proto útoky reakce proti očistě od kolaborantů se zdůrazňováním nedostatku hospodářských odborníků, jak shora řečeno, byly též nepřímým útokem na znárodnění.

K pokusům reakce o zbrzdění a omezení znárodňovacího procesu došlo již v létě roku 1945 na samém jeho počátku. Když na podzim roku 1945 byly vydány znárodňovací dekrety první etapy, záškodnická činnost reakce zesílila.

Reakční národohospodáři srovnávali rozsah znárodnění s Košickým vládním programem a poukazovali na okolnost, že znárodňování průmyslových podniků šlo nad rámec tohoto programu. Prý bylo uzákoněno ukvapeně a bylo rozšiřováno pod vlivem usnesení závodních rad. Reakce přicházela s celou řadou tvrzení o tom, že „jsme si toho na sebe vzali příliš mnoho“, že „doba pro tak velikou věc, jako je znárodnění průmyslu, ještě nebyla zralá“, a že „jsme měli vyčkat, až se u nás poměry zkonsolidují“. Byly to tytéž argumenty, které se ozývaly po první světové válce, kdy buržoazní vláda za účasti reformistů tak dlouho čekala na konsolidaci poměrů, až nakonec z jejích socializačních slibů nebylo vůbec nic splněno.

Jiným argumentem bylo, „co tomu řekne cizina“. Se škodolibostí čekala reakční buržoazie, až dojde ke sporům v otázce náhrady za znárodněné podniky.[22]

Reakce měla oporu v presidentu Benešovi, jehož vlažné stanovisko ke znárodnění bylo obecně známo. Benešův záměr, aby se postupovalo po etapách, jejž vyslovil při podpisu dekretů, měl přivést znárodňovací proces ke stagnaci a byl pro zpátečnickou buržoazii vítanou posilou.[23] Nechybělo ani odvolávání se na Masaryka, jehož „rozvážná a pomalá“ socializace po skončení první světové války byla ve skutečnosti torpedováním socializačního úsilí.

Reakce neopomněla ani na zlehčování výsledků znárodnění a na snižování jeho významu pro růst životní úrovně pracujících. Proto bylo malo-

[22] Těsn. zpr. Prozat. N. S., sch. 26, str. 11—16.
[23] Svobodné slovo ze 17. 2. a 16. 3. 1946.

buržoazními ekonomy popíráno, že znárodnění je prvkem socialismu a naproti tomu bylo uváděno, že znárodněním se zavádí státní kapitalismus.[24]

Jako argument proti širokému rozsahu znárodnění bylo užíváno tvrzení, že ruský průmysl měl v době znárodnění jinou strukturu než průmysl československý a že proto nelze „napodobovat sovětský vzor".[25]

Velmi intenzívní byly snahy reakce zabránit znárodnění jednotlivých kapitalistických podniků nebo jejich částí. Případů tohoto druhu bylo velmi mnoho. Buržoazie využívala přitom svých spojení a osobních styků a agenty jejích snah se stávali i někteří poslanci Národního shromáždění, kteří v zájmu jednotlivých kapitalistických podniků osobně intervenovali. Rovněž se reakce snažila, aby podniky, jichž se týkal dekret o konfiskaci nepřátelského majetku, byly převedeny do soukromých rukou. Mluvčí buržoazie a maloburžoazie se vyslovovali velmi rozhodně proti tzv. afilaci malých a středních podniků k podnikům znárodněným.[26]

Jakmile se otevřela parlamentní tribuna a sešlo se v říjnu 1945 Prozatímní národní shromáždění, docházelo k projevům exponentů reakce pro tuto dobu příznačným. Projevy slovenských demokratů v parlamentě byly přitom smělejší než projevy reakce české. Tak např. poslanec Ducháček (lidová demokracie) omezil se na pouhou poznámku, že praxe teprve ukáže, šlo-li se v otázce znárodnění příliš daleko.[27] Lettrich (slovenský demokrat) naproti tomu ve svém projevu zdůrazňoval, že dílo znárodnění překračuje rámec Košického vládního programu. Skrytá nedůvěra a odpor ke znárodnění vyplývá z jeho slov, že nezdaří-li se dílo znárodnění, „utrpíme nepoměrně větší ztrátu, než kdybychom byli bývali zdrženlivější a opatrnější". Pozoruhodné je, že tento představitel slovenské demokratické strany zdůrazňoval již tehdy zcela veřejně, že jeho strana při přípravných jednáních o znárodnění žádala jako výhodnější formu „združstevnění" podnikání, kde by majorita kapitálové účasti byla v rukou státu. (Šlo tu patrně o návrh smíšených podniků v kapitalistickém pojetí, jak později navrhoval národně socialistický ekonom Hejda.) Soukromý zájem a soukromá iniciativa musí prý zůstat zachována i ve státních podnicích. Přímo jako hrozba zněla jeho slova o tom, že některé dekrety o znárodnění nemohla Slovenská národní rada přezkoumat a zaujmout k nim stanovisko. Proto si prý demokratická strana vyhradila právo učinit je předmětem nového jednání v Národní frontě a potom je uskutečnit v takovém rozsahu a v takové formě, jak to budou vyžadovat hospodářské zájmy Slovenska.[28]

[24] Chudoba B., *O hospodářských možnostech společnosti*, Obzory č. 24/1947.
[25] Fafl Zd., *Znárodnění průmyslu, bank a pojišťoven*, Praha 1948, str. 8—10.
[26] Těsn. zpr. Prozat. N. S., sch. 26, str. 9 a Hejda J., *Co se stane s průmyslovými konfiskáty*, Svobodné slovo z 21. 9. 1946.
[27] Tamtéž, sch. 3, str. 29.
[28] Tamtéž, sch. 3, str. 35.

Představitel národních socialistů Drtina zdůrazňoval sice, že znárodnění je splněním jednoho ze starých požadavků strany, ale ihned vzápětí uváděl, že se mělo postupovat po etapách a po jednotlivých oborech výroby. Účinky znárodnění měly být nejdříve vyzkoušeny v některých průmyslových odvětvích. Za požadavek své strany vyhlašoval podporu soukromého podnikání.[29]

Celkem lze říci, že první projevy představitelů reakce s parlamentní tribuny v říjnu 1945 přes různé řečnické příkrasy, které měly skutečné stanovisko spíše zastřít než objasnit, ukazují odpor buržoazie a části maloburžoazie k dílu znárodnění. Nejotevřeněji vystupovali přitom slovenští demokraté, kteří již tehdy včlenili do svých řad reakci luďáckou a agrární.

Podobným duchem byly neseny parlamentní projevy představitelů reakce z konce roku 1945. Na jedné straně nechybělo formální ujišťování o souhlasu se znárodněním (např. projev Zenklův o tom, že kapitalismus je překonán)[30] a na druhé straně útoky na znárodnění (požadavek apolitičnosti odborníků atd.).[31]

Mnohem jasnější námitky proti znárodnění přednášeli tehdy opět představitelé reakce slovenské. Tak např. Fedor Hodža vyslovil se proti znárodnění naráz a v tak širokém rozsahu a proti „překročení" Košického vládního programu.[32] Z vystoupení zástupců slovenské demokratické strany je patrno, že reakce měla již tehdy v otázce znárodnění svůj strategický plán. Proti myšlence znárodnění se sice v zásadě nestavěla, snažila se však průběh znárodňovacího procesu zpomalit a jeho rozsah zúžit. Požadavkem zachování kádrů odborníků a apolitičnosti vedení národních podniků chtěla si zachovat klíčové pozice ve vedení znárodněného průmyslu a v příhodné době hodlala provést zvrat cestou kapitalizace národních podniků, jež by otevřela dveře i zahraničnímu kapitálu.[33]

Na podzim roku 1946 zesílil tlak reakce v parlamentě a její náhončí stupňovali boj na ochranu „středního podnikání". Národní socialisté se vyslovovali proti spojování malých a středních konfiskátů, které umožňovalo jejich znárodnění. Dovolávali se opět Košického vládního programu a podnikatelské svobody. Znárodnění je prý skončeno a znárodněný průmysl nelze prý zvětšovat afilací malých a středních konfiskátů.[34]

Koncem roku 1946 vyhlásil v parlamentě skončení znárodnění sám ústřední tajemník národně socialistické strany Krajina. Jeho strana prý odmítá další rozšiřování znárodnění, ať již cestou legislativní nebo admi-

[29] Tamtéž, sch. 3, str. 45.
[30] Tamtéž, sch. 7, str. 16.
[31] Tamtéž, sch. 6, str. 4.
[32] Tamtéž, sch. 7, str. 25.
[33] Řeč posl. Vibocha, temtéž, sch. 9, str. 5.
[34] Řeč posl. Děda, těsn. zpr. Úst. N. S., sch. 11, str. 3 a 4.

nistrativní. Za hlavní argument sloužil tehdy národním socialistům opět požadavek právní jistoty, které mělo být použito ke zbrzdění znárodňovacího procesu.[35]

Reakce usilovala o konzervování smíšené hospodářské soustavy. Pro její zachování se vyslovil i president Beneš. V novém zřízení bude prý zachováno soukromé vlastnictví, v němž soukromá iniciativa nebude brzděna. Koexistence soukromokapitalistického a znárodněného sektoru měla však být pouze formální a dočasná.[36] V zákulisí připravovali buržoazní ekonomové plán, jímž měl být proveden průlom do znárodněného sektoru a nakonec dosaženo jeho ovládnutí kapitálem.

Ve shora uvedeném duchu nesla se i diskuse k situační zprávě o znárodněném průmyslu, kterou přednesl v parlamentě v říjnu 1947 tehdejší ministr průmyslu Laušman. Národní socialisté a lidovci vystoupili tehdy s kritikou znárodněného průmyslu, vyslovili se proti všem tendencím směřujícím k dalšímu jeho rozšíření, srovnávali rentabilitu znárodněného průmyslu se soukromokapitalistickým a vyslovovali se pro „rámcové" plánování.[37]

Snahy reakce umožnit v budoucnu omezení a zúžení již provedeného znárodnění se projevily velmi jasně při přípravě nové ústavy. Vedení národně socialistické, lidovecké a demokratické strany slovenské přišlo s požadavkem, aby ústava umožnila jak rozšíření znárodnění, tak i jeho omezení (a o to reakci právě šlo). Sociální demokracie po brněnském sjezdu zakolísala a zaujala střední stanovisko mezi požadavkem reakce a komunistů, kteří žádali, aby ústava zajistila, že znárodnění nebude již napříště omezováno.[38]

Kromě snah omezit a zbrzdit znárodňovací proces usilovala reakční buržoazie, o zdiskreditování národních podniků kritikou, často velmi tendenční. Znárodněnému průmyslu byla vytýkána nerentabilita a nedostatky organizační. Přitom pasivita národních podniků byla záměrně zveličována. Při srovnávání rentability soukromokapitalistického průmyslu s průmyslem znárodněným bylo používáno zkreslených statistik a byla záměrně opomíjena specifická situace národních podniků, ve které se ocitly po skončení války.[39]

Reakční kritika byla proto tendenční. Kritický postoj k nedostatkům znárodněného průmyslu měli ovšem i komunisté, kteří vytrvale usilovali o zvýšení efektivnosti znárodněného sektoru. Svědčí o tom četné projevy

[35] Těsn. zpr. Úst. N. S., sch. 25, str. 30.
[36] H e j d a J., *Průmyslová politika*, Svobodné slovo z 8. 6. 1947.
[37] Řeč národně socialistického posl. Nedomy, těsn. zpr. Úst. N. S., sch. 80, str. 9—15 a lidoveckého posl. Janáčka, tamtéž, str. 15—22.
[38] Dnešek, č. 43/1948.
[39] Těsn. zpr. Úst. N. S., sch. 80, str. 9—22.

Kl. Gottwalda z této doby a požadavky vládního Budovatelského programu,[40] jakož i usnesení VIII. sjezdu KSČ roku 1946.[41] Srovnání činnosti soukromokapitalistického a znárodněného průmyslu provedl roku 1948 i A. Zápotocký. Řekl tehdy: „Slibovali jsme si od soukromé výroby a soukromokapitalistického podnikání, že bude svou pružností a schopností konkurence nejlepší obranou proti nebezpečí zbyrokratizování znárodněné výroby. A že to nebezpečí zbyrokratizování znárodněné výroby bylo a že ještě existuje, to si nijak nezapíráme a nesmíme to nikdy pustit ze zřetele. Musíme a budeme proti tomuto nebezpečí ještě velmi mnoho bojovat. Ukázalo se však, že bychom byli blázny, kdybychom v tomto boji proti nebezpečí zbyrokratizování znárodněné výroby spoléhali na pomoc soukromokapitalistických podnikatelů. Tak jako nám soukromé podnikání nesnížilo ceny, tak také nebude čelit a bránit zbyrokratizování znárodněné výroby."[42] To byla konstruktivní kritika, která se ve svém cíli diametrálně rozcházela s podkopy buržoazní reakce.

Předúnorová reakce bojovala proti národním podnikům i legendou o hospodářské prosperitě předmnichovské buržoazní republiky. Ta byla stavěna poválečným poměrům za vzor. Buržoazní republika měla prý aktivní obchodní a platební bilanci a vystačila s jedenácti ministry. Nebylo prý tehdy ještě řady hospodářských ministerstev, Státní hospodářské rady, plánovacího úřadu atd.[43] Za vzor národním podnikům byly stavěny Baťovy podniky.[44] Při těchto nekritických chvalozpěvech na kapitalistickou výrobu předmnichovské republiky byla zamlčována řada okolností. Jednou z nich bylo okrádání finančního eráru kapitalistickými podniky při dodávkách válečného materiálu a hromadné daňové defraudace, k nimž u kapitalistických podniků hromadně docházelo a jimiž si tyto podniky zvyšovaly zisky. Revize, které provedlo v předúnorovém období ministerstvo průmyslu, přinesly na světlo řadu otřesných fakt o úpadkovosti kapitalistického výrobního systému a o nemorálnosti kapitánů kapitalistické industrie.[45]

Dokumentem objasňujícím těžký zápas, který musily svádět národní podniky proti přívalu reakční kritiky v předúnorovém období, je řeč ministra V. Kopeckého v informačním výboru Ústavodárného národního

[40] Budovatelský program třetí vlády Národní fronty Čechů a Slováků z 8. 8. 1946 a Gottwald Kl., *Spisy XIII*, Praha 1957, str. 108.

[41] Protokol VIII. sjezdu KSČ z r. 1946, str. 71.

[42] Z řeči A. Zápotockého z 28. 4. 1948, těsn. zpr. Úst. N. S., sch. 108, str. 17 a 18.

[43] Hejda J., *Rok 1918—1945*, Dnešek, č. 2/1946.

[44] Dnešek, č. 33, 35 a 37/1947.

[45] Tak např. bylo zjištěno při revizi fy Walter v Jinonicích u Prahy, že při dodávkách leteckých motorů státu v letech 1937—1939 bylo defraudováno 48 mil. Kč a kromě toho došlo k rozsáhlým daňovým defraudacím. (Těsn. zpr. Proz. N. S., sch. 23, str. 9 a 10.)

shromáždění, pronesená 6. listopadu 1947.[46] Šlo o odražení útoků namířených proti znárodněnému filmu, jenž upoutával pozornost reakce, zejména proto, že jako významný propagační prostředek ovlivňující široké masy pracujících se dostal z rukou soukromokapitalistických podnikatelů do rukou dělnické třídy. Útok reakce vrcholil tehdy tím, že v Ústavodárném národním shromáždění byl podán reakční návrh (Hřebíka a spol.), torpedující dílo znárodnění podle dekretu z roku 1945 (č. 50/1945 Sb.) tím, že měly být vytvořeny samostatné národní podniky a tak odstraněna jednotná správa a vedení znárodněného filmu.

V. Kopecký tehdy ukázal, jak nepravdivé a tendenční byly všechny pověsti, šířené reakcí o poměrech v znárodněném filmu, jež nabyly mnohdy povahy přímo fantastických výmyslů o strašlivých nepořádcích ve filmu, o nekontrolovaném hospodaření veřejnými penězi, o nákladnosti státní filmové správy apod.

V. Kopecký odkázal tehdy na zprávu úsporné a kontrolní parlamentní komise, jejíž nekomunističtí zástupci provedli zevrubnou inspekci znárodněného filmu, a ačkoliv přišli s úmyslem provádět tvrdou kritiku, byli nakonec nuceni po shlédnutí činnosti filmového hospodářství vydat dobrozdání příznivé. Tím byla odhalena tendenčnost kritiky představitelů předúnorové reakce, jež se neopírala o pravdivá fakta. V této době dosáhl totiž znárodněný film již značných úspěchů na mezinárodním fóru. Filmové hospodářství se roku 1947 stabilizovalo a vykazovalo přebytky.

Nebezpečné byly záměry předúnorové reakce způsobit rozkol mezi znárodněnými podniky a lidově demokratickým státem. Šlo o propagací koncepce, která byla v rozporu se základním ekonomickým zákonem socialistické ekonomiky, tj. požadavkem cílevědomého a proporcionálního rozvoje hospodářství, jehož výrazem byl celostátní hospodářský plán.

Již znárodňovací dekrety první etapy (č. 100 a 101/1945 Sb.) řešily nejen vlastní otázky znárodnění, tj. přechod znárodněného majetku do rukou státu, nýbrž i druhou stránku znárodňovacího procesu, tj. vytváření ze znárodněných podniků nových hospodářských jednotek-národních podniků a jejich organizační výstavbu. V buržoazní republice mělo státní podnikání jednak formu státních podniků, které hospodařily na vrub státu (zákon č. 404/1922 Sb.), byly zcela závislé na rozpočtu a neměly právní samostatnosti (nebyly právnickými osobami) a jednak podobu akciových společností, kde stát byl jen silným akcionářem.

Znárodňovací dekrety vytvořily na podkladě zkušeností Sovětského svazu typ státního podnikání, buržoaznímu státu neznámý, národní podniky. Šlo o to těmto novým podnikatelským útvarům poskytnout značnou operativní volnost se zřetelem na efektivnost socialistického hospodářství

[46] Kopecký V., *O znárodněném filmu mluví fakta*, Praha 1947.

a na druhé straně začlenit a koordinovat činnost národních podniků s ekonomickými cíli, jež vyjadřoval státní hospodářský plán.

Výrazem těchto snah byla některá ustanovení znárodňovacích dekretů. Tak např. národní podnik se stával knihovním vlastníkem majetku znárodněného podniku (§ 17 dekretu č. 100/1945 Sb. a § 14 dekretu č. 101/1945 Sb.). Národní podniky měly postavení právnických osob, vztahovalo se na ně ustanovení o obchodnících plného práva a z hlediska daňového předpisy o podnicích veřejně účtujících (§ 13 dekretu č. 100/1945 Sb. a § 10 dekretu č. 101/1945 Sb.), čímž byla vyjadřováno sepětí národních podniků se státem a jeho hospodářským plánem.

Předúnorová reakce využívala předpisů znárodňovacích dekretů vyjadřujících operativní samostatnost národních podniků k tomu, aby dokazovala, že národní podniky se staly plnoprávnými vlastníky majetku do nich začleněného i vůči státu. Prý národní podniky patří státu asi tak, jako kdyby stát měl všechny podíly kapitálové společnosti. Šlo o to postavit touto koncepcí národní podniky zájmově proti státu. Operativní volnost, jak ji reakce propagovala, měla národní podniky vyloučit z koordinační hospodářské činnosti socialistického státu. Přitom byla záměrně přehlížena ustanovení znárodňovacích dekretů, jež zajišťovala státu vůči národním podnikům dozorčí postavení a určovala zvláštní orgány k řízení hospodářské činnosti národních podniků a rovněž ustanovení statutů, jež umožňovala státu disponovat majetkem národních podniků. Krom toho předpisy dekretů o vedení národních podniků podle zásad obchodního podnikání (§ 18 dekretu č. 100/1945 Sb. a § 15 dekretu č. 101/1945 Sb.) byly chápány a vykládány jako by šlo o rentabilitu v kapitalistickém smyslu.

To byl nebezpečný útok reakce proti základním socialistickým prvkům květnové revoluce. Reakce se snažila posílit a využít lokálního patriotismu jednotlivých závodů, jenž vyplýval z buržoazní koncepce znárodnění. Psalo se přitom o silném centralismu,[47] ačkoliv prosazení autority centrálního plánu se bez určitého stupně centralizace neobešlo. Zdůrazňovalo se, že těžiště podnikání musí být v podnicích a vyzvedal se požadavek svobody podniků v rámci hospodářské decentralizace.[48] Za tím účelem byla věnována značná pozornost anglické ekonomické literatuře, která při tzv. veřejnoprávním podnikání v Anglii vychvalovala výhody autonomie korporací a jejich nezávislost na ústředních úřadech.[49]

Útok proti organizační struktuře národních podniků vrcholil plánem na jejich přeměnu v podniky akciové. Národně socialistický ekonom Jiří Hejda vzal za základ svého návrhu ve Spojených státech známý druh akcií bez hlasovacího práva (prefered non voting shares), které poněkud při-

[47] H e j d a J., *Generální ředitelství znárodněných podniků*, Dnešek č. 16/1946, a n.
[48] Obzory, č. 15, 23 a 24/1946.
[49] Obzory č. 6/1947.

způsobil tehdejším poměrům znárodněného průmyslu. Stát representovaný generálním ředitelstvím měl mít zajištěnu sice majoritu 51 % akciového kapitálu, ale 49 % akcií mělo být dáno ve formě akcií bez hlasovacího práva na trh.[50] Tím mělo být umožněno pronikání kapitálu, i zahraničního, do znárodněného průmyslu. Je jisté, že Hejdův plán byl pro reakci jen výchozí platformou a kdyby byl býval realizován, došlo by k dalšímu náporu směřujícímu přímo ke kořenům znárodnění.

Plány reakce zmařilo vystoupení dělnické třídy v únorových dnech roku 1948. Rozhodující politický boj, jejž tehdy s reakcí vítězně svedla dělnická třída, odrazil se v oblasti ekonomické zejména tím, že byly zmařeny všechny plány reakce na zúžení a zbrzdění znárodňovacího procesu a na transformaci již existujících národních podniků. Strategický plán, jenž měl přivést znárodnění ke stagnaci a ve vhodném okamžiku zvrátit vývoj, byl zmařen. Otevřela se cesta dalšího rozvoje a rozšíření znárodňovacího procesu (znárodnění druhé etapy) a souběžně s tím i zesilování socialistického charakteru národních podniků. Ty obstály při těžké zkoušce politické a hospodářské a staly se v dalším období opěrným pilířem budování socialismu v naší zemi.

Die Angriffe der Reaktion im Vorfebruar auf die Nationalisierung

Jaroslav Houser

(Zusammenfassung)

Die Periode der volksdemokratischen Tschechoslowakei vor dem Februar 1948 war eine Zeit der Festigung der politischen Macht der Arbeiterklasse und zugleich von tiefen revolutionären Eingriffen im ökonomischen Bereich, welche die Verwirklichung der sozialistischen Forderungen der volksdemokratischen Revolution bedeutenten. Der Nationalisierungsprozess hatte zwei Seiten. Es handelte sich nicht nur um die Übertragung des Eingentums an Produktionsmitteln auf den volksdemokratischen Staat, sondern auch um die Schaffung der organisatorischen Struktur der nationalisierten Industrie, welche die Effektivität der Produktion, das Wachsen der Arbeitsproduktivität und infolge dessen die systematische Hebung des Lebensniveaus der Werktätigen zu ermöglichen hatte. Die Nationalisierung verlief in beiden diesen ihren Bestandteilen unaufhaltsam, unbeachtet der Angriffe der Vorfebruar Reaktion.

Die Reaktion nützte die damalige Lage der nationalisierten Industrie, ihre unbefriedigende organisatorische Struktur und ihren primitiven Stand in bezug auf Planung und Finanzierung aus. Auch der sozialistische Wettbewerb, ein Hebel der sozialistischen Ökonomik, steckte damals noch in den Anfängen.

[50] H e j d a J., *Národní podniky jako akciové společnosti*, Svobodné slovo z 9. 11. 1946.

Die Angriffe der Reaktion auf die Nationalisierung verliefen in mehreren Richtungen und es gab neben unmittelbaren auch mittelbare Angriffe.

Ein mittelbarer Angriff war das Hervorheben der Rechtssicherheit, die es angeblich im volksdemokratischen Staat nicht gebe, doch sei gerade sie die Grundlage jeder Unternehmertätigkeit. Ein anderer Angriff war gegen die Säuberungsaktionen gerichtet unter Berufung auf die dringende Unentbehrlichkeit der Fachleute. In engem Zusammenhang mit der Nationalisierung waren Attacken auf die Planung. Die bürgerliche Presse traute sich zwar nicht gegen die Idee der Planung direkt aufzutreten, doch druckte sie in der Presse mit Befriedigung die Stimmen von reaktionären Ökonomen ab, daß die Planung den Untergang der Demokratie bedeute.

Das hauptsächlichste Bestreben der Reaktion war es den Prozess der Nationalisierung zu hemmen und das in mehreren Richtungen. Vor allem handelte es sich ihr darum, die Nationalisierung einzuengen und zu begrenzen und darum führte sie einen verbißenen Kampf gegen die weitere Ausbreitung der Nationalisierung, welche die Kommunisten durchzusetzen suchten. Davon zeugen die Erklärungen der Repräsentanten der Reaktion in Parlament und die von den Kommunisten an ihnen geübte Kritik.

Die Angriffe auf die organisatorische Struktur der volkseigenen Betriebe gipfelte in dem Plan zu ihrer Umformung in Aktiengesellschaften. Der nationalsozialistische Ökonom Jiří Hejda nahm als Grundlage seines Antrags eine in den Vereinigten Staaten von Amerika bekannte Gattung von Aktien ohne Stimmrecht, welche er gewißermaßen den damaligen Verhältnissen der nationalisierten Industrie anpaßte.

Die Pläne der Reaktion wurden durch das Auftreten der Arbeiterklasse im Februar 1948 vereitelt.

Vznik státního socialistického vlastnictví a vývoj organizace průmyslu v Německé demokratické republice od roku 1945 do roku 1957

Zdeněk Madar

1. Vznik státního socialistického vlastnictví a první formy organizace průmyslu (1945—1949)

Militarizace německého národního hospodářství, zaměřená během fašistické diktatury na přípravu druhé světové války, zostřila jeho disproporce, jež se v Německu vyvíjely během celého kapitalistického panství. Druhá světová válka, rozpoutaná německými fašisty, pak zasadila německému národnímu hospodářství strašné rány: zničený průmysl, haldy trosek místo obytných domů, rozvrácená doprava a spoje, úplně znehodnocená měna, celkové dluhy ve výši asi 600 miliard marek — to bylo dědictví po fašismu. Neméně strašné škody však fašismus způsobil také ve vědomí německého národa tím, že mnoho lidí nakazil fašistickou ideologií a morálně je rozvrátil, a tím, že drtivé následky války uvedly velké množství občanů do stavu naprosté beznaděje nad hospodářským i mravním rozvratem německého národa.

Německé dělnické třídě připadl historický úkol vysvobodit Německo z této katastrofální situace a uskutečnit socialistickou revoluci. Základním předpokladem pro revoluční přechod od kapitalismu k socialismu byla jednota dělnické třídy a vytvoření široké fronty všech protifašistických a demokratických sil pod vedením dělnické třídy. Prvořadým úkolem bylo odstranit imperialismus, fašismus a militarismus, vytvořit podmínky pro rozvoj demokratických sil a pak uskutečnit přechod k politické moci dělnické třídy.

„V této době byla státní moc co do svého třídního obsahu revolučně demokratickou mocí dělníků a rolníků za účasti také jiných vrstev. Podkladem teorie a praxe revolučního boje naší strany bylo vědomé používání leninského učení o hegemonii proletariátu v této všeobecně demokratické revoluci.“[1] Bojem proti monopolní buržoazii, velkostatkářům a junkerům

[1] Z usnesení V. sjezdu SED. *V. sjezd jednotné socialistické strany Německa.* Praha, SNPL, 1959, str. 194.

a proti militarismu bylo možno zapojit do odstraňování následků války a fašismu všechny protifašistické, protiimperialistické a demokratické síly.[2] V tomto společném úsilí dělnická třída stále upevňovala své vedoucí postavení a získávala důvěru všeho obyvatelstva.

Na základě Deklarace čtyř spojeneckých mocností o porážce Německa a o převzetí nejvyšší moci nad Německem spojenci ze dne 5. června 1945 převzali spojenci nejvyšší státní moc v Německu. „Spojenci převzatá nejvyší státní moc rovnala se tedy co do rozsahu a obsahu celku německé státní moci. Po jejím převzetí nezbyla tedy žádná pravomoc, která by vyplývala z německé státní moci. Nezůstala proto ani žádná práva ze suverenity německého státu vyplývající, která by mohla být kromě spojenci převzatých práv vlastněna nebo vykonávána."[3]

Hlavními úkoly spojeneckých mocností, vyplývajícími z postupimské dohody bylo odzbrojit a demilitarizovat Německo, likvidovat nacistickou stranu a podobné organizace, likvidovat ekonomické základy panství německých monopolů, potrestat válečné zločince a připravit obnovu německého politického života na demokratických základech. Na rozdíl od západních mocností, které ustanovení postupimské dohody od počátku sabotovaly, dbala sovětská okupační mocnost o to, aby zásady postupimské dohody byly ve východním Německu důsledně uskutečňovány a staly se pevným základem dalšího vývoje.

Ve východním Německu začala dělnická třída, vedená Komunistickou stranou Německa, uskutečňovat obnovu společenského a hospodářského života od prvních dnů po skončení druhé světové války. Velikou pomoc jí při plnění všech těchto úkolů poskytovala sovětská okupační mocnost.

Komunistická strana především usilovala o odstranění rozštěpení německého dělnického hnutí a o vytvoření jednotného marxisticko-leninského předvoje dělnické třídy. Proto prováděla od června 1945 svá jednotlivá opatření společně se Sociálně demokratickou stranou Německa. Vyvrcholením této spolupráce bylo spojení Komunistické strany Německa a Sociálně demokratické strany Německa v Jednotnou socialistickou stranu Německa na platformě marxismu-leninismu, k němuž došlo dne 21. a 22. dubna 1946.

Jednotná socialistická strana Německa neustále získávala čím dále tím větší důvěru lidu,[4] zaměřovala svoji pozornost na odstranění následků války, na rozvoj hospodářství, na očistu státního aparátu, na rozvoj demo-

[2] Viz Ulbricht W., *Die Entwicklung des deutschen volksdemokratischen Staates 1945—1958.* Berlin, Dietz Verlag, 1958, str. 27.

[3] Hajdu V., *Právní postavení obou německých států,* Praha, NČSAV 1961, str. 8.

[4] Při volbách do zemských sněmů dne 20. října 1946 získala Jednotná socialistická strana Německa v Sasku 49,1 % v Duryňsku 49,3 %, v Meklenbursku 49,5 %, v Sasku-Anhaltsku 45,8 % a Braniborsku 43,9 % hlasů.

kratismu, na upevňování politické jednoty dělnické třídy s rolnictvem a pokrokovou inteligencí a na vytvoření předpokladů pro budování základů socialistické společnosti.

Komunistická strana Německa uveřejnila již dne 11. června 1945 akční program, jenž vytyčil nejnaléhavější úkoly tehdejšího období:[5] likvidaci zbytků hitlerovského režimu, obnovu demokratických práv, vyvlastnění majetku aktivních nacistů a válečných zločinců, likvidaci junkerských velkostatků apod.

Tento akční program se stal programem všech protiimperialistických, protifašistických a demokratických sil ve východním Německu.

Hned v prvních dnech po osvobození Sovětskou armádou od fašistického jha vzniklo hnutí tzv. aktivistů první hodiny, tj. dělníků, kteří z vlastní iniciativy začali obnovovat výrobu v podnicích. Brzy na to podchytily hnutí aktivistů první hodiny odbory. Aktivisté první hodiny a odborové organizace se zasloužili o obnovení výroby v mnoha podnicích, o provedení očisty od nacistů a o organizování výroby. Tato činnost byla velmi významná zejména v podnicích, které jejich majitelé opustili. Později, po zřízení podnikových rad jako orgánů, jejichž úkolem bylo hájit společně s odborovými organizacemi zájmy pracujících, počátkem roku 1946,[6] odborové organizace s podnikovými radami, jež se staly orgánem dělnické kontroly v podnicích, velmi úzce spolupracovaly a podporovaly je při plnění jejich úkolů.

Bezprostředně po osvobození obnovila sovětská vojenská správa v obcích a městech demokratické orgány samosprávy. Skutečnost, že rozhodující postavení v orgánech samosprávy měla od počátku dělnická třída, určila jejich další směr vývoje, postupné přerůstání v dalších letech v místní orgány státní moci. V jednotlivých zemích sovětské okupační zóny byly zřízeny zemské správy v čele se zemským presidentem. Aby bylo zajištěno alespoň poněkud jednotné řešení některých nejdůležitějších otázek státní správy v jednotlivých zemích východního Německa, byly rozkazem sovětské správy č. 17 ze dne 27. července 1945 zřízeny tzv. ústřední správy, mimo jiné též ústřední správa pro průmysl.[7] Vzhledem k velmi malé kom-

[5] Viz *Zur ökonomischen Politik der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands und der Regierung der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin, Dietz Verlag, str. 7—16; viz též Ulbricht W., *Die Entwicklung des deutschen volksdemokratischen Staates 1945—1958*. Berlin, Dietz Verlag, 1958, str. 12—14.

[6] Viz usnesení první konference delegátů Svazu svobodných německých odborů o úkolech a právech podnikových rad. (*Dokumente und Materialien zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*. Berlin, Dietz Verlag, 1959, řada III, sv. 1, str. 486—493.)

[7] Dalšími ústředními správami byla správa pro dopravu, pro spoje, pro průmysl paliv, pro obchod a zásobování, pro zemědělství, pro finance, pro otázky práce a sociální péče, pro zdravotnictví, pro školství a pro spravedlnost. (Viz *Dokumente und Materialien zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, Berlin, Dietz Verlag, řada III, sv. 1, str. 80—81.

petenci ústředních správ však největší odpovědnost za řízení hospodářské a státní obnovy spočívala na sovětské okupační moci.

Sovětská vojenská správa poskytovala orgánům samosprávy a odborům významnou pomoc při obnově veškerého společenského, politického a hospodářského života. Její rozkazy vždy byly zaměřeny na vyřešení otázky, která byla v dané situaci nejzávažnější. Pomoc sovětské vojenské správy však nespočívala pouze v poskytování organizační pomoci, nýbrž i v předávání odborných zkušeností příslušníků Sovětské armády při obnovování výroby a přeškolování pracovníků i v bezprostřední pracovní pomoci příslušníků Sovětské armády.

Jedním z prvních opatření sovětské vojenské správy byl rozkaz č. 9 ze dne 21. července 1945 o obnově průmyslové výroby v sovětské okupační zóně, v němž byla uložena majitelům podniků povinnost zahájit do dne 15. srpna práci ve všech podnicích, jež nebyly vážně poškozeny nebo úplně zničeny. Stejnou povinnost uložil rozkaz i orgánům samosprávy.

Dalším závažným opatřením bylo odstranění nebezpečí inflace. Sovětská vojenská správa nařídila rozkazem č. 01 ze dne 23. července 1945 novou organizaci německých finančních a úvěrových orgánů.[8] Byly založeny nové banky a spořitelny. Všechna konta starých bank, jež byly exponentem německé finanční oligarchie, byla uzavřena. K urychlení rozvoje nově založených bank poskytla sovětská vojenská správa úvěr ve výši 200 miliónů marek.

Během několika měsíců po skončení druhé světové války tak byly v sovětské okupační zóně na základě důsledného uskutečňování ustanovení postupimské dohody vytvořeny předpoklady pro odstranění zbytků fašismu a pro výstavbu nového společenského a hospodářského života. Byla obnovena činnost politických stran, mezi nimiž získala vedoucí postavení Komunistická strana Německa, dělnické hnutí bylo později sjednoceno sloučením Komunistické strany Německa a Sociálně demokratické strany v jednotnou marxistickou stranu, byla obnovena činnost odborů a demokratických samosprávných organizací a byl vytvořen nový systém finančních a úvěrových orgánů. Během necelých tří měsíců od září do listopadu 1945 byla v podstatě provedena pozemková reforma. Přes nesmírné obtíže byla zásluhou aktivity dělnické třídy a organizátorské činnosti sovětské okupační mocnosti postupně obnovována průmyslová výroba, zásobování obyvatelstva a doprava. Podařilo se překonat válečnou lethargii a vzbudit zájem širokých vrstev obyvatelstva o obnovu hospodářství. Všech těchto úspěchů dosáhla dělnická třída za významné pomoci sovětské vojenské správy.

[8] Viz *Zehn Jahre Volkswirtschaft der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin, Verlag Die Wirtschaft, 1959, str. 276—278.

Zbývalo ještě vyřešit další závažný úkol, který měl význam nejen pro sovětskou okupační zónu, nýbrž pro všechny mírumilovné státy — likvidovat ekonomické základy panství německých monopolů. Sovětská vojenská správa uskutečnila ustanovení postupimské dohody týkající se likvidování monopolů svým historickým rozkazem č. 124 ze dne 30. října 1945. Tento rozkaz byl zaměřen především proti majetku německého státu, vedoucích činitelů NSDAP, německých vojenských úřadů a organizací a majetku vlád a státních příslušníků států, které byly spojencem nacistického Německa. Všechen tento majetek byl sekvestrován, tj. nuceně odňat jeho vlastníkům a předán do disponování sovětské vojenské správě. Sekvestrací ještě nebyla učiněna změna ve vlastnictví k tomuto majetku. Rozkaz dále nařídil, aby správu opuštěného majetku na území sovětské okupační zóny prozatímně převzala sovětská vojenská správa. Za zajištění obou skupin majetku, jak sekvestrovaného, tak i opuštěného majetku, převzatého do prozatímní správy, byly učiněny odpovědnými německé správní orgány.

Sekvestrovaný majetek NSDAP byl již 31. října 1945 rozkazem č. 126 sovětské vojenské správy konfiskován a dočasně převeden do správy velitelů sovětské vojenské správy. Převážná většina ostatního sekvestrovaného majetku byla konfiskována v roce 1946.

Rozkaz č. 124, důsledně uskutečňující ustanovení postupimské dohody, splnil celkem tři úkoly najednou: a) potrestal majetkově válečné zločince a aktivní fašisty, b) likvidoval moc monopolů, jež byly bez výjimky exponenty fašismu a c) tím, že odstranil ekonomické základy moci monopolní buržoazie (i když jen v jedné třetině Německa), přispěl k upevnění míru v Evropě, čímž jeho význam přerostl rámec Německa.

Rozkazem sovětské vojenské správy č. 124 byl zahájen dlouhodobý proces sekvestrování podniků, náležejících aktivním nacistům a válečným zločincům, jenž byl ukončen až dne 17. dubna 1948 rozkazem sovětské vojenské správy č. 64.[9] Mezi sekvestrovanými podniky byly velké podniky koncernů AEG, Siemens, Mannesmann apod. Sekvestrační proces probíhal rychle zejména koncem roku 1945 a začátkem roku 1946.[10] V sovětské zóně Berlína však byla sekvestrace prováděna v důsledku sabotování ze strany západních mocností daleko pomaleji. Při sekvestrování podniků bylo nutno nekompromisně bojovat proti pokusům koncernů a jejich přisluhovačů o vyčlenění jejich podniků ze sekvestrace (četné byly zejména pokusy o převedení vlastnictví fašistických předáků

[9] Viz Zentralverordnungsblatt, 1948, str. 140—141.

[10] Např. v nejprůmyslovější zemi sovětské okupační zóny, v Sasku, bylo do konce června 1946 zabaveno 4761 podniků.

na jejich příbuzné) a proti sabotážím zaměřeným proti sekvestrovaným podnikům.[11]

Sekvestrování podniků válečných zločinců a nacistických předáků, přeměna těchto podniků na mírovou výrobu, odrážení pokusů o sabotáž a organizování výroby v sekvestrovaných podnicích bylo velkou zkouškou organizovanosti a vyspělosti dělnické třídy.

Sekvestraci prováděly orgány samosprávy, jejichž činnost řídila Ústřední německá komise pro sekvestrování a konfiskování. Právo disponovat sekvestrovanými podniky náleželo nejprve sovětské vojenské správě, avšak již v květnu 1946 byl sekvestrovaný majetek předán do držby a k užívání německým samosprávným orgánům rozkazem sovětské vojenské správy č. 154/181.

Těmito opatřeními však ještě nebyla vyřešena otázka *vlastnictví* k sekvestrovaným podnikům. Všeobecně převládal názor, že sekvestrované podniky se mají stát vlastnictvím lidu. Tato otázka byla nejprve vyřešena v Sasku, kde bylo uspořádáno dne 30. června 1946 lidové referendum, které mělo rozhodnout o předání sekvestrovaných podniků do rukou lidu. Kampaň při přípravě referenda byla vedena v duchu boje proti fašismu a imperialismu, nikoli ještě v duchu socialismu. „V lidovém referendu bude vyjádřeno, jak silné jsou síly našeho lidu, které chtějí jít uvědoměle mírovou cestou . . .“.[12]

Přes snahu reakčních sil o zmaření referenda se převážná většina voličů vyslovila pro konfiskaci sekvestrovaných podniků: 77,7 % voličů hlasovalo pro to, aby byly předány do rukou německého lidu.[13]

Saský zemský sněm schválil na základě výsledku referenda zákon, podle něhož byl majetek válečných zločinců a aktivních nacistů prohlášen za konfiskovaný. Vlastníkem tohoto majetku se stala saská země. Analogické zákony byly schváleny později i v ostatních zemích východního Německa: dne 24. července 1946 v Duryňsku, dne 30. července 1946 v Sasku-Anhaltsku, dne 5. srpna 1946 v Braniborsku a dne 16. srpna 1946 v Meklenbursku. Značně později, až 8. února 1949, byl konfiskován majetek válečných zločinců v demokratickém sektoru Berlína. Zde mohla být konfiskace provedena teprve po rozdělení Berlína, neboť před tím byla soustavně saboto-

[11] Viz Ulbricht W., *Zur Geschichte der neuesten Zeit*. Berlin, Dietz Verlag, 1955, sv. I, 1. polosvazek, str. 259 až 260; viz též Hoffman H., *Die Schaffung des Volkseigentums in der Industrie im Bereich der Deutschen Demokratischen Republik*. Dosud nepublikovaná disertace, Deutsche Akademie für Staats- und Rechtswissenschaft W. Ulbricht, str. 155 až 200.

[12] Ulbricht W., *Die Entwicklung des deutschen volksdemokratischen Staates 1945 bis 1958*, Berlin, Dietz Verlag, 1958, str. 72.

[13] Viz Dornberger G., *Zehn Jahre Volkseigentum in der Deutschen Demokratischen Republik*. Staat und Recht č. 4/1956, str. 435 a násl.; viz též Venediktov A. V., *Organizacija gosudarstvennoj promyšlennosti v SSSR*, sv. I, Leningrad, 1957, str. 245.

vána západními mocnostmi. Po skončení platnosti rozkazu č. 124 počátkem roku 1948 vyráběly konfiskované podniky celkem téměř 40 % veškeré průmyslové výroby.[14]

Sovětskému svazu připadl značný počet podniků jako reparace. Demontáž těchto podniků sice byla zahájena v roce 1945, avšak již v první polovině roku 1946 byl původní počet podniků určených k demontáži značně snížen. Sovětský svaz vytvořil ze zbývajících podniků, jež měly být demontovány, sovětské akciové společnosti. Tím značně pomohl německému lidu odstranit nebezpečí nezaměstnanosti, které hrozilo v důsledku toho, že značná část podniků byla zničena a výroba v nich mohla být obnovena teprve po vynaložení obrovských investic. Nebezpečí nezaměstnanosti se navíc zvýšilo v důsledku přesídlení německých občanů z Československa a z Polské lidové republiky. Tím, že převážná většina podniků náležejících Sovětskému svazu nebyla demontována, se značně zvýšily pracovní možnosti obyvatelstva sovětské okupační zóny.

Sovětské akciové společnosti však nepomohly německému lidu pouze tím, že odstranily hrozbu nezaměstnanosti. Byly to velké podniky, v nichž se hned od počátku používalo socialistických metod organizace práce, stejně jako v Sovětském svazu. Sovětské akciové společnosti se staly vzorem pro všechny ostatní konfiskované podniky, školou socialistické organizace průmyslové výroby.

Sovětský svaz postupně předával bez náhrady sovětské akciové společnosti německému lidu od roku 1947 do konce roku 1953. Sovětský svaz tak daroval německému lidu celkem asi 3800 podniků, jež měly značnou výrobní kapacitu.[15] Nemenší význam než předání tohoto hospodářského potenciálu však měla i důvěra, kterou Sovětský svaz předáním těchto podniků německému lidu projevil, a skutečnost, že sovětské akciové společnosti byly pro německé dělnictvo školou, v níž se učilo socialisticky řídit hospodářství.

Základem socialistického vlastnictví v NDR tedy byly podniky válečných zločinců a aktivních fašistů, jež byly sekvestrovány rozkazem sovětské vojenské správy č. 124 a staly se později na základě zákonů jednotlivých zemí sovětské okupační zóny vlastnictvím jednotlivých zemí, dále majetek náležející NSDAP, jenž byl přímo konfiskován rozkazem sovětské vojenské správy č. 126 ze dne 31. října 1945 a jenž byl postupně předáván do vlastnictví zemí a konečně podniky, jež připadly Sovětskému svazu jako repa-

[14] V Sasku bylo konfiskováno 2297 podniků, v Sasku-Anhaltsku 2064 podniků, v Durynsku 2609 podniků, v Braniborsku 1428 podniků a Meklenbursku 883 podniků, celkem tedy 9281 podniků, z nichž bylo 3843 průmyslových podniků, zbytek pak tvořily větší živnostenské podniky. Viz Mussler W., *Die volkseigenen Betriebe*. Berlin, Die freie Gewerkschaft, 1948, str. 26.

[15] Podíl sovětských akciových společností na celkové průmyslové výrobě na území dnešní NDR činil v r. 1947 19,5 %, v r. 1948 22 %, v r. 1949 21,9 % a v r. 1950 22,6 %.

race, jejichž většinu však Sovětský svaz rovněž postupně předal německému lidu. Účelem všech těchto konfiskačních opatření bylo potrestat válečné zločince a aktivní fašisty a odstranit ekonomické základy moci monopolního kapitálu, tj. splnit ustanovení Postupimské dohody.

Tato postupně činěná opatření neměla od počátku jasně socialistický charakter. Závažné je, že rozhodující úlohu při provádění všech těchto opatření měla dělnická třída, vedená Jednotnou socialistickou stranou Německa, jež se stala od počátku vedoucí silou v bloku demokratických, protifašistických a protiimperialistických sil. Německá dělnická třída svým rozhodujícím postavením nedovolila, aby se konfiskované podniky jakoukoli cestou vrátily do rukou buržoazie a určila jejich další směr vývoje jako národních podniků, jež jsou vlastnictvím všeho německého lidu. Přes všechny specifičnosti, přes veškeré prolínání prvků dokončování buržoazně demokratické revoluce s prvky revoluce socialistické, jež bylo charakteristické pro celé období vývoje v NDR až do roku 1949 a tedy i pro vznik státního socialistického vlastnictví, musíme celý tento proces charakterizovat jako *socialistické znárodnění*, i když jeho kořeny spočívaly v protifašistickém a demokratickém hnutí. V letech 1949—1950 je již charakter národních podniků jako subjektů státního socialistického vlastnictví naprosto jasný.

V souvislosti s převedením sekvestrovaných podniků do vlastnictví zemí v roce 1946 vznikla nutnost vytvořit jednotnou soustavu jejich organizace a řízení. Vzhledem k tomu, že neexistoval ústřední německý orgán s takovou kompetencí, jež by mu umožňovala řídit jednotně hospodářský rozvoj v celé sovětské okupační zóně, bylo hospodářství organizováno jednotně pouze v rámci jednotlivých zemí. To je další zvláštností hospodářského vývoje Německé demokratické republiky ve srovnání s ostatními zeměmi lidové demokracie, v nichž byly znárodněné podniky od počátku jejich existence řízeny jednotně ústředním orgánem v celé zemi.

Nejúčelnější organizace konfiskovaných podniků, přiměřená dané situaci, byla vytvořena v Sasku. Je nutno velmi kladně hodnotit, že již v roce 1946 v ní bylo uplatněno několik prvků, charakteristických pro socialistickou organizaci průmyslové výroby (zejména účast pracujících na řízení). Tím organizace řízení podniků v Sasku značně přerostla nad úroveň organizace průmyslu v ostatních zemích východního Německa, kde byly podniky řízeny převážně starými, značně byrokratickými metodami. Proto také zkušenosti z organizace průmyslové výroby v Sasku byly později převzaty při vytvoření jednotné organizace průmyslu pro celou sovětskou okupační zónu v roce 1948, kdy již německá dělnická třída prokázala, že je schopna řídit hospodářský rozvoj v celé zemi.

Řízení průmyslové výroby v Sasku bylo silně centralizované. Podniky

nebyly samostatnými právnickými osobami. Veškerou jejich činnost — plánování, financování, materiálně technické zásobování i odbyt — řídilo 65 průmyslových správ, organizovaných podle jednotlivých průmyslových oborů. Řízení činnosti průmyslových správ ještě nespočívalo na odpovědnosti jediného vedoucího, nýbrž na kolegiálním orgánu, tříčlenném ředitelství.

Závažnou skutečností je, že se již v této době objevila jedna ze základních zásad socialistického řízení hospodářství — účast pracujících na řízení. Účast pracujících na řízení byla zajištěna tím, že v podnicích byly vytvořeny podnikové rady jakožto orgány, jejichž úkolem bylo hájit zájmy všech zaměstnanců, a odborové organizace. Oba tyto orgány byly oprávněny spolurozhodovat o všech důležitých otázkách týkajících se výroby, mzdových a pracovních věcí. Rovněž byla zajištěna účast pracujících na činnosti průmyslových správ tím, že v nich byly zřízeny správní rady, skládající se ze zástupů podnikových rad podřízených podniků. I když kompetence správních rad nebyla příliš veliká a omezovala se v podstatě na schvalování rozpočtů průmyslových správ a podniků a na spolurozhodování při jmenování a odvolávání vedoucích pracovníků, je nutno velmi kladně hodnotit skutečnost, že byla zajištěna účast pracujících nejen na řízení podniků, nýbrž i na činnosti řídícího orgánu.

V Sasku i v ostatních zemích sovětské okupační zóny se také brzy objevily jednoduché formy plánování. V posledním čtvrtletí roku 1945 byly sice vypracovány v jednotlivých zemích čtvrtletní plány, neměly však velký význam. Za vlastní zárodek plánování však lze považovat roční plány, jež vypracovaly ústřední správy pro jednotlivé hospodářské úseky v roce 1946 a 1947. Tyto plány sice nebyly vypracovány komplexně a nebyly téměř vůbec vzájemně koordinovány, neboť neexistoval jednotný ústřední řídící orgán, avšak byly to již plány, k nimž musily průmyslové správy v Sasku a obdobné orgány v ostatních zemích přihlížet.

Dalším prvkem socialistického řízení hospodářství byly nejjednodušší formy socialistického soutěžení, s nimiž bylo započato v roce 1947. Právě v oblasti výchovy pracujících k novému poměru k práci vyvíjela Jednotná socialistická strana Německa a odbory značné úsilí. Stále bylo ještě nutno překonávat v lidech poválečnou letargii, a to za velmi obtížných podmínek, neboť životní úroveň byla v prvních letech zvyšována jen velmi pomalu. Socialistickým soutěžením byl u mnoha pracujících znovu podněcen zájem o zvyšování produktivity práce, která byla velmi nízká.[16] Vzhledem k naléhavosti zvýšení produktivity práce vydala sovětská vojenská správa

[16] Např. ještě v roce 1947 činila produktivita práce pouze 56 % ve srovnání s produktivitou práce v roce 1936 (viz *Protokoll des III. Parteitages der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands*. Berlin, Dietz Verlag, 1951, sv. 1, str. 347.)

rozkaz č. 234 ze dne 9. října 1947,[17] jenž vyhlásil boj proti lajdáctví, nařídil zlepšení bezpečnosti práce, zvýšení mezd dělníkům v nejdůležitějších průmyslových odvětvích a používání výkonových mezd v širším rozsahu. Zároveň s prováděním tohoto rozkazu organizovala jednotná socialistická strana mohutnou mobilizační akci pod heslem „Více vyrábět — více jíst".

V souvislosti s postupnou konsolidací hospodářského života[18] vyvstávala neustále s větší naléhavostí potřeba orgánu, který by řídil hospodářský vývoj jednotně v celé sovětské okupační zóně. Nutnost tohoto orgánu vyplývala i z hlavních úkolů, které měl průmysl v těchto letech, tj. obnovení výroby ve všech podnicích, převedení veškeré výroby na výrobu pro mírové účely, zvýšení produktivity práce a odstranění disproporcí ve složení průmyslové výroby. Právě tento poslední úkol byl velmi závažný vzhledem k tomu, že v důsledku rozštěpení Německa byla hospodářská rovnováha silně porušena.[19]

Přípravy k vytvoření ústředního orgánu pro řízení hospodářství se konaly již v roce 1947. Výsledkem těchto příprav bylo vytvoření Německé hospodářské komise, jež bylo schváleno rozkazem sovětské vojenské správy č. 32 ze dne 12. února 1948.[20] Lze oprávněně říci, že vytvořením tohoto orgánu byla zahájena nová, vyšší etapa hospodářského rozvoje ve východním Německu, během níž byly odstraněny rozdíly v organizaci průmyslu v jednotlivých zemích a vytvořen systém řízení národních podniků i jednotný režim pro zbývající soukromé podniky.

Německá hospodářská komise se skládala z volených zástupců zemí, ze zástupců politických stran, německých ústředních správ, odborů a jiných organizací. Aparát Německé hospodářské komise se skládal ze 17, později 18 hlavních správ, jež byly specializovány podle jednotlivých průmyslových oborů. Hlavním úkolem Německé hospodářské komise bylo zajišťo-

[17] Viz Zentralverordnugsblatt, 1948, str. 1—4.

[18] Průmyslová výroba ve srovnání s r. 1936 (= 100 %) činila v r. 1946 42,1 %, v r. 1947 53,7 % a v r. 1948 71,4 %.

[19] Např. v sovětské okupační zóně činila výroba v jednotlivých odvětvích uvedené procento z celé německé předválečné výroby: hnědé uhlí 64,1 %, elektrická energie 35,4 %, avšak železná ruda pouze 5,4 %, surové železo 1,6 %, cement 16,5 % apod. Rovněž ve skladbě průmyslových podniků byly značné disproporce: na území sovětské okupační zóny sice byla většina speciálních strojírenských podniků, elektrotechnických podniků a chemických podniků specializovaných na určité druhy výroby, podniků optického průmyslu a keramických podniků, avšak na druhé straně zde bylo malé množství podniků některých odvětví těžkého průmyslu a podniků, zpracovávajících základní chemické výrobky. Avšak kromě těchto disproporcí, existujících mezi východním a západním Německem, existovaly značné disproporce i v sovětské okupační zóně samé. Tak např. v roce 1946 bylo 70,3 % textilního průmyslu soustředěno v Sasku, 52,6 % strojírenství v Sasku, 63,5 % jemné mechaniky a optického průmyslu v Duryňsku, 72,4 % lehkého průmyslu v Sasku, 62,2 % gumárenského průmyslu v Sasku-Anhaltsku apod.

[20] Viz Zentralverordnungsblatt, 1948, str. 89 a str. 138.

vání obnovy a rozvoje průmyslové výroby a koordinace činnosti německých ústředních správ.

Prvním opatřením Německé hospodářské komise bylo skoncování s dosavadní organizační nejednotností, jež existovala při řízení podniků v jednotlivých zemích a vytvoření jednotného systému řízení národních podniků[21] v celé sovětské okupační zóně.

Všechny podniky byly rozděleny do tří skupin. Do první skupiny byly zařazeny hospodářsky nejdůležitější podniky, z nichž byla zřízena sdružení národních podniků, řízená hlavními správami Německé hospodářské komise. Do druhé skupiny byly zařazeny podniky méně důležité, jejichž význam však překračoval rámec města nebo okresu. Z těchto podniků byla zřízena sdružení, řízená zemskými vládami. Třetí skupinu pak tvořily podniky nepatrného hospodářského významu a živnostenské provozovny, jejichž činnost byla zaměřena převážně na poskytování služeb obyvatelstvu. Z těchto podniků a provozoven byly zřízeny komunální podniky.

Organizace prvních dvou skupin podniků, jejichž hospodářský význam zdaleka převyšoval význam třetí skupiny, spočívala na zásadě oborového řízení. Podniky byly začleněny do sdružení, organizovaných podle jednotlivých průmyslových oborů. Rozdíl mezi oběma skupinami podniků — ústředně a zemsky řízených — spočíval pouze v rozdílném nejvyšším řídícím orgánu, jímž u ústředně řízených podniků byla Německá hospodářská komise, u zemsky řízených podniků zemská vláda. Zásada oborového řízení umožnila jednotně a centralizovaně řídit jednotlivé průmyslové obory, hospodářsky a organizačně konsolidovat podniky, zavádět v nich socialistické metody řízení a vytvářet předpoklady pro zvyšování jejich samostatnosti. Komunální podniky, řízené okresními a obecními radami, byly řízeny podle územního hlediska bezprostředně těmito orgány.

Přesto, že byla poněkud zvýšena majetková samostatnost podniků tím, že jim byly přiděleny základní fondy a oběžné prostředky, nebyly podniky prohlášeny za samostatné právnické osoby, neboť ještě nebyly dostatečně organizačně upevněny. Sdružení národních podniků[22] — podobně jako dříve průmyslové správy v Sasku — řídily veškerou činnost podniků. Příslušelo jim plánování, materiálně technické zásobování podniků, odbyt,

[21] Konfiskované podniky byly prohlášeny za národní podniky rozkazem sovětské vojenské správy č. 76 ze dne 23. dubna 1948. (Viz Zentralverordnungsblatt, 1948, str. 142 až 146.)

[22] Celkem bylo vytvořeno 75 sdružení řízených Německou hospodářskou komisí, jež sdružovala 1764 podniků, v nichž pracovalo v polovině roku 1948 více než 500 000 zaměstnanců. O existující disproporci v rozmístnění průmyslové výroby na území sovětské okupační zóny v této době svědčí skutečnost, že 900 z těchto podniků bylo na území Saska, kdežto v Braniborsku jich bylo pouze 211, v Meklenbursku dokonce 44, v Duryňsku 274 a v Sasku-Anthalsku 335. (Viz Mussler W., *Die volkseigenen Betriebe*. Berlin, Freie Gewerkschaft, 1948, str. 74.)

zajišťování podniků výrobními prostředky i pracovními silami a řízení finanční činnosti podniků.

V čele sdružení stál ředitel, nikoli jako dříve v Sasku kolegiální orgán. Vedení jedinou osobou se tak stalo trvale jednou z hlavních zásad organizace průmyslu.

Účast pracujících na řízení byla dále rozvinuta. Při sdruženích byly zřízeny podle vzoru předcházející organizace průmyslu v Sasku správní rady, jež se účastnily projednávání nejdůležitějších otázek práce sdružení. Byly ve srovnání se správními radami průmyslových správ v Sasku nadány větší pravomocí, neboť byly oprávněny dávat řediteli sdružení národních podniků doporučení, jemuž nesmělo ředitelovo rozhodnutí odporovat. Absolutní většina zástupců odborů ve správních radách umožňovala, aby správní rady plnily celkové úkoly uložené odborům, tj. usilovaly o zvýšení produktivity práce, účastnily se plánování, podporovaly hnutí aktivistů, vnitropodnikové a mezipodnikové soutěžení apod.

V podnicích bylo spolurozhodování pracujících na řízení zajištěno jednak prostřednictvím podnikové rady, jednak prostřednictvům odborové organizace.[23] Podnikové rady a odborové organizace v podnicích byly oprávněny kontrolovat plnění podnikového plánu, podávat návrhy na zlepšování pracovních metod, účastnit se projednávání výrobních plánů a kontrolovat vyráběné zboží po stránce kvantitativní a kvalitativní. Vedení podniku bylo povinno informovat podnikovou radu i odborovou organizaci o všech závažných opatřeních a podávat jim alespoň jednou měsíčně zprávu o stavu rozvoje výroby v podniku. Kromě toho byly podnikové rady i odborové organizace oprávněny spolurozhodovat s vedením podniku při projednávání řady dalších otázek (přijímání a propouštění zaměstnanců, zavádění výkonových norem, dodržování podmínek ochrany a bezpečnosti práce apod.).

Zemské vlády řídily jim svěřené podniky podle stejných organizačních zásad, podle nichž byly řízeny ústředně řízené podniky. Činnost zemsky řízených podniků řídila sdružení národních podniků, která byla podřízena odborným správám, vytvořeným při vládách jednotlivých zemí. Obě skupiny podniků — ústředně i zemsky řízené — tedy byly organizovány podle třístupňového systému: hlavní správa Německé hospodářské komise (u podniků ve správě zemí odborná správa národních podniků zemí) — sdružení národních podniků — podnik. Pracující byli zapojováni do účasti na spolurozhodování o činnosti sdružení i podniků stejně jako u podniků řízených ústředně.

Tuto organizaci průmyslu doplnilo nařízení o finančním hospodářství

[23] Svaz svobodných německých odborů měl v roce 1946 3 000 000 členů, v roce 1950 již 4 700 000 členů.

národních podniků[24] ze dne 12. května 1948. Finanční postavení podniků bylo posíleno navíc peněžní reformou, uskutečněnou rozkazem sovětské vojenské správy č. 111 ze dne 23. června 1948,[25] podle něhož se nová měna vyměňovala v poměru 1:10, u národních podniků však v poměru 1:1.

Posledním opatřením uzavírajícím vytvoření jednotné organizace průmyslu z roku 1948 bylo zvýšení úrovně plánování. Německá hospodářská komise vypracovala hospodářský plán na druhé pololetí roku 1948, jenž byl přechodem k dvouletému plánu rozvoje na léta 1949—1950. Cílem dvouletého plánu bylo obnovit mírové hospodářství a dosáhnout v roce 1950 81 % úrovně průmyslové výroby z roku 1936 nebo zvýšit výrobu ve srovnání s rokem 1947 o 35 %. Produktivita práce měla stoupnout ve srovnání s rokem 1947 o 30 %, vlastní náklady národních podniků měly poklesnout alespoň o 7 %. Úkoly jednotlivých hospodářských odvětví již byly v dvouletém plánu vzájemně koordinovány. Zvýšení významu plánování mělo za následek další rozšíření účasti pracujících na řízení podniků a sdružení. V podnicích byly vytvořeny výbory pro plánování, které vykonaly obrovskou práci při vypracovávání výrobních plánů, při jejich provádění a při zvyšování zájmu pracujících na plnění plánů.

Vytvořením jednotné organizace průmyslu v roce 1948 bylo dovršeno první období vývoje německého průmyslu. Bylo to období, během něhož došlo k přerůstání buržoazně demokratické revoluce v revoluci socialistickou. Byl konfiskován majetek válečných zločinců a nacistů, který se během následujícího vývoje stal majetkem všeho lidu, socialistickým vlastnictvím. Byly obnoveny demokratické samosprávné orgány, v nichž byly zastoupeny široké vrstvy protifašistických, demokratických sil, vedené dělnickou třídou. Socialistické prvky, které se zpočátku prolínaly s prvky dokončování buržoazně demokratické revoluce, získávaly postupně převahu ve všech oblastech politického i hospodářského života. Německá dělnická třída se naučila organizovat své hospodářství, při čemž jí poskytovaly nezištnou bratrskou pomoc sovětské ozbrojené síly. V důsledku neustálého zvyšování vedoucí úlohy dělnické třídy a prohlubování opatření socialistického charakteru v politické i hospodářské výstavbě zemí sovětské okupační zóny byly vytvořeny předpoklady pro vznik Německé demokratické republiky jako prvního socialistického státu v dějinách Německa. Největší zásluhy o úspěchy dosažené v těchto létech měla Jednotná socialistická strana Německa, jež byla vedoucí silou, mobilizující pracující k obnově společenského a hospodářského života a bránící pokusům o zvrácení vývojové cesty, po níž se dal pod jejím vedením lid ve východním Německu.

Vývoj organizace průmyslu od května roku 1945 až do vzniku Německé

[24] Viz Zentralverordnungsblatt, 1948, str. 148—150.
[25] Viz Zentralverordnungsblatt, 1948, str. 217—220.

demokratické republiky je charakterizován postupným vytvářením jednotných zásad pro řízení národních podniků, nejdříve v jednotlivých zemích, později v celém východním Německu. Již od počátku organizační činnosti zaměřené na správu průmyslu byli do správy státu a hospodářství zapojováni pracující a bylo používáno zásady plánování. Tyto zásady socialistického řízení hospodářství, existující zpočátku pouze v zárodečných formách, byly postupně prohlubovány.

2. Organizace průmyslu od vzniku Německé demokratické republiky v r. 1949 do reorganizace průmyslu v r. 1958

Dne 7. října 1949 byla vyhlášena Německá demokratická republika. Vznik Německé demokratické republiky zahájil novou etapu ve vývoji východního Německa. „V letech 1945—1949 byly úkoly buržoazně demokratické revoluce pod vedením dělnické třídy a její strany na území NDR vyřešeny. Dovršení buržoazně demokratické revoluce splynulo vjedno s odstraněním základů imperialismu a se vznikem prvních zárodků socialismu."[26]

Ústava Německé demokratické republiky, vyhlášená dne 7. října 1949, zakotvila nejdůležitější výsledky dosavadního vývoje a otevřela cestu dalšímu rozvoji. Kromě všeobecných zásad socialistického státu, jako je právo na práci, právo na odpočinek a ochranu zdraví, právo účastnit se spolurozhodování při řízení výroby, byla do popředí vytyčena zásada plánování jako zásada vedoucí ke zvyšování životní úrovně obyvatelstva (čl. 21). Ústava rovněž zakotvila vyvlastnění podniků válečných zločinců a aktivních fašistů (čl. 24, odst. 3), zákaz soukromých monopolních organizací (čl. 24, odst. 4) a zásadu, že veškeré nerostné zdroje a všechny hospodářsky zužitkovatelné přírodní síly a podniky určené k jejich zužitkování jsou majetkem lidu (čl. 25, odst. 1).

Změny v organizaci ústředních orgánů státní správy, provedené na základě ústavy, se odrazily rovněž v organizaci průmyslu. Rozhodování o nejdůležitějších otázkách rozvoje národního hospodářství bylo svěřeno radě ministrů Německé demokratické republiky, která tak převzala část kompetence Německé hospodářské komise, jež byla v říjnu 1949 zrušena. Úkol plánování rozvoje celého národního hospodářství převzalo ministerstvo pro plánování,[27] jež předávalo výrobní úkoly jednotlivým hospodářským ministerstvům (pokud se jednalo o ústředně řízené hospodářství) a jednot-

[26] Z usnesení V. sjezdu SED. *V. sjezd jednotné socialistické strany Německa.* Praha, SNPL, 1959, str. 196.

[27] Viz *Zehn Jahre Volkswirtschaft der Deutschen Demokratischen Republik.* Berlin. Verlag Die Wirtschaft, 1959, str. 56—57.

livým zemím (pokud se jednalo o hospodářství řízené zeměmi). Ministerstvo pro plánování tedy mělo postavení ústředního plánovacího orgánu, odpovědného za plánování celého národního hospodářství.

Řízení činnosti ústředně řízených sdružení národních podniků, jež byla dříve řízena hlavními správami Německé hospodářské komise, bylo svěřeno ministerstvu průmyslu. Ve způsobu řízení ústředně řízených sdružení národních podniků se změnil pouze nejvyšší řídící orgán, jímž se nyní stalo ministerstvo průmyslu místo Německé hospodářské komise, od které převzalo její hlavní správy. Určité úkoly spojené s řízením ústředně řízených sdružení národních podniků připadly rovněž některým jiným ministerstvům, která však řídila pouze malý počet podniků, jejichž výroba se týkala bezprostředně daného rezortu (např. ministerstvo zdravotnictví řídilo činnost podniků na výrobu léčiv apod.).

Celková kompetence Německé hospodářské komise tedy byla rozdělena mezi radu ministrů NDR (ústřední řízení rozvoje národního hospodářství), mezi ministerstvo pro plánování (plánování celého národního hospodářství) a mezi ministerstvo průmyslu a některá další ministerstva (řízení činnosti sdružení národních podniků). Organizace průmyslu řízeného jednotlivými zeměmi a organizace komunálních podniků, řízených obecními a okresními lidovými zastupitelstvy, zůstala beze změny.

Dvouletý hospodářský plán na léta 1949—1950, jehož cílem bylo dosažení 81% úrovně výroby ve srovnání s rokem 1936 a obnova mírového hospodářství v NDR, byl značně překročen: koncem roku 1950 dosáhla již výroba 103 %, tj. dvouletý plán byl splněn v podstatě za jeden a půl roku.

Během dvouletého plánu však nebyly pouze významně překročeny plánované úkoly. Byly také organizačně a hospodářsky upevněny národní podniky, zejména podniky velkého hospodářského významu, a došlo k podstatnému rozvoji iniciativy pracujících a ke zvýšení jejich účasti na řízení. Socialistické soutěžení se stalo masovým hnutím a hlavní metodou zvyšování produktivity práce. V roce 1950 byly poprvé v podnicích uzavřeny kolektivní smlouvy, zaměřené především na plnění plánovaných úkolů. Toto zaměření kolektivních smluv souviselo se skutečností, že nařízením rady ministrů NDR z března 1950[28] byl zdůrazněn význam systematické plánovací práce a vytyčen požadavek zvyšování kvalifikace plánovačů. Socialistické plánování rozvoje národního hospodářství se stalo předmětem pozornosti pracujících a nástrojem jejich dalšího zapojování do účasti na řízení.

Všechny tyto zkušenosti vedly k tomu, že v prosinci 1950 byla uskutečněna reorganizace průmyslu, která značně prohloubila socialistické zásady řízení. Účelem reorganizace bylo vytvořit organizační předpoklady pro

[28] Viz Gesetzblatt, 1950, str. 200.

splnění prvního pětiletého plánu na léta 1951—1955, jehož zásady nastínil W. Ulbricht v červnu 1950 na III. sjezdu Jednotné socialistické strany Německa. Hlavním úkolem pětiletého plánu bylo zvýšit průmyslovou výrobu ve srovnání s rokem 1950 na 190 %, tj. zdvojnásobit průmyslovou výrobu ve srovnání s rokem 1936 a podstatně zvýšit úroveň obyvatelstva ve srovnání s předválečnou dobou.[29] Během prvního pětiletého plánu, jenž byl zaměřen na přednostní rozvoj těžkého průmyslu, měly být podstatným zvýšením výroby odstraněny disproporce existující v celém národním hospodářství i mezi jednotlivými průmyslovými odvětvími, které byly dědictvím po kapitalistickém panství a důsledkem rozštěpení Německa.

Změny v řízení průmyslu, uskutečněné koncem roku 1950 a začátkem roku 1951, byly změnami, které znamenaly definitivní upevnění *socialistického* řízení hospodářství v oblasti průmyslové výroby a umožnily přechod k *plánovité* výstavbě základů socialismu v Německé demokratické republice. Tyto změny v organizaci průmyslu zahájily druhé významné období v rozvoji socialistického průmyslu, charakterizované upevněním centrálního řízení rozvoje celého národního hospodářství, postupným rozšiřováním pravomoci národních podniků a místních orgánů státní moci a prohloubením účasti pracujících na řízení. Bylo to období definitivního vítězství socialistického národního hospodářství.

Místo ministerstva pro plánování byla zřízena Státní plánovací komise[30] jako orgán rady ministrů NDR pro vypracovávání a systematickou kontrolu plnění plánů. Vytvořením Státní plánovací komise jako orgánu vlády byl dále zdůrazněn význam centrálního řízení plánování.

Na základě nařízení rady ministrů NDR ze dne 22. prosince 1950[31] byly velké průmyslové podniky, tvořící celkem asi 7 % všech podniků, spadající dosud pod sdružení národních podniků, vyňaty z této podřízenosti a podřízeny přímo hlavním správám příslušných průmyslových ministerstev. Tak byl u nejvýznamnějších podniků odstraněn mezičlánek, který v dané vývojové etapě již nebyl nutný. Tyto podniky se staly samostatnými právnickými osobami. Stejně jako v ostatních socialistických státech, i v NDR v tomto období vznikla nutnost vytvořit větší počet ministerstev, jež by mohla specializovaněji řídit jednotlivá průmyslová odvětví. Proto bylo v listopadu 1950 dosavadní ministerstvo průmyslu rozštěpeno na minister-

[29] Viz *Zur ökonomischen Politik der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands und der Regierung der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin, Dietz Verlag, 1955, str. 69—71.

O zvyšování životní úrovně obyvatelstva svědčí např. růst průměrné mzdy dělníků, jež činila v r. 1950 262 DM, v r. 1951 298 Dm, v r. 1952 313 DM, v r. 1955 již 383 MD. (Viz Ščukin A. J., *Promyšlennosť Germanskoj Demokratičeskoj Respubliki*, Moskva, Izdateľstvo IMO, 1959, str. 71). Navíc je nutno přihlédnout k postupnému snižování cen.

[30] Viz Gesetzblatt, 1950, str. 1135—1136.

[31] Viz Gesetzblatt, 1950, str. 1233—1235.

stvo těžkého průmyslu, ministerstvo strojírenství a ministerstvo lehkého průmyslu.[32] Počet průmyslových ministerstev, pověřených řízením určitých průmyslových odvětví se později dosti často měnil tím, že průmyslová ministerstva byla rozštěpena na další specializovanější celky nebo opět sloučena. Před reorganizací průmyslu v únoru 1958 existovalo sedm průmyslových ministerstev[33] a státní sekretariát pro místní hospodářství.

Ke značné změně došlo rovněž v řízení podniků, řízených dosud sdruženími národních podniků v jednotlivých zemích Německé demokratické republiky. Tato sdružení zemsky řízených národních podniků byla zrušena a podniky v nich sdružené byly podle jejich velikosti a hospodářského významu předány buď přímo hlavním správám ministerstev jako samostatné právnické osoby, nebo byly zahrnuty do sdružení národních podniků, řízených hlavními správami ministerstev. Menší část podniků, řízených doposud zeměmi, jež nemohly být pro jejich malý hospodářský význam předány hlavním správám ani zahrnuty do sdružení, byla předána do správy okresních a obecních lidových zastupitelstev jako podniky místního průmyslu.[34] Tím byla rozšířena hospodářská základna spravovaná orgány samosprávy. Okresní a obecní lidová zastupitelstva tedy nadále spravovala jak dosavadní komunální podniky, tak i podniky místního průmyslu, jež byly zřízeny z podniků převzatých od zemských vlád. Koordinaci činnosti podniků místního průmyslu prováděla Státní plánovací komise.

Reorganizace průmyslu z roku 1950 učinila několik opatření, jež měla zásadní význam pro upevnění socialistického řízení průmyslu a umožnila zdokonalovat formy řízení podniků v příštích letech:

a) Význam centrálního řízení plánování národního hospodářství byl zvýšen vytvořením Státní plánovací komise, jakožto orgánu rady ministrů.

b) Ze 7 % podniků velkého hospodářského významu se staly samostatné právnické osoby. I když toto procento nebylo příliš veliké, mělo toto opatření význam jak pro organizační upevnění těchto podniků, tak i pro zvyšování samostatnosti ostatních podniků, jimž se tyto velké podniky staly vzorem. Byla otevřena perspektiva pro právní osamostatnění všech ostatních podniků.

c) U podniků, které se staly samostatnými právnickými osobami, byl odstraněn mezičlánek — sdružení podniků, takže bylo zjednodušeno a zlepšeno spojení mezi vedením těchto podniků a státními orgány.

d) Zrušením sdružení podniků řízených jednotlivými zeměmi byla odstraněna skupina podniků středního významu, řízených doposud jednotli-

[32] Viz Gesetzblatt, 1950, str. 1135—1136.

[33] Ministerstvo hutí a rudných dolů, ministerstvo chemického průmyslu, ministerstvo paliv a energetiky, ministerstvo těžkého strojírenství, ministerstvo všeobecného strojírenství, ministerstvo lehkého průmyslu a ministerstvo potravinářského průmyslu.

[34] Viz Gesetzblatt, 1951, str. 143—144; str. 405—408; str. 661—664.

vými zeměmi, v jejímž rámci se podniky vyvíjely dosti nerovnoměrně. Významnější podniky této skupiny posílily sektor ústředně řízeného průmyslu, předáním méně významných podniků, řízených dříve jednotlivými zeměmi, místním orgánům státní moci pak byla značně rozšířena hospodářská základna jejich činnosti.

e) Zřízením většího množství průmyslových ministerstev byla vytvořena možnost specializovanějšího řízení ústředně řízených podniků a upevněna zásada centralizovaného odvětvového řízení průmyslu, jež byla v tomto období vývoje nezbytnou podmínkou rozvoje průmyslové výroby. Rovněž tím, že zajišťování proporcionálního rozvoje podniků místního průmyslu bylo svěřeno Státní plánovací komisi, bylo zajištěno, že tyto podniky se mohly vyvíjet jednotně v celé NDR a že jejich činnost mohla být koordinována s činností ústředně řízených podniků.

V roce 1950 byla v podstatě dokončena výstavba takového centrálního státního řízení průmyslu, které umožňovalo pevně prosazovat hospodářsko-politické cíle NDR, naučit dosud organizačně poměrně slabé národní podniky řídit výrobu a zvyšovat kvalifikaci a zkušenosti hospodářských funkcionářů. Centralizace však byla zároveň doprovázena rozvojem demokratismu, zvyšováním účasti pracujících na řízení průmyslu, zejména na vypracovávání a kontrole hospodářských plánů. Centralizace však nesporně stála na prvém místě. „Přísná centralizace státního řízení socialistické výstavby a na tomto základě se vyvinuvší struktura a řízení socialistického hospodářství byly v této formě v tehdejší době naprosto správné, byly v souladu se stupněm vývoje výrobních sil a odpovídaly — vzhledem k tomuto stavu vývoje — plně zásadě demokratického centralismu."[35]

Reorganizace průmyslu z roku 1950 zahájila období neustálého prohlubování metod socialistického řízení průmyslu. Již v červnu 1951 konstatovalo 6. zasedání ÚV Jednotné socialistické strany Německa, že je nutno přejít k vyšším formám řízení průmyslu a zavést v něm chozrasčot. Ještě před zavedením chozraščotu byl zorganizován všeobecný smluvní systém pro dodávky zboží nařízením ze dne 6. prosince 1951.[36]

Úspěchy německého hospodářství v prvním roce pětiletého plánu a úspěšné upevňování hospodářské samostatnosti podniků se staly předpokladem závažné změny v jejich právním postavení, která byla uskutečněna v březnu 1952.[37] Sdružení národních podniků byla zrušena a všechny národní podniky se staly samostatnými právnickými osobami, byly převedeny na chozraščot a dostaly potřebné základní a oběžné prostředky. Rozsah jejich právní způsobilosti a vnitřní organizace určovaly jejich statuty.

[35] Richter H.-Hildebrandt G., *Der demokratische Zentralismus*. Berlin, Verlag Die Wirtschaft, 1959, str. 10.

[36] Viz Gesetzblatt, 1951, str. 1141—1143.

[37] Viz Gesetzblatt, 1952, str. 225—226.

Právní osamostatnění všech národních podniků umožnilo další zjednodušení celé soustavy orgánů podflejících se na správě průmyslu. Práci podniků ústředního významu řídily a kontrolovaly hlavní správy jako přímá součást ministerstev. Vedoucí hlavní správy byl podřízen přímo ministrovi nebo jeho náměstkovi. Jako poradní orgány vedoucích hlavních správ byly zřízeny vědecko-technické rady, které se zabývaly otázkami vědeckotechnického rozvoje daného průmyslového oboru.

Na 2. konferenci Jednotné socialistické strany Německa v červnu 1952 byl vytyčen úkol zahájit plánovitou výstavbu základů socialismu. Z této směrnice vyplynula národnímu hospodářství řada závažných úkolů. Musila být urychlena rekonstrukce některých odvětví těžkého průmyslu. Zakládání zemědělských družstev vyžadovalo zvýšenou mechanizaci zemědělství. Aby byla zvyšována životní úroveň obyvatelstva, musil být rozšířen sortiment průmyslových výrobků určených pro širokou spotřebu obyvatelstva. Bylo nutno zvýšit kvalitu průmyslových výrobků a snížit výrobní náklady.

V červenci 1952 byla provedena územní reorganizace.[38] Staré zemské zřízení bylo zrušeno a místo dosavadních zemí bylo zřízeno 14 krajů tak, aby každý kraj v podstatě odpovídal ekonomické oblasti. Kladnou stránkou nového administrativního dělení bylo, že nejen vycházelo z existujícího rozmístění výroby, nýbrž ve značné míře přihlíželo i k perspektivám dalšího rozvoje hospodářství.[39] Zlepšeno bylo rovněž podle stejných hledisek rozhraničení jednotlivých obcí a zejména okresů. Toto nové administrativní dělení umožnilo značně zlepšit řízení hospodářské a kulturní výstavby místními orgány státní moci.

Silně centralizované řízení průmyslové výroby, které bylo výsledkem reorganizace z roku 1950, bylo základem organizace průmyslu až do konce tohoto období vývoje, tj. do reorganizace z února 1958. Centralizované řízení, jehož účelem bylo upevnit podniky a naučit je řídit co nejlépe výrobu, plánovat výrobu a uskutečňovat materiálně technické zásobování a odbyt, přineslo velmi brzy dobré výsledky, které se projevily jak v překračování pětiletého plánu, tak i v upevňování podniků. Přísná centralizace však postupně začala být pociťována, úměrně k tomu, jak plnila svůj vlastní úkol, jako brzda dalšího rozvoje průmyslové výroby. Proto byla v dalších letech postupně činěna opatření ke zmírnění centralizace a zvyšování oprávnění podniků.

Usnesením rady ministrů ze dne 16. prosince 1954,[40] jež uskutečnilo usnesení IV. sjezdu Jednotné socialistické strany Německa z dubna 1954,

[38] Viz Gesetzblatt, 1952, str. 613—614.

[39] Viz A l a j e v E., *Voprosy ekonomičeskogo rajonirovanija i razmeščenija promyšlennogo proizvodstva v socialističeskich stranach*. Voprosy ekonomiki č. 10/1959, str. 92.

[40] Viz Gesetzblatt, 1954, str. 947—952.

bylo zjednodušeno plánování. Bylo třeba zvýšit rentabilitu podniků zvýšením produktivity práce a snížením vlastních nákladů. Cestou k dosažení tohoto cíle bylo zjednodušení plánování, zdokonalení kontroly a zvýšení kvalifikace osob, účastnících se plánování. Podle nové metodiky plánování dostávaly podniky od ministerstev závazné výrobní úkoly pouze tehdy, když se jednalo o hospodářsky velmi závažné úkoly.

V prosinci 1955 bylo na základě usnesení 25. zasedání ÚV Jednotné socialistické strany Německa vydáno nařízení o rozšíření pravomoci ministrů, vedoucích hlavních správ a ředitelů podniků.[41] Právo jmenovat členy ministrova kolegia, poradního orgánu, projednávajícího nejdůležitější otázky řízení daného resortu, které dosud náleželo předsedovi vlády, bylo přeneseno na jednotlivé ministry. Ministrům bylo rovněž uděleno právo zřizovat po dohodě se Státní plánovací komisí a ministerstvem financí nové podniky a udělovat se souhlasem ministerstva zahraničního a vnitroněmeckého obchodu národním podnikům povolení ke zřizování zastoupení podniků v zahraničí.

Oprávnění vedoucích hlavních správ bylo rozšířeno o právo určovat strukturu podniků, schvalovat plány podniků a změny v nich, zavádět prémiové mzdové fondy pro mechanizaci, racionalizaci a zavádění nové techniky v podřízených podnicích apod.

Pravomoc ředitelů podniků byla rozšířena o oprávnění měnit stavy podniků v rámci plánu pracovních sil a mzdového fondu, o některá oprávnění v oblasti investiční výstavby podniků, technologického režimu práce podniků, při zavádění nových ochranných známek a chráněných vzorů a při registrování údajů o podniku v podnikovém rejstříku apod.

Těmito opatřeními byla upevněna osobní odpovědnost ministrů, vedoucích hlavních správ a ředitelů podniků a bylo jim umožněno operativněji a samostatněji rozhodovat o větším okruhu otázek než doposud.

Zároveň s rozšiřováním oprávnění osob odpovědných za řízení jednotlivých úseků hospodářské činnosti byla dále prohlubována účast pracujících na řízení průmyslu. Velmi se rozšířilo zejména uzavírání kolektivních smluv. Jinou důležitou formou účasti pracujících na řízení hospodářství se staly výrobní porady, jejichž usnesení měla doporučující charakter pro správu podniku, a hospodářské konference[42] pořádané v jednotlivých podnicích nebo v celém průmyslovém oboru.

První pětiletý plán na léta 1951—1955 byl úspěšně splněn. Rozvoj průmyslové výroby, jež měla ve srovnání s rokem 1950 celkově stoupnout na 190 %, vzrostla v mnoha průmyslových odvětvích daleko více (např. v těž-

[41] Viz Gesetzblatt, 1955, str. 933—935.
[42] Např. pouze v roce 1955 bylo uspořádáno více než 4000 hospodářských konferencí.

kém strojírenství stoupla výroba na 227 %).[43] Úspěšné splnění první pětiletky se stalo základem pro vypracování druhého pětiletého plánu na léta 1956—1960. Ve směrnicích III. konference Jednotné socialistické strany Německa z března 1956 bylo vytyčeno jako hlavní úkol průmyslu zvýšit výrobu během druhé pětiletky ve srovnání s rokem 1955 na 155 % a zahájit tak období mohutných socialistických přeměn.[44]

Během dalších let, zejména v roce 1956 a 1957, se ukazovalo stále jasněji, že přes opatření zaměřená na zvyšování samostatnosti podniků a práv místních orgánů státní moci je centralizace hospodářství přílišná, brání zvyšování účasti pracujících na řízení a neumožňuje přenést na místní orgány státní moci větší práva při řízení hospodářství natolik, jak to vyžadoval stav rozvoje výrobních sil, rozvoj aktivity pracujících a stav všech státních a hospodářských orgánů. Na nutnosti zdokonalení organizace a metod práce hospodářského a státního aparátu nic neměnily úspěchy v hospodářské výstavbě.[45] Bylo třeba odstranit tři hlavní rozpory: rozpor mezi rozsáhlou centralizací četných úkolů u ústředního státního aparátu a požadavkem zapojit do řízení hospodářství co největší počet pracujících, rozpor mezi rostoucí samostatností podniků a často byrokratickým rozhodováním ústředních státních orgánů a rozpor mezi potřebou komplexního plánování a mezi resortním rozhodováním o mnoha dílčích otázkách.

Ukázalo se, že všechna dosavadní opatření, mezi nimi i poslední z nich, vytvoření Hospodářské rady v dubnu 1957 jako orgánu rady ministrů, jenž působil při plánování rozvoje národního hospodářství souběžně se Státní plánovací komisí, mohou řešit pouze dílčí otázky, kdežto významné úkoly vyplývající z dovršování socialistické výstavby vyžadovaly nové, zásadní řešení. Tímto řešením nemohlo být pouze vytvoření nových organizačních předpokladů pro splnění mohutných úkolů sedmiletého plánu, nýbrž především úplná změna, zdokonalení a zjednodušení práce jak hospodářského, tak celého státního aparátu.

Období centralizovaného řízení průmyslu prostřednictvím hlavních správ skončilo v roce 1957. Počátek tohoto období se v podstatě shodoval s dokončením demokratické revoluce a s počátkem plánovité výstavby základů socialismu. V důsledku upevnění politické a hospodářské moci dělnické třídy, posílení vedoucí úlohy Jednotné socialistické strany Německa, úspěšné obnovy průmyslové výroby a prohlubování socialistického uvě-

[43] Viz Neues Deutschland ze dne 4. února 1956, str. 1.

[44] Ulbricht W., *Zur sozialistischen Entwicklung der Volkswirtschaft seit 1945.* Berlin, Dietz Verlag, 1959, str. 537—539.

[45] Např. plán rozvoje národního hospodářství NDR byl v r. 1957 splněn na 101,6 %. Přesto, že byla pracovní doba snížena na 45 hod. týdně, zvýšila se produktivita práce o 5 %. Dva miliony dělníků se podílely na socialistickém soutěžení. (Viz Neues Deutschland ze dne 28. února 1958.)

domění nejširších vrstev pracujících bylo v tomto období možno v organizaci průmyslu uplatňovat socialistické zásady řízení hospodářství daleko rychleji než v období do roku 1949.

Rozbor jednotlivých opatření z let 1949—1957 nás opravňuje charakterizovat je jako období definitivního vítězství socialistického hospodářství jak pokud jde o získání absolutní převahy socialistického sektoru nad kapitalistickým sektorem a sektorem malovýrobců,[46] tak i pokud jde o upevnění socialistických metod řízení hospodářství. Během tohoto období byly odstraněny jednotlivé specifické rysy vyskytující se při řízení hospodářského rozvoje, jež byly důsledkem zvláštních podmínek vzniku a průběhu socialistické revoluce v Německé demokratické republice, a byly upevněny obecné socialistické zásady řízení hospodářství, používané ve všech socialistických státech.

Vznik Německé demokratické republiky jako státu lidové demokracie umožnil přechod řízení veškerého politického a hospodářského života na německé orgány. Prvním opatřením, zaměřeným na upevnění jednotného centrálního řízení hospodářského rozvoje bylo zřízení ministerstva pro plánování a ministerstva průmyslu. Základní rysy, charakteristické pro toto období přísně centralizovaného průmyslu, však přinesly změny, uskutečněné koncem roku 1950 a začátkem roku 1951, jež zvýšily význam jednotného ústředního řízení hospodářského plánování zřízením Státní plánovací komise a upevnily centrální řízení ústředně řízených podniků. Třebaže převažovalo přímé centralizované řízení, byla na druhé straně postupně rozšiřována pravomoc podniků, prohlubována účast pracujících na řízení a do jisté míry zvýšena úloha místních lidových zastupitelstev při řízení hospodářství. Tím byly po úspěšném splnění dvouletého hospodářského plánu, jehož cílem byla obnova hospodářského života, vytvořeny nutné organizační předpoklady pro plnění pětiletého plánu na léta 1951 až 1955, prvního komplexního plánu hospodářského rozvoje NDR, zaměřeného na plánovitou výstavbu základů socialistické společnosti.

Vzhledem k tomu, že silně centralizovaná organizace, jež na počátku tohoto období plně odpovídala danému stupni vývoje, začala být v souvislosti s mohutným rozvojem výrobních sil a s upevňováním podniků pociťována jako brzda dalšího rozvoje, bylo v létech 1954—1957 učiněno několik dílčích opatření k jejímu zmírnění. Tyto dílčí úpravy (zjednodušení plánování, zvýšení práv ministrů, ředitelů hlavních správ a ředitelů podniků a vytváření předpokladů pro prohlubování účasti pracujících na řízení) však plnily své poslání pouze po určitou dobu a nemohly trvale od-

[46] Výroba socialistického sektoru v průmyslu činila v druhém pololetí 1948 54 % celkové průmyslové výroby, v roce 1956 již 88,8 %. (Viz Belousov E. A., *Razvitije tjažoloj promyšlennosti v GDR*, Moskva, Gospolitizdat, 1958, str. 12.)

stranit vznikající rozdíly mezi centrálním řízením, operativní samostatností podniků a kompetencí místních orgánů státní moci. Dozrála nutnost přebudovat celou organizaci průmyslu v rámci zjednodušení a zdokonalení práce celého státního aparátu. Uskutečnění tohoto úkolu v roce 1958 zahájilo novou etapu vývoje Německé demokratické republiky, etapu dovršování socialistické výstavby, vytyčenou na V. sjezdu Jednotné socialistické strany Německa v roce 1958.

Die Entstehung des staatlichen sozialistischen Eigentums und die Entwicklung der Organisation der Industrie in der Deutschen Demokratischen Republik vom Jahre 1945 bis zum Jahre 1957

Zdeněk Mada

Im ersten Teil seiner Studie schildert der Verfasser die Herausbildung des staatlichen sozialistischen Eigentums und die ersten Organisationsformen der Industrie in den Jahren 1945—1949. Er zeigt die etappenweise Wiederherstellung des politischen Lebens und der Wirtschaft in der sowjetischen Besatzungszone (Wiederherstellung der Organe der Selbstverwaltung, der Tätigkeit der politischen Parteien und Gewerkschaften, Erneuerung von Produktion und Verkehr, Durchführung einer Bodenreform u. ä.) unter der führenden Rolle des Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands und mit umfangreicher Hilfe der sowjetischen Besatzungsmacht. Er behandelt vor allem die Beschlagnahme und Enteignung des Vermögens von Kriegsverbrechern und Naziaktivisten auf Grund der Befehle der Sowjetischen Militär-Administration. Den Prozess der Schaffung des staatlichen sozialistischen Eigentums kennzeichnet er als eine sozialistische Vergesellschaftung, wenn auch ihre Wurzeln in der antifaschistischen und demokratischen Bewegung liegen. Weiter behandelt er die Leitung der Tätigkeit der volkseigenen Betriebe, welche in der sowjetischen Besatzungszone einheitlich vorerst nach den einzelnen Ländern organisiert wurde und erst im Jahre 1948, nach der Bildung der Deutschen Wirtschaftskommission als ersten zentralen Organs für die Leitung der Wirtschaft, in der ganzen sowjetischen Besatzungszone. Schon in dieser Periode wurden einige Prinzipien der sozialistischen Leitung der Industrie verwirklicht, wenn auch in embryonaler Form (so insbesondere das Prinzip der Wirtschaftsplanung, der Teilnahme der Werktätigen an der Leitung der Wirtschaft u. dgl.).

Der zweite Teil ist der Organisation der Industrie von der Gründung der Deutschen Demokratischen Republik im Jahre 1949 bis zur Reorganisation der Industrie in der Periode des planmäßigen Aufbaues der Grundlagen des Sozialismus, welche durch eine streng zentralisierte Leitung der Wirtschaft gekennzeichnet ist, gewidmet. Es werden hier vor allem die Verfügungen in den Jahren 1950 und 1951 behandelt, welche eine der Organisation der Industrie in der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik, der Polnischen Volksrepublik und in weiteren volksdemokratischen Staaten sehr ähnliche Organisation der Industrie schuffen. Die Bedeutung der einheitlichen zentralen Leitung und Planung wurde erhöht und anderseits wurden schrittweise die Befugnisse der Betriebe erweitert, die Teilnahme der Werktätigen an der Leitung vertieft und die Aufgabe der Volksvertretungen bei der Leitung der Wirtschaft gewissermaßen erhöht.

Typy poddanských nemovitostí v labské kotlině v 16. a 17. století

Vladimír Procházka

Poddanské nemovitosti v Čechách se v 16. a 17. století spravují v celé zemi přibližně stejnými zásadami. Přece však je tu možno pozorovat jisté lokální odchylky, ať už jde o jinou úpravu týchž institucí v některých podrobnostech nebo o výskyt určitých institucí speciálních. Prohlubující se studium územně omezených oblastí[1] si pak zvláště důrazně žádá, aby takové místní zvláštnosti v právní situaci poddanských statků byly přesně zjištěny a staly se solidní oporou pro výzkum ostatních složek politického, hospodářského i kulturního života naší vesnice této doby.[2]

Litoměřicko[3] a v něm především labská kotlina je zřetelně takovou oblastí. Hospodářské předpoklady jsou zde poněkud odchylné od poměrů v jiných částech země. *Silné nakupení měst* v poříčí Labe, *dopravní tepna*, jakou řeka je, a rozšíření půdní základny o *vinice* vedle možností, jež dává *úrodná půda* jako taková, jsou faktory, které způsobily, že zde dříve než jinde zintenzivňuje hospodářský život a vznikají *jevy charakteristické pro rozklad feudální epochy* a nástup nové společenské formace, která se tu již vbrzku ohlásí.

S těmito změnami hospodářských poměrů, resp. v počátečním stadiu alespoň jejich postupným narůstáním, souvisí charakteristické *zvláštnosti některých právních institucí, hojnější výskyt určitých institucí běžných a existence právních institucí zvláštních.* Jde tu především o podprodej poddanské usedlosti jedním poddaným druhému (§ 2), hojnou účast nepodda-

[1] O jeho významu hovořil dr. E. Janoušek v přednášce *Zemědělská výroba na feudálním velkostatku a sociálně hospodářské postavení venkovského lidu*, kterou uspořádal Historický klub v Národním muzeu v Praze 18. ledna 1956.

[2] Tato speciální studie byla, určena před čtyřmi lety pro historický sborník severočeského kraje, jednou z přípravných studií pro mou nyní už vyšlou monografii *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963. Při oddálení vydání tohoto sborníku vychází tedy nyní takto dodatečně. V monografii jsou všechny otázky zde zmíněné probrány v celé šíři problematiky a v celozemském měřítku; tam zas ke zvláštní problematice místní, jako např. problematice labské kotliny, se přihlíží jen souhrnně a zběžně.

[3] K historickému litoměřickému kraji patří i okres Mělník, k němuž se v této práci vzhledem k významu od ostatní země odlišných podmínek tamní vinařské oblasti po zásluze ve značné míře přihlíží.

ných elementů na podnikání (§ 6), časté zcizování dílčích pozemků od usedlostí (§ 1 V) a klasifikaci pozemků dle kvality (§ 1 VI).

§ 1 Statek zakoupený

I. V labské kotlině je jako i v celé zemi nejhojnějším případem poddanské usedlosti tzv. *zakoupený statek*, tj. *statek, k němuž má poddaný široké věcné právo, zahrnující rozsáhlá oprávnění dispoziční a dědická.*[4] Ve vztahu mezi poddanými se toto právo vyznačuje některými rysy práva vlastnického (zcizení, předkupní právo), v poměru k vrchnosti je však právě omezeno vlastnickým právem vrchnosti, jehož rozsah, vedoucí zejména k poddanské osobní závislosti, je proti rozsahu běžného vlastnictví rozšířen o prvky vyplývající z postavení vrchnosti jakožto nejnižšího článku státního aparátu. V 16. a 17. století se zakoupený statek jeví jako výsledek komplikovaného vývoje a mísení „českého" a „německého" práva kolonisačního období. Už v předhusitské době a ještě více pak s nástupem stavovské monarchie a zejména ovšem epochy utuženého poddanství doznalo postavení poddaného, původně za kolonisace relativně dosti výhodné, značného omezení. Byl omezen svobodný odchod, dědické právo, jakož i rozšířeno vedle povinností vůči vrchnosti břemeno státní daně. Označení tohoto práva termínem „zákupní" je kolonisačního původu, totiž podle původního zakoupení od vrchnosti. Proti tomu v 16. a 17. století je kupování usedlosti běžnou trhovou smlouvou se závdavkem a splátkami kupní ceny. Tímto způsobem se převádějí i vinice,[5] pro které jinak platívá řada odchylek.

Podání hlavních rysů zakoupené nemovitosti jakožto základního typu poddanské usedlosti zachycuje zároveň i to, co patří některým jiným typům, jež budou pak probírány v dalším.

II. Podle rozsahu usedlosti se poddanské nemovitosti dělí v celých Čechách na *statky* a *chalupy*. Ze vsi Sazené na svatovavřineckém panství u Mělníka je doložen termín „chalupa kmetičná a poddaná"[6] a shodně s tím „kmetičný poddaný kláštera".[7]

Z klasifikace usedlosti jako statku nebo chalupy vyplývá rozsah povinností, které původně jsou přímo úměrné velikosti usedlosti, avšak později

[4] Procházka, *Ces. podd. nemovitost* §§ 22—25.

[5] Pát/Měl, PK Rousovice, f 2 Ia (s. d., zač. 17. stol.): Daniel Klaudyanus a nyní Samuel Šrámek. Jest v užívání této vinice P. Anna Klaudyanusová vedle společného zápisu na ni se vztahujícího, pročež činí se jí a dítkám jejím na takovou vinici zápis. Drží záhonův 30. Platiti bude perkrechtu do důchodův zámeckých 1½ ßß míšen.

[6] Pát/Měl, PK sv. Vavřince, f 323a (1956).

[7] Tamtéž 294a (1694).

je jejich relace díky četným částečným odprodejům a přikoupením porušena. V zásadě statek nese robotní povinnost potažní, chalupa ruční. Vrchnost má pochopitelný zájem na statcích, protože tím vzrůstá její příjem. Tak v Čečelicích, panství Čečelice-Přívory, je krčma třídy chalupy Matěje Jiřického povýšena r. 1700 na statek a rozsah pracovních povinností příslušně zvýšen, nikoli však najednou, nýbrž postupným vzrůstem během tří let, poskytování platů je pak o tři roky odloženo vůbec; zajímavé je počítání rozsahu polí, o něž je usedlost rozšiřována: méně kvalitní se počítají jako menší, než je skutečná výměra.[8]

Při nedostatečném počtu hospodářů jsou usedlosti spojovány, takže novou jednotku vytváří někdejší samostatný statek a chalupa, jak je to roku 1684 doloženo z téže vsi; poddaný zde pak plní kompletní povinnosti sedláka a snížené povinnosti chalupníka.[9]

III. Ze zvláštních typů zakoupené poddanské nemovitosti se zaznamenává v labské kotlině např. z panství mělnického r. 1640 v Rousovicích *společná usedlost dvou osob*. K této variantě dochází dobrovolným přijetím spoluhospodáře na polovinu statku; nově přijatý hospodář zajišťuje přijimateli hodnotu svého podílu na jiné své usedlosti v druhé vsi.[10] Že tato forma nebyla však hospodářsky výhodná, protože většinou statky nebyly rozsáhlé, aby bylo nutno je obhospodařovat spojenými silami, a společné hospodaření jistě velmi často vedlo ke sporům, dokazuje fakt převádění původně společného gruntu na jednoho hospodáře. V Malešově, panství Encovany, došlo k tomu r. 1615 běžnou formou odkoupení příslušné části nemovitosti.[11]

Jinou zvláštností je *pouze doživotní právo hospodáře*. Tato obdoba praxe velmi hojné za raného středověku (prodlužování délky doby až k právu

[8] Pát/Měl, PK Čečelice-Přívory, f 54ab: jsou mu níže psaný roly k dědičnému užívání od milostivé vrchnosti přidány v sumě pod 13 strychů. Poněvadž ale vejš jmenované roly velmi špatný a na samém písku sou a on hospodář aby lépeji obstáti mohl, počítají se toliko za 7 strychů. Item sou mu ihned dobrý role k užívání přidané vedle vtelenského lesa, co ovčák prve užíval, pod 3 strychy, a pod kostelnickou cestou, které prve Matěj jiřický některý rok v užívání měl, pod 6 str., v sumě pod 9 str., činí oboje počty pod 16 str., od kterých přidaných rolí držitel gruntu budoucně J. M. C. kontribuci dáti a v létu 1703 odváděti teprve povinen bude, roboty pak na tento spůsob vykonávati má: léta 1699 za chalupníka, léta 1700 za půlchalupníka a půlsedláka, léta pak 1701 za celého sedláka.

[9] Tamtéž 175a: Jakub Prchlej ... ujmouce k týž chalupě grunt potažní kostrounovský ... robotu potažní podle jiných potažníků vykonávati ... Co se pak nádenického díla dotejče, jak jiní chalupníci na díla paská (!) platu vycházející, na ty on potahován býti nemá kromě jenom za obouch gruntů jednoho statného dělníka na všelijaké robotní díla posílati podne (!) jiných bez platu povinen bude.

[10] Pát/Měl, PK Rousovice, f 30 Ia: Jiřík Trávnický (mladší) ... jakuba Drobnýho, aby ji (= vinici) společně užívati mohli, spolčil. — Pojištění na tuto vinici Jiříkovi Trávnickému na $4^1/_2$ ßß, kteréž jemu Jakub Drobný pojistil, jakž v knihách zábořských v listu 29 se najde.

[11] Pát/RLA, PK Malešov, f 161a: „tento grunt dva hospodáři řídili, i nemoha pro skrovnost na tom, praví, obstáti" ... Václav Batěk jej odkupuje za 21 k.

věčnému) se zde vyskytuje už v době s novým podnikáním vrchností a rozmanitějšími podobami poměrů k půdě (různorodé obligační poměry). Případy z žitenického panství z r. 1626 se týkají takových prodejů vrchností vesnickým a městským obyvatelům[12] i prodejů vesnických obyvatel mezi sebou.[13] Jde tu o výjimečné situace lidí buď bez potomků nebo jinak hospodářsky zajištěných, takže běžná forma zakoupeného statku nemá pro ně takový význam. Odlišnou podobu dočasného práva má v letech 1622 a dalších *postupné prodlužování práva ke statku* v Německých Kopistech na panství doksanském v případě dohody sourozenců o různém majetku v pozůstalosti.[14] Řešení obvyklé jinak pro jinopanské poddané je zde aplikováno právě na toho ze sourozenců (resp. jeho manžela), který jediný žije ve vsi, kde napadlá usedlost leží.

IV. Jako v celých ostatních Čechách i v labské kotlině nechybějí případy *převodů poddanských usedlostí na vrchnost*, především *skupování statků*. Vrchnost odkupuje od poddaného jeho právo a zápis do knih se formálně i zde děje způsobem obvyklým pro převody nemovitostí z jednoho poddaného na druhého. Rozsah takto získaného poddanského práva, konsolidovaného nyní s vrchním právem vrchnosti, vyjadřuje obvyklá převodní fráze, když např. r. 1688 prodává v Pšovce, panství Pšovka, Ondřej Šulc svůj statek své vlastní vrchnosti, augustiniánskému klášteru, „k dání, prodání, zastavení a s tím jakožto svým vlastním učinění, žádného dalšího práva aneb spravedlnosti a neb jaké vlastnosti na tom sobě, dědicům a budoucím svým nepozůstavuje, nyní i na časy budoucí a věčné".[15]

Pán kupuje ovšem ponejvíce velké usedlosti.[16] Nejednou důvodem je připojení takto získaných polností k nově zakládanému nebo rozšiřovanému vrchnostenskému dvoru.[17] Jinde však, zřejmě při chalupách nebo malých statcích, kde k tomu vrchnost nutil zájem na plné obdělanosti polností a neponechání jejich části ladem, kupuje vrchnost usedlost prozatímně a poz-

[12] Pát., PK Žitenice, f 63a: Diser Kauf ist giltig auf der Cartharina Zdiarin undt auf ihr Frau Mutter Thorodea Steppanka, auf baider Lebzeiten undt bleibt dis alte Gerechtigkeit bei der Herrschaft Schitenitz.

[13] Tamtéž 65a, prodává mlynář Mathaus Půstrowitz: Diser Kauf ist giltig auf dess Christoff Langer undt auf seiner Haußfraw Lidmilla, auf ihr baidr Letbzeiten (!).

[14] Lit., PK Litoměřice 291, f 41b—42a, sourozenci Vít Novotný z Rohatce, Regina Vyková z N. Kopist a Dorota Srchová ze Zahořan: On pak Mikuláš Vyka ... po vyjití těch čtyr let, bude-li chtíti té chalupy déleji ujíti, bude povinen při J. M. Pánu sobě povolení vyjednati. — F 42b—43a (1631): J. M. Pán dotčenou sládkovskou chalupu, kterou měl před pěti lety prodati, ráčil milostivě povoliti ... (aby) po vyjití čtyř let buď prodati anebo další povolení při J. M. P. povini byli objednati, památnýho počnouce při prv příštím Martině, dobrou krmnou hus, ročně bez pobytky (!) do panské kuchyně odvedli.

[15] Pát/Měl, PK sv. Vavřince, str. 269.

[16] Pát/RLA, PK Volevčice, p. Bílina, f 9a (1600—1), Šťastný Zikmund prodává Oldřichu Filipovi z Lobkovic statek za 1500 kop.

[17] Tamtéž 132a (1608): (od obce) koupen teno (!) grunt za příčinou připojení ke dvoru velenskýmu jeho M. Páně.

ději takový grunt, když se najde zájemce, prodává znovu poddanému.[18] Nutnost koupě vrchností se zračí v Žitenicích r. 1611, kdy vrchnost kupuje špatně obhospodařovaný statek panošovský, na němž dosud hospodařila paní Kaplířová;[19] protože jde o příslušnici vyššího stavu, nezabírá[20] jej z titulu nedostatku péče, jak by jistě učinila u poddaného. Jinak také osoby bez dědiců mohly, aby si zlepšily životní podmínky, svou usedlost vrchnosti *prodat na případ smrti;* ihned získaly peníze a nemovitost přešla na pána až po jejich úmrtí.[21] Neprodání jinému poddanému bylo v zájmu prodávajících; poddaný by totiž vždy chtěl usedlost jako hospodář převzíti rovnou.

Pro toho, kdo pozemků pozbýval, bylo ovšem nadmíru důležité stanovení přiměřené ceny. Pokud se dálo za účasti osob cizích a od pána odlišných, jak také bylo zvykem,[22] dostával prodávající víceméně skutečnou cenu svého majetku. I když zejména účast šlechticů nemusela být zárukou takového objektivního postupu, větší počet osob skýtal vždy vyhlídku větší reálnosti. Důležité jistě je, že je to praxe obvyklá při zcizování statků vůbec a věcný odhad rychtářů, konšelů[23] a případně i sousedů tu znamenal existenci určité tradice.

Ojedinělým případem získání usedlosti vrchností je *zřeknutí se v její prospěch.* K tomu dochází ovšem jen v hospodářské situaci pro poddaného mimořádně nepříznivé, když totiž jeho hospodářství podlehlo zkáze a pod-

[18] Lit., PK Litoměřice 101, f 5a (zal. 1615), v. a p. Žitenice, č. 2: chalupa rutovská: Táž chalupa se vším příslušenstvím od vrchnosti koupena, jakž zápis v starých knihách folio 86 ukazuje. — F 5b (1689) ji za 40 zl. koupil Wentzel Zeitschke.

[19] Lit., PK Litoměřice 88, f 24ab; in fine: aby sobě poddaný stežovati (!) nemohli, že z téhož statku s koňmi povinností se jim nepomáhá, v to se uvoliti ráčil, jeden potah u Žitenic za tou příčinou chovati.

[20] Přehled této problematiky podává Vl. Procházka, *Zabrání majetku poddaných pro opuštění panství podle českých pozemkových knih 16. a 17. století,* Sborník prací filosofické fakulty brněnské university XC 8 1961/1962 — Macůrkova pocta.

[21] Pát/Měl, PK sv. Vavřince, str. 149 (1657). Marx Jone s ženou Annou v Michalovicích.

[22] Lit., PK Litoměřice 78, f 131a (1601), v. a p. Třebušno, statek vdovy Koubovy: S dovolením statečného a urozeného rytíře a pána Jaroslava Kaplíře ze Sulevic, na Číškovicích a Třebušni stalo se pošacování statku kubovského ve vsi Třebušni od osob jak cizopanských s dovolením jich vrchností, tak i od poddaných páně osob přísežných, zejména položených takto: Jana Točína z Tacholičic, Kouby Karlíka z Řepčic, urozeného pána, pana Radslava Vchynského z Tetova na Teplici, Jana Horáka ze vsi Mášovic, Petra Zegwarta z Řepic, urozeného pána, pana Petra Kostomlatského z Vřesovic na Ploskovicích, Jiříka Průši, Víta krčmáře ze vsi Číškovic, Melichara rychtáře, Jana Andresovic ze vsi Třebušně, Adama rychtáře ze vsi Tejnice, a to takové, že všechen statek, jak svrchu dotčeno, koubovský se vším k němu příslušenstvím ... od osob napřed jmenovaných pošacován jest za summu 700 ßß míš. Závdavku 200 ßß a področní placení po 25 ßß až do vyplacení a vyplnění té vší summy. Podle kteréhožto pošacování urozený pan Jaroslav Kaplíř z Sulevic, dědičný pán gruntův těch, ten statek kubovský [!] se vším k němu příslušenstvím ujímati ráčí.

[23] Pát/RLA, PK Volevčice, p. Bílina, f 113 a (1628): od rychtářův a konšelův třískolupských, počeradských a rychty benešovské. Podobně f 164b (1636).

daný nemá sil, aby hospodařil dále,[24] takže vzhledem k tíživým povinnostem z usedlosti je pro něho jediným východiskem resignace na statek, i když nepochybně musí vést ke společenskému sestupu a snížení životní úrovně. Vrchnost zde bez poskytnutí jakékoli protihodnoty získává celou jednu poddanskou usedlost.

V. Důsledkem intensivního hospodářského života labské oblasti je, že měrou daleko větší než kdekoli jinde dochází zde ke zcizování částí usedlostí. Statky nejsou neměnnými historickými celky s tradičním rozsahem polností i povinností, nýbrž jejich velikost se řídí *konkrétními potřebami a možnostmi jednotlivých hospodářů.*

Tak už r. 1535 podle nejstarší české pozemkové knihy, žitenické[25] koupil Matouš Tříska polovinu vinice Racmanky od Jana Mráčka za velmi zajímavého určení částky splácení, totiž hodnoty obnášející polovinu výnosu roční produkce vína.[26] Při těchto prodejích jde o *části vymezené,* jako „dva losy dědiny . . . za VI k. a X gr." v Chodounech na Roudnicku r. 1563,[27] nebo naopak jen *přibližně určené,* jako třeba „kus dědiny" r. 1612 v Žitenicích.[28]

V pozdější době dochází k řadě *koupí dílčích nemovitostí od vrchnosti.* Tak r. 1672 v Zálezlích na panství keblickém koupil Mailes Finger s ženou Annou „kus pole s loučkou, slove Bernášovské".[29] Označení pole jménem starého držitele ukazuje, že tu šlo o nový prodej z půdního fondu polností napadlých předtím na vrchnost z titulu odúmrti nebo zabrání (pro špatné hospodaření, zběhnutí, nemravný život nebo trestný čin) a nyní tedy zase postupovaných poddaným. Vzorem jsou však i vrchnostenské prodeje dominikální půdy. Tak tomu je patrně na počátku 17. století, když se uvádí při soupisu polností noskovského mlýnu z Žitenicích: „pode mlejnem na Valači přikoupeno od vrchnosti 1 str."[30]

Nejobvyklejší je dělení původně větších celků na celky menší u vinic.[31] Na keblickém panství např. v Keblicích a Pokraticích je dlouhá řada vinic,

[24] Lit., PK Litoměřice 78, f 48a (1657), v. a p. Třebušno: Jiřík Kunc se ohlásil před rychtářem a starších obecních (!), poněvadž svou chalupu (koupenou dle f 43a r. 1628 za 200 k.) skrze oheň v nic obrácenou zase vystaviti nemůže, že jse jí odříká a milostivé vrchnosti se vším právem a spravedlností, kterou k ní má a míti může, odevzdává.

[25] Vl. Procházka, *Nejstarší česká vesnická pozemková kniha,* Čas. Spol. přátel starožitností 48, Praha 1960, 81—83.

[26] Žit. f 62a (1535): Matouš Tříska koupil vinici Racmanku, nad Klímovic polem položenú, od Jana Mráčkovic, polovice té vinice za sto kop a za XX ßß. A na to zavdal XV ßß. A potom má každý rok polovici peněz dáti, zač vína prodá, až do zaplacení té sumy. A půlpáta dne roboty týž Matouš má míti na té polovici.

[27] Pát/RLA, PK Chodouny, p. Roudnice, I. čísl. f 1a, Jiří Šedina Jiřímu Rybkovi.

[28] Lit., PK Litoměřice 88, f 207a, Vondra Hajný za 20 k. hotově Janu Pekařovi.

[30] Lit., PK Litoměřice 556 a 557 (zal. 1630).

[30] Lit., PK Litoměřice 101, f 142b (zal. 1615).

[31] Lit., PK Litoměřice 557, p. Keblice, vinice č. 201 (1685), 212 (1684), 236 (1647), 238 (1681), 247 (1664) atd.

kde už v čele zápisu je psáno, že dotyčný pozemek je dílem vinice.[32] Zvláště zřetelně se to ukazuje v Pokraticích u vinice březkovské, kde jsou poznamenány druhý až pátý díl „téhož lada".[33]

Kupodivu poměrně ojediněle se výslovně uvádí, ke které usedlosti[34] oddělovaná část patřila. Dílování pozemků je tak rozšířeno, že v jeho oběhu se účastní osoby z širokého okolí, typicky ze sousedních vsí.[35]

VI. Specialitou pozemkových knih z labské kotliny je označení kultury polností. Tento zvyk uvádět, o jaký *její druh* jde a případně i *změny proti stavu předchozímu,* je nejenom svědectvím značné přesnosti vedení knih, na něž jistě měly vliv i živější hospodaření a obchod, nýbrž ukazuje i různost osevních kultur intensivnějšího zemědělství, a tak zároveň má navíc mimořádný význam přesahující rámec právního posouzení knih a poddanských poměrů, protože dovoluje upřesnit obraz urbářů a jiných pramenů o typech výroby a zejména o změnách produkce. Jde tu v souvislosti s rozkvětem vinařství především o pozemkové knihy vsi Pokratic na keblickém panství, kde ve dvou knihách založených r. 1630 se seznamenávají jednotlivé pozemky podle tratí v celkovém průběžném očíslování.[36]

Největší význam mají ovšem vinice, kterých je také největší počet. Zvláště důležité jsou poukazy na *promíchání vinic s poli;* tak např. v čele první knihy pozemky 2, 3 a 8 jsou vinicemi, pozemky 1, 4, 7 a 9 (v knize omylem znovu podruhé 8) polí. V trati Okolo vrchu Hradiště jsou mezi vinicemi polí celé komplexy (parcely 110—115, 117—122, 124; 371—426). Proti tomu zas ve trati Okolo vrchu Kameníčka je sice polí hodně, ale nesouvisí zcela (parcely 143, 144, 146—150, 152—3, 155, 164, 169, 170, 175, 179). V knize některá čísla chybějí vůbec (19, 20, 24, 35, 36, 41, 42, 44—48, 82, 90), jinde je uvedeno jen číslo bez dalšího záznamu (177, 178). S vinicí je často na pozemku *v jeden celek spojen jiný typ polnosti.* Tak vystupují vinice „s dědinou",[37] „s kusem dědiny",[38] „s dědinou a cestou svobodnou,"[39] „s kusem pole",[40] „s kopaninou"[41] nebo „s ladem".[42] Podle pěstování i jiné kultury

[33] Lit., PK Litoměřice 556 (zal. 1630), p. Keblice, č. 10, vinice zdinařská.
[33] Tamtéž č. 18, vinice beřkovská ve trati Nad cestou Oušticí.
[34] Lit., PK Litoměřice 257, f 264a (1641), v. a p. Keblice: Petr Špineta, Vlach, zedník a obilní při městě Litoměřicích, koupil tuto vinici (slove na Syrným ležíc) a předtím k chalupi mníškovské náležející.
[35] Lit., PK Litoměřice 88, f 119b (1601), v. Skalice, p. Žitenice: Jan Zahrádka od Vavřince Sládka z Žitenic.
[35] Lit., PK Litoměřice 556 a 557 (zal. 1630).
[37] Č. 64 fejpovská, 434—435 lukšovská, 436 felberovská, 437 komářovská.
[38] Č. 6 doušovská.
[39] Č. 267 Čtyřkolských.
[40] Č. 201 vávrovská.
[41] Č. 166 berbartovská, 214 rychtářovská.
[42] Č. 154 ulrychovská, 203 krystkovská.

na vinici nacházíme vinice „s štěpničkou“,[43] „s kopaninou a štěpím“[44] a „s sadbou a ladem“.[45] Zhoršení kvality se rovněž poznamenává. Tak vinici č. 557 definuje kniha jako „od mnoha let velice zaladilou a nanejvejš zpustlou“. Vedle toho se poznamenává i zařízení. Vystupuje vinice „s ladem a lisem“,[46] „s půl lisem“[47] nebo „s lisem, vobratem a cestou svobodnou“.[48]

Z *polí* je značné množství zcela věnováno pěstění obilí;[49] rozsáhlá praxe prodejů, původně vyvolaná rozšiřováním vinařství, nezůstala tedy omezena jen na ně. Jako vinice jsou ovšem i pole („dědiny“) „s štěpím“[50] nebo „s štěpničkou“.[51] Z *luk* se vyskytuje ojedinělá louka[52] i komplex,[53] z nich jedna „s dědinou“.[54] Jako samostatné polnosti — vedle zmíněného spojení s vinicemi — vystupují i *kopaniny*,[55] jsouce dokladem stále zvětšeného zájmu o půdu.[56] Naopak dokladem hospodářského úpadku jsou *lada*,[57] ač jistě i ona se často stávala základnou dalšího hospodaření intensivního.

Označení druhů půdy podávají i pozemkové knihy těch panství, kde v čele zápisů recepcí ze záznamů urbárních se *vedle soupisu polností podává i seznam povinností*. Tak je tomu např. na panství žitenickém.[58]

§ 2 Podprodej nemovitosti poddaným jinému poddanému

I. Podprodej poddanské nemovitosti jedním poddaným jinému poddanému je zvláštní institucí poddanského nemovitostního práva labské kotliny. Nutno ji lišit od obdobného postupu z celého území Čech, kde však má povahu odlišnou, jsouc normálním prodejem části usedlosti s povinností poskytovat část plateb nebo i robot na prospěch statku, od

[43] Č. 165 čejkovská.
[44] Č. 163 kubkovská.
[45] Č. 159 rydlovská.
[46] Č. 217 molišovská.
[47] Č. 244 holubovská, 245 busínská; 557 koblerovská: Díl vinice této druhé Na Karhánku ležící s polovicí boudy na ní.
[48] Č. 268 arkadyusovská.
[49] Např. č. 308; 310 horoutovská, 315 polákovská, 321 doušovská, 323 švardovská.
[50] Č. 158 bernartovská, 322 hendrychovská.
[51] Č. 173 Kulhavýho.
[52] Č. 354 deroušovská.
[53] Č. 330 deroušovská, 334 polákovská, 335 šrýtovská, 336 nedvědovská.
[54] Č. 337 deroušovská.
[55] Č. 123 kynlovská, 125 darbochovská.
[56] Č. 340: „kopanina nová“ u dědiny polákovské.
[57] Č. 57 formánkovské, 60 veysovské, 76 platovské, 161 švábovské.
[58] Např. Lit., PK Litoměřice 101, f 132b (zal. 1615), v. a p. Žitenice: N. 42 Chalupa hrabkovská. Vrchnosti ouroku dává 10 K. Z louky plat obyčejný 47 K. Roboty v lese 2 dni. Z vinice $5^1/_2$ dne. Pole: 2 str., 2 str., 2 str. 3 v Louka 1 vůz, votavy $^1/_2$. V sadě při chalupě $^1/_4$ vozu. Vinice: 1 sud.

něhož půda byla odloučena, ale který vůči vrchnosti musí plnit povinnosti v původním rozsahu. Proti tomu v kotlině Labe jde o vytvoření *nového samostatného věcného práva, práva podzákupního.*

Tato instituce se zde rozšířila masově. Pozemkové knihy se hemží zápisy o koupi vinice, kde vedle běžných ustanovení o ceně a formách jejího zaplacení je stanoven i zvláštní úrok ve prospěch držitele gruntu. Pokud je jím prodávající, zmiňují se v takové smlouvě jen dvě osoby.[59] Tak to ukazuje už nejstarší česká vesnická pozemková kniha, pocházející právě z této oblasti, v jednom z pozdějších svých zápisů.[60] Většinou však, jak se to také projeví na celém dalším materiálu, tu jde o platy ve prospěch osob od kontrahentů odlišných. Charakteristická je vždy zvláštní *úroková klausule,*[61] neboť tento úrok, jak bude blíže vysvětleno vzápětí, se platí jako nový typ povinností z takto podprodané nemovitosti. Proti tomu *perkrechtní klausule* na zvláštní dávku vrchnosti[62] sama o sobě tuto instituci neohlašuje, mohlo by tu pod tímto jménem jít i o běžný plat vrchnosti z vinice.

Svou právní podstatou je tato instituce analogická běžně zakoupené poddanské usedlosti. Kdežto však v případě postoupení statku vrchností poddanému si feudál zachovává celý široký okruh vrchnostenských práv k půdě (poddanské povinnosti) a především postavení pozemkové vrchnosti, *poddaný podprodavší část své půdy, aniž však by její pouto s původním statkem bylo úplně přerušeno, získává toliko nerozsáhlý plat,* jenž má opakovací povahu (stejně jako práva vrchnosti). Dosti se podobá poměrně malým povinnostem raného kolonisačního období. Tato instituce je dále dokladem, jak podle koncepce vzniklé ve středověku je možné věcné právo dělit v několik práv dílčích (několikero držeb). Hierarchie vrchního práva patřícího vrchnosti a práva patřícího poddanému se zde podle zcela analogických zásad rozmnožuje o další článek: ještě omezenější právo dalšího poddaného, vydělené ze základního poddanského práva, vzniklého propůjčením od vrchnosti. Jestliže právo podprodané zanikne, pozemek se znovu úplně spojuje s usedlostí původní, analogicky jako při konsolidaci

[59] Lit., PK Litoměřice 88, f 291a (1591, v. Skalice, p. Žitenice: Mikuláš Hrách koupil vinici od Doroty Turkovský, na Srním slove, mezi polemi Jana Zahrádky z Skalice, za sumu XXX ßß. Na to zavdal III ßß a ostatní sumu na roky pod polovici vína klásti má. Každýho roku ouroku Janovi Zahrádkovi do Skalice 26 gr. platiti má.

[60] Žit. f 139b (1564): Mach Skalice (!) koupil jest dva kusy loučky pod tímto právem od Víta Nováka Skalice (!) za V ßß za hotové peníze. A týž Mach i jeho budúcí povinni platiti budou platiti (!) Vítovi Novákovi i jeho budúcím LI gr. míš. při svatém Jiří jednú v rok.

[61] Lit., PK Litoměřice, f 204b (1604), Na Mravenici, p. Žitenice, P. Kateř. Šídlová Davidu Krejčímu: Z té vinice náleží ouroku každýho roku k statku polívkovýmu 4 gr. — Pát., PK Žitenice, f 313b (1669), Tomáš Rudolf Jiříkovi Bethovi: Z též vinice nadjmenovaný kupující povinen ouroku bude Janovi Bechinovi každoročně po 3 kr. platiti.

[62] Pát/Měl, PK Rousovice, f 10 IIIa (1687), Jan Burian Janu Vančurovi: Berkrechtu do důchodu platiti přísluší ze 14 zákonův po 3 gr. míš. 42 gr.

práva vrchnosti, jež získala statek poddaného (§ 1 IV). Z pramenů máme doklady zpětného prodeje takové vinice držiteli základního gruntu.[63]

Této hierarchii trojího práva odpovídá i rozšíření soustavy povinností o další článek. Vedle různě stanoveného *úroku* (viz odst. IV. tohoto §) dostává vrchnost z vinic tímto způsobem propůjčených *perkrecht* ve stanovené pravidelné výši 3 gr. ze záhonu (tab. I, II), jehož rozsah na rozdíl od úroku je neměnný. Vedle toho jde vrchnosti k prospěchu běžný plat ze základního gruntu, z hospodářství prvního, vyššího požívatele. Vrchnost tedy výhodně využívá rozšíření hospodářské produkce k dalšímu svému obohacení. Nezaplacený perkrecht dřívějších držitelů nižšího požívacího práva vymáhá od držitelů pozdějších.[64] O tom, že perkrecht se váže na prodej, svědčí, že spojí-li se podprodaná vinice znovu s původním statkem, povinnost jeho placení zaniká.[65]

II. Mezi p ř í č i n a m i tohoto odchylného vývoje labské kotliny jmenují prameny samy především i jinde obvyklé *zpustnutí půdy*, která novým zužitkováním znamenala přínos jak pro toho, kdo se jí znovu ujal, tak pro vrchnost.[66] Nelze však pochybovat o tom, že tento případ je namnoze vedlejší. Ve skutečnosti tu šlo o *nový zdroj příjmu z půdy pro poddaného*. Prudký rozvoj této instituce (např. na mělnickém panství v Rousovicích po r. 1620) ukazuje vznik zcela nového typu hospodaření: kapitálově bohatí sedláci, ale zvláště i měšťané (tab. I, č. 26, tab. II, č. 19, 20) a šlechta (I 1, 14) začínají podnikat na *poddanské půdě*. Význačnou roli tu hrají osoby mající příjem z výnosnějších hospodářských provozů nezemědělských: mlynář (I, 2, 21), krčmář (I 9) nebo krejčí (II 2). Rolník sám často nemá k tomuto podnikání tolik prostředků, nehledíc k tomu, že mnohdy tradičně zůstává u starých směrů výroby. I tak však tento vývoj znamená pro něho hospodářské zlepšení, neboť bez nákladu na výrobu a risiko ztrát (neúroda, přírodní pohromy) si opatřuje jistý zisk jen postoupením půdy. *Většinou však jde o podnikání jednoho poddaného na půdě druhého poddaného* (tab. I, II). Přitom nepřicházejí v úvahu jen případy poskytnutí půdy nevýnosné;[67] při rozsahu tohoto propůjčování se běžně od statků odděluje ja-

[63] Tamtéž, f 10 Ia (1630), Alžběta, manželka Ferdinanda Jiry, zlatníka z Nového města pražského, Matěji Zezulkovi.

[64] Tamtéž f 51 IIb (1686), Anna, vdova po P. Janu Slovakiusovi, prodává vinici Tomáši Zezulkovi s povinností zaplatit zaseděly perchkrecht 21 zl. 51 kr.

[65] Tamtéž 10 Ib (1636): Poněvadž vinice tato na jeho vlastním gruntu jest, pergkrechty jemu se pasírují a nebude žádných povinen platiti. — Shodně f 10 IIa.

[66] Tamtéž 44 Ia (1661): vinici tuto po Martinovi Vostrovníkovi, která od mnoho let pustá jest zůstávala a z ní do důchodu žádného platu nepřicházelo, uznávajíce pak pan hejtman, že lépe jest, aby se krunty zvelebovy (!) a tak důchod aby nehynul (prodal ji P. Jakubovi Klinkovi).

[67] Pát/Měl, PK rt. Záboří, f 49b (1611), v. Kly: Jan Vobořil ... místo slove Poustka, z něhož mu žádného oužitku nepřicházelo a on do důchodu zámku mělnického plat vedle urbáře každého roku odvozovati musel ... prodává obříststvenskému poddanému Jakubu Perníčkovi.

kákoli jen trochu výnosná půda. Rozmachu podnikání nasvědčuje fakt, že mnohdy jeden hospodář podprodává řadu svých polností[68] a přitom případně i sám se zakupuje jinde (tab. I, č. 23). Jeden podnikatel se také případně zakupuje ve dvou vsích.[69] Nově utvořený objekt sestává nejednou z pozemků patřících dvěma hospodářům (I 4, II 4). Poměrná výše úroku, např. i 4½ kopy, ukazuje, že vznikly jednotky značně rozsáhlé.[70]

Někdy takto propůjčené vinice měly *speciální funkci sociální*. Podkoupě se stala *zdrojem výdělku sociálně nejslabších elementů* (podruh: tab. I, č. 11), které si touto cestou aspoň částečně zlepšují svou hospodářskou posici. Zvláště hojným případem je pak funkce *výměnku*. Ve Klech v zábořské rychtě na panství mělnickém si Matouš Werner při postupu statku Václavu Sychrovskému vymínil r. 1633 mimo jiné „ouroky z vinic"; Wernerova žena však, kdyby ho přežila, má z celého výměnku platit Sychrovskému ročně půl druhé kopy.[71] Podobně r. 1657 si v Keblicích, panství Keblice, vdova po Matesovi Jamlovi z kačerovské krčmy vymiňuje vinici, ze které platí Janu Lukešovi 18 gr.[72] Jako prostředek pro získání obživy v starobě převzal r. 1615 v Žitenicích jistý Vacek Suchý od jiného zas Jana Lukeše doživotně vinici s platem 6 gr. z ní.[73] Povaha instituce se ve všech těchto případech odlišnou sociální funkcí ovšem nemění, má toliko zvláštní poslání (výměnek), ne běžnou funkci rozšíření výroby statku normálního typu.

III. Převážným p ř e d m ě t e m takového propůjčení poddanské půdy jsou *vinice* a tomuto odvětví zemědělské výroby vděčí tato instituce za svůj rozmach v této oblasti. Avšak stejně bylo možno postupovat i s nemovitostmi jinými, zejména *polí*.[74] Samostatnou kategorií jsou v tomto směru budovy. Máme doklady na podobné propůjčení *chalupy* v rámci statku[75] a propůjčení *sklepu*.[76]

IV. Ú r o k placený vlastníku základního poddanského statku se převážně plní *v penězích*. Jsou však z toho pravidla výjimky. Zvláště důležitá je možnost placení naturálního, totiž *ve víně*, a to paušálně *dílem výnosu*,

[68] Tab. I, č. 5, 10, 12, 15, 17, 18; I 16, 20, 25; II 4, 6, 7; II 8, 9, 13.

[69] Tab. I, č. 4, II 4. — Tamtéž f 7 la (1637), vinice Kateř. Kaňkovské: Ouroku Matějovi Zezulkovi do Rousovic 1 ßß 6 gr. míš., k gruntu Blehovskýmu 30 gr. míš.

[70] Pát/Měl, PK Rousovice, f 49 la (1613), ryt. Filip Fabricius z Rosenfeldu a Hohenfallu: ouroku k mlejnu rejnkovskýmu, již do důchodův 2 ßß 30 gr., ouroku k statku blehtovskýmu do Rousovic 2 ßß. — Jediná vysoká položka: tab. I, č. 1.

[71] Pát/Měl, PK rt. Záboří, f 50a.

[72] Lit., PK Litoměřice 557, f 492a, vinice č. 438 v trati Pod vrchem Příslovim.

[73] Pát., PK Žitenice, f 17a (1610).

[74] Lit., PK Litoměřice 88, f 126b (1596), v. Skalice, p. Žitenice, Jan Vondrayl s ženou Kateřinou Janovi Vondráčkovi.

[75] Pát/Měl, PK rt. Vrutice, f 75a (1611), v. Újezd, Vacek Karlův Balcarovi Šenfelderovi; k chalupě přidáno 10 záhonů, platí 15 gr., slepici a 10 vajec.

[76] Pát/Měl, PK sv. Vavřince, f 320a (1697), v. Pšovka, Ondřej Sulc Oldřichovi Kreslerovi.

kterým je obvykle *desetina* docílené výroby.[77] Pozdější dohodou mohla být přeměněna v peněžní plat.[78] Této tendenci k přeměně naturálních platů v peněžní odpovídá i případ, kdy peníze jsou chápány jako forma základní a jejich změna ve víno má povahu subsidiární, jestliže podnikatel nebyl s to platit v penězích.[79] Ojediněle se z vinice poskytují *slepice a vejce*[80] a stejně řídká je i *robota* ve prospěch poddanského vlastníka gruntu.[81]

Výše peněžního úroku je různá. V Rousovicích na panství mělnickém lze např. velmi pěkně zachytit vývojovou tendenci (tab. I.). V dvacátých letech 17. století tu perkrecht úrok převyšoval, obvykle byl o polovinu větší, někdy však více než dvojnásobný. V třicátých letech se obě položky vyrovnávají a od čtyřicátých let naopak úrok převyšuje perkrecht. Zvyšující se vinné hospodářství a jeho konjunktura ženou zřejmě výši úroku nahoru. Neplatí to ovšem všeobecně, je hojně výjimek a celková tendence platí jen o slabé většině případů. Toho příčinou jsou asi odchylné poměry některých polností (menší úrodnost), ale patrně i zcela individuální zřetele (snížení ceny osobnímu známému apod.). Ve srovnání s Rousovicemi poměry v sousedním Borku nedovolují vyslovit žádný obecný závěr, neboť v žádné době nepřevažuje některý typ poměru (tab. II). Jaká je toho příčina, nelze říci. V některých případech není o úroku vůbec zmínky (tab. I, č. 6 a 13). Zvláště v Borku je to způsob obvyklý,[82] nechybí však ani na jiných panstvích, např. v Michalovicích na panství kláštera sv. Vavřince.[83] Zcela patrný je proti tomu důvod dočasného osvobození od úroku, totiž při znovuobhospodaření zpustlé půdy.[84]

Variabilitu výše úroku částečně osvětlují některé transakce. Někde lze

[77] Lit., PK Litoměřice 88, f 312a (1592), vinice p. Žitenice, Ondra Jakubovic ze Staňkovic žitenickému rychtáři Kolískovi: z kteréžto vinice krčmáři pohorskýmu i budoucím jeho desátej díl vína dávati má. — Stejně PK Litoměřice 101, / 63a (zal. 1650), chalupa kotíkovská.

[78] Lit., PK Litoměřice 88, f 244a (1606), vinice p. Žitenice: Tak jakož Vávra vinař z vinice své jemu Jírovi Trymbuchovi každýho roku desátek z vína, co mu ho Pán Bůh nadělíti ráčil, dával, kteréžto desátek Jíra Trymbuch tímto zápisem zase zrušil a místo toho smlouvu s ním Vávrou vinařem učinil, aby mu z též vinice každého půl líta při Sm Jiří a Sm Havle ouroku po 20 gr. míš. vyplacoval.

[79] Jako v pozn. 67: tehdy aby v těch 30 gr. míš. byl povinen on Jakub i potomci jeho Janovi Vobořilovi i budoucím jeho víno, co jim koliv z vinice Pán Bůh nadělíti ráčí, každého roku vydělávati a za to sobě takové peníze vyrážejí.

[80] Srov. pozn. 75.

[81] Lit., PK Litoměřice 88, f 258a (1597), vinice p. Žitenice, Jíra Vaněk Jírovi Sloukovi: z té vinice jest povinen roboty Jírovi Vaňkovi 5 dní. — Tamtéž 306a (1592), Šebesta Šebek: z kteréžto vinice Janovi, krčmáři pohorskýmu, sedm dní roboty každýho roku na vinici odbývati má.

[82] Pát/Měl, PK Borek, f 7 Ia (1620), 8 Ia, 9 Ia, 10 Ia a jinde velmi často.

[83] Pát/Měl, PK sv. Vavřince, str. 81 (1644—5), Michael Bimmer: Weingarten, ... von welicher zu dem Scholzischen Guett kein Zinß gegeben wirdet.

[84] Pát/Měl, PK Rousovice, f 38 Ib (1686), místo do konce pusté: z kteréhožto Jan Lehman do smrti žádný [!] ourok gruntovní platiti nemá.

jen konstatovat fakt snížení nebo zvýšení, v tomto případě formou konjunkturálního prodeje dál, jako když v Rousovicích Jakub Pezold koupil r. 1614 za 14 k. 30 gr. 9 záhonů s perkrechtem 27 gr. a úrokem 20 gr., roku 1632 však z toho prodal za 25 k. 3 zákony s perkrechtem 9 gr. a úrokem 15 gr.[85] Skutečné jednání zachycuje r. 1597 pozemková kniha pro Úpohlavy, panství Čížkovice, kde z jisté čejkovské dědiny platil úroku, nyní už vrchnosti, jediný z obhospodařovatelů, totiž Václav Šedivý, 10 kr. a vedle toho ještě 4 kr. na „turecké" berně; dohodou se dlužná suma berních platů ve výši 3 k. 20 gr. rozdělila mezi něho a druhého obhospodařovatele napolovic a napříště měl Kuchyňka nebo jeho nástupci přispívat obnosem 6 kr. na úrok a 3 kr. na berně.[86] V Žitenicích r. 1612 odkoupil z ročního platu 32 gr. Jiříkovi Trymbuchovi Jan Pekař za 7 k. takovou část, že nadále má „pro památku" platit už jen 2 gr.[87]

§ 3 Nemovitost nezakoupená

I. Nezakoupený statek nebo jednotlivý pozemek je nemovitostí,[88] k níž *poddaný má jen požívací právo*, protože ji od vrchnosti nepřijal formou zákupu, nýbrž bez zakoupení prekaristicky, tj. do vůle vrchnosti. Nezakoupená nemovitost se od pachtu liší tím, že není pouze soukromoprávním poměrem obligačním, nýbrž uzavírá v sobě i prvky poměru mezi vrchností a poddaným. Pokud poddaný na usedlosti hospodaří, je z ní povinen odvádět všechny dávky a provádět všechny úkony jako poddaný na statku zakoupeném, nemůže však nemovitostí disponovat ani mezi živými ani na případ smrti. Rustikální nezakoupená nemovitost vzniká propůjčením půdy rustikální (vrchnost ji propůjčuje, protože by sama, pokud by břímě nepřesunula na poddané, musila platit kontribuci), ale nemá pro ni hospodáře, jenž by se natrvalo zakoupil, dominikální nezakoupená nemovitost propůjčením půdy dominikální. V tomto druhém případě je její rozdíl od pachtu (řada vrchnostenských pozemků bývá jen dočasně propachtována) zvláště zřejmý.

V Čechách hraje nezakoupený statek roli poměrně malou. Tím se naše poměry liší od slezských, kde nezakoupenost převažovala.

II. Držba celých nezakoupených statků je v Čechách v 16. a 17. století dosti výjimečná. Prakticky jediným případem je *držba zpustlé*,

[85] Tamtéž f ...
[86] Lit., PK Lovosice 301, f 36a.
[87] Lit., PK Litoměřice 88, f 207ab.
[88] K tomu srov. Procházka, *Čes. podd. nemovitost* §§ 26—28. Z nejnovější literatury zejména M. Šmerda, *Postavení poddaných ve střední Evropě v období pozdního feudalismu*, Slovanské historické studie 4, Praha 1961, 263—322.

kdysi zakoupené usedlosti. Příčinou je tu *nedostatek poptávky* po gruntech, nedostatek vhodných hospodářů, obvykle pouze dočasný. Za takovýchto okolností vrchnost vítá, když pozemek bude vůbec obděláván, jednak s ohledem na *nepříznivé následky polí neobhospodařovaných,* jednak s ohledem na možnost *zisku.* Doklady nezakoupených usedlostí, jimiž jsou zvláště chalupy, nejsou v pozemkových knihách příliš hojné. Pěkné příklady lze uvést z Haslic, panství Velký Újezd. Poznamenává se přitom fakt sám, bližší podmínky nejsou určeny.[89]

Pramenné doklady dobře ukazují dočasnost nezakoupenosti celých usedlostí. *Jakmile je totiž zpustlé hospodářství znovu vybudováno, uplatňuje se nepopiratelná tendence k jeho přeměně ve formu zakoupené usedlosti.* Zájem na této změně právní situace bývá na obou stranách, vrchnosti i poddaného. Tak tomu bylo třeba v případě Adama Poláčka ve Strašnicích, rychta Vysoká, panství Mělník. Jak totiž vysvítá ze zápisu z r. 1682, koupil od něho někdejší pustou chalupu Jana Krejčíře, kterou byl Poláček znovu vystavěl, aniž byl proveden příslušný knihovní zápis, Jiřík Nepoddaný.[90] Vystavěním domku získal Poláček právo rovné zákupu, které nyní dále postoupil.

Kde k podobné stavbě nedošlo nebo kde předmětem byl pozemek bez budovy a nezakoupený držitel neprovedl zákup z toho či onoho důvodu (nedostatek prostředků) sám, ač byli uchazeči jiní, je *nemovitost po určitý čas držená jako nezakoupená prodána formou zákupu osobě třetí.* Tak tomu bylo na doksanském panství týneckých pannen na sklonku 17. století jak u obyčejných polností,[91] tak u vinic.[92] Speciální případ této situace se dokládé r. 1668 z Rousovic, panství Mělník, kde nový hospodář převzal s povinností poloviny běžného platu pustou vinici jako normální pole; jestliže by se však v budoucnu našel někdo, kdo by z pozemku chtěl znovuučinit

[89] Lit., PK Litoměřice 298, f 59a: Mikuláše Cajzicha chalup prázdná. Jacob Menda. Hanc casam desolatam ex consensu Dni fundi pro solutione censur. possidet ab A° 1651 5 Xbris. — Tamtéž 67a: Jana Nejce chalup prázdná stojí. Nunc tenet Wenceslaus Bruhse, sed non est solutum.

[90] Pát/Měl, PK rt. Vysoká ze 17. stol., f 262a: Grunt neb chalup Jana Krejčíře, jest pustá. Zápis Jiříka Nepodanýho. Léta 1682 dne 12 Januarij koupil jest tuto chalupu Jiřík Nepodaný po neb. Adamovi Poláčkovi, který ji sám vystavěl a na ni žádného zápisu neměl, od Mandelíny, vdovy po něm zůstalé, za 7 ßß hotových, avšak aby jí byl povinen byt přáti, načež se mu, manželce, dítkám a budoucím jeho tento zápis činí.

[91] Lit. PK Litoměřice 77A, str. 219, v. Kundratice: Georg Klüber ujal místo od vrchnosti k ustavení jedné chalupy pro své obydlí léta 1678. Platiti má za grunt 6 ßß a ouroku ročně 9 x. (Platy jdou do r. 1682) 1681 dd. 9 x. Šimon Douša, užívá to místo, neb stavení jest zbořeno. Anno 1691 Im 12 februari ist dieses Stuckfeldt dem Christopp Mauder verkaufft vor 6 Sch., bei Erschreibung erlegt 1 Sch.

[92] Tamtéž str. 257, vinice V listí: Mikuláš Hluchý. Platí z ní ročně 17 x. 3 d. Tomáš Kašpar. Léta 1664 ujal tuto pustou vinici. Z ní ouroku platiti má ročně po 17 x. 3 d. (Platy jdou do r. 1690.) Léta Páně 1690 dne 14 Febr. jest tento vejš jmenovaný kus lada Bartoňovi Pobudovi od vrchnosti za 7 fl. r., které ihned do důchodu do příj. přijaté sou, prodán, ouroku z něho ročně platiti má po 17 x. 3 d.

vinici a on sám by tak udělat nechtěl, měl nemovitost postoupit dotyčnému uchazeči.[93]

Neurčitost kvalifikace právního poměru na přechodu od typu nezakoupeného k typu zakoupenému ilustruje i případ z týchž Rousovic z r. 1664.[94] Tam se ze 60 záhonů vinice, pusté po mnoha let po rytíři Fabriciovi z Hohenfallu, převádí 30 záhonů na Jiříka Kokeše s povinností zaplatit perkrecht za léta 1559—1564 ve výši 9 k. a další povinností platu jen polovičního perkrechtu, tedy z 15 záhonů. Aniž by se zakoupil, dostává vinici „s nápadem s mrtvého na živého", tj. s právy usedlosti zakoupené, jichž takto od vrchnosti tedy nabývá darem.

III. V řadě případů ovšem *nebylo zájemců o celou zpustlou nemovitost*. Tehdy se ze stejných důvodů jako při propůjčování usedlostí kompletních propůjčovaly alespoň č á s t i p o z e m k ů řádně neobhospodařovaných.

Příkladem dílčího obdělávání pusté půdy formou nezakoupenosti může být zápis louky z pusté chalupy za 24 kr. ročního platu v knize žitenického panství z poloviny 17. století, v Hořením Lbíně.[95] V Pokraticích, panství Týnec u Litoměřic, se podobně užívala v letech 1678—93 zahrádka z vyhořelého mlýna za roční plat 3 zl. r.[96]

Podle možnosti se ovšem jako nezakoupené díly zpustlé usedlosti rozdělila mezi zakoupené sedláky ve vsi nemovitost celá. Tak k tomu např. došlo r. 1696 v Čečelicích, panství Čečelice-Přívory u Mělníka, jak svědčí pozdější zákupní zápis, i na pozemcích tvořících po určitý čas panský dvůr.[97]

Jinak *v zásadě i dílčí nezakoupená nemovitost je pouhým provisoriem*, neboť sdílí osud celku nezakoupené nemovitosti. *Jestliže totiž celá nezakoupená nemovitost je znovu zakoupena, jsou dílčí její součásti, prozatím formou nezakoupenosti někomu jinému postoupené, této osobě odňaty a včleněny do původního celku*. To ukazuje zaniklá držba výše zmíněné nezakoupené zahrádky v Pokraticích, když r. 1701 vrchnost shořelý mlýn

[93] Pát/Měl, PK Rousovice, f 18 Ib: Ujal Jan Čehák vinici tuto pustou pro sebe, manželku, dědice a budoucí svý na ten spůsob, aby z ní pole udělati, jeho bez překážky užívati mohl a poloviční pergkrecht z toho odváděti povinnen byl. Však kdyby budoucně někdo to pole křovím zase vysaditi chtěl a on sám s dědici by toho učiniti se spěčoval, moha míti předek, tehdy bude jej povinnen zase postoupiti.

[94] Tamtéž f 29 IIIab.

[95] Lit., PK Litoměřice 101, f 230a: Chalupa vantrušovská, pustá. Michal Gruner za užívání louky platí do důchodu JVHrMti ročně po 24 kr.

[96] Lit., PK Litoměřice 77A, str. 1: Tento grunt jest shořel a pustý nyní zůstává, od něho Tomáš Kašpar zahrádku užívá, platiti má ročně ouroku 3 fl. r.

[97] Pát/Měl, PK Čečelice-Přívory, f 201a: Z poručení milostivé vrchnosti jest puštěný jeden grunt, kterej předešle dvůr panský byl, ve vsi Čečelicích Václavovi Burianovi, s 9 ßß 52 záhonův rolí a 1 kouskem louky u Svařinky, kterých předešle vrchnost milostivá něco sama a něco lidé poddaní v užívání měli, dle prošacování rychtářův a konšelův čečelských za summu hlavní 200 ßß m.

vystavěla a s dvojím ročním platem po 12 zl. r. převedla mezi běžné mlýny.[98]

IV. Tam, *kde nezakoupená půda v menší výměře byla po řadu let obdělávána hospodářem, který jako základ svého hospodářství vlastnil statek zakoupený, stávaly se nezakoupené polnosti* integrální součástí zakoupené usedlosti. Nelze říci, nakolik se přitom uplatnil fakt, že na nezakoupenou půdu jako nepochybnou součást kdysi samostatného zakoupeného statku se nenalezl uchazeč, a nakolik vrchnost ponecháváním nového statu quo sledovala buď posílení poddanských hospodářství a tím nepřímo zvýšení svého příjmu, či vysokým ročním platem toto zvýšení svého příjmu přímo.

V Třebušně u Litoměřic, panství Třebušno, prodal r. 1620 Řehoř Hudec Valentinovi Kunzovi usedlost v ceně 30 k. m., z níž se platilo „při Svatým Jiří 18 gr. m. a z kusu dědiny 15 gr. m." a podobně „při Svatým Havle 22 gr. m. a z též dědiny 15 gr. m.";[99] zde zvláště jasně tvořila ona nezakoupená „dědina" integrální součást zakoupeného statku. V Třebošnici v zábořské rychtě na mělnickém panství patřil r. 1626 ke statku Kateřiny Krčmářky mlýn, z něhož se vrchnosti poskytovaly ročně dva strychy žita a k němuž patřily i palouk nad mlýnem s platem 1 k. m., další „pronajaté" polnosti blíže neurčené a štěpnička.[100] Od zpustlé volákovské chalupy v Žitenicích byla někdy na počátku 17. století budova samotná, aniž je udáno, zda a co se z ní pak platilo, dána místnímu krčmáři bez polností, jež k ní patřily.[101]

Jak obdělávání nezakoupeného pole vedlo postupem času k pevnému jeho připojení k určitému zakoupenému hospodářství, dosvědčuje narovnání sester Ludmily Tlusté a Doroty Plesatiové po otci Mikuláši Sýkorovi v Rousovicích, panství Mělník, o 21 a 20½ záhonů vinice; z ní však se svolením vrchnosti vzhledem k její zpustlosti užíval 3½ záhonu Jiří Řezáč z Rousovic a jak svědčí další zápis, podílel se v dalším vedle obou sester jak na perkrechtu, tak na zvláštní dávce ve prospěch jiného zakoupeného poddanského statku (soukalovského), jehož součástí vinice původně byla a z něhož byla „podzakoupena"[102] způsobem vylíčeným v § 2.

[98] Pokračování textu z pozn. 96: Anno 1701 hatt die gnadige Obrickeit (!) auf der Bauenstelle von Grund naewe Mühl aufgebaweth, zinset jährl. zu S. Johanni 12 Fl., Weynachten 12. — NB. Uber diser Mühl ist der Kontrakt in dem Muhlcontractenbuch zu finden pag. 205.

[99] Lit., PK Litoměřice 78, f 101a.

[100] Pát/Měl, PK rt. Záboří, vložený lístek, doplňující údaje na f 168a: Mlejn při tejž krčmě ve 2 kolách s 2 stupami, z něhož nájem každého týhodne po 2 str. žit. se dává, a co jiného víceji, to se z cedulí vynajde. Dává se platu z palouku nad mlejnem při Sm Havle 1 ß. Víceji co se z dědin pronajatých při témž času dává, o tom rychtář vědomost má. jest při tom mlejně také štěpnička, které mlynář užívá.

[101] Lit., PK Litoměřice 101, f 79a: Chalupa volákovská, pustá. Platí ročně vrchnosti 56 kr. Krčmáři k užívání beze všech případností zanechána.

[102] Pát/Měl, PK Rousovice, f 54 lb.

Jak se součásti jednou zpustlých gruntů stávaly trvalými složkami jiných usedlostí, k nimž původně byly připojeny jen dočasně, docházelo ovšem často k tomu, že původní usedlosti nebylo možno restaurovat ani tehdy, když už by se byl našel nový hospodář. Takový byl osud v polovině 17. století chalup v Žitenicích na žitenickém panství.[103]

V. Pro nakládání s opuštěnými zakoupenými usedlostmi je charakteristický jinak ojediněle doložený případ prozatímního p r o p a c h t o v á n í, zrušitelného kdykoli by se navrátil původní utekší hospodář, ovšem s náhradou provedených zlepšení. Tak to bylo stanoveno r. 1629 na doksanském panství při propachtování kozlíkovského statku v Něm. Kopistech na devět let klášternímu kuchmistru Štěpánu Rosenzaumovi.[104]

§ 4 P o d d a n s k é n e m o v i t o s t i n a d o m i n i k á l n í p ů d ě

Jak ukázal nejnovější výzkum, nelišily se s výjimkou státní daně mezi sebou rustikální a dominikální nemovitosti poddaných.[105] Z rustikálních, které převažovaly, se platila kontribuce státu a vedle ní z ní plynuly dávky, platy a jiné povinnosti vůči vrchnosti, z dominikálních šla toliko tato plnění ve prospěch vrchnosti. Osazování dominikálu rolníky je typické pro období na jedné straně vzrůstu obyvatelstva, na druhé straně zintensivňování zemědělské produkce. Zvláště v tomto druhém případě jsou poddaným, kteří už mají základní statek rustikální, propůjčovány jednotlivé polnosti jako *doplněk* k jejich hospodářství. V labské kotlině je běžný také právě jen tento druhý případ.

K rozsáhlejšímu prodávání panských *lad* došlo na panství žitenickém. Nejstarší je záznam z r. 1661,[106] avšak k systematickému rozšiřování zemědělské výroby touto cestou dochází od r. 1676 (tab. III). Stereotypní zápisy

[103] Lit., PK Litoměřice 101, f 1a, chalupa šoltýnovská: Von disem Grundt sein die Földer alle weggenommen undt sonsten lengsthin vertheilt woden, daß also hier von nur eine Dröscherchalupen gemacht ist. — Tamtéž 199a, chalupa brajzovská: Taková chalup, nemaje žádných dědicův u živobytu, vrchnosti náleží. Foltin Malej dává ročně ouroku 1 fl.

[104] Lit., PK Litoměřice 291, f 76 ab: kdyby koliv odešlý předtím hospodář osobně k vrchnosti své najíti se dal, jemu odstoupiti náležitě. Pakliby v něm co předtím užíváním jeho zlepšeno bylo, předešlý hospodář neb jiný člověk bude povinen týmž manželům vedle uznání sousedského jistou náhradu učiniti a s nimi se spokojiti. Po vyjití pak a vydržení těch devíti let pořád zběhlých ... zase k správě kláštera konventu velebnému odkoupiti i dalšího užívání jeho se zbaviti.

[105] V l. P r o c h á z k a, *Poddanské usedlosti na dominikální půdě v Čechách v letech 1550—1700*, Právněhistorické studie 5, Praha 1959, 105—34; t ý ž, *Čes. podd. nemovitost* §§ 31—35.

[106] Pát., PK Žitenice, str. 245 (1661): Zápis trhový na lado Jana Motle, obytného při městě Litoměřicích, od vrchnosti koupené za 10 fl.

nás poučují,[107] že cena rolí se pohybovala okolo 20 zl., jen dvakrát převýšila 20 zl. (č. 10 a 13). Závdavek se nepraktikoval s výjimkou tří případů (10, 21, 24), roční splátky činí desetinu až sedminu zákupní ceny.

K větší zákupní akci na dominikálu došlo také r. 1685 v Předlicích na trmickém panství. Usedlosti dosud držené z titulu pachtu (in Pacht gehabt) jsou prodávány do poddanského vlastnictví (anieczo Erblichen verkauft).[108] Tak je zakoupeno celkem 29 usedlostí, druhá vlna zákupů pak následuje po patnácti letech r. 1700. Všeobecné zakupovací horečce však někteří hospodáři, patrně jistě ze sociálních důvodů, nepodlehli;[109] v jednom případě jde o žida.[110] Ti všichni nadále zůstali k vrchnosti v poměru toliko pachtovním.

Z ojedinělých zákupů panských objektů na jiných panstvích lze jmenovat např. r. 1714 prodej panské ovčárny na čečelickém panství.[111]

V oblasti labské kotliny není nezakoupených poddanských nemovitostí na dominikále.

§ 5 Nemovitosti na obecní půdě[112]

Období utuženého poddanství („druhého nevolnictví") se vyznačuje podstatným omezením pravomoci obce, která se stává pouhým výkonným orgánem vrchnostenské kanceláře. Nicméně určité činnosti na prospěch poddaných vykonává i tehdy, a mezi nimi přední místo zaujímají *disposice s obecní půdou*. To je ovšem činnost v jistém směru zhoubná. Jak roste počet obyvatelstva a zejména v 18. století tak vyvolává masovou potřebu jeho usídlování na pozemcích kdysi obecních, omezuje se tím půdní fond obce a tím i její postavení a jistá moc.

Vrchnost zužitkovává ochotně tuto potřebu osidlování ve svůj prospěch tím, že z pozemků prodaných obcí vybírá běžné platy, a tak *umožnivši obci příjem jednorázový, zajišťuje pro sebe příjem trvalý*. Tímto platem také

[107] Pát., PK Žitenice, f 317b: Léta 1676, dne 14 januarj Martin Krása koupil jest sobě, manželce Marii a dítkám svým nynějším i budoucím, z umrlé na živé předcházejícím, vedle prošacování rychtářův a starších od vrchnosti kousek pustého leda [!] jménem Valentýnovský, ležíc z obojí stran lesa j. Mti P., P. hraběte, za summu 20 fl. jest ujat. Při prvním užitku ročního placení do důchodu po 1 fl. povinen platiti bude, ouroku ročně do důchodu po 7 krej.

[108] Stát. archiv Děčín, Tr 199.

[109] Tamtéž 43a, Nr. 7: Dises Haus wird derzeith von Johann Schindler Backhen bewohnet und hat solches in Pacht. — Shodně Nr. 9.

[110] Tamtéž 36a, Nr. 6: Dises Haus hat derzeith ein Jud in Pacht.

[111] Pát/Měl, PK Čečelice-Přívory, f 207a (1714).

[112] K tomu srov. P r o c h á z k a, *Čes. podd. nemovitost* § 37.

volně disponuje.[113] Tento postup je dokladem poslední fáze usurpace pozemkovou vrchností někdejších práv obce, jež nakonec v celém rozsahu převádí na sebe. Z oblasti labské kotliny jen právě nejstarší česká pozemková kniha žitenická zachycuje ještě na sklonku 15. století stav, kdy obec své pozemky propůjčovala zcela samostatně, rozhodovala o užití příjmu z nich (zde na kostel) a brala roční platy.[114]

Na obecní půdě vznikají zásadně malé rolnické usedlosti, *chalupy*. Textace v pozemkových knihách má často formulaci velmi stručnou,[115] jindy má podobu běžného knihovního zápisu.[116] Jejich sledy táhnou se podstatnou částí pozemkových knih. Jak řečeno, v 18. století jejich počet stoupá a stejně také s poptávkou i snižováním ceny peněz stoupá i jejich cena.[117] Výjimečně se dovoluje některému poddanému vystavět si chaloupku bez platební povinnosti,[118] patrně vždy vzhledem k nějakým jiným zvláštním službám ve prospěch vrchnosti.

Vedle pozemků na chalupy prodávaly obce i *jednotlivé polnosti*. Jak nám ukazuje už nejstarší česká pozemková kniha, často tu jde o *lada*.[119] Téhož druhu půda se dosti často prodává i později.[120] Obděláním lad se v rámci intensifikace hospodářství rozšiřuje základna zemědělské produkce.

Ve vinařském kraji labské kotliny hospodaří obce pochopitelně i *vinicemi*.[121] V této oblasti si obce zachovaly větší pravomoc než při běžné půdě:

[113] Pát/Měl, PK rt. Vysoká 1584, f 22 II a (1627), v. Počeplice: Co se vinice od neb Jiříka Šamše na obci vysazené dotejče, ta jest Janovi Krausovi ve 12 ßß puštěna, které bez ouroku do vůle vrchnosti užívati má, protože sirotky pozůstalé po dotčeném Šamšovi náležitě vychovávati připověděl.

[114] Žit. f 4b (1476): It. Jan Ribka úředník dal lada kus panu Mikulášovi Vrškovi s povolením sousedským, a za to dal XL gr. na kostel a na to památné dal. — Žit. f 8b (1479): It. pan Mikuláš Vršek památné dal, kterak jemu ot obce to lado jest dáno pod úrok II gr., na kterém jest sobě páně vinice přidělal. A to sú seznali rychtář a kmeté i všecka obec.

[115] Pát/RLA, PK Chodouny, p. Roudnice, f 123a (1596): Mikuláš Sysel, ten se vystavěl na obci.

[116] N e z a k o u p e n á: Pát/Měl, PK rt. Vysoká ze 17. stol., f 301a (1671), v. Zimoř: Chalupa obecní. Nyní v ní zůstává Vít Topič a bude povinnen z ní ouroku nového do důchodu odváděti při svatém Jiří jednu polovic a při svatým Havle druhou, a to v celém roce jednu ßß m. Roboty pak jako jiní podruzi vybejvati má. — Z a k o u p e n á: Lit., PK Litoměřice 101, f 221b (2. půle 17. stol.), v. Hořejší Lbín, p. Žitenice: Nro 76, Chalupa týcovská. Obci platí 11 kr. Tomáš Týc léta 1643 takovou chalupu se vším k ní přináležejícím příslušenstvím, s dědičným nápadním právem, z umrlé (!) na živé přicházejícím, sobě, Lidmile manželce jeho a dítkám svým od obce za 9 fl. 20 kr. jest koupil a takovou obci zaplatil.

[117] Např. Pát/Měl, PK Čečelice-Přívory, f 211a (1718), v. Čečelice, Matěj Klouda, cena 35 zl., protože dům nestojí, sraženo 25 zl.

[118] Pát/Měl, PK rt. Vysoká 1584, f 174a (1584), v. Vysoká: Tomáš Prask . . . měvši chaloupku bezplatní na obci.

[119] Viz pozn. 112.

[120] Lit., PK Litoměřice 557, f 265a, (zal. 1930) p. Keblice, Lado obecní. Z téhož ročně ouroku 9 x. — 1678 koupil Šimon Albych za 9 k.

úrok jde tu ve prospěch obce, nikoli vrchnosti. Někdy má formu *naturálního desátku.*[122] Je to forma charakteristická jednak pro příjemce (starobylá obec přijímá starobylý plat naturální), jednak pro předmět hospodářské produkce (viz § 2 IV). Na komplikovanější platební poměry (zákup od vrchnosti, plat obci) ukazuje jeden žitenický případ z počátku 17. století.[123]

§ 6 Držba osob nepoddaných[124]

I. Po celých Čechách bylo zvykem, rozsahem ovšem ne velikým, propůjčovat poddanské nemovitosti příslušníkům vyšších stavů. Účel tohoto postupu byl několikerý. Propůjčující vrchnost zajišťovala chod hospodářství zvláště na značně rozměrných statcích, pro něž by se byl těžko získal hospodář; vedle toho mnohdy si zajišťovala přízeň řady osob pro nejrůznější své cíle politické. Bohatí měšťané a zvláště drobní šlechtici získávali možnost rozšíření svých zisků provozem podniku, jejž jinak by z jiných zdrojů nezískali.

Hospodářským základem tohoto postupu je expanse kapitálu do oblasti venkovských patrimonií. Feudální řád brzdí možnosti jiného využití prostředků (uzavřená dominia jsou soběstačnými celky, není předpokladů pro větší podnikání), a tak propůjčování statků příslušníkům jiných stavů je jakýmsi pojistným ventilem. Tato praxe je jedním ze signálů nástupu nových elementů ve společenském vývoji.

K uplatnění těchto tendencí došlo jako v jiných oblastech země i v labské kotlině. Z rousovické pozemkové knihy máme zachován pěkný „vejpis psaní jeho excelencí", totiž hraběte Viléma Slavaty, tou dobou držitele mělnického panství, jímž r. 1638 dává příkaz k zápisu jedné vinice Zuzaně Anně Hradčanské z Rosenportu.[125] Podobně lobkovická vrchnost propůjčuje r. 1637 „panu Arnolfovi Šnerovi, hejtmanu mému bilínskému" „dvůr neboštíka Frydrycha Hubrycha ve Volevčicích".[126] Pokud se měšťanů týče, lze

[121] Pát/Měl, PK rt. Vysoká 1548, f 25 IIIb (1542), v. Počeplice: ta jest na obci pod ourokem k obci jako i jiné všechny vinice, co jich na Pelunici i tu blíž kděsi (!) jest, které něco ješavští, něco počapelští a křivenští držejí, všichni ouroky k obci počaplické dávati povinni jsou. — Pát., PK Žitenice, f 348b (1686), Alžb. Albová synu jiřímu: zdejší obci ročně ouroku 27 x. zapravovati bude.

[123] Lit., PK Litoměřice 88, f 198a (1604), v. a p. Žitenice, Kat. Šídlová Blaženi Baudyktnerovi: Z též vinice náleží desátek vína k obci žitenský každého roku. — Shodně f 199b (1604), 202b (1604).

[123] Lit., PK Litoměřice 101, f 56a (zal. 1615), v. a p. Žitenice, chal. skřivánkovská: (vinice) Na Mravenci též přikoupena, kteráž od vrchnosti za 20 ßß, vydal za ni předešle 12 ßß, víceji 8 ßß, bývá vína 2 sudy. Z niž k obci desátek dává.

[124] K tomu srov. P r o c h á z k a, *Čes. podd. nemovitost* §§ 45—48.

[125] Pát/Měl, PK Rousovice, f 11 Ia.

[126] Pát/RLA, PK Volevčice, 2. nečísl. f.

jen odkázat na výklady v předchozích kapitolách. Městy bohatá kotlina a intensivní vinařské podnikání byly ideálním prostředím pro rozsáhlé uplatnění měšťanského hospodářství na poddanských gruntech.

II. Všeobecně vzkvétající hospodářský život labské kotliny vedl mimo jiné také k poměrně rozsáhlejšímu uplatnění osob mimo poddanský osobní svazek v zemědělské výrobě. Byli to lidé nestavovští, zároveň však také nepodléhající pozemkové vrchnosti, nejednou cizinci. Usazují se na poddanských statcích běžného typu — v případě Itala J. D. Piemontiho se jeho chalupa na potoce Pšovce na tomto duchovenském statku nazývá „emphyticum" (!),[127] jejich postavení se však vyznačuje některými speciálními úpravami.

Především se v zápisech zdůrazňuje jejich *svobodné osobní postavení.*[128] Jím jsou narovni stavovským osobám v tom směru, že držba poddanské usedlosti nic na něm nemění, nýbrž toliko váže k povinnosti všech plnění z dotyčného gruntu. Zajímavý zápis Vavřince Soudka na mělnickém panství svatovavřineckém z r. 1696 obsahuje klausuli, kde korelátem zaručení svobody je stanoveno propadnutí usedlosti pro případ, že by se ukázalo, že dotyčný Soudek je poddaným nějaké cizí vrchnosti a ta na něho uplatnila svůj nárok.[129] Důležitá jsou ustanovení o příslušnosti dětí těchto svobodných osob. Podle zemského zřízení totiž každé nestavovské dítě narozené na určitém panství se stávalo automaticky poddaným tohoto panství. Z této oblasti máme doklad, že např. se výslovně stanovilo, že všechny další děti podlehnou tomuto pravidlu,[130] nebo v jiném případě se dvě budoucí děti z tohoto závazku vyjímají, tj. předem propouštějí, a otci dává plná dispose co do určení jejich zaměstnání.[131]

[127] Pát/Měl, PK sv. Vavřince, str. 180 (1665) v. Pšovka: diese Caluppen tamquam suum Emphyticum bonum gebrauchen.

[128] Tamtéž 179—80: Notandum auch weilen Obengeregter Joann Baptista Piemonteho (!) und Catharina, seine Eheconsortin, Freyleuth sein, mit kainer Unterthänigkeit ververbunden (!), hat man sie in ihrer Freythumb ungekräkht verblieben. — Tamtéž 55: Und dieweil er Wentzel Wozäsk sambt seiner Ehefrawen und Tochter von den Undthennikheit (!) begehrt befreyt zu sein ...

[129] Tamtéž f 319a (1696), v. Michalovice: M. pan páter převor jemu se jménem svým i celého Conventu svého zakázal, že ho nechce, ani jeho manželku neb dítky v poddanost neboližto člověčenství potahovati, aniž k tomu práva míti nechce a že nemá. Kdyby však snad někdy někdo na nadopáčeného Vavřince Sudka neb dítky člověčenství dokázal a na něho neb ně se potahoval, má neb mají se dle zřízení zemského propustiti, však přitom, co tuto kupuje nebo přikoupí budoucně, propadnouti a to vše klášteru připadnouti. To se toliko pro vší vejstrahu přikládá, neb často řečený kupující list svobodní a dobře poctivě zachovající, na otce jeho i dítky zničí, přednesl a okázal.

[130] Tamtéž 55: und da ihme Gott uf dem Clostergrunde noch mehrer Erben beschern wurde, sollen selbige dem Gottshaus Unthenige (!) verbleiben.

[131] Lit., PK Litoměřice 298, f 27b (1651), v. Touchořín, p. Vel. Újezd, Fr. Caldirar: Hingegen wirdt ihme zuelassen, das er zwey seiner Kindter bevorbehalte, daß selbige mit keiner Unterthenigkeit diesen Grundt vorbundten, sondern er völlige Macht haben sollte, selbige nach seinen Gefallen, wohin er wil, vornendten oder aufs Handwergh geben mag.

Se svobodným osobním postavením souvisí možnost *svobodného odchodu,* výslovně do zápisů vkládaná,[132] v jednom případě formou oboustranné možnosti zrušení smlouvy, ze strany vrchnosti ovšem z jinak zcela obvyklého titulu neplnění řádných povinností.[133] Pro disposici ze strany hospodáře bývá také vyslovován požadavek předchozího souhlasu vrchnosti, rovněž obecně obvyklý.[134] Pro skončení dosavadního poměru se také požaduje, jak to je běžné pro poddané, prodej statku jinému vhodnému hospodáři,[135] aby se tak zajistila produkční kontinuita. V Pšovce si odcházející Jiřík Vrabec vyžádal r. 1696 od pozemkové vrchnosti vysvědčení o dobrém chování.[136]

Součástí zápisu bývá *klausule o konání všech příslušných povinností.*[137] Ze zápisu pro Annu, vdovu Niklase Engwitha v Michalovicích na panství sv. Vavřince, se dovídáme, že takovéto statky vedle jiných povinností platily tzv. „Freysitzgeld", *poplatek svobodné nestavovské osoby z poddanského statku,* zde ve výši jedné kopy.[138]

III. Ze Sazené na svatovavřineckém panství pochází z r. 1685 údaj o prodeji poddanské usedlosti cizopanskému poddanému. Jakub Donát zde charakteristicky dostává grunt *jen do doby, kdy by*

[132] Pát/Měl, PK sv. Vavřince, f 327b (1996), v. Pšovka: Jiřík Vrabec, soused a obyvatel šopecký, přednášejíce, kterak on s manželkou svou sobě umínil z gruntův našich klášterských se vyprodati a potomně sobě zakoupení učiniti a se osaditi v král. věnném městě Mělníce nad Labem: Čehož bych jim jakožto lidem svobodným a poddaností nestiženým zbraňovati nemohl.

[133] Pát/Měl, PK rt. Vysoká ze 17. stol., f 364b (1677), v. Počeplice, Jakub Vacek Jiřímu Kytlovi, „svobodnému člověku": Mezi tím vyhradil sobě svobodu, a kdyby grunt jiným hospodářem opatřil, aby mu bráněno nebylo odjíti. Naproti tomu, ale také v moci se vrchnosti reservírovalo, kdyby ňáký odporný, nepříkladný a neposlušný se ukázal, aby vrchnost moc jměla jeho odbýti a jiného dosaditi.

[134] Pát/Měl, PK sv. Vavřince, str. 125 (1652), v. Michalovice, Hans Bärthels, inß Gemein Kunderlandt genandt: daß sie dermit alß mit anderen ihren Eigenthumben handtlen und wandtlen mögen, doch mit Bewilligung der Oberkheit (!).

[135] Pokračování pozn. 131: Wan er sich mit der Zeit uf diesen Grunt undt Boden nit erhalten und seine Verbesserung weiters suchen wolle, daß wan er zuvor diesen seinen Grundt mit einer (!) teuglichen undt der Obrigkeit gefallen (!) Wirth wurde besetzt, er ohne Hinternus der Unterthenigkeit wieder entlassen undt unaufgehalten passieret werden solle.

[136] Pokračování pozn. 132: žádal, bych jemu jeho zde chování a zachování pěkné vysvědčení udělil. Jehož žádost za slušnou uznavše tak činím a vůbec vyznávám, že naddotknutý Jiří Vrabec tak se za mých předkův choval, že na něj povinnost rychtářskou, která se jen na lidi ovšem nevadné a dobře zachovalé skládá, složili. Času pak mého zde převorství tak bohabojně, chvalitebně, pokojně, sousedsky a poctivě se choval, že při mně obzvláštní zalíbení, sobě i svým čest a pochvalu, při sousedech pak a všech lidí lásku, přízeň a dobrovolnou pověst získal.

[137] Jako v pozn. 129: rukou dání (!) připověděl z té chalupy pilně konati, jakož i věrnost, čest a poslušnost prokazovati J. M. p. páterovi převorovi, nynějšímu i budoucímu, a jak se na poctivého člověka náleží, zde živiti a chovati.

[138] Jako v pozn. 128, 2. případ: in das Closterambt, wie er von alters hero der Bebrauch gewest, ein Schock meissen. Freysitzgeld abfhiern.

vrchnost jej chtěla osadit vlastním poddaným. Vedle běžného platu 4 zl. platí ročně z titulu své cizí příslušnosti další 4 zl.[139] Vrchnost mu chalupu zřejmě odňala, neboť r. 1696 se zakupuje na jinou za stejné podmínky.[140] Podobný je i případ hornopřívorské kovárny v § 7.

V těchto případech šlo zřejmě o pomocnou akci vrchností, které neměly vlastních lidí a musily tedy do doby, než se takoví najdou, udržet hospodářský provoz aktivitou cizích poddaných.

§ 7 Zvláštní typy poddanských nemovitostí

Mezi poddanskými usedlostmi vystupují výrazně do popředí některé zvláštní typy, dané odchylnou funkcí takového statku. Jeho právní postavení, formy nakládání s ním a zvláště povinnostní náležitosti nevybočují z rámce běžné zemědělské usedlosti, subjekt jeho držby nebo hospodářská funkce však tyto poměry modifikuje. V §§ 5 a 6 byly vylíčeny nejvýznamnější skupiny těchto poměrů v oblasti labské kotliny. Vedle nich však prameny dokládají některé další případy.[141]

Pěstování vína bylo pochopitelně předmětem i podnikání farností. Většinou se tak dělo na pozemcích, jimiž byly kostely přímo nadány. Vedle toho však farní hospodářství expanduje i mezi běžné poddanské statky, jak nám ukazuje např. *zádušní vinice* sv. Vojtěcha na keblické vinici Za Karhánkem.[142] Známa je i instituce *nápravnictví*, závislého statku se speciálními povinnostmi, ve středověku obvykle vojenské povahy. Zde však už jde o normální statky. V Něm. Kopistech na panství doksanského kláštera vystupují Matěj Díbek, jinak Nápravník a Mikuláš Lankvara, jinak Nápravník.[143]

Poměrně nedůležité jsou zprávy o zvláštních hospodářských typech, zejména *krčmách*. Takovou je např. zápis „hospody-chalupy", tedy poddanské usedlosti menšího typu s právem (a povinností) čepování piva v Horních Přívorech, panství Čečelice-Přívory.[144] Samozřejmě vystupují i spe-

[139] Pát/Měl, PK sv. Vavřince, f 297b: takovou chalupu již na sedmý rok držíce . . . jemu tehdy (však do vůle a libosti budoucí klášterské vrchnosti, dokavadž by nějaký jemu podobný dobrý hospodář, však klášterský poddaný se nevynašel) na delší čas té chalupy v držení, však proti přidání každoročně 4 ßß míš., a tak spolu s předešlýma obyčejnýma 4 ßß 8 ßß ročního platu Jakubovi zanechávám.

[140] Tamtéž f 323a, chal. hodkovskou: v užívání tak dlouho, pokud by duchovní vrchnost poddanýho svého tam nedostavila.

[141] K tomu srov. Procházka, *Čes. podd. nemovitost*, nemovitosti na zádušní půdě § 49, nápravy § 39, krčmy § 42, kovárny § 43 l, pustá půda § 44.

[143] Lit., PK Litoměřice 557, f 305a (1630).

[143] Lit., PK Litoměřice 291, f 86a (1650) a 184ab (1695).

[144] Pát/Měl, PK Čečelice-Přívory, f 244a (1702), v. Hor. Přívory: Martin Jandousek . . . ujal jest tu starou hospodu s polma a věcma před specifírovanýma za chalup v summě za padesáte pět ßß míš.

ciální podniky jako *kovárny*. V Pšovce na panství sv. Vavřince měl takovou cizopanský poddaný s právem „užívat jako své vlastnictví" a zvláštním platem 4 zl.[145]

Jako všude i zde se vyskytují *pusté statky*.[146] Zvláště se vytýká, je-li úplně zničena budova.[147] Pokud není pro ně možno opatřit nového hospodáře, snaží se vrchnost udržet na nich alespoň částečný provoz.[148] To se jí daří zejména tam, kde v podmínkách přirozeného vývoje jednotlivé rolnické usedlosti tendují k rozšíření svého hospodářství. Jinde ovšem vrchnost může použít mocenského nátlaku a k přejímání takových doplňků nutit. Z pramenů naší oblasti však konkrétní doklady pro tento postup nejsou.

§ 8 Dodatek: Dědická ustanovení o poddanských nemovitostech

Vedle zvláštností, jimiž se, jak jsme v předchozím viděli, vyznačovala labská kotlina co do různých typů poddanské nemovitosti, charakterisují ji i některé zvláštnosti týkající se ostatních právních institucí. To platí zejména o některých odchylkách v oblasti manželského majetkového práva (obvěnění vylučující jinou formu zajištění pozůstalé choti).[149] Vedle toho pak se zde i u jinak běžných institucí projevují některé rysy jako příznačné pro tento územní obvod. Jde tu zejména o značně detailnější zachycování takových institucí prameny a k těmto případům patří v labské kotlině především ustanovení dědická, testamentární disposice.[150] V kraji hospodářsky bohatém se vyskytují usedlosti rozsáhlejší než v celozemském průměru, a tak i hojnější a přesnější zapisování jednotlivých ustanovení je zcela pochopitelné.

Charakteristické pro labskou kotlinu je pojmenovávání závěti termínem „odkaz".[151] Přesnosti zápisu nasvědčuje jeho členění v jednotlivé články

[145] Pát/Měl, PK sv. Vavřince, str. 183 (1664), v. Pšovka, Georg Knechtschmied z Markesdorfu: wie sein Eigenthumb nuczen und geniessen.

[146] Pát/Měl, PK rt. Vysoká ze 17. stol., f 307a (ok. 1670): Chalup Říhy Tesaře, pustá. Nic k tý chalupě dle správy nenáleží, a jest předce pustá.

[147] Tamtéž, v. Strašnice (zač. 17. stol.): Grunt Sylvestry. Zapl. a pustý. Jen místo a nic k ní. Role žádný.

[148] Lit., PK Litoměřice 78, f 102a (1635), v. a p. Třebušno, chal. Jiříka Černého: Odprodáno jest od té chalupě (!) spuštěné a na grunt zbořené louka mezi lesem panským a kousek dědiny za lesy nad Zababčí, též kousek dědiny na Tejnechu, za summu šestnácte kop míš., a to Fidl (!) Václavovi, z nichž má ročně platiti po 20 alb. gr.

[149] P r o c h á z k a, *Čes. podd. nemovitost* § 129 I.

[150] O té jinak obecně tamtéž § § 159—164.

[151] Pát/RLA, PK Libkovice, f 4a (1614), Dorota, vd. po Zikmundu Zychovi: podle odkazu od neboštíka Zikmunda, manžela jejího, na smrtelné posteli v přítomnosti rychtáře a konšelův lypkovských s jistým povolením Jeho milosti Páně učiněného. — Pát/Měl, PK Čečelice-Přívory, f 220a (1680): Odkaz dobrovolný Tomáše Suka, souseda ze vsi Přívor.

[151] Pát/Měl, PK rt. Vysoká ze 17. stol., f 19a—20b.

podle jednotlivých dědiců, jak je tomu v případě pozůstalostí Daniela Holoubka, řečeného Rouse, r. 1700 ve Vysoké na mělnickém panství,[152] a zvláště potom zapsání skutečného provedení poslední vůle dědici, jež v knize navazuje přímo na zápis vlastní závěti.[153] Vedle takovýchto pořízení v celkovém rozsahu čtyř folií mají ovšem pozemkové knihy labské kotliny i zápisy obvyklého rozsahu.[154] Z hlediska formy zápisu je důležitou zvláštností vzhledem ke své zvýšené přehlednosti zápis s jednotlivými údaji na zvláštních řádcích a ciframi vysazenými na pravý okraj stránky. Tak se stalo r. 1680 v Přívorech na statku Tomáše Suka.[155]

V zápisech posledních vůlí se obvykle poznamenává účast rychtáře a konšelů.[156] Pořízení před příbuznými dosvědčuje trvalost i širších příbuzenských svazků ve vesnickém prostředí.[157] Běžné je konstatování dobrého duševního stavu při běžném neduhu tělesném či stáří.[158]

V obsahu posledních pořízení se vedle určení dědiců a jejich podílů — vzhledem k bohatým statkům dochází zde častěji k odchylkám od podílů podle obyčejového práva ve větší míře než na ostatním území země, kde se obyčej velmi hojně dodržuje — objevují některá ustanovení speciální, nejednou dosti obsažně traktovaná. Tak určení vdovy hospodyní na usedlosti („mocnou hospodyní") až do jejího případného nového provdání,[159] předpis oddáleného plnění dobytka[160] nebo povinnosti kolace v případě, když se

[153] Tamtéž 20a: Poněvadž se pak po smrti téhož neb. Rouse vejš oznámení pozůstalí společní dědicové při vrchnostiném důchodě ohlásili a vejš oznámeného neboštíka poslední mínění přednesli a oznámili.

[154] Tamtéž f 430 a 1677, v. Střednice, závěť Jana Šlomicha.

[155] Pát/Měl, PK Čečelice-Přívory, f 220ab (1680), v. Přívory.

[156] Pát/RLA, PK Volevčice, p. Roudnice, f 88a (1588), Mik. Kuchta přejímá st. podle závěti otce Bartoně: Stalo se za rychtáře Marše a konšelův Šťastného a Tomáše Houzky. — Viz i p. 158, 3. případ.

[157] Tamtéž f 220b: Stalo se v přítomnosti přátel a synův Tomáše Suka léta a dne svrchu psaného.

[158] Žit. f 15b (1495): že podělil synóv svých za svého zdravého života při dobrém rozumu. — Jako p. 155, f 220a: majíce se s tohoto světa odebrati, ještě za zdravý paměti své a s dobrým rozmyslem svým manželce své a dítkám, jakž níže poznamenáno, učinil. — Jako p. 152, f 19a: když již v nemoci a mdlým na těle byl, však při dobrém, zdravém rozumu se nacházel, před dožádaným rychtářem vrchním Šťastným Čížkem a konšelem Mikulášem Šulcem, aby některak po jeho smrti mezi jeho pozůstalými dědici žádné nedorozumění vzniklo a aby své děti tak dobře z prvního jak z druhého manželstva pošlejmi (!), též také pozůstalou vdovu opatřené viděti mohl, svou poslední vůli srozumitedlně a s dobrým rozvážením takto oznámil.

[159] Jako p. 154: aby ona Anna, kdyby jej živobytím přečkala, mocnou hospodyní v statku byla a gruntovní peníze nápadníkům splácela. Kdyby pak zase k vdání přišla, má toho bedlivě šetřiti, aby týž statek sirotkům dochován bejti mohl, nedajíc k tomu přijíti, aby se do cizích rukou dostal, leda by toho důležitá potřeba ukazovala a milostivá vrchnost za potřebu toho by býti uznala.

[160] Jako p. 155, f 220a: Item více vykazuje se jemu jedna kráva, kterouž jan bratr jeho do dvou let darmo užívati a po vyjití dvou let z ní nájmu ročně po 1 ß peněz platiti má a povinnen bude.

na dědictví podílela i schovanka na rovni s ostatními dětmi.[161] Živý hospodářský ruch dosvědčuje cese pohledávky v poslední vůli.[162] K ní se pojí i prominutí dluhu.[163] Na základě posledního pořízení dochází často k dohodě o reálném dělení pozůstalosti tak, že do pozemkové knihy se zapisuje až tato dohoda. Případ Mikuláše Kuchty z Volevčic na panství roudnickém z r. 1588 nám ukazuje, jak se takový postup provádí v poměru k matce-vdově.[164] Stanovení podílů sourozenců představuje proti tomu zřejmě pouze konkretisaci toho, co jim náleží z otcova rozhodnutí, resp. podle obyčeje, a z vůle dědiců není tu přičiněno už nic nového.[165]

Dědické úmluvy o konkrétní způsob realisace pozůstalosti jsou representovány především dohodami, jež podstatu dědického nároku nemodifikují. Tu jde zejména o určení způsobu splácení dědických náležitostí. Někdy se stanoví výslovně povinnost formálně potvrdit skončení platby,[166] někdy se tak děje fakticky objektivním konstatováním.[167] Z dohod, které původní dědický podíl modifikují, vyskytují se především dobrovolná poskytnutí nad stanovený díl, nejčastěji příbuzným osobám nedospělým,[168] nebo naopak dodatečné plnění na prospěch jednoho sourozence, obvykle toho, jenž se

[161] jako p. 154: připovídajíc také k tomu schovanku svou Kateřinu, ... aby společně se o to rozdělili. Mimo však poněvadž Kateřina schovanka 30 ßß m. věna a dvě krávy napřed přijala, aby jí Anně manželce a dětem jejím tolikéž napřed před podíly s vejpravou náležitou vyšlo.

[162] jako p. 155, f 220a: Více co jest témuž Novákovi od Tomáše Suka na klisnu půjčeno, odvésti má a povinnen bude vejš psané Kateřině 20 R. tolarů.

[163] Tamtéž: Anně dceři, manželce vejš psaného Nováka, povinného dluhu ještě za ním Tomášem Sukem též se jí také dílu podle jiných dětí připisuje a poráží, předně na klisnu opět půjčených 19 r. tolarů. Item více z vobilí dluhu též se jemu odpouští 25 zl. r.

[164] jako p. 156: vydati má a se uvolil Mandaléně maceše své za věno její, kteréž tu byla k neboštíkovi Bartoňovi XLIII ßß přiložila, totiž LXXX ßß m., kladouc jí je při každém soudě, počnouc při nejprve příštím, po VI. k. až do zaplacení. Též jí více vydati má 1 svini, též ve dvouch letech jednu jalovici jí odchovati a vydati má, tolikéž V ovec, 1 hus a 1 krávu, dále pak, pokudž by ona při něm býti chtěla i z sirotky pozůstalými, stravou opatrovati a jí nyní III k. žita v slámě k jejímu užitku má vydati.

[165] Tamtéž: Jiné pak sirotky on Mikuláš při sobě chovati, stravou i šatstvem podle náležitosti opatrovati má ... Těm třem sirotkům po vyjití peněz Mandaléně mateři jejich on Mikuláš, též kladouc každého roku po VI ßß, vyklásti má LXXXX ßß m.

[166] Lit., PK Litoměřice 527, f 57b—58a (1636), v. Zálezly, p. Keblice, vdova Anna Hymlová, Martin Kecher: při ostatních těch deseti kop skládání také povinen na místě manželky své zouplna přijatého a vybytého dílu kvitovati.

[167] Pát/RLA, PK Libkovice, p. Roudnice, f 5a (1610): Jíra Praveček: Kteroužto nadepsanou sumu již dotčené Marianně, sestře své, davše ji do živnosti její jednoho koně svého, túž spravedlnost jí zcela a zouplna vyplatil a dal, takže ona se na nic víceji do téhož gruntu potahovati nemá. A on Jíra Praveček má svůj grunt zaplacenej a očištěnej.

[168] Pát/Měl, PK rt. Vrutice z r. 1584, f 145a (1624), v. Míkov, p. Mělník, Vávra Hluchý přejímá od matky Uršily pozůstalost po otci Vávrovi, sirotci po jeho bratru Vítovi: Nicméně uvolil se také týž Vávra týmž sirotkům přes rok tele jalovičku dáti, aby sobě mohli dáti odchovati a nějaký užiteček odtud přivésti.

necítil být se svým podílem spokojen.[169] Uprostřed stojí dohody o náhradní plnění, velmi hojně převod podílu za poskytnutí výživy[170] nebo ve spojení s odchodem vdovy mimo usedlost jejího zemřelého manžela.[171] Přejala-li hospodářství vdova, převádí je nejednou dodatečně na dítě,[172] ponechávajíc si případně určitou jeho část jako výměnek.[173]

I v labské kotlině se pochopitelně objevují odkazy, především ovšem na prospěch církve. Z Vehlovic ve vysocké rychtě na mělnickém panství se k r. 1670 zaznamenává na usedlosti po Pavlu Pánkovi odkaz, jehož povaha není zápisem postavena najisto, a tak pochybnou jeho součást převádí na sebe vrchnost.[174]

[169] Pát/Měl, PK rt. Záboří z r. 1584, f 30b (1618, v. Záboří, p. Mělník, Matěj Kantor, jinak Socholup, po otci Václavovi: Nadepsaný pak Vít Socholup, nedávaje takovému nařízení otce svého z slušných a hodných příčin místa, že by jemu také díl po témž otci náležeti měl, nastoupil a zápisu témuž Matějovi za několik let učiniti zbraňoval. I ačkoliv týž Vít předešle od otce svého vybyt a živnůstkou opatřen byl, jakž smlouva o to prve učiněna byla, však nicméně pro zachování mezi nimi budoucího dobrého přátelství a srozumění, uvolil se často psaný Matěj Kantor, jinak Socholup spolu s manželkou svou témuž Vítovi ještě vydati předně jednu jalovici nebo krávu, potomně při tom zápisu 20 ßß míš. — Jako p. 152, f 20a: nicméně pro ujití nějakého nepokojného nedorozumění se s ostatními dědici dobrovolně porovnal, že jsou mu Mikulášovi ještě 5 ßß m. a jednu krávu přidali, a tak on všeho 75 ßß m. a jednu krávu za všechno všudy dostavše, ostatní neboštíka vůle poslední ve všem naplněna.

[170] Jako p. 168: potom aby sobě místo závdavku porazil všecek podíl, kterýž na Uršilu matku jeho by přijíti měl, totiž 23 ßß, a za to aby jí povinen byl každoročně 1½ str. žita až do smrti její vydávati, k tomu 1 krávu jí obzvláště vychovávati.

[171] Jako p. 156: Potomně dále kdyby spolu nemohli (se) srovnati a ona Mandaléna od Mikuláše pastorka svého se hnouti chtěla, tehdy hned na těch LXXX ßß její spravedlnosti, což tu mají, má Mikuláš vydati X ßß m. bez újmy peněz področních. Tolkéž (!) dokudž by sami (!) jinde Matouše, syna neboštíka Bartoně Kuchty, kterýž ještě prsy požívá, při sobě, až by jemu Pán bůh zrost dal, chovala, má jí Mikuláš každého roku vydávati na vychování téhož sirotka žita III str. a ječmene I str.

[172] Jako p. 168: nemoha pro veliké daně a Contributi na vojáky této chalupy obdržeti.

[173] Tamtéž: té (vinice) ona bez překážky jednoho každého člověka má až do smrti užívati, po smrti pak její na rovný podělení.

[174] Pát/Měl, PK rt. Vysoké ze 17. stol., list volně vložený do oddílu vsi Vehlovice, při pořádání knih r. 1959 označený jako f 347: Z kteréžto cedulky nemůže se skoumati, zdali by byl Havlas jedno roční odepsaný penize čili nápad odkázal. . . . Jsouc pak týž Havlas mrtev a dědicův po sobě žádných nepozůstavil, aniž nápadníci jací jsou, připadá tehdy táž spravedlnost, co se jí koliv nachází, na Mil. vrchnost.

Zkratky

chal. — chalupa
Lit. — Státní archiv Litoměřice
p. — panství
Pát. — Státní archiv Pátek nad Ohří
Pát/Měl — Státní archiv Pátek nad Ohří, fond Mělník
Pát/RLA — Státní archiv Pátek nad Ohří, fond Rodinný lobkovický archiv
PK — pozemková kniha (kde je shodný název knihy s názvem vsi, neuvádí se už zvláště)
rt. — rychta
st. — statek
v. — vesnice
Žit. — Archiv Národního musea, Praha, F 265, pozemková kniha Žitenice z r. 1472, resp. o málo starší

TABULKA I.

Podprodané vinice v Rousovicích na panství mělnickém
(Pát/Měl, PK Rousovice)

	f	r.	Podkupující	Perkrecht	Úrok	Místo placení úroku	Poznámka
				v groších			
1.	49 Ia	1610-13	ryt. Filip Fabricius z Rosenfeldu	7 k.	2 k.	statek blehtovský	
2.	25 Ia	1614	Martin Palina	54	24	mlejn rejnkovský, již do důchodu	připis ok. 1630
3.	45 Ia	1614	Dorota Husová	54	50	statek mrvovský	
4.	54 Ia	1614	Mikuláš Sýkora	2 k. 15 gr.	22	Habák	
					40	Soukal	
5.	46 Ia	1619	Havel Byškovský	45	18	Šimon Šulc	
6.	71 Ia	ok. 1620	Václav Knovitej	45	1 k.	—	připis ok. 1630
7.	28 Ia	1623	Jiřík Jablonský	2 k. 30 gr.	—	—	
8.	92 Ia	1623	Urban Srb	18	20	k gruntu Šolcovému	
9.	38 Ia	1626	Jiřík Jochmtal	45	20	krčmář rousovský	
10.	86 Ia	1626	Havel Citovskej	18	40	Šimon Šulc	
11.	112 Ia	1627	Valenta podruh	12	40	Václav Náhlíček	
12.	21 Ia	1628	Adam Zeman	45	30	Šimon Šolc	pozdější připis
13.	22 Ia	1628 (?)	Jan Pernikář	45	—	—	pozdější připis
14.	51 Ib	1630	ryt. Filip Fabricius z Rosenfeldu	30	30	Ondřej Rejnek	
15.	116 Ia	1630	Jiřík Vydra	36	36	Šimon Šulc	
16.	125 Ia	1630	Jan Březovský	12	1 k.	Adam Náhlíček	
17.	22 Ia	1631	Jan Drobný	45	30	Šimon Šulc	pozdější připis
18.	127 Ia	1633	Jan Strauß	18	30	Šimon Šulc	
19.	129a	1635	Václav Šantroch	24	45	Petr Šíba	
20.	28 Ia	1640	David Wildt	2 k. 30 gr.	1 k.	grunt Adama Náhlička	pozdější připis
					45	grunt šíborovský	
21.	78 Ia	1640	Jiří a Jan Zezulkovi	15	35	do důchodu zámeckého, slove zemlejna rejnkovského	
22.	78 Ia	1640	Matouš Měkký	15	35	Jan Černohlávek	
23.	83 Ia	1641	Šimon Šulc	30	30	statek šíbovský	
24.	32 Ia	1642	Václav Cyprián	54	30	statek míkovský	
25.	107 Ia	1647	Baltazar Střemcha	42	1 k. 20 gr.	Adam Náhlíček	
26.	128b		P. Jonáš Václav Školiastr	45	1 k.	Jiřík Černohlávek	

TABULKA II.

Podprodané vinice v Borku na panství mělnickém (Pát/Měl, PK Borek)

	f	r.	Podkupující	Perkeld	Úrok	Místo placení úroku
				v groších		
1.	23 Ia	1614	Václav Zahralský	24	po dvakráte 50	šafář v Borku
2.	42 Ia	1625	Jiřík Jochmtál, krejčí	18	15	grunt Šedivého
3.	27 Ia	1627	Petr Šafránek	36	1 k.	grunt lavičkovský
4.	13 Ia	1628	Marek Wyldner	36	20	Jan Malý z 6 záhonů
					15	Jan Šedivý z 6 záhonů
5.	48 Ia	1630	Adam Malý	24	18	Jan Malý
6.	49 Ia	1630	Petr Zajíc	18	9	Jan Malý
7.	51 Ia	1630	Adam Strabouch	33	20	Jan Šedivý
8.	29 Ia	ok. 1630	Pavel Zabzděl	33	50	grunt lavičkovský
9.	33 Ia	ok. 1630	Václav Tesař	30	48	grunt lavičkovský
10.	43 Ia	ok. 1630	Jan Tesařík	24	18	grunt závišovský
11.	44 Ia	ok. 1630	Jan Malý	21	18	grunt beblovský
12.	45 Ia	ok. 1630	Pavel Krejčík	21	18	grunt soukalovský
13.	46 Ia	ok. 1630	Jan Prokeš	33	50	grunt lavičkovský
14.	47 Ia	ok. 1630	Jan Řezáč	18	18	grunt Tultův
15.	39 Ib	1633	Baltazar Hánek	35	27	Jan Šedivý
16.	37 Ia	1634	Jan Tulka	30	20	grunt Šedivý (!)
17.	59 Ia	1636	Bartoň Šlotýř	24	14	Markovému gruntu
18.	34 Ia	1642	Řehoř Kratochvile	54	40	Marek Wildman na statku řeháčovském
					30	statek soukalovský v Rousovicích
19.	7 Ia	1661	P. Jan Ondřej Slovák	3 k.	1 k.	důchod zámecký
20.	7 Ia	1665	témuž na ½	1 k. 30 gr.	30	témuž na ½

TABULKA III.

Zákupy vrchnostenských lad v Žitenicích na panství žitenickém (Pát., PK Žitenice)

	f	r.	Kupující	Suma	Závek	Splátky	Roční plat v groších	Poznámka
				ve zlatých				
1.	316a	1676	Jan Vejshetl	11	—	2	7	
2.	317a		Jan Lechvic sobě a rodině	12	—	2	7	
3.	317b		Martin Kraße	10	—	1	7	
4.	318a		Šimon Halbík	12	—	2	6	
5.	318b		Mikuláš Alb	15	—	2	8	
6.	319a		Andreas Melchar	11	—	1	7	
7.	319b		Hans Storch od Wentzla Giebla	18	?	?	15	auss welche (!) künftige (!) WiengartenHonß Storch jahr. mit halben Weinen zu der gnäd. Obrigkeit zu bezahlen
8.	320a		Andreas Hospodarz	10	—	2	6	německý zápis
9.	320b		Pavel Ondráček	10	—	2	6	německý zápis
10.	321a		Michel Tirmer	30	3	3	30	německý zápis
11.	322a	1677	Hans Werner (1702 Wentzel Nemeczek za 6 zl.)	8	—	1	6	
12.	323a		Hans Bechnier od Katherine Jaroschin z Litoměřic	3	hotově		6	německý zápis
13.	324a		Mikoláš Alb	22	—	3	12	německý zápis
14.	326a		Tobias Burggardt	5	—	1	3	německý zápis
15.	326b		Adam Wayshetl	6	—	1	4	
16.	327b		Hans Ast	18	—	2	10	zwey Jahr frey
17.	328a		Hans Ast	7	—	2	4	2 Jahr ohne jahr. Bezahlung frey
18.	328b		Jiřík Trimbuch	7	—	1	4	
19.	329b		Jiřík Hinnerkomp	10	—	2	5	
20.	330b		Adam Novák	10	—	2	7	
21.	332b	1678	Wentzl Alb	8	4 zl. 30 kr.	?	5	3 Jahr soll gepasiert werden
22.	339b	1679	George Weißhetl	4	—	1	4	německý zápis
23.	340a		Hans Zbechwitz	7	—	1 zl. 30 kr.	7	německý zápis
Další menší vlna v letech 1684—5 (344a ad.)								
24.	324b	1686	Jiřík Červenka od Václava Čížka	12	5 zl. 30 kr.	1 zl. 30 kr.		český zápis
Další menší vlna v letech 1688—90 (353a ad.)								

Die Typen der untertänigen Liegenschaften im Elbkessel im 16. und 17. Jhdt.

Vladimír Procházka

(Zusammenfassung)

Die starke Anhäufung von Städten im Stromgebiet der Elbe, die Verkehrsader, die dieser Fluß bildet, sowie die Vermehrung des Bodenfonds um Weingärten, und die Möglichkeiten, die ein ertragreicher örtlicher Boden bietet — all das waren Voraussetzungen für eine modifizierte Ausgestaltung der landläufigen und die Herausbildung von besonderen Institutionen im Verhältnis des Untertans zum Boden in diesem Gebiet.

Im Falle des eingekauften Bauernhofes, bei welchem der Untertan die meisten Rechte innehat (ein ausgedehntes dingliches Recht mit umfangreichen Verfügungs- und Erbbefugnissen, im Verhältnis der Untertanen untereinander mit Wesenszügen des Eigentumsrechts), kommen hier auch gemeinsame Bauernhöfe zweier Personen vor und anderseits gewisse Fälle von beschränkten Rechten, namentlich ein nur auf die Lebensdauer des Wirtes gewährtes und ein zeitlich begrenztes, nach und nach verlängertes Recht. Oft kauft die Herrschaft Bauerstellen auf und konsolidiert so in ihren Händen das Untertanenrecht mit den eigenen obrigkeitlichen Befugnissen (sie versieht die Funktion des untersten Gliedes der Staatsverwaltung). Es kommt auch der Verkauf an die Herrschaft auf den Todesfall, ja sogar der Verzicht zu ihren Gunsten vor. Das intensive Wirtschaftsleben ruft häufig Verkäufe von einzelnen Liegenschaftsteilen hervor. In den Grundbüchern ist eine genauere Bezeichnung der Bodenkultur als anderswo geläufig.

Eine Besonderheit des Elbkessels ist das durch Aftereinkauf begründete selbständige dingliche Recht. Es entsteht dadurch, daß ein Untertan einem andern ein gewisses Teilgrundstück zum Aftereinkauf überläßt. Das bezeichnende Merkmal dieser Institution ist die Zinsklausel, welche zu Gunsten des überlaßenden Bauern auf wiederkehrende Abgabe oder auf Naturalleistung (Wein, selten Hühner, Eier oder Robot) lautet und die Bergrechtsklausel zu Gunsten der Herrschaft. Das Band mit dem ursprünglichen Bauernhof ist nicht völlig gelöst, bei der Endigung des durch Aftereinkauf begründeten Rechts vereinigt sich die Liegenschaft von neuem mit dem ursprünglichem Bauernhof. Seinem rechtlichen Wesen nach ist das durch Aftereinkauf begründete Recht analog dem eingekauften Bauernhof, es bildet ein neues Glied in der Hierarchie des der Herrschaft zustehenden Obereigentums und des Untertanenrechts. Es ist Ausdruck der neuen regen Unternehmertätigkeit, ein weiterer Untertan oder Bürger oder Adeliger wird als Unternehmer auf dem Boden eines andern tätig. Auf diese Weise werden überwiegend Weingärten, aber auch Äcker, Hütten oder Weinkeller verliehen.

Uneingekaufte Bauernhöfe, welche dem Untertanen nur ein Nutznießungsrecht gewährten, waren bei wüsten Bauerstellen üblich. Sobald es nur möglich war, wurden sie von neuem eingekauft. Fehlte es an Bewerbern um die Leihe der ganzen Wüstung, wurden zumindest einzelne Liegenschaftsteile verliehen. Bei späterem Einkauf wurden diese Bestandteile wieder in das ursprüngliche Ganze eingegliedert. Der durch denselben Wirt bewirtschaftete Boden hat die Tendenz zum integrierenden Bestandteil des eingekauften Bauernhofes zu werden. Vereinzelt kommt eine Zeitpacht des Bauerngutes bis zur Rückkehr des entlaufenen Bauern vor.

Untertänige Liegenschaften auf dem Herrenland (Dominikalland) haben meistens nur die Natur einer wirtschaftlichen Ergänzung der bäuerlichen Grundwirtschaft. Häufig sind auch Liegenschaften auf Gemeindeland.

Untertänige Liegenschaften werden auch von Angehörigen der oberen Stände, von außerhalb des persönlichen Untertänigkeitsverbandes stehenden Personen und von fremdherrschaftlichen Untertanen bewirtschaftet (gewöhnlich nur bis zu der Zeit, da sie die Herrschaft durch eigene Untertanen besetzt). In den Akten über untertänige Liegenschaften kommen im Elbkessel besonders komplizierte erbrechtliche Bestimmungen vor.

Bartolus de Saxoferrato

Zdeněk Kryštůfek

Bartolus de Saxoferrato byl jedním z nejvýznamnějších činitelů ve vývoji evropského práva v důležitém okamžiku, kdy v italských městech z lůna feudalismu nesměle vyrůstaly první buržoazní vztahy provázené zárodky nového myšlenkového proudu renesance, který zanedlouho potom prudce zmohutněl a ostře se střetl se scholastickým myšlením středověku. Celá právnická škola nesla Bartolovo jméno a po dlouhou dobu platilo, že „nemo jurista nisi bartolista". Ještě staletí po jeho smrti měly názory jím hájené autoritu, která sice byla mnohdy napadána, ale nikdy nebyla podceňována.[1]

Proto je pochopitelné, že Bartolus dodnes budí živý zájem právněhistorické vědy. Také žádné dílo z oboru mezinárodního práva soukromého se v historických aspektech nemůže jeho jménu vyhnout.[2] Ke speciálním studiím pak poskytl významný popud mezinárodní kongres, který v roce 1959 uspořádala na paměť šestistého výročí Bartolova úmrtí universita v Perugii.[3]

Připomeňme si tedy i my Bartolův historický význam a položme si otázku charakteru jeho osoby a díla.[4]

[1] O kritice, které byl Bartolus a bartolismus podroben humanisty, naposledy pojednává Pierre L e g e n d r e. Jeho studie sice vychází z francouzských poměrů, ale hodnocení postglosy má daleko širší dosah. (*La France et Bartole*, níže cit. sborník *Bartolo da Sassoferrato*, str. 131—172.)

[2] Viz u nás např. Rudolf B y s t r i c k ý, *Základy mezinárodního práva soukromého*, Praha 1958, str. 51; Pavel K a l e n s k ý, *Obligační statut kupní smlouvy v mezinárodním obchodním styku*, Praha 1960, str. 22 a n.; Vilém S t e i n e r, *Právní pomoc v poměru k cizině ve věcech občanskoprávních*, str. 21 rukopisu.

[3] Vědecké referáty přednesené na tomto kongresu byly zahrnuty do sborníku *Bartolo da Sassoferrato, studi e documenti per il VI centenario*, sv. I—II, Milano 1962. (K druhému svazku před odevzdáním této studie do tisku již nemohlo být přihlédnuto.)

[4] Ve zdravici adresované kongresu odpovídá profesor V a n ě č e k na otázku, co dnes jako kritičtí historikové vidíme v Bartolovi:

„Vediamo in lui un audace autore di nuove idee e tendenze nella spiegazione del diritto. Vediamo in lui l'interprete del diritto vivente pergli uomini della sua epoca. Vediamo in lui il giurista, il quale col suo interesse per la realità contemporanea seppe dare vita nuova al vecchio diritto.

Scorgiamo in lui un giurista modello che nella sua epoca sapeve scoprire i punti più sensibili della problematica sociale; sapeva trasportarli nella sfera del diritto ed audacemente risolverli, in modo che i risultati di tale lavoro fossero utilizzabili nella societa umana anche in un lontano avvenire".

(Cit. sborník *Bartolo da Sassoferrato I*, str. XLVI.)

Bartolus se narodil v obci Venatuře nedaleko Sassoferrata v italské provincii Anconě. Přesné datum narození neznáme, ale víme, že v době dosažení doktorátu, to je 10. listopadu 1334, mu bylo 21 let. Zdá se, že pocházel z rodiny poměrně zámožné, která měla dost prostředků, aby mohla Bartolovi i jeho bratru Bonaccursiovi poskytnout co nejpečlivější vzdělání. A tak je Bartolus svým prvním učitelem, františkánským mnichem Petrem z Assisi, připraven již kolem svého čtrnáctého roku ke vstupu na universitu. Poslouchá pak v Perugii a později v Bologni nejproslulejší právníky své doby: Cina da Pistoia, Oldrada de Laude, Jacoba de Belvisio, Raniera de Forli a Jacoba Buttrigaria.

Zejména Cinus upoutává jeho pozornost. To je pro další Bartolův vývoj typické. Není to jen osobní význačnost Cina, básníka raně renesančního ladění, přítele Danteho a Petrarcy, která láká a naplňuje úctou Bartola. Je to hlavně jeho pojetí práva. Opíraje se o své dlouholeté praktické zkušenosti a poučen nejen právem římským a kanonickým, ale též francouzskými coutumes i anglickými a italskými statuty městskými, pokouší se Cinus přizpůsobit římskoprávní literu praktickým potřebám čtrnáctého století. A jak tomu ve vývoji právních institucí často bývá, přispívá k pozvolnému naplňování starých forem novým duchem, duchem potřeb své doby. Později právě touto cestou pokračuje i jeho nejslavnější žák.

Po dosažení doktorátu doplňuje Bartolus své teoretické poznatky, a to nejen v oblasti práva. Vedle hebrejštiny studuje též geometrii, kterou si později — jako právník — znamenitě poslouží při sepisování traktátu De fluminibus et alluvione seu Tyberidias a traktátu De Insula.[5] A stejně jako Cinus, nabývá též praktické zkušenosti. Zastává úřad asesora v Todi a později v Pise, kde se brzy stává universitním učitelem. Dlouho však nesetrvává a přechází na universitu do Perugie. Tam zůstává s krátkými přestávkami až do své smrti, která ho zastihla pravděpodobně 13. července 1357 ve stáří 44 let.[6]

[5] *Iuriscon-coryphaei Bartoli a Saxoferr. Opera quae nunc extant omnia: Excellentiss. I. C. tam Veterum quam Recentiorum Additionibus eruditissimis illustrata, et quasi Nova facta.* Basileae, 1589, t. 10, pp. 363—375; 375—387.

Tento traktát nad jiné výrazně svědčí o tom, že se Bartolus naprosto nevyhýbal možnosti přihlédnout při řešení právních otázek i k „neprávnickým" aspektům. Naopak byl prvým, kdo do právního rozboru zařadil i hlediska vyložené matematicko-přírodovědná. Proto není možno souhlasit s názorem Waltra U l l m a n n a, že se Bartolus a Gentilis dají pokládat za jakési vzdálené předchůdce Kelsenovy „reine Rechtslehre". Toto U l l m a n n o v o mínění překvapuje tím spíše, že U l l m a n n správně oceňuje Bartolův smysl pro praxi a životní realitu. (*Bartolus and English Jurisprudence* v cit. sborníku *Bartolus da Sassoferrato I*, str. 65 a n.)

[6] Rok Bartolova úmrtí není přesně znám, Diplovatatius udává rok 1359. (*Bartoli Saxoferratensis praeclarissimi iuris utriusque interpretis vita, Per dominum Thomam Diplovatatium J. U. Doctorem edita*, v basilejském vydání Bartolových spisů, t. 1, p. 2.). Shodně s ním u nás ještě Č e l a k o v s k ý rovněž uvádí rok 1359. (J. Č e l a k o v s k ý v Otto-

Právnickému učení university v Perugii, které vyzvedl Jacobus de Belvisio teprve začátkem 14. věku z provinciální bezvýznamnosti, přináší Bartolus svou pedagogickou činností celoevropský věhlas. Vedle toho poskytuje též cenné služby praxi, jíž je určeno několik set jeho konsilií.[7] Dostává se mu za to mnohých veřejných pocť. Město Perugia mu propůjčuje občanství a stanoví pro jeho osobu výjimku ze zákazu, aby občan perugijský byl honorovaným učitelem tamní university.

Jako člen městské delegace se Bartolus také setkal s Karlem IV. při jeho korunovační cestě do Říma a získal od něho různá privilegia pro Perugii i pro sebe. Byl poctěn titulem „familaris domesticus commensalis" a „consiliarus" Karla IV. a byl mu udělen znak rudého dvouocasého lva ve zlatém poli.

Odtud pramení dlouho udržovaná pověst o Bartolově pobytu v Čechách a o jeho spolupráci na legislativní činnosti Karlově. Bartolus sám se na několika místech svých spisů o svém setkání s Karlem IV. zmínil a užil přitom formulací, jež připouštějí široký výklad.[8] To napomáhalo udržení pověsti, kterou právnický stav, jenž se v Čechách formoval, záměrně podporoval na posilu vlastní důstojnosti a autority.[9] Tak např. v Koldínem koncipovaném přípisu staroměstské rady císaři Rudolfovi II. z r. 1572 se tvrdí, že Karel IV. „užíval v radách svých onoho osvíceného muže a vtipu nejen ostrého a v právích zběhlého, Bartola řečeného, jenž nemalou chválu mimo jiné Jurisconsultos obdržel, že více o právích, nežli kteří jiní psal ..."[10] Ještě Pelzel ve svém díle o českých a moravských vědcích a umělcích[11] uvádí Bartola jako představitele české vědy. Čelakovský[12] zvěstem o Bartolově činnosti u nás ovšem již nevěřil a naposled Vaněček je správně zařadil

vě slovníku naučném, sv. 3, Praha 1890, str. 389.) Podle Savigny ho připadá Bartolovo úmrtí na rok 1357 (F. C. von Savigny, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, 2. vyd., sv. 6, Heidelberg 1850, str. 151). Téhož data se přidržuje většina novějších badatelů.

[7] Přehledný soupis Bartolových spisů a jejich jednotlivých vydání podává J. L. J. van de Kamp v knize *Bartolo da Sassoferrato*, Urbino 1935, str. 35—82; k tomu nejnověji pořídil opravy a dodatky Robert *Feenstra, Bartole dans les Pays-Bas français anciens et modernes) avec additions bibliographiques à l'ouvrage de J. L. J. de Kamp.*, v cit. sborníku *Bartolo da Sassoferrato*, str. 203—281.

[8] Např. v traktátu *De regimine civitatis* píše: " ... hunc regendi modum dictus illustrissimus Imperator, cum apud eum essem, maxime commendavit" (Basilej. vyd., t. 10, p. 420).

[9] Viz Jiří Klabouch, *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958, str. 54 aj.

[10] *Práva městská království českého a markrabství moravského*, od M. Pavla Krystyána z Koldína, v úpravě J. Jirečka, Praha 1876, str. 470.

[11] F. M. Pelzel, *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler I*, Prag 1773, str. 31 a n.

[12] Op. cit., str. 389.

tam, kde je jejich pravé místo — mezi legendy, působivé a snad svým způsobem i užitečné, ale neskutečné.[13]

Přece však tato legenda není bezvýznamná. Při nejmenším nasvědčuje tomu, že osoba Bartolova byla dostatečným důvodem k jejímu vzniku a že i u nás mohlo být ještě celá staletí po jeho smrti uplatňováno pouhé jeho jméno jako důležitý argument. Nejinak tomu bylo i v jiných evropských zemích. Z Itálie se rozšířil Bartolův vliv nejen na celý evropský kontinent,[14] ale i do Skotska[15] a v některých právních oblastech i do Anglie. Ve Španělsku a v Portugalsku byla jeho dílu dokonce propůjčena závaznost subsidiárního zákona a v papežském státě požívalo v 15. století nemenší autority než usnesení Rotae Romanae.[16] Plným právem tedy přirovnává van de Kamp, který ve své knize podrobně rozebírá osudy Bartolovy nauky, jeho vliv k významu díla Justiniánova.[17]

Co vyneslo Bartolovi tento věhlas? Vždyť jeho podivínské vrtochy často vzbuzovaly posměch.[18] Jeho píle sice byla příkladná, ale jeho citační paměti prý často musel napomáhat jeho přítel a kolega Franciscus de Tigrinis. A jeho latina vyvolávala odpor humanistů[19], stejně jako jeho scholastické distinkce, ve kterých se ostatně projevovaly mnohé rozpory.[20] Ani o přílišné zásadnosti není možno u Bartola hovořit. Všimněme si jen, jak obhajuje platnost Konstantinovy donace: „Videte, nos sumus in terris amicis Ecclesiae, et ideo dico quod ista donatio valet. Sed si quis vellet tenere opinionem, quod non valuerit, posset respondere ad contraria, et probare suam . . . sed volens favere Ecclesiae: dico quod illa donatio valuit."[21] A podobně opatrnou a účelovou argumentaci bychom nalezli i jin-

[13] Václav V a n ě č e k, *Bartolovská pověst v Čechách*, Právněhistorické studie VI, Praha 1960, str. 17—38 — *La leggenda di Bartolo in Boemia*, cit. sborník *Bartolo da Sassoferrato I*, str. 369—393.

[14] Problémem rozšíření bartolismu v Evropě se naposledy zabývá Bruno P a r a d i s i ve studii, kde též hodnotí glosu a postglosu a cituje rozsáhlou novější literaturu k této otázce. (*La diffusione europea del pensiero di Bartolo e le esigenze attuali della sua conoscenza*, cit. sborník *Bartolo da Sassoferrato*, str. 395—472.)

[15] Viz A. H. C a m p b e l l, *Diritto scozzese e diritto romano*, cit. sborník *Bartolo da Sassoferrato I*, str. 75—87.

[16] Viz C. S a v i g n y, op. cit., sv. 6, str. 154.

[17] Viz v a n d e K a m p, op. cit., str. 104 a n.

[18] Tradovalo se např., že Bartolus přijímal potraviny a nápoje v přesně odměřených dávkách, aby „zachoval svěžest ducha".

[19] S touto otázkou se naposledy zajímavě vyrovnává C a l a s s o, který na adresu kritiky, které Bartolovu latinu podrobili humanisté, vyslovuje názor, že chtít, aby Bartolus psal jako Labeo a Scaevola, znamená chtít, aby nebyl Bartolem, stejně jako by požadavek, aby Dante psal latinou Vergiliovou znamenal chtít, aby se nestal Dantem. (Francesco C a l a s s o, *L'eredità di Bartolo* v cit. sborníku *Bartolo de Sassoferrato I*, str. 10 a n.)

[20] Přes tři sta rozporů v Bartolově díle se snažil vysvětlit a odstranit Carolus de Nicellis v knize Concordantia Contrarietatum. Viz J. N. F i g g i s, *Bartolus and The Development of European Political Ideas* v Transactions of the Royal Historical Society, New Series, vol. XIX, London 1905, str. 148.

[21] D I I rubr. (Basilej vyd., t. 1, p. 8).

de. Zejména všude, kde by jiný postoj mohl vést ke kolisi s církví. V úvodu traktátu De minoricis Bartolus sám tuto obezřetnost přímo vypichuje. Záměrně se snaží vyhnout otázkám theologickým a církevně dogmatickým. Tam, kde je cesta úniku absolutně neschůdnou, jako např. v otázkách kacířství, raději se prostě dovolá mínění nejvyšší církevní autority — papeže, nebo opře své logické vývody o bibli jakožto pramen juris divini. Zřejmě nezapomíná, že Dante byl ještě po smrti prohlášen za kacíře pro svůj názor, že císařská moc je nezávislá na církvi. Bartolova připomínka, že církev blíže neuvedenými nejkrásnějšími důvody dokazuje opak,[22] dává najevo spíš obezřetnou pochybnost, než pevné přesvědčení.[23]

„Ve srovnání se svými předchůdci nečinil Bartolus něco zcela jiného, ale dělal to lépe, než většina z nich" — říká Savigny, který naprosto nebyl Bartolovi, a vůbec postglose, nakloněn.[24] Co však dělal lépe než ostatní? Co jej učinilo tak cenným? Je to způsob, kterým odpovídal společenským potřebám své doby. Je to pochopení faktického stavu, kterému zasvětil své racionalistické úvahy opřené o mimořádné teoretické znalosti i absolvovanou praxi. Ingerenci práva kanonického a statutárního dovedl skloubit s myšlenkou obecné platnosti římského práva, kterou vztáhl — stejně jako myšlenku Imperia Romana — alespoň de jure na všechny křesťany.[25] Albericus Gentilis pak mohl snadno transformovat

[22] Ecclesia tenet, quod Imperium dependeat ab Ecclesia pulcherrimis rationibus quas omitto. D. 48 17, De requirendis reis (Basilej. vyd., t. 6, p. 529).

[23] J. Baszkiewicz v zajímavém a prameny bohatě dotovaném pojednání *Dominium mundi v poglądach politicznych Bartolusa* vyslovuje mínění, že Bartolovo hledisko ve věci platnosti Konstantinovy donace a nadvlády moci papežské bylo podmíněno jeho hlubokým náboženským přesvědčením. (Czasopismo prawnohistoriczne X, 2/1958, str. 133—174). Připouští ovšem, že Bartolus mohl mít také na zřeteli zájem Perugie, které teorie platnosti donace zajišťovala větší praktickou svobodu, než jakou by město mělo v závislosti na císaři, ale vylučuje možnost, že byl Bartolus veden pouhým oportunismem pramenícím z jeho obavy před papežem. Přitom Baszkiewicz polemisuje s opačným názorem Ercoleho, vysloveným ve stati *Bartolo da Sassoferrato e la coscienza giuridica moderna* (ve sborníku *Pensatori e nomini d'àzione*, Milano 1935, str. 132).

Domníváme se, že Baszkiewiczův názor sice podtrhuje Bartolovu zásadovost a „právní objektivnost", ale na úkor jeho pokrokovosti. Kdyby celé Bartolovo dílo opravdu vycházelo z jednotného pojetí církevní supremacie, těžko by se dala vysvětlit jeho životnost i v příštích staletích, která tuto myšlenku již definitivně opustila. Zdá se proto, že „čtení mezi řádky", které vytýká Baszkiewicz Ercolemu, lépe proniká do podstaty přínosu postglosy právnickému nazírání, než pouhý juristický rozbor jednotlivých právních institucí.

[24] Savigny, op. cit., sv. 6, str. 157 — S negativním stanoviskem Savignyho vůči Bartolovi naposledy přesvědčivě polemisuje Calasso (op. cit., str. 12 a n.), zatímco Helmut Coing Savignyho útok na usus modernus, a tím též na komentátory a Bartola, komentuje jako nesrovnalost v Savignyho myšlení (*Bartolus und der usus modernus Pandectarum in Deutschland* v cit. sborníku *Bartolo da Sassoferrato*, str. 45). Sami jsme na jiném místě ukázali, že Savignyho nesprávné hodnocení Bartolovy školy nutně vyplývá z nedomyšlenosti jeho teoretické koncepce (*Ahistorický historismus Savignyho*, Právník 4/1962, str. 295).

[25] Viz C. Karsten, *Die Lehre vom Vertrage bei den italienischen Juristen des Mittelalters*, Rostock 1882, str. 159 n.

pojem Imperium Romanum v pojem societas gentium a učinit ho základem mezinárodního práva, pro jehož vznik připisuje Ullmann Gentilisovi — a jeho prostřednictvím též Bartolovi — větší význam než Grotiovi.[26]

Rozporná je soudobá realita a správně ji vidí Bartolus. Kolik století ještě uplyne, než společnost dospěje alespoň k formálně shodné ochraně zájmů všech svých členů. Zatím platí jev pro středověk a raný novověk typický: zájmy různých společenských vrstev chrání zcela odlišné právní instituce. Zájmy církevní se setkávají s interesy světskými v jednom společenství. Proto Bartolus ponechává vždy dosti místa sféře práva církevního i římského. A nejen jim. Nezanedbává ani práva statutární a germánská a instituty zvykové. V jejich prolnutí a vzájemné modifikaci odpovídající vývoji doby a jejich potřeb vidí nejvyšší úkol, jemuž plně zasvěcuje svou myšlenkovou schopnost a všestrannou právnickou erudici. Tím, jak správně dovozuje Figgis,[27] otevřel Bartolus cestu těm, kteří později pokládali civilní právo za ideál, jenž platil v témž státě jako církevní právo a snadno mohl být jím či zvláštními statuty modifikován; a dodejme, stejně jako mohl jim samým sloužit za příklad a vzor.[28]

Glosa, pravda, byla ve svém pojetí zásadnější. Podřizuje se plně autoritě Justiniána a odděluje neochvějně oblast římského práva od oblasti kánonů i práv domácích. Právě v tom však projevují glosátoři nedostatek praktického smyslu. Abychom pochopili a ocenili obtížnost a význam jejich práce, musíme si však uvědomit, že celek Justiniánovy kompilace pojal epochu zahrnující přes 600 let různorodého vývoje. Texty přejaté z různých dob a od různých právníků odpovídaly odlišným hospodářským potřebám. To způsobilo, že mezi nimi přes veškerou snahu kompilační komise i samého císaře zůstaly četné rozpory. Mnohé texty byly sice upraveny tak, aby se tyto rozpory odstranily, ale v interpolacích někdy docházelo k nedůslednostem, které způsobovaly, že jedny nesrovnalosti mizely, ale jiné se objevovaly. K tomu jistě přispěla i okolnost, že komise vždy nečerpala z originálního znění klasických textů, nýbrž z ne docela přesných zpracování novějších. Proto má teoretické dílo glosátorů pro pozdější práci romanistů nesmírný význam, ale nemohlo se stát samo o sobě nositelem dalšího právního vývoje, jako se jím stal mos italicus s Bartolem v čele.

Nepřehlédněme však, že Bartolus měl na své straně i objektivně výhodnější podmínky než glosátoři. Měl k disposici plnou znalost Justiniánovy

[26] Op. cit., str. 67 a n.

[27] Op. cit., str. 158.

[28] H. Coing poukazuje na užití Bartolova vzoru pro úpravu vztahů mezi římským právem a domácím právem zvykovým i místními zákony v době recepce v Německu (op. cit., str. 27) a dovolává se při tom závěrů Calassových v této otázce (viz např. F. Calasso, *Introduzione al diritto commune*, str. 70 a n.); srov. též E. Bussi, *Intorno all concetto di diritto commune*, Milano 1935, str. 53 a n.

kompilace a její zpracování v glosách, zejména v souhrnném podání Glosy Accursiovy. V jeho době byla již dovršena scholastická metoda, a tak mohl v plném rozsahu využít nejen její třídicí schopnosti, ale i jejích logických základů, které Tomáš Aquinský opřel o znalost celého díla Aristotelova, zprostředkovanou a rozhojněnou filosofií orientu.[29] Také systém kanonického práva byl v podstatě dokončen; v Corpus Juris Canonici chyběly jen dekretály nezahrnuté do Clementinae, které teprve praxe patnáctého století běžně připojovala spolu s pozdějšími dekretály jako „Extravagantes" k novějším vydáním korpu kanonického práva. Rovněž systém práva civilního byl uzavřen připojením posledního extravagantu Jindřicha VII. a městská brevia již většinou splynula v breve commune, u něhož se postupně setřela i formální rozdílnost od ostatních městských zákonů, čili statut v užším slova smyslu.

Všechny tyto okolnosti měly nejen praktický význam pro Bartolovu práci, ale hlavně byly výrazem skutečnosti, že v Bartolově době vyvrcholil, alespoň v Itálii, vývoj nových ekonomických vztahů, který si vynutil svébytnou, od feudální rozdílnou právní úpravu.

„Králové, stejně jako měšťané," píše Engels, „nacházeli mocnou oporu ve vznikajícím stavu *právníků*. S opětným objevením římského práva došlo k dělbě práce mezi kněžími, kteří byli právními poradci ve feudální době, a právníky, kteří nebyli duchovními. Tito noví právníci byli v podstatě měšťanský stav; pak také bylo právo, které studovali, přednášeli a vykonávali, svým charakterem v podstatě protifeudální a v jistém smyslu měšťanské. Římské právo je klasickým právním výrazem životních poměrů a kolisí společnosti, ve které vládne čisté soukromé vlastnictví do té míry, že všechna pozdější zákonodárství na něm nemohla nic podstatného zlepšit. Měšťanské vlastnictví ve středověku bylo však ještě silně smíšeno s feudálními omezeními, spočívalo na příklad z veliké části v privilegiích; pokud se toho týče, bylo římské právo ještě daleko před tehdejšími měšťanskými poměry. Další dějinný vývoj měšťanského vlastnictví mohl spočívat jen v tom, že se — což se také stalo — dále vyvíjelo k čistému soukromému vlastnictví. Tento vývoj musel však nalézt mocnou páku v římském právu, které již obsahovalo všechno to, k čemu měšťanstvo pozdějšího středověku směřovalo pouze ještě nevědomky."[30]

Bartolův bezprostřední vztah k praxi znamenitě dokládá kniha A. T. Sheedové.[31] Autorka se v ní pokouší dedukovat z Bartolových spisů so-

[29] Viz L a n d s b e r g, *Die Glosse des Accursius*, Leipzig 1883, str. 25.

[30] Bedřich E n g e l s, *O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoasie*, Praha 1951, str. 14.

[31] Anna T. S h e e d y, *Bartolus on Social Conditions in the Fourteenth Century*, Columbia University Press 1942. Tato kniha je nejnovější rozsáhlejší monografickou prací o Bartolovi (267 str.), bohužel není v našich knihovnách přístupná, a proto se o ní dále zmíníme podrobněji.

ciální prostředí, ve kterém Bartolus žil a pracoval. Z celkové problematiky ovšem vybírá jen některé aspekty, jimž věnuje kapitoly: Rodina, Obec, Šlechta a šlechtictví, Studenti a doktoři, Náboženské cítění, Františkánská chudoba, Kacíři a židé. Sama skutečnost, že se Sheedové její pokus v tomto rozsahu, i když za pomoci četných jiných pramenů, plně daří, ukazuje, že Bartolovo dílo je s prostředím, které jej obklopovalo, nerozlučně spjato a že jeho komentáře, traktáty i konsilia nejsou nikdy tvorbou samoúčelnou. Praktickou použitelností je určen jeho výběr textů i jeho přístup ke Glose Accursiově, které, jak správně říká Sheedy, přiznává spíše sílu přesvědčivosti než autority.[32] Vynechává pasáže nepotřebné a připojuje takové, které se mu zdají být, byť někdy při značné volnosti interpretace, užitečnými.[33]

Je jen litovat, že se touto cestou odhalování přínosu komentátorů k vývoji jednotlivých právních institucí někdy nedala Sheedy, ačkoliv mnohá z themat od ní probíraných k tomu přímo lákají. Tak např. traktát De minoricis,[34] kde se Bartolus jako prvý civilista pouští do matérie pokládané dotud za výlučnou doménu kanonistiky, a to v době, kdy otázka nabyla zvláštního praktického významu, poněvadž obětí moru, řádícího v Itálii, zanechaly minoritům bohaté odkazy. Stejně aktuální je traktát De Insignis et armis,[35] ve kterém Bartolus věnuje pozornost nejen šlechtickým erbům, ale též obchodním značkám, kterým dokonce přiznává zvýšený význam a ochranu.

Kniha Sheedové sice podává barvitě plastický obraz Bartolova sociálního prostředí a často i jeho historie, ale po stránce právního rozboru vyúsťuje autorčina pracná heuristická práce do plana. To ji přivádí i k některým mylným závěrům, jakým je např. tvrzení, že se Bartolus v důsledku malého spojení s gildami valně nevěnuje obchodním otázkám (str. 247). Z tohoto chybného závěru je vidět, že si Sheedy dosti neuvědomuje hospodářský dosah Bartolovy práce, např. v oblasti práva kolisního. Jak vysoce hodnotí Bartolův význam v této oblasti odborníci z mezinárodního práva soukromého, ukazuje dobře Krčmář, který píše: „Nejstarší teorie mezinárodního práva soukromého pro nás významná je teorie legistů vlašských a sice jak vůbec za to se má, legistů z konce 13. století a století dalších, teorie, jež zejména Bartolem da Sassoferrato a Baldem de Ubaldis byla vybudována . . . ona je nejstarší z teorií, které souvisejí s teoriemi moder-

[32] Viz op. cit., str. 29.

[33] Pavel Kalenský demonstruje na několika příkladech, „jak postglosátoři využívali římskoprávních textů k dovozování zásad, které autoři textů nepochybně neměli ani na mysli, a jak tímto způsobem vytvářeli k praktickým účelům základy úplně nové nauky". (Op. cit., str. 22.)

[34] Basilej, vyd., t. 10, p. 292—311.

[35] Basilej. vyd., t. 10, p. 340—344.

ními i s platným zákonodárstvím a byla vůbec základem teorií pozdějších."[36] Naposledy pak u Waltra Ullmanna nacházíme shrnuty důkazy o významu Bartola i pro právo anglické, a to právě pro oblast práva obchodního, námořního a mezinárodního.[37]

Bartolovu důležitost pro celkový vývoj římského práva ovšem nemůžeme hodnotit separovaně, nýbrž jen v rámci významu postglosy — v tom dáváme za pravdu Coingovi.[38] Ani Coing však nepopírá, že Bartolus byl jejím čelným representantem. Na důkaz jeho osobního významu dokonce uvádí skutečnost nad jiné přesvědčující, totiž tu, že Lessingovi ještě v roce 1767 mohlo Bartolovo jméno posloužit k metaforickému vyjádření celého právnického stavu, a to i pro laika srozumitelně.[39]

Snad to byla jen náhoda, že právě Bartolus stál v čele právní školy, která předznamenala právní vývoj v Evropě na mnohá století. Připomeňme si však slova Marxova: „Dějiny by byly velmi mystické povahy, kdyby ‚nahodilosti' nehrály žádnou úlohu. Tyto nahodilosti patří ovšem samy k všeobecnému průběhu vývoje a jsou opět vyvažovány jinými nahodilostmi. Ale urychlování a zpožďování jsou velmi závislé na těchto ‚nahodilostech', mezi nimiž figuruje i taková náhoda, jako je charakter lidí, kteří první stojí v čele hnutí."[40]

Bartolus de Saxoferrato

Zdeněk Kryštůfek

(Zusammenfassung)

Das Werk des Bartolus erweckt bis auf den heutigen Tag das berechtigte Interesse der rechtshistorischen Forschung. Auch kann ihn keine Arbeit aus dem Gebiet des internationalen Privatrechts in den historischen Aspekten mit Stillschweigen übergehen. Aus diesen Gründen versucht die Studie seine Bedeutung aufzuzeigen und stellt die Frage nach dem Wesen seiner Persönlichkeit und seines Werkes.

Bartolus war Schüler der berühmtesten Rechtsgelehrten seiner Zeit. Es ist wohl bezeichnend, daß ihn unter diesen besonders Cinus fesselte, ein Repräsentant der Kultur der Frührennaissance, der in der Rechtsinterpretation den Standpunkt der praktischen Benützbarkeit vertrat. Diesen Weg schlug auch Bartolus ein. Er verstand es dabei auch

[36] *Základy Bartolovy a Baldovy teorie mezinárodního práva soukromého*, Praha 1910, str. 11—12.

[37] Ullmann, op. cit., str. 49—73.

[38] Coing, op. cit., str. 23.

[39] Tamtéž, str. 44—45.

[40] Dopis K. Marxe L. Kugelmannovi ze dne 17. dubna 1871. Marx-Engels, *Vybrané spisy II*, Praha 1950, str. 488.

auf „nichtjuristische" Elemente zurückzugreifen. Davon zeugen am besten die in dem Traktat *De fluminibus et alluvione seu Tyberiadis*, sowie in dem Traktat *De insula* verwerteten mathematisch-naturwissenschaftlichen Erkenntnisse. Es ist daher nicht stichhältig, eine Entwicklugslinie von Bartolus zu der „reinen Rechtslehre" Kelsens zu suchen, wie es Walter Ullmann tut.

Die Lebendigkeit des Werkes von Bartolus, das den Kritiken der Humanisten standhielt, ist nur durch Bartolus' Sinn für die Forderungen der Zeit und für die geschichtliche Entwicklungslinie zu erklären. Sie wäre schwer erklärlich, wenn Bartolus prinzipiell vom Standpunkt der kirchlichen Suprematie ausgegangen wäre, wie das Baskiewicz zu beweisen trachtet. Die Weise, wie Bartolus die Donatio Constantina verteidigt, zeugt eher von behutsamen Zweifeln. Bartolus' Begriff des *„Imperium Romanum"*, welches de iure alle Christen umfaßt, konnte Gentilis leicht in den Begriff der *„societas gentium"* umwandeln, der dann zur Grundlage des internationalen Rechts wurde.

Die von Savigny an Bartolus geübte Kritik ist Folge von Savignys verfehlter theoretischen Konzeption. Die Glossatoren haben eine bemerkenswerte theoretische Arbeit geleistet, doch nur Bartolus' Lösung des Verhältnisses des römischen zum kanonischen Recht und zu den örtlichen Rechten konnte zur Grundlage der weiteren Entwicklung werden.

Gegenüber den Glossatoren hatte Bartolus den Vorteil, daß er sich auf ihre Erkenntnisse stützen konnte und daß die Entwicklung der Scholastik, welche sich im Werke des Thomas Aquino auf eine durch die orientalische Philosophie vermittelte und befruchtete gründliche Kenntnis des Aristotelismus stützen konnte, schon abgeschloßen war. Das war Ausdruck des Umstandes, daß die Entwicklung der neuen ökonomischen Beziehungen abgeschloßen war, und dies erzwang auch eine neue rechtliche Regelung. Bartolus' Sinn für die Forderungen des Zeitalters wird ausgezeichnet belegt bei Anna T. Sheedy, welcher es glückte, aus Bartolus' Schriften das Bild des sozialen Milieus, in dem er lebte, abzuleiten. Es ist zu bedauern, daß sie nicht zeigt, wie Bartolus im Interesse der Praxis die alten Rechtsformen oft mit neuem Inhalt zu füllen verstand. Sie wäre damit einigen irrtümlichen Schlußfolgerungen entgangen, z. B. daß Bartolus Handelsfragen wenig Aufmerksamkeit schenkte. Schon sein Interesse für das internationale Privatrecht allein zeugt vom Gegenteil.

Bartolus' Bedeutung für die Entwicklung des römischen Rechts kann nicht getrennt gewertet werden, sondern muß im Rahmen der Postglosse geschehn — doch ist es wichtig, daß gerade er an ihrer Spitze stand.

Souvislost Velké Moravy se slovanským svazem Samovým?

(Ke vzniku státu na Moravě)

Václav Vaněček

V poslední době lze pro otázku, která tvoří nadpis této stati, pozorovat zjev velmi zajímavý. Na jedné straně roste počet poznatků, jež činí pravděpodobným, že jádro někdejšího Samova panství leželo na západ a na jih od hranic dnešního Československa, na druhé straně pak — skoro souběžně — ožívají tendence, spatřovat těžiště politického útvaru vedeného v první polovině 7. století bývalým franským obchodníkem Samem právě v krajinách, kde o dvě století později byla hospodářská i politická základna raně feudálního Moravského státu vytvořeného předky dnešních Čechů a Slováků. Co k tomuto rozporu vede, je nasnadě. Perspektivy, které otvírá domněnka, že Samovo panství bylo snad předchůdcem Velké Moravy, jsou příliš svůdné, než aby byly zanedbatelné, zejména když jasných a plně přesvědčujících důkazů o tom, že tato domněnka odporuje skutečnosti, stále ještě není. A tak nám vzniká nebezpečí nové samovsko-moravské *legendy*, jež hrozí zavést na scestí zvláště naši archeologii. Zjistit, jaké jsou reálné možnosti pro koncepci, že mojmírovská Morava navazovala snad v nějakém směru na Samův západoslovanský svaz, je proto úkolem této stati.

•

Krůček za krůčkem dostáváme se, jak se zdá, dnes přece jen už k jistějšímu obrazu památného slovanského politického útvaru z první poloviny 7. století zachyceného v psaných pramenech jednak burgundskou kronikou tzv. Fredegara ještě z téhož věku, jednak — do značné míry odvozeně — spiskem z doby cyrilometodějské zvaným Libellus de conversione Bagoariorum et Carantanorum. Je sice mimo pochybnost, že politické působení Samova slovanského svazu v době, kdy byl na vrcholu moci, musilo se dotýkat i Slovanů sídlících v území dnešního Československa a zejména v jeho české polovině, avšak zároveň se stále spíše zmenšuje než zvětšuje počet argumentů, jichž bylo dosud používáno k tomu, aby jádro, střed či těžiště tohoto *regna* bylo lokalisováno na naše dnešní území. Vždy méně

pravděpodobným se jeví, že by právě Morava nebo Čechy byly bývaly centrem svazu slovanských hradových obcí („žup") a knížectví („kmenů") vedeného kdysi Samem a ruku v ruce s tím se ovšem také zmenšuje pravděpodobnost domněnek, podle nichž by bylo lze vidět historickou souvislost mezi Samem a jeho potomstvem na straně jedné a pozdějšími knížecími dynastiemi v Čechách (zejména Přemyslovci) a na Moravě (Mojmírovci) na straně druhé.

Od roku 1949, kdy vyšla velká práce[1] hájící ještě tradiční, u nás takřka klasický, pohled na Fredegarovo „regnum Samonis" jako na útvar v podstatě česko-moravský, a to s povahou *státu*, a) vystoupily ve vědeckém světě do popředí některé historické skutečnosti, které dosud v tomto problému hrály roli jen nepatrnou; b) začala se uplatňovat skutečně vědecká kritéria pro posuzování politických útvarů jakožto *států* spolu s objektivními metodami řešení otázek vzniku státu; a c) konečně — to v míře už menší — objevila se i nová fakta pro tuto problematiku významná.

Věnujme postupně pozornost všem těmto třem skupinám jevů, myšlenek, úvah, metod a faktů.

Ze skutečností již dříve známých, které však byly v literatuře posledních 50 let odsouvány do pozadí a jejichž role byla při řešení otázek sem spadajících jaksi bagatelisována, na prvním místě stojí fakt, že oblasti na západ a na jih od dnešního Československa, nacházející se hluboko v dnešním Německu a Rakousku, byly v době 6.—9. století poměrně hustě osídleny Slovany. Mnoho velmi závažných dokladů shromáždil o tom zvláště *Kętrzyński*,[2] avšak příznačné je, že *Labuda* jeho práci ani nezaznamenal, patrně proto, že u Kętrzyńského, jak je třeba přiznat, na mnoha místech se s realitou více než je zdrávo mísí fantasie.

Na tyto nejzápadnější středoevropské Slovany narazili jsme už ve stati o fransko-slovanském pomezí,[3] kde jsme ovšem věnovali pozornost především poměrům 9. století, tedy doby 200 let po epizodě panství Samova. Tehdy byla situace změněna od základu jednak tím, že avarské moci už v Evropě nebylo, jednak tím, že ve střední Evropě za Karlovců neobyčejně zesílil tlak Franské říše, jejíž moc se zatím rozšířila hluboko na východ, takže v 9. století usilovali už Frankové o to, zachytit se i v oblastech dnešního Československa.

V 7. století byl obraz mocenských sil ve střední Evropě značně jiný. Tehdy sice už část Slovanů na západ od Čech byla patrně v závislosti na

[1] G. Labuda, *Pierwsze państwo słowiańskie, państwo Samona*, Poznań 1949, 360 str.

[2] W. Kętrzyński, *O Słowianach mieszkających niegdyś między Renem a Łabą, Saią i czeską granicą*. Rozprawy Akad. Umiejętności, wydz. hist.-filos., serya II, tom XV, str. 1—142, Kraków 1901.

[3] V. Vaněček, *Franské pomezní marky a jejich československé sousedství v 9. stol.*, Právněhistorické studie IX, 1963, str. 229—245.

Francích, ale šlo tu jen o jejich větev nejzápadnější, na středním Mohanu, a nadto byl to vztah zatím velmi nejistý (snad poplatek), do něhož se dostali někdy v 6. století.[4] Ostatní Slované na západ a na jih od hradby českých hor octli se na rozhraní 6. a 7. století dočasně ve sféře vlivu a moci Avarů.

Franská říše měla s Avary zkušenosti už od let 561—562, kdy ji poprvé napadli, a to patrně ze severovýchodu, od severní strany Sudet a Karpat. Koncem 6. století napadli Avaři Franky už od jihovýchodu, snad přes Moravu, z nedávno okupovaného středního Podunají, odkud — spolu se Slovany — vytlačili moc Gepidů a Langobardů, podrobili si zbytky i jiných kmenů a zařídili si v symbiose se Slovany pevná střediska, zvláště mezi Tisou a Dunajem a pak i v Pannonii.[5]

V této době lze častěji zaznamenat nápory Avarů do oblastí na jih a jihozápad od Čech, do krajin, jež na rozdíl od Podunají nepředstavovaly už zónu avarsko-slovanského spolužití, nýbrž zónu stálého ohrožení, resp. agrese Avarů, třeba ovšem daleko se netýkala jen zdejších *Slovanů*, nýbrž všech kmenů sídlících mezi Alpami a středním Rýnem. Z toho, co takto o situaci Avarů v době na počátku 7. století víme, vyplývá velká pravděpodobnost bezprostředního spojení avarských center na středním Dunaji se Slovany, kteří tehdy — a dlouho ještě potom — sídlili mezi Dunajem severně od Řezna a oblastí germánského Duryňska.

Avarská moc byla v této době nepohodlná stejně oběma velkostátům, Byzanci na východě a Frankům na západě, jako Slovanům státně dosud neorganizovaným, kteří byli usazeni v bezprostředním okolí Avarů. Obě velké říše byly by nejraději viděly likvidaci Avarů za současného rozdělení jejich dědictví, včetně okolních Slovanů, mezi sebe. Byzanc i Frankové se takto svými zájmy už od konce 6. století střetávali právě v dnešním rakouském Podunají, v bývalé římské Pannonii a ve východních Alpách.

Pokud jde o Slovany žijící přímo mezi Avary a v bezprostředním sousedství jejich center, Avaři je, jak víme, s sebou vodili na válečné výpravy, posílali před sebou do boje a přezimovali s nimi a u nich. Vzdálenější Slované byli Avarům zavázáni odvádět různá plnění,[6] zřejmě ještě ve formě mezikmenové poplatnosti staršího typu.[7]

[4] O tom dobře R. Holinka, *Moinwinidi et Radanzwinidi*, Zprávy Antropologické společnosti IV., Brno 1951, str. 22.

[5] Srov. J. Eisner, *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, str. 210, také 206, 209. — Výtečnou exposici celé avarsko-slovanské problematiky představuje stať B. Zástěrové, *Avaři a Slované*, in: *Vznik a počátky Slovanů II*, 1958, str. 19—50, kde zejména je shrnuta všechna dosavadní literatura.

[6] „... tributa ... Sclavi Chunis solvebant", *Fredegar IV*, 48. Tento pramen je citován podle edice B. Krusche v *Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Merovingicarum II*, Hannover 1888.

[7] K tomuto zjevu viz blíže v *Právněhistorických studiích III*, 1955, str. 47; IV, 1956, str. 242—243.

Dočasně, na úspěšných výpravách a krátce po nich, část těchto Slovanů bývala snad se svou rolí spokojena a představovala relativního spojence Avarů. Avšak v celkovém obraze 7. století přece jen převládá tendence Slovanů, oprostit se od Avarů, což je jasně dosvědčeno zejména vypravováním Fredegara o „odboji Slovanů na západě avarské mocenské oblasti“,[8] v jehož čelo se dostal v první polovici 7. století Samo.

Tento odboj, jak přesvědčivě ukázal zvláště *Holinka*,[9] začal patrně v Horních Francích, to jest nad středním a horním Mohanem na západ od Čech a rozšířil se snad i na jiné Slovany v sousedství Avarů. Byl to odboj velmi úspěšný, což snad souviselo i s tím, že byl zpočátku podporován Franky (viz níže), avšak Franská říše hodlala jeho výsledků použít především pro sebe. Podle představ krále Dagoberta a jeho dvorských kruhů měli Slované, kteří se oprostili od Avarů, dostat v rámci Franské říše pod vedením Samovým roli obránců Franků jak proti dalším nájezdům Avarů z jihu, tak i proti eventuálním náporům jiných Slovanů ze severu i z východu. Frankové měli v tomto směru politiku velmi podobnou politice Byzance, jak bylo v literatuře už dříve zaznamenáno.[10]

Avšak v tomto bodě se Frankové přepočítali. Frank *Samo*, když se skutečně octl v čele Slovanů, dal přednost tomu, vládnout nezávisle jak od Avarů, tak od Franků. Nepochybně byla situace taková, že mu nic jiného nezbývalo, chtěl-li se udržet ve svém postavení, neboť vnucovat Slovanům po vítězství nad Avary franské jho, jakkoli volné, bylo pro něho patrně zcela neúnosné.

A tak odboj Slovanů proti Avarům, který započal někdy kolem r. 623 na západ od Čech, oprostil patrně všechny tyto Slovany na delší čas i od přímého ohrožení franskou mocí. Franky se tehdy podařilo udržet v bezpečné vzdálenosti od Slovanů zejména v oblasti Duryňska, jak to v německé literatuře dobře vystihl už před lety *A. Meitzen*.[11] Smysl slovanských bojů s Dagobertem pod vedením Samovým byl právě v tom, že Slované osvobodivší se od Avarů musili se na druhé straně bránit i Frankům, kteří právě r. 629 uzavřeli spojenectví a věčný mír s byzantským císařem Herakliem.[12]

Teprve koncem 7. století Frankové asi opět zaujali mezi Slovany na středním Mohanu dřívější své politické posice, zatímco ostatní Slované v tomto území pozdějšího Německa rozvíjeli dále svůj pozdně prvobytný a pak raně feudální politický život. Svým západním, resp. jihozápadním

[8] Tak o věci mluví Eisner, l. c., str. 347.
[9] R. Holinka, l. c., str. 22—24.
[10] L. Niederle, *Rukověť slovanských starožitností*, 1953, str. 79.
[11] A. Meitzen, *Siedelung und Agrarwesen etc., II*, 1895, str. 405.
[12] Srov. už F. Uspenskij, *Pervyja slavjanskija monarchii na severozapadě*, 1872, str. 14.

germánským sousedům podlehli všichni tito Slované až v průběhu 9. století, kdy se teprve octla hranice moci Východofranské říše vůči oblastem dnešního Československa přibližně na čáře Šumavy.

Už z tohoto *obecného* obrazu slovanských politických akcí v době Samově se ukazuje malá pravděpodobnost toho, že by jádrem či těžištěm Samova slovanského „regna" byla bývala někdy Morava. A toto stanovisko potvrdí nám i některé aspekty speciální.

K okolnostem již dříve známým, jejichž význam nebyl doceňován, náleží i skutečnost, že merovejská Franská říše činila si nárok na oblasti, v nichž začal vládnout Samo, s odůvodněním, že jde o území i lid patřící pod pravomoc Franků. Dagobertův vyslanec Sicharius mluví sice podle kronikáře před Samem hloupě a nevhodně, ale sotva lze pochybovat o tom, že hlavní smysl jeho řeči byl ve shodě se stanoviskem franského dvora: "quod Samo et populus regni sui Dagobertum diberint servitium".[13] A Samo podle kronikáře odpovídá vyslanci Franků takto: „I země, kterou máme, jest Dagobertova, i my jsme jeho, jen kdyby se rozhodl s námi udržovat přátelství".[14]

Zde sotva mohlo jíti o území tak vzdálená hranicím moci Dagobertovy, jako byly Čechy nebo dokonce Morava 7. století. Mohlo ovšem jíti velmi dobře o Slovany v těsném sousedství Franků, na východ a jihovýchod od Duryňska, zvláště uvážíme-li, že Duryňsko samo už od druhé čtvrtiny 6. století patřilo k Franské říši.

Byl-li Samo skutečně původem „homo . . . natione Francus" — a proti této jasné zprávě kronikáře lze těžko něco namítat — pak není vyloučeno, že v argumentaci Franků hrála roli i skutečnost, že Samo byl vlastně poddaným franského krále. Mohla totiž odtud vyplynout i úvaha, že vlastně všichni, kdož jsou Samovi poddáni, jsou nepřímo také poddanými Franské říše, úvaha zřejmě scestná, neboť se nevyrovnávala s reálností původní a od nikoho neodvozené moci Slovanů, kteří — i podle vyprávění

[13] *Fredegar IV*, 68.

[14] „Et terra, quam habemus, Dagoberto est et nos sui sumus, si tamen nobiscum disposuerit amicitias conservare". Tamtéž, (c. 68). — Lze s tím srovnati slova biskupa Avita resp. burgundského krále Sigismunda adresovaná byzantskému císaři Anastasiovi: „Vester quidem est populus meus, sed me plus servire vobis quam illi praeesse delectat", viz u J. Kincla, *Stát a právo v germánsko-římské Burgundii V.—VI. stol.*, Praha 1959, str. 61; také u P. Koschakera, *Europa und das römische Recht*, 2. vyd., München 1953, str. 11. — V obou případech jde o projevy diplomatického rázu z nejranějšího středověku. Ani Sigismund ani Samo neměnili se ve skutečnosti zříci své samostatnosti. Samo nadto kladl si vůči Frankům podmínku vzájemného respektování, což Frankové odmítají. Ve svých posledních důsledcích znamená Samovo stanovisko pravý opak toho, co vzkazuje Sigismund. Samo dává posléze přednost tomu, státi v čele slovanského lidu, před tím, aby sloužil Dagobertovi.

kronikáře — sami „vidouce statečnost Samovu, zvolí si ho nad sebou králem“.[15]

Od *Šafařika* přes *Uspenského* až k Zd. *Nejedlému* udržuje se sice domněnka, že Samo byl vlastně Slovan, i když prý snad ze slovanského kmene podlehnuvšího krátce před tím Frankům, ale proti jasné mluvě jediného soudobého historického pramene vztahujícího se přímo k věci sotva lze takovouto domněnku držet.[16] Zmínka pozdní „Conversio“ z druhé poloviče 9. století o tom, že Samo byl Slovan a sídlil v Korutanech, dá se vysvětliti jinak.[17]

[15] *Fredegar IV*, 48 „cernentes utilitatem Samones eum super se eligunt regem“. Že slovo „utilitas“ v této době znamená *statečnost*, pěkně odůvodnil zvláště F. Dahn, *Die Könige der Germanen*, VII-2, 1894, str. 70.

[16] P. J. Šafařík, *Slovanské starožitnosti II*, kn. 11, § 39; F. Uspenskij, l. c., str. 13; Zd. Nejedlý, *Dějiny národa českého II*, 1955, str. 177. — Z právních historiků domníval se B. Rieger, že Samo nebyl asi „franského rodu“, *Říšské dějiny rakouské*, I. seš., 1899, str. 21, pozn. 18. — Jak je zřejmé již z toho, co jsme pověděli výše, kloníme se k názoru, hájenému zejména badateli ze zemí, z nichž podle Fredegara Samo pocházel, že totiž Samo skutečně nebyl Slovan původem. Že Fredegarův „pagus Sennonagus“ je totožný s tím, co se pak běžně označovalo jako „pagus Senonicus“, to jest oblast kolem dnešního města Sens v někdejší římsko-germánské Burgundii, nepochybuje ani dost málo jeden z nejlepších znalců dějin této krajiny M. Chaume, *Les origines du Duché de Bourgogne*, II-3, Dijon 1931, str. 1177. — K možným keltským souvislostem jména Samova, vzhledem k Francii důležitým, viz dobře Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz* II, sl. 1349, ib. sl. 1342. — Pokud jde o smysl cesty Samovy mezi Slovany, přichází v úvahu jednak vysvětlení, že tu šlo o obchod s otroky, jednak že šlo o obchod se zbraněmi. Mám však za to, že cesta měla původně i polooficiální politické poslání, totiž získat Slovany, oprošťující se od vlivu a moci Avarů, pro Franky. Tomuto poslání se Samo posléze patrně zpronevěřil, v čemž spočívala zvláštní komplikace jeho „královského“ postavení („rex Sclavinorum“, Fredegar IV, 68) mezi Slovany ve vztahu k Franské říši. Tím by se vysvětlilo velmi mnohé z toho, co vypráví Fredegar. — Že Samo provozoval obchod s otroky, dokazuje zejména známý belgický historik středověkého otrokářství Ch. Verlinden, *Problèmes d'histoire économique franque, I. Le Franc Samo*, in: Revue Belge de Philologie et d'histoire XII, 1933, str. 1090—1095 (zde také cenné odkazy na jinou literaturu francouzskou a belgickou). Verlinden se ovšem domnívá, že Samo pocházel ze „Soignies dans le Hainaut belge“. — Informace F. Dvorníka k tomu (*The making of central and eastern Europe*, London 1949, str. 15, pozn. 12) spočívají patrně na nedorozumění. — O Samově otrokářství srov. také H. Pirenne, *Geburt des Abendlandes (Mahomet et Charlemagne)*, v něm. překl. 1939, str. 93. Zde je také domněnka, velmi pravděpodobná, že i franští obchodníci zabití v panství Samově (*Fredegar IV*, 68) byli otrokáři provozující „Sclavenjagd“. Srov. také už Fustel de Coulanges, *La monarchie franque*, str. 258.

[17] Názor, že zmínka o Samovi, jeho slovanství a jeho životě v Korutanech, tak jak ji obsahuje Conversio, nejsou založeny na tradici, nýbrž na nedorozuměních a výmyslech, zastává G. Labuda, *Patřili Slované korutanští říši Samově?*, Český časopis historický, roč. 48—49, 1949, str. 1—13. Avšak, jsme-li zde už opravdu v říši omylů a dohadů, jak tomu nasvědčuje veškerá dosavadní literatura, pak je možno jíti dále. Nemůže situaci snad vysvětliti *dohad*, že v Conversio jde o druhého Sama, jednoho ze synů Franka-Sama, který už byl Slovan a patrně opravdu vládl v Korutanech jako v jedné ze složek původního Samova slovanského svazu? Místní tradici alpských Slovanů (nejen o Samovi, nýbrž i o jiných dávných slovanských knížatech, kteří jsou zde jmenováni) přizpůsobili pak autoři Conversionis v případě Sama-syna zhruba a nedokonale příběhům,

Po nezdaru Dagobertovy výpravy proti Samovi „mnohonásobně Slované vpadávají do Duryňska a aby plenili i ostatní kraje (pagos) ve Franském království".[18] To je další významná skutečnost, kterou je třeba vzít v úvahu dříve než se rozhodneme klásti těžiště Samova slovanského svazu na Moravu. A je to skutečnost tím závažnější, že se zpráva o analogických událostech v prameni 7. stol. k letům 633/634 opakuje: Slované (Venedové) tehdy „na rozkaz Samův" častěji přecházeli hranici (limes) a vpadávali do Duryňska a ostatních krajů (pagi), „aby pustošili království Franků".[19] Takovéto události sotva jsou vysvětlitelné z Moravy jako střediska Samova „království", ale naopak jsou velmi dobře pochopitelné, umístíme-li tento politický útvar co nejzápadněji k franskému pomezí první poloviny 7. století.

Dále má Fredegar zprávu, že „ke království Samovu se připojil se svým lidem také i Dervan, kníže (dux) plemene Srbů (gente Surbiorum), kteří byli Slovanského rodu a *již dříve náleželi ke království Franků*".[20] I to nasvědčuje tomu, že události, v nichž tak významnou roli měl Samo, odehrávaly se přímo na tehdejším pomezí fransko-slovanském, a to na půdě dnešního Německa. Srbové, jejichž náčelníkem byl Dervan, sídlili nepochybně na severovýchod od Duryňska a na sever od vlastního území, v jehož čele stál Samo. Durynkům (do r. 531) a pak Frankům podléhali v jakési formě od počátku 6. století a teprve nyní přešli do jiné závislosti — na nové sousední moci *slovanské*.

Do tohoto řetězu indicií navozujících vesměs závěr, že Samovo panství jest třeba hledati především na západ od Čech, zapadá s mimořádnou závažností lokalisace slovanské pevnosti Wogastisburku poukazující k tomu, že styčná linie mezi mocí Slovanů a mocí Franků byla v době Samově zejména v horním Pomohaní. Až do nejnovější doby řada badatelů vymýšlela nejrůznější lokalisace onoho slovanského hradu, v němž se podle Fredegarovy zprávy za bojů s Franky v době Samově pevně uzavřel (inmuraverant) značný počet slovanských bojovníků (plurima manus fortium Venedorum) a při jehož obléhání byl hlavní Dagobertům voj na hlavu poražen.[21] A přece už r. 1911, jak na to nyní upozornil *Grünwald*,[22] byla věc v podstatě plně vyřešena, což české (i jiné) literatuře ušlo, a to na

jež našli v Gesta Dagoberti o Samovi-otci. — K povaze Conversionis viz nyní V a v ř í n e k, Listy filologické VII, 1959, str. 223.

[18] *Fredegar IV.*, c. 68.

[19] Tamtéž, c. 75; srov. také c. 74 o událostech z předchozího roku.

[20] Tamtéž, c. 68 in fine.

[21] Tamtéž, k letům 631/632.

[22] R. G r ü n w a l d, *Wogastisburk*, in: *Vznik a počátky Slovanů II*, 1958, str. 102, 104. V tomto článku je i přehled, velmi poučný, hlavních lokalisací dosavadních. Dodati je nutno, že už r. 1901 W. K ę t r z y ń s k i (l. c., str. 122—123) dokazoval, že Vogastisburk je třeba hledat někde v polovině cesty mezi Pforzheimem a Bayreuthem.

základě toho, že bylo v blízkosti Staffelsteinu nad Mohanem nalezeno místo *Wugastesrode* historicky zaznamenané k r. 1017. Závažnost tohoto zjištění spočívá právě v tom, že Wogastisburk je jediné místní jméno ze Samova panství v pramenech se vůbec vyskytující.

Pro řešení eventuální souvislosti Samova panství s počátky Moravského státu má daleko větší význam, než by se na první pohled zdálo, i otázka, zdánlivě jen teoretická, zdali „regnum Samonis" bylo opravdovým státem ve vědeckém smyslu slova či snad útvarem jiným, předstátního charakteru. Do doby zcela nedávné si tuto otázku historikové vůbec nekladli. Vyvolal ji teprve marxistický přístup k řešení záhad počátku státního života u Slovanů. Dnes už převaha pozorování a úvah sem spadajících vede k odpovědi, že „Samovo království" nebylo ještě státem ve smyslu organizace vládnoucí třídy, kterou by v této době nemohla býti než třída raných *feudálů*. Je tomu tak z toho důvodu, že pro první polovinu 7. století nemůžeme ještě u žádného slovanského lidu předpokládat —a tím méně prokázat — zánik společenských řádů prvotně pospolných, vznik tříd a zejména existenci feudality, byť i rané, jež jedině by mohla být nositelkou skutečné státní organizace.[23]

Také totiž různé problémy kolem tzv. říše Samovy dají se nepoměrně lépe osvětliti, jakmile opustíme falešný předpoklad, že tu šlo o stát. Nešlo-li o organizaci domácí slovanské feudality, odpadá jakýkoli podiv nad tím, že v čele tohoto útvaru stál cizinec a nikoli domácí člověk. Nebyl-li tu stát v pravém slova smyslu, nemá význam klásti si otázku pevných státních hranic či dokonce hlavního sídla tohoto útvaru a pochopíme mnohem snáze proměnlivost teritoria Samova panství i jeho zánik či rozpad po smrti Samově. Ztrácí vůbec smysl otázka po přímé souvislosti s pozdějšími dynastiemi representujícími v Čechách (Přemyslovci) a na Moravě (Mojmírovci) veškerou místní feudalitu, a to ve funkci hlavy *státu*, neboť Samo hlavou státu ještě nebyl. Odpadá — nehledě vůbec k jiné naší lokalisaci — otázka kontinuity *státnosti*, ať už v Čechách nebo na Moravě, neboť — jak ještě uvidíme — teprve někdy v 8. století mohly se vytvořit v těchto zemích předpoklady ke vzniku třídy, jež tuto státnost mohla založit a pak její kontinuitu dále nést, a to zpočátku vždy jen v úzce vymezeném měřítku, v rámci jednotlivých (z části snad i starších) *místních* knížectví.

Politický útvar, o němž nám v souvislosti se Samem zanechal tak cenné

[23] V. Vaněček, *Prvních tisíc let* ..., 1949, str. 63 a d., zvl. str. 73; ani H. Lowmiańskemu, v největší až dosud práci tomuto thematu věnované, *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, Warszawa 1953, nezdařil se důkaz, že by feudální vztahy u kterékoli větve Slovanů byly starší než z 8.—9. století. Viz k tomu V. Vaněček, recenze tohoto díla in: Byzantinoslavica XVI-2, 1955, str. 331—348, zvl. str. 335 a d.

zprávy tzv. Fredegar, nebyl než ad hoc vzniklým volným svazem pozdně prvotně pospolných a tedy předstátních slovanských společenských organizací se společnou obranou, jednotným velením společných vojů a patrně i s příspěvky všech zúčastněných na vydržování společného vojenského vůdce. Samo, který se pozorovatelům ze západu jevil „králem", byl především obecně uznaným („zvoleným" říká pramen) vůdcem slovanských branných sil, které je třeba si představovat jako produkt pozdně prvotně pospolné vojenské demokracie a nikoli jako nějakou feudální armádu.

Na vlastní struktuře slovanské společnosti dané stupněm ekonomického rozvoje Samův svaz nic nezměnil. Byl zde jen dočasně připojen nový organizační článek vojensky-technického charakteru, jejž Fredegar nazval „králem". Ve shodě s touto svou funkcí Samo zajisté ani nesídlil na jednom místě, nýbrž táhl vždy tam, kde jednak bylo jednotného velení třeba, jednak kde bylo pohotově dosti prostředků k životu pro něho, pro jeho ženy a děti a pro ostatní jeho doprovod (snad družinu). Hlavou státu nebyl, i když fakticky představoval náčelníka, k němuž se — jako v případech u Fredegara uváděných — obraceli Frankové, když v této době se svými slovanskými sousedy na východě chtěli vyjednávat.[24]

Poznatky, jež máme zatím k disposici, vedou tedy k závěru, že původní jádro Samova slovanského svazu bylo nejpravděpodobněji v krajinách mezi dnešní československou západní hranicí a starou hranicí (z rozhraní 6. a 7. století) Franské říše. V průběhu konsolidování svazu se oblast moci Samovy rozšiřovala, jak máme v pramenech doloženo, jednak směrem na sever (srbský Dervan), jednak směrem na jih (stopa ještě ve zprávách Conversionis). O rozšiřování směrem na východ nemáme sice zpráv, není však nijak vyloučeno, že alespoň část vlastních českých Slovanů (tj. v pozdějších historických Čechách) k Samovu svazu po jistý čas náležela. Zejména může to platit o obyvatelstvu nejzápadnějších a nejjižnějších Čech.

Ale je pravděpodobné, že i Slované v dnešních Rakousích pod vedení Samovo na čas patřili. Nasvědčuje tomu Fredegarova zpráva, že Slované za vedení Samova (suo regimini) „svedli mnohé boje s Avary" a že „jeho radou a statečností vždy Avary překonali".[25] K tomu mohla být příležitost jen, byl-li Samo vůdcem i oněch slovanských plemen, jež přímo s Avary sousedila, a to alespoň dočasně. Podporuje to i zpráva, že Samo začal svou kariéru mezi Slovany tím, že se svou družinou se připojil k slovanským vojům, když již stály v boji proti avarským utlačovatelům. Nicméně ne-

[24] Pozoruhodné je tu zejména jednání zmíněné u *Fredegara* k r. 631/632 (IV, c. 68), v němž šlo o „placeta", tj. jakési smíšené mezinárodní rozhodčí soudy, jež měly vyrovnávat vzájemné nároky na náhradu škody mezi Franky a Slovany.

[25] *Fredegar IV*, c. 48.

dostatek jakýchkoliv jiných zpráv o tak velikém politickém útvaru, zejména také z pramenů byzantských, ukazuje spíše na to, že vlastním „královstvím" Samovým byla oblast poměrně malá v těsné blízkosti Franků. Slovanská plemena na východ a jihovýchod odtud stála nanejvýš k Samovi v určitém dočasném, obzvláště volném svazku. Toto řešení také nám vysvětluje, proč žádný z dnešních slovanských národů nemá o Samovi tradic, pověstí apod. (s výjimkou oné zmínky v Conversio, jejíž interpretace není hladká). Památka na Sama patrně zanikla se Slovany na západ od Čech a zachovala se, což je charakteristické, právě jen v burgundské kronice známé jako kronika Fredegarova, jejíž autoři na vyprávění mohli mít zvláštní zájem z hlediska *franského*.

Význam této historické zprávy je sice nesmírný, ale skutečnost ve zprávě zachycená byla asi daleko skromnější než jak ji viděli mnozí moderní historikové. Ani o dynastii Samově nic dále neslyšíme. I to je dobře vysvětlitelné, jestliže si uvědomíme, že nešlo o státní život a zejména jestliže přijmeme, že Samo přímo působil především v krajích na západ a jihozápad od dnešní západní hranice ČSSR, které se dostaly nejpozději v průběhu 9. století pod plné panství Franků.

Pokud jde o oblast Moravy, je málo pravděpodobné, že bychom i jen jižní její část mohli k Samovu svazu přičíst. Jestliže se už snad i tehdejší Moravané začali stavět na odpor moci a vlivů Avarů, kteří byli v jejich nejtěsnějším sousedství — o tomto odporu však nemáme nejmenších písemných zpráv — pak zde v nejlepším případě byla v 7.—8. století permanentní zóna slovansko-avarských bojů[26] a v souvislosti se vším tím, co jsme pověděli výše, je jen zcela nepatrná pravděpodobnost, že by zde mohlo být právě „centrum"[27] Samova panství.

K myšlence nověji vyslovené,[28] že těžiště Samova politického útvaru bylo při Dunaji v dnešním Rakousku (snad Vídeň), lze poznamenat, že ani tuto možnost nelze sice a priori zcela odmítnout, neboť je dobře možné, že v průběhu 7. století — s úspěchy proti Avarům a v souvislosti s konflikty s Franky — se střed slovanského svazu Samem vedeného přesouval stále více na jih, ale že i v tomto směru, dokud nebudeme mít dalších zpráv a poznatků, je nyní ještě spíše na místě kritická střízlivost.

[26] Viz naposledy (shrnutí) u E i s n e r a, *Devínska Nová Ves*, 1952, str. 208. Moravské centrum Samova panství sotva by ostatně bylo uniklo pozornosti Byzance, která (srov. P o u l í k, *Jižní Morava*, 113) už někdy od 5. století měla s touto oblastí čilý styk.

[27] Že „centrum" tzv. „Samova státu" bylo „s největší pravděpodobností na dolním toku řeky Moravy a Dyje, tedy v pozdější ústřední oblasti říše Velkomoravské", soudí — přikláněje se výslovně ke G. L a b u d o v i, též J. P o u l í k, viz např. naposledy v Památkách archeologických 1957 (roč. 48), str. 345. Srov. týž už dříve — poněkud mírněji — *Jižní Morava*, str. 71. Tento názor sdílí i L. H a v l í k, in: *Slovanské štúdie III*, 1960, str. 24.

[28] Viz E. Z ö l l n e r, *Die politische Stellung der Völker im Frankenreich*, Wien 1950, str. 194.

Tím pak ovšem padají i podklady pro všechny domněnky další, zejména, že snad Přemyslovci byli vlastně „Samovci", neboť snad Přemysl byl totožný s Frankem Samem,[29] anebo že potomky Samovy bylo by lze spatřovat v moravských Mojmírovcích,[30] což představuje jen variantu — s jinou lokalizací dynastické souvislosti — these *Schreuerovy*.

Zmínili jsme se výše o tom, že v době Samově na jižní Moravě bylo *v nejlepším případě* pásmo stálých bojů mezi Slovany a Avary. Jsou totiž možné i případy jiné, pro předpoklad starých kořenů samostatné politické existence moravských Slovanů méně příznivé. Myslíme zde na různé formy slovansko-avarské „symbiosy", jak na jednu z nich narazili v bádání o moravsko-slovenském Podunají naši archeologové.[31] V tomto směru je situace starých Moravanů 7.—8. století zatím velmi nejasná, zvláště chápeme-li tehdejší Moravu tak, že do ní zahrnujeme i celou oblast, dnes rakouskou, mezi Dyjí a Dunajem, tehdy nesporně Slovany obydlenou a Avary ovládanou.

V otázce vzniku slovanského státního života v moravské oblasti bude úlohou našich archeologů zjistiti, kam až sahala v Podunají, Pováží, Pomoraví a Podyjí směrem k severu sféra oné slovansko-avarské symbiosy a kde začínala zóna slovanských hradů, pod jejichž ochranou se mohly rudimenty samostatného raně feudálního státního života moravských Slovanů rozvíjet.

Smíme-li se již pokusit ze všeho, co nám je dosud známo, učinit syntetický obraz, pak v něm teprve od definitivní porážky Avarů na konci 8. století budou vystupovat pevnější rysy rodících se slovanských *státních* útvarů na našem dnešním území. Zcela správně bylo poznamenáno, že „území mezi Dunajem a Dyjí ... bylo ovládáno z avarských center až téměř do konce 8. století".[32] Plně to souhlasí s tím, co se běžně přijímá o dě-

[29] H. Schreuer, *Przemysl - Samo,* Vierteljahrschrift f. Sozial- und Wirtschaftgeschichte, 1907. Znovu stručně v přednášce *„Germanische und slavische Staatsbildung"*, Bonn, 1918, str. 12—13. — E. Goldmann, *Přemysl-Samo,* Mitteilungen des Inst. f. oester. Gesch. XXX, 1909, 327—337. — Srov. V. Novotný, *České dějiny* I-1, 1912, str. 207, 257.

[30] Na možnost hypothesy, že Mojmírovci byli v souvislosti s potomstvem Samovým, narazil už Fr. Dvorník, *Les légendes,* 1933, str. 221. G. Labuda, l. c., str. 294 napsal, že nejen Moravský stát 9. stol. je „bezprostředním" pokračováním někdejšího domnělého státu Samova, nýbrž že i mojmírovská dynastie snad může „bezprostředně" pocházet od Sama. — Podobné představy jsou základem práce Erika Fügedího o *„Moravských Slovanech a Avarech"* publikované v Arch. Értesitő, ser. III, vol. VII—IX, 1946—1948. Je zde fantastická konstrukce Mojmírovců jako potomků Avarů, kteří se zrodili ze slovanských matek a se Samem osvobodili Slovany na Moravě od avarské nadvlády.

[31] Viz zvláště J. Eisner, *Devínska Nová Ves,* 1952; Poulík, *Památky archeologické* 48, 1957, str. 348.

[32] Poulík, tamtéž, str. 351.

jinách pozdějších Rakous, že totiž až do posledního desetiletí 8. století byly avarské pevnosti hned za řekou Enží.[33]

Také dolní Pomoraví mohlo, jak mám za to, rozkvést jako středisko slovanské státní moci až když odpadlo avarské nebezpečí, a to bylo až po definitivním zničení Avarů Karlem Velikým v letech 791—799, tedy přibližně půldruhého století po hlavním rozmachu Samova slovanského svazu. A není nijak vyloučeno, že raně feudální vládnoucí třída se až do konce Moravského státu nezbavila určitých stop avarských kulturních vlivů.[34]

Jestliže se celá „samovská" episoda západoslovanských a částečně i jihoslovanských dějin skutečně odehrávala, jak vše tomu nasvědčuje, mnohem západněji, přičemž vyzařovala politicky spíše na sever a na jih než na východ, pak většina dnešních Čech a celá dnešní Morava byla pravděpodobně mimo Samovo panství a proces posledního rozkladu prvotně pospolné společnosti a přechodu ke společnosti třídní a posléze ke státu odehrával se tu bez bližší souvislosti s oním domnělým „prvním slovanským státem" 7. století.

Jak asi tento pochod probíhal, můžeme spíše jen tušit. Nepochybně to, co dnes jsme s to povědět, bude dalším bádáním mnohonásobně korigováno a doplňováno.

Srovnání s jinými oblastmi, zvláště v pozdějším Rusku, na Balkáně, v Povislí, Polabí a Pobaltí ukazuje, že u Slovanů rozklad prvotně pospolného rodového zřízení ve stoletích 4.—8. n. é. vyústil v několik druhů *pospolitostí*, vyšších i nižších, jejichž vzájemný vztah byl v různých dobách různý, avšak jež byly základem struktury společnosti až do vytvoření *třídní* společnosti a *státu*. Byly to velkorodiny („zádruhy"), malorodiny, sousedstva (vsi), hradové obce („župy")[35] a posléze knížectví, tato zčásti na

[33] E. Mühlbacher, *Geschichte der Deutschen*, 1896, str. 178. Obyvatelstvo oblastí na jih a na jihovýchod od dnešní Moravy, pokud žilo v oné avarsko-slovanské symbiose, lze ještě na rozhraní 8. a 9. stol. zajisté nazývat Avaroslovany. Vztahují na ně zejména zprávy, jež k r. 803 mají franské anály o Slovanech a Avarech, kteří se poddali tehdy Karlovi („imperatoris dominio"), S. Abel-B. Simson, *Jahrbücher des fränkischen Reiches II*, 1883, str. 297, pozn. 6. Na území dnešního Burgenlandu vyskytuje se ještě začátkem 9. stol. jako místní označení výraz „usque ad praedicta loca Avarorum", H. Wagner, *Urkundenbuch des Burgenlandes I.*, 1955, str. 1, č. 3, z r. 808.

[34] L. Havlík, in: Slovanské štúdie III, 1960, str. 21 se opět kloní k tomu, že jádro zpráv o velkém králi Slovanů Svatoplukovi u Ibn Rosteha (a jiných arabských autorů) vztahuje se skutečně na Velkou Moravu doby Svatoplukovy včetně označení velmožů slovem „župané", pití kobylího mléka, obrany v pevnostech proti Maďarům atd. — To co k věci psal E. Fügedi, l. c., str. 335—336, je ovšem přehnané.

[35] V hradových (resp. hradských, jak — podle Q. Hodury — píše B. Horák, viz B. Horák-D. Trávníček, Descriptio civitatum etc., Praha 1956) pospolitostech čili *obcích* máme slovanskou obdobu organizačního článku, který se vyskytoval snad po celé Evropě v těsně předfeudálním stadiu jejího ekonomicko-politického vývoje a býval zde běžně označován terminem *civitas*. K tomu viz E. Šimek, *Velká Germanie IV*, str. 90—91, kde jsou zachyceny *civitates* jako rozsáhlé okrskové pospolitosti římských příslušníků v dnešním západním Německu, a to s funkcí správní; F. Dahn, *Die Könige III.*

basi etnické (kmeny, plemena), zčásti na basi jiné, někdy i čistě mocenské. Feudalisace probíhala tak, že nižší pospolitosti (malorodiny, velkorodiny, sousedské rolnické občiny) ocitají se v závislosti na představitelích celých žup (hradových obcí), kteří jsou jádrem rodící se feudality, a s nimi, popř. v širším rámci knížectví, procházejí vývojem k státu, který jako politická nadstavba raně feudálního hospodářského řádu začal na našem dnešním území vznikat patrně na několika místech současně.

K objasnění tohoto pochodu značně může přispět i rozřešení otázky, na niž jsme pro Čechy narazili už v jedné ze starších prací, totiž zdali orga-

1866, str. 16—17, kde jsou doklady o *civitas* ve smyslu „territorium, regio", srov. také jinde v tomto rozsáhlém díle na místech podle celkového rejstříku z r. 1911 (heslo *civitas*); G. W a i t z, *Deutsche Verfassungsgeschichte III*, 2. vyd. 1883, str. 376 (zde srovnání civitates — pagi — Gauen). Nejnověji takto K. T y m i e n i e c k i, Przegląd Historyczny 52/3, 1961, str. 556, pozn. 9. — Vedle B. H o r á k a - D. T r á v n í č k a dobře pochopili koncepci hradových obcí (žup) jako pokrevně-územních pospolitostí nižších organizačních svazků (malorodina, velkorodina, vesnická společenství) seskupených kolem společného *hradu* zejména H. B u l í n, in: *Vznik a počátky Slovanů I*, 1956, str. 90; Z. M. Č e r n i l o v s k i j, *Vozniknovenie rannefeodalnogo gosudarstva u Pribaltijskich Slavjan*, Moskva 1959, zvl. str. 29; Vl. P r o c h á z k a, např. in: *Vznik a počátky Slovanů II*, 1958, str. 147, 149 a Slavia occidentalis 22 (1962), § 3, v tisku. — Že i u tzv. Bavorského Geografa *civitates* nejsou jen jakési hrady o sobě, nýbrž že tu máme významné organizační články soudobé slovanské společnosti, poznali již dávno A. M e i t z e n a K. K a d l e c. První poznamenal už koncem minulého století, že — alespoň podle pojetí tohoto pramene — k hradům náleželo jisté organizované osídlení. Výslovně napsal, opíraje se i o jiné doklady: „... so ergiebt sich daraus von selbst die Richtigkeit der Meinung, dass mit *civitas*, schon dem Wortsinn entsprechend, nicht lediglich eine Festung bezeichnet wurde, sondern ein Bezirk, dem dieser Bau angehörte, der ihn zu benützen berechtigt und deshalb auch zu unterhalten und zu vertheidigen verplichtet war, für den er also auch einen gewissen politischen Mittelpunkt bildete," Siedelung und Agrarwesen II., 1895, str. 239—240, srov. i str. 234, 236. Druhý shledal, že *civitas* u Geografa Bavorského je nejen hrad, nýbrž i „terrytoryum należące do gradu, więce żupa ...", (K. K a d l e c, *Początki kultury słowiańskie*, in: Encyklopedya polska IV—2, 1912, str. 75.) — U Bavorského Geografa je slovo *civitas* vzato z terminologie starších geografů, jak se to jeví např. u časově nejbližšího tzv. Geografa Ravenského (M. P i n d e r - G. P a r t h e y, *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, Berolini 1860), kde *civitates* běžně znamenají někdejší antická města *s příslušným okrskem* (okolím). — Pro franskou velmoc interesující se o vojenský potenciál svých východních sousedů byl počet *hradů* ve smyslu výše naznačeném hlavním měřítkem branné síly Slovanů. Bylo to měřítko v době těsně předstátní (a ještě i ve stadiu feudalizujících se knížectví) obecně platné, které však ztrácelo význam s plným přechodem k státu. Zračí se to i ve zmínce Bavorského Geografa o Bulharích, kteří prý nemají zapotřebí hradových obcí (civitates), jejichž „regio est immensa et populus multus". Bulhaři totiž dostali se zatím na vyšší stupeň politického života, k organizaci *státní* a tu ovšem opravdu nebylo zapotřebí starých rodově územních jednotek, jaké byly charakteristické pro život Slovanů ještě těsně před upevněním třídní společnosti a státu. — Ani na Moravě patrně soustava mojmírovských hradů pozdější doby nijak se nekryla se starými *civitates*, i když je velmi pravděpodobné, že některé ze starých předstátních hradů v nové funkci do sítě nové organizace byly zapojeny. V době Velké Moravy už hrady nepředstavovaly střediska místních předstátních pospolitostí, nýbrž sloužily především účelům raně feudální vládnoucí třídy, která — v čele s panovníkem — se v nich opevňovala a jejíž bezpečný život a spolehlivý výkon moci uvnitř i navenek zajišťovaly.

nizaci slovanského obyvatelstva Moravy v době těsně předstátní (7. až 8. století) máme si představovat na základě „kmenů" či na základě knížectví. Důvody, jež nás vedly k pochybnostem o kmenech v Čechách, platí totiž i pro Moravu. Ani v moravské oblasti nenutí nás ve skutečnosti nic k tomu, předpokládat zde napřed více *stálých etnických celků*, z nichž jeden by byl posléze jaksi pohltil ostatní a vytvořil z nich, v nových poměrech daných společností raně feudální, historické Moravany 9. století.

I pro pochopení vývoje na Moravě je naopak vhodnější předpokládat tam, kde to dovoloval vztah k Avarům, volnou hru mocenských sil rodících se feudálů mezi obyvatelstvem v podstatě etnicky málo diferencovaným a stávajícím se ve své většině v 7. a 8. století objektem vždy nových a nových pokusů o raně feudální organizování, to jest podrobení, různými místními knížecími mocemi, pravděpodobně navzájem velmi bezohledně a surově spolu soupeřícími. Také na Moravě patrně docházelo v těchto stoletích k pestrým proměnám, které spočívaly v tom, že zde vznikala a zanikala knížectví různého rozsahu a trvání, tak jak to dovolovaly a umožňovaly konkrétní poměry geografické, hospodářské i politické (různá spojenectví, stálejší i prchavá), až posléze, po odpadnutí avarské moci, v první čtvrtině 9. století jedno z nich nezadržitelně začalo rozvíjet a uplatňovat moc takovou, že ostatní brzy musila ustoupit do pozadí. Byla to moc raně feudální šlechty v úvalech na sever od soutoku Dyje s Moravou a Moravy s Dunajem, představovaná knížecí dynastií Mojmírovců.

Dvojí Moravané hraničící s Franskou říší na sever od Dunaje, jak je zachytil tzv. Bavorský Geograf, byli nesporně v určité době historickou skutečností. Byla to však právě dvě takováto raně feudální *knížectví* a nikoli dva moravské kmeny. Lze plně přitakat řešení, že je zde zaznamenána situace před sjednocením Moravy,[36] v čemž je o důvod více pro názor, že Bavorský Geograf je ve svém jádře pramenem z doby ještě asi Karla Velikého.

„Marharii" s přesně spočítanými jedenácti „civitates" na rozhraní 8. a 9. století byli prvními a nejbližšími moravskými sousedy Franků v této oblasti. Jejich vlastní státní život se rozvinul až v souvislosti s porážkou Avarů a trval poměrně krátce. Už od druhé čtvrtiny 9. století se jako samo-

[36] Viz o tom naposledy u *Poulíka*, l. c., Památky archeologické 48, 1957, str. 346—347, kde je i další nová literatura. K mapce tu připojené je však třeba upozornit, že Moravané s menším počtem hradů (hradových obcí, žup), jsou zajisté knížectvím ležícím podél Dunaje a Moravané s větším počtem hradů jsou Moravané severnější, a nikoli naopak. — Vznik alespoň první části soupisu tzv. Bavorského Geografa klade nyní do počátku 9. století správně také L. H a v l í k, in: Slovanské štúdie III, 1960, str. 14 a d. V Polsku rozvinul problematiku Bavorského Geografa znovu G. L a b u d a, *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej*, Poznaň 1960, str. 40—43. Má za to, že dokument vznikl v polovině 9. stol. (str. 40), což není udržitelné, zvláště když se neuvádějí žádné nové důvody.

statný celek neobjevují, což bych vysvětloval tím, že část jejich území za své expanse absorbovali vlastní Moravané soustředění zatím politicky v oblastech severně od Dyje, a ostatek že se octl ve sféře franské moci. Je skutečně pravděpodobné, že na sever od Dyje byl místní „sjednocovací proces" dovršen už na konci 8. století[37] a že zde už tehdy z několika místních mocí vzniklo knížectví větší, jež rychle nabývalo povahy raně feudálního státu. U Bavorského Geografa vystupují tito vlastní Moravané jako „Merehani", kteří mají prý 30 „civitates". Jsou tu umístěni v soupisu zcela logicky až na konci oněch „regiones, quae terminant in finibus nostris", neboť v době, kdy soupis byl pořizován, měli s franskou mocí jen velmi úzký dotyk, patrně v oblasti při Děvíně na Dunaji, východně od knížectví Moravanů přídunajských.

Mnohé nasvědčuje tomu, že zde v 6.—8.století proběhl podobný feudalisační proces jako ve středním Podněpří a že vznik raně feudálního státu Mojmírovců v 9. století má tak svou blízkou analogii ve vytvoření raně feudální Kyjevské Rusi v této době.[38]

Stát, který vznikl na Moravě, náležel zřejmě k typu státu, v němž vládnoucí třída způsobem v podstatě feudálním vykořisťuje jednak příslušníky někdejších svobodných rolnických občin, jednak otroky. Ani občiníci nejsou už plně nezávislí, ani otroci (nevolníci) nejsou už otroky klasického typu. Pohromadě jsou zde prvky zcela nové (feudální poddanství), prvky běžné ve společnosti prvotně pospolné (rolnická občina, kdysi plně svobodná) a prvky rovněž sice velmi staré, ale spíše nedomácího rázu, totiž otroctví.

S touto strukturou prošel Moravský stát dramatickým vývojem, který ve zkratce jsme se pokusili zachytit jinde.[39] Vrcholem tohoto vývoje bylo stadium, jež po sobě zanechalo tradici takřka imperiální. Bylo to za Svato-

[37] P o u l í k, l. c., str. 346.

[38] Viz B. A. R y b a k o v, *Obzor obščich javljenij russkoj istorii IX — serediny XIII veka*, Voprosy istorii, 1962, 4, str. 35—36. — Problémem rozpadu rodů u Slovanů zabýval se zvláště J. B a r d a c h, který mimo jiné dospěl k závěru, že prvotně pospolné rodové skupiny se u Slovanů začínají rozkládat už v době kolem počátku našeho letopočtu a možná ještě dříve (Czasopismo prawno-historyczne IV, 1952, str. 418). Velmi mlhavými dohady a kombinacemi, vesměs postrádajícími opory v pramenech, pokoušel se vyplnit mezeru mezi dobou Samovou a 9. stoletím pro Moravu L. H a v l í k, in: Slovanské štúdie III, 1960, zvl. str. 24 a 28. — Ke vzniku Moravského státu a k jeho charakteru státu raně feudálního viz J. H l a v s a, *Veľkomoravská ríša, ranofeudálny štát*, in: Právnické štúdie III, 1955, str. 527 a d. — Lze míti za to, že pro 8. století, pro něž nám zcela chybí historické prameny domácí, bude lze jak pro Čechy, tak pro Moravu a snad i pro západní Slovensko použíti analogicky mnohého z toho, k čemu se dospělo při rozboru společenské struktury a jejího vývoje k feudalizaci v sousedním Bavorsku. Viz k tomu J. K u d r n a, *K otázce třídní diferenciace a přežitků společnosti prvobytně pospolné v Bavorsku v 8. století*, Sborník prací fil. fak. Brněnské university, IV C 1955, 2, str. 31—42.

[39] V. V a n ě č e k, *Stát Moravanů, Velkomoravská říše*, in: Velká Morava, sborník, Praha, NČSAV, 1963, str. 13—38 (vyšlo také slovensky, rusky, německy a francouzsky).

pluka, jehož bylo později vzpomínáno u nás přímo jako imperátora: „qui tunc temporis potentissimus erat et *quasi imperator*, habens latissimum regnum".[40] Připínati tento vývoj na tzv. říši Samovu je však za dnešního stavu našich vědomostí neúnosné.

Besteht ein Zusammenhang zwischen dem Großmährischen Reich und Samos slawischem Verband? (Zur Entstehung des Staats in Mähren)

Václav Vaněček

(Zusammenfassung)

Schritt für Schritt sind wir nun, wie es scheint, doch schon so weit gelangt, daß wir imstande sind sich ein etwas sichereres Bild zu machen von dem denkwürdingen slawischen politischen Gebilde aus der ersten Hälfte des 7. Jhdt., das in den geschriebenen Quellen festgehalten ist, namentlich teils in der zeitgenössischen burgundischen Chronik, dem sog. *Fredegar*, teils — und dies in beträchtlichem Maße abgeleitet — in einer kleinen Schrift aus der Zeit des Cyrillus und Methodius, dem *Libellus de conversione Bagoariorum et Carantanorum*. Es steht zwar außer jedem Zweifel, daß das politische Wirken von Samos slawischem Verband während seiner höchsten Machtentfaltung auch die im Gebiet der heutigen Tschechoslowakei ansässigen Slawen irgendwie berühren mußte, es nimmt aber zugleich eher ab als zu die Zahl der Beweisgründe, deren man sich bisjetzt bediente um den Mittel-, Kern- oder Schwerpunkt dieses *„regnum"* auf unserem heutigen Gebiet zu lokalisieren. Es erscheint immer weniger wahrscheinlich, daß gerade Mähren oder Böhmen der Mittelpunkt des von Samo geführten Verbands von slawischen Burggemeinden (Gauen) und Herzogtümern (Stämmen) gewesen wäre und Hand in Hand damit verringert sich freilich auch die Wahrscheinlichkeit der Vermutungen, denen zufolge ein geschichtlicher Zusammenhang zwischen Samo und seinen Abkömmlingen einerseits und den späteren herzöglichen Dynastien in Böhmen (namentlich den Přemysliden) und in Mähren (den Mojmiriden) anderseits erblickt werden könnte.

In die Kettenreihe der durchwegs zu dem Schluß führenden Indizien, daß Samos Herrschaftsgebiet westlich von Böhmen zu suchen sei, reiht sich außerordentlich schwerwiegend die Lokalisierung der slawischen Festung Wogastisburg ein, welche bezeugt, daß die Berührungslinien zwischen der slawischen und fränkischen Macht in Samos Zeit vornehmlich im Obermaintal verliefen. Schon im Jahre 1911, wie jetzt darauf Grünwald aufmerksam gemacht hat, war die Frage im wesentlichen voll entschieden, und zwar auf Grund dessen, daß in der Nähe von Staffelstein am Main der zum Jahre 1017 geschichtlich belegte Ort Wugastesrode aufgedeckt wurde. Die Gewichtigkeit dieser Feststellung besteht darin, daß Wogastisburg der einzige in den Quellen überhaupt vorkommende Ortsname aus Samos Herrschaftsgebiet ist.

Für die Lösung der Frage des eventuellen Zusammenhangs zwischen Samos Herr-

[40] Diffundente sole, 3 (ze staršího textu), V. C h a l o u p e c k ý, *Prameny X. stol. v legendě Kristiánově*, 1939, str. 488 (také separát s názvem *„Legendy o sv. Ludmile, o sv. Václavu a sv. Cyrilu a Metoděiovi"*, s týmž stránkováním).

schaft und den Anfängen des Mährischen Staates ist von weit größerer Bedeutung, als es auf den ersten Blick scheinen würde, die scheinbar nur theoretische Frage, ob das *„regnum Samonis"* ein wirklicher Staat im wissenschaftlichen Wortsinne oder ein Gebilde von anderem, vorstaatlichem Charakter war. Bis zur allerjüngsten Zeit haben sich Historiker diese Frage überhaupt nicht gestellt. Sie wurde erst durch das marxistische Herantreten an die Prüfung der Rätsel der Anfänge des slawischen Staatslebens hervorgerufen. Heute ergeben schon die diebezüglichen Beobachtungen und Betrachtungen, daß „Samos Königreich" noch nicht ein Staat, d. h. eine organisierte Klassenherrschaft war, denn herrschende Klasse konnte zu jener Zeit nur die Klasse der Frühfeudalen sein. Für die erste Hälfte des 7. jhdt. sind wir aber noch nicht imstande bei irgendeinem slawischen Volke das Aufhören der Urgemeinschaft und die Herausbildung von Klassen, insbesondere das Bestehn des Feudalismus zu beweisen.

Das politische Gebilde, über das uns der sog. *Fredegar* in Zusammenhang mit Samo so wertvolle Berichte hinterließ, war nur ein *ad hoc* enstandener loser Verband von späturgemeinschaftlichen, also vorstaatlichen slawischen gesellschaftlichen Organisationen mit gemeinsamer Verteidigung, gemeinsamer Führung der gemeinsamen Heerscharen und wahrscheinlich mit Beiträgen aller Beteiligten zum Unterhalt des gemeinsamen Heerführers. Samo, welcher Beobachtern von Westen als „König" erschien, war vornehmlich der allgemein anerkannte (den Quellen nach „gewählte") Führer der slawischen Heere, welche als das Produkt der späturgemeinschaftlichen militärischen Demokratie, nicht als eine feudale Armee vorzustellen seien. An der eigentlichen, durch den Grad der ökonomischen Entwicklung gegebenen Struktur der slawischen Gesellschaft hat Samos Verband nichts geändert.

Die uns bisher zur Verfügung stehenden Kenntnisse führen zu dem Schluß, daß der ursprüngliche Kern von Samos slawischem Verband am wahrscheinlichsten im Gebiet zwischen der heutigen westlichen tschechoslowakischen Grenze und der alten Grenze des fränkischen Reichs (um die Wende des 6. und 7. Jhdt.) lag. Im Verlauf der Konsolidierung des Verbands wuchs Samos Machtbereich teils in nördlicher (der serbische Dervan) teils in südlicher Richtung (Spuren dessen noch in den Berichten der *Conversio*). Über eine Machterweiterung nach dem Osten hin besitzen wir keine Berichte, es ist aber nicht ausgeschlossen, daß zumindest ein Teil der eigentlichen böhmischen (d. h. der im späteren historischen Böhmen angesiedelten) Slawen einige Zeit lang Samos Verband angehörte. Das könnte namentlich für die Einwohnerschaft des westlichen und südlichsten Böhmens Geltung haben.

Es ist wahrscheinlich, daß auch die Slawen im Gebiet des heutigen Österreichs zeitweilig Samos Führung unterstanden. Was Mähren anbelangt, ist es wenig wahrscheinlich, daß wir auch nur dessen südlichen Teil zu Samos Verband rechnen könnten. Der größte Teil des heutigen Böhmens und das ganze heutige Mähren blieben wahrscheinlich außerhalb von Samos Herrschaftsbereich und der Vorgang des endgültigen Zerfalls der Urgemeinschaft und des Übergangs zur Klassengesellschaft spielte sich hier ohne einen näheren Zusammenhang mit jenem vermutlich „ersten slawischen Staat" des 7. Jhdt. ab.

Franské pomezní marky a jejich českomoravské sousedství v 9. stol.

Václav Vaněček

Tuto stať mohli bychom také nazvati „Západní Slované na jih a na západ od dnešních československých hranic a jejich význam pro interpretaci franských zpráv o Čechách a Moravě 9. století". Ale přece jen nebylo by to označení zcela výstižné. Jednak totiž nejde nám o tyto Slovany samy o sobě a tím méně snad o povšechný obraz jejich života v době, kdy se u nás rodily stát přemyslovský a stát mojmírovský, jednak nehodláme ani zdaleka podávat rozbor *všech* franských zpráv o našich zemích ze zmíněné doby v tomto zrcadle. Cílem této studie je ukázat, jak nově a lépe ve světle správného poznání poměrů na dávném fransko-slovanském pomezí lze vidět podmínky, za nichž u nás vznikal první státní život a jak nesprávně často podávala otázky sem spadající dosavadní literatura. Do rámce *velkomoravské* jubilejní problematiky zařazujeme tuto studii z několika důvodů.

Především je jasné, že každý, kdo chce psát o Moravském státě 9. století, musí chtě nechtě narazit i na soudobou problematiku českých knížectví, která se v poslední čtvrtině tohoto věku octla přímo v moci Velké Moravy a tvořila její západní území. Dále je jasné, že politické cíle Franků byly v 9. století vůči celé českomoravsko-slovenské oblasti v podstatě stejné a že urputný boj, který tu probíhal, odehrával se v pásmu, jehož poměry byly stejné nebo podobné, ať už šlo o úsek na východ od Duryňska či o úsek na sever od Řezna nebo o dnešní rakouské Podunají. A konečně lze očekávat, že zprávy, které je možno získat z tohoto fransko-slovanského pomezí, poskytnou největší užitek dnes právě bádání o staré Moravě, jehož výsledky ovšem zase, bude-li prováděno s náležitou opatrností a kritičností, budou nepostradatelné pro počátky raně feudálního státu v Čechách a na Slovensku.[1]

•

[1] Srov. k tomu také skutečnost konstatovanou archeology (J. E i s n e r, Slavia XXV - 2, 1956, str. 288), že „většina nynější československé oblasti jeví se nám v 9. století i při místních rozdílech jako jednotná archeologická oblast československá".

Vlastní území Franské říše bylo v době, kdy Slované na východ od něho zakládali své první státy, od těchto základních jader západoslovanského státního života 9. století odděleno jednak pásmem pohraničních území se zvláštním režimem, tzv. *pomezních marek* (marca, marchia, limes, terminus, confinium), jednak dalším pásmem, v němž slovanské osídlení nebylo většinou ještě tak pokročilé, aby v něm státní život mohl vznikat.

Obě tato pásma, jak vše tomu nasvědčuje, byla v pozoruhodném vztahu jednak mezi sebou navzájem, jednak — obojí dohromady — vůči Slovanům východně odtud, konkrétně v Čechách a na Moravě.

Franské pomezní marky ve střední Evropě vznikaly převážně ve zmíněném slovanském území na západ a na jih od hranic dnešní Československé socialistické republiky, do kterého se zařezávaly postupem doby stále hlouběji, až se posléze — patrně ne dříve než koncem 9. a na počátku 10. století — alespoň na některých místech dotkly hranice dnešní. Tak bylo toto západoslovanské území postupně vtahováno do sféry franské moci a vlády, stávajíc se napřed markou a potom pravidelným teritoriem příslušných politických útvarů německých feudálů, i když slovanský živel v něm po nějaký čas ještě dále trval a dokonce patrně i politicky určitým způsobem živořil.

Vůči státnímu životu vznikajícímu v 9. století v Čechách a na Moravě představovalo pásmo marek hrozbu, která z počátku — dokud ještě marky nepohltily celé slovanské osídlení na západ a na jih odtud — byla jen nepřímá a vzdálená, ale rychle se stávala blízkou a bezprostřední. Slovanské osídlení mezi vlastní českomoravskou oblastí a vlastní Franskou říší po celé 7. a 8. století stačilo zadržovat nebezpečí od západu právě tak, jako je od jihu a jihozápadu ještě po celé téměř osmé století zadržovalo pásmo moci avarské. V 7. století dokonce se zdálo, že zde, na západě a na jihozápadě od Čech, bude dán podnět k vytvoření trvalejší západoslovanské politické organizace, jež by posléze mohla vyústit až v organizaci státní,[2] avšak franský tlak ze západu spolu s avarským tlakem od jihovýchodu tento náběh zřejmě zmařily, patrně někdy koncem 7. století.

Nicméně existence kompaktního slovanského osídlení na jih od středního Labe, na západ od Sály (nemluvě o oblasti na východ od Sály), na jih a jihovýchod od Smrčin a na jihozápad od Šumavy v době ještě i 8. století nebyla tím nijak narušena.[3] Severnější větve těchto Slovanů, zaujímajících

[2] Viz o tom blíže ve stati současně publikované (výše, str. 211—225) s názvem „*Souvislost Velké Moravy se slovanským svazem Samovým?*"

[3] Nejvíce dokladů, i když ne vždy nejpevnějších, shromáždil o těchto Slovanech Wojciech Kętrzyński, *O Słowianach mieszkających niegdyś między Renem a Łabą, Salą i czeską granicą.* Rozprawy Akad. Umiejętności. Wydz. hist.-filos., serya II, tom XV, str. 1—142, Kraków 1901. — Ke korekturám, pokud jde o metodu analýzy místních jmen, viz Rudolf Fischer, *Zur Erforschung des westlichen Slawentums*, in: *Forschungen und Fortschritte*, B. 29, H. 1, 1955. — Na svou dobu pozoruhodně zachytil obraz

zčásti i území někdejších germánských Hermundurů a Naristů (Varistů), byly asi blízké Srbům, jižnější, navazující plynule na slovanské osídlení ve středním Podunají, pozdějším Čechům, Moravanům a Slovákům.[4]

Jak máme bezpečně doloženo, bylo pro Slovany na jih od dnešních Čech směrem k Dunaji používáno v latinských pramenech pojmenování *Beehaimi*.[5] Je velmi pravděpodobné, že sami se označovali — a to i ti, kteří

Slovanů na západ od Čech A. Meitzen, *Siedelung und Agrarwesen* etc., II, 1895, zvl. str. 369—371, 402—405, 407, 411—412. — K německé literatuře o těchto Slovanech a k nevlídnému jejímu přijetí u německých buržoazních nacionalistů viz E. Šimek, *Chebsko*, 1955, str. 171, pozn. 121. — Dobře o Slovanech na západ od Čech psal Zd. Nejedlý, *Dějiny národa českého II*, 1955, str. 38. — Z novějšího německého bádání viz W. Hülle, *Westausbreitung und Wehranlagen der Slawen in Mitteldeutschland*, Leipzig, 1940. — K Slovanům ve starých Bavořích, tj. i v dnešních Horních Rakousích, už od 6. století viz dobře u F. Dahna, *Die Könige der Germanen*, IX—2, 1905, str. 101 až 104, 163. — Pokud jde o původ tohoto slovanského osídlení hluboko v dnešní Německé spolkové republice, mám za to, že je z doby „dávno před příchodem Avarů", podobně jako je tomu se Slovany na severním břehu středního Dunaje (k tomu J. Eisner, *Děvínská Nová Ves*, Bratislava, 1952, str. 210) a že je výsledkem mnohaletého samostatného pronikání *několika* proudů (nejen od severovýchodu, nýbrž i od východu a od jihovýchodu), jak to připouštěl kdysi i L. Niederle.

[4] Srov. Z. Váňa, *Slované v Bavorsku podle archeologických dokladů*, in: *Vznik a počátky Slovanů II*, str. 183—208, zvl. str. 207. — Že Slované v Bavořích na sever od Dunaje byli „pravděpodobně Čechové", soudil ze starších badatelů už S. Riezler, *Geschichte Bayerns I*, 1878, str. 59, kde je i další literatura (str. 60). Riezler poukazuje zvláště na sídla Slovanů „im Lauchtenbergischen, an der Nab und den Westabhängen des Böhmerwaldes, sodann an der Rednitz, Pegnitz und Regnitz". — K českým a moravským Slovanům počítá slovanská osídlení v dnešním Rakousku na jih až k Alpám nověji L. Havlík, in *Slovanské historické studie III*, 1960, str. 68. Dnešní Dolní Rakousy byly podle něho slovanskou zemí nejméně od 5.—6. stol. až do konce 9. stol. (str. 78). Srov. také studii téhož autora „Staří Slované v Dolních Rakousích", Čas. Spol. přátel starož. 1956, str. 161 a d., kde jsou sebrány zprávy o pozemkové držbě v Podunají v oblasti buď kdysi náležející k Moravskému státu nebo s ním sousedící. O Slovanech na jih od Čech a Moravy viz i J. Cibulka, *Velkomoravský kostel v Modré*, Praha 1958, str. 120. Srov. předtím už V. Vaněček, *Prvních 1000 let*, 1949, str. 32, 43 a j. — O srbském rázu slovanského osídlení na západ od Čech viz naposledy u R. Grünwalda, *Wogastisburk*, in: *Vznik a počátky Slovanů*, II, 1958, zvl. str. 107.

[5] Vyplývá to ze známé zprávy o událostech z r. 791 (S. Abel-B. Simson, *Jahrbücher des Fränkischen Reiches unter Karl dem Grossen II*, 1883, str. 18), kdy franské vojsko vracející se z výpravy proti Avarům šlo po severní straně Dunaje „per Beehaimos". Ze srovnání všech pramenů, jež se o tažení zmiňují, vysvítá s velikou pravděpodobností, že ani cesta tam ani cesta zpáteční (obě jasně stejné) nevedly přes dnešní Čechy, nýbrž že výrazem „per Beehaimos" jsou — tehdy zcela přirozeně — míněny končiny na jih od dnešních Čech. „Per Beehaimos" je zde totéž co „per litus septentrionale (Danubii)" v téže souvislosti. Dnes už obecně se přijímá, že se zde míní území přidunajských Slovanů a že takto máme „koncem 8. století doloženo západoslovanské (české) osídlení severního břehu Dunaje v dnešních Rakousích", Cibulka, l. c., str. 146, srov. tamtéž str. 278. V témže smyslu už dříve V. Vaněček, l. c., str. 43; týž autor, *Staré Čechy 8.—9. století*, in: *Slavia antiqua*, II, Poznaň 1949, str. 304—306; E. Šimek, *Chebsko*, 1955, zvl. str. 45 a mapka při str. 32. Srov. nejnověji také L. Havlík, in: *Slovanské štúdie III*, 1960, str. 51, že „levý břeh Dunaje se koncem 8. století nazýval také *Behaim*". — Že by druhá část tohoto názvu (pův. Boiohaimon) byla germánská, vyvrací četnými důvody Dragutin Prohaska, Slavia 29, 1960, str. 541—551. K tomu Šmilauer, Zpravodaj místopisné komise 1961.

sídlili severněji v dnešním Bavorsku — názvem *Bojmané* nebo *Bojmové*.[6]

Už v průběhu 8. století byla jistá část těchto Slovanů pokřtěna. Zejména to platí o jejich větvích nejzápadnějších, Frankům nejbližších, které přijaly křesťanství asi už v době působení sv. Bonifáce.[7] Ostatní z těchto Slovanů byli christianisováni postupně jednak už za Karla Velikého,[8] jednak — nejvýchodnější z nich — až v průběhu 9. století, jak ještě uvidíme. Na rozhraní 8. a 9. století byly také učiněny rozhodující kroky k tomu, aby všichni tito Slované byli začleněni do Franské říše a aby tak franská státní moc definitivně se přiblížila k západním a jižním hranicím pozdějšího Českého státu a zhruba i dnešního Československa. Dálo se tak především pomocí nově zde zakládaných *pomezních marek*, jejichž funkce byla usnadněna i tím, že od konce 8. století k dalšímu pronikání Slovanů na západ už nedocházelo, neboť Slovany v dosavadních středoevropských sídlech pevně usazené nic nenutilo k novým migracím.[9] Ovšem zakládání marek v těchto územích převahou nebo do značné míry slovanských (byly tu i jiné etnické skupiny, zvláště v Podunají, např. i Avaři) neznamenalo ani zdaleka, že by slovanský živel byl zde snad rázem vyhlazen. Trval tu ještě

[6] K tomuto poznatku vede úvaha, že místní jméno Bojmany v Čechách doložené (viz A. Profous, *Místní jména v Čechách I*, 1942, str. 109) sotva pochází od označení obyvatel vlastních Čech, nýbrž daleko spíše, podobně jako je tomu u jiných takových názvů, znamenalo lidi přesídlené v nějakých souvislostech (např. jako zajatci) z jiných krajin kdysi běžně označovaných jako Bojmsko nebo pod. S řešením u Profousa naznačeným, že by totiž jméno Bojmany byla pouhá „přezdívka daná od cizí vrchnosti", sotva lze souhlasit. Náleží to k naivním a nouzovým explikacím, jichž je v Profousově díle velmi mnoho. — K tomu přistupuje doklad na místní jméno Bojmice (Profous, tamtéž, str. 99—100, kde je opět vysvětlení za vlasy přitažené) nesporně odvozené od jména „Bojm". — Vzhledem k názvům Beehaimi, Boemani apod., doloženým v pramenech pro české Slovany vně hradby českých hor, nabízí se někdejší české Podunají a oblast bavorských Slovanů pro staré „Bojmsko" zcela přirozeně. Měli bychom tu další materiál k vyznívání jména Bojů resp. Bojohema u Slovanů, o čemž viz už v *Právněhistorických studiích III*, 1957, str. 31—32; srov. také G. Flusser, Český časopis historický 48—49, 1949, str. 241, kde — s navázáním na jméno „Bojmin" v hebrejské kronice 10. století — se uvádí, že „germánské Boiohemum se dostalo do úst slovanského lidu a poslovanštilo se tak, že ho bylo užíváno jako slovanského ethnika". — Mám za to, že jmény Bojmané a Bojmové (popř. Bojmici) se z českých Slovanů označovali jedině Slované za českými horami nemající jiného zvláštního názvu než po původním jménu teritoria, což souviselo zřejmě s tím, že až na jedinou výjimku, o níž viz níže, nedospěli k vyšší politické organizaci (knížectví). — Na náležité objasnění ovšem dosud čeká i výraz „vъ zemli vocmьscě" — s významem „v české zemi", který má staroslověnský kánon na den sv. Václava obsažený v staroruském rukopise z 11. století, viz V. Vondrák, *Zur Würdigung*, Sitzungsberichte der Wiener Akademie, Phil.-hist. Kl., sv. 127, 1892, XIII, str. 28; pokud jde o původ, str. 25.

[7] A. Meitzen, *Siedelung und Agrarwesen II*, str. 406. K působení Bonifaciovu (zemřel r. 754) viz nyní Th. Schieffer, Winfrid-Bonifatius und die christliche Grundlegung Europas, Freiburg, 1954 a sborník „Sankt Bonifatius", Fulda 1954, 686 str.

[8] O tom u F. Dahna, *Die Könige der Germanen*, VIII — 2, str. 38.

[9] Tak bych formuloval jev, na nějž narazil Rudolf Turek, in: *Vznik a počátky Slovanů III*, 1960, str. 302, pozn. 12.

dlouho, a to i tam, kde režim marek byl už vystřídán pravidelnou západní státní mocí.[10]

Rozvoj franských pomezních marek, jejichž cílem bylo šířiti moc západní feudality směrem na východ a jihovýchod, byl umožněn zejména zlikvidováním Avarů jako moci Frankům zvláště nebezpečné za Karla Velikého. Došlo k tomu v letech 791, 795 a 796, když byl Karel předtím potřel Bavory v čele s Tassilem, které Avaři podporovali. Složitý vývoj franského pohraničí vůči Avarům, Čechům a Moravanům v někdejší Panonii a Noriku až k vytvoření Východní marky (Marchia orientalis) v polovině 9. století byl v naší literatuře vylíčen už před více než 60 lety.[11] Německá historická a právněhistorická literatura zaznamenává v této oblasti na sever a na východ od někdejších tassilovských Bavor v 9. století marky Východní, Českou, Avarskou a Panonskou, někdy souborně nazývané markami „bavorskými". Ještě dále na severu byl komplex marek duryňských.[12] Pokud jde o názvy těchto pohraničních území, označovaly se marky někdy podle oblasti, kterou měly chránit, jindy podle oblasti nebo podle lidu, *proti němuž* byly namířeny.[13] Pro nás je důležité, že zatímco útoky proti Moravanům vycházely hlavně z Východní marky, nástupištěm proti Behaimům

[10] Pro oblast bavorskou, zřejmě už po obou stranách Dunaje, svědčí o tom zejména zmínky v obnoveném dunajském celním řádu z let 903—906 (Raffelstetten), kde Slované z oblasti franské státní moci vůbec („Sclavi istius patriae", G. Friedrich, *Codex I*, č. 31, str. 35) se jeví právně i ekonomicky na téže úrovni jako Bavoři. Zdůrazňoval to už B. Rieger, *Říšské dějiny rakouské*, 1. seš., Praha 1899, str. 36, pozn. 38. — O raffelstettenském celním řádu velmi zajímavě nověji Fr. Dvorník, *The Making of Central and Eastern Europe*, 1949, str. 303. K výkladu má mnoho stále cenného zvláště H. G. Gengler, *Beiträge zur Rechtsgeschichte Bayerns*, 1. Heft, *Die altbayerischen Rechtsquellen aus der vorwittelsbachischen Zeit*, Erlangen-Leipzig 1889, str. 96—99. Pokud jde o Slovany severněji usídlené, mějme na paměti, že pro své četné Slovany ještě v 11. století merseburský biskup Werner (zemřel 1093) „libros Sclavonicae linguae sibi fieri iussit, ut latinae linguae character ... idiomata linguae Sclavorum exprimeret ...", Kętrzyński, l. c., str. 133. — Jak mám za to, utrpělo slovanské osídlení na jihozápad a na západ od Čech v první polovině 10. století zejména také nájezdy Maďarů, kteří jsou tehdy dosvědčeni až na Sále, při čemž nic nenasvědčuje tomu, že by tam byli pronikli přes Čechy.

[11] B. Rieger, *Říšské dějiny rakouské*, 1899, str. 22—24.

[12] Viz blíže G. Waitz, *Deutsche Verfassungsgeschichte III*, 2. vyd., 1883, str. 370—371; H. G. Gengler, *Die altbayerischen Rechtsquellen*, str. 77, 81—82, zvl. v pozn. c) na str. 82, kde je i další literatura. Srov. také F. Dahn, *Die Könige* IX - 2, 1905, str. 63 a d. Stále cennou je k otázkám sem spadajícím práce E. Dümmlera, *Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern* (795—907), in: Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, 10, 1853, zvl. kap. 3, 6, 7. — Bavorskou „Ostmark", dlouho v 9. století označovanou jako „Marcha contra Sclavos" nebo „Vinidorum marca", rozdělovala Enže na Horní a Dolní. Podle organizace z let 903—906 měla tři hrabství (F. Dahn, l. c., VIII - 3, 1899, str. 91). — O jihovýchodních markách Franské říše viz také — ale bez nových údajů celkem — M. Lipp, *Das fränkische Grenzsystem*, 1892, str. 42 a d. — U Genglera, l. c., str. 82, pozn. b) se najde i přehled pomezních hrabat, kteří zde v 9. století proti našim předkům působili.

[13] F. Dahn, *Die Könige*, VIII - 3, 1899, str. 91.

či Boemanům a proti českým knížectvím ve vlastních Čechách byl hlavně pomezní terén severně od Řezna, v němž někteří badatelé spatřují zvláštní Českou marku, jiní pak prostě „pagus Nortgave".[14]

Teritorium Franské říše rozšiřovalo se směrem k Čechám a Moravě v 9. století tím, že příslušná pomezní území (marky) dostávala se stále hlouběji do krajin, kde sice sídlili čeští a moravští Slované, ale jež se nachazela na západ a na jih od dnešního Československa.[15]

Takto už sama existence marek mezi dnešním naším územím a říší Franků za Karlovců nejlépe ukazuje nemožnost představy, že by snad tehdy byly vlastní Čechy nebo Morava (nebo některá jejich část) k Franské říši nějak „patřily". Byla by to představa značně anachronická, nehistorická. Pomezní marky byly oblasti se zvláštním režimem politickým, vojenským i správním a zejména se zvláštní organizací vyvolanou právě tím, že šlo o území, v nichž moc Franské říše už končila. Znamenaly nejzazší, a to už *nepravidelnou,* oblast franské státní moci. Za nimi bylo už zahraničí, to jest území buď cizích států nebo cizích předstátních („barbarských") útvarů.

„Die eigentliche Mark war ein ursprünglich nicht zum Reich gehöriges, den Nachbaren abgewonnenes Gebiet, das durch Anlage fester Plätze, Aufstellung militärischer Posten und anderes besonders geschützt ward und

[14] O této pohraniční marce proti českým Slovanům, snad zřízené už r. 788, pravděpodobněji však až v důsledku událostí z let 805—806, viz M. L i p p, *Das fränkische Grenzsystem unter Karl dem Grossen,* Breslau 1892, Gierke's Untersuchungen, č. 41, str. 41—42, 52 (tam i další literatura). Patrně to nebyla pravidelná „říšská marka", nýbrž jen pohraniční oblast v dnešním severovýchodním Bavorsku se zvláštním vojenským režimem. K názoru, že vlastní pohraniční marka v dnešním Bavorsku ležela nikoli v „nové zemi (Neuland)", nýbrž ve „staré zemi (Altland)" a že tu nikdy nebylo zvláštní „české marky", kloní se E. K l e b e l, Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters, 2, 1938, str. 46—47. — K událostem z r. 788, do něhož se někdy klade zřízení zvláštní České marky, viz S. A b e l - B. S i m s o n, *Jahrbücher des fränkischen Reiches I,* 2. vyd. 1888, zvl. str. 643. Velmi neurčitě o této „České marce" a jejím správci Audulfovi na poč. 9. stol. tamtéž, II., 1883, str. 325. Jak zdůrazňuje G. W a i t z (l. c. III, str. 374, pozn. 2), pomezní hrabě, který měl na starosti hranici proti Čechám, sídlil za Karlovců v Řezně a ve Forchheimu. — Další údaje o bavorské „Nordgau", o jejím rozsahu od Dunaje až na sever posléze k výběžkům Smrčin a na východ k Šumavě a o jiných jejích zajímavých rysech viz v díle: H. G. G e n g l e r, *Die altbayerischen Rechtsquellen,* 1889, str. 38—39.

[15] M. D o e b e r l, který věnoval procesu ovládnutí dnešních severovýchodních Bavor Němci zvláštní studii (*Die Markgrafschaft und die Markgrafen auf dem bayerischen Nordgau,* 1894), shrnul na počátku tohoto století výsledky svého bádání asi tak, že teprve během 9. století dostával se německý živel z původní užší „Nordgau" velmi pomalu dále na severovýchod. Dlouho byla hranicí moci (Machtbereich) kmene Bavorů tímto směrem linie Premberg - Lauterhofen (a. d. Lautrach). Co bylo za touto linií směrem k Čechám, osídlili jako první Slované (týž autor, *Entwickelungsgeschichte Bayerns I,* München 1906, str. 7, 8, kde je i další literatura). O živém německém kolonisátorském ruchu v těchto končinách směrem k dnešním Čechám už od 9. století viz H. H i r s c h, *Zur Entwicklung der böhmisch-österreichisch-deutschen Grenzen,* Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen I, 1926, str. 21.

dem eigentlichen Reichsboden gewissermassen als Vorhut diente; oder es konnte auch ein größeres neuerobertes Land auf solche Weise behandelt werden" — tak vystihuje marky klasické dílo buržoazní německé literatury.[16]

Jak mimořádné bylo postavení marek, je vidno i z toho, že zde běžně bývala také místní, domácí knížata, ovšem podřízená franskému náčelníkovi marky, „s určitým stupněm politické samostatnosti".[17] V žádném případě, jak ukázal *Lipp*, nebyla pomezní marka dlouho ještě územím plně začleněným do ostatního státu a tím méně snad územím poněmčeným.[18]

Správcové marek (custodes limitis, tutores limitis, comites terminales, praefecti limitis apod.) měli rozsáhlé pravomoci, jichž leckdy použili i k samostatné politice zahraniční, navazujíce se sousedy styky, jež nebyly vždy v souladu s politikou vlastních nejvyšších představitelů Franské říše.[19] Zde, v tomto pomezí, obě strany neustále využívaly každé příležitosti, jak se vmísit v rozpory druhé země, ať už to byly rozpory dynastické, úřední (nespolehliví feudální funkclonáři) či jiné.[20]

Kromě toho, že vylučuje představu o franské moci v území pozdějšího Českého a dnešního Československého státu, má právě podaný obraz po-

[18] G. W a i t z, *Deutsche Verfassungsgeschichte* III, 2. vyd., 1833, str. 370. Je téměř zbytečné upozorňovat, že pomezní marka v tomto smyslu je něco jiného než marka vesnická. Ježto však se zároveň markou nazývala běžně i mez předfeudálních a raně feudálních pozemkových držeb vůbec, je plně odůvodněna domněnka, že chodská „mráka" ve smyslu pohraničního lesa má svůj původ ve slově „Mark" a je upomínkou na pradávné poměry v této oblasti. — Srov. B. H a v r á n e k, *Germanoslavistický příspěvek*, Časopis pro moderní filologii, 26, 1939, str. 122—128 a zvl. str. 132, kde se naznačuje i možnost, že „prastaré české *mráka*" vzniklo u českých Slovanů vně hradby českých hor (mezi Šumavou a Dunajem). Jinak E. E i c h l e r, *Eine westslawische Bezeichnung für „Sumpf, Feuchtigkeit": altsorbisch mroka, Zeitschrift für Slavistik* I, 1956, str. 41.

[17] M. L i p p, l. c., str. 71. — Běžným zjevem byla tu i poplatnost (Tributpflicht) původního podrobeného obyvatelstva (viz tamtéž).

[18] Tamtéž, str. 76. Výtečně o pomezních markách jako o pouhém příslušenství a nikoli vlastní složce říše a o jejich funkcích proti sousedům psal F. D a h n, *Die Könige* VIII - 2, 1897, str. 12, 13, 14 (opíraje se tu i o B r u n n e r a). Srov. také VIII - 3, 1899, str. 91 a d. „Die Mark war gedacht als ein in Feindesland vorspringendes Glacis, ein Aussenwerk des Reichs, . . . nicht ganz in gleichem Sinne zu Reichsgebiete gehörig wie Binnenland", praví se tu (str. 91—92) výstižně. — Nic podstatně nového nepřinesl pro poznání režimu pohraničních marek E. K l e b e l, *Herzogtümer und Marken bis 900*, Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters, 2, 1938, str. 1—53.

[19] Pro vztahy k Moravě může být příkladem *Arbo* (Aribo), který spravoval Východní marku za nezletilosti dědiců po Vilému a Engelšalkovi, známých okupačních velitelích Moravy z let 870—871, zahubených Moravany. Aby dědicům nemusil marku vydat, opřel se hrabě Arbo (v době bezkrálovství ve Franské říši) o Svatopluka, uzavřel s ním r. 884 přátelskou smlouvu („amicitiam inniit . . ., firmaque inter illos foedera") a dal mu syna jako rukojmí své věrnosti („filium suum obsidem"). *Monumenta Germaniae Historica* (dále jen MGH), Scr. I, str. 399, Ann. Fuld.

[20] Doklady toho poskytují Fuldské anály např. k letům 898—899 (MGH, Scr. I., str. 413—414), kdy Moravané dopomáhají znovu k moci na části bavorské državy Isanrichovi. Velmi nepřesně o tom L. H a v l í k, in: Slovanské štúdie, III, 1960, str. 33.

mezních marek na východním okraji Franské říše v 9. století ještě jiné důsledky, a to jednak obecné, jednak konkrétní k jednotlivým málo dosud jasným místům pramenů vztahujícím se k dějinám Moravy a Čech 9. stol.

Jak jsme viděli, vlastností pomezních marek mezi jiným bylo, že se jejich rozsah ve směru k zahraničí snadno měnil. Rozšiřovati marku směrem do území sousedních barbarů bylo samozřejmou povinností správců marek, s čímž ovšem souviselo, že se zde téměř nepřetržitě válčilo a že otázka „státní hranice", „politické hranice", „říšské hranice" apod. se zde jeví velmi svérázně.

Máme-li se vyhnout různým nedorozuměním,[21] je třeba stále mít na zřeteli, že oblasti, v nichž se franská moc stýkala s mocí sousedů, nebyly už pravidelným státním územím, nýbrž byly pomezní markou se zvláštním postavením, vnitřním režimem i zahraničními vztahy. Otázka nějaké přesné a stálé hraniční čáry je pro tyto oblasti nemístnou, neboť bychom nakonec došli k absurdnímu položení otázky hranic hraničního pásma, jímž byla pomezní marka jako *celek*, a to jako oblast zásadně neurčitých mezí vůči sousedovi, jinými slovy jako pásmo zásadně proměnlivého rozsahu, podle nejrůznějších okolností, politických i právních.

K tomu ještě přistupuje okolnost, že u mnohých sousedů Franků na východě nelze v 9. století ještě spolehlivě hovořit o *státu*, takže otázka „státních hranic" stává se zde dvojnásobně anachronickou. Daleko více než o teoretickou a stálou hraniční linii šlo zde o otázku prostorových mezí výkonu moci ať už státního či předstátního charakteru a o vzájemný mocenský poměr mezi sousedy. Jakkoli pro slovanské sousedy Franků nemáme zatím doložen zjev analogický franským pomezním markám, považuji za nepochybné, že faktické poměry vynutily si i zde stejné chápání režimu oblastí, v nichž se střetávala moc obou sousedů.

Správný pohled na podstatu a funkci franských marek poskytuje nám orientaci pro pochopení franského limitu oproti českým Slovanům hluboko na západ od Čech, jak se jeví v pramenech z počátku 9. století. Jde tu zejména o známou linii běžící od Lince přes Řezno, Norimberk a Bamberk k Erfurtu, na niž pak dále k severovýchodu navazoval Limes Sorabicus.[22] Na počátku 9. století měl v tomto pásmu dozor hrabě Audulf, jehož

[21] Srov. typicky u L. Havlíka, *Územní rozsah Velkomoravské říše v době posledních let vlády krále Svatopluka, Slovanské študie III*, Bratislava SAV, 1960, str. 9—76. Pochybnosti budí zde i otázka, do jaké míry lze vůbec majetkoprávní doklady z franských resp. bavorských záznamů brát za základ pro zjišťování „státních hranic". Majetek církevních institucí Východofranské říše mohl totiž např. dobře ležet i v Moravském státě a být do značné míry nezávislý na změnách oblasti státní moci. Je také třeba uvážit, že pojem „suverenity" či „svrchovanosti", s nímž se pro raný feudalismus v literatuře operuje často značně lehkomyslně, nebyl tehdy ještě vypracován.

[22] Srov. K. Kadlec, *Początki kultury słowiańskiej*, Encyklopedya Polska IV - 2, Kraków 1912, str. 28.

hlavními opěrnými body byly tehdy Forchheim, Pfreimt (Breemberg) a Řezno.[23] Podle dokladu z konce roku 805 byla tato místa nejvýchodnějšími vojenskými, celními a zároveň kontrolními stanicemi, z nichž se mělo dohlížet na to, aby se k Slovanům dále na východě (ne nutně vždy až do Čech) nedopravovaly z Franské říše zbraně a jiné vojenské potřeby.[24] Co leželo dále na východ, byly „partes Beheim", nazvané tak podle jádra celé této rozsáhlé slovanské oblasti, vlastních Čech, na jejímž západním okraji, dnes v Německu, sváděny byly na počátku 9. století nejprudší boje mezi našimi předky a franskými útočníky.

Do těchto krajů, s cílem nesporně zasáhnout vlastní Čechy, kde se tehdy patrně objevila jakási Frankům nepohodlná koncentrace slovanské moci, směřovaly obě nezdařené výpravy Karla Velikého, z nichž o první (805) máme zachován kronikářský záznam s nejstarším pravděpodobně zachycením jména Čechů.[25] Ze vzdálenějšího zázemí směřovaly sem naopak zase útoky od Slovanů, což právě má na mysli nařízení Karla Velikého o opatřeních na obranu říše z r. asi 807. Zmínku o obraně oněch „partes Beheim" je třeba chápat zde tak, že šlo o ochranu linie výše zmíněné v oblasti na západ od dnešních Čech stejně jako o něco níže slova „circa Sorabis patria defendenda" znamenají oblast na západ od Srbů.[26]

[23] S. Abel - B. Simson, Jahrbücher II., 1883, str. 325—326, srov. také str. 550. Forchheim ještě podle chápání druhé polovice 9. století nebyl vůbec v Bavořích, jak tomu nasvědčuje např. dikce Fuldských análů k r. 874 a 879, MGH, Scr. I, str. 388 a 392.

[24] G. Friedrich, *Codex I.*, č. 1, str. 1.

[25] Chronicon Moissiacense, MGH, Scr. I, str. 307 „misit filium suum Karolum regem cum exercitu magno ad euhuvidines", což Pertz, patrně šťastně, přečetl jako „ad Cichu - Windones", neboť je jasné, že zkomolenina špatným opisem z Einharda nemohla vzniknout. Srov. Annales Tiliani, tamtéž, str. 223 („in terram Sclavorum, qui vocabantur Cinu"), kde Pertz četl „Cihu, pronunciandum Cichu". — O tom, že tažení proti Slovanům v Čechách z let 805—806 musila mít specifickou příčinu, dobře M. Lipp, l. c., str. 41. — Z představy, že v letech 805—806 byly „mnohé malé slovanské státy v Čechách" („die vielen kleinen Slawenstaaten in B.") podrobeny (Unterwerfung), mylně vychází ještě Hans Jäger, *Rechtliche Abhängigkeitsverhältnisse der östlichen Staaten vom Fränkisch-Deutschen Reich (Ende d. 8. bis Ende d. 11. Jh.)*, Inaugural-Dissertation, Frankfurt a. M., 1960, str. 19.

[26] G. Friedrich, *Codex I.*, č. 2, str. 2. — Slova „solatium ferre" znamenají zde ve smyslu franského usu „přinésti pomoc, zasáhnouti vojensky", včetně ovšem i útočných akcí. V tom směru doplňuji to, co jsem psal v letech 1943—1944 v práci *„Stát Přemyslovců a středověká říše"*, Praha 1945, 1. vyd., str. 10. — Že pod geografický a etnický pojem „Beheimi" (včetně různých variant tohoto názvu) spadaly v letech 805—806 také krajiny na západ od dnešních Čech, patrně až po Smrčiny, zdá se mi vyplývat z řady míst sestavených nejlépe v díle S. Abel - B. Simson, Jahrbücher, II, 1883, str. 323 a d., 357 a d. V souvislosti s tím, co bylo výše pověděno o „Bechaimech" na jih od dnešních Čech, potvrzoval by se odtud názor, že staré „Bojohemum" byla oblast daleko širší než Čechy středověku pozdějšího. — Jasně také „saltus Hircanus", v němž r. 803 Karel Veliký loví zubry, není dnešní pohraniční Šumava, nýbrž jiné hornaté území Bavor, hluboko v dnešním Německu. Vyplývá to i ze srovnání s jinými místy hovořícími o výskytu zubrů v Bavořích (viz Abel - Simson, l. c., str. 296—297, pozn. 5).

Vlastní Čechy (tj. Čechy pozdějšího středověku) byly nejméně po první dvě třetiny 9. století ještě příliš vzdáleny od franské velmoci než aby mohly být nějak počítány k říši Karlovců. Nebyla k ní počítána tehdy ani ještě oblast mezi Duryňskem, Bavory (užšími) a Čechami, jak tomu nasvědčuje záznam z r. 840 o útěku císařova syna Ludvíka na východ a o jeho pronásledování císařem: „Post pascha autem imperator, collecto exercitu, filium per Thuringiam usque ad terminos barbarorum persequitur, exclusumque a finibus regni per Sclavorum terram cum magno labore in Baioariam redire compellit."[27]

Kdyby „Sclavorum terra" zde zmíněná byly snad Čechy, pak je zde přímý doklad toho, že Čechy byly mimo franské území. Je ovšem daleko pravděpodobnější, že ona „Sclavorum terra", přes kterou si Ludvík, jak z jiné zprávy vysvítá,[28] musil průchod draze vykupovat, nebyly ani ještě Čechy, nýbrž oblast mezi Duryňskem a jeho markami na straně jedné a Čechami a Bavorskem na straně druhé, což názor o vlastních Čechách jako území Franské moci se dosud plně vymykajícím ještě více utvrzuje.[29]

Je tu dáno další vodítko i pro interpretaci zprávy o dělení Franské říše z r. 817, kdy lid nazvaný „Beheimi" přiděluje se Ludvíkovi Němci.[30] Ve shodě s tím, co jsme výše pověděli o českých Slovanech v oblasti mezi dnešními Čechami a Dunajem a o jejich latinském označování jménem „Beheimi" apod., mám za to, že jediné řešení odpovídající dobové situaci, jak se jeví v pramenech, jest, že i tu jde v podstatě o oblast dnes rakouskou resp. bavorskou, představující nejjižnější část někdejšího širokého Bojohema, na kterou opravdu mohla si Franská říše už na počátku 9. století činiti politické nároky a počítati ji (nevíme, s jakým ohraničením směrem k severu) mezi své državy.

S menším už důrazem, ale přece jen v tom smyslu, že věc při nejmenším zaslouží bedlivého uvážení, klademe otázku, zdali také jiné zprávy o „Boemanech" z doby kolem poloviny 9. století netýkají se mnohem spíše zá-

[27] Ruod. Fuld. Ann., MGH, Script. I, str. 362. — E. D ü m m l e r (Geschichte des ostfränkischen Reiches, 2. vyd., I., 1887, str. 136) místa z pramenů zde pro nás nejcennější, ukazující, že prchající Ludvík byl vytlačen mimo území Franské říše, právě vynechává. V. N o v o t n ý, *České dějiny I*, 1912, str. 283, pozn., smysl tohoto místa přímo překroutil, používaje argumentů už v jeho době neudržitelných. Že doklad z r. 840 ukazuje Slovany, o něž zde jde, „in völlig unabhängiger Stellung", správně konstatuje nyní H. J ä g e r, *Rechtliche Abhängigkeitsverhältnisse* (viz blíže v pozn. 25), str. 20.

[28] Ann. Bertiniani, MGH, Scr. I, str. 437 „fugatoque filio et paganorum exterarumque gentium adminicula etiam sui praesentia, compluribus datis muneribus, expetente, eum ulterius persequi destitit".

[29] Srov. Ann. Bertiniani, l. c., ad a. 839 „ducatus Thuringiae cum marcis suis" (i když ovšem ne všechny duryňské marky byly směrem k Čechám). Slovanské území na východ a jihovýchod od Duryňska (asi od r. 531) ostatně již dávno v německé literatuře zjistil např. F. D a h n, *Die Könige*, X, 1907, str. 64.

[30] G. F r i e d r i c h, *Codex I*, č. 3, str. 3.

padních Slovanů v oblastech na západ a na jih od Čech, než Slovanů v Čechách samých.

S oprávněnou skepsí psal o známém pokřtění 14 „boemanských" předáků r. 845 v Bavořích, zaznamenaném ve Fuldských análech, už *Červinka*, který zejména naznačoval, že snad šlo o vyhnance či uprchlíky, kteří se patrně ani do Čech nenavrátili.[31] Je totiž jasné, že dosavadní dějepisectví, ve snaze vědět více než co říká pramen, připojilo k lakonickému sdělení letopisce několik nepravd resp. polopravd, jež význam události značně zkreslovaly, se zřejmou tendencí, zdůraznit rané napojení Čech na franské křesťanství. Avšak ve skutečnosti je především pochybné, zdali v době křtu (13. 1. 845) vůbec byl Ludvík v Řezně.[32] Nadto nikde není doloženo, že by právě Řezno bylo bývalo místem křtu, jak už na to bylo vícekráte poukázáno. A konečně je nyní při nejmenším pravděpodobnější, že šlo o náčelníky Boemanů z krajin vně hradby českých hor než o domnělá knížata z Čech vlastních. Slované ve sféře tehdejší franské moci, v nejvýchodnějších končinách Franské říše, nebyli v polovici 9. století ani zdaleka ještě všichni křesťany a bylo patrně jedním z politicky velmi důležitých úkolů správců pomezních marek, křesťanství sem přinést a je zde upevňovat.

Tím pravděpodobnějším se pak jeví, že také při události z r. 855, o níž příležitostně a jaksi letmo se zmiňuje bavorská listina,[33] vůbec nešlo o domnělou výpravu do vlastních Čech, nýbrž o jednu z christianisačních akcí mezi slovanským obyvatelstvem v pomezním pásmu Franské říše samé. Je-li v listině zaznamenáno, že tehdy v předjaří Ludvík Němec „misit aciem Baiovvariorum in Poemanios, quorum ductor Ernst comes existit, episcopis simul comitantibus", pak tu lze sotva myslit na válečnou výpravu do zahraničí a celé situaci mnohem více odpovídá výklad, že šlo o krátkou akci, v podstatě vnitropolitickou, kterou v rámci své působnosti na králův příkaz podnikl s místním duchovenstvem místní pomezní hrabě.

A totéž platí pak ovšem patrně i o „Boemanech", na nichž ztroskotala franská výprava o šest let před tím, jak je shodně zaznamenáno několikerou zprávou franských análů.[34] I zde máme asi události z krajin mimo

[31] Červinka, *Slované na Moravě*, str. 332.

[32] Viz údaje u E. Dümmlera, *Geschichte des ostfränkischen Reiches*, 2. vyd., I., Lipsko 1887, str. 285.

[33] G. Friedrich, *Codex I*, č. 7, str. 5; podrobnosti má Dümmler, l. c., str. 388. O těžké práci církve při upevňování křesťanství v této době v krajinách východně od Rýna vůbec viz tamtéž, str. 311.

[34] MGH, Scr., I., str. 366 (Ann. Fuld.), str. 444 (Ann. Bert.); II, str. 229 (Ann. Xant.). — Do nepodrobených plně ještě severních Bavor kladl bych událost zaznamenanou k r. 856, kdy Ludvík „per Boemanos transiens nonnullos ex eorum ducibus in deditionem accepit", MGH, Scr. I., str. 370. — Jak vyplývá ze srovnání s jinými místy, kde se tohoto obratu používá, „in deditionem accipere" znamenalo podrobení na základě smluvním (jednáním), nikoli tedy např. po vojenské porážce, po dobytí hradu apod. Srov. také H. Jäger, *Die Abhängigkeitsverhältnisse*, str. 21 a 42. — Buď jen krajina na jihovýchod

vlastní Čechy, odehrávající se mezi Slovany na západ odtud, již již podléhajícími franské moci.

Bylo by jistě nesmyslné, všechny zmínky o „Boemanech" z této doby vztahovati jen na české Slovany vně hradby českých hor. Ale je třeba uvážit možnost, na kterou upozorňuje tato stať, že v naznačených souvislostech ne vždy se jedná výlučně jen o Slovany usídlené v Čechách dnešních. Pravděpodobnost toho, že by při „Boemanech", o nichž čteme ve franských pramenech 9. století, vždy se mohlo jednat jen o obyvatele užších Čech pozdějšího středověku, značně zmenšují i výsledky posledních bádání archeologických, která pro tuto dobu nejbližší Bavorsku obyvatele dnešních Čech znají až dosti daleko ve vnitrozemí, někde v oblasti Netolice — Volyně.[35] Oblasti Čech severozápadně odtud v této době ještě nevykazují osídlení.

Analogicky je třeba postupovati také při výkladu zmínek o Moravanech v této době. Ani Moravané nežili v 9. století jen na vlastní (dnešní) Moravě, nýbrž žili i ve fransko-moravském pomezním pásmu v dnešním Rakousku. Do těchto končin je nutno pak lokalisovat to, co *Cibulka* nazývá „aférou Albgisovou", dopouštěje se — ostatně ne sám — omylu v tom, že snad Albgis by byl utekl „na Moravu", zatím co pramen jasně říká, že Albgis cizí ženu unesl "ad extremos fines regni" a nikoli na Moravu.[36] Slova „ad extremos fines regni" mají stejný smysl jako čteme-li u Reginona (k r. 891): „Arnolfus rex in Baioariorum extremitatibus morabatur insolentiam Sclavorum reprimens".[37] V obou případech jde o pomezní pásma, v nichž — jak jsme výše ukázali — hojně žili Slované, jednak čeští, jednak moravští, kteří v mnoha směrech byli pro ranou franskou feudalitu zdrojem těžkých problémů. Cibulka překládá uvedená slova celkem správně „k nejzazším koncům (Východofranského) království nebo Franské říše", k čemuž dodává, rovněž správně: „Neuprchl tedy za hranice". Avšak naprosto nesprávně se odtud vyvozuje, že ještě dne 3. 10. 852 považovala mohučská církevní synoda mojmírovskou Moravu „za součást říše". Cibulku (a jiné autory) zmýlilo to, že v textu se současně hovoří o „hrubém ještě křesťanství gentis Maraensium". Neuvážili, že tato „gens" mohla žít a žila stejně dobře v pohraničí Franky ovládaném a že tu ani zdaleka nemusí jít o sousední Rostislavův Moravský stát.

Vedlo by nás příliš daleko, kdybychom chtěli rozvádět a vyvracet vše-

od dnešních Čech nebo nanejvýš část dnešních jižních Čech jsou patrně „Boemani", proti nimž jde franská výprava r. 857, MGM, Scr. I., str. 370. — Ještě např. ve Fuldských análech zmínka k r. 900 „per Boemanniam" (MGH, Scr. I., str. 415) je zřetelně buď stará oblast na jih od dnešních Čech nebo nanejvýš ještě dnešní jižní Čechy k tomu.

[35] Viz R. Turek, in: *Vznik a počátky Slovanů* III, 1960, str. 302, mapa č. 1 při str. 304.

[36] J. Cibulka, *Velkomoravský kostel v Modré*, 1958, str. 279—285, zvl. str. 280—281. Text viz u. G. Friedricha, *Codex I*, č. 5, str. 4.

[37] MGH, Scr. I.

chny další omyly, k nimž mnohé autory zavedlo nepochopení toho, že ona „rudis adhuc christianitas gentis Maraenslum" vyskytující se v oblasti charakterizované výrazem „ad extremos fines regni", je v první řadě a přímo jen polopohanství - polokřesťanství Moravanů v bavorské pohraniční marce Franské říše a nikoli v Rostislavově Moravě. Jestliže Albgis skutečně „neuprchl za hranice", jak správně píše Cibulka, pak tomu tak bylo ne proto, že Moravský stát by byl patřil Frankům, nýbrž proto, že Albgis prostě zůstal ještě v říšském území, i když v nejzazších končinách jednoho z jeho nejvzdálenějších pomezních pásem.

Usnesení synody postihovalo Albgise ještě v pohraničí, a proto mohou odpadnout všechny komplikace, jimiž se zabývá Cibulka na str. 280—281 svého spisu. I to, že synoda odsuzuje Albgisa do vyhnanství, plně souhlasí s tímto výkladem. Albgis prostě byl až do výroku synody mezi moravským polokřesťanským obyvatelstvem nejzazšího fransko-moravského pohraničí, v čemž je klíč k pochopení všech domnělých a celkem zbytečně vykonstruovaných záhad. Správná — jedině historicky možná — interpretace tohoto místa vede nás k tomu, abychom odmítli vztahování slov „rudis adhuc christianitas" na Moravu Rostislavovu. O té zde není zmínky. A vše to, co o křesťanství v mojmírovském státě víme jinak, vede nás k největší opatrnosti. Vlastní Morava sotva byla více křesťanská než pomezní marka. Naopak — křesťanství zde patrně začalo teprve zapouštět první kořeny, a to se zřejmými politickými obtížemi.

Jak vidno, má toto řešení významné důsledky jak pro pojetí Moravy jako samostatného státu, tak pro domnělé prastaré křesťanství na Moravě samé, mimo „fines" Franské říše. Možné ovšem je, že Moravané takto roku 852 v nejzazších krajích Východofranské říše připomínaní a zřejmě tehdy příslušející pod správu pasovského biskupství byli v druhé polovině 9. století — neznámo v jakých souvislostech — opravdu vyrváni z moci Franků a vtěleni ve Svatoplukovu Velkou Moravu.

Ani dnešní Čechy, hlavní (vnitřní) část někdejšího širšího Bojohema, ani dnešní Morava nenáležely v 9. století do rámce říše karlovské nebo jednoho z jejích nástupnických států, říše Východofranské. Nicméně bylo tu velmi mnoho předpokladů pro to, aby se tyto země s nejvýchodnějšími državami Franků a potom Němců co nejúže stýkaly, což už v 9. století neslo bohaté výsledky. Jedním z nejdůležitějších spojujících článků bylo, jak se domnívám, *slovanské obyvatelstvo* žijící ve východních pomezních pásmech Franské říše a v 9. století na pomezí českomoravsko-franském zřejmě ještě převládající. Za nedostatku přímých zpráv o vnitřních poměrech v této době u nás může proto snad být pro osvětlení situace alespoň v jižních Čechách a na jižní Moravě do jisté míry použito i poznatků z této sousední oblasti.

Mezi bavorskou Ostmarkou a Moravou byly v 9. století vztahy tím bližší, že zde oba sousedící státy dělily v podstatě vždy jen říční toky. Nepřátelství bylo zde, zvláště v druhé polovici 9. století, vyhraněnější, avšak zároveň byly zde dány přírodou i předpoklady pro mimořádně snadný styk hospodářský i kulturní. Stála tu sice nepochybně na obou stranách četná opevnění a byly zde v pohotovosti stráže, avšak v intervalech mezi stavy otevřeného nepřátelství čile se tu obchodovalo a vyměňovaly i hodnoty nehmotné, což s sebou neslo i potřebu zvláštní úpravy vztahů právních.

Pro poslední čtvrtinu 9. století velmi pěkně ilustruje poměry v této oblasti („in orientalibus partibus . . ., ubi Arbo terminalis comes est"), zvláště listina krále Arnulfa z r. 888, z níž řadu údajů lze, jak se domnívám, aplikovat přímo na sousední Svatoplukovu Moravu.[38] Tak je zde doloženo např. dvojí závislé obyvatelstvo: a) raně feudální závislí lidé, kteří jsou označováni za „svobodné"; b) otroci čili vlastní nesvobodní. Svědčí o tom pasus: „ut nec . . . comes nes ullus iudex publicus . . . homines eius (tj. místního feudála) *tam ingenuos quam servos* ibidem . . . ingerere aut exactare praesumat". Pro vlastní Moravu je tento doklad cenný právě proto, že tu jde o kraje stále ještě se značnou částí slovanského (patrně moravského) obyvatelstva.

Stejně poučná je v této listině zmínka o zřizování opevněného pomezního střediska (hradu — urbs), a to s účelem útočištným pro širší okruh obyvatelstva: „ut homines eius" (totiž ministeriála Heima) „inde cum terminali comite, ubi ipse elegerit, *urbem edificent* et si quando necesse eveniat, ad semetipsos defendendos cum rebus suis illuc confugium faciant . . .".

A konečně je zde ustanovení o jurisdikci, v němž se sousední Moravský stát (Maravorum regnum — stát Moravanů)[39] objevuje jako samostatná a odlišná právní sféra. Pře, jež by žalobce z Moravy vznášel — ve smyslu pozdějšího a dnešního mezinárodního práva *soukromého* — proti příslušníkům pomezního hrabství a jež by nemohl vyřídit (patrně se zde myslí i na exekuci nálezu) jejich pán (pozemková vrchnost), jsou vyhrazeny správci marky (comes terminalis) samému.[40]

[38] *Nachrichten* (autor Kleinmayern není v knize uveden) *vom Zustande der Gegenden und Stadt Juvavia*, Salzburg 1784, Diplomatischer Anhang, č. 58, str. 118—119. Datum zde uvedené (898) opravuje na 888 Böhmer - Mühlbacher, Regesten, viz G. Friedrich, *Codex I*, č. 28, kde je výtah z textu.

[39] Označení „regnum" samo o sobě je mnohovýznamné: neznačí v této době vždy snad jen *království*, nýbrž např. i državu franských hrabat. Často znamená prostě oblast, krajinu, obvod pravomoci. Zde je ho zřejmě užito na označení sousedního státu.

[40] „Et si forsitan de Maravorum regno aliquis causa iusticiae supervenerit, si tale quidlibet est, quod ipse H. vel advocatus eius corrigere (ne)quiverit, iudicio eiusdem comitis potenter finiatur." Věc správně vyložil již F. Dahn, *Die Könige*, IX - 2, 1905, str. 66. J. Hlavsa, *Právnické štúdie*, 1956, str. 544, pozn. 87, neporozuměl náležitě všem souvislostem.

Toto ustanovení nasvědčuje velmi čilému styku mezi obyvatelstvem marky a obyvatelstvem vlastní Moravy. Současně se ovšem nejisté poměry v moravsko-franském pohraničí zračí právě v narážce na *takové věci*, jež by pán žalovaného *nemohl* vyřídit. Místní feudálové patrně neradi vyřizovali i nevelké věci, šlo-li o žalobce ze sousedního Moravského státu, neboť v případě, že moravská strana nebyla s rozsudkem spokojena, hrozily svépomocné akce Moravanů.

Dodejme ještě, že snad právě neporozuměním, zkroucením a zneužitím obsahu této listiny — možná zároveň se zneužitím i zápisu výše analysovaného z r. 852 — mohlo dojíti k nehorázným údajům ve známém stížnostním listě bavorských biskupů z r. 900 o jurisdikci vykonávané prý kdysi franskými pomezními hrabaty na území Moravy.[41]

Pochopení zvláštních poměrů v pomezních markách umožní nám podniknouti první kroky k podání alespoň přibližného obrazu právního postavení oněch skupin českých a moravských Slovanů, jež se během 9. století octly v rámci Franské říše, ale převahou nikoli hned v říšském území samém, nýbrž v některém z pomezních pásem.[42] Především bude zde třeba vždy rozlišovat mezi situací slovanských feudálů, kteří se zde v této době vyskytovali,[43] a situací vlastních mas slovanského obyvatelstva. K postavení feudálů blížili se postupně náčelníci různých drobných i větších skupin slovanského osídlení, kteří se v této době octli se svým lidem v moci buď franského panovníka nebo některého z bavorských feudálů, popř. některé východofranské církevní fundace.

Je nutno uvážit, že v některých z těchto krajin nedostali se místní Slované samostatným vývojem (před začleněním do sféry franské státní moci)

[41] G. Friedrich, *Codex I*, č. 30, str. 30 „Etiam et nostri comites illi terrae confines placita secularia illic continuaverunt et, quae corrigenda sunt, correxerunt, tributa tulerunt et nulli eis restiterunt usque ...". — Cenné příspěvky k vývoji hranice mezi Moravským státem a Východofranskou říší v poslední čtvrtině 9. století v oblasti dnes rakouské obsahují práce L. Havlíka, viz zvláště in: *Slovanské štúdie III*, 1960, str. 29 a d. (tam i další literatura). Pro dobu Svatoplukovu sleduje Havlík hranici od jižních výběžků českomoravské vysočiny na jih k Sandbergu, pak přes dolní tok Chůby (Kamp) na východ, dále severně od Dunaje (5—8 km) k ústí Göllesbachu, přes Dunaj k Neziderskému jezeru, k dolní Rábě a zpět k Dunaji (tamtéž str. 32, 72). Ke zvláštnímu charakteru příslušných oblastí na franské straně jakožto pásma pomezní marky (viz výše) zatím v naší literatuře přihlíženo nebylo.

[42] Na řadu otázek v podstatě právněhistorických narazil R. Fischer ve své podnětné stati citované výše v pozn. 3.

[43] K postavení např. Pribinovu a jiných slovanských feudálů v Panonské marce viz dobře F. Dahn, *Die Könige*, IX - 2, 1905, str. 64—66. — Slovany v různých společenských postaveních v bavorské oblasti, především ovšem v pozdějších Rakousích, zná a doklady o tom uvádí B. Rieger, *Říšské dějiny rakouské*, 1899, 1. seš., str. 37—38. Jsou tu doloženi knížata a jiná šlechta slovanská ještě v 10. a 11. století (pozn. 39). Nemůže být pochybné, že podobné poměry byly i v bavorské oblasti na severu od Dunaje mezi tamními „Boemany".

patrně nad stadium hradových obcí.[44] Jakmile se octli i jen v oblasti vlivu některé z pomezních marek, ztráceli tito Slované podmínky pro další rozvoj k vlastnímu vyššímu raně feudálnímu politickému životu. Jejich dosavadní organizace v čele s *knězi*, pokud si ji vytvořili, zůstala v příznivých pro ně případech zachována. Tam, kde se k ní zatím ani nedospělo, anebo kde ji franská moc nemohla dále strpět (např. proto, že se *knězové* stavěli na odpor), zůstala alespoň nižší organizace, patrně na úrovni hradů, resp. hradových (hradských) obcí. Franská moc začleňovala je do své státní organizace po svém, např. jako „decanie" apod. Doklad toho máme z bavorské oblasti k r. 777 v souvislosti se založením kláštera Kremsmünsteru, na levém břehu Enže. Zde je tehdy dosvědčen slovanský „jopan" (župan), nesmírně cenný to doklad zbytku slovanské společenské organizace v této oblasti v době vznikání feudálních vztahů.[45]

V jižních územích starého Bojohema dospěli na počátku 9. století k vyšší předstátní organizaci (knížectví) patrně zejména Slované mezi Dunajem, dnešní československou hranicí a řekou Chubou (Kamp) v pozdějších Rakousích,[46] a to jistě v souvislosti s vývojem v dnešních jižních Čechách. Jinde bylo na rozhraní 8. a 9. století asi předstátní společenské zřízení nižšího vývojového stupně, které neumožňovalo úspěšný trvalý odpor pronikání Franků, resp. Bavorů.[47]

Jinak už údaje shromážděné *Kętrzyńským*[48] nasvědčují tomu, že kompaktní původně a od polovice 8. století stále více protrhávané slovanské osídlení na východě Franské říše mělo jakýsi svůj specifický systém vztahů k půdě a k feudálnímu pánovi, ať již jím byl slovanský předák nebo germánský šlechtic či církevní fundace. Ještě dlouho potom, co tyto končiny počaly se počítat k Franské říši a kdy v nich začalo převládat neslovanské obyvatelstvo, v hospodářských zápisech zaznamenávají se feudální poddaní se svou příslušností etnickou a zejména jsou vždy slovanští poddaní výslovně uváděni jako „Sclavi" vedle Sasů, Franků atd. Důvodem toho může být, že nešlo ani zde tolik o označení národnosti, řeči apod., nýbrž o zazna-

[44] Srov. V. Vaněček, *Prvních tisíc let* ..., 1949, str. 31 a d.

[45] Z velké, ale nadmíru rozptýlené, literatury k tomu viz S. Abel, Jahrbücher I., 2. vyd. (B. Simson), Leipzig 1888, str. 282—283. Naposledy u nás o Slovanech darovaných klášteru kremsmünsterskému L. Havlík, in: Slovanské štúdie III, 1960, str. 69 a d. — V těchto končinách na západ a na jih od Čech nebyl až dosud prováděn systematický archeologický výzkum, který by zde umožnil zjistit slovanské hrady („hradiště").

[46] Srov. výše v pozn. 5 o „Beehaimech" k r. 791; dále výklad o „Beheimare" tzv. Bav. geografa u Vaněčka, l. c., 1949, str. 44 a d.; konečně i zprávu o knížectví Vistrachově a pak Slavitěchově (v pozdějším pomezí česko-moravsko-rakouském) k r. 857, MGH, Scr. I, str. 370, 384.

[47] Cenné údaje o Slovanech na západ od starého Bojohema a o jejich právním postavení, když se dostali pod německé panství, shromáždil F. Dahn, *Die Könige*, X, 1907, str. 82—87.

[48] Kętrzyński, l. c., (viz výše, pozn. 2), zvl. str. 35—44.

menání *právní situace*. Stačilo použití termínu „Slovan", aby brachylogicky byl vystižen celý tehdy běžně známý specifický systém vztahů k půdě a k pánovi. Výslovně se o těchto Slovanech praví, že se neřídí ani právem franským, ani právem jiného německého kmene.[49]

I když není zcela jisté, že listiny z let 1057, 1136 a 1227, uváděné Kętrzyńským, ještě v době svého sepsání dokazují existenci práva slovanského původu[50] na západ od Čech platného, přece zdá se nepochybným, že 400—600 let před těmito daty v těchže místech vládly *slovanské obyčeje* mezi rolnickými přímými výrobci, ať už v rámci vlastních společenských útvarů předstátního rázu, či (později) v rámci *cizího* raně feudálního státu. Novější západní literatura neváhá přímo poukazovat na to, že např. mezi Bavory zanechali Slované — a sem patří zajisté i čeští Slované mimo rámec českých hor — určité stopy svých starobylých řádů a zvyklostí.[51]

Zabývati se blíže těmito podněty a podati celkový podrobný obraz dějin, života a kultury těchto dávno zmizelých nejzápadnějších Slovanů, zůstalo vyhrazeno až slovanské vědě epochy socialismu. Jde tu o úkol velmi nesnadný, ale tím závažnější, že jeho splnění může v mnoha bodech vnést světlo i do nejstarších dějin Čechů a Slováků a zejména přispět k rekonstrukci vývoje těchto národů v době, kdy se u nich počal v 9. století formovat státní život. Plné osvětlení počátků přemyslovského státu a osudů tzv. Velké Moravy není bez vyřešení naznačeného komplexu otázek možné.

[49] Tamtéž, str. 131 (o smíšeném obyvatelstvu na západ od Čech na rozhraní 9. a 10. stol.) „Sclavi et ceterae nationes, qui nec pacto nec lege Salica utuntur"; srov. dále „... quia unius legis et gentis non sunt". A. Meitzen, Siedelungen und Agrarwesen, II., str. 407.

[50] Kętrzyński, l. c., str. 126—128.

[51] E. Zöllner, Die politische Stellung der Völker im Frankenreich, Wien 1950, str. 205, kde se poukazuje na tzv. slovanskou *hobu*, na termín *kramola* a j. v. V německé právněhistorické literatuře „kramol" či „kramolu" (lat. v Lex Baiuvariorum "carmulus") nověji zaznamenává J. M. Ritter, *Verrat und Untreue*, 1942, str. 18. Jde tu o odboj proti usnesení sněmu, o pozdvižení proti kmenové a pak státní moci. Srov. J. Mal, *Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen*, Ljubljana 1939, str. 122 a d.; Machek, Etymologický slovník, 1. vyd., str. 232. Odpor na sněmu jako běžné jednání je doložen i od Veletů, politicky nejmocnějšího kmenového svazu polabsko-pobaltských Slovanů. Latinská kronika (*Dětmar VI*, 25) tu ovšem žádný slovanský termín domácí neuvádí. O tom Vl. Procházka, *Právněhistorická studie 2* (1956) 257 a *Vznik a počátky Slovanů 3* (1960) 99.

Die fränkischen Grenzmarken und ihre böhmisch-mährische Nachbarschaft im 9. Jahrhundert

Václav Vaněček

(Zusammenfassung)

Das eigentliche Gebiet des fränkischen Reichs war zu der Zeit, als die Slawen in den östlich gelegenen Gebieten ihre ersten Staaten gründeten, von diesen Grundkernen westslawischen Staatslebens im 9. Jhdt. teils durch eine Zone von Grenzgebieten mit besonderem Regime, die sog. Grenzmarken getrennt, teils durch eine weitere Zone, in der die slawische Ansiedelung noch nicht so weit fortgeschritten war, daß ein Staatsleben entstehen konnte.

Diese beiden Zonen, wie alles darauf hinweist, waren in bemerkenswertem Verhältnis teils untereinander, teils — beide zusammen — zu den im Osten, konkret in Böhmen und Mähren ansässigen Slawen.

Die fränkischen Grenzmarken in Mitteleuropa entstanden überwiegend in dem bezogenen, westlich und südlich der Grenzen der heutigen Tschechoslowakei gelegenen slawischen Gebiet, in das sie mit der Zeit immer tiefer einschnitten, bis sie zuletzt — augenscheinlich nicht vor dem ausgehenden 9. und dem angehenden 10. Jhdt. — wenigstens auf einigen Stellen bis an die heutige Staatsgrenze heranreichten.

Es ist so schon durch das bloße Bestehen der Grenzmarken zwischen dem heutigen Gebiet der Tschechoslowakei und dem fränkischen Reich unter den Karolingern die Unmöglichkeit der Vorstellung aufgezeigt, daß das eigentliche Böhmen und Mähren (oder irgendein Teil von ihnen) irgendwie zum fränkischen Reich „gehörten". Es wäre dies eine überaus anachronistische, ungeschichtliche Vorstellung. Die Grenzmarken waren Gebiete mit einer besonderen politischen, militärischen, sowie Verwaltungsordnung und namentlich mit einer besonderen Organisation, die eben dadurch hervorgerufen wurde, daß es sich um Randgebiete handelte, wo die Macht des fränkischen Reichs schon endete. Sie bildeten das äußerste, schon außerordentliche Herrschaftsbereich der fränkischen Staatsmacht. Was dahinter lag, war schon Ausland, d. h. entweder fremdes Staatsgebiet oder aber fremde vorstaatliche (barbarische) Gebilde. Das eigentliche Böhmen (d. h. das Böhmen des späteren Mittelalters) war zumindest während der beiden ersten zwei Dritteln des 9. Jhdt. noch zu sehr von der fränkischen Großmacht entfernt, als daß es irgendwie zu dem Karolingerreich gerechnet werden könnte.

In diesem Zusammenhang entsteht die Frage, ob irgendwelche der aus der Zeit um die Mitte des 9. Jhdt. stammenden Berichte über die „Boemani" nicht weit eher die Westslawen in den westlich und östlich von Böhmen gelegenen Gebieten als die Slawen im eigentlichen Böhmen betreffen. Soweit es sich um die Mähren handelt, ist es heute klar, daß der bekannte Bericht über die „rudis adhuc christianitas gentis Maraensium" vom Jahre 852 sich unmittelbar auf die mährischen Slawen in der Ostmark bezieht, nicht auf das zeitgenössische Mähren Rostislaws. Diese Lösung geht freilich mit bedeutenden Folgen einher, wie für die Auffassung Mährens als eines selbständigen Staates, so für das vermutliche uralte Christentum im Mähren selbst, außerhalb der „fines" des fränkischen Reichs.

Das Erfassen der besonderen Verhältnisse in den Grenzmarken ermöglicht es uns wenigstens die ersten Schritte zur Wiedergabe eines zumindest annähernden und vorläufigen Bildes von der Rechtsstellung jener Gruppe der böhmischen und mährischen Slawen zu unternehmen, welche sich im Verlauf des 9. Jhdt. im fränkischen Reich befanden, aber überwiegend nicht sogleich im eigentlichen Reichsgebiet, sondern in irgendeinem der Grenzgebiete. Vor allem wird hier zu unterscheiden sein zwischen der Lage der slawischen Feudale, welche hier in dieser Zeit vorkamen, und der Lage der eigentli-

chen Massen der slawischen Bevölkerung. Diese Aufgabe zu erfüllen blieb erst der slawischen Wissenschaft der Epoche des Sozialismus vorbehalten. Es handelt sich hier um schwierige, aber um so gewichtigere Probleme, weil ihre Lösung in vielen Punkten auch Licht auf die Frühgeschichte der Tschechen und Slowaken zu werfen imstande ist und insbesondere zur Rekonstruktion der Entwicklung dieser Völker in dem Zeitabschnitt, da bei ihnen die Staatenbildung begann (9. Jhdt.), beitragen kann. Die volle Beleuchtung der Anfänge des Přemyslidenstaates und der Schicksale des sog. Großmährens ist ohne die Lösung des bezogenen Fragenkomplexes wohl unmöglich.

MATERIÁLY

Mírový projekt krále Jiřího z Poděbrad

(Příspěvek k edici textu podle nevydaného rukopisu)

Jiří Kejř

Blížící se pětisté výročí jedné z největších diplomatických akcí pro zachování světového míru a porozumění mezi národy, které byly ve starší době podniknuty, návrhů českého krále Jiříka z Poděbrad na mírovou organisaci evropských států, vyvolává znovu hluboký zájem o události staré sice již půl tisíciletí,[1] ale právě našemu dnešnímu úsilí tak blízké. Není pochyb, že připomínka tohoto velkorysého plánu Jiříkova v kulturních výročích UNESCO v roce 1964 nejen podpoří odhodlání národů uchovat mír ve světě, nýbrž že oživí i nové bádání historické.

Zjištění nového rukopisu Jiříkových návrhů v úředních aktech polské královské kanceláře, Metryka koronna,[2] je proto velmi vítáno, tím spíše, že pomáhá upřesnit dosud známé znění. Prokazuje se sice, že text v novém bádání užívaný[3] podává spolehlivou podobu památky, která nedoznává žádného překvapujících doplnění, nicméně jeho precisace je jistě vítána, tím spíše, že opis v Metryce byl pořízen asi ihned po dojití dokumentu na polský dvůr a tudíž podle znění originálního a nikoli převzatého až z druhé ruky.

Text mírových návrhů Jiříkových je zapsán v 11. svazku Metryka koronna, uloženém ve Varšavě (Archiwum główne akt dawnych), na str. 578 až 587,[4] písmem zřetelným a přehledným s pečlivým rozdělením na odstavce. Je také vzat za základ vydání, kde jej označuji jako rkp. W. Ovšem me-

[1] Nejnověji se plánem Jiříkovým zabývá Rudolf Urbánek, Věk poděbradský IV, Praha 1962, zvl. v hlavě III, a Václav Vaněček, Deux projets tchèques ... relatifs à l'organisation universelle de la paix, Recueils de la Société Jean Bodin, tome XV, La paix, Bruxelles 1961, 199—218; německé rozšířené a doplněné znění této práce v Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Jahrgang 1962, Nr. 3, 1—41; srov. též Právněhistorické studie 5 (1959), 282—287.

[2] Upozornil na něj Roman Heck, *Czeski plan związku władców europejskich z lat 1462—1464 i Polska*, Studia z dziejów polskich i czechoslowackich I, Wrocław 1960, 169[50].

[3] Vydání v příloze článku F. M. Bartoše, *Návrh krále Jiřího na utvoření svazu evropských států*, Jihočeský sborník historický 12 (1939) 65—82. Jím vydaný text převzaly i Prameny k dějinám státu a práva v Československu II, Praha 1959, 59—74. Tamtéž český překlad Jaromíra Kincla, který je nově převzat též ve *Výboru z české literatury doby husitské* II, Praha 1963.

[4] Fotografie odtud dal pořídit a přivezl do Prahy prof. dr. Zdisław Kaczmarczyk, jemuž za to patří srdečné poděkování.

chanicky a nepříliš pozorně opisující písař se dopustil na několika málo místech buď přepsání, které porušuje smysl vět, nebo některá slova vynechal. V takových případech zjevného porušení textu — zdůrazňuji, že nečetných — doplňuji správné znění podle rukopisu knihovny gdaňské 2031, fol. 361 a — 367 b,[5] označeného dále G. Tento rukopis není podle došlých fotografických snímků úplný; chybí v něm začátek a počíná až slovy *delicta in hoc mundo punit* (zde ř. 102) a je v něm porušeno pořadí odstavců. Odstavec 4 na fol. 362b končí slovy *suorum pleno mandato*, načež pokračují fol. 363a—b odstavcem 8—11. Na ně navazuje v podobě samostatného odstavce pokračování odstavce 4 od slov *suffultorum omni opera* a za ním pokračují odstavce 5—7 (až do fol. 364 a), za nimiž pak následuje již odst. 12, od kterého pak text postupuje již bez přerušení, vynechávek a přehození až do konce. Kromě míst, kde je zjevně porušen písařem text W a kde je pro lepší srozumitelnost sáhnuto k textu G, jsou všude jinde odchylky G uváděny jako druhotné v poznámkách. — Český překlad je prací doc. dr. Jaromíra Kincla.

Text zde vydaný nenahrazuje ovšem kritickou edici, která bude možná až po shromáždění všech rukopisně zachovaných znění. Uvádíme jej především proto, aby badatelé, kteří se při příležitosti oslav pětistého výročí budou památkou zabývat, měli k disposici pro srovnání doplňující materiál, při čemž lze vyslovit naději, že v r. 1964, kdy bude jubileum Jiříkovy velké mezinárodní akce slavnostně připomenuto v kulturních výročích UNESCO, bude možno předložit odborné veřejnosti úplnou edici kritickou.

W, pag. 578

Secuntur articuli in eodem facto tractatus pacis toti cristianitati fiende, regi Polonie missi.

Následují v téže věci články traktátu o míru pro celé křesťanstvo, zaslané polskému králi.

Serenissimo ac potentissimo regi Polonie per me Antonium Marini, indignum consiliarium et oratorem cristianissimi regis Francie necnon sereni regis Bohemie.

Nejjasnějšímu a nejmocnějšímu králi Polska skrze mne, Antonia Mariniho, nehodného konsiliáře a vyslance nejkřesťanštějšího krále Francie, jakož i jasného krále českého.

In nomine domini Ihesu Cristi. Nos A B C. Notum facimus universis et singulis ad perpetuam rei memoriam, quod, dum veterum his-

Ve jménu pána Ježiše Krista. My A B C. Známo činíme všem i každému zvláště na věčnou paměť: když pročítáme spisy starých děje-

[5] Za opatření fotografií patří poděkování vedoucímu rukopisného oddělení Knihovny Národního Musea v Praze dr. Josefu Tichému.

toricum scripta recensemus, reperimus cristianitatem florentissimam quondam fuisse et hominibus opibusque beatam, cuius tanta longitudo latitudoque fuit, ut in eius ventre centum decem et septem regna amplissima clauderentur, que eciam ex se tot populos emisit, ut magnam gentilium partem una cum Dominico sepulcro longo tempore occuparit; nec gens fuit tunc orbe toto, que cristianorum regimen lacessare auderet. At nunc quantum lacerata, confracta, cassata atque omni nitore splendoreque pristino enudata sit, omnes agnoscimus. Tanta etenim mutacio in ipsa cristianitate a paucis temporibus citra facta est, ut si quis regum, principum atque procerum antiquorum iam ab inferis resurgeret et cristicolarum partes intraret, nullatenus suam propriam recognosceret. Perfidus nempe Maumetus, cum pene universus orbis cristiane religionis sanctitate polleret, principio gentem Arabum exiguam sedixit; verum ubi primus conatibus eius occurrere neglectum est, continuo predictorum hominum tantum manum sibi acquisierat, ut latissimas Affrice pariter et Assie regiones subiungavit et in dampnatissimam impulerit perfidiam. Spurcissimi denique Teucri, qui a diebus paucissimis primo inclitum Grecorum imperium, deinde quamplures cristianitatis provincias et regna in suam potestatem redigere, animas pene infinitas e cristianorum finibus asporta-

pisců, zjišťujeme, že křesťanství bylo kdysi ve velkém rozkvětu a lidmi i majetkem požehnané, tak do délky a šířky rozlehlé, že v jeho lůně bylo zahrnuto stosedmnáct přebohatých království, že ze sebe vydalo také tolik lidí, že na velmi dlouhý čas si podmanilo velkou část pohanstva spolu s hrobem Páně; a nebylo tenkrát na celém světě národa, který by se odvážil znepokojovati vládu křesťanů. Avšak všichni víme, jak je dnes rozervané, zničené, ubohé a všeho bývalého lesku a nádhery zbavené. Vždyť v samém křesťanství došlo před krátkou dobou k takové změně, že kdyby kdo ze starých králů, knížat či šlechticů vstal teď z mrtvých a navštívil křesťanské země, nepoznal by ani svou zemi vlastní. Proradný totiž Mohamed, když téměř celý svět byl mocný svatostí křesťanského náboženství, svedl s cesty nejprve nepatrný národ Arabů: když se však opomělo čeliti jeho prvním pokusům, získal si postupně takové množství řečených lidí, že podrobil své moci velmi rozsáhlé kraje Afriky, jakož i Asie a podnítil je k nejhanebnější zradě. A potom přenečistí Turci, kteří zcela nedávno podrobili své moci nejprve slavné císařství Řecké a potom přečetné křesťanské země a království, odvlékli téměř nespočetné množství duší z křesťanských končin, všechno odvádějí jako kořist, přemnohé kláštery a velké chrámy boží rozbořili a vydali zkáze; a i nesčetné jiné krutosti spáchali.

runt, omnia in predam ducunt, plurima monasteria magnaque dei templa demoliebantur, et ut ruerent, disposuerut; alia quoque infinita mala commiserunt.

O aurea provincia! O terrarum decus cristianitas, quomodo sic ex te nitor omnis abscessit, quomodo sic abiit // color optimus? Ubi vigor ille tuorum hominum, ubi reven- W, pag. 579 cia, quam tibi omnes gentes impendebant, ubi maiestas regia, ubi gloria? Quid tibi tot victorie profuerunt, si tam cito in triumphum duci debebas? Quid gentilium ducum restitisse potencie iuvat, si nunc vicinorum impetus ferre non potes? Heu fortuna, heu vicessitudo! Quam cito imperia variantur, quam cito mutantur regna, quam cito delabuntur potestates! Que sit autem tante mutacionis ac ruine causa, non est intueri facile, quia oculta sunt iudicia Dei. Non minus hodie quam olim fertiles sunt agri, non minus fecunda peccora, assunt vinearum proventus, reddunt usuram efosse auri et argenti minere, sensati homines sunt, industri, magnanimes, multarum rerum experti, litere tam vigent quam unquam. Quid enim est, quod cristianitatem adeo depressit, ut ex predictis centum decem et septem regnis dumtaxat in ventre cristianitatis sexdecim remanserint? Sunt fortasse nonnulla peccata, que Deus punire vult, quemadmodum in veteri testamento nonunquam factum legimus. Ob quam rem nobis diligenter videtur consi-

Ó zlatá země! Ó křesťanství, ozdobo zemí, jak tak zmizela všechna tvá sláva, jak jsi tak pozbylo nejskvělejšího lesku! Kde je onen zápal tvých lidí! Kde úcta, kterou ti prokazovaly všechny národy, kde královská vznešenost, kde sláva? Co ti byla platná tak četná vítězství, když jsi tak záhy mělo býti vedeno v triumfálním průvodu? Co je platné, že jsi odolalo síle pohanských vůdců, když nyní nejsi schopno odrážeti útoky sousedů? Ó, běda osude! Běda nestálosti! Jak rychle se mění říše, jak rychle se střídají království, jak rychle upadají vlády! Není ovšem snadné nahlédnouti, jaká je příčina takové změny a zkázy, poněvadž skryty jsou záměry boží. Pole jsou stále tak úrodná, jako bývala kdysi, stejně plodná jsou stáda, vinice jsou výnosné, zisky plynou z rýžovišť zlata i stříbrných dolů, lidé jsou rozumní, příčinliví, udatní, mnohých věcí znalí, vzdělanost je v rozkvětu jako dosud nikdy. Co je to tedy, co křesťanství tak ponížilo, že z výše řečených stosedmdesáti království jich zůstalo v lůně křesťanstva jenom šestnáct? Jsou to asi četné hříchy, které chce Bůh ztrestati, tak jak čteme ve Starém zákoně, že se leckdy stalo. Zdá se nám proto, že je třeba pečlivě uvážiti, aby bylo napraveno, je-li co pochybe-

derandum, ut si quid eratum est, emendetur, et per opera pietatis divina maiestas mitigetur, quam propter iniquitatem aliquam constat iratam esse. Sed quia cum animadvertimus, quod cum his pie ac misericorditer Deus agat, quorum // delicta in hoc mundo punit, quodque quod ipse homines pro filiis habet et quos diligit, corrigit et castigat per multasque adversitates ad opera virtutis inducit; ideo spem nostram iactantes in Dominum, cuius res agitur, scimus quod sanctimonie nostre nil religiosius, integritati nil congruencius et laudi nil gloriosius efficere poterimus, quam dare operam, quod vera, pura et firma pax, unio et caritas inter cristianos fiat et fides Cristi adversus inmanissimum Turcum defensetur. Ad hoc enim ad nos derivate sunt regna et principatus, ut solicitudine et diligencia nobis possibilibus pax decoretur, status reipublice sustentetur, bella adversus infideles feliciter peragantur et fines reipublice tueantur et propagentur; ad quas eciam res omnes populi, omnes naciones omnesque reges et principes letis et promtis animis debent et tenentur intendere. Nam si cristianos nos dicimus, solicitudinem habere temur, ut cristiana religio tueatur; et si contra Cristum esse nolumus, pro fide sua certare et secum esse debemus. Spiritus enim sanctus eos dampnat, qui secum in bello non sunt, qui ex adverso non ascendunt, qui se murum pro domo Is-

G, fol. 381a

né, a aby byla zbožnými skutky velebnost boží obměkčena, ježto je zřejmě rozhněvána nějakou nepravostí. Protože však víme, že Bůh spravedlivě a milosrdně jedná s těmi, jichž nepravosti na tomto světě trestá, a že sám pokládá lidstvo za syny, a koho miluje, (toho) napravuje a kárá a mnohými protivenstvími k dílu ctnosti přivádí, proto obracejíce svou naději k Pánu, o jehož věc se jedná, máme za to, že nemůžeme vykonati nic zbožnějšího v naší bezúhonnosti, nic přiměřenějšího naší poctivosti a nic slavnějšího k naší chvále, než přičiniti se, aby mezi křesťany byl nastolen opravdový, spravedlivý a trvalý mír, jednota a láska a aby víra Kristova byla bráněna proti nejsvěřepějšímu Turku. K tomu totiž jsou nám svěřena království a knížectví, aby vší nám možnou starostlivostí a péčí slaven byl mír, postavení státu udržováno, války proti nevěřícím šťastně do konce vedeny a hranice státu chráněny a rozšiřovány, a o tyto věci mají a musí všichni lidé, všechny národy a všichni králové a knížata s myslí radostnou a ochotnou usilovati. Protože říkáme-li si křesťané, musíme se starati o to, aby křesťanské náboženství bylo chráněno; a nechceme-li býti proti Kristu, jsme povinni za jeho víru bojovati a s ním státi. Vždyť Duch svatý zatracuje ty, kteří spolu s ním nebojují, kteří se (nepřiteli) nezprotiví, kteří se nepostaví jako zeď před dům Israele. A nikoho nesmí

rael non ponunt. Nec aliquem patrie dulcedo, nec palacia amplissima, nec diviciarum multitudo a servicio Dei retrahere debent. Illi nanque inserviendum erit, qui pro nobis mortem crucis subire non expavit, qui daturus est pro mercede unicuique fideli celi celorum // patriam, ubi vera patria, ingencia habitacula, divicie incomparabiles et eterna vita consistit. Etenim quamvis hoc tempore lugubris sit fortuna // Grecorum et dolenda nimis Constantinopolitana et aliarum provinciarum clades, nobis tamen, si glorie cupidi sumus, optanda fuit hec occasio, que nobis possit hoc decus reservare, ut defensores conservatoresque cristiani nominis appellaremus. Et ob id rei cupientes, ut talis modi bella, rapine, tumultus, incendia et cedes, que, ut prochdolor referimus, cristianitatem ipsam iam iam quasi undique circumdederunt, quibus agri vastantur, urbes diripiuntur, provincie lacerantur et innumeris regna ac principatus miseriis conteruntur, cessent et penitus extinguantur et ad statum debitum mutue caritatis et fraternitatis unione laudabili deducantur, nos de certa nostra sciencia, matura deliberacione prehabita, invocata ad hoc Spiritus Sancti gracia, prelatorum principum, procerum, nobilium et iuris divini et humani doctorum nostrorum ad hoc accedente consilio et assensu, ad huiusmodi connexionis, pacis, fraternitatis et concordie inconcusse duraturam ob

W, pag. 580

G, fol. 361b

odvésti od služby bohu ani sladkost vlasti ani přenádherné paláce ani přemíra bohatství. Je přece nutno sloužiti tomu, který se pro nás nezalekl podstoupiti smrt na kříži, který dá jako odměnu každému věřícímu nebeskou vlast, kdež je pravá vlast, nesmírné příbytky, bohatství nesrovnatelné a život věčný. A proto tedy, ač žalostný je osud Řeků v této době a ač je třeba hlasitě oplakávati pohromu Konstantinopole a ostatních zemí, nám, dychtíme-li po slávě, bylo si přáti této příležitosti, jež nám umožní uchovati si tu čest, nazývati se ochránci a uchovateli jména křesťanů. A proto toužíce po tom, aby takové války, loupeže, zmatky, požáry a vraždy, jež, jak — ó běda — uvádíme, zachvátily samo křesťanství již skoro ze všech stran, jež pustoší pole, ničí města, drásají země a jež nesčetnými strastmi hubí království a knížectví, přestaly a úplně byly vykořeněny a chvályhodnou jednotou do potřebného stavu vzájemné lásky a vzájemného bratrství byly uvedeny, rozhodli jsme se — na základě naší spolehlivé znalosti, po předchozím zralém uvážení, vzývavše k tomu milost Ducha svatého a po poradě a se souhlasem našich prelátů, knížat, velmožů, šlechticů a doktorů božského i lidského práva — vytvořit takový svaz spojenectví, míru, bratrství a svornosti, jenž by pro úctu k bohu a pro zachování víry neotřesitelně trval a jenž by pro nás, dědice a budoucí naše nástup-

Dei reverenciam fideique conservacionem devenimus unionem in modum, qui sequitur, pro nobis heredibus et successoribus nostris futuris, perpetuis temporibus duraturam:

[1] Primo nempe in virtute fidei catolice et verbo regio et principis dicimus et pollicemur, quod ab hac hora et die in antea puram, veram et sinceram fraternitatem invicem // exhibemus et servabimus, nec propter quascunque dissensiones, querelas vel causas mutuo ad arma veniemus vel quoscunque nomine nostro venire permittemus, sed pocius unus alium contra omnem hominem viventem et nos vel aliquem ex nobis de facto et absque legitimo edicto hostiliter invadere molientem iuxta continenciam et tenorem capitulorum subcsriptorum iuvabimus.

[2] Secundo, quod nullus nostrum auxilium vel consilium dabit nec consenciet contra alterius personam neque in periculum seu necem persone ipsius per nos vel alium seu alios aliquatenus machinabimur aut de facto machinari volentibus consenciemus, sed conservacionem sanitatis vite et honoris elusdem pro posse procurabimus.

[3] Tercio, spondemus modo supradicto, quod si aliquis vel aliqui ex subditis cuiuscunque nostrum aliquas vastaciones, predas, rapinas, incendia aut aliqua quecunque maleficiorum genera in regnis, principatibus seu terris alterius no-

, fol. 382a

ce po věčné časy trval ve formě, jak dále následuje.

[1] Především tedy na čest víry katolické a slovem královským a knížecím prohlašujeme a slibujeme, že si od této hodiny a dne nadále budeme vzájemně prokazovati a zachovávati čisté, pravé a upřímné bratrství, že pro žádné neshody, pro žádné stížnosti anebo pře vzájemně nesáhneme po zbraních aniž komu naším jménem po nich sáhnouti dovolíme, ale že spíše budeme podporovati podle obsahu a smyslu níže psaných ustanovení jeden druhého proti každému žijícímu člověku, který by nás anebo někoho z nás se pokoušel holým skutkem a bez platného nálezu nepřátelsky napadnouti.

[2] Za druhé, že žádný z nás neposkytne pomoc nebo radu ani se nespolčí proti osobě druhého a že nebudeme ani my ani jiný či jiní nějak strojiti nebezpečí či smrt jeho osobě, aniž se spolčovati s těmi, kteří bezprávné úklady strojiti by chtěli, ale že budeme podle možnosti pečovati o zachování jeho zdraví, života a cti.

[3] Za třetí slibujeme způsobem výše uvedeným, že jestliže někdo nebo někteří z poddaných kohokoliv z nás spáchá nebo spáchají nějaká zpustošení, plenění, loupeže, požáry či jiné druhy zločinů v královstvích, knížectvích nebo v ze-

strum commiserit vel commiserint, volumus, quod per hoc pax et unio
W, pag. 581 premissa // non sunt violate nec in-
220 fringantur, sed quod idem malefactores ad satisfaccionem, si amice fieri non poterit, iudicialiter conpellantur ab eo, sub cuius dicione domicilum habuerint vel in
225 cuius territorio delinquentes //
G. fol. 362b comperti fuerint, ita, quod dampna per ipsos facta de bonis eorum resarciantur et ipsi eciam alias pro qualitate delicti condigne puniantur. Qui malefactores, si iudicio pa-
230 rere contempserint, dominus eorum tam domicilii quam loci perpetrati delicti, quilibet eorum altero ad hoc eciam non expectato, ipsos tan-
235 quam maleficos persequi et impugnare tenebitur et debebit. Quod si aliquis nostrum, sub quo delinquens domicilium habuerit vel in cuius territorio delictum com-
240 missum et delinquens detentus fuerit, negligens et remissus in predictis extiterit, tunc, cum eum et delinquentem iure disponente par pena constringat, poterit in-
245 iuriam seu dampnum passus eundem ex nobis coram parlamento seu consistorio subscripti iudicialiter requirere et convenire.

[4] Quarto, volumus, quod si for-
250 te per aliquem seu aliquos extra hanc convencionem, caritatem et fraternitatem nostram existentes, a nobis non lacessitos nec provocatos, cuicunque ex nobis bellum in-
255 ferretur seu inferri contingeret, quod minime verendum estimatur hac amicicia et caritate sub-

mích druhého z nás, stanovíme, že se tím řečený mír a jednota neruší ani nerozbíjí, ale že ti zločinci budou pohnáni k zadostiučinění, neli po dobrém, tedy soudně od toho, v obvodu jehož pravomoci mají bydliště či na jehož území budou odhaleni jako přestupníci: takže se z jejich majetku nahradí jimi způsobené škody a oni sami budou podle povahy zločinu i jinak patřičně potrestáni; ony zločince potom, kteří by se soudu protivili, budou jejich páni jak podle bydliště tak i podle místa spáchaného činu zavázáni a povinni pronásledovati a hubiti, aniž by jeden čekal na druhého. Jestliže někdo z nás, v jehož obvodu má pachatel bydliště nebo na jehož území bude zločin spáchán a pachatel zadržen, zanedbá a opomene výše uvedené (zásady), tehdy, ježto podle práva jej i pachatele má stihnout stejný trest, ten, kdo utrpěl bezpráví nebo škodu, může toho z nás před níže psaným parlamentem nebo konsistoriem soudně stíhati a zažalovati.

[4] Za čtvrté stanovíme, aby v případě, že by snad někdo nebo někteří, mimo tuto dohodu, lásku a bratrství naše stojící, aniž jim bylo námi ublíženo a aniž by byli vyprovokováni, proti komukoli z nás začal válku anebo ji začíti zamýšleli (čehož se netřeba báti, bude-li trvati toto přátelství a láska), vy-

sistente, tunc congregacio nostra subscripta nomine omnium in hoc federe existencium comunibus nostris expensis, eciam a collega nostro oppresso non requisita, oratores suos solennes ad sedanda scandala pacemque componendam illico debet ad locum partibus accomodum transmittere et ibidem in presencia parcium dissidencium vel oratorum suorum pleno mandato // suffultorum omni opera et diligencia dissidentes ad concordiam et pacem, si amice fieri poterit, revocare vel ut arbitros eligant vel coram iudice competenti vel parlamento vel consistorio modo subscripto de iure certent, inducere. Et si causa aut defectu bellum inferentis pax et unio altro predictorum modorum fieri non poterit, nos ceteri omnes tunc unanimi ac concordi sentencia oppresso seu defendente (!) socio nostro ad sui defensionem ex decimis regnorum nostrorum et subditorum nostrorum proventibus, lucro seu emolumento, quos seu que ad usum domus et habitacionis sue pro tribus diebus proporcionabiliter in anno exposuerint, singulis annis, succurrere, quantum et quousque ab eadem congregacione nostra vel maiori parte ipsius iudicatum et decretum fuerit fore condecens et opportunum ad pacem oppressi socii consequendam.

G, fol. 363b

[5] Utque diffidaciones et bella, que per suam consideracionem inter suscipientes alterutros operantur dolores, amplius arceantur et

slalo tehdy naše níže uvedené shromáždění ve jménu všech účastníků této smlouvy a na společné naše náklady, byť i o to napadený druh nežádal, své slavnostní vyslance k urovnání sporů a obnovení míru na místo stranám vhodné a tam, za přítomnosti sporných stran nebo jejich vyslanců, vybavených plnou mocí, se pilně a usilovně snažilo přiměti sporné strany ke svornosti a míru cestou přátelství, je-li to možné, nebo je pohnouti, aby si zvolily rozhodčí či se domáhaly práva před příslušným soudcem nebo parlamentem či konsistoriem, způsobem, jak níže uvedeno. A jestliže by pro toho a nebo z viny toho, kdo válku začal, nemohl být sjednán mír a jednota některým z výše uvedených způsobů, tehdy my všichni ostatní jednomyslným a svorným rozhodnutím pomůžeme napadenému nebo bránícímu se druhu našemu v jeho obraně z desátků našich království a z příjmů, zisku a výnosu našich poddaných, jež průměrně ročně po jednotlivá léta vydávají na třídenní potřeby svého domu a domácnosti, a to ve výši a tak dlouho, jak by rozhodlo a stanovilo toto naše shromáždění anebo jeho většina, že je přiměřené a vhodné k tomu, aby náš napadený druh dosáhl míru.

[5] A aby byly lépe potlačeny rozbroje války, když již pomyšlení na ně působí těm, kdo je podstupují, bolesti a aby se upevnil mír i me-

inter reliquos Cristi fideles, de hoc federe non existentes, eciam pax vigeat, volumus et ordinamus, quod si forsan contingeret alios principes et magnates cristicolas fraternitati nostre non incorporatos inter se dissensionibus aut bello certare, ex tunc congregacio nostra // G, fol. 364a subscripta nostris nominibus per oratores deputandos conmunibus nostris expensis concordiam amice vel in iure, ut prefertur, inter differentes pro posse efficiat; quam si ambe partes vel una eorum eo modo acceptare // et a bellis et a W, pag. 582 guerris desistere noluerint vel no luerit, ex tunc bellum inferens vel a bello desistere nolens, inducatur modis et formis in capitulo supra proximo insertis.

[6] Item volumus, quod illi, qui pacem nostram presentem quovismodo violare temptaverint, in nullius nostrum regno, principatibus, dominiis, territoriis et districtibus. castris, civitatibus, opidis seu fortaliciis receptari, conduci, protegi, tueri vel aliquem favorem quovis quesito colore habere debebunt seu poterunt; quinimo non obstante quocunque salvo conductu arestabuntur, capientur et punientur ut violatores pacis generalis, prout qualitas delicti seu excessus cuiuslibet eorum meruerit.

[7] Volumus preterea et presentibus iniungimus omnibus et singulis officialibus et subditis nostris, ut nullum unquam hominem in eorum proteccionem et tuicionem

zi ostatními Kristu věrnými, kteří neberou účast na této smlouvě, stanovíme a nařizujeme, aby v případě, že by snad vznikly neshody nebo válka mezi druhými, do našeho bratrství nezahrnutými křesťanskými knížaty a magnáty, vyslalo tehdy naše níže psané shromáždění naším jménem a na naše společné náklady vyslance, aby podle možnosti přátelsky anebo cestou práva, jak výše uvedeno, nastolili mezi spornými stranami svornost; kdyby obě strany anebo jedna z nich nechtěly anebo nechtěla tímto způsobem se dohodnouti a od bojů a válek upustiti, tehdy ať ten, kdo válku začal anebo kdo od války upustiti nechce, je přiveden k pořádku způsoby a formami v předchozím článku uvedenými.

[6] Dále stanovíme, že ti, kteří se odváží jakýmkoliv způsobem rušiti nynější náš mír, nesmějí ani nemohou býti přijímáni, najímáni, ochraňováni, podporováni anebo nějakou přízní pod jakoukoliv hledanou záminkou obdařeni v žádném z našich království, knížectví, panství, území a obvodů, hradů, měst, obcí nebo tvrzí; ale bez ohledu na nějaký ochranný list budou zatýkáni, chytáni a trestáni jako rušitelé obecného míru podle povahy zločinu nebo provinění, jak by toho jeden každý zasluhoval.

[7] Kromě toho stanovíme a ukládáme tímto úředníkům a poddaným našim, všem i každému zvláště, aby nikdy — společně anebo jednotlivě — nepřijímali žád-

conmuniter vel divisim recipiant vel illi salvumconductum generalem vel specialem quovismodo concedant vel prestent, nisi per prius particulariter et nominatim excipiant, qui salvusconductus sive proteccio ista non debeant eum, cui dantur, contra presentis nostre pacis edicta tueri et defendere, sed eo non obstante, si de violacione pacis infamatus, suspectus vel accusatus fuerit, poterit supra hoc contra eum, ut prefertur, et etiam iusticia mediante procedi. //

G, fol. 363a

[8] Qui autem violatorem pacis presentis scienter sociaverit aut ei quovis quesito colore consilium, auxilium vel favorem prestiterit vel eum receptaverit aut ipsum defendere seu protegere vel ei salvumconductum contra presentem nostram unionem dare presumpserit, par pena ipsum et reum expectet.

[9] Verum cum pacis cultus a iusticia et iusticia ab illo esse non possit, et per iusticiam pax gignitur et conservetur, nec sine illa nos et subditi nostri in pace subsistere poterimus, ob id rei paci iusticiam annectimus. Sed cum lex, que de iudiciorum ordine scripta est, multas mutaciones subsequentibus temporibus susceperat, ad hoc pervenit, ut paulatim omnino caderet, unde usus hoc precipiens in aliam transtulit figuram, propter que nos omnino confusum iudiciorum ordinem considerantes estimamus opportere iuxta novorum temporum et diversarum provinciarum, reg-

ného člověka do své ochrany a záštity a aby mu na žádný způsob neposkytovali a nedávali všeobecný či zvláštní ochranný list, aniž by předem zvláště a výslovně vyhradili, že ochranný list či ona záruka nebudou toho komu jsou vystavovány, chrániti a brániti před sankcemi našeho nynějšího míru, aby v případě, že bude nařčen, podezřelý anebo obžalovaný z rušení míru, mohlo proti němu bez překážek býti postupováno, jak výše uvedeno, i cestou spravedlnosti.

[8] Kdo se však vědomě spojí s rušitelem nynějšího míru a jemu pod jakoukoliv hledanou záminkou poskytne buď radu, pomoc či přízeň či jej přijme nebo jeho samého ochraňovati či brániti či jemu ochranný list proti naší nynější jednotě dáti se opováží, nechť je sám trestán stejným trestem jako pachatel.

[9] Protože však péče o mír není myslitelná bez spravedlnosti a spravedlnost bez ní, protože ze spravedlnosti se mír rodí a je zachováván, a protože my a poddaní naši nemůžeme bez spravedlnosti v míru setrvávati, proto spojujeme spravedlnost s věcí míru; poněvadž však zákon, jenž byl sepsán o soudním řízení, doznal v následujících dobách mnohých změn a dospělo se až k tomu, že znenáhla pozbyl vůbec významu a že praxe mu výkladem dala úplně jinou podobu, proto považujeme soudní řád za úplně zmatený a domníváme se, že je třeba podle potřeb no-

norum et principatuum nostrorum consuetudines, usus et qualitates de nature gremio nova iura producere et novis abusibus nova remedia reperire, per que virtuosi ditentur premiis et viciosi continuis penarum maleis conterantur. Et ut secundum ordinem singula tracte mus, previdimus primitus ordinare quoddam generale consistorium, quod omnium nostrorum et tocius congregacionis nostre nomine in loco, ubi congregacio ipsa pro tempore fuerit, observetur, a quo veluti a fonte iusticie rivuli undique deriventur. Quod quidem iudicium // ordinabitur in numero et qualitate personarum et statutorum, prout subscripta nostra congregacio vel maior pars eiusdem concluserit et decreverit.

W, pag. 583

vé doby a různých zemí, království a knížectví zavésti do našich obyčejů, zvyklostí a ustanovení nová práva, z lůna přírody čerpaná, a čeliti novým zlořádům novými prostředky, jimiž by ctnostní lidé byli odměňováni a přestupníci kladivy trestů neustále drceni. A abychom jednotlivé věci po pořádku vyřizovali, rozhodli jsme se především zřídit jedno obecné konsistorium, jež by ve jménu nás všech a celého našeho shromáždění zasedalo v místě, kde shromáždění samo by právě sídlilo, a z něho by se jako ze zřídla roztékaly praménky spravedlnosti na všechny strany. A tento soud bude zřízen podle toho, jak naše níže psané shromáždění anebo jeho většina uzavře a rozhodne o počtu osob a jejich kvalifikaci a o jednacích řádech.

[10] Et ut in eodem iudicio finis litibus imponatur, ne immortales sint, volumus, quod iudex ipse et accessores eiusdem conquerentibus, prout qualitates causarum postulaverint, iudicium et iusticiam faciant // simpliciter et de plano sine figura et strepitu iudicii, subterfugiis et frustratoribus dilacionibus omnino cessantibus.

G, fol. 383b

[10] A aby na tomto soudě byly spory ke konci přiváděny a ne do nekonečna protahovány, stanovíme, aby podle povahy rozepří soudce sám i jeho přísedící pro sporné strany řízení vedli a spravedlnost nalézali prostě a jasně bez formalit a soudního hřmotu, vůbec upuštěním od vytáček a zbytečných odkladů.

[11] Placet preterea, quod, si quas querelas et differencias de novo inter nos reges et principes aliosque in federe isto existente suboriri contingat, quod alteri alter coram iudicio nostro in iure respondere et secum experiri debeat et teneatur, servatis in hoc statutis, decretis et ordinacionibus per ora-

[11] Usnášíme se dále, aby v případě, že nově vzniknou nějaké pře a různice mezi námi králi a knížaty a jinými účastníky naší smlouvy, byl jeden druhému povinen a vázán před soudem naším podle práva odpovídati a s ním spor vésti a zachovávati přitom ustanovení, rozhodnutí a nařízení,

tores et procuratores nostros vel maiorem partem eorundem in congregacione ipsa, ut prefertur, faciendis et statuendis.//

G, fol. 364a

[12] Item volumus eciam, quod congregacio nostra debeat habere omnimodam et liberam facultatem quoscunque reges, principes et magnates cristianos, qui de presenti huic unioni incorporati non fuerint, ad presentem nostram pacem, unionem, caritatem et fraternitatem accipiendi et sese nomine nostro, quemadmodum nos ipsi facimus, obligandi et reciproca vicissitudine accipiendi literis opportunis, // ultro citroque datis et acceptis, hoc tamen adiecto, quod mox G, fol. 364b acceptacione tali facta congregacio ipsa nobis omnibus significet, ut acceptos ad nos fraternali affeccione, ut decet, perpetrare valeamus et possimus.

[13] Ceterum cum hec unio, intelligencia et caritas potissime facta sit et constituatur ad gloriam et honorem divine maiestatis, sancte Romane ecclesie ac catolice fidei et ut potissime his Cristi fidelibus celerrime constituatur, qui a Teucrorum principe, cristiani nominis hoste sevissimo, deprimuntur, idcirco nos prefati reges et principes promittimus ac devovimus Domino nostro Ihesu Cristo, eius gloriosissime matri Virgini Marie, sancteque Romane ecclesie cristianam religionem ac universos fideles oppressos defensare ac protegere a spurcissimo Teucrorum principe comunibus inter nos viribus et pre-

jež naši mluvčí a zástupci anebo jejich většina v shromáždění samém, jak výše uvedeno, vydají a ustanoví.

(12) Dále také stanovíme, že naše shromáždění má míti úplnou a neomezenou volnost náležitými listinami, vzájemně danými a převzatými, kterékoli křesťanské krále, knížata a magnáty, jež zatím nejsou začleněni do této jednoty, do nynějšího našeho míru, jednoty, lásky a bratrství přijímati a jménem naším, jako bychom my sami to činili, se zavazovati, jakož i závazky vzájemného přátelství přijímati, s tím potom dodatkem, že hned poté, co takové převzetí bude provedeno, samo shromáždění nám to všem oznámí, abychom s přijatými k nám byli s to a mohli jednati s bratrskou láskou, jak se sluší.

(13) Protože potom tato jednota, porozumění a láska byly uzavřeny a ustavují se hlavně ke slávě a cti božského majestátu, svaté říše římské a víry katolické a také, aby bylo možno co nejrychleji pomoci těm Kristu věrným, kteří jsou utlačováni od knížete Turků, nejzarputilejšího nepřítele jména křesťanů — proto my, výše uvedení králové a knížata slibujeme a zapřisaháme se pánu našemu Ježíši Kristu, jeho přeslavné matce Panně Marii a svaté církvi římské, že budeme brániti a chrániti křesťanské náboženství a všechny utiskované věřící před nejšpinavějším knížetem Turků vzájemně spoje-

sidiis proporcionabiliter taxandis et declarandis, pro quibus confi-
ciendis et exequendis omnes deci-
mas, que ecclesiis, ecclesiasticis-
que et religiosis personis in regnis,
principatibus et dominiis nostris
dantur et solvuntur, una cum dictis
nostris et subditorum nostrorum
proventibus, lucris et emolimentis
pro tribus diebus, ut prefertur, sin-
gulis annis exponendis, quoadus-
que opus fuerit, soluturos et datu-
ros atque ab hostis insecucione non
destituros, si a congregacione nos-
tra expediens iudicabitur, quo-
adusque a cristianorum finibus
fuerit effugatus aut comuni senten-
cia pax conficienda censeatur, que
nulla racione confici debet, nisi fi-
nitimorum securitati cristianorum
ante cautum fore iudicabitur.

nými silami a prostředky, jež bu-
dou poměrně stanoveny a vyhlá-
šeny, k jichž zajištění a získání
odvedeme a dáme, pokud to bude
potřeba, všechny desátky, které
jsou placeny kostelům, jakož i cír-
kevním duchovním osobám v na-
šich královstvích, knížectvích a
panstvích, spolu s řečenými příj-
my, zisky a výnosy našimi a na-
šich poddaných, jež, jak výše uve-
dено, jsou po jednotlivá léta na
tři dny vynakládány, a neustane-
me v pronásledování nepřítele,
bude-li to naším svazem uznáno
za prospěšné, dokud nebude vy-
puzen z území křesťanů nebo spo-
lečným rozhodnutím nebude usne-
seno sjednati mír, jenž, smí bý-
ti sjednán jen za předpokladu, že
bezpečnost sousedních křesťanů
bude považována za zajištěnou.

W, pag. 584
Q, fol. 365a

[14] Preterea cum omnia solerti
studio ac diligencia ante cavenda
sint, ne incautos // demum adversa
fortuna contundat, ideo placet no-
bis, quod communi sentencia tocius
congregacionis nostre vel maioris
partis eiusdem discernatur, quibus
temporibus hostem aggredi expe-
diat, // quibusve terrestribus ac ma-
ritimis copiis bellum gerere opus
sit, quibusve belli ducibus, quibus
machinis bellicisve apparatibus uti
necesse sit, quo in loco omnes exer-
citus terrestres convenire debeant
ulterius contra Turcos profecturi.
Item quomodo victualia haberi pos-
sunt in competenti precio et hospi-
cia in civitatibus, villis et aliis locis
opportunis. Item quomodo provi-

[14] Kromě toho, protože je tře-
ba obratně a pečlivě předem se vše-
ho vystříhati, aby neopatrné ne-
stihlo nakonec neštěstí, proto se
usnášíme, že společným rozhodnu-
tím celého našeho shromáždění
anebo jeho většiny se stanoví, kdy
bude vhodné napadnouti nepřítele
nebo jakými pozemními a námoř-
ními sbory se má vésti válka nebo
pod kterými vojevůdci, jakých stro-
jů nebo válečných prostředků se
má užíti, na kterém místě se mají
shromážditi všechna pozemní voj-
ska, jež potáhnou dále proti Tur-
kům. Dále jakým způsobem by bylo
možno zaopatřiti za odpovídající
ceny potraviny a ubytování ve měs-
tech, vesnicích a jiných vhodných

deatur de comuni moneta, per quam in exercitu venientes in eundo, stando et redeundo non graventur. Item si quid ex hostium manibus aut potestate ulla racione contingeret adimi, comuni sentencia, cui conferendum fuerit, decernatur, prout utilis cristiane religioni et ad maiorem fidelium tutelam in posterum convenire cognitum et iudicatum fuerit, ne hostis denuo negligencia aut impotencia possidencium excitatus deteriora prioribus detrimenta fidelibus inferat.

místech. Dále jakým způsobem by bylo postaráno o společnou minci, aby vojáci za pochodu, pobytu a návratu nebyli v nesnázích. Dále ať je společným rozhodnutím ustanoveno, podle toho jak se uzná a usoudí, že v budoucnu více prospěje křesťanskému náboženství a větší bezpečnosti věřících, komu se co má odevzdati v případě, že by se nějakým způsobem podařilo získati něco z rukou nebo moci nepřátel, tak, aby nepřítel nedbalostí nebo neschopností držitelů znovu povzbuzený, nezpůstobil věřícím nové újmy, horší předchozích.

[15] Volumus preterea, quod conclusis istis mox quilibet nostrum ad pecuniarum exacciones, ut prefertur, in regno principatu et dominio suo procedat iuxta formam et ordinem a congregacione ipsa vel maiori eius parte dandam in finem, ut divinum hoc opus illico exequatur et Cristi fidelibus succurratur. //

[15] Kromě toho stanovíme, aby každý z nás, jakmile to bude usneseno, okamžitě přistoupil k výše uvedenému vybírání peněz ve svém království, knížectví a panství, a to způsobem a formou, jež budou stanoveny samým shromážděním anebo jeho většinou k tomu cíli, aby to zbožné dílo bylo ihned prováděno a věrným v Kristu se pomohlo.

G, fol. 385b

[16] Item, ut supra et infra scripta omnia et singula debite execucioni demandentur, promittimus et pollicemur modo predicto, quod quilibet nostrum oratores suos notabiles et magne auctoritatis viros amplissimo mandato et sigillo suo suffultos dominica Reminiscere de anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo quarto proxime futura in civitate Basiliensi in Theotonia habeat, qui omnes ibidem ad quinquennium inmediate sequens continuum resideant et nostris et ali-

[16] Dále. Aby bylo náležitě splněno výše i níže sepsané, všechno i jednotlivě, zavazujeme se a slibujeme svrchu řečeným způsobem, aby každý z nás měl k nejblíže příští neděli „Reminiscere“ roku patnáctistéhošedesátéhočtvrtého od narození Pána v městě Basileji v Německu své vyslance, muže významné a velmi vážené, vybavené nejúplnější mocí a svou pečetí, kteří by tam všichni nepřetržitě zasedali po dobu bezprostředně následujícího pětiletí a jménem naším a jménem ostatních členů či

orum incorporatorum seu incorporandorum nominibus corpus, universitatem seu collegium verum faciant, constituant et representent. Quoquidem quinquennio congregacionis Basiliensis efflυxo eadem congregacio per aliud inmediatum sequens quinquennium in civitate N in Francia et per tercium quinquennium in civitate N in Italia habeatur et observetur sub eiusdem modis et condicionibus, quibus supra de Basilia cautum et dispositum dinoscitur, ut deinceps semper de quinquennio ad quinquennium circuitum faciendo tandiu et quousque ipsa congregacio vel maior pars eiusdem aliud duxerit ordinandum et disponendum. Unum quoque proprium et speciale consilium ipsa congregacio habeat, cuius presidens, pater et caput N et nos ceteri cristianitatis reges et principes membra simus. Habeat eciam dictum collegium in nos omnes et nostros subditos eosque, qui eandem prorogaverint, iurisdiccionem voluntariam et contenciosam una cum mero et mixto imperio, prout eadem congregacio vel maior pars eiusdem hoc decreverit et statuerit, ordinandum. Habeat denique propria arma, sigillum // et archam conmunem atque archivum publicum, sindicum, fiscalem, officiales et quecunque alia iura ad licitum et iustum collegium quomodolibet pertinencia et spectancia. //

W, pag. 585

G, fol. 366a

[17] Et ut unicuique provincie iura sua illesa conserventur, pla-

těch, kteří mají býti do svazu přijati, vytvořili, ustavili a představovali korporaci, jednotu či řádné kolegium. A po uplynutí onoho pětiletého shromáždění basilejského budiž totéž shromáždění po další bezprostředně následující pětiletí v městě N. ve Francii a po třetí pětiletí v městě N. v Itálii konáno a pořádáno za stejných podmínek a podmínek, jak bylo výše usneseno a ustanoveno o Basileji; aby potom vždy po pěti letech měnilo své sídlo až do doby, než by samo shromáždění nebo jeho většina stanovila a rozhodla jinak. Shromáždění nechť má jednu vlastní a zvláštní radu, jejímž předsedou (nechť je) N. jako otec a hlava a my, ostatní křesťanští králové a knížata, buďmež údy. Ať také má řečené kolegium nad námi všemi a poddanými našimi jakož i těmi, kdo se dobrovolně podvolí, jurisdikci nespornou i spornou spolu s čistou a smíšenou pravomocí, podle toho jak o tom rozhodne a stanoví toto shromáždění anebo jeho většina. Posléze ať má vlastní znak, pečeť a společnou pokladnu a veřejný archiv, syndika, fiskála, úředníky a všechna ostatní práva dovolené a řádné korporaci jakkoliv příslušející a patřící.

[17] A aby byla každé zemi zachována neporušena její práva

ceat nobis, quod tales in congregacione pocioribus officiis in qualibet nacione, in qua congregacio ipsa pro tempore fuerit, prefician-
585 tur, qui de eadem nacione ortum traxerint moresque et habitudines ipsius agnoscant et intelligant.

[18] Porro, ut expense et sumptus necessarie et utiles pro pace
590 servanda, iusticia ministranda, oratoribus et nucciis hicinde transmittendis, designandis et aliis opportunitatibus congregacioni nostre non deficiant, promittimus et
595 spondemus, quod quilibet nostrum decimam partem omnium pecuniarum per eum seu suo nomine de decimis et emolimento seu lucro trium dierum, ut prefertur, suble-
600 vandarum in tempore per congregacionem ipsam vel maiorem partem eius determinando ad archivum publicum collectoribus et consilio dicte congregacionis absque
605 ulteriori mora deleget et transmittat. Quod si non fecerit, poterit et debebit ipsum sindicus seu procurator fiscalis eiusdem congregacionis mox coram parlamento seu iu-
610 dicio ipsius in ius vocare, pecuniam cum dampnis et interesse iudicialiter requirere et eciam nos alios sub debito per nos prestito fidei monere et hortari, ut dictam pecuniam,
615 dampna et interesse manu militari ab eo et subditis suis requiramus et extorqueamus in usus conmunes congregacionis, ut prefertur, convertendas.

620 [19] Rursum dicimus et volumus, quod nos rex Francie una cum

usnášíme se, aby do čela vyšších úřadů shromáždění byli v každém národě, kde samo shromáždění by sídlilo, stavěni ti, kdo z národa toho jsou zrozeni a kdo znají a chápou jeho mravy a zvyky.

[18] Konečně, aby našemu shromáždění nechyběly prostředky na vydání a náklady, jež jsou nutné a užitečné pro zachování míru, vykonávání soudnictví, vysílání vyslanců a poslů na různé strany a na opatření i jiných potřeb, slibujeme a zavazujeme se, že každý z nás bez dalšího prodlení pošle a předá do veřejného archivu výběrčím a radě řečeného shromáždění desátý díl všech peněz, jež mají být vybrány jím anebo jeho jménem z třídenních desátků, výnosů nebo zisků, jak výše uvedeno, a to v době, kterou samo shromáždění anebo jeho většina určí. A jestli tak neučiní, může a musí jej syndik nebo fiskální prokurátor tohoto shromáždění ihned před jeho parlamentem anebo soudem zažalovati a soudně vymáhati peníze spolu s náhradou škody a vzniklou ztrátou, jakož i nás ostatní, zavázané slibem víře námi daným, napomenouti a vybídnouti, abychom řečené peníze, náhradu škody a vzniklou ztrátu od něho a poddaných mocí vojenskou vymáhali a vynucovali, aby, jak výše uvedeno, byly vynaloženy na společné potřeby shromáždění.

[19] Dále prohlašujeme a stanovíme, abychom v tomto shromáž-

ceteris regibus et principibus Gallie unam, nos vero reges et principes Germanie aliam et nos, dux Veneciarum una cum princibus, comunitatibus Italie terciam vocem in ipsa congregacione habeamus et // faciamus. Ac si rex Castelle vel alii nacionis Hispanie reges vel principes in hac nostra unione, amicicia et fraternitate concurrerint, ipsi consimiliter unam vocem in congregacione, corpore et collegio ipso habebunt. Si autem inter oratores regum et principum unius et eiusdem nacionis contraria vota super re aliqua data et conclusa fuerint, placet, ut quod a maiori parte dictum et conclusum sit, perinde firmitate subsistat, ac si ab ipsa nacione unanimi assensu iudicatum et decretum extitisset. Quod si equales persone numero in voto fuerint, prevaleant illi oratores, qui comparacione facta ad alios per representacionem dominorum suorum maiorum meriti et dignitatis fuerint. Et si in meritis et dignitatibus equales sint, opcio erit aliarum nacionum in hoc federe existencium, quam partem acceptarint. //

G, fol. 386b

dění měli a tvořili jeden hlas my, král Francie spolu s ostatními králi a knížaty Galie, druhý potom my, králové a knížata Germánie, a třetí my, dože benátský spolu s knížaty a městskými obcemi Itálie. A kdyby se k této naší jednotě, přátelství a bratrství připojil král Kastílie anebo jiní králové a knížata národa hispanského, budou oni sami docela podobně míti ve shromáždění, korporaci a kolegiu jeden hlas. Kdyby však mezi vyslanci králů a knížat jednoho a téhož národa byly o nějaké záležitosti dány a vzneseny protichůdné názory, je stanoveno, aby dále platilo — jakoby od samotného národa jednomyslným souhlasem rozhodnuto a nařízeno — to, co od většiny bylo uznáno a usneseno. Byla-li by rovnost hlasů, mají míti převahu ti vyslanci, kteří ve srovnání s druhými by vynikali většími zásluhami a důstojností svých pánů, jež zastupují. A byli-li by si rovni v zásluhách a důstojnosti, bude ponecháno volbě ostatních národů, v této dohodě sdružených, ke které ze stran by se přiklonily.

W, pag. 588

[20] Et ut dubietas omnino tollatur, placet, ut si aliquis regum vel principum nostrorum plures oratores ad dictam congregacionem transmiserit, quod hi omnes duntaxat habeant unicam, videlicet ipsius mittentis in nacione sua dicte congregacionis vocem.

[20] A aby byla odstraněna jakákoliv pochybnost, je stanoveno, aby v případě, že některý z našich králů nebo knížat vyšle do řečeného shromáždění více vyslanců, měli tito všichni toliko jediný hlas, totiž hlas samého vysílajícího v jeho národní kurii řečeného shromáždění.

[21] Item, cum scriptura testa-

[21] Dále — ježto Písmo do-

tur ei, qui fidem Cristi iuverit, auxerit, defenderit, diffinitum esse locum in celo, in quo beati evo sempiterno fruantur, proinde sperandum est, quod omnes ceteri cristiani ad rem tam sanctam, tam piam, tam necessariam volentibus animis manus apponent. Nam qui prestare auxilia hoc tempore contra Turcos negaverit, infidelitatis proculdubio et inimicorum crucis Cristi fautorem se declarabit. Et ob id rei placet, quod nos omnes unanimiter per solennes oratores nostros apud summum pontificem omni opera et diligencia nobis possibilibus sub modis et formis per congregacionem predictam dandis efficiamus, ut // sanctitas sua attendat, quod exaccio supradicta decimarum ad tuendam cristianorum pacem, Cristi fidelium defensionem et inimicorum crucis Cristi impugnacionem exposcatur, et tanquam pater et pastor fidelium de benignitatis sue clemencia concedat et demandet per suas publicas et autenticas bullas sub formidabilibus penis executoribus sibi nominandis super inde in plenissima forma datis et deputatis, quod decima prefata (!) iuxta modum et condiciones sibi nostris nominibus offerendas dentur, tradentur et exolvantur, utque bella et dissensiones inter principes ecclesiasticos et in hoc federe non existentes et potissime illa, que bella in Turcos conficienda et pace predicta conservanda quoquomodo impedimento esse possent, e medio tollat

G, fol. 367a

svědčuje, že tomu, kdo pomůže, rozmnoží, ochrání víru Kristovu, je určeno místo v nebi, kde blažení se těší věčnosti, proto třeba doufati, že k věci tak svaté, tak zbožné a tak nutné všichni ostatní křesťané dobrovolně ruce přiloží, protože ten, kdo nyní odmítne poskytnouti pomoc proti Turkům, se prohlásí za zřejmého ochránce bezbožnosti a nepřátel kříže Kristova. A proto se usnášíme, že jednomyslně my všichni, pomocí našich slavnostních vyslanců, vším nám možným úsilím a péčí a způsoby a formami, jež určí řečené shromáždění, u nejvyššího kněze zajistíme, aby jeho svatost obrátila pozornost na to, že výše uvedené vybírání desátků je žádáno na zabezpečení míru křesťanů, k obraně Kristu věrných a k boji proti nepřátelům kříže; a aby jako otec a pastýř věřících z velkomyslnosti své dobroty povolil a pod přísnými tresty svými obecnými a autentickými slavnostními listy vykonavatelům, kteří mu budou jmenováni a k tomu nejúplnější formou ustanovení a vysláni, přikázal, aby řečené desátky byly dávány, odváděny a a vypláceny způsobem a za podmínek, jež mu budou naším jménem nabídnuty; a aby rychle skoncoval všechny války a nesváry mezi církevními knížaty, kteří i nejsou členy této smlouvy, a hlavně ony, které by nějakým způsobem mohly být na překážku dokončení válek proti Turkům a zachování řečené-

vel legatorum aliquem virum utique bone vite, probum et expertum, cum plenaria ad hoc facultate ad unamquamque provinciam transmittat, qui ritum, idioma et habitudines eiusdem intelligat et agnoscat operamque et diligenciam condignas adhibeat, ut partes differentes amice componantur. Quod si facere noluerint, differencias inter eos pendentes in vim commissionis sibi facte in iure diffiniat et decidat. Convocetque Sanctitas sua alios principes et comunitates Italie et eosdem sub divinis censuris et formidabilibus penis moneat et requirat, ut ipsi tanquam Turco pre ceteris nacionibus magis vicini ad instruendam classem maritimam una cum aliis cristicolis assurgant, illis proporcionabilia presidia ad honorem et gloriam Dei fidelium-que defensionem conferant ac contribuant, ut hoc opus defendende fidei speratum finem eo laudabilius accipiat. //

ho míru, anebo aby do každé země vyslal některého z legátů, muže naprosto spořádaného života, poctivého a zkušeného, plnou mocí k tomu opatřeného, muže, který by řád, řeč a zvyky této země znal a jim rozuměl, aby se patřičným úsilím a pílí přičinil a sporné strany se přátelsky vyrovnaly. Jestli by to však učiniti nechtěly, ať z moci jemu svěřeného příkazu mezi nimi trvající nesváry skončí a soudně rozhodne. A ať jeho Svatost svolá ostatní knížata a obce Itálie a je pod božskými sankcemi a přísnými tresty napomene a požádá, aby oni, jako nad ostatní národy bližší sousedé Turkům, přistoupili k vybudování námořního loďstva spolu s ostatními křesťany a jim přispívali a odváděli poměrnou výpomoc ke cti a slávě boží a obraně věřících, aby toto dílo obrany víry dospělo tím chvályhodněji k vytouženému cíli.

G, fol. 367b

[22] Preterea, ut pax et ordinaclo ista inviolabiliter observetur, decrevimus ac pollicemur, ut quocunque ex nobis ad celestem patriam evocato heredum sive successorum suorum nulli in regno, principatu seu dominio suo succedere liceat neque ad // hoc admitti debeat, nisi prius sese supra et infra scripta omnia et singula inviolabili fide servaturum spondeat literis suis patentibus cum sigillo appenso congregacioni nostre tanquam comunibus munimentis ad usum cuiuslibet nostrum datis.

W, pag. 587

[22] Kromě toho, aby mír a toto ujednání byly neporušeně zachovány, rozhodli jsme se a slibujeme, že v případě, že někdo z nás bude povolán do nebeské vlasti, nebude žádnému jeho dědici nebo nástupci dovoleno ujmouti se království, knížectví nebo panství a ani nesmí k tomu býti připuštěn, dokud by dříve nepřislíbil svým otevřeným listem, opatřeným pečetí a jako obecnou zárukou našemu shromáždění komukoliv z nás k dispozici daným, že on sám bude všechno i jednotlivé, výše a níže

sepsané, zachovávati s nezviklatelnou věrností.

[23] A jestli naše řečené shromáždění nebo jeho většina nařídí, rozhodne a uzavře ještě něco jiného, než výše uvedeno, co bude jakýmkoliv způsobem pracovati pro mír a prospívati míru a spravedlnosti, jakož i obraně věrných křesťanů, toho vcelku i jednotlivě budeme dbáti a opravdu toho šetřiti, jakož i konati to, co vyžaduje a k čemu zavazuje pouto opravdového a upřímného bratrství a co je shrnuto v našem přítomném listě po odstavcích a jejich obsahu ve všech jeho bodech, klausulích, článcích a větách i kapitolách. K dosvědčení a utvrzení čehož připojil každý král a kníže naše k přítomnému listu pečeť svého majestátu. Dáno a projednáno atd.

[23] Et si aliqua alia ultra premissa dicta nostra congregacio vel maior pars eiusdem ordinaverit, decreverit et concluserit, que pro conservacione pacis et iusticie fidelium-que cristicolarum defensione facere et conducere quomodolibet videbuntur, illa omnia et singula attendemus et efficaciter observabimus atque id agemus, que vere et sincere fraternitatis vinculum exigit et requirit, et que in presentibus literis nostris per diffiniciones et continencias eorundem in suis punctis, clausulis, articulis, sentenciis quoque et capitulis universis comprehenduntur. In cuius rei testimonium et robur quilibet rex et principum nostrorum sigillum maiestatis sue presentibus duxit appendendum. Datum et actum etc.

98 aliquam] W: aliquem — 103 ipse] W: ipsi — 115 Turcum] G: Thurcum — 116 ad nos] G: ad hoc — 120 reipublice] G: rei publice — 122 reipublice] G: rei publice — 126 promtis] G: prumptis — 129 tueatur] W: teneatur — 131 secum] G: vyn. — 137 palacia] G: pallacia — 143 fideli] G: vyn. — 147 lugubris] W: lucubris — 155 cedes] W: sedes — 164 extinguantur] G: extingantur — 170 spiritus sancti gracia] G: gracia spiritus sancti — 171 procerum, nobilium] G: procerum et nobilium — 174 connexionis, pacis] G: connexionis et pacis — 184 catolice] G: catholice — 196 molientem] G: mollientem — 198 capitulorum] G: cappittulorum — 201 auxilium vel. consilium] G: consilium vel auxilium — 205 machinabimur] G: machinabiturur — 211 aliquis] W: quis — 214 aliqua] G: alia — 219 infringantur] G: infringentur — 233 altero] G: altro — 234 non] G: vyn. — 242 cum] G: vyn. — 243 et] G: ut — 244 par] G: pari — 256 verendum estimatur] G: ferendum existematur — 263 solennes] G: sollempnes — 269 suffultorum] G: suffultarum — 272 — 278 fieri poterit >< predictorum modorum] W: vyn. — 280 sentencia] G: sentecie 282 ex] G: et — 283 nostrorum] G: nostrorum ac non

nostrorum — 285 lucro] G: vyn. — emolumento] G: emolimento — 291 maiori] W: maiore — 293 opportunum] G: opurtunum — 296 consideracionem] G: škrt. consideracionem a nadepsáno confederacionem — 304 inter se dissensionibus] G: interesse dissencionibus — 313 a bellis et a guerris] G: a bello et guerra — 226 quovis quesito colore] G: in quovis quesito colore — 228 poterunt] G: poterint — 229 conductu] G: conducto — 330 ut] G: prout — 334 et] G: vyn. — 340 salvumconductum generalem vel specialem] G: salvum conductum generale vel speciale — 342 prestent] G: prestant — per prius] G: propriis — 344 qui] G: quod — sive] G: et — 346 contra presentis nostre pacis] G: non debent contra nostre presentis pacis — 347 sed] G: vyn. — 349 infamatus >< procedi] G: dodatečně jiným inkoustem, ale touž rukou — 350 supra] G: super — 356 favorem] G: opakuje auxilium — 360 presumpserit] G: presumserit — 369 cum] G: vyn. — 374 precipiens] G: percipiens — aliam] G: illam — 377 opportere] G: oportere — 380 principatuum] G: principatum — 384 reperire] G: recipere — 388 primitus] G: vyn. — 415 alteri alter] G: alter altri — 416 coram iudicio] G: coram dicto iudicio — 441 perpetrare] G: pertractare — 447 ac] G: et — 448 his] G: hiis — 449 constituatur, qui a] succurratur, quia — 453 defensare] G: deffensare — 460 comunibus] G: omnibus — viribus] G: iuribus 465 regnis, principatibus] G: regnis et principatibus — 473 insecucione] G: insequicione — 474 destituros] W: desituros — 475 quoadusque] G: quosque — 480 securitati cristianorum] G: cristianorum securitati — 482 cum] G: cumque — 485 contundat] G: contendat — 487 congregaciones] G: gregacionis — 492 sit] G: vyn. — 413 bellicisve] G: bellicis de — apparatibus] W: vyn. — 494 quo] G: vyn. — 496 ulterius] G: vyn. — Turcos] G: Turchos — 497 Item] G: Item quod — 505 ulla racione contingeret adimi] G: adimi ulla racione contingeret — 507 decernatur] G: discernatur — 512 negligencia]*G: de negligencia — 513 excitatus] G: excitat; potom znovu opakuje graventur excitatus — 517 exacciones] G: exaccionem — 525 et] G: vyn. — 527 demandentur] G: demandantur — 537 quinquiennium] G: quinquenium — 549 quinquennio] G: quinquenio — 547 quinquennium] G: quinquenium — 552 Basilia] G: Basilea — 553 dinoscitur] G: digniscitur — 555 tandiu] G: tam — 559 quoque] G: vyn. — 561 cuius presidens, pater] G: unus presidens et pater — 570 hoc] G: nadepsáno nad řádkou — 574] fiscalem] W: fiscallem — 576 iustum] W: iuxta 578 — et spectancia] G: expectamus — 579 Et] G: Quot — 580 illesa] G: illessa 581 placeat] G: placet — 586 traxerint] G: traxerunt — 591 hicinde] G: hinc inde — 594 deficiant] G: deficient — 597 seu] G: připsáno na okraji — suo] G: sui — 597 emolimento] G: emolumento — 599 dierum

] G: vyn. — 602 ad] G: et — 603 et] G: vyn. — 605 deleget] G: eligat — 611 dampnis] G: damno — 623 unam, nos] G: škrt. a po straně připsáno: unanimam — 628 alii] G: alie — 632 ipsi consimiliter] G: ipsius similiter — 642 extitisset] G: existat — 645 ad] G: et — 652 acceptarint] G: acceptarent — 654 aliquis] G: aliqui — vel] G: vyn. — 657 hi] G: hii — 658 unicam] G: vyn. — 662 auxerit, deffenderit] G: auxerit et deffenderit — 665 fruantur] G: fruuntur — 669 Nam] G: vyn. — 675 solennes] G: sollempnes — 676 apud summum] G: aput sumum — 681 supradicta decimarum] G: supra decimas — 683 Cristi] G: vyn. — 692 decima] G: eciam — 695 dentur] G: dantur — 695 exolvantur] G: expolientur — 698 non] G: připsáno nad řádkou — 700 possent, e] G: posset, de — 704 expertum, cum] G: expertum et cum — 715 Convocetque] G: Convocet denique — 719 Turco] G: Turcho — 734 principatu] G: principato — 738 inviolabili] G: inviolabiliter — 739 spondeat] G: spopondeat — 742 cuiuslibet] G: cuilibet — 753 vere] G: škrt. fere a opraveno — 754 fraternitatis] G: škrt. caritatis a opraveno — 756 literis] G: litteris — diffiniciones] G: distincciones — 757 eorundem] G: eorum — 764 appendendum] G: apponendum

Brněnské právo viničné

Jaroslav Pošvář

Brněnské viničné hory byly spravovány — podobně jako jiné moravské vinice — podle zvláštních řádů, jež byly označovány jako viničné či *horenské právo* na rozdíl od *horního práva*, týkajícího se těžby kovů.[1] Čeština tu vytvořila pohotově dva rozdílné názvy, zatímco v latině obojí slulo „ius montium" a v němčině „Bergrecht". Toto horenské právo mělo několikerý význam. Znamenalo předně *horenský řád*, kterým se spravovaly vinice, dále to byl *horenský soud*, jenž vyřizoval sporné záležitosti viničných hor, a konečně i *shromáždění všech vinohradníků*, kteří měli vinice v této oblasti a podléhali příslušnému viničnému řádu. Toto shromáždění se scházelo zpravidla dvakrát do roka. Kromě toho „perkrecht" znamenal *právo panovníka k horám*, tj. obsah zvláštního viničného regálu.

Horenské právo brněnských viničných hor mělo původně povahu obyčejového práva. V brněnské městské knize máme pak tuto povahu viničného práva výslovně vyjádřenu. K r. 1345 se tam totiž používá obratu: „... secundum consuetudinem iuris nomine vinearum ..."[2] Z toho můžeme soudit, že brněnské vinice byly tehdy spravovány podle místních obyčejů.

Město Brno samo ovšem vlastní horenské právo (řád) nikdy nemělo. Uvádí to úředně zpráva brněnského magistrátu z 9. září 1784, v guberniálním fasciklu W 210,[3] který jinak obsahuje zprávy o více než 90 horenských právech z doby před vydáním josefinského patentu z r. 1784 o vinohradech. Je to ostatně pochopitelné, protože uvnitř městských hradeb vinice v Brně nebyly. I špilberské vinohrady byly mimo městské hradby. Brněnským viničným právem tu tedy rozumíme horenské řády, platné na území města Brna.

Brněnští měšťané měli ovšem hodně vinic v blízkém i vzdálenějším okolí

[1] Blíže J. P o š v á ř, *Moravské právo hor viničných*, Časopis Matice mor. 70/1951, 150 a n. V. V a n ě č e k, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1961, 110—111.

[2] Archiv města Brna (dále AMB), rkp. 39, fol. 280.

[3] Státní archiv Brno (dále SAB), B 17, W 210. K tomu viz též listinu (AMB sbírka listin) z r. 1662, kde purkmistr a rada města Brna výslovně tvrdí, že město nikdy nemělo vlastní viničné právo.

města. Poněvadž v řízení podle horenského práva platila zásada místní příslušnosti podle polohy vinice, patřily všecky spory před horenské právo místně příslušné. Někde však, např. v Židenicích, měli Brňané již ve 14. století různé funkce v místním horenském právu.[4] Jinak bývali souzeni venkovskými horenskými soudy, což jim leckdy nebylo vhod. Proto si vymohli od krále Matyáše privilegium z 8. září 1479,[5] týkající se Židlochovic, aby místní horenské právo mohlo rozhodovat jen ve sporech o hodnotě sporné věci do 10 kop. Byla-li její hodnota nad 10 kop, židlochovické právo mělo povinnost ohlásit to pod pokutou 5 hřiven městské radě v Brně, jež pak měla do Židlochovic vyslat své zástupce v počtu 2—4. Tito brněnští konšelé měli míti čestné místo po pravici židlochovického perkmistra a rozhodovat společně s židlochovickými horními konšely. Tak se Brněnským dostalo vlivu při rozhodování viničných sporů v Židlochovicích, kde měli značný počet vinic.

Podle Matyášova privilegia měly býti neplatné všecky výroky vynesené v Židlochovicích v nepřítomnosti brněnských zástupců. Brněnští se své výsady drželi a stěžovali si králi, byla-li porušena. Je to patrno z listu krále Vladislava z 21. února 1497,[6] kdy Vladislav ke stížnosti „kněžstva a některých panen klášterních města Brna" rozhodl mimo jiné o sporu bratří a konventu sv. Michala se Šimonem Thebingarem ohledně vinice v Židlochovicích, kde židlochovické právo rozhodlo bez účasti brněnských zástupců. Stalo se to tak, že Brněnští se sice na pozvání dostavili do Židlochovic, ale po vyzvání ke složení přísahy a zasednutí v soudu odešli. Horenský soud pak vynesl výrok bez nich. V daném případě král sice „při tom nálezu převora a konvent od sv. Michala zůstaviti ráčil jest, ale však ten nález na potomní časy výsadě krále Matyáše Brňanom k žádné škodě býti nemá". Vyslovil dále povinnost Brněnských na vyzvání židlochovického práva se dostavit k jednání, složit přísahu a zasednout v soud.

Brněnským se však stalo zřejmě obtížným vysílat do Židlochovic své zástupce do horenského práva a obrátili se ke králi znovu o úpravu této věci. K jejich žádosti král Vladislav listem z 12. července 1503[7] Matyášovo privilegium zrušil, takže napříště nemuseli zasedat v židlochovickém horenském soudu. Cítil-li se však brněnský měšťan jeho výrokem zkrácen, mohl se odvolat ke královskému hejtmanovi na Špilberku, který po přibrání několika zástupců městské rady brněnské měl o věci rozhodnout, „aby se žádnému v ničem v jeho spravedlnosti žádná krátkost ani újma v ničem nestala". Možnost odvolání ke královskému hejtmanovi nebyla ovšem ničím novým, protože již v Matyášově privilegiu z r. 1479 se vý-

[4] AMB, rkp. 39, fol. 316, 334.
[5] AMB, sb. listin č. 665, orig.
[6] AMB, sb. listin, regestář.
[7] AMB, sb. listin, regestář.

slovně praví: „A jestliže by kterážkoli strana na rozsudku jich společném, totiž nahoře jmenovaných konšelův brněnských, perkmistra a konšelův horních dosti míti nechtěla, tehdy bude moci, z toho jich rozsudku se strhnouc, odvolati se na súd pána zemského, totiž náš aneb potomků našich markrabí moravských aneb jeho (sic) hejtmana, kterýž by v ty chvíle byl na Špilnberce a on hejtman špilnberský, přijma k sobě některé z města Brna ze starších, ty pře společně slyšeti a z jednostajné vůle a společnú radú ty věci rozeznati a rozsúditi mají podle spravedlnosti." Jestliže se znovu zdůrazňuje odvolací cesta ke královskému hejtmanovi v Brně, děje se tak asi spíše pro potvrzení správnosti tohoto postupu v odvolacím řízení, kde se totiž jinak stále ještě uplatňovala zvyklost odvolávat se do rakouského Falkenštejna.[8]

Brno, — přesněji řečeno královský hejtman na Špilberku — bylo tedy odvolací instancí ve viničných sporech, pokud se ovšem týkaly brněnských měšťanů, majících vinice mimo město. Jinak, jak již bylo řečeno, horenský soud I. stolice v Brně nebyl. Protože však byly vinice v bezprostřední blízkosti města, tj. na území dnešního Brna, byla horenská práva v těchto předměstích či přilehlých obcích.

1. Tak *Staré Brno,* nejstarší část nynějšího města Brna, kde byla stará královská kaple sv. Prokopa, připomínaná již v brněnském městském privilegiu z r. 1243, kde na den sv. Prokopa se konal trh a kam z Brna vedla cesta Brněnskou branou, mělo vlastní viničné právo. Je to zřejmo z listiny z r. 1590[9] o poplatcích jundrovských vinohradů, v níž se připomíná perkmistr (horný) a horenské právo na Starém Brně k r. 1498. O pozdější versi starobrněnského viničného práva z r. 1629 se dovídáme ze zprávy starobrněnského magistrátu z 16. září 1782 brněnskému guberniu.[10] Jeho opis nebyl ke zprávě připojen, takže o něm nevíme nic bližšího, leč že se scházelo dvakrát ročně, a to k sv. Jiří a k sv. Vavřinci, jak to bylo obvyklé i jinde. Nedávno se mi však podařilo nalézt jeho text v Archivu města Brna,[11] kam se dostal v poslední době s nějakými písemnostmi. Jde o německé znění ze 17. století, protože na konci jsou zprávy o příjmech horenského práva s nejstarším datem 10. srpna 1695. Rozdíl je však v tom, že podle tohoto textu se horenské právo mělo scházet jen jednou ročně, a to o sv. Vavřinci. Jiný text starobrněnského horenského práva je dochován v tzv. Nové sbírce[12] a je označen jako z r. 1598. Shromáždění vinařů je k sv. Jiří a

[8] P o š v á ř, 154 a n. Brněnská pamětní kniha (AMB, rkp. 39, fol. 201) se k r. 1369 zmiňuje o odvolání do Falkenštejna z rozhodnutí o vinici v Přítukách, kde Brněnští také měli vinohrady.

[9] SAB, Nová sbírka č. 189.

[10] SAB, W 210.

[11] AMB, přip. obce XXXVIII, Staré Brno, rkp. 115.

[12] SAB, G2, č. 683/6.

k sv. Vavřinci. Snad je to právě ten text, který zná zpráva starobrněnského magistrátu nejspíše z pozdějšího opisu. Další rozdíl je pak v tom, že prvé znění mluví obecně o „našem pánu na Starém Brně" (vnser Herr in der Alten-Brün), který je pravým držitelem a pánem viničných hor, kdežto druhé znění jako pána hor jmenuje převořiši cisterckého kláštera Cella s. Mariae na Starém Brně. Je možné, že na Starém Brně bylo dvojí horenské právo. První text, mluvící o gruntovním pánu, se snad týkal světských vinic, které se rozkládaly na Červeném vrchu,[13] druhý pak vinic na pozemcích jmenovaného kláštera.

Oba texty jsou celkem shodného obsahu, avšak klášterní je obsáhlejší. Zatímco prvý je rozdělen na 25 kapitol, druhý jich má 47. Pojednám o nich společně, při čemž budou vyznačeny rozdíly. Určitý společný základ však dokazuje mimo jiné používání trestní sazby také v tolarech, jinde neobvyklé.

Obsah těchto starobrněnských horenských práv lze sestavit do několika oddílů.[14] K předpisům *procesním* patří uvedené již ustanovení o tom, kdo je pánem viničných hor (I, 1; II, 1), kterému patří též pravomoc ve věcech těchto vinohradů. Jeho zástupcem je perkmistr a horní konšelé, na něž je tato pravomoc přenesena (I, 2; II, 2). Perkmistr se má starat, aby pán hor nebyl nijak v právech zkrácen. Má proto dohlížet na správné vedení horenských knih, kde jsou zapsáni vlastníci vinohradů. K jeho povinnostem patří dále prohlídka vinic v době po sv. Jiří, zda jsou dobře obdělány. Kde by zjistil závadu, má zarazit kříž. Vinař, na jehož vinici byly takto shledány nedostatky, má zaplatit perkmistrovi pokutu 5 grošů (I, 5; II, 6).

Horenské právo se scházelo pravidelně jednou ročně o sv. Vavřinci (I, 3), podle druhého textu dvakrát, a to o sv. Jiří a sv. Vavřinci (II, 4) k plenárnímu zasedání. Zde se kromě ustanovení funkcionářů předčítaly též tyto „artikule" horenského práva, aby si je vinaři zapamatovali. Účast všech, kdo měli vinice v oblasti tohoto práva (tzv. perknosové), byla povinná pod trestem 10 grošů. Na shromáždění měli vinaři přihlásit své vinohrady, aby byly tak udržovány v evidenci. Za přihlášku se platil evidenční poplatek (Zetlpfenig, II, 5). Zároveň bylo tu třeba ohlásit i případné dědické nároky. Předpokladem k dědickému nabytí vinice bylo, aby ji zůstavitel vlastnil před svou smrtí aspoň rok a den (I, 21; II, 29, 30).

Před horenským právem bylo třeba provést také kupy a prodeje vinohradů, jež byly zapisovány do horenské knihy. Po zápisu bylo nutno provést odevzdání a převzetí vinice do 14 dnů, jinak hrozila pokuta 10 grošů ve prospěch gruntovního pána a 12 denárů pro perkmistra (I, 2; II, 2).

[13] AMB, rkp. 1983, horenská kniha. O poloze a názvech brněnských vinic viz mou studii *„Z historie brněnských vinic"*, Vinařství 1962, č. 3—5, 8—10.

[14] O běžném obsahu viničných řádů viz Pošvář, 153 a n.

Zde byly také rozhodovány spory o vinohrady, při čemž bylo povinností horenského práva vyslechnout obě sporné strany. Kdo při prohrál, zaplatil gruntovnímu pánovi 10 grošů pokuty (I, 17; II, 20). Gruntovní pán byl také odvolací instancí ve viničných sporech a rozhodoval s konečnou platností (I, 18; II, 23, 24). To bylo v souladu s feudálním pojetím soudní pravomocí, která náležela gruntovní vrchnosti. Rovněž zastavení vinohradu pro dluhy podléhalo schválení gruntovního pána, při čemž bylo stanoveno, kdo je oprávněn po dobu zástavy brát užitek (I, 19; II, 21). Obstavení vína pro dluhy vyžadovalo rovněž souhlasu gruntovní vrchnosti (I, 20; II, 26). Všecka tato opatření evidenční a sporné povahy měla v podstatě jeden cíl: zajištění desátku pro gruntovního pána. Teprve na druhém místě byly zájmy vinařů.

Pracovní předpisy jsou v obou versích obsaženy jen poskrovnu. Nelze je vůbec v tom směru srovnávat např. s právem ivančických, znojemským aj.[15] Je zde pouze zákaz měnit výši mzdy, jež byla schválena pro všecky vinohrady horenským právem. Nedodržení tohoto předpisu je stíháno pokutou 10 grošů pro perkmistra (I, 4; II, 7). K udržení klidu a pořádku při práci je trestní sankce na hádku dělníků ve vinohradech. Došlo-li jen k slovní půtce přes mez, propadly obě strany pokutě 10 grošů. Když však překročily mez a došlo k půtce a násilí, propadly hrdlo. Zabil-li jeden druhého v sebeobraně nebo ho smrtelně zranil, propadá gruntovnímu pánovi, avšak za usmrcení „má odpovídati Bohu a jeho (tj. zabitého) příbuzným" (I, 9; II, 12). Jak je zřejmo, otázky pracovního poměru tu nebyly vůbec upraveny, nýbrž byl tu pojištěn zájem vinařů, aby nebyly zvyšovány mzdy nad stanovenou výši a aby práce na vinicích probíhala v klidu. Tím se však dostáváme k dalšímu oddílu, totiž ustanovením *pořádkovým* a *trestním*, k nimž vlastně patří již zákaz hádek a sporů mezi dělníky.

K udržení pořádku mezi jednotlivými vinohrady a k odstranění sporů platilo ustanovení o mezích mezi vinohrady. Platila zásada, že vnitřní mez patří k přilehlému vinohradu. Bylo zakázáno kopat blízko meze, neboť mezi „pňovím" a mezí měl být volný prostor nejméně na šířku motyky. Na porušení zákazu platila pokuta 5 tolarů „bez milosti" (I, 10; II, 13).

Podtahování pňů pod zemí ze sousedního vinohradu bylo trestáno na hrdle. Skutek musel být zjištěn na místě jedním z horních konšelů nebo dvěma obecnými muži. Uprchl-li viník, propadl jeho majetek, pozbyl cti a neměl mít nikde ochrany (I, 11; II, 14).

Bylo zakázáno přetahování dělníků ze sousedního vinohradu v době vi-

[15] O předpisech o práci v moravských viničných řádech viz P o š v á ř, *Ustanovení o víně a vinicích ve statutech dalmatských měst*, Slovanské historické studie III/1960, 111 a n. T ý ž, *Moravské právo*, 153 a n.

nobraní. Stál-li však vinař ve svém vinohradě a volal jen: „sběrač", nebyl trestný (I, 22; II, 31).

Vytahování, odřezávání nebo prodávání révy bylo trestáno „předepsaným" trestem (I, 12; II, 15). Poněvadž zpravidla jinde byl tento skutek trestán na hrdle, bylo tomu patrně tak i zde.

Mezi trestní předpisy je tu zařazena obvyklá partie o krádeži viničných kolů. Je dovoleno sbírání uhnilých kolů, kdo však by zlomil nebo vytáhl a odnesl dobrý kůl, trestá se na hrdle (I, 5; II, 8). Výjimka platí pro unaveného pocestného, který si smí k podpírání vzít jeden kůl. Vezme-li dva, propadá pokutě dvou tolarů nebo ztrátě ruky, při třech mu hrozí již trest smrti (I, 7; II, 9).

Krádež hroznů měla také za následek ztrátu hrdla. Stačilo však, že byl někdo přistižen v noci ve vinohradech, aniž co vzal: platil pokutu 5 grošů. Trestem smrti měl býti potrestán i ten, kdo byl přistižen ve vinohradech na cestě nebo na mezi, třeba nic nevzal, ale měl úmysl krást (I, 14; II, 17). Při výkonu trestu smrti se měli všichni vinohradníci účastnit společně na vzešlých nákladech (I, 13; II, 16).

Vinice i tzv. místečko před ní v šíři vozu s koněm požívaly práva asylu. Ve vinohradu platil „frejung" jako ve městě nebo v tvrzi. Kdo se tam uchýlil ve spravedlivé věci a byl napaden slovy, byl chráněn až do příchodu perkmistra nebo horního konšela. Ten, kdo urazil, propadl pokutě 5 tolarů nebo ztrátě ruky. Kdo tam však hledal útočiště v nespravedlivé věci, neměl žádnou ochranu (I, 8; II, 11).

Druhá verse starobrněnského práva byla mnohem obšírnější a obsahovala ještě další předpisy tohoto druhu. Pod trestem byl zakázán vstup do vinice zvířatům (II, 33), platil tam zákaz honby a myslivosti (II, 33), zákaz dělání nových cest (II, 34), zákaz chovat jakákoli zvířata i v pustých vinohradech (II, 40) aj.

Na pořádek ve vinohradech dozírali hlídači, kteří museli vykonat předepsanou přísahu, jejíž text býval připojen k horenskému řádu. Hlídač měl vykonávat svůj úkol poctivě. Ani on, ani jeho žena nebo děti nesměli vynášet hrozny z vinic. Nesměl dělat mošt, ani prodávat hrozny nebo ovoce se stromů pod ztrátou hrdla. Kdo ho násilně napadl, měl být potrestán hrdelním trestem (I, 15; II, 18). Hlídač byl povinen každý pátek odvést gruntovnímu pánovi košík hroznů (I, 16; II, 19).

Desátek měl být placen gruntovnímu pánovi v pořádku, a to vždy před počátkem vinobraní k rukám perkmistra. Kdo nesplnil tuto povinnost, byl postižen pokutou 12 bílých grošů a uzavřením vinohradu, dokud desátek neodvedl (I, 25; II, 25).

Z podaného výkladu o obsahu starobrněnského horenského práva je zřejmo, že oba texty mají společnou předlohu, třeba druhý je obsáhlejší.

Je zcela možno, že jeden text je starší. Jinak obsah obou versí je běžný jiným moravským horenským řádům skupiny židlochovické.[16] Naproti tomu označení špatně vzdělané vinice křížem při jarní prohlídce vinohradů se objevuje v horenském právu mikulovském a právech rakouských.

2. Vinice v *„Zrcadlech"* na jihozápadních svazích Černých polí k Hutterovu rybníku, které byly na půdě svatotomášského kláštera, se řídily jiným horenským právem, jehož německý text z r. 1581 je zapsán v horenské knize č. 2250.[17] Obsahuje 39 článků a je co do obsahu širší než právo starobrněnské. Existovalo asi i latinské znění,[18] ale nepodařilo se mi je nalézt.

Podle čl. 1 je jako pravý gruntovní pán této viničné hory jmenován moravský markrabí, kterému patří tato nejvyšší rozhodovací moc ve vinič-ných sporech. Jinak v těchto věcech rozhodují perkmistr a horní konšelé (čl. 2).

Horenské právo se scházelo dvakrát za rok, a to v neděli po sv. Jiří a po sv. Vavřinci. Odvolání z jeho rozhodnutí šlo k „moravskému markrabí", který s radou brněnských měšťanů měl soudit s konečnou platností. Ve skutečnosti rozhodoval královský hejtman na Špilberku za přibrání členů městské rady v Brně.

Jinak svatotomášské horenské právo obsahovalo v podstatě táž ustanovení jako první verse práva starobrněnského, mělo však obšírnější předpisy o vybírání desátku, o prodeji vína a některých pořádkových přestupcích. Na rozdíl od starobrněnského práva uvádělo pokuty v librách (patrně vídeňské měny) a nikoli v groších, denárech a tolarech. Kruté tresty jsou tu tytéž.

Jiná verse svatotomášského viničného práva se dochovala v guberniálním fasciklu W 210. Je to nepochybně znění novější jen o 16 článcích, kde místo desátku a perkrechtu čteme o placení císařsko-královské kontribuce a pozemkové činže vrchnosti. Trest smrti již neobsahuje, pokuty jsou vyjádřeny v krejcarech. Jako novinka se tu vyskytuje zákaz osetí vinice obilím bez souhlasu vrchnosti. S polohou vinic souvisí nepochybně předpis čl. 12, kde se nařizuje udržovat mezníky, aby byly viditelné, a to až k panskému rybníku, jakož i udržovat jeho hráz. Vinice tyto zřejmě dosahovaly až k samému rybníku.

Jinak jsou tu většinou běžné předpisy organisační (čl. 1: dvojí výroční shromáždění o sv. Jiří a sv. Vavřinci, čl. 2: o perkmistrovi a horním konšelu, čl. 4: o prodejích vinic a zápisech do horenské knihy, čl. 5: o zasta-

[16] P o š v á ř, *Ustanovení o víně*, 108.

[17] AMB, rkp. 2250.

[18] O tomto textu označeném jako „Regulae vinearum" se zmiňuje F. N o s e k (Selský archiv, r. IV/1905, 69). Měl 39 článků a byl rovněž z r. 1581.

vení vinic apod.). Jako trest nedbalému vinohradníkovi se tu uvádí uzavření vinice perkmistrem, dokud způsobená škoda nebude napravena nebo předepsaná povinnost splněna (čl. 13).

3. Pro vinice v *Černých polích* na panství kartouzského kláštera v Králově Poli platilo zvláštní viničné právo, jehož text o 18 článcích je zapsán v horenské knize č. 2063 s doložením, že byl r. 1622 schválen císařem.[19] Pravým gruntovním pánem těchto vinic je podle znění horenského práva prelát, který má všeobecnou pravomoc nad vinohrady. Jinak obsah tohoto horenského řádu je shodný s kratší versí starobrněnského práva včetně krutých trestů na hrdle. Pokuty jsou tu vyjádřeny v rýnských zlatých a vídeňských groších. Vyskytuje se tu trest vězení v případě, že někdo byl přistižen ve vinohradech, ale nic nevzal. Je to zřejmě novější úprava, převzatá ze staré předlohy, třeba ještě cituje ustanovení o trestech na hrdle.

4. Vinohrady na pozemcích kláštera v *Zábrdovicích* měly svůj horenský řád, jak je patrno ze zprávy ze 17. prosince 1782 moravskému guberniu, v níž se praví mimo jiné, že toto právo bylo zavedeno od pradávna od českých králů a moravských markrabí a dosud (r. 1782) se zachovává.[20] Jeho znění však není známo. Poněvadž v klášterním archivu se choval pod č. 64 pergamenový opis židlochovického práva,[21] lze soudit, že zábrdovický horenský řád byl podle jeho vzoru. Platil také pro vinice v *Židenicích*.

5. V *Komině* byl horenský řád z r. 1735, potvrzený abatyší Rosalií jménem konventu tišnovského kláštera v Předklášteří, jemuž Komín patřil od 1. poloviny 13. století.[22] Bližší údaje nejsou o tomto horenském právu známy.

6. Vinohrady v *Líšni* nebyly na klášterní půdě a měly horenské právo vydané líšeňskou obcí. Mělo titul „Práva horenská markrabství moravského z r. 1616 s povolením rady a vší obce chudého i bohatého v městečku Líšni, jakž níže v artikulích následuje".[23] Existuje však pozdější přepis z r. 1689. Řád je rozdělen do 40 článků běžného obsahu. Shromáždění vinařů se svolává dvakrát do roka v obvyklých termínech. I zde je pravým gruntovním pánem hor moravský markrabí, jemuž patří všecka moc nad horami. Rozhoduje také o odvolání z nálezů horenského soudu (čl. 16). Prakticky tu opět soudil královský hejtman na Špilberku s přibráním členů brněnské městské rady. Jeho nález byl konečný. I líšeňský horenský řád obsahoval tresty na hrdle, podobně jako ostatní viničné řády. Poku-

[19] AMB, rkp. 2063. Je uveden jako „*Berg-Rechts-Articullen in dem Schwartzen Feldt durch ihro Röm. Kay. Mayest. der löbl. Cartauz in Anno Domini 1622 aller gnädigst verehret*".

[20] SAB, W 210.

[21] SAB, E 59.

[22] Viz listinu Václava I. z r. 1240, CDM II, str. 383. Jinak SAB, W 210.

[23] SAB, W 210.

ty byly vyměřeny v českých groších. Rozlišuje se placení desátku a perkrechtu. Desátky vybíral desátník, který měřil hrozny vědrem, jednotným pro všechny vinohrady (čl. 22—24). Čl. 26 jedná pak „O perkrechtu dání". Kdyby se neurodilo, má gruntovní pán čekat na úrodnější rok „beze vší škody". Jak patrno, je zde rozlišován ještě desátek a perkrecht, dávný to pozůstatek královského viničného regálu, v té době ovšem již bezvýznamný.

7. Kromě líseňského mělo české znění ještě horenské právo v *Jundrově*. Dochovalo se v horenské knize č. 7609[24] pro panství Řečkovice, patřící jesuitské koleji v Brně, jež je jediná z horenských knih pro klášterní statky, vedená česky. Jundrovský viničný řád pochází ze 17. století a dělí se na 33 „rozdílů". V mnohém se liší od ostatních horenských práv. Je označen jako „Articule a spolu vejtah práv horních, podle kterýchž držitelové vinohradův v horách Jundorffských, tak dobře cizí jako domácí, dle starodávných obyčejův a zvyklostí pokračovati a nimi se říditi povinni jsou." Před těmito „artikuly" je pak uvedeno, že „desátek vína buď mestlovaného aneb pressovaného nebere se v horách těchto jundorffských nižádnej". Bere se jen „koštnýho, když již víno dozrálé jest" podle velikosti vinice po 4 či 2 největších a nejpěknějších hroznech. Jinak se odvádí podle čl. 31 „ourok vinohradní panský" před zahájením vinobraní. Z této skutečnosti je zřejmé, že tento „ourok" je vybírán místo desátku, resp. že má jen jiné jméno. Zůstává i tak platem určeným pro pozemkovou vrchnost. Ve svatotomášském horenském řádu pozdější verse je označen jako „Grundzins", z čehož je zřejmo, že to byl plat odváděný vrchnosti, ať již byl jeho název jakýkoli.

Podle čl. 1 „hor těchto Jundorffských pravý pán gruntovní" jest rektor „Collegie Tovaryšstva Ježíšova", nikoli tedy moravský markrabí, jak čteme v jiných horenských právech. Rektorovi patří také veškerá pravomoc nad horami. „Pro zachování pořádku horního představují se horám těmto lidé pod přísahou ustanovení, horní a horník", tj. perkmistr a horní konšel, kteří jsou výkonnými orgány horenského práva (čl. 2), před nimiž je třeba provádět prodej a kup vinic (čl. 3 a 6). Podle čl. 5 pak v hoře Nové smí nabýti vinohradu jen jundrovský soused, nikoli cizí. Zároveň platil zákaz dělení vinic, neboť nebylo dovoleno, „aby přes půl achtele méněj vinohrady se rozdělovaly". V případě dědictví má starší bratr odprodat svou část mladšímu (čl. 6). Zápis nově nabytých vinic se prováděl při „prvním držaném bergkrechtu", tj. výroční schůzi vinařů v neděli po sv. Vavřinci v Jundrově (čl. 7 a 8), kdy bylo nutno zároveň ohlásit všecky vinohrady pod pokutou 10 grošů českých neb 30 krejcarů. Od zápisu byl poplatek 3—12 krejcarů „zápisného" podle velikosti vinice. Při prodeji se

[24] AMB, rkp. 7609.

pak platilo z každého rýnského kupní ceny po krejcaru „odbytného" horenskému právu při uzavření smlouvy.

Horenskému právu měly být předneseny všecky spory, „kde věcí podstatnějších a rozepří těžších a zatmělejších se nedotýče," a ty byly rozhodnuty ihned. „V věcech ovšem, kde obšírnějšího vyšetření k potrestání potřeba nastane, povinno jest právo obce jundorffské konšelské" (čl. 10). Zřejmě tedy horenské právo rozsuzovalo jen jednodušší případy, ostatní patřily před obecní radu. Z pravomoci horenského soudu pak byli vůbec vyňati brněnští měšťané, dále úředníci městští a císařští. Pokud jde o vinaře, je příslušnost horenského práva odůvodněna s odvoláním na městská práva jako příslušnost soudu zvoleného, protože „ten podle svého podvolení povinen bude tak a nejinak se zachovati nebo chtějícímu žádná se křivda neděje" (čl. 11). Zřejmě je tu aplikována zásada římského práva „volenti non fit iniuria".

V čl. 32 je pokyn pro horenské právo, jak si má počínat při interpretaci horenských předpisů a jejich aplikaci v konkrétních případech, neboť má „tu, kde práv psaných se nedostává, dle zdravého rozumu a makavé spravedlnosti po bedlivějším věcí povážení a rozsudku nález a vejpověď vynášeti". Výrok je závazný pro obě strany. „Kdoby pak v čem koliv, co tak pro obecné dobré a vykořenění všelijakého nepříslušenství a nespravedlnosti slouží, právem pohrdaje, nepořádně se protivil, ten v pokutu odbojníku práv zněním všeobecného práva městského na listu 186 pod literou N 14 obsaženého upadá".[25] Jako rušitel pořádku měl býti přinucen, „z hor aby se vyprodal".

Ostatní „rozdíly" jundrovského práva se týkají obvyklých pořádkových předpisů. Při tom je uváděno, že viník „podle práv starých hrdlo propadá a podle nyní obyčejných ..." dostane se mu příslušného trestu (čl. 12, 14, 15, 17, 18), zpravidla pokuty a vypovězení z hory. Ztráta hrdla je zachována jen pro případ krádeže (čl. 19) a pro týž delikt u hlídače, který „mocí práva horního jako zloděj a křivo přísažník provazem neb jinou ohavnější smrtí, pokadž hor užívající na to nastupují, odpraven bývá" (čl. 20). „V obyčejnou pokutu zlodějův vinohradních spadá" také ten, kdo se s hlídačem dorozumí o krádeži vína neb ovoce (čl. 20). Ztráta ruky byla trestem pro případ, že někdo napadl zbraní neb kyjem osobu, která se uchýlila do vinohradu podle práva asylu (čl. 12). Jinak nastupoval trest vězení pro dělníky, kteří se ve vinohradě „svadili a za sucha urvali" (čl. 13), zmrskání metlou „až do krve" pro nedospělé, toulající se bez příčiny ve vinohradech (čl. 22), všeobecně pak peněžité pokuty, vyjádřené v krejcarech, českých

[25] Jsou tu zřejmě míněna Koldínova *„Prává městská"*, kapitola *„O kwaltu, weybogi a outoku"*, avšak jak vydání Melantrichovo-Veleslavínovo z r. 1579, tak pozdější brněnské z r. 1701 obsahuje ustanovení o „odbojníku práv" na fol. 181, N XVII.

groších, rýnských zlatých, věcné v librách vosku a jako donucovací opatření vypovězení z hory.

Jundrovský horenský řád se vymyká z řady brněnských viničných práv tím, že je psán česky a prozrazuje, že jeho autor byl vzdělán v právech. Je to patrno z toho, že se snaží opřít pravoplatnost nálezů o městské právo a že s ohledem na reální použití zastaralé tresty na hrdle uvádí jen formálně. Je to mezi horenskými řády zcela ojedinělý případ, avšak můžeme z něj nepochybně usuzovat, že v 17. století a snad i dříve se tyto kruté tresty neprováděly, nýbrž sledovaly jen odstrašení při každoročním čtení horenského řádu na výročním shromáždění vinařů. Jiný doklad toho, že hrdelní tresty nebyly již ukládány, lze vidět i v novějším znění svatotomášského viničného práva, kde již byly vynechány.

Viničné hory obtáčely od nejstarších dob město Brno od západu od Kamenného vrchu až na východ na Hády u Líšně. Severně dosahovaly na západní svahy Baby u Medlánek, k Řečkovicům, Soběšicím a Obřanům. Zaujaly tak poslední výběžky Vysočiny kolem Brna a oživily svým ruchem úbočí v údolích řek Svratky a Svitavy a potoků do nich se vlévajících, včetně dnes zaklenuté Ponávky a Zimflu (pod ulicí Obránců míru). Byly i na stráních Špilberku. Půda, na níž se réva pěstovala, byla téměř výlučně klášterní. Hospodářská správa a vedení horenských knih byly německé, s jedinou výjimkou jesuitské koleje pro vinice v Jundrově. Projevilo se to namnoze v pojmenování tratí v okolí tehdejšího města. Poněvadž lid těmto německým názvům nerozuměl, počešťoval je, např. „Netoperky" či jen „Toperky" pro vinici mezi Komínem a Mniší horou, která byla označena klášterní správou „Niederberg" nebo název trati „V petlařích" v husovickém katastru, zřejmě z německého „In Bettlern" apod. Naopak zase horenské knihy přebíraly české názvy, např. „In der Skalka", Unter der Skalka v židenických vinicích.

Vinaři se seskupovali v kolektivy, diktované společnými zájmy viničné hory. Jmenovali se „perknosové", kteréžto název upomíná na hornické cechy. Pro sdružení těchto perknosů byly vydávány gruntovní vrchností zvláštní řády, v nichž byla vymezena jejich práva a stanoveny jejich povinnosti. Zároveň byl určen orgán, který rozhodoval o viničných sporech. Skládal se z několika těchto perknosů ve funkci horenských konšelů pod vedením perkmistra či horného, na něž gruntovní pán přenesl svou pravomoc nad horami. Probleskují tu ovšem dávné reminiscence na regální povahu viničného práva, neboť jako nejvyšší pán nad vinicemi je jmenován moravský markrabí, zřejmě v zastoupení českého krále.

Feudální vrchnost kladla v první řadě důraz na řádnou evidenci vinohradníků, neboť umožňovala placení a kontrolu viničných desátků. Měla také zájem na řádném a klidném obdělávání vinic, jež bylo zárukou vy-

datného podílu na výtěžku. Rovněž zde se setkáváme s pozůstatky regálního práva panovníkova v tzv. perkrechtu, který však byl již v 13. století přenášen králi na pozemkovou vrchnost.[26]

Brněnské horenské řády, podobně jako ostatní moravská viničná práva, obsahovaly kruté trestní sankce, jež byly zřejmě jen archaickým přežitkem pradávných zvyklostí. Proto v některých novějších redakcích byly tresty na hrdle již vynechávány nebo ponechány jen pro odstrašení.

Horenské řády brněnských viničných hor jsou tak zajímavým dokladem společenských vztahů v tomto odvětví zemědělské výroby v období feudalismu.

[26] Viz např. listinu Václava I. z r. 1241 (AMB, sb. listin), již daruje abatyši Herburce a konventu kláštera Cella s. Mariae perkrecht z klášterních vinic u Brna: „iura sive ut vulgo dicitur berchrecht, que ad nostram mensam spectant de vineis, quas possident circa dictam civitatem".

AKTUÁLNÍ GLOSY

Problémy právni historie v SSSR

Karel Malý

Úsilí sovětské právní vědy po 20. sjezdu KSSS o vyřešení základních otázek státu a práva přineslo i řadu podnětných článků, věnovaných úloze a poslání právní historie a jejího vztahu k ostatním vědním disciplínám, jak v oblasti vědy o státu a právu, tak i vědám historickým. Mnohé z nich řeší závažné otázky, před kterými stojí i naše právní historie.

Mezi nejdůležitější příspěvky tohoto druhu patří stať Ju. P. Titova a O. I. Čistakova „Některé otázky dějin státu a práva SSSR".[1] Oba autoři podávají především přehled o současné velmi bohaté vědecké právněhistorické produkci v SSSR, ve které však, jak se ukazuje, převažují zatím práce povahy syntetické. Detailnější studie jsou v uvedeném výčtu vzácností. Autoři tento stav kritizují a jako jeho příčiny uvádějí nerozpracovanost mnoha teoretických problémů a nedostatečnou organizaci vědecké práce v oblasti právních dějin. Tato skutečnost byla pro autory podnětem k nastínění některých námětů, které by nedostatky umožnily překonat. Proto se pokoušejí ve své stati nalézt odpověď na určité teoretické problémy, jakými je např. vymezení předmětu dějin státu a práva SSSR, periodizace dějin státu a práva SSSR, zvláště sovětského období atp. Pro nás jsou tyto partie zajímavé zejména proto, že ukazují na shodnost problematiky a obtíží sovětské a naší právní historie.

Neobyčejně aktuální je např. pro naše úsilí o marxistické studium a pojetí (vědecké i pedagogické) světových dějin státu a práva kritický přístup obou autorů k systému zkoumání dějin státu a práva. Odmítají pokusy tradovat právněhistorické materiály jak podle funkcí státu, tak podle jednotlivých právních oborů s odvoláním na buržoazní původ těchto metod. Upozorňují zejména na neudržitelnost zkoumání právního vývoje toliko z hlediska státu, resp. státního práva. Tento poslední závěr je po mém soudu zvláště důležitý pro naše vysokoškolské učiliště v souvislosti s výstavbou nových předmětů dějin státu a práva zemí socialismu, které nastupují na místo výuky státního práva těchto zemí.

Největší naši pozornost poutá ovšem názor obou autorů na otázky aktuálnosti právněhistorického bádání a jeho proporcionality, tj. kterým úsekům právních dějin má být věnována především pozornost. Je dostatečně známo, že i u nás jsou tyto otázky diskutovány a často ze strany pracovníků stojících mimo kruh právních historiků nesprávně tradovány. Také u nás se „občas setkáváme s nesprávnými názory, podle kterých je aktuálnost historického výzkumu určována tím, nakolik je studované období blízké současnosti".[2] I nám je ovšem jasné, že

[1] Ju. P. Titov, O. I. Čistakov, *Některoryje voprosy istorii gosudarstva i prava SSSR*, Sovetskoje gosudarstvo i pravo 3/1961, str. 30—39.

[2] Tamtéž str. 33.

aktuálnost nelze chápat jednostranně, jakoby z naší právní historie bylo aktuální jen to, co je nám časově nejblíže. Uznáváme prioritu aktuálnosti politické, která úzce souvisí s aktuálností vědeckou a pedagogickou, z kterých často vyplývá a které zase naopak vyvolává v život. Sovětští soudruzi uvádějí na podporu svého názoru příklad o tom, jaký význam má studium vzniku státu na Rusi k . . . „podloženému vyvrácení falzifikace dějin".[3] Podobně i my se musíme zabývat např. Velkou Moravou, neboť nebývalý rozvoj archeologického bádání a jeho dílčí výsledky vyvolaly naléhavou potřebu právněhistorického zhodnocení a shrnutí nových poznatků. Stejně tak i pozornost reakční části buržoazní historiografie věnovaná počátkům státu a práva germánských kmenů vyvolává aktuální potřebu marxistického stanoviska k těmto otázkám. Politický vývoj v Německé spolkové republice a štvaní revanšistických předáků a jejich pseudovědců činí nanejvýš aktuální otázku rozpracování problematiky tzv. německé kolonizace, suverenity středověkého českého státu a jeho vztahů k tzv. německé říši. Podobných příkladů mohli bychom uvésti více. Tím více je proto třeba souhlasit s oběma autory i v tom, jak rozhodně odmítají tendence k podceňování soustavného výzkumu dějin státu a práva předsovětského období, které je někdy nesprávně považováno za jakousi „prehistorii" sovětských právních dějin. I naše zkušenosti svědčí jednoznačně o tom, že ani naše věda o dějinách státu a práva nesmí zanedbávat starší, feudální období.

Zvláštní pozornost věnují ve své stati Titov a Čisťakov vyučování právní historie na sovětských vysokých školách. Tato pozornost je samozřejmě, neboť právě zde se dostává dějinám státu a práva mimořádných možností k širokému politickému a výchovnému působení. Autoři proto správně ukazují s odvoláním na projev N. S. Chruščova na XXI. sjezdu přední místo právních dějin při vytváření komunistického světového názoru pracujících a zvláště mládeže. Tento úkol právní historie, společný sovětské i naší, vede autory statě k oprávněné kritice stavu, kdy „. . . neudržitelné zkrácení času určeného pro výuku dějin státu a práva může vést k tomu, že namísto hlubokého a konkrétního osvětlování faktů bude svedena výuka u tohoto předmětu k holému sociologickému schématu".[4] Vzhledem k obdobným snahám na našich právnických fakultách nelze než uvedenou kritiku sovětských autorů plně akceptovat i pro naše poměry.

Podnětné jsou i další náměty obou autorů týkající se organizačního upevnění právněhistorického výzkumu v SSSR, zvláště pokud jde o další rozvoj ediční činnosti a návrh na vytvoření právněhistorické asociace, která by sdružovala sovětské právní historiky.

Se statí Titova a Čisťakova úzce souvisí pojednání V. M. Kuricyna a L. S. Ronina „O předmětu a systému kursu dějin sovětského státu a práva",[5] které je vlastně součástí rozsáhlých příprav sovětských právních historiků k vytvoření významného díla „Dějiny státu a práva SSSR", chystanému k padesátému výročí Velké říjnové socialistické revoluce. Oba autoři podávají řadu zajímavých a podnětných úvah o vymezení obsahu zkoumání dějin sovětského státu a práva. Také jejich názory jsou pro nás zajímavé, neboť v současné době dokončujeme na našich fakultách koncepci předmětu dějin státu a práva lidově demokratického Československa od r. 1945 a dějin státu a práva socialistických zemí, přičemž se setkáváme se stejnými problémy jako sovětští soudruzi. Do řady pří-

[3] Tamtéž str. 34.

[4] Tamtéž str. 37.

[5] V. M. Kuricyn, S. L. Ronin, *O predmetě i systěme korsa istorii sovetskogo gosudarstva i prava,* Sovetskoje gosudarstvo i pravo, 12/1961.

spěvků věnovaných právní historii patří i významná stať S. F. Kečekjana „O významu práva v historii".[6] Autor tu podává bohatství myšlenek a celou řadu příkladů osvětlujících nesmírný význam práva v dějinách lidstva. Stať je určena především obecným historikům a jejím posláním je „... upoutat pozornost historiků k osvětlení otázek práva při historickém bádání, což umožní nejúplnější odhalení procesu rozvoje lidské společnosti a jeho zákonitostí".[7] V této souvislosti kritizuje autor také neuspokojivý výklad práva a právních institucí v některých významných dílech sovětských historiků. Nelze nepoznamenat, že podobně i naši autoři „Přehledu československých dějin" se vcelku zachovali k právním dějinám macešsky.

Velmi zajímavý a pro nás podnětný je i rozbor dogmatického, nehistorického tradování práva buržoazní právní vědou (analytická škola, normativismus, novokantismus ap.). S. F. Kečekjan však upozorňuje rovněž na tzv. lžihistorismus, ve kterém jsou skryty snahy o obhájení, odůvodnění a zvěčnění současných buržoazních institucí, popřípadě pak snaha o vysvětlení „tradičních" rysů jednotlivých národů a zemí. Autor v této souvislosti upozorňuje i na pokusy některých západních autorů o pošpinění sovětského státu a práva imputováním jakési tradice sahající až k právu feudální epochy.[8]

Autorovy úvahy o významu práva v dějinách a o významu studia dějin státu a práva vedou zcela jednoznačně k požadavku nezbytného rozšíření vědecké spolupráce historiků a právníků. Jako nejbližší úseky spolupráce navrhuje S. F. Kečekjan řešení problémů periodizace, edice a komentáře starých právních památek, rozbor právního postavení obyvatel v jednotlivých společenskoekonomických formacích, dějiny buržoazních ústav a politických ideologií. Hlavní úsek spolupráce měl by ovšem podle názoru autora spočívat ve společném zpracování otázek vývoje sovětského státu a práva od r. 1917 a zvláště pak řešení současných aktuálních úkolů souvisejících s vývojem sovětské státnosti ve společenskou komunistickou samosprávu, růstem aktivity lidových mas při budování komunistické společnosti, rozšířením funkcí společenských organizací, atp. Lze jen dodat, že podobné závažné úkoly stojící před naší právní a historickou vědou vyžadují v současné době rovněž další urychlené koordinace a spolupráce.

Významný ideologický ruch, jehož součástí jsou stati sovětských autorů, kterými jsme se zabývali, je přesvědčivým dokladem o dalším bouřlivém růstu sovětské vědy o dějinách státu a práva a o vynikající úloze, kterou má mezi ostatními odvětvími sovětské právní vědy. Dokladem této skutečnosti je rovněž stať G. B. Galperina a A. I. Koroleva „V. I. Lenin, O principu historismu při zkoumání státu",[9] napsaná s úmyslem přispět k překonání posledních pozůstatků dogmatismu v právní vědě. Autoři vycházejí z Leninovy poučky o nezbytnosti historického pohledu při zkoumání otázek státu a zdůrazňují, že historismus v marxistickém pojetí je dialektickým vyjádřením jedinečného a obecného, že vyjadřuje jednotu historického a logického objektivního světa. Analyzou těchto pouček přispívají autoři nepochybně i k dalšímu rozvoji teorie státu a práva. Teorie je jen formou odrazu objektivní reality a vyjadřuje proces rozvoje vlastní

[6] S. F. Kečekjan, *K voprosu o roli prava i istorii*, Voprosy istorii, 7/1961.

[7] Tamtéž str. 27.

[8] Tamtéž, str. 29. Podobný rozbor těchto otázek přineslo již pojednání Z. M. Černilovského *„O tak zvané tradici v sovětském právu"*, Stát a právo 1960.

[9] G. B. Galperin, A. I. Korolev, *V. I. Lenin o principe istorizma v izučenii gosudarstva*, Sborník: V. I. Lenin, O gosudarstve i prave izd. Leningradskogo univerzitěta, 1961, str. 66—75.

skutečnosti. Pramenem a základem skutečné vědecké teorie jsou fakta samotného života vzatá v celku v jejich spojení a v jejich historickém rozvoji. Znovu pak oba autoři podtrhávají význam marxistického historismu, když vyjadřují vztah historického a logického jako obsahu (historické) a formy (logické), přičemž jedno bez druhého nemůže existovat. Historické je přitom prvotní, určující, logické druhotné, určené.

Na základě důkladné analýzy dochází G. B. Galperin a A. I. Korolev k závěrům, z nichž uvádíme alespoň tento, který je, jak se domníváme, důležitý i pro naši vědu o státu a právu: „Zanedbání historických faktů v procesu studia státu, nebo naopak, jejich pasívní popsání vede k porušení principu historismu a k scholastice a dogmatismu ve vědě o státu."[10]

Náš, byť i jen letmý pohled na otázky řešené sovětskou právní vědou a na odpovědi, které přináší k otázce o významu právní historie při plnění úkolů kulturní revoluce a přechodu sovětské společnosti od socialismu ke komunismu, nás neponechává na pochybách o tom, že z jednotlivých odvětví právní vědy jsou to právě dějiny státu a práva, kterým tu náleží jedno z předních míst.

[10] Tamtéž, str. 74—75. Ke stejnému závěru došel i Vl. P r o c h á z k a, *K marxisticko-leninskému pojetí státu,* Právník 7/59, str. 558, varující naši teorii před spekulativností a schematičností.

DISKUSE

Husitská ideologie a problémy jejího studia

Velké a náročné thema, které si zvolil Robert Kalivoda pro svou obsáhlou knihu o husitské ideologii,[1] patří ke klíčovým problémům dějin českého filosofického a politického myšlení. Přes úsilí generací historiků zůstává stále ještě mnoho míst z dějin husitské revoluce neosvětleno, objevují se nové otázky a vzniká především potřeba i známé věci řešit nově. Kalivoda se pokusil vytvořit dílo, které by obsáhlo husitskou ideologii jako celek v jejím složitém vývoji i pestrém obsahu, svůj záměr provedl v pozoruhodné synthese a přinesl velký fond nových poznatků a hodnocení, jež vyvolávají zaslouženou pozornost i živou odezvu v odborné veřejnosti.

Hlásíme-li se do diskuse, která se o Kalivodově knize rozvíjí,[2] děje se tak ne snad z toho důvodu, že bychom měli před sebou práci z dějin státu a práva (ve skutečnosti není této thematiky v Kalivodově spise mnoho), nýbrž proto, že i právního historika nutně zajímá filosofické a politické myšlení husitské epochy, že i on bude muset napříště v široké míře používat Kalivodovy knihy a vyrovnávat se s jeho výsledky. Právní, politické i filosofické myšlení spolu těsně souvisí, má své zdroje a podněty v týchž nebo velmi blízkých jevech hospodářských a společenských a vzájemně se prolíná tolika společnými znaky, že nelze mnohdy vést mezi nimi přesně dělící linii.

Kalivodova práce je dílo průkopnické s mnoha přednostmi takového vědeckého činu, avšak i postižené jeho některými pochopitelnými nedostatky. I když dosavadní bádání přineslo bohaté a zčásti i velmi cenné příspěvky pro řešení souborného thematu husitské ideologie, přece jen neposkytuje dostatečně pevnou oporu pro skutečné a jisté závěry, má mnoho mezer a je třeba je leckdy velmi kriticky a opatrně přijímat. Kalivodův pokus o synthesu tedy nemohl počítat s dostatečným základem předcházejících prací, musel mnohokrát polemicky bojovat proti dřívější literatuře, pokoušet se o původní rozbor pramenů a v řadě otázek nezbývalo autorovi nic jiného, než jít samostatně neprobádanou cestou. Není tedy jeho synthesa dílem, které by konečným způsobem shrnovalo

[1] Robert Kalivoda, Husitská ideologie, Nakladatelství ČSAV, Praha 1961, str. 560, cena 55 Kčs.

[2] Z dosud vyšlých recensí uvádím: Josef Macek, Rudé právo z 14. III. 1962; J. Zumr, Literární noviny č. 16 z 21. IV. 1962; Frant. Šmahel, ČSČH 10 (1962), 400—406; Emil Pražák, Česká literatura 10 (1962), 249—251; Jiří Kejř, Historie a vojenství, 1962, č. 4, 565—569. Nejzávažnější z dosavadních literárních úvah o Kalivodově knize je článek Milana Machovce, *K zápasu o náročnější metodologický přístup k středověké myšlenkové látce*, Filosofický časopis 10 (1962), 398—419, který byl též základem diskuse, pořádané redakci Filosofického časopisu, jejíž průběh viz tamtéž, 790—824, odpověď Kalivodovu tamtéž, 11 (1963), 228—263. Speciálně Kalivodovým hodnocením Husa se zabýval Paul de Vooght, *Jean Hus à l'heure du marxisme-léninisme*, Revue d'histoire exlésiastique 57 (1962), 493—500.

práci předchůdců a dovršovalo jako závěrečné slovo epochu vědeckého úsilí, nýbrž naopak je otevřením nového badatelského ruchu a tvoří východisko k příštím spisům detailního i rámcového charakteru. Podněty, které z Kalivodovy knihy přicházejí, budou nadlouho působit na příští bádání, ať již bude moci souhlasně jeho myšlenky rozvádět, nebo třeba i stavět své these v polemice proti jeho závěrům. Jeho knize se nebude možno vyhnout snad v žádném směru bádání o husitství, vždy bude nejen možno, nýbrž přímo nevyhnutelno z ní čerpat nebo se s ní ve vážné diskusi vyrovnávat.

Kalivodova kniha tak ukazuje, jaký je dnešní stav bádání, v čem je jeho síla, avšak ukazuje i dosti plasticky, které problémy nejsou ještě zralé k bezpečnému zpracování. Tím se stává jakýmsi ukazatelem, které otázky jsou ještě otevřeny pro studium husitské ideologie, jaké předpoklady je nutno vytvořit pro její plné zvládnutí a pochopení, kde již je možno vyslovit uspokojení nad dosaženými výsledky a kde jsou naproti tomu povážlivější nedostatky.

Tyto řádky nemají být v obvyklém smyslu recensí Kalivodovy knihy, i když se jí samozřejmě budou běžně zabývat, vycházet z jejích formulací a hodnotit její přínos. Jejich snahou bude též ukázat, jaké problémy stojí před příštím průzkumem. Mohou tedy být jen skromným příspěvkem do diskuse, vyslovením názoru pracovníka jiného vědního oboru, třebas snad v mnohém příbuzného.

•

Robert Kalivoda přistoupil ke své práci s vědomím odpovědnosti za své výsledky a se snahou proniknout co nejhlouběji do dějin husitského myšlení i názorových bojů převratné epochy. I přes různost mínění o jeho knize, která se vyskytují a jistě i nadále budou vyskytovat v recensích i při jejím užívání v příští práci, neozve se, myslím, nikdy hlas popírající její hodnoty, hlas v podstatně negativní. Nebude možno upřít Kalivodovi uznání pro jeho výkon, snahu po proniknutí do myšlenkového světa vzdáleného nám již více než půl tisíciletí a přece na druhé straně právě naší době svou tradicí tak blízkého, sčetlost v literatuře, ze které mu unikly jen některé menší práce nepodstatného významu pro dnešní stav vědomostí, poctivou snahu analysovat zevrubně dostupné prameny či barvitý a výstižný styl, i když snad pro čtenáře hodně náročný.

Rámec této rozpravy nedovoluje zabývat se podrobně všemi otázkami, jichž se dotýká Kalivoda; k tomu prostě nedostačuje omezený rozsah tohoto sborníku. Nebude snad nespravedlivé, omezím-li proto spíše část, kde podle mého mínění je třeba vyslovovat souhlas s autorem, neboť tu by nebyl již podán celkem žádný podstatný příspěvek k tomu, co již bylo řečeno jím samým, a bude-li věnována pozornost spíše části polemické a celkovým úvahám na okraji jeho knihy o příštích potřebách bádání o husitské ideologii.

Plyne-li tedy z povahy věci, že větší část této rozpravy se bude zabývat některými nedostatky či mezerami Kalivodova díla, neznačí to samozřejmě, že by celkový úsudek o něm vyzníval nepříznivě. Naopak míním zdůraznit, že přes některé, třeba i dosti vážné výhrady, jsem přesvědčen, že přednosti a přínosné poznatky Kalivodovy práce převažují nad jejími nedostatky a mezerami. Nicméně ve dvou zásadních věcech bych přece jen nechtěl zamlčet svůj výslovný souhlas. Je to především při všeobecné úvaze o charakteru husitské revoluce. Kalivoda dospívá na základě velmi pozorné analysy a s přihlédnutím k charakteristikám různých typů revoluce k názoru, že husitství je skutečnou revolucí, která si plně zasluhuje tohoto označení. Tato partie knihy přesahuje rámec

husitské ideologie a je, jak jsem přesvědčen, i přínosem pro všeobecnou teorii revolucí. Opravdu jen označením revoluce je možno adekvátně vysvětlit historické místo husitství se všemi změnami, které přineslo, rozlišit epochu vlastní „revoluce" od jejích dlouhých přípravných let, kvalitativně odlišit husitství od dřívějších hnutí a vzpour a vystihnout přesněji jeho místo v celkovém vývoji politických učení.

K nejcennějším místům knihy patří i pečlivé sledování rozvoje chiliastické myšlenky u táborů. I když zde v některých jednotlivostech lze vyslovit výhrady, jak budou uvedeny dále, přece jen postupné rozvíjení chiliastických představ, jejich vnitřní proměny v relaci k potřebám situace, jejich třídní obsah i strhující účinek na masy lidu jsou vysledovány s přesvědčivou úplností na základě bedlivého vážení zachovaných zpráv. V této partii je těžiště i vrchol Kalivodovy knihy a na tomto úsudku, který, jak jsem přesvědčen, bude sdílet i rozhodující většina čtenářů, nemění celkem nic ani některé námitky. V takové úplnosti — s výjimkou jediného Josefa Macka, jehož záběr byl ovšem určen jiným hlediskem — se dosud nikdo táborským chiliasmem neobíral a Kalivodovy výsledky budou proto i vodítkem pro příští literaturu historickou.

Nemělo by smysl zabývat se v tomto článku některými drobnými nepřesnostmi Kalivodovy knihy, které nemají vliv na celkovou její koncepci a nemění jistě ani celkový příznivý úsudek o ní.[3] Naproti tomu přece jen jistým rušivým živlem je způsob, jakým Kalivoda pracuje s poznámkovým aparátem. Nejde tu jen o nepříjemné zařazení poznámek vždy souhrnně za celou kapitolu, které nutí čtenáře neustále hledat na různých místech knihy, což rozptyluje pozornost při sledování autorova výkladu, nýbrž především o systém, jak jsou poznámky podávány. Někde i několikastránkové obsáhlé výklady, nahrazující ve skutečnosti malé články, které mohly být případně jen s malým pozměněním či doplněním publikovány i samostatně, jinde nadbytečné pouhé odkazy na strany vlastní knihy. Mnohdy jsou v poznámkách velmi daleko zavádějící výhledy do příštího vývoje, hlavně srovnání se směry reformačními, jdoucí až mimo rámec thematu a zaviňující někdy až jakousi neohraničenost výkladu, jindy jsou tam odsouvány poznatky a postřehy, které by patřily do vlastního textu.

Jinou okolností, která ve vědecké práci je slabinou, je citování pramenných textů v překladech, a to i tam, kde edice originálních textů jsou po ruce. Snad je možno ještě tolerovat citování kroniky Vavřincovy z překladu Heřmanského; jde o překlad spolehlivý a moderní, opatřený bohatými poznámkami a vysvětlivkami, těžko se však lze smířit s citováním Husových spisů ze starého a nevyhovujícího překladu ve vydání Svobodově a Flajšhansově. Mezerou v našich edicích je neúplnost v přístupnosti díla Želivského; tu je vítanou náhradou výbor Molnárův, ovšem Kalivoda odtud mnohdy cituje i části vydaných kázání.

V jisté míře bude čtenář neuspokojen přílišnou rozvlekloství některých partií, kde úspornější vyjádření a upuštění od základních informací, které je možno u odborného uživatele knihy předpokládat, by bylo ušetřilo nejen dosti významnou část *rozsahu*, nýbrž i čtenářovou námahu a trpělivost, neboť prokousávat se objemným svazkem Kalivodova díla klade značné nároky na pozornost a soustředění.

•

[3] Mám na mysli drobnosti, zaviněné prostým přehlédnutím, což při práci tak rozlehlé se může snadno přihodit, či podružná přehození časového sledu událostí v odstavcích, jež shrnují politický rámec rozvoje učení.

Kalivoda vymezil v předmluvě ke knize svůj vědecký záměr a program práce především na vysledování postupného vzniku selsko-plebejských názorů, které pokládá za vrchol husitského myšlení, a tomuto cíli podřídil i výběr látky, zkoumání vztahů mezi husitskými směry i relací k předcházejícímu ideovému vývoji, ať již k názorům lidových sekt nebo k naukám učené kritiky. Uvědomil si ovšem sám, že tím není vyčerpána ještě celá husitská ideologie, a upozornil proto, že bude třeba věnovat příští pozornost zejména ideologii měšťanského husitismu i učení sama Husa, pokud obsahuje jiné prvky než ty, které vedou přímo k selsko-plebejskému radikalismu. Sám pak slibuje speciální práci, věnovanou učení Chelčického, které právem pokládá za vrcholný produkt teoretické práce vycházející z husitství. Takto vymezený a přesně určený úkol také skutečně v mnoha směrech splnil. Potud mu jistě není možno činiti výtky, že snad některou část husitského učení do své práce nepojal. Ovšem diskutovat lze o tom, zda takovéto vymezení látky je správné, a o tom, které úkoly i po Kalivodově knize zůstávají před příštím bádáním o husitské ideologii.

Přes ucelenost a programově volenou linii výkladu se mi zdá přece jen sporné, zda takto vymezený záběr je způsobilý podat uspokojivý obraz husitské ideologie jako celku. Teoretická práce autorů měšťanského zaměření měla i po Husovi daleko hlubší vliv na utváření radikálních názorů, jako je tomu např. v určitých obdobích díla Jakoubkova. Avšak nejen ve vztahu k vyvrcholení selsko-plebejské ideologie je třeba hledat význam měšťanských směrů. Hluboká a pronikavá práce husitských mistrů na pražské universitě má svou samostatnou cenu a význam pro rozvoj celého husitství, v prvních fázích dokonce klíčový význam. A tu myslím, že vymezení Kalivodova thematu, jak je naznačil v předmluvě a provedl ve svém celém textu, je přece jen zúžením celého pojetí husitské ideologie. Soudím, že příští úsilí o poznání husitské ideologie si bude muset všimnout některých jevů v širším měřítku, než jak je Kalivoda ponechává příštímu bádání nebo sám vyhrazuje svému dalšímu dílu. Toto rozšíření je třeba provést ve dvojím směru.

V prvním směru bude třeba zkoumat učení a názorový vývoj různých husitských proudů a skupin v daleko širší členitosti a rozsáhlejším časovém období. Půjde o obtížnou úlohu studia nejen učené literatury universitní, která representuje hlavně názory umírněného křídla měšťanského, nýbrž i o sám Tábor po převážnou dobu jeho existence. Jedním z prvních úkolů je nový všestranný rozbor Husova učení, které nabývá na aktuálnosti ještě více nyní, kdy se stal velmi vážný pokus vrátit Husa katolicismu.[4] I další postavy pražské university si zaslouží bedlivé pozornosti a komplexní odpověď na historické místo husitské ideologie ve vývoji evropského myšlení, sociálních, politických i právních nauk nebude možno dát bez rozboru díla Jakoubka ze Stříbra, Petra Payna, Jana Rokycany atd. Nesmí chybět ani Tábor po roce 1421, zejména Biskupec, je třeba znovu důkladně a soustavně probrat i názory Želivského, kterého Kalivoda sice několikrát široce a v hluboké analyze bere ku pomoci svých výkladů, soustavnou pozornost mu však nevěnuje.

[4] Paul de Vooght, *L'hérésie de Jean Hus* a *Hussiana*, Bibliothèque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique 34 a 35, Louvain 1960. Toto velké dílo, jehož výsledky je nutno brát v úvahu s plnou vážností, neměl ještě Kalivoda k disposici. Pojetí de Vooghtovo se kvalitativně liší od starších tendencí rekatolisovat Husovo učení, projevených zejména ve spisech Kybalových a Pekařových, jejichž závěry Kalivoda podrobil pečlivému zkoumání a rozpoznal i jejich politické kořeny.

Před příštím historikem husitské ideologie stojí potřeba studia několika desetiletí, nabitých spory, diplomatickými jednáními, pokusy o smír stanovisek stran, polemikami s odpůrci nejrůznějšího zaměření. Dějinně významné disputace na koncilu basilejském, boje s Táborem ve čtyřicátých letech a konečně i polemiky doby poděbradské — i to vše patří k husitské ideologii. Její vyústění dvojím směrem, jaknak v Jednotu bratrskou, jednak v ústupovou linii umírněného utrakvismu, může být teprve časovým mezníkem, kde může přestat úsilí o poznání husitského myšlení.

Ve druhém směru není ideologií toliko filosofický obsah a politické tendence. Sem patří jako nutná součást i učení o státu, právně politické nauky, poměr státu a církve, rozbor názorů na mravnost i názorů na umění, v husitství tak důležitých a tolikrát již rozebíraných literaturou. Na všech těchto polích čeká pracovníky v husitských dějinách stále ještě veliká práce, kterou bude potřeba vykonat k úplnému osvětlení husitské ideologie ve všech jejích aspektech a historických proměnách. Nelze popřít, že Kalivodova kniha je k této práci vítaným vkladem.

•

Kalivoda bedlivě analysuje filosofické názory významných předhusitských myslitelů, kteří byli ideovými zdroji husitské teorie, sleduje jejich učení i jejich prameny a potom odtud vyvozuje spojitosti, jež je vedly k jejich politickým názorům. Není jistě málo případů, kdy tento postup je zcela oprávněn, ovšem leckde bude třeba postupovat opačně, to je uvědomit si třídní příslušnost a politické názory toho či onoho myslitele, poznat, které síly společnosti a která historická fakta determinovala jeho myšlení, které skupině chtěl svým dílem sloužit, a odtud poznávat, proč se pro určitý směr filosofický rozhodl a v čem opět užíval nazpět jeho metody pro objasnění svých tendencí politických. Tento postup by byl asi vhodnější zejména u Viklefa, jehož filosofické názory byly ve značné míře podmíněny i potřebami anglické politiky a jejichž hlásání bylo umožněno i ochranou, kterou Anglie tehdy mohla poskytovat před zásahem inkvisice.

Při rozboru Viklefova učení a jeho zdrojů si Kalivoda bedlivě všiml učení Bradwardinova, avšak přece jen mu zde zůstala mezera: v celé partii o Viklefovi a učených předchůdcích husitství, ba v celé knize nepadlo jméno Richard Fitz-Ralph. A přece je to autor, jehož pronikavý spis De pauperie Salvatoris[5] slouží jako nesmírně bohatá předloha nejpolitičtějšího spisu Viklefova De civili dominio, který je jedním z nejvíce citovaných a užívaných jeho děl v husitské literatuře, a to právě jako opora pro úvahy politické! Ba dokonce Armacanus patří k častým autoritám přímo husitské literatury, např. svým spisem De quaestionibus Armenorum. Zde je tedy nutno opravdu této neúplnosti litovat a příštím bádáním ji napravit.

Věnoval-li Kalivoda tak značnou pozornost zdrojům husitských názorů ať již v lidovém sektářství či v učené teorii, přece jen v jednom zůstal dlužen: to je při pominutí tzv. předchůdců Husových v Čechách. Teoretická práce, vzniklá na pražské universitě v letech před Husem, není bez souvislostí se základy Husova učení, rovněž není možno přecházet téměř mlčením M. Matěje z Janova, jehož

[5] Vydaný ve *Wyclif's Latin Works XI*, 257 až 470, ed. R. L. Poole.

obrovské dílo bylo dobře známo a sloužilo často jako přímá předloha spisů husitských myslitelů; těžko lze pominout ovzduší, z jakého vzešly spisy i sociální zásahy Milíčovy, které už předznamenávalo budoucí živou půdu, na níž budou vznikat názory již husitské.

•

Kalivoda se všude snaží pochopit úzké sepětí názorového vývoje lidových mas s „vysokou" učenou teorií a nikde neodmítá schopnost lidu pochopit a porozumět zásadním problémům nauky. Je to jistě správné překonání názoru, který někdy v naší literatuře posledních let pronikal, že totiž lidovým masám byla učená literatura zásadně cizí, že nemohly porozumět složitým theologickým sporům a že není proto možné předpokládat hlubší spojitost lidového hnutí s universitní učeností. Kalivoda naopak dokázal, že právě učená teorie dodala lidovým názorům jejich teoretickou páteř a vyjasněnost.

Opravdu je nutno přijímat u našeho lidu v době předhusitské a husitské vysokou úroveň politického a teoretického myšlení a neváhal bych ani tvrdit, že v tomto směru daleko převyšoval všechny země sousední. Stačí si uvědomit, že i uzavřené universitní disputace byly středem zájmu u lidí, kteří jinak s universitou neměli celkem nic společného,[6] že pražské universitě docházely žádosti měst o odpověď, jak se mají zachovat v otázce přijímání z kalicha, že i vzdělaný Aeneas Silvius nemohl odmítnout své opravdové uznání znalostem bible v českém husitském prostředí, že máme doklady o vzdělanosti husitských žen. Stačí prolistovat některou postilovou sbírku, třeba i tak lidového kazatele jakým byl Želivský, aby jasně vynikla i úroveň posluchačstva, ke kterému mluvil. I při veškeré aktuálnosti obsahu kázání a při vší jejich politické útočnosti se vyznačují bohatým učeným aparátem a vysokou abstrakcí myšlení. Posluchačům byly běžné základní theologické pojmy, setkávali se s důležitějšími jmény učenců, vyznali se v bibli. Jistě není možné tvrdit, že mohli rozumět všem složitým jemnostem theologických polemik, avšak jejich obsahovému jádru mohli porozumět, bylo-li jim podáno lidovým kazatelem a v populární formě. Je proto tvrzení o vzdálenosti lidu od tehdejší vědy správné jen částečně, dovedeno do důsledků by bylo málo spravedlivým podceňováním úrovně lidu.

Jestliže se ozývají z táborské strany či Želivského hlasy, jež kritizují mistry a odmítají jejich učenost, pak není správné je vysvětlovat apriorním odporem proti vzdělání či neporozuměním. Tyto názory pronikaly ve větší míře na veřejnost zejména v době, kdy už nastala roztržka mezi universitou a radikálním hnutím, kdy mistři stáli politicky na jiných posicích než Želivský nebo selsko-plebejské hnutí, kdy si universita osobovala právo posuzovat nepříznivě názory, jež se staly mezi tím drahé lidovému hnutí,[7] a tím vyvolávala proti sobě hněv radikálních skupin.[8]

[6] Doklad toho je např. zájem o průběh Knínova kvodlibetu z r. 1409, o němž podává spolehlivou zprávu ve vídeňském procesu Jeronýmově výpověď svědka Kašpara Weinsteina z Ingolstadtu, ed. Ladislav Klicman, *Processus iudiciarius contra Jeronimum de Praga*, Praha 1898, 28; nebo živý zájem o protiodpustkovou disputaci Husovu z r. 1412, jak její průběh zachytily Staré letopisy vyd. Palackého, 16.

[7] Typickým projevem tohoto postoje university je dopis M. Křišťana z Prachatic Korandovi v Doc. 633—636.

[8] V jiné situaci se lid sám naopak vysmíval nevzdělanosti, totiž v době bouří po spálení Viklefových knih v satirickém popěvku „Zbyněk biskup abeceda ...", namířeném proti nízkému vzdělání arcibiskupa Zbyňka Zajíce z Hazmburka.

Bude třeba dosti značného úsilí k tomu, aby bylo v plné míře osvětleno, do jakého stupně lze předpokládat znalosti teoretických otázek u lidu a jaké intensity dosáhlo sepětí učené kritiky s lidovými názory. Jde o úkol, který by byl vděčným předmětem studia a velmi bohatě rozmnožili naše znalosti lidového hnutí.

Pečlivá analysa genese táborského radikalismu přináší velmi cenné poznatky. Dosud se nikdo v té šíři ani hloubce nezabýval tímto problémem a je zásluhou Kalivodovou, že doslova krok za krokem sledoval prameny o vzniku chiliasmu, rozlišil stadia jeho postupného rozvoje a poznal i relace k politice husitského měšťanstva. Je to jedna z nejcennějších partií knihy, a to i přes některé pochybnosti, jež je možno vyslovit.

Ne zcela přesvědčující je pokus o vysvětlení vzniku radikálních názorů selsko-plebejských postupnou asimilací valdenství. Jistě dnes už nebude možno popírat význam předhusitského valdenství v Čechách pro vznik husitství, pronikání jeho některých základních myšlenkových prvků a historické navazování husitského myšlení na valdenské zdroje.[9] Ovšem v té míře, jak Kalivoda považuje valdenství přímo za základní kámen pro táborský radikalismus, bude sotva možno souhlasit bezvýhradně.

O existenci valdenství v Čechách již po dlouhou dobu před vznikem husitské revoluce je dosti dokladů. Přesto však ze žádného z nich nelze vyvozovat nějaké skutečně hromadné rozšíření valdenských v Čechách, které by mělo dosti síly stát se skutečně masovou ideologií. Zprávy jsou příliš rozptýlené, jde většinou jen o menší isolované skupiny, které je celkem snadno možno likvidovat ve většině případů běžnými prostředky protikacířského soudnictví. O takové vlně valdenských, která by byla schopna stát se masovou základnou pro rozvoj revolučního hnutí, zachované zprávy nemluví a pochybují, že je možno ji i v domněnkách předpokládat.

Naproti tomu si Kalivoda příliš málo povšiml konkrétní situace selského obyvatelstva v předhusitské době. Rozhodující skutečností je skutečně zoufalý hospodářský stav venkova, stálé zhoršování právního i faktického postavení poddaných, které bylo nedávnou literaturou několikrát přesvědčivě rozebráno, a rostoucí vykořisťování poddanské práce. K tomu přistupovala ještě další skutečnost: neustálé pustošivé domácí války šlechty — záští, které dopadaly nejtvrději právě na poddané pustošením jejich vesnic, a to nejvíce v jižních Čechách. Tato strašlivá situace již sama svou povahou musela být a také skutečně byla živnou půdou pro pronikání myšlenek převratu, které se přetvářely v selském prostředí do podoby odpovídající stavu narůstání revoluční situace a konečně vyústily v radikálních požadavcích po přeměně společnosti chiliastickou vlnou. Nepopíráme-li tedy valdenské vlivy a přiznáváme-li jejich význam pro vznik husitství, přece jen to není základ výlučný.

Velmi pozorně probral Kalivoda důležitou otázku eucharistickou u radikálního Tábora, položil důraz na její význam a plným právem ji pokládá za jeden z vysoce závažných bodů pro celkové ocenění radikálních názorů. Naproti tomu však kupodivu podcenil samu skutečnost přijímání pod obojí, ač jí patří místo neméně významné, ba dokonce významnější v celkovém vývoji husitských

[9] Není to jen F. M. Bartoš, který vcelku význam valdenství pro vznik táborství v novější literatuře popíral; ještě dále šla M. Uhlirzová, *Die Genesis der vier Prager Artikel*, Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Kl., Bd. 175, Abh. 3, Wien 1914, která redukovala vše výlučně na viklefské vlivy.

nauk. V kalichu není totiž dán jen vnější symbol hnutí, není jen výrazem demokratisace při bohoslužbě a není jen důsledným domyšlením velkého proudu dřívějšího, který počínaje Janovem kladl tak značný důraz právě na eucharistii. Zavedení kalicha je totiž i podstatný přínos metody teoretické práce, která sáhla k argumentům a pramenům historickým, třebas zprostředkovaným přes texty Dekretu Gratianova, a neváhala je uvést v převratnou praxi. Ale onen skutečně zásadní zlom, který zavedením laického kalicha byl způsoben, tkví ve strašlivém nebezpečí, které znamenal pro církev. Je to totiž porušení liturgické jednoty a liturgické vázanosti, které ohrožuje církev v její celistvosti, takže kalich se pak stává pro církevní politiku i učence dělítkem mezi pravověrností a kacířstvím, o kalich jsou svedeny nejtěžší polemické boje a dlouho je právě kalich církví odmítán zásadně nesmiřitelně a dokonce daleko tvrději, než ostatní části husitského učení, třeba ve svém dosahu i daleko radikálnější. Je to ostatně pochopitelné, neboť ze skutečnosti kalicha pak teprve logicky vyplývají další možnosti porušování liturgické jednoty, teprve po zavedení kalicha se dospívá i k odstraňování dalších vnějších prvků bohoslužebných až do táborské mše nebo do krajních důsledků, o nichž hovoří Kalivoda ve své práci.

Kalivoda zná dobře prameny táborského chiliasmu, probírá je zevrubně do podrobností a dovede z nich hodně vyčíst. Hlavním jeho vodítkem je obsahový rozbor pramenů, jejich věcná náplň, které věnuje veškerou svou pozornost a nechává se jí vést při svých závěrech. Vycházeje z vnitřní, obsahové stránky pramenů, dospívá k řadě pozoruhodných souvislostí a kreslí postupný rozvoj chiliastické myšlenky neobyčejně plasticky, přičemž prohlubuje i znalosti některých jednotlivostí, jako je např. zvýšení pravděpodobnosti pro správné časové zařazení tzv. Svatováclavské synody až do roku 1419, hájené dosud jen ojediněle,[10] nebo prohloubený výklad soupisu radikálních článků, odvolaných universitními mistry.[11]

Tato metoda zdůraznění vnitřní stránky pramenů má ovšem svou hranici přesně vymezenou ostatními znaky pramenů, jako je datování, způsob jejich zachování, souvislost s jinými dokumenty, kdy toliko všestranný a úplný rozbor spojený v případě potřeby s přísným zkoumáním diplomatickým, kodikologickým a paleografickým[12] umožní dospět k pevným závěrům. Kalivoda veden svou snahou po pokud možno úplném obsahovém vyčerpání materiálu však někde právě na tyto stránky nedbal dostatečně, což se pak projevilo ke škodě věci. Známá nařízení krále Václava z r. 1416 o obnovení církevního pořádku, adresovaná Praze a Berounu (a nepochybně v podobném znění i jiným městům),[13] nedatuje Kalivoda přesně a pokouší se jejich datum posunovat[14] dokonce až do roku 1418, kdy vidí situaci politickou takovou, že by tehdy mohla být vydána.

[10] F. M. Bartošem *Artik*, 554.

[11] A. Č. VI, 37—38.

[12] Jak jej provedl nedávno např. Josef Macek, *Omluvy zdické*, Acta Univ. Car. 1958, Phil et hist. II, Sborník prací k poctě 75. narozenin akademika Václava Vojtíška, 195—212.

[13] Doc. 644—645; AÖG 82, 375.

[14] Kalivoda 398. K tomu ho svedl Pekař, *Žižka I*, 30—31, který nejasně řadil do výkladu o roce 1418 i tato nařízení. Pekař pro schůzku mezi rektorem university M. Janem Kardinálem a arcibiskupem Konrádem, jejíž ujednání se stalo podkladem královských nařízení, uvažoval i o datu 1417 (tamtéž 26—27), kdy byl M. Kardinál podruhé rektorem. Ovšem v roce 1418 již M. Kardinál rektorem nebyl a tudíž toto datum je automaticky vyloučeno, i kdyby nebylo ostatních souvislostí pramenně doložených.

ačkoli konfrontace s jinými doklady z konce roku 1416 nedovoluje žádnou pochybnost o jejich vročení právě k tomuto datu.[15]

V tomto případě však celkem nebyla porušena souvislost výkladu a pokus o nové datování nehrál pro Kalivodovy výklady nijak podstatnou roli. Horší případ nastal při pokusu o výklad důležitého provolání ze Bzí Hory.[16]

Závažná pasáž z tohoto dokumentu zní: „. . . aby úrazové a pohoršenie zjevná a rozdielové byli staveni a kaženi s pomocí pána boha, krále, pánóv, rytieřov a panoší i všie obce křesťanské". Kalivoda připojil za slovem rozdielové vykřičník a vyložil věc tak, že „nemůže mít jiný význam" než jako výzva „k odstranění celého feudálního pořádku, k nastolení rovnosti mezi lidmi". Pod zdánlivě přesvědčující analysou však došlo k isolovanému a jednoznačnému výkladu jediného slova vytrženého z kontextu, ač se sám nabízí výklad jiný a nepochybně správný.

Je možno dosti dobře zařadit do věcné souvislosti snahu po odstranění „rozdílů" ve smyslu nerovnosti mezi lidmi, tedy požadavek zcela převratný, s pouhým odstraněním urážek a pohoršení? Nedal se tu autor svést svým přáním vidět v prameni více, než v něm skutečně je obsaženo? Slovo rozdíl totiž vůbec zde nemůže znamenat „rozdíl" v naznačeném smyslu, nýbrž neuchyluje se ani v nejmenším od svého významu, doloženého ve staré české řeči patnáctého století desítkami ba stovkami dokladů,[17] rovnajícího se našemu pojmu spor, neshoda, rozepře.[18] Věta z letáku tedy nemá jiný smysl, než s pomocí veškerých sil království, bez rozdílu jejich stavovské příslušnosti, odstranit urážky, pohoršení a spory, tedy nabádá k vnitřní pevnosti a odstranění neshod. Tím ovšem padají všechny Kalivodovy další vývody, ke kterým došel na základě své snahy vidět v letáku požadavek po nastolení rovnosti mezi lidmi a odstranění feudálního řádu.

Jestliže přes určité menší výhrady, jak byly vysloveny, je možno v podstatě přitakávat Kalivodově koncepci chiliasmu, je situace poněkud jiná při závěrečných odstavcích jeho knihy, ve kterých se zabývá názory krajní táborské levice, pikartstvím a adamitstvím. Kalivodovy úvahy tu bohužel začínají několika drobnými chybami, ne snad podstatnými, ale přece jen rušivými.[19] Jeho výklad pak

[15] Posledně o tom Jiří K e j ř, Deklarace pražské university o přijímání podobojí z 10. března 1417 a její historické pozadí, Sborník historický 8 (1961), 133—156. Tohoto článku již Kalivoda nemohl při své práci užít.

[16] A. Č. III 205—206. K tomu K a l i v o d a 321 ns.

[17] Probral jsem zevrubně doklady k tomuto termínu v materiálu Historického slovníku právní terminologie i Staročeského slovníku.

[18] Ještě na konci šestnáctého století je termín „rozdíl" v tomto smyslu naprosto běžný, jak jednoznačně dokazuje citát z Koldínových práv městských H XLIII, 240: „. . věc, o níž rozdíl jest, a slove res litigiosa".

[19] Je to str. 362—363, kde je nutno provést několik oprav: Měšťanská opozice neformulovala svůj program čtyř artikulů teprve v průběhu letních bojů o Prahu, nýbrž daleko dříve, dokonce ještě před obležením Prahy a vyjednáváním se Zikmundem v Kutné Hoře v květnu. Není třeba podávat rozbor vzniku artikulů, ostatně dosud v uspokojivé úplnosti neprovedený, stačí jen ukázat na důležitý jejich text v dopise legáta Fernanda z dubna 1420, UB I, 34—35; k jeho datování F. M. B a r t o š, *Artik* 552—553.

Měšťanské opozici ukázalo na nutnost boje nikoli teprve vítězství na Vítkově, nýbrž již květnové vyjednávání se Zikmundem v Kutné Hoře, které přesvědčilo Prahu o nevyhnutelnosti války a nutnosti jejího spojenectví s Táborem. Lze pokládat táborskou formulaci artikulů za výtvor Žižkův? Skutečnost je ta, že ji náhodou známe z Žižkova

pokračuje opět s chvályhodným úsilím o úplné a kritické prostudování pramenů, avšak přece jen se dostává příliš daleko v celkovém zhodnocení krajních názorů. Nemíním arci popírat opravdu dalekosáhlý význam pikartských a adamitských ideových základů, které opravdu přesáhly rámec své doby a znamenaly nástup nového myšlení. To, myslím, nebude ani předmětem sporu. Problematické je spíše, které důsledky z toho Kalivoda vyvozuje a ke kterým hodnocením dochází.

Kalivoda sám chápe pikartství a adamitství jako názory „krajní levice", ukazuje, že naturistická životní filosofie se nedokázala prosadit jako vládnoucí směr a oceňuje i zachované prameny jako projevy sil převážně nepřátelských. Dobře upozornil, že k vytvoření krajních názorů došlo již po porážce selsko-plebejského křídla na Táboře, avšak dal se natolik zlákat k zevrubné pozornosti pro jejich obsahovou složku, že proti ní přece jen nezdůraznil v potřebné míře politické místo pikartsko-adamitských skupin v daném historickém stadiu pokračující a bojující revoluce. Proto také, i přes některé náznaky v textu, neuvážil až do konečných důsledků skutečnost, že šlo o názory celkem malých exklusivních skupin, které neměly naději, získat pro sebe dostatečné síly k jejich reálnému politickému prosazování. Ani pikartství ani adamitství nebylo ideologie, která se mohla stát reálnou silou, která se mohla stát přesvědčením mas. V radikálních názorech tohoto krajního zaměření nebyla ani živná půda pro další rozvoj učení; v nich sice ideově veškerý dřívější vývoj vrcholí, (ale nikoli ve smyslu hybné síly společnosti — tou byl chiliasmus!), ale také končí bez možnosti a naděje na jakékoli další rozvíjení. A tu se vnucuje otázka: není nakonec ideologie isolované exklusivní skupiny, která bez ohledu na obsahové jádro ztratila kontakt se skutečným děním a možnostmi doby, projevem sektářství, třebas na jiné úrovni než sektářství předhusitské? V ní se došlo k absolutnímu okraji všech možností, které skýtala doba, byla to málem jakási uskutečňovaná utopie, vymykající se naprosto běžnému chápání i těch, v jejichž prospěch měla sloužit. Za těchto okolností se dostala krajní levice do tragické slepé uličky: obsahově radikální učení bylo ve stále příkřejším rozporu s reálnými možnostmi politiky a tím i aktuálního boje, stávalo se postupně překážkou, která nakonec musela být v zájmu celého hnutí i existenčního boje odstraněna.

Kalivoda používá výhradně pramenů již publikovaných a nikde nesahá přímo k rukopisům. Toto konstatování není ovšem míněno snad jako výtka nedostatku jeho práce; na úrovni současných znalostí vyčerpal známé prameny velmi důkladně. Jde spíše o to, zda můžeme vystačit s omezeným okruhem vydaných pramenů i při rozvoji příští práce.

I když podstatným přínosem pro poznání myšlenkového světa husitství jsou i diplomatické akty, zápisy sněmů a synod, ve kterých kromě usnesení politické povahy mnohdy pronikal i stav názorového boje, státoprávní dokumenty, programová prohlášení a články stran, přece jen trvalým úkolem zůstává zpracování literatury traktátové a postilové. A tu jsme pohříchu odkázáni ještě v příliš velké míře a na dlouhou dobu jen na přímé studium rukopisů.

Poměr vydané a nevydané středověké literatury byl před několika desítkami let odhadován číslem 1 : 4 nebo 1 : 5.[20] Ani čilá praxe editorská poslední doby nemohla příliš podstatně tento nepříznivý poměr změnit. V literatuře husitské

dopisu, ale kdo je tvůrcem, je neznámo a bude ho třeba hledat spíše v řadách táborských teoretiků a kněží.

[20] Martin Grabmann, *Mittelalterliches Geistesleben I*, München 1926, 30.

je přes veškeré úsilí několika významných editorů tento poměr ještě méně příznivý.[21] Nemáme po ruce ani dostatečné edice spisů Husových, ba dokonce řada z nich leží ještě v rukopisech; ještě daleko horší je stav přístupnosti díla Jakoubka ze Stříbra, Mikuláše z Drážďan, Petra Payna a jiných husitských mistrů. Právě v přístupnosti učené tvorby vzniklé na pražské universitě v kritických letech hlavních sporů před vypuknutím revolučních bojů jsou mezery velmi povážlivé. Vydán je z ní opravdu jen nepatrný zlomek.

Nebylo by jistě účelné vypočítávat, které závažné spisy dosud čekají na svého trpělivého vydavatele, který se bude moci uvázat k zdlouhavé a únavné práci na jejich edicích. Avšak nejpovážlivější mezeru je třeba aspoň částečně vyplnit, totiž literaturu postil. Právě poslední shrnutí tohoto nesmírně obtížného thematu[22] ukázalo, jak otevřené jsou badatelovy možnosti a co ještě z myšlenkového bohatství husitského lidu je skryto. Pravím: z myšlenkového bohatství lidu, neboť kazatelské sbírky, jakkoli jsou díla svého autora a vyjadřují ve značné míře jeho názory a politický záměr, jsou současně i výrazem přesvědčení posluchačů, jejichž vůli kazatel svým uměním slova vyjadřoval a formuloval, mezi nimiž nacházel i ohlas a jejichž mínění mnohdy reprodukoval. Posluchači kázání jsou tak, sit venia verbo, spoluautory kázání, nám dodnes zachovaných.

Přitom je mít na zřeteli, že ne vždy jde o sbírky zcela původní a v celém rozsahu obsahově bohaté. Nalézáme i místa prázdná, opakovaná odjinud, pouhé plnění kazatelské povinnosti bez hlubšího záměru. Jisto je, že ne vše je technicky možno vydat, že ne vše si zaslouží edice. Příští průzkum tedy bude hledat takové spisy, které si zaslouží úplné edice v celém kontextu i s veškerým citátovým a dokladovým aparátem, jehož pracnost je všem, kdo pracovali kdy s původním materiálem rukopisným, velmi dobře známa; avšak proti tomu toliko částečně zpřístupňovat závažnější místa spisů jinak v celém znění k edici nevhodných.[23] Nejvhodnější způsob přiblížení takových spisů čtenáři bude nejspíše v podobě článků, které přinesou formální a obsahový rozbor díla s vybranými typickými ukázkami, jak se tato praxe už dříve vžila.[24]

Učená literatura měšťanského husitismu vzniklá z tvorby universitních mistrů, dává ještě další příležitost k obohacení znalostí dějin české a možná světové filosofie. Je to otázka vývoje metody filosofické práce. Bude to práce velmi obtížná, až k ní přistoupí dobře připravený filosof — medievalista, vyzbrojený dobrou znalostí pramenů, heuristicky zdatný a dobře seznámený s předcházejícím vývojem, avšak její výsledek může být překvapující. Metoda filosofické práce, jak se vytvořila ve vrcholné scholastice, měla své reflexy ještě dlouho do staletí příštích a neubránila se jim ani literatura husitská, či snad ani neusilovala se jim bránit; nicméně máme ve spisech husitských myslitelů díla, jež

[21] K tomu Filosofie v dějinách českého národa, Praha 1958, 65 (diskuse k referátu R. Kalivody). Tím ovšem nemá být řečeno, že prameny vydané nejsou dosti representativní, aby z nich nebylo možno postihnout aspoň jádro husitského učení v podstatě již ve věrné podobě; Kalivodova kniha sama je toho svědectvím dostatečným. Požadavek dalších edic ovšem je přirozený, neboť jde o rozšíření pramenného základu pro prohloubené a detailní zkoumání příští, které je i po Kalivodově práci arci nevyhnutelné.

[22] F. M. Bartoš, *Dvě studie o husitských postilách*, Praha 1955.

[23] Tu se nemíním dotýkat potřeby edic povahy jazykovědné, pro které bude obsahové kritérium jen pomocné.

[24] Příkladem takových prací jsou četné články F. M. Bartoše, v nichž rozebral a podal ukázky z postil Želivského, Biskupce, Jakoubka aj.

lze označit bez výhrad jako plod scholastické metody? Myslím že nikoli.[25] Vystopovat tento kvalitativní zlom ve vlastním vývoji filosofie, způsobený souhrnem podmínek, za nichž filosofická díla v husitství vznikla, rozlišit jemné rozdíly v metodě od doby předcházející a naznačit cesty, kam až na metodickém poli husitstvím filosofie dospěla, to bude jistě jedním z úkolů pro příští bádání v historii české filosofie. Ani na tomto poli není možno nepřiznat Kalivodovi, že v řadě podnětných úvah osvětlil nejednu metodologickou stránku husitského učení i jeho kvalitativní odlišnost od dřívějších myslitelů.

Naprosto nedostatečná pozornost byla až dosud věnována polemické literatuře protihusitské, ať jsou jejími autory čeští katolíci prodlévající v exilu v různých místech okolních zemí, či učenci cizí. Její průzkum byl hodně náhodný, často prováděný i cizími učenci v tendenční podobě, a především velmi neúplný. A přece by i z názorů této literatury, která sloužila rovněž různým cílům politickým, bylo možno čerpat velmi poučné informace o myšlenkových tendencích a ideových bojích, které se střetaly neméně prudce než zbraně. Polemické traktáty proti čtyřem artikulům pražských takového Pálče, Šimona z Tišnova, Konráda ze Soestu či Jana Hoffmanna jsou přes svou tendenčnost díla bohaté náplně a velké učené erudice, ze kterých jasně vyplývají, a dokonce často ještě lépe než ze samé literatury husitské provenience, poučné závěry o tom, jak byly husitské nauky nebezpečné pro tehdejší vládnoucí vrstvy, kde nejcitlivěji zasahovaly jádro problémů a kde přímo ohrožovaly existující společenský řád. I přes různá zkreslení, která se v podobných spisech nezřídka projevují, lze při opatrné kritičnosti studiem této literatury značně obohatit naše znalosti husitské ideologie. Zejména otevřené útoky a návrhy na radikální postup takového Gersona, Dětřicha z Niemu, či jiných autorů, dovolují dospět k bezpečným poznatkům, jak se vládnoucí hierarchie bála některých zásadních husitských nauk.

Kalivodova kniha připomněla i právnímu historikovi jeho úkoly při průzkumu husitské ideologie, které žel jsou stále ve velké části nesplněny. Přes některé drobné náběhy zůstává před právní historií hlavní povinnost připravit dílčími studiemi půdu k systematickému dílu o státu a právu v husitské revoluci, dílu obsáhlému a obtížnému. S Kalivodovou knihou budou velmi blízce sousedit zejména partie o právním myšlení a názorech na stát, jejichž filosofické základy jsou shodné a vycházejí z týchž hospodářských a politických předpokladů. Mnohde jde dokonce o tytéž kategorie, které určují hlavní směr úvah filosofických i právních, jak to vyniká zejména u kategorie božího zákona. Ta je i hlavním vodítkem pro právnické úvahy husitské epochy a bude tedy dosavadní Kalivodova práce[26] cennou oporou i pro řešení této ústřední otázky husitského myšlení právního. Je třeba s lítostí konstatovat, že podobné knihy, jako je Kalivodova „Husitská ideologie", pro dějiny státu a práva dosud nemáme a potrvá ještě několik let, než náběh k ní bude uskutečněn.

•

[25] Sám jsem se dvakráte tohoto problému aspoň dotkl, v diskusi na liblické konferenci o dějinách české filosofie v r. 1958, viz Filosofie v dějinách českého národa, Praha 1958, 66, a ve spise Stát, církev a společnost v disputacích na pražské universitě v době Husově a husitské, v tisku. Jeho řešení musí ovšem přinést filosof.

[26] Přitom mám na mysli ovšem i jeho článek Husitské myšlení, Filosofie v dějinách českého národa, 40—65.

Máme právo očekávat, že diskuse, která se o Kalivodově díle rozvíjí a asi dále rozvine, přinese další poznatky a nová hodnocení, že její účastníci i sám Kalivoda podají v ohni výměny názorů další příspěvky k důležitému tématu a že jejím výsledkem bude upřímná snaha všech účastníků přistoupit k novým pracím o husitské ideologii na vyšší basi dosažených předpokladů metodických i věcných. Nepochybuji také, že další práce Kalivodova o učení Petra Chelčického bude představovat novou fázi v bádání o husitské ideologii a že všichni pracovníci v dějinách husitství ji již nyní očekávají s oprávněnou zvědavostí.

Pokusil jsem se na okraji Kalivodovy knihy rozvést některé její podněty, třeba snad někdy i tónem polemickým, avšak plně uznávajícím i na těch místech, kde se nemohu připojit s plným souhlasem ke Kalivodovým vývodům, jeho zásluhy a iniciativu v řešení obtížných otázek. I když mi nebylo možno v rámci daných možností jít k rozborům detailním, přece jen věřím, že v odstavcích této rozpravy, a to snad i tehdy, vyslovil-li jsem některé námitky, bylo dosti zřetelně vyjádřeno přesvědčení o hodnotách Kalivodovy knihy, souhlas s podstatnou částí jejích výsledků a plné uznání autorovi za jeho výkon.

Jiří Kejř

Deset poznámek ke Ganevovu výkladu krátké redakce Zakona sudného ljudem

Původ nejstarší slovanské právní památky, církevněslovansky psaného *Zákona sudného ljudem*,* se stal v posledních letech zásluhou prof. Vašici,[1] jenž vystoupil s mnoha doklady jeho vzniku na Velké Moravě, předmětem oživené diskuse, když z bulharské strany jsou Vašicovy vývody ostře zamítány a nadále tvrzen původ bulharský.[2] Základním článkem se tu stala rozsáhlá monografie, v níž Venelin G a n e v pod titulem *Zakon soudnyj ljudъmъ. Pravno-istoričeski i pravno-analitični proučvanija*, Sofija 1959 (Bъlgarska akademija na naukite, Institut za pravni nauki), 620 str. a 3 tab., podal dosavad nejobsáhlejší a nejúplnější rozbor této právní památky.

Ganevova zásluha tkví především v tom, že úplně shromáždil a rozebral dosavadní literaturu předmětu,[3] upřesnil překlad textu (často však příliš pedantsky) a zejména se úplně vyrovnal se všemi odchylnostmi slovanského znění od řecké předlohy, dosud často podceňovanými. Na okraji svých úvah podal také nejeden cenný pohled na některé speciální instituce a jejich vývoj (růst *oblastních knížat* a *vladyků* z místních předáků — str. 186—8, 455, *župani* jako náčelníci menších správních celků předfeudálního původu — 207—8, *kmetové* jako vesničtí předáci — 209—10).[4]

Nicméně Ganevova jistě jinak záslužná práce si žádá řady připomínek, neboť s mnohým z toho, co bylo řečeno, není možno souhlasit. Závislost ZSL na Ekl. je totiž větší, než jakou Ganev předpokládá (poznámka I), důvody povahy a původu zákona tak, jak jsou tvrzeny, jsou mnohdy značně problematické (II—IV), v celé práci se pak značně obráží poněkud příliš formálně právní koncepce autorova (V) a konečně v řadě institucí lze zřetelně míti za to, že jejich povaha byla odlišná a jejich vývoj probíhal jinak, než jak se v monografii líčí (VI—X). Poznamenat je tu ihned třeba, že v nejednom směru Ganev opakuje chyby svých bulharských předchůdců,[5] jež však daleko obsažněji rozvádí a dovádí do dalekosáh-

* Dále ZSL. Ostatní zkratky: Cod. = justiniánský Codex, Cod. Theod. = Codex Theodosianus, Ekl. = Ekloga, RN = Responsa Nicolai papae, sl. Ekl. = slovanský překlad Eklogy.

[1] J. V a š i c a, *Origine cyrillo-méthodienne du plus ancien code slave dit „Zakon sudnyj ljudem"*, Byzantinoslavica 12 (1951), *Anonymní homilie rukopisu Clozova po stránce právní*, Slavia 25 (1956), *Jazyková povaha Zakona sudného ljudem*, Slavia 27 (1958), *K otázce původu Zákona sudného ljudem*, Slavia 30 (1961) a další.

[2] M. A n d r e e v, *Zakonъ sudnyj ljudъmъ — starobъlgarski praven pametnik*. Pravna misъl 2 (1958), *Javljajetsja li „Zakon soudnyj ljudъmъ" drevnebolgarskim juridičeskim pamjatnikom? Slavjanskij archiv*, Moskva 1959, *Kъde e bil sъzdaden „Zakon soudnyj ljudъmъ"*, Slavjanska filologija 5, Sofija 1963; B. R. J a n o v s k i, *Ošte po vъprosa za proischoda i sъštnostta na „Zakon soudnyj ljudъmъ"*, Godišnik na sofijskija universitet, juridičeski fakultet, 32 (1961), Sofija 1962.

[3] Toliko T. S a t u r n í k, *Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů*, Praha 1922, zůstal zde stranou. Na str. 81 to Ganev vysvětluje neznalostí češtiny (!).

[4] Toto poslední nadhazuje jen jako možnost, ačkoli věc je podle materiálu, jejž mám k dispozici a jejž, jak doufám, brzy uveřejním, zcela jasně prokazatelná.

[5] G. T. D a n a i l o v, *Edin pametnik na staroto bъlgarsko pravo, Zakon sudnyj ljudem*. Sbornik za narodno umotvorenije, nauka i knižnica 18/2, Sofija 1901, S. S. B o b č e v, pod týmž názvem, *Periodičesko spisanije na bъlgarskoto kniževno družtvo v Sofija 62* (1902). Jde tu např. především o chybný překlad termínu *beštinьnica* v čl. 4, domnělé stínání kříu vlastní dcery v čl. 6, trest prodeje ve významu prodeje do otroctví atd.

lých důsledků. Tím spíše je nutno se s těmito otázkami vyrovnat. Stranou tu ponecháváme řadu drobných nepřesností (neoznačování přízvuku v řeckých textech, nepřesné psaní vlastních jmen: *Vlašica*, Schmid*t* atd.) a jen obecně je třeba poukázat na zbytečnou šíři mnohých výkladů (stálá opakování) i zatěžující dikci (kumulování řečnických otázek) a malé členění textu (velké odstavce), znesnadňující čtení.

I. Určitých korektur si vyžaduje především v ý k l a d v z o r ů a r o z b o r s t r u k t u r y ZSL. Ganev se staví proti Pavlovovi na stranu Florinského a zdůrazňuje mnohé změny v ZSL (80), jemuž Ekloga je toliko „modelem" (63). Např. čl. 15 prohlašuje za doklad zákonodárcova rozhledu a dokonalé formální techniky (422), ač právě ten proti předloze je změněn minimálně. Na druhé straně však správně vystupuje kriticky proti těm romantickým představám, jež v Ekloze viděly odraz slovanského obyčejového práva a odtud vyvozovaly i důvod jejího použití při sestavování ZSL (59). Vytčení rozdílů mezi ZSL a Ekl. věnuje hodně místa (61—76) a přináší tu mnoho nového. Zachází však příliš daleko, pokládaje za úplně recipované toliko čl. 17, 20, 23 a 25 (77—78). Ve skutečnosti jeho podtržení rozdílů tkví často ve zdůraznění rysů druhého a třetího řádu. Avšak i v zásadních ustanoveních je ZSL Ekloze blíže, než si Ganev myslí. To platí o řadě článků, jak vysvětlíme v dalších poznámkách, totiž čl. 4, 6, 7, 14 (pozn. VIII), 18 (X) a 19 (VI).

Proti omezování vlivu Ekl. ojediněle jej Ganev naopak rozšiřuje. To v čl. 7, kde v souladu se svým extensivním výkladem vztahů, jež tento článek domněle zahrnuje, vidí předlohu v Ekl. 2, 2, vypočítávající řadu případů manželských překážek z titulu příbuzenství (293). Podobně pod vlivem Ekl. 17, 27 vysvětluje zařazení čl. 7a, obsahově spojeného s čl. 2, za čl. 7 (297). Souvislost je tu však pochybná, neboť řecká předloha upravuje jednak cizoložství a ne manželské překážky, jednak procesně, neznajíc slovanskou institucí přísežníků, má povahu zcela odchylnou.

Mezi úvahami o jiných předlohách ZSL než Ekl. konstatuje Ganev pro čl. 1 oprávněně, že zákonodárství sv. Konstantina-císaře, z něhož žádný takový předpis není znám, se nevyznačovalo pronásledováním nevěrců a tedy vzorem být nemohlo; Rozenkampfem označovaný vzor Cod. Theod. 16, 12 upravuje na správnou citaci 16, 10, 12, ale konstatuje, že tu existuje toliko obecná obsahová shoda (181—2). Jinde uvádí Cod. Theod. 16, 10, 23 (2). Tvrzením, že vzorem je Prochiron 39, 30 (64) se dostává do rozporu s vlastní thesí o vzniku ZSL za Borise, neboť Prochiron byl vydán později. Nepochybně správný je tu však názor Vašicův[8] o klasickém římskoprávním původu v Cod. 1, 11, 8. K pramenům čl. 2 není poměr Ganevův ujasněn; Rozenkampfem uvedené kánony Vasila Velikého a Apoštolské zápovědi jednou přijímá, podruhé je má za možný vzor jen velmi vzdálený (64, 201). Za vzor pro čl. 2 a zejména pro čl. 7a pokládá také Ekl. 14, 1 (315—6); obsah tohoto ustanovení je však naprosto odlišný, neboť s ohledem na typicky byzantské poměry označuje osoby důvěryhodné k svědectví.

Co do celkové struktury ZSL pokládá Ganev za pozdější doplňky čl. 3, 7a a 30a, neboť na rozdíl od ostatních se vyznačují obšírnou koncepcí jako širší redakce a jiným jazykem, vymykají se ze systému zákona a mají doplnit jeho mezery; závěr čl. 30a byl původně samostatným závěrem celého ZSL (215—6, 595, 309—10, 596). Z těchto názorů obstojí však jenom poslední; ukončení čl. 30a

[8] V a š i c a, *K ot. původu* 4—5 p. 14.

je totiž zajímavou reminiscencí na počátek zákona, čl. 1 s jeho religiosní ideologií a čl. 2 s povinností řádného souzení a používání přísežníků-*posluchů*. Proti tomu záhlaví má i čl. 3, vřazený do číslovaného pořadí ZSL, ze systému zákona vykračuje i řada článků dalších a že by právě čl. 30a mohl odstranit opravdu hojné mezery ZSL, není možno uvěřit ani v nejmenším.

II. Jednou ze základních Ganevových thesí, jíž navazuje na názor především spíše starší nauky, je prohlašování o f i c i á l n í h o c h a r a k t e r u ZSL. Vidí v něm zákonodárný akt upravující církevní matérii, jenž naprosto nemá povahu sbírky obyčejového práva — s čímž lze jistě plně souhlasit — a jejž nemohl také ani sestavit kompilátor jako sbírku soukromou (2, 25) — což musí narážet na nejvážnější odpor. Není důvodu, proč by ostré předpisy proti pohanům nemohly být obsahem kompilace (tak Ganev 148). Jen širší redakci pokládá za soukromou kompilaci a na řadě míst vyvozuje z toho důsledky, typické pro svůj formální přístup k věci; tak např. při čl. 10 uvažuje, zda požadavek neženatosti vyplývá ze změny zákona či je soukromým míněním kompilátora, jenž zachytil nejběžnější případ (366—7), a o něco před tím prohlašuje, že komentátorská kompilace nemůže změnit zákon (345). Jeho úvahy formou dedukce, obvyklé a místné až pro oblast platného práva od 19. století, jdou tak daleko, že překlady jiných byzantských norem a zvláště sl. Ekl. vylučuje z platnosti poukazem na to, že nemohly platit zároveň se ZSL, s nímž se obsahově mnohde rozcházejí, a že mohly sice proniknout do obyčejového práva a aplikovaly se, nikoli však jako zákon; nadto chybí prý doklad o jejich promulgaci (88—92). Danailovův názor, že ZSL obsahuje právo kanonické, odmítá poukazem, že tu jde především o věci trestní a ne církevní organizaci (131—2). Proti Andreevově thesi o kanonické povaze ZSL vzhledem k takové povaze ruských kormčích knih tvrdí, že recepce církevněslovanských právních památek měla v ostatních zemích jinou povahu než v Bulharsku a poukazuje na nekanonický obsah kormčích knih a údajný vliv na Ruskou pravdu (111—2). To vše ho vede i k odmítnutí Vašicova výkladu určení ZSL světským osobám a překladu výrazu *ljud»m»* jako ‚obyvatelstvu' (161).

Další Ganevova argumentace ve prospěch these o oficiální povaze ZSL je velmi problematická nebo docela zřejmě vadná. Ve vzduchu visí tvrzení, že o prvky obyčejového práva se ZSL jen opírá a že i když Ekl. leccos převzala z práva slovanského, nic to nemění na jeho zákonném charakteru (27, 32). Na jedné straně se praví, že nemá dokonalost simeonovské kultury, na druhé pak zas, že je dokonalý, protože ojedinělí vynikající jedinci mohli být i před touto epochou (18, 19). Zkažení ruskými přepisy (20) se však týká věcí sekundárních, archaičnost a lakoničnost slohu a gramatika (tamtéž) jsou dány především řeckou předlohou.

Za doklad státního původu prohlašuje Ganev kupodivu ostrost trestů (25), ač ZSL je znám tresty mírnými, a docela i pokání, jinde zas vykládané v odporu ke kritice Andreeva jako praxe možná právě v raném křesťanství (30, 513). Avšak právě pokání určuje jednoznačně církevní původ ZSL. Zde se Ganev dopustil zásadního omylu. Především přehlédl jedno zásadní ustanovení Mikulášových odpovědí, jimž jinak věnuje tolik pozornosti, a to zcela jednoznačně dokládá nestátní původ ZSL. Je to RN 75, které poenitenciární pravomoc vkládá do rukou výlučně církevním úřadům. Požadavky vznesené na knížata a soudce jsou ideovým programem církve, nikoli závaznou normou pro světskou soudní praxi, kterou ZSL zřejmě vůbec neovlivnil (to platí i pro velkomoravskou koncepci Vašicovu). A za druhé úplně mylná je celá koncepce protikladu světských trestů a církevních pokání. Mezi obojím zeje propast, máme zde před sebou

dvě příkře oddělené sféry. Korelátem světské trestní jurisdikce je církevní trestní jurisdikce, souhrn výroků církevních soudů, ne kajícnická disciplína, patřící do oblasti duchovní správy laiků a vykonávaná farářem v rámci jeho úřadu, nikoli církevním soudcem. Pokání stíhá i takové činy, jež před žádným soudem ani na přestřes nepřijdou (např. feudální velmož, který dík své moci se vyhnul spravedlnosti, jinak nejrůznější činy menšího významu).

Přes vyhlašování oficiánlí povahy ZSL je si Ganev vědom mnohých jeho nedostatečností. Z drobností jsou to vzájemné odkazy *(jakože glagolachom», pisachom»)*, ze základních věcí skutečnost, že zákon neobsahuje řadu důležitých materií (34, 11) — to údajně způsobil spěch Borisův, jenž chtěl mít zákon za každou cenu (22). A na druhé straně se zas říká, že ZSL osvětluje celou strukturu společnosti v její statice a dynamice a s „individuálně-psychologickou dramatičností" a „společenskou tragikou" (140, 142, 137).

Zaměření ZSL k matérii, v jejímž rámci vyvíjela činnost církev (mravnostní delikty), a vynechání otázek pro světské právo nejběžnějších (usmrcení, krádež) dávají zřetelně na srozuměnou, v jakém prostředí dílo vzniklo. Epitimní tresty charakterisují je dostatečně jako příručku pro každodenní praxi církevních institucí. Nadto jde tu o dílo značně nedokonalé a nesamostatné co do tvůrčí koncepce, byť i předlohu bylo úměrně lokální situaci dost pozměňovalo. Hojné nedůslednosti přikazují hledat jeho původ někde spíše na okraji rozmachu nově zaváděné křesťanské kultury, kde zřejmě soukromě bylo přeloženo někým mezi řadou jiných děl, pravděpodobněji, jak uvidíme v pozn. III, spíše v oblasti velkomoravské než bulharské.

V jedné věci má však Ganev naprosto pravdu, totiž v odmítnutí smíšeného soudnictví[7] pro oblast aplikace ZSL a chápání předepsaných trestů jako kumulativně a ne alternativně ukládaných (194, 12—13, 119). Své správné závěry však vyvozuje z nesprávných premis. Nechápe dostatečně jasně povahu *testes synodales*,[8] jež pokládá za jakési soudce-svědky (98—99) a neexistenci synodních soudů vyvozuje zcela formálně a moderně z práva knížete měnit soudní organisaci, z nemožnosti soudního dualismu vzhledem ke snaze zamezit konflikty a z přesně obrácené konstrukce, podle níž církevní tresty může ukládat státní soud a jen jejich výkon přenést na církevní instituce, neboť v Bulharsku se prý církevní orgány slily se státními a státní orgány ukládaly i posty (94, 97, 234). Soud podle Ganeva domněle věc posoudil, uložil světský trest a pak podle ZSL trest kajícnický (98). Značně podivné tu ovšem je, že Boris měl „státní" zákon pro tresty církevní, žádný však pro tresty světské. Skutečnou povahu poměru těchto dvou jurisdikcí jsme však už vysvětlili.

III. V otázce **původu** ZSL jsou Ganevovy argumenty soustavou možností, z nichž žádná není dokázána dokladem přímým, a sklubováním dohadů a historických dat. V tomto směru jde tu o tvrzení naprosto rovnocenná tvrzením stranníků velkomoravského původu. Datace k letům 867—8 je pak vyvolána snahou o dokázání bulharskosti závislostí na odpovědích Mikulášových (ve skutečnosti však neexistující — viz pozn. IV) a včleněním tohoto elementu do historických

[7] To tvrdí H. F. Schmidt, *La legislazione bizantina e la pratica giudiziaria occidentale nel più antico codice slavo*, Atti del congr. int. di dir. rom. e di storia del. dir. — Verona 1948, Milano 1953, 402—3. Proti tomu Vl. Procházka, *Le posluchъ et le vidokъ dans le droit slave*, Byzantinoslavica 20 (1959) 243—5.

[8] Procházka, Posluchъ 243—6.

událostí v Bulharsku za vlády Borisovy. Tak ZSL mohl vzniknout jen v době příklonu k Byzanci, ale musilo to být brzo po odpovědích, jejichž jiný projev se v Bulharsku nezachoval a které by tedy později, v simeonovské době, už bývaly byly zapomenuty (9—10, 19). Simeonovskou dobu také vylučuje usměrnění ZSL pro církev zřejmě nově zorganisovanou (29). Nadto se Ganev domnívá, že kdo formuloval dotazy adresované Mikulášovi, mohl sepsat i ZSL (18). Náhled, že ZSL musel povstat v první polovině Borisovy vlády, protože pak došlo k centralisaci a zákon zachycuje místní knížata (188), padá s poznatkem, že *knęzъ* označuje feudála různých typů, i vysokého úředníka. *Sъlęzъ* z gotského skilling (242) se mohl vyskytnout u různých Slovanů.

Důležitější jsou Ganevovy námitky proti Cyrilovi nebo Metodějovi jako původcům ZSL, především fakt, že nedostatky koncepce a stylu neodpovídají těmto osobnostem a jejich dílům (11, 17, 157). Možnost označení ZSL Cyrilovým jménem, i když nedoloženou ve všech rukopisech, nelze však podceňovat (156, 162), podiv nad zařazením matérie jako trestání celé vsi a úprava kořisti (157) je vysvětlen jednak tím, že zde nejde o ves, nýbrž usedlost (viz pozn. VI), jednak vlivem předlohy, stejně jako i mezery, jež Ganev rovněž tamtéž napadá. Přílišná vzdálenost pro možnost vlivu odpovědí Mikulášových (10, 100) padá zjištěním, že se tu ve skutečnosti žádný neprojevil (viz pozn. IV), nedostatek zachycení zprávy o autorství v Životech (17, 157) mohl by jít na vrub náhody i toho, že ve srovnání s ostatními díly nebyl ZSL položkou zejména z církevního hlediska tak významnou jako předpisy ryze náboženské. Stačí tu však asi první z uvedených argumentů, jenž také je ve shodě s naší thesí, uvedenou v pozn. II.

Také zjištění předpisu o veřejném pokání v 51. kánonu Vasila Velikého (234-5) nemůže být námitkou zásadního dosahu. V literatuře zmínky o něm mohou ovšem existovat, avšak nevykonávání této praxe v Bulharsku v 9. století a její renesance na západě právě v této době[9] naznačují zřetelně prostředí vzniku ZSL.

Proti tomu jazykové důkazy proti Vašicovi se Ganevovi příliš nevydařily. Přijmout lze toliko jeho mínění, že *pravda* čl. 1 není ‚zákonem' v dnešním smyslu slova, nýbrž „eticko-náboženským principem práva a spravedlnosti", a že stejné povahy je i *zakon* Ruské pravdy (156—7, 164). Slova o čistě bulharských obratech, archaické gramatické konstrukci atd. (24, 39) představují však jen monolog autora bez skutečného rozboru. Z moravismů Ganev přijal jen výklad slova *mĭstь* (407), avšak odmítnutí ostatního (156) je jen formální. Názor, že i moravská slova mohla být recipována v Bulharsku a že jich je pro plný důkaz příliš málo (16, 408), má sice zdání pravděpodobnosti, ale právě fakt běžné bulharisace moravských textů v Bulharsku na rozdíl od jejich ponechávání v původní podobě u Charvátů a Rusů[10] činí i tyto jinak slabé důkazy mnohem průkaznějšími. Je sice pravda, že všechno to jsou důkazy nepřímé, ale kulturní kolorit je jediné, s čím tu lze nakonec operovat ve prospěch these té či oné. Ganevovo dokazování odchylné povahy jazyka sl. Ekl. (87) znamenitě dokládá, že vznikla v jiném prostředí než ZSL. A vlastí sl. Ekl. je zcela nepochybně jazykově daleko méně dokonalé — ve srovnání s církevněslovanskou kulturou velkomoravskou — prostředí bulharské. Filologický důkaz, proti jehož výlučnosti v odporu k Vašicovi Ganev brojí (156), je tu prostředkem skutečně základním, jak to už kdysi před-

[9] V a š i c a, *Origine* 162.

[10] K. H o r á l e k, *K otázce lexikálních bohemismů v staroslověnských památkách*, Slovanské studie (pocta J. Vajsovi), Praha 1948, 118.

vídali Blagoev[11] a Saturník,[12] třebaže se věda jistě bude snažit o důkazy i jiné.

IV. Základním opěrným pilířem Ganevova tvrzení bulharskosti ZSL jsou Responsa Nicolai papae. Do bulharského rámce zasazuje je tak, že jimi chtěl Boris korigovat přísnost Eklogy (9, 104) a odtud že pocházejí zdánlivě západní prvky v bulharském ZSL (105). Ve skutečnosti však nelze ani v nejmenším mít za to, že by ZSL byl z nich přijal některá ustanovení. Jde tu prostě o shodnou thematiku,[13] běžnou v jakémkoli křesťanském prostředí (odtud i shody s širší redakcí ZSL) a zejména prostředí církve nově zřizované.[14] V rozporu je tu i fakt, že ZSL podle Ganeva je údajně státním zákonem (viz pozn. II), ale do jeho textu chce vložit prvky z odpovědí Mikulášových a ne z římských předpisů, které Mikuláš Borisovi zároveň s odpověďmi poslal.[15] Nedostatek skutečné shody konstatuje nakonec na několika místech i sám Ganev.

Tak hned u čl. 1 připouští, že RN 41 a 102 se liší svou smírností postupu vůči jinověrectví (182), přesně opačnou ustanovením ZSL. V komplexu ustanovení čl. 2 a 7a uznává, že tu není řešena nejdůležitější složka RN 86, totiž zamítnutí násilím vynuceného přiznání; vidět důkaz vlivu v tom, že se nemluví o přiznání (201), je zcela pochybné. Nadto odpověď uvádí ze ZSL neznámé výlučné svědectví tří osob a zná přísahu očisťovací. RN 84 (Ganev 203, 318) upravuje matérii zcela jinou, falešného svědka. Souvislost s *šepty* čl. 2 vyhlíží sice svůdně, avšak ZSL tu o podání žaloby formou denunciace hovoří jen jako o jedné z forem žaloby a problematika bezdůvodného podání, v slovanském právu aktuálnější o hodně později,[16] je mu ještě cizí. V čl. 3 (223) je blízkost RN 38 zdánlivě značná, avšak slovanský text odpovídá řecké předloze Ekl. 18, 1. Podobně je tomu u RN 35, kde jsou nadto uváděny další jiné bohulibé skutky, jež odcházející vojíni mají vykonávat.

U čl. 7 (Ganev 294—5) vypočítává RN 22 osoby vyloučené pro příbuzenství z možnosti uzavřít sňatek, zatímco ZSL ustavuje jen o osobách uměle (pokřtěním) spřízněných. Pro čl. 12 (Ganev 385—6) nepřináší RN 39 skutečný vzor, neboť nemluví o trestání krvesmilství, nýbrž jen vypočítává osoby, které nesmějí uzavřít manželství. RN 29 pak na rozdíl od ZSL neustanovuje žádný trest. V čl. 13 (Ganev 394) se při dvojím manželství ruší pozdější stejně v RN 51 jako v Ekl. 17, 35. Podobně v čl. 16 je myšlenka nedovolenosti násilného vyvedení z chrámu poskytujícího asyl obsahem jak RN 95, tak Ekl. 17, 1. Proti převýchově odpadlíka v klášteře podle čl. 21 zná RN 18 postup mírnější a původnější, což uznává i Ganev 518. Jde tu především o přímé působení religiosní, ne opatření světské moci, ačkoliv i o tom se zde mluví. Čl. 29 ustanovuje, jak i zde konstatuje sám Ganev 574, daleko podrobněji o zotročení svobodného člověka než paušální odkaz na jinou matérii v RN 32. V čl. 30a (Ganev 611) přidržuje se ZSL přes určité od-

[11] N. P. Blagoev, *Zakon sudnyj ljudьmъ*, Spisanije na bъlgarskata akademija na naukite, klon ist.-fil. 10/6, Sofija 1915, 135.

[12] Saturník, *Příspěvky* 50—51.

[13] Vašica, *K ot. původu* 11.

[14] Tamtéž 11—12 p. 34 o tom, že typicky V. Zlatarski od these vlivu RN ustoupil (RN 84, 21 a 97 mají obdoby v širší redakci).

[15] T. Saturník, *Které zákony světské poslal papež Mikuláš I. Bulharům r. 866?* Slovanské studie (pocta J. Vajsovi), Praha 1948, 123 a 128—9 zamítá *Breviarium Alaricianum*, longobardský edikt a capitularia a zjišťuje, že tu šlo o Instituce a Codex, nikoli Digesta.

[16] Vl. Procházka, *Důkaz dopadením při činu a počátky svědeckého důkazu v právu slovanských národů*, Právněhistorické studie 4 (1958) 69.

chylky sledu myšlenek Ekl. 2, 12 a 13, RN 96 uznává proti několika případům v ZSL za jediný důvod rozvodu cizoložství a výslovně vylučuje úklady, jež ZSL připouští.

V. Ganevův výklad právních institucí se také všeobecně vyznačuje značným a h i s t o r i s m e m. Především se u něho projevuje rozbor historického materiálu způsobem logických úvah, obvyklých pro výklad formálně vyspělých právních norem moderních. Pro matérie neupravené v ZSL předpokládá jako samozřejmou jejich úpravu jiným předpisem (čl. 5, 9, 14, 21, 25 — 245, 346, 397, 512, 544), případně právem obyčejovým (čl. 3, 30 — 207, 579). Při čl. 11 hovoří o neslučitelnosti s jinými bulharskými zákony (372), u čl. 13 uvažuje při otázce zapuzení ženy o účinku *ex tunc* a o nové úpravě poměrů od momentu vstupu ZSL v účinnost (391), u krádeže na ostatcích v čl. 27 odmítá tuto kvalifikaci, protože tu nejde o věc skutečně hmotnou (559). Celkově je pro něho typický výklad článků logickým rozborem na způsob komentářů k platným zákonům. S tím souvisejí hojné úvahy o tom, co zejména zahrnují jednotlivé skutkové podstaty (93 úvahy o soudech jednoosobových a kolegiátních, 414 a 419 v čl. 15 o odpovědnosti za všechny příslušníky domácnosti a o tom, že hrubá nedbalost zahrnuje i *dolus eventualis*, 414—6 o možnosti několikeréhо vejití do chrámu podle čl. 16, 536 o trestné činnosti v boji i na pochodu v čl. 24), jež svou určitostí pro všeobecnou neurčitost dikce raně feudálních pramenů jsou zvláště nebezpečné.

Za určitých okolností rozšiřuje Ganev svou interpretací obsah předpisů proti obsahu skutečnému. Tak v čl. 15 se domnívá, že zničení ohněm se týká jakékoli stavby a budov i jiných předmětů movitých a nemovitých, že podle poškození za větrného dne a bouře lze soudit i na situace analogické a stejně i že uvedené případy vyloučené trestnosti je třeba pokládat toliko za příklady (416, 421, 420, 418), v čl. 16 a 17 chce odpovědnost za nucené odvedení z chrámu a mimosoudní odnětí věci vztahovat i na toho, kdo dal k němu příkaz (446, 465). Tyto mezery, typické pro feudální právo, není ovšem možno libovolně doplňovat. Podobně Ganev přehlédl zásadní rozdíl sociální situace byzantské, v níž vznikla Ekl., a slovanského prostředí ZSL. Nedostatek většího počtu společenských vrstev, jejž zdůrazňuje Andreev jako redaktor knihy v pozn. in 141, pramení v tom, že Ekl. počítá s otroky v Byzanci. Proto Ganevovy rozklady a úvahy o tom, jak aplikovat předpisy ZSL na případ otroků (čl. 25, 26, 27, 29 — 543—4, 551, 556, 569) se pohybují ve sféře abstraktní. Otrok byzantský stál v Ekloze mimo, v rozložené rodové společnosti a počátcích feudalismu u Slovanů není věcí, ale vzor Eklogy je neupoužitelný.

VI. Z jednotlivých oborů práva je třeba se nejdříve vyrovnat s některými Ganevovými výklady p r á v n í c h p o m ě r ů o s o b a v rámci toho i s některými otázkami r o d i n n é h o p r á v a. Tak především Vašicovým vysvětlením termínu *selo* v čl. 1, dosud běžně překládaném jako ‚ves' (tak i Ganev 163), ve skutečnosti však označujícím ‚statek', ‚usedlost',[17] odpadají Ganevovy úvahy a dohady, zda před odevzdáním trestaných obyvatel církevním institucím šlo o obyvatelstvo svobodné či ne a zda existovaly vesnice bez pánů (169). Byly-li takto postižené osoby odevzdávány jednomu či více ústavům — což Ganev rovněž klade jako otázku, pramen ovšem neobjasňuje; pravděpodobné je ovšem odevzdávání řadě institucí. Dále v čl. 15 pasáž *v» vsili vselě* překládá jako rozdíl městečka a vsi (403) ač ve skutečnosti tu jde o jednotlivou usedlost proti celé vsi.

Při výkladu čl. 3 se Ganev domnívá, že šestina kořisti patřící županům se po-

[17] V a š i c a, *K ot. původu* 4.

čítala z její celkové výše po odečtení šestiny knížecí (209), avšak o málo dále hovoří o rovnosti županského a knížecího dílu a udělování odměny zvláště zasloužilým bojovníkům i z dílu županského, protože jinak by župan získával více než kníže (211). V článku však zřejmě nejde při určování pravidel dělení kořisti o vyčlenění županů jako článku v administrativní hierarchii, jímž jinak byli. Jsou tu jmenováni vedle knížat a vojevodů jako jedno z označení politických předáků. Jim všem patří šestina kořisti, i když výslovně se to praví jen u knížat a županů, kdežto vojevodové jsou zmiňováni v závěru jenom v souvislosti s vynikšími bojovníky. Tečka mezi *knęža čast»* a *i pribyt»* je nadbytečná, oba termíny jsou synonyma a větu třeba číst vcelku.

Nové tvářnosti se dostává čl. 19 výkladem, že tu jde o navrácení do domova zotročeného svobodného člověka,[18] jeho výkup, ne koupi (proto je marné Ganevovo volání in 487 po důkazu o zařízení vlastního „domu"). Tomuto traktování věci nasvědčuje i textace širší redakce ZSL, kde podobný výkup provádí kdokoli z *ratnych»*, jakož i vztažení článku v široké redakci na všechny otroky vůbec (o něm se bez dalšího zmiňuje i Ganev in 498). Tak odpadají úvahy o možnosti několika koupí a změn výstroje a možnosti dalšího prodeje ve vlastní zemi (495, 497), stejně jako poznámka Andreevova (in 497) o nemožnosti prodeje po určení kupní ceny. Svědkové tu nejsou svědky smlouvy mezi zotročeným a osvoboditelem a nezaručují spravedlivé její určení (496), nýbrž jsou svědky splácení ročních dávek.[19] Že by běžné vykupování *cholopů* v Rusku mělo svůj základ v ZSL (tak 498 pozn.), není pravděpodobné; jde tu o instituci zcela běžnou a řečené rozšíření článku v širší redakci je výrazem právě této běžnosti.

Do oboru rodinného práva patří především ustanovení o rozloučení manželství osob pokrevně spřízněných (čl. 12) a bigamii (čl. 13). Na rozdíl od Ekl. nemají trestní sankci. Ganev však mluví o měkkosti trestu ve srovnání s Ekl. 17, 33 a ZSL 7 (379, 381); nadto tento poslední případ v detailu vykládá mylně — (viz pozn. VIII). Nelze tedy tyto články, jak to činí, pokládati za předpisy trestněprávní, ačkoliv jinak i sám Ganev mluví o trestu především „faktickém", resp. o „právním důsledku", nikoli trestu (381, 388). Důvod mírného postupu vystihuje správně: v oblasti aplikace ZSL byly takové sňatky běžné, a tak bylo nutno postupovat umírněně, zejména pak i nepřihlížet vůbec na rozdíl od Ekl. k prostému pohlavnímu styku (379—82). Při čl. 13. Ganev nadbytečně zdůrazňuje samozřejmou věc, že nemohlo jít o konkubinát a že předpis platí i pro případ mnohoženství (389—90). Vztahovat jej je možno podle něho i na starší sňatky pohanské, ale případný křesťanský fanatismus prý nevylučoval vztahování jen na sňatky křesťanské (390). V tom směru však dobře víme, že církev respektovala starší svazky a jen při mnohoženství přikazovala výběr jedné z manželek, především hlavní, za jedinou (Vladimír Ruský, Vratislav Pomořský). Termín *men»šuju* tlumočí Ganev jako ‚mladší' s tím, že v případě křesťanského sňatku měl bigamista zapudit manželku druhou, v případě prvního pohanského první. Text Ekl. 17, 35 ἐκδιωκομένου τοῦ ἑτεσιαχτου však dává jasně na srozuměnou, že ZSL přesně dodržuje předlohu a termín *men»šaja* označuje manželku pozdější, mladší ve smyslu časové souslednosti. Je zajímavé, že *Avraamovy men»šticy* v tištěné kormční knize Ganev sám přitom překládá správně ‚Abra-

[18] Vašica, *Origine* 161, *K ot. původu* 7 p. 22: tex Ekl. 8, 6 καὶ ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ ἀποκαθιστῶν αὐτόν byl nejdříve správně přeložen slovy *i vstroi jego*, tj., restituuje ho' a teprve pozdější písaři omylem znění změnili v přináležitost otrokovy výstroje.

[19] Procházka, *Posluch»* 238—9 p. 36.

hamovy pozdější ženy' (587). Při výkladu běžných důvodů rozluky podle čl. 30a lze souhlasit s Ganevovým míněním, že cizoložství platí o muži i ženě, třebaže slova 3. odst. *takovyj grěch»* je výslovně vytýkají jen u ženy (v starší literatuře např. Saturník se domnívá, že ZSL cizoložství v 3. odst. výslovně nejmenuje),[20] a že *prokaza* zahrnuje jakoukoli činnost proti manželovi (597—8). Naproti tomu *ašte vreden» jest»* ve sl. Ekl. 2, 9 jako důvod rozluky neodpovídá tomu, co se v ZSL označuje *zlaja jazja* (tak 85, 609—10), neboť jednak v ZSL jde o ustanovení ve prospěch ženy a jednak, a to především, tento výraz označuje ve spojení s předcházejícím textem, jak ukázal Vašica,[21] impotenci, a to *impotentia diabolica*.

VII. Obligační ustanovení ZSL jsou poměrně chudá. Ganev správně zjišťuje v čl. 22, že široká odpovědnost za jakoukoli škodu na vypůjčeném koni (širší redakce se od Ekl. liší jen nepatrnou odchylkou) tkví v poměrech primitivní společnosti („primitivní právní psychologie") a že kůň tu není zmíněn příkladmo, nýbrž výslovně, jak jeho význam doličuje čl. 24 (523—5). Obligační a nikoli trestněprávní povahu, neboť jde o pouhou náhradu škody, má ustanovení o otrocích v čl. 25, kde Ganev pokládá předepsané opatření za trest, třebaže na druhé straně se zmiňuje o soukromoprávní povaze jednání stran a trestu mimořádně měkkém (543).

VIII. Nejpodstatnější částí ZSL, jenž především převzal ustanovení 17. kap. Ekl., jsou ustanovení trestněprávní. V jejich rámci je třeba přihlédnout nejdříve k problematice trestných činů a potom dále odděleně zas trestů.

Úplně chybného výkladu se Ganev dopustil v několika případech mravnostních deliktů. Tak především v čl. 4, přeloživ v případě veřejného seznání činu výraz *bešt'n»nica*, ‚nemravné jednání'[22] mylně jako ‚žena s pochybnou pověstí' (227), odpoutal se zcela od skutečnosti a dal se cestou dalších komplikovaných vývodů o tom, že to není její první čin toho druhu, že muž nemusí mít špatnou pověst, že Ekl. 17, 21 a Dubenského verse širší redakce neznají moment špatné pověsti a že vypovězení má obyvatele místa pobytu uchránit od pokušení z ženy tak zhýralé (230—2, 238). Vycházeje z doslovu ZSL nepřijímá, že by tu šlo o otrokyni vlastní jako v řecké předloze a rozebírá i situaci, jaká nastane, jestliže se činu dopustí cizí otrokyně; pykat ale musí prý i její pán, protože nezabránil, aby se nedostala na scestí (233). Vadný překlad termínu *bešt'n»nica* prolíná i do výkladu čl. 5, kde podle Ganeva cizí otrokyně nemusí být na rozdíl od čl. 4 ženou neřádnou a nedostatek trestu pro ni prý je jednak dílem příznivějšího postoje v Ekloze (ve skutečnosti spíše nedostatečného překladu) nebo právě možnosti, že třeba nebude ženou pochybné pověsti; přitom by se jí prý stala, jestliže by se činu dopustila nevdána anebo kdyby její čin znamenal účast na mužově cizoložství (244—6). Pokládaje proti nedokonavému *bloudęi* výraz *priměštajasę* čl. 4 mylně za dokonavý, vyžaduje pro čl. 5 opakování činnosti proti jedinému aktu čl. 4.

Stejné nereálné závěry snuje Ganev v čl. 6, vyšed z chybného překladu slov *bl̥gdušt̥juumu čern̥cu*, ‚smilnícímu s jeptiškou'[23] (Ekl. 17, 23 Ὁ πορνεύων εἰς ναστρίαν.),

[20] Saturník, *Příspěvky* 136.

[21] Vašica, *Jaz. povaha* 536.

[22] Vašica, *Origine* 162 p. 35. Sluší tu dodat, že text ZSL má starcslověnský absolutní genitiv za Ekl. 17, 21 διασχομένου τον πράγματος Pro význam slova *bešt'n»nica* uvádí l. c. Vašica z ustužské kormční knihy řecký výraz αταξία.

[23] Vašica, *K ot. původu* 30 p. 6 proti překladu Orošakova a Andreeva.

která přeložil, smilnícímu mnichu, a tak konstatuje, že o druhém subjektu činu ZSL prý nemluví a že proti Ekl. je zcela originální (252—4). Pokračuje ve sledu svých myšlenek, vyvodil pak pro širší redakci, jež slovy *bludęi s» monastyrniceju* (Strojev) ho mohla uvést na pravou cestu, závěr, že tento článek se trestného činu mnicha netýká, neboť ten prý je zahrnut ve zvláštním článku *O černecě i o černicě* (254). Podobně v čl. 7 mluví o manželské překážce mezi kmotrou a kmotřencem, ač jde o vztah kmotra k matce křtěného dítěte,[24] předpokládá stejný zákaz pro kmotra a kmotřenku a překážku chybně extensivně rozšiřuje i na konkubinát, vyjímaje jen ojedinělé styky (264—7). Článek také zásadně závisí na Ekloze. Ta (17, 25) sice zná i jiné případy, jak to Ganev 286 a 289 zdůrazňuje, ale to naprosto neznamená, že by její text vzorem pro ZSL nebyl. Je zajímavé, že Ganeva tu na správný význam textu neuvedla sl. Ekl. 16, 37 a 38, již překládá a vykládá dobře (290—1). K úplně fantastickým závěrům dospěl v druhém případě tohoto článku, jenž zakázal manželství kmotra s kmotřenkou *(iže svoju d»šter» poimet» ot s(vę)t(o)go krštenija)*,[25] avšak Ganev si věc vyložil jako zákaz pokřtění dcery vlastním otcem. Uvažuje tu o rozdílu dcery dospělé a nedospělé, možnosti aplikace předpisu i na jiné příbuzenské svazky a vykládá přísnost trestu domnělou řevnivostí církve na zásah osoby neoprávněné (271—3). I jemu samotnému se sice trest (uříznutí nosu!) zdá být nesmyslný, ale resignovaně kapituluje před mylně přečteným textem ZSL; pochybuje jen o aplikaci u nedospělého děvčete a také jeho oddělení od otce předpokládá jen u dcery dospělé, protože dítě potřebuje péči (274—6). U této skutkové podstaty je zcela nepochopitelné, že ani naprostá nemožnost a nesmyslnost těchto závěrů nedovedla otřást jeho stanoviskem. Ve třetím případě (cizoložství — *mužataja* ZSL je korelátem Ekl. 17, 27 εἰς ὕπανδρον σύντεκνον αὐτοῦ) rozšiřuje proti znění textu stíhání i na čin ženy s cizím ženatým mužem a předpis rozloučení manželství vysvětluje jako právo poškozeného manžela na zrušení dosavadního svazku (278, 280).

V otázce svedení panny podle čl. 8 se Ganev snaží dokázat beztrestnost svůdce i tehdy, jestliže si rodiče nepřejí dodatečně uzavření sňatku, poukazem na zanedbání péče rodiči a hledisko spravedlnosti, jakož i požadováním nutnosti projevu vůle rodičů, pokud o činu věděli nebo mohli vědět (323, 325, 332, 331). To je však koncepce zákonodárce zcela moderního, stejně jako subsumování činu v případě, že pachatel je ženat, pod ustanovení o cizoložství (tak 329). Cílem článku není uzavření sňatku (tamtéž), nýbrž náhrada škody dívce — Ganev sám jinak praví, že dívka má být uchráněna od mimomanželské soulože a zachována manželi (330). ZSL plně odpovídá Ekl. 17, 29 a předpis zřetelně vychází ze staré předkřesťanské koncepce — odtud i Ganevem konstatovaná lhostejnost, zda skutková podstata byla naplněna násilím či k sňatku došlo dobrovolně (330). Stranou jdou i úvahy, zda trestnost nezakládá objektivní situace jako sňatek proti vůli rodičů (333) a podobně i jen domnělá odlišnost momentu znalosti rodičů podle Ekl. a momentu vůle ZSL (αγνοίᾳ δὲ των αντῆς γονέων — *vъschošteta)*. Omylem je také pokládat za zvláštní případ článku 8 článek 9 a nadto předpokládat splnění skutkové podstaty i bez odnětí pannenství a nadhazovat možnost vyloučení trestnosti nabídkou sňatku (331, 346—7). Stejně mimo jdou úvahy Andreeva (pozn. in 345—6) o tom, že při slabé upevněnosti křes-

[24] V a š i c a, *An. homilie* 231—2, *K ot. původu* 7 p. 24 proti Andreevovi: *kupetra* pochází k latinského *compater* a řeckým ekvivalentem je slovo ἡ σύντεκνος.

[25] V a š i c a, *K ot. původu* 7 p. 23.

ťanské morálky se dodává podmínka pustého místa. Ve skutečnosti znásilnění na pustém místě je obecně specifickou podstatou feudálních právních řádů, i když někde trestnost naopak snižuje.

V čl. 10 upravuje oprávněně Ganev a ve shodě s ním v poznámce Andreev spodní hranici pro dovolený pohlavní styk analogicky dle Ekl. 17, 31 na třináct let, jen písařským omylem přepsanou na dvacet (353). Odnětí pannenství pokládá za podmínku samozřejmou, vylučuje případ druhého znásilnění a domnívá se, že trestnost zaniká, je-li svůdce ochoten uzavřít se svedenou sňatek (358—61). Prvé z toho stanoví expressis verbis Ekl., nikoli však ZSL, druhé je jeho domněnkou, textem zákona nepodloženou, třetí vyvrací sám poukazem na nemožnost takového postupu už podle práva při věku pod hranicí a při sňatcích právem zakázaných, především mezi příbuznými (362—3). Zákonodárce směřoval tu zcela jasně k ochraně dívky určitého věku bez jakýchkoli podmínek dalších. Je zajímavé, že zcela správné jsou proti tomu jeho vývody u čl. 11 při styku se zasnoubenou (nerozhoduje svolení a otázka virginity, není možný sňatek — 373, docela i v souvislosti s čl. 10 in 355, 362), ačkoliv tu jde o situaci analogickou. Proto také je bezvýznamný případný souhlas dívky, nad jejíž beztrestností se Ganev pozastavuje (374). Zasnoubením se pochopitelně rozumí zasnoubení podle zásad křesťanských (371).

Mimo delikty proti mravnosti upravuje ZSL ostatní materiál velmi nesoustavně. Co do významu stojí tu v popředí ochrana svobodného člověka před zotročením podle čl. 29. Při jeho výkladu Ganev klade důraz na zotročení přivlastněním a proto složitě uvažuje o tom, kdo se takového činu může dopustit a podrobně probírá eventuality takového jednání ze strany otroka nebo osoby závislé, jež nakonec stejně odmítá (569—70). Zákonodárce tu však úměrně sociální situaci měl rovnořadě na mysli jistě i případ prodeje svobodné osoby jakoukoli osobou subjektu dalšímu a jenom v tomto případě by přicházelo v úvahu i to, že by se činu dopustil někdo jiný než svobodný člověk, ale tento případ Ganev právě pro otroka odmítá. Trest (převod do otroctví) ovšem nasvědčuje, že postižení otroka jako delikventa tu zamýšleno nebylo.

Při rozboru jiné důležité otázky, právní ochrany asylu podle čl. 16, stojí Ganev uprostřed mezi koncepcí běžnou na západě, pro niž přináší také doklady z literatury, a situací v nově pokřtěné zemi. Neuvědomuje si, že vývojem došlo na západě k omezení rozsahu asylu, kdežto v zemi, získané pro křesťanství nově, je postavení církve záměrně posilováno (to samo o sobě správně vyzvihuje — 450) a proto asyl zvláště zdůrazňován. Jeho úvahy o časovém limitu ochrany, zárukách při vydání a nedodržování (439, 441, o Byzanci 444) se typicky týkají onoho pokročilejšího stadia. Představa, že církev provádí šetření obdobné státnímu vyšetřování, resp. případně snad i přezkušuje výsledky státního vyšetřování a že asyl se neaplikuje při zjevných trestných činech (440), vyvěrají z moderního chápání procesu. Podobně názor, že se uprchlík musí upřímně vyzpovídat knězi, jenž posoudí jeho zpověď, která je podmínkou ochrany (441), nemá oporu v textu zákona a navíc odporuje vlastnímu Ganevovu tvrzení o něco dále (444), že ochrana se poskytuje i v případě, že utečenec vypovídat nemohl. Zákonodárci šlo zde o upevnění církevní moci a významu a neustanovil nic v těchto směrech, třebaže nelze jít tak daleko, aby se asyl směšoval s církevní jurisdikcí nad jejím vlastním obvodem, jak to v pozn. na str. 443 činí Andreev. Stejně nelze rozšiřovat asyl na všechny budovy církevní (439), výsadní postavení se pojí výlučně k chrámu. Jak vůbec Ganeva napadla myšlenka (třeba nakonec odmítnutá) o sou-

vislosti asylu se svépomocí, není jasné, a stejně nepřipadá v úvahu ani případná role asylu jako prostředku proti zlovolnému jednání státních orgánů (444).

Z trestných činů spojených s válkou vykládá Ganev správně čl. 21, poukazuje zejména na větší pravděpodobnost odpadnutí od víry u zajatců (512). Otázkou zůstává, zda opravdu musí jít o osoby, které skutečně byly v boji; nelze tu lpět na doslovu textu, sankce byla namířena jistě i proti stejnému činu subjektů jakkoli s válečnou výpravou svázaných. Širší okruh osob, vojáky i nevojáky, zasahuje případ krádeže během vojenského tažení, jejž pro čl. 24 Ganev uznává (536).

Ve sféře ochrany majetku předpokládá Ganev u čl. 14 u spojky *i* mezi vytčením pálení lesa a sekání dříví význam slučovací a vyžaduje tedy pro trestnost splnění obojího zároveň (397). Avšak toto *i* má zde význam zřetelně rozlučovací, jak to ukazuje ѝ v Ekl. 17, 40 a *III* redakce širší. Stejně názor, že by šlo o delikt veřejnožalobný (398), je mylný. Není pravděpodobné ani to, že by se tu hovořilo o třebení lesa, jak to Ganev nadhazuje; ostatně sám správně poukazuje na relativně malý trest ve srovnání s čl. 15 v takovém případě (399). Vyloučená trestnost s pouhou povinností k náhradě škody v čl. 15 o přenesení ohně na cizí majetek se podle Ganeva vztahuje na duševní nedostatečnost, jak mylně chápe Vašicův výklad zkratky *mlʳtь* = *mьdlostь*,[26] jejž jinak přijímá (407—8, 418), avšak kde ve skutečnosti jde o ‚nedbalost', nechtěné zavinění. V čl. 26 prohlašuje, že zahnáním stáda se rozumí jeho zahnání s úmyslem si je přivlastnit (550). Ochrana tak důležité hodnoty, jako je dobytek, směřuje však v této době proti jakémukoli činu proti němu, takže tu skutkovou podstatu tvoří ve skutečnosti i prosté oddálení kusů z dosahu vlastníka. Za ochranu jiného statku než majetku je třeba pokládat čl. 27. Krádež na tělesných ostatcích není možno mít za speciální případ krádeže (tak Andreev v pozn. in 555), chrání se tu hodnoty ideální. Poněkud jiným směrem se zřejmě táhne myšlení Ganevovo, soudíc z jeho slov o možnosti kumulace trestů s ohledem na dvojí stránku činu (555). Trest prodeje, svou povahou mimořádně závažný (viz pozn. IX), ukazuje, že ve slovanském textu se čin pokládá za velmi těžký a že tu nejde — na rozdíl od širší redakce (tamtéž) — o uvážení pouhé hmotné ceny.

IX. Při výkladu jednotlivých t r e s t ů se Ganevovi stal osudný omyl v případě *prodeje*. Nerozpoznal, že tento termín a jeho odvozeniny kryjí v slovanském právu trest pokuty[27] a po vzoru mnohých jiných historiků[28] pokládá jej za skutečný prodej osoby do otroctví. Je ovšem pravda, že termín sám nepředstavuje v právu jednotlivých slovanských národů situaci zcela stejnou. V pozdějších dobách jde o pokutu jakoukoli (ruská *prodaža*), v ZSL pak v souhlase s tím, že zachycuje prvotnější stav, zřejmě o pokutu ve výši *odkladu*, peněžní hodnoty osoby, která předtím propadla hrdlem a teprve v dalším vývoji se podle komposiční zásady trestního práva z kapitálního trestu vykupovala. Že tomu v ZSL tak skutečně je, ukazuje odchylné traktování majetkových trestů jiných, ostatních pokut (viz níže). Nešťastná Ganevova neznalost staví na hlavu všechny jeho výklady o *prodeji*, zejména o prodeji za otroka (čl. 2 a 10, 364) a o změně osobního statutu (čl. 24 a 26, 537 a 551) a úvahy, jak asi vyhlíží si-

[26] V a š i c a, *Origine* 160.

[27] V. V a n ě č e k, *K soudní imunitě duchovních statků na Moravě*, Praha 1931, 8, j. M a r k o v, *Venditio debitoris*, „Bratislava" 8 (1934) 459—68.

[28] Tak Fr. G r a u s, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské* I, Praha 1953, 199.

tuace, je-li delikvent předtím otrokem, zejména pak i úvahy o možném prodeji vlastnímu pánu (364, čl. 10) a způsobech, jak zajistit výkon epitimijního trestu při převodu mimo původní jurisdikční oblast, zvláště do země nekřesťanské (365—6). Ganev se domnívá, že podle čl. 9 dostává při svedení na pustém místě sumu za prodej postižená (374) a rozdíl mezi tímto článkem (*da prodast›sę i iměnije jego dast›sę d[ě]v[i]ci*) a čl. 10 v případě styku s nedospělou (*da prodajet›sę s› všem› iměniiem› svoim› i otdaiet›sę d[ě]v[i]ci*) vysvětluje rozdílem podstaty a případně i možným omylem; opatření nepokládá za „pravý trest", nýbrž pouhé odškodnění a delikvent se prý dívce neprodává, nýbrž pouze předává, proměňuje se tak v otroka (363—4). Ve skutečnosti tu jde o něco jiného. Na principu odškodnění, jednom ze základních principů feudálního trestního práva staršího období, není nic zvláštního, avšak zde už stojí vedle sebe odškodnění poškozené jměním pachatele (rozdíl formulace čl. 9 a 10 je sekundární) a pokuta *prodeje* jako veřejný trest ku prospěchu nositele soudní pravomoci. Neporozuměním institucí *prodeje* dochází i k vadnému výkladu rozdílu užší a širší redakce v čl. 27 (krádež na mrtvém), jež se podle Ganeva navzájem příliš neliší (556). Avšak *da prodast›sę v› sugubu vinu* znamená změnu zásadní, nahrazení pokuty ve výši odkladu dvojnásobkem škody. Podobně zase u čl. 14 (zapálení lesa a sekání dříví) vykládá Dubenského variantu širší redakce *v› sogubinu prodast›sę* jako prodej osoby k zajištění dvojnásobného odškodnění (401), ačkoli zde *prodání* má už význam pouhé jakékoli pokuty. Rozšiřování trestu *prodeje* na čl. 11 (354—5), sankcionovaný trestem zmrzačujícím, není na místě, i když tu snad může jít o případ, kdy předkladatel zapomněl pozměnit přísný trest byzantské předlohy; za žádnou cenu však nepřichází v úvahu kumulace obojího.

Zotročení svobodného vede k trestu zotročení pachatele (čl. 29). Zůstává však otázkou, zda znamená převod i s celým majetkem (122—3) a rozhodně tu nejde o předpis, že by se delikvent stal otrokem osoby, proti níž se trestného činu dopustil (571—2). *V› touže rabotu da vstoupit›* neznamená ‚v stejné otroctví toho, [koho zotročil], nýbrž navazuje na počáteční slova článku *Iže svobodou ukradet› li porabotit›* a dále slova *jako že i on› svobodou porabotiv›*, jež neznamenají ‚protože ... zotročil', nýbrž ‚jako ... zotročil'. Správné je mínění, že osobní statut ztrácela postižená osoba jen při prodeji mimo hranice, avšak těžko je rozumět představě, že by při nepřítomnosti oprávněného v zemi se pachatel stal otrokem jeho právního zástupce, resp. dědiců (572).

Při trestu vyhnanství lze souhlasit s názorem, že zemí se rozumí menší administrativní jednotka (550, čl. 26). Proti tomu je třeba zásadně zamítnout mínění, že vyhnanství znamenalo prodej do otroctví, v případě čl. 8 (svedení panny) prý ve prospěch církve (336). Šlo tu o prostý trest vyhnanství, charakteristický zvláště pro rozloženou rodovou společnost a raný feudalismus. Za tohoto stavu věcí padají i Ganevovy úvahy o problematice postupu, je-li delikventem osoba závislá nebo otrok.

Při majetkových trestech zaráží Ganeva jejich „soukromoprávní" charakter a možnost stran volně pokutou nakládat, případně ji modifikovat a zříci se jí (398—9, 531, čl. 14 oheň v lese a sekání dříví, čl. 23 zavření stáda a utýrání hladem). Charakteristicky za veřejný trest pokládá variantu širší redakce čl. 23, jež navíc stanoví bití (532—3). Takové lišení u středověkého práva však není místné; nadto Dubenského verse je nemá, ač Ganev mluví o neexistenci většího rozdílu. V čl. 30 neporozuměl značně zkomolenému slovanskému překladu, jenž však původně zřejmě dodržoval znění Ekl. 17, 17. Ganev chápe text jako před-

pis alternativního vrácení otroka nebo jeho zaplacení a proto se mu zdá, že to je věc vlastně samozřejmá (580); doopravdy však článek ustanovil vrácení otroka a poskytnutí pokutou dalšího nebo jeho ceny. Zvláštním případem majetkového trestu je konfiskace, aplikovaná v čl. 1 (pohanské žertvy). Protože se konfiskace týká jen statku a ne celé vsi (viz pozn. VI), padají tím Ganevovy výklady o kolektivní odpovědnosti (165 — nadto *da dast»sę* není, jak míní 177, plurál) a celý složitý rozbor převodu obyvatel vsi na církevní instituci podle pravidel feudální závislosti (172—4), v němž Andreev v pozn. in 174 stejně mylně vidí opatření proti pohanským šlechtickým elementům. Majetkovým trestem je i *prodej*, jak to bylo vyloženo v úvodu této poznámky.

Trest uříznutí nosu (čl. 6, svedení jeptišky) pokládá Ganev za populární a hojný (252—3). Ve skutečnosti tu jde o typickou recepci práva byzantského, kde právě zmrzačující tresty byly největší měrou aplikovány. U čl. 11 při svedení zasnoubené dívky vyslovuje podiv, že tu není ustanovení majetkového trestu na odškodněnou a vysvětluje to vlivem případného souhlasu (374); avšak kumulace dvou trestů není v ZSL nikde obvyklá. Andreevův náhled v pozn. in 373, že přísný trest vyvolává příliš bolestné zasažení snoubence a snaha o zamezení krevní msty, je zcela libovolnou konstrukcí autorovou.

Při odpadlictví od víry podle čl. 21 vidí Ganev předepsané opatření v odevzdání provinilce církevní instituci k převychování (513; 510 že je třeba číst *predast»sę*); problematické však je, zda tento postup je skutečně možno pokládat za trest lehký (tak 512). Kontroverse s Andreevem, jenž odmítá možnost existence trestu jen duchovního (pozn. in 513) poukazem na zvláštní poměry rané církve a mírný režim odpovědí Mikulášových a na druhé straně úvahy o případné veřejné povaze trestu prodeje do otroctví, k němuž církevní trest by pak byl jen trestem doplňujícím, a o epitimních opatřeních v oficiálním zákoníku (513—5) jsou dány mylnou bulharskou koncepcí ZSL jako státního zákona.

Zvláště sluší se zmíniti o problematice pokání. Jeho skutečná povaha ve vztahu k církevnímu trestnímu soudnictví, do něhož je nelze zahrnovat, byla probrána v pozn. II. Zde v partii o trestech se ocitá toliko vzhledem k tomu, že v ZSL nahrazuje nebo doplňuje tresty jurisdikce světské. Pokud se povšechně pokání týče, Ganev jeho aplikaci proti doslovnému znění ZSL rozšiřuje. Pokání předepsal podrobně jen čl. 4, jinde — podobně jako v řadě formálních nedostatků ZSL — se bližšího nepraví nic. Ganev — většinou zcela oprávněně — předpokládá, že tomu stejně bylo i u čl. 6 (270), 8 (328, 335 odvolání na text *jakože pis[a]chom»*), 10 a 13 (365, 390). To je samozřejmé, protože termín *post* nezahrnuje, jak se však Ganev mylně domnívá, půst v dnešním smyslu, jakožto omezení v jídle, nýbrž je akvivalentem pro ‚pokání' tedy kajícnický úkon v nejširším smyslu. Nadto i jinak byly by jeho námitky proti Vašicovu výkladu čl. 4 (227) neoprávněné, neboť Vašica neopírá předpokládaný výraz *v»sąd»*, ‚přijímání' o text *vně oudou B[ož]ija chrama*, nýbrž vychází ze zkomoleného přepisu *vsju da.*[29] Ganev předpokládá dále pokání i u čl. 10 a 11 (354, 356—7, 373), kde text sám vůbec nic takového nemá. Tyto dohady jsou jistě možné, ZSL není důsledný a nelze se domnívat, že některé skutkové podstaty takto nechtěl postihnout. Hlavní spor je tu o čl. 15, jenž proti světskému kapitálnímu trestu staví i pokání. Z toho vyvozuje Andreev v pozn. in 423—4 alternativnost obou opatření, podobně jako když v čl. 7 je na jedné straně předepsáno uříznutí nosu a rozluka, na druhé rozluka a půst, a rozdíl podtrhuje tím, že mírnější „tresty" epi-

[29] V a š i c a, *Origine* 163—4.

timní prý byly ukládány vládnoucí třídě. To je ovšem názor zcela pochybený. Vládnoucí třída si sice jistě zajišťuje všemožné výhody, nikoli však církevních na rozdíl od světských trestů. Zde prostě máme co činit s dvojí kolejí jurisdikce a pravdu má Ganev, když v *a* nevidí důkaz alternativnosti (424), třeba nakonec si se spojením obojího v čl. 15 neví rady (423). Závěrem je pak třeba poznamenat, že z církevních trestů nadhození možnosti exkomunikace v případě ochrany asylu podle čl. 16 (447) je volnou úvahou autorovou.

X. Z procesních ustanovení Ganev rozebírá především čl. 2 a 7a, mezi nimiž konstatuje těsnou souvislost, avšak u nichž druhý pokládá za dodatečné dílo kompilátora vzhledem k podobnému charakteru čl. 3 a 30a (307-9, viz i pozn. I i. f.). Čl. 2 je podle jeho názoru právně dokonalý, zatím co čl. 7a nezvyklým způsobem předepisuje počet svědků pro jednotlivé činy (308, 193). Nehledíc k důvodům proti odlišnému traktování Ganevem vydělovaných tří článků (viz znovu pozn. I i. f.) právě trojí typ žaloby podle čl. 2 ukazuje, že je jeho problematika problematikou téhož vývojového stupně, jako je tomu v čl. 7a. V obou článcích vystupují také titíž *posluchové*. Úvodní slova *Nadь všemi že simi* neoznačují nejvyšší typ důkazu (297), nýbrž povšechnou platnost typu důkazu a dobře se dají spojit s čl. 2.

Pokud pak se týče *posluchů*, neporozuměl Ganev právě jádru a přes řečené určité pochybnosti při jejich přesně stanoveném počtu mu ani nezatanulo na mysli, že by tyto osoby mohly být něčím jiným než svědky. Podle jeho názoru nemohou to být toliko synodální svědci, protože se uvádějí podmínky jejich přípustnosti, počet a případné následky křivého svědectví (308, 193, 309). Zde se ukazuje, že Ganev nepozoruměl vůbec jádru věci. Nejde tu ovšem o *testes synodales*, ale vůbec tu nejde také ani o svědky, nýbrž o přísežníky, instituci typickou právě pro raně feudální proces.[30] Pro tyto *posluchy* pokládá Ganev také *prisęgu* ve shodě s některými staršími bulharskými badateli za trest prokletí (300, 306). Jde tu však o uložení jim přísahy v případě pochybností soudce;[31] církevní slovanština nezná jiný význam slova *prisęga*. Dále *sudii* není také nom. pl., nýbrž nom., resp. dat. sing. a proto *glagoljutь* nepatří soudci (rozdíl pl. a sg.!), nýbrž *posluchům, zalagati* neznamená ‚varovati', nýbrž ‚ukládati'. Že by lživost přísežníků bylo třeba dokázat soudně (302), se v textu ZSL nepraví a je to nepravděpodobné.

V čl. 2 Ganev vidí zřejmě správně zásadní novou úpravu důkazního řízení, hrozbu prokletí pokládá za sankci neprávní a vztahuje ji i na kněze, jenž připustí jiný typ důkazu (201, 126, 189). Není mu známa souvislost s mojžíšskými předpisy.[32] V čl. 17 (svévolné odnětí věci) nelze souhlasit s pozn. Andrejeva in 463, že by tu šlo o snahu feudálů převzít soudnictví do svých rukou, chráněny jsou zájmy byzantského státu. Správné je volné nakládání předmětem sporu, jež zdůrazňuje Ganev (465). Čl. 18 se ve skutečnosti kryje s Eklogou. Zkratkami psaná pasáž *ni gi ni na ga* byla mylně vysvětlována pod vlivem *gospodyni* Strojevovy redakce jako zákaz svědectví paní proti pánu, avšak *gi* je dativem commodi *gospodi* a odpovídá plně Ekl. 14, 3 ὑπερ δεσπότου shodně s ní vyjadřujíc zákaz otrokova svědectví ve prospěch pána.[33] Ganev sice správně zamítá Florinského a Orošakovovy operace předložkou *po*, vzniklé zřejmě pod vlivem sl. Ekl., ale k jádru věci neproniká a v druhém *ni* vidí domnělou snahu zákonodárce o za-

[30] Procházka, *Posluchы* 243—6.
[31] Tamtéž 242 p. 55.
[32] Vašica, *K ot. původu* 16.
[33] Tamtéž 7 p. 22.

jištění aplikace výluky svědectví oběma směry mezi manžely (474—5). Vzhledem ke shodě ZSL a Ekl. odpadají Ganevovy výklady o vlivu dobrého relativně postavení otroků u Slovanů a křesťanských nauk (482). Dubenského verse širší redakce však svědectví pro pána, jež tu Ganev připouští (483), nemá. Že by župan neviděvší spáchání trestného činu a proto vyloučený ze svědectví byl uveden jen příkladem, kdežto vyloučeny jsou i jiné osoby (506), z textu ZSL neplyne. Je to možné, pokud by župan označoval vůbec jakéhokoli hodnostáře a předpis ZSL směřoval proti zvláštnímu postavení úředních osob při vedení důkazu.[34]

Vladimír Procházka

[34] O tom P r o c h á z k a, *Důkaz* 95.

Recense

T'ung-tsu Ch'ü, Law and Society in Traditional China. École pratique des hautes études — Sorbonne, Sixième section: sciences économiques et sociales. Le monde d'outre-mer passé et présent. Première série. Études IV. Paris — La Haye, Mouton et Co. 1961, str. 304

I když se v posledních letech objevilo několik studií o dějinách čínského práva v Číně i v Evropě, byly věnovány buď vymezeným časovým oblastem[1] nebo určitým problémům, jako např. čínské práce komentátorské nebo katalogisační.[2] Nejvíce postrádanou byla však studie, která by podala všeobecný přehled problematiky, nezbytně důležitý pro chápání dílčích otázek nebo období. Z tohoto hlediska musíme vítat každou podobnou práci, i když lze očekávat, že bude mít nepochybně určité, někdy i zásadní nedostatky.

Není ovšem možné pokoušet se jen o výklad práva samotného bez spojitosti s dějinami státu a vývoje společnosti. Toho si byl vědom i čínský autor Čchü Tchung-cu (jméno upraveno podle obvyklé české transkripce), jak to naznačuje již název jeho knihy. Není to vlastně nové dílo, nýbrž přepracovaný a doplněný překlad čínského originálu „Čínské právo a čínská společnost" *(Čung-kuo fa-lü jü Čung-kuo še-chuej)*, který byl vydán v roce 1947 v Šanghaji. Jako poslední je ke knize poněkud neorganicky připojena šestá kapitola o proniknutí konfuciánského pojetí do práva v posledních staletích př. n. l., která byla původně rovněž samostatným článkem *(Čung-kuo fa-lü ě' žu-lia-chua)*. Autorův úmysl byl nepochybně správný a svou rozsáhlou znalostí materiálu měl značnou možnost jej splnit. I když je kniha velmi poučná a nezbytná pro každého zájemce o dějiny práva v Číně i na Dálném východě vůbec, nemohla autorova metoda uspokojit požadavky kladené na takovou práci.

Čchü Tchung-cu neprošel zřejmě žádným podstatnějším vlivem marxismu, který se již před druhou světovou válkou silně uplatňoval v oblasti společenských věd jak v Číně, tak i v Japonsku. Autor postupuje především positivistickou metodou nahromadění velkého množství materiálů a příkladů, které mají povětšině mluvit samy za sebe. Čínskou společnost chápe naprosto staticky, za období „tradiční Číny" — které se objevuje i v titulu knihy — považuje více než dva tisíce let až do začátku 20. století. Příklady pro doložení svých názorů bere tedy z časově odlišných období a ztrácí tím často smysl pro historický vývoj. Je jistě mnoho správného i důležitého na zjištění, že v čínském právu nedocházelo k žádným podstatným změnám po dlouhá staletí, nelze však to již naprosto říci o čínské společnosti.

Třetí a čtvrtá kapitola je sice věnována společenským třídám, avšak autor nevěnuje žádnou pozornost vymezení tohoto pojmu, jeho analyse a opět se nepokouší o rozbor vývoje třídních vztahů. Ostatně Čchü Tchung-cu nechápe třídu

[1] A. F. P. Hulsewé, *Remnants of Han Law*, 1955 nebo E. Balazs, *Le traité juridique du „Souei-chou"*, 1955; o obou knihách viz podrobněji v PHS V., str. 321—325.
[2] Viz PHS VI., str. 257—259.

jako skupinu lidí ve stejném postavení k výrobním prostředkům, nýbrž jen podle jejich vztahu k politické moci. Celou společnost pak dělí na dvě třídy — „úředníky (tj. vládnoucí třída) a neúředníky (ovládání)" (str. 134). Tímto způsobem přijímá prakticky staré čínské hledisko, vyjádřené již filosofem Menciem (4.—3. st. př. n. l.), že společnost zná jen ty, kteří pracují rukama a jsou ovládáni těmi, kteří pracují duševně. S tímto naivním hodnocením se někdy setkáváme i v takové podobě, že šlo o spravedlivou dělbu práce.[3] Po velmi stručné a, jak zmíněno, nepřijatelné obecné charakteristice tříd věnuje Čchü Tchung-cu mnoho místa konkrétním odlišnostem v postavení tříd, jak se projevovaly ve způsobu oblékání, stavbě domů, výzdobě vozů atd., které jsou ovšem zajímavé jen pro úzkého specialistu.

Autor však správně, i když nikterak důrazně, ukazuje, že v čínském tradičním právu nešlo o nějaké zjednání spravedlnosti, nýbrž výlučně o zachování třídního panství. Vezměme třeba za příklad postavení velké čínské rodiny a význam rodinných vztahů. Čínská feudální rodina byla vlastně zmenšeným obrazem společnosti: uplatňovala se v ní stejně radikálně absolutní autorita otce a podřízenost ostatních členů rodiny jako v absolutistickém rozhodování vládce celé říše či případně jednotlivých podřízených vládců menších územních celků. Ti všichni byli ve své oblasti prakticky samovládci.

Stát pak měl nutně veliký zájem na co nejpřísnějším udržování tohoto stavu. Právo vycházelo ze zásady, že „rodiče mají vždy pravdu". Zdá se, že v 2. polovině 1. tisíciletí př. n. l. měl otec ius vitae necisque, které bylo pak v době Chan (3. st. př. n. l. — 3. st. n. l.) velmi omezeno, ale znovu rozšířeno později, když otec mohl beztrestně zabít syna, o němž se domníval, že nejednal v souladu s povinnou synovskou úctou *(siao)*. Teoreticky nemohl otec usmrtit syna bez oznámení úřadům, avšak to prakticky znamenalo jen určitou registraci, nikoliv povolení a tím méně nějaké administrativní nebo dokonce soudní řízení s obviněným.

Naproti tomu syn podléhal velmi krutým trestům, vztáhl-li ruku na otce nebo na staršího bratra. Trestem nemusela být jen obyčejná poprava useknutím hlavy, nýbrž i poprava rozčtvrcením nebo pomalým odřezáváním částí těla; k tomu mohlo dojít dokonce i v případech, kdy nešlo o úmyslnou vraždu, ale o zabití omylem. Čchü Tchung-cu uvádí dokonce případ syna, který byl popraven, protože omylem zabil otce, kterého aktivně hájil při přepadu třetí osobou. Stejně přísně se postupovalo i proti dětem, jejichž otec nebo matka spáchali sebevraždu z rozhořčení nad jednáním svých dětí.

Čínské právo šlo dokonce tak daleko, že při rozporu dvou povinností dávalo přednost povinnostem plynoucím z rodinných vztahů. S výjimkou zločinů mimořádně nebezpečných pro stát jakým bylo např. spiknutí, byl syn povinen zatajit trestné činy otce; syn byl proto potrestán za udání otce i když jeho údaje byly zcela správné. Patria potestas sahala dokonce tak daleko, že si vynucovala jako určitou morální povinnost nástup trestu synem na místě provinilého otce. Autor tedy na str. 60 správně zjišťuje: „Právo mělo zájem na zachování existujícího stavu v rodině a nezajímalo se o otázku spravedlnosti nebo nespravedlnosti."

Otázkám rodiny a rodinného práva věnoval autor vzhledem k jeho mimořádnému významu pro pochopení patriarchální velkorodiny v čínské feudální spo-

[3] H. Friese, *Das Dienstleistungs-System der Ming Zeit*, Hamburg 1959, str. 30; viz též mou recensi v Archivu orientálním 29 (1961), str. 166—167.

lečnosti první dvě kapitoly. Uznávané příbuzenské vztahy byly omezeny téměř výhradně na mužskou linii *(cu)*, ale zato byly mimořádně složité. Hrály značnou úlohu v právu, kde se stupeň příbuznosti určoval mírou povinného smutku po smrti některého z příbuzných. Na manželství se vztahovaly v podstatě stejné zásady jako na rodinu; nešlo o upravení vztahů mezi oběma manžely, ale o podřízení ženy muži. Stačí jen uvést několik příkladů» nebylo možné uplatnit osobní názor při volbě manžela nebo manželky; manžel byl postižen daleko menším trestem za bití manželky než za bití jiné ženy; žena mohla docílit rozvodu jen tehdy, bylo-li jí podstatně ublíženo manželovým násilím na těle, ale i v tomto případě jen za jeho souhlasu. Mužova pravomoc přecházela případně i na jeho rodiče, kterým pak byla snacha vydána prakticky na milost a nemilost.

Rodinné postavení se uplatňovalo i v politickém životě, kde si po dlouhá století udržovaly rozhodující postavení starobylé rody, dbající přísně, aby nedocházelo k mesaliancím. Teprve zavedení stáních zkoušek v 7. století zlomilo privilegované postavení těchto rodin.

V souladu s jeho třídním posláním uplatňovala se v čínském právu snaha, aby nebylo zveřejňováno; již jeden ze starých historických pramenů *Cuo-čuan* vysvětluje, že lidé se odvolávají na přesné znění zákona, je-li jim známo, a že je tak ohrožováno autoritativní rozhodování vládce a příslušníků vysoké šlechty. Od tohoto konfuciánského pojetí se odlišoval v teorii názor školy právníků *(fa-tia)*, že právo má být veřejně známo, aby strach ze sankcí odvracel nebezpečí jeho porušení. Ve svém výsledku se ovšem oba protikladné názory nijak nelišily, protože obojí měly stejný účel.

Konfuciánci vytvořili dokonce dvě kategorie práva, z nichž každá měla být závazná jen pro jednu třídu lidí. Šlechta měla být podřízena pouze pravidlům jednání *(li)*, které měly působit jen svou morální silou a neměly být zajištěny sankcemi. Příslušníci ostatních tříd a společenských skupin měli pak být zase podřízeni výhradně trestnímu právu vybavenému ostrými sankcemi. Mělo tedy jít buď o sankce společensko-morální nebo právní, ve skutečnosti ovšem byly četné trestní činy postihovány sankcemi obojími. Pravidla jednání (někdy nepřesně a nevhodně označovaná jako rity) a právo se tedy doplňovaly a posilovaly ve svém účinku.

Pátá kapitola studuje některé z okrajových problémů jako ordálie, které měly v čínském právu jen malý význam; nadpřirozené jevy, které se někdy pokládaly za trest seslaný nebem za porušení spravedlnosti; tabuování při výkonu trestů, které např. vylučovalo popravy v určitých časových obdobích. Sem patří i černá magie, která byla vždy stíhána nejkrutějšími tresty, když docházelo k masovým popravám stovek i tisíců podezřelých lidí. Všechny tyto jevy ukazují, že i v čínském právu byly určité souvislosti s magií, ovšem nijak podstatného rázu. Toto právo neznalo sankce prokletí, uplatňovatel práva nebyl vybaven žádnou magickou mocí a nebylo zde ani přímého spojení práva se sankcemi náboženskými. Můžeme tedy uzavřít, že čínské právo bylo velmi jasným výrazem zájmů úzké vládnoucí třídy a ani se nesnažilo tuto okolnost příliš skrývat nebo hledat posílení své autority v oblasti náboženské nebo nadpřirozené. Tento rys práva se projevoval i v barbarsky krutých trestech.

Kniha Čchü Tchung-cuova je založena na velmi rozsáhlém původním materiálu, jak je v tomto rozsahu ostatně možné jen u čínského autora. Bude tedy základem pro další studium nejenom množstvím faktických údajů, ale i poukazy na velmi různorodou literaturu (která by měla být zásadně citována přímo a nikoliv z dru-

hotné literatury jako např. na str. 102, 119, 175 aj.). Někdy vzniká dojem, že autor ani nečetl všechnu obsáhlou citovanou literaturu; uvádí např. Ogawův článek o Li Kchuejově *Právní knize*, která podle Ogawova mínění vůbec neexistovala,[4] avšak Čchü Tchung-cu se o tom vůbec nezmiňuje při výkladu o Li Kchuejovi (str. 170—174). Rušivě působí značný počet tiskových chyb, které zdaleka nejsou zachyceny v seznamu chyb (na str. 303—304).

Kniha byla původně psána pro čínské odborníky a po určitých úpravách je tedy nyní přístupná i širšímu okruhu odborníků, především ovšem sinologů. Obecný právní historik by byl nucen vypořádat se s hodně technickým výkladem autora, který předpokládá poměrně dobrou znalost čínských dějin a reálií. Sinolog také uvítá, že všude v knize jsou tištěny čínské znaky.

Celkem lze tedy říci, že kniha je podstatným přínosem do dosud značně chudé literatury o dějinách čínského práva a bude jistě s velikým užitkem studována poměrně širokým okruhem sinologů historiků, protože leckde doplní dosud dosti nesystematické znalosti o zkoumané problematice a podá i určitý základní přehled. Kniha však není zdaleka posledním slovem ani v shromáždění materiálu a tím méně v jeho hodnocení. Před čínskými i evropskými badateli stojí stále obtížný, ale naléhavý úkol prostudovat důkladně a z marxistického hlediska tuto část ideologické nadstavby, která je nezbytná pro pochopení samé podstaty čínské společnosti.

Timoteus Pokora

E. Voterra, Istituzioni di diritto privato romano, Roma 1961, str. 828
M. N. Andreev, Rimsko častno pravo, Sofia 1958, str. 359

Romanistické příručky podávaly vždy neklamné svědectví o tom, jak se v té které zemi pěstovalo římské právo, nejen na právnických fakultách, nýbrž i mimo ně.

Široce pojatá učebnice *Edoarda Volterry*, profesora římské university a čestného doktora Karlovy university, ukazuje výmluvně již svým rozsahem, že Itálie je stále střediskem romanistických studií. Toto dílo, které je zároveň význačnou a v některých směrech zcela původní prací vědeckou, budeme zde ovšem posuzovat především jako učebnici, jako pomůcku studentům, jimž je hlavně určena. Pro skromného a neobyčejně důkladného badatele, jakým je Volterra, je jen příznačné, že v předmluvě děkuje studentům ze svých dřívějších působišť (Cagliari, Parma, Pisa a Bologna) za to, že mu svými pochybnostmi, otázkami i odpověďmi pomohli vytvářet tuto učebnici.

V systému se Volterra celkem neliší od jiných svých význačných předchůdců a současníků, i když obsah některých hlavních částí svého systému označuje poněkud jinak (Úvod; I. Pojem práva — Subjekty a objekt; II. Ochrana práv — Římský civilní proces; III. Věcná práva; IV. Obligační právo; V. Manželství a majetkové vztahy mezi manželi; VI. Dědictví a darování.) Také periodizace probíhá obdobně jako u nich vertikálně uvnitř jednotlivých právních institucí, ni-

[4] Podrobněji jsem o tom pojednal v článku *Prameny starého čínského práva* v PHS VI., str. 5—15; viz též J. Tureček a kolektiv, *Světové dějiny státu a práva ve starověku*, Praha 1963, str. 143.

koli horizontálně v souhlase se sociálně ekonomickými podmínkami hlavních dějinných epoch antického Říma.

To co činí dílo charakteristickým, je neobyčejné vyzdvižení *didaktické* stránky výkladu a právě tím význam jeho Institucí daleko překračuje hranice romanistiky samé. V učebnici by to vlastně mělo být samozřejmé; jenomže ze zkušenosti víme, že převážná část učebnic podává prostě soubor vědomostí daného oboru, především těch, které studující potřebují k úspěšnému vykonání zkoušek. Zcela jinak je tomu u Volterry, kterého celým rozsáhlým dílem vede stálý ohled na studenty, jimž se s nevyčerpatelnou důkladností snaží přiblížit a osvětlit probíranou látku: jeho kniha je jediným velikým rozhovorem zkušeného profesora s posluchači, je to přenášení právnických vědomostí a zkušeností z generace na generaci v nejlepším slova smyslu. Svého záměru by ovšem Volterra nemohl dosáhnout kratším textem, v němž dokonce nejsou zahrnuty ani údaje bibliografické, které spolu s dalším historickým a metodologickým výkladem budou předmětem druhého dílu učebnice.

V celé své práci se Volterra vyhýbá jakékoliv šabloně. Své rozhodující hledisko pedagogické uplatňuje již ve zcela rozdílné šíři výkladu u jednotlivých částí a pokud je v některých partiích až příliš obšírný, snaží se tím zároveň zpětně prohloubit osvětlení jiných částí systému, na něž odkazuje (je ovšem pravda, že ve snaze o naprostou přesnost výrazu používá někdy period nadmíru dlouhých). Tím spíše mění způsob výkladu podle významu a obtížnosti látky; často vychází z dnešního smyslu právních pojmů a institucí, aby čtenáři přiblížil pojetí římské. Vůbec úzký vztah k modernímu právu prolíná celým jeho dílem, ne ovšem ve smyslu jakéhosi obsahového následnictví římskoprávních institucí, nýbrž spíše z hlediska právní vědy a právnického myšlení, tj. momentů didakticky názorných a dvojnásob poučných. Tam, kde je to na místě, ovšem vyzdvihuje široká vyústění romanistických nauk do moderního práva jako např. při držbě práva, která se vyvinula z prostého základu římské quasi possessio (str. 402 a n.).

Jinak ovšem základem celého díla jsou původní nauky římskoprávní a proto Volterra sahá vždy k pramenům a podle okolností uvádí i rozsáhlou kasuistiku: hledá, jaké bylo skutečné stanovisko římských právníků, a snaží se zjišťovat subjektivní a objektivní prvky, na nichž Římané budovali. Na širokém pozadí díla ovšem vynikají zvláštnosti římského práva proti všem ostatním antickým právům (např. přechod vlastnictví dvěma právními jednáními, str. 339 a n.) a nesmírná bohatost jeho forem a právnických obratů. Při své mimořádně hluboké znalosti právě této matérie Volterra vysoko vyzdvihuje samostatnost a svéráznost římského práva oproti právům orientálním (str. 8—9), jak o tom svědčí mnoho přesvědčivých důkazů a mnoho právních institucí, např. samo matrimonium (str. 644).

Množství podrobností, které jsou v knize uvedeny, není samoúčelné, nýbrž je přísně podřízeno jejímu účelu rozvíjet a utvářet historické a logické myšlení mladých právníků. Pro lepší pochopení látky uvádí různé možnosti právnického řešení (např. jak usucapio lze chápat jako nabytí originární, derivativní i sui generis, str. 346), vždycky ovšem s patřičným odůvodněním; podle potřeby neváhá připojit i romanistické nauky minulých staletí až k odbočkám do moderního práva. Upozorňuje velmi často na rozdíly jednotlivých právních figur (např. receptum argentarii a constituum debiti, str. 582 p. 3), někdy velmi jemné, jako např. při neplatnosti rozsudku v pojetí římských klasických právníků oproti pojetí modernímu (str. 261, p. 1); dále na plynulé přechody z jedné figury do

druhé (např. reálné kontrakty a contractus innominati, str. 535 p. 1, precarium a commodatum, str. 541 p. 2, nebo mandatum, procura, negotiorum gestio, str. 530), na změny obsahu v pouhou formu (např. u mancipace, str. 329 p. 4) nebo na změny obsahu některých zásad (jako u zásady consensus facit nuptias, str. 656—7). K osvětlení výkladu nešetří příklady, třebas i několika vedle sebe, k pravidlům staví výjimky, někdy ještě dodatečně připojuje rekapitulaci aj. Dokonce i nedostatky romanistiky jako vědy (neúplné zprávy, pochybnosti nauky, různé výklady atd.) dovede přeměnit v didaktické přednosti, neboť přesným zachycením dnešního stavu bádání prohlubuje historický cit a logické pochody studujících. V celém svém díle usiluje o maximum logické konstrukce, nikoli ovšem takové, jež by se opírala o pouhou abstraktní logiku, dohady a nepodložená srovnání (viz např. nexum a na ně se vížící různé teorie a domněnky, str. 475), nýbrž o logiku, která má pevnou oporu v pramenech. Učí studenty rozhodovat se pro určité řešení, zaujímat určité stanovisko, opřené o rozhodující důvody, ale respektovat přitom cizí názory, stále k nim přihlížet a ve světle dalšího vývoje vždy přezkoumávat názory vlastní.

Je známo, jaké spousty teorií a výkladů se váží ke každému romanistickému problému od dob republikánské jurisprudence přes celé období romanistické tradice až podnes a Volterra jich podává bohatý výběr. Ve spleti všemožných hledisek se orientuje se suverénní jistotou: přesně vymezuje jednotlivé teorie, bezpečně odděluje otázky diskutované (i různé odstíny pochybností jednotlivých autorů) od uzavřených a nezaujatě hodnotí názory cizí i vlastní. Číst některá místa, kde je znalcem nad jiné zasvěceným (např. o občanství, str. 61 n. nebo manželství, str. 643 a n.), je požitkem i pro neromanisty. Uvážíme-li ještě, že přináší v celé rozsáhlé učebnici výtěžky nejnovějšího bádání při dokonalém technickém zvládnutí oboru, pak je zřejmé, že jeho dílo dosahuje téměř vrcholu toho, co může dnes buržoazní věda poskytnout.

Voltera vidí předmět a meze svého díla ve „studiu právních pojmů, norem a institucí, vypracovaných Římany k úpravě hospodářského a sociálního života jejich politické obce" (str. 297), tedy v tom, co soudobá italská romanistika označuje výrazem „esperienza giuridica" (právnická zkušenost). Z našeho hlediska lze tedy mít výhrady jednak k takto vymezenému úkolu, jednak k jeho provedení. Je pochopitelné, že v knize, jejíž autor vychází z jiného světového názoru a jiného pojetí státu a práva, nemůžeme nalézt nic z toho, co charakterizuje výklad římského práva jako jevu třídního, jako výslednici zápasů jednotlivých tříd uvnitř tehdejší společnosti. Jen na některých místech uznává výslovně vliv politické, sociální a hospodářské skutečnosti na novou úpravu právní (např. vlastnictví, str. 300, actio aquae pluviae arcendae, str. 364—5; ager publicus, str. 370 p. 2, 373—4), leckde jej spíše jen předpokládá. Ovšem v dnešní době rozhodně není předností učebnice tak široce založené, nemá-li vůbec zmínky o marxistickém pojetí romanistiky ani o výsledcích marxistické romanistiky, byť dosud skrovných; i pro odpůrce marxismu by alespoň stručné informace byly na místě a ku prospěchu věci. Vždyť právě nedbání hlavních pouček marx. teorie státu a práva uzavírá Volterovi cestu k plnému pochopení a osvětlení různých právních institucí. Jeho zásadní odpor zabývat se v tomto smyslu předstátními stupni vývoje (srv. str. 297, 331, p. 1, 447) vede pak k tomu, že jeho výklad institucí, jako je např. kolektivní vlastnictví, ager occupatorius aj., ztrácí pevnou půdu nebo dokonce se dostává do rozporu se skutečným společenským vývojem. Z téhož důvodu mu nelze přisvědčit ani k takovým hodnocením, jako je

např. nauka o tom, že otroctví bylo zmírňováno vlivem křesťanství (str. 53), když přece víme, že rozhodující zde byly důvody ekonomické.

Potvrzuje se tak, že pomocí dnešní buržoazní metody, bohatého faktografického materiálu a vysokého stupně odborného mistrovství je sice možno znamenitě osvětlit spoustu podrobností i leckteré jednotlivé články práva, avšak že tato metoda selhává ve velkých souvislostech a tam, kde by bylo na místě zjišťovat stěžejní zákonitosti společenského vývoje.

Mnohem méně místa k disposici a proto o to těžší úkol měl bulharský romanista *Michail N. Andreev*. Poněvadž jde o učebnici marxistickou, musíme na ni klást zcela jiné měřítko, než na práci Volterrovu, s níž se ovšem nemůže měřit co do šíře a pojetí výkladu.

Systémem a způsobem výkladu buduje Andreev na starších sovětských předlohách, zejm. prof. Peretěrského a Novického, ale jde dále a na základě svých zkušeností a podle svého pojetí jednotlivé kapitoly jinak uspořádává (např. spojuje právo rodinné s právem osob, str. 107 n.), více zdůrazňuje jiné momenty (např. činnost římské jurisprudence a právní postavení otroků, str. 28 n. a 109 n.) a mění rozsah výkladu. Nejvíce je to patrno v kapitole o občanském procesu, který Andreev podstatně rozšiřuje podrobným rozpracováním procesu formulárního (str. 59 n.). Naopak zase ve zvláštní části obligací výklad značně zkracuje, hlavně zúžením v části týkající se reálných a konsensuálných kontraktů (str. 280—285).

Rozhodující ovšem nejsou tyto otázky systému a šíře výkladu, nýbrž marxistické zpracování a hodnocení. Andreev sám označuje své dílo za velmi skromný pokus pojednat z hlediska marxismu-leninismu o některých základních zásadách a některých nejdůležitějších institucích římského soukromého práva (str. 5). V úvodní kapitole si velmi správně staví svůj úkol, střízlivě oceňuje dnešní stav marxistické romanistiky, která je teprve ve svých začátcích, přesvědčivě kritizuje některé nedostatky buržoazní romanistiky a výstižně vysvětluje význam římského práva pro bulharské právníky.

V textu samém proniká marxistické hledisko tu více, tu méně podle důrazu, který autor klade na jednotlivá místa. Zde mu je ovšem vážnou překážkou omezený rozsah, do něhož musel vpravit tak rozsáhlý materiál, jakým je právě římské právo občanské. Rozpor mezi naléhavým metodickým postulátem a technickými možnostmi řeší Andreev tak, že se snaží materiál zachovat a hodnocení zhutnit, což se mu většinou daří, ovšem za cenu, že se leckde musí spokojit jen stručným vysvětlením a namnoze musí od třídního zdůvodnění vůbec upustit. Tak např., abychom si též ozřejmili rozdíl oproti ideologickému stanovisku Volterrovu, praví autor na počátku kapitoly o vlastnictví (str. 164): „Vlastnictví je ústřední institucí každého právního systému. Tato instituce do určité míry předurčuje všechny druhy institucí soukromého práva."

Omezený rozsah díla je též příčinou značného omezení historických údajů, které pochopitelně mohou studujícím usnadnit orientaci. Pro větší názornost doprovází Andreev svůj výklad tu a tam latinskými texty s překladem, což je vždy pedagogicky účelné. Kniha je upravena velmi přehledně, psána jasným, výstižným slohem.

I když tedy můžeme s radostí uvítat tuto učebnici jako kladný přínos bulharské romanistiky, přece jen nutno otevřeně říci, že všechny socialistické romanistické učebnice jsou ještě příliš závislé na učebnicích buržoazních a že svému poslání zůstávají hodně dlužny. Nejde zde přece o rozsah konkrétních odbor-

ných vědomostí, nýbrž o metodu celoživotní právnické průpravy; o to, jak nejlépe pomoci studujícím, aby z dějin státu a práva vytěžili takové momenty rázu politického, historického a teprve ve třetí řadě právně technického, které mají pro ně hlavní význam jako pro socialistické právníky, a které právě římské právo poskytuje v tak hojné míře.

Milan Bartošek

Za tisku vyšlo již druhé doplněné a značně přepracované vydání tohoto díla.

Univ. prof. dr. Václav V a n ě č e k, Dějiny státu a práva v Československu, Praha 1961, str. 659*

V Štátnom pedagogickom nakladateľstve vyšiel ako učebná pomôcka Právnickej fakulty Karlovej univerzity „nástin" syntézy dejín štátu a práva ČSSR, ktorý — podľa slov autora — predstavuje v podstate čiastočne rozšírené tézy k pripravovanému väčšiemu dielu.

O význame marxistickej, všetkým požiadavkám vyhovujúcej učebnice dejín štátu a práva ČSSR netreba podrobne hovoriť. Stačí poukázať na to, že čím ďalej tým viac prechádza ťažisko výuky na vysokých školách na samostatné štúdium, na prednášky s pozmeneným charakterom. To predpokladá predovšetkým takú učebnicu, ktorá je súca pôsobiť nielen odborne, ale aj svetonázorove a výchovne. A práve výchovná sila dejín štátu a práva ČSSR je neobyčajne silná. Dejiny štátu a práva vychovávajú k historickému chápaniu spoločenských javov, k správnemu, marxistickému chápaniu súvislostí štátneho a spoločenského života; sú dôležitým prameňom orientácie v politickom dianí a významným prostriedkom výchovy k socialistickému uvedomeniu, k socialistickému vlastenectvu a proletárskemu internacionalizmu. Z týchto príčin treba privítať dielo prof. V. Vaněčka, ktoré je podkladom pre ďalšiu prácu na tvorbe takej vysokoškolskej učebnice, ktorá vyhovuje všetkým kladeným požiadavkám. Syntézu prof. Vaněčka posudzujeme preto predovšetkým zo spomenutých aspektov.

Práca obsahuje dejiny štátu a práva od vzniku štátu až do r. 1948. Dejiny štátu a práva na Slovensku sa obmedzujú zväčša na všeobecnú charakteristiku niektorých inštitúcií. Autor zdôvodňuje tento nedostatek tým, že systematický právnehistorický výskum najmä starších dejín sa toho času nerobí a výsledky buržoáznej vedy nám nestačia. To je pravda. Avšak napriek tomu možno a treba rozpracovať túto oblasť, aby sme vytvorili komplexnú syntézu dejín štátu a práva na území ČSSR. Ak si uvedomujeme, aký neobyčajne veľký význam majú marxistické dejiny najmä na Slovensku, kde v minulosti, menovite v čase národného obrodenia, história zo špecifických príčin nezahrala vážnejšiu úlohu, tak musíme k zdolaniu prekážok urobiť všetko potrebné. Je to zrejme povinnosťou predovšetkým slovenských právnych historikov, no pokiaľ ide hlavne o staršie dejiny, môžu aj špecialisti, odborníci z oblasti právnej histórie v Čechách a

* Redakce uveřejňuje recensi o této práci publikované jako rukopis, protože shrnuje výsledky nejnovějších prací o dějinách státu a práva v Československu a protože již byla recensována v zahraničí (Czasopismo prawno-historyczne 1962, str. 201—4 — J. Bardach).

na Morave v mnohom pomáhať. Predmetom slovenských dejín sú všetky fakty, javy, udalosti, týkajúce sa slovenského etnika od najstarších čias až do prítomnosti, a územia, na ktorom, a štátu, v ktorom Slováci po storočia žili. Patria sem teda aj dejiny štátu a práva územia a štátu, v ktorom Slováci žili, najmä výklad vývoja tých štátnych a právnych inštitúcií, ktoré bezprostredne ovplyvňovali životné podmienky slovenského ľudu. Vzhľadom na to, že v mnohých reláciách možno sa oprieť o syntetické diela zo všeobecných dejín. (Přehled československých dějin, Dějiny KSČ, Dejiny Slovenska), že tézy dejín štátu a práva ČSR za kapitalizmu sú hotové, že jestvujú niektoré monografie maďarských marxistických právnych historikov-medievalistov, ktoré síce nenahradzujú vlastný výskum a vlastné hodnotenie, ale sú použiteľné aspoň k prvej syntéze, treba podľa mojej mienky počítať s tým, že budúca vysokoškolská učebnica musí obsahovať aj vyhovujúci výklad dejín štátu a práva na Slovensku.

Stavba „nástinu" je logická, prehľadná; delenie periodizačných celkov na 284 základných otázok uľahčuje štúdium látky. Pedagogickú účinnosť diela stupňujú aj pripojené materiály k prehlbovaniu štúdia niektorých partií téz, ďalej aj orientačný chronologický prehľad, zoznam základnej literatúry k jednotlivým kapitolám, ako i register, ako orientačná pomôcka k príprave na skúšky.

Pri stanovení proporcií výkladu jednotlivých typov štátu v budúcej učebnici, bude však potrebné ešte raz premyslieť autorom volenú úpravu. Feudálny štát zaberá okolo 330 strán textu. Z toho ranofeudálna monarchia a rozdrobenosť, včítane otázok rodinného, trestného a procesného práva obnáša 96 strán, husitská revolúcia 33 strán, stavovská monarchia, včítane ukážok z obligačného, dedičského, trestného a procesného práva 110 strán, absolutistická monarchia, včítane vývoja rodinného, majetkového trestného a procesného práva 88 strán. Kapitalistický štát zaoberá spolu 174 strán textu. Z týchto pripadá na buržoáznu revolúciu 16 strán, na absolutizmus 28 strán, na konštitučnú monarchiu 15 strán, na vývoj práva v r. 1848—1918 19 strán. Na obdobie 1918—1938 spolu len 42 strán, na roky národnooslobodzovacieho boja 49 strán. Tieto proporcie zodpovedajú síce časovým reláciám historických období, avšak nie sú v súlade s požiadavkou širšieho a hlbšieho výkladu novších dejín, dejín kapitalizmu, najmä dejín ČSR. Myslím, že výklad dejinných udalostí, v priebehu ktorých sa formovala sila proletariátu a ktoré predchádzali našej národnej a demokratickej revolúcii r. 1945, mal by v učebnici zaberať asi toľko miesta ako výklad feudálneho štátu a práva.

Najhlbšie sú rozpracované teda partie feudálneho štátu a práva. Autor tu plne uplatňoval výsledky vlastnej, dlhoročnej vedeckej činnosti, vlastného vedeckého bádania, ako i bohaté skúsenosti z vlastného vysokoškolského pedagogického pôsobenia. Ideologické zameranie sa správne uplatňuje v tézach o pomere ranofeudálnych štátov na našom území k západnému susedstvu, o pomere k nemeckému štátu za rozdrobenosti, v krátkom náčrte situácie na slovenskom území. Skoro polovica výkladu je venovaná charakteristike právneho poriadku a niektorým inštitúciám českého občianskeho, trestného, procesného práva v 11—14 st. Zdá sa, že partie, v ktorých sa načrtla štruktúra, organizácia štátu, štátnych orgánov moci a správy, ako i správy miest a poddanských dedín, sa mohli ešte širšie rozviesť.

Výklad husitského revolučného hnutia je výstižný. Koncentruje sa na revolučný program táborských bratov, na revolučnú prax Tábora, na boj o štátnu formu husitského českého štátu, na význam husitských obcí a na zásady husitského revolučného práva. Vyhodnotenie výsledkov husitskej revolúcie a tam

uvedené závery sú ideové pôsobivé. Škoda, že niet zmienky o vplyve husitstva na Slovensku.

Nie menej pôsobivý je výklad stavovskej monarchie a obdobia absolútnej monarchie. Autor jasnou formuláciou charakterizuje vzťahy medzi feudálnymi stavmi v Čechách, zostrený tlak proti roľníctvu a mestám, zostrenie triedneho boja. Rozoberá postavenie hlavy štátu, organizáciu stavovských snemov v Čechách a na Slovensku, ústredné úrady stavovského štátu — včítane uhorského palatinátu a uhorských šľachtických súdov, pôsobiacich na Slovensku — zemskú vládu a nižšie zložky štatneho aparátu stavovskej monarchie. Pôsobivé a poučné sú aj partie, v ktorých sa analyzujú právne pamiatky a niektoré inštitúcie českého práva za stavovskej monarchie, menovite obligačného, trestného práva a súdneho konania šľachtických a mestských súdov. Obdobie absolútnej monarchie je dôležité z hľadiska pochopenia úloh a priebehu buržoáznej revolúcie. Myslím preto, že už vo všeobecnej charakteristike tohto obdobia by bolo osožné, zaoberať sa vznikom českého a slovenského národnopolitického hnutia. Autor krátko poukazuje na to v úvode ku kapitalistickému štátu (str. 375—378), avšak táto otázka tesne súvisí s osvietenstvom a s predrevolučným obdobím. V tejto časti diela je veľmi významný výklad pomeru českého štátu k nemeckému susedstvu, politického významu zmien v českom nástupníckom práve, ako i výklad viedenského centralizmu ako sprievodného zjavu absolutizmu. Výklad o zániku českej krajskej organizácie, mestského zriadenia, pozemkovej vrchnosti a organizačnej výstavby habsburgskej štátnej moci, osvetľuje a vysvetľuje veľmi jasne tento proces. Takiste aj state o vývoji práva, o právnych pamiatkach, o kodifikačných prácach sú prehľadné a odkrývajú podstatu vecí.

Obdobie kapitalizmu je stručnejšie vylíčené, vzhľadom na už spomenutý menší rozsah, venovaný tejto epoche. V budúcej učebnici sa určite uplatnia aj výsledky pripravovaného kolektívneho diela českých a slovenských právnych historikov o dejinách štátu a práva v ČSR za kapitalizmu. Preto prijímame tieto partie len ako prechodné, dočasné a nedokončené; proste tak, ako to sám autor uvádza v úvode knihy, kde zdôvodňuje príčiny vydanie téz v takejto forme. Pripomienky k tejto časti textu majú preto len jeden cieľ: poukázať na niektoré otázky, ktoré nie sú vždy jednotne, poť. dosť výrazne riešené v tézach autora a v tézach autorského kolektívu spomenutého diela, a to len za účelom dosiahnutia spoločnej platformy. Myslím, že výklad revolučných udalostí r. 1848/1849 má vyzdvihnúť skutočnosť, že úloha vyriešiť základné roľnícke, národnostné problémy, ktoré po porážke revolúcie ostali otvorené, prešla na robotnícku triedu; že demokratické politické názory a týmto zodpovedajúce inštitúcie revolučných síl českého a slovenského národa musia byť náležite zhodnotené. Vývoj po revolúcii v Rakúsko-Uhorsku nesmeroval k buržoaznodemokratickému parlamentarizmu, ale ku konštitučnej monarchii, ktorá až do zániku dualistického štátu sa vyznačovala silnými feudálnymi prežitkami. V boji proti tomuto reakčnému štátnemu aparátu sa rozvíjal národnooslobodzovací boj všetkých utláčaných národov a triedny boj celého proletariátu Rakúsko-Uhorska. Vznik ČSR bol teda predovšetkým výsledkom revolučného hnutia českých a slovenských pracujúcich. Pri analýze vývoja štátu a práva v ČSR, je dôležitým aspektom boj revolučného robotníctva na čele s KSČ proti buržoáznej nadvláde, teda proti buržoáznemu štátnemu aparátu a za vytvorenie Československej socialistickej republiky. V súlade s týmito hľadiskami treba posúdiť aj periodizačné problémy tohto obdobia. Treba však súčasne konštatovať, že tézy autora k dejinám kapitalizmu, aj v uverejnenej podobe, reprezentujú v mnohých pohľadoch plodné

námety, a i diskutabilné state poslúžia pri výmene názorov, pri vydiskutovaní nejasností.

Osobitne treba vyzdvihnúť tú okolnosť, že autor nekončí tézy rokom 1945, ale právom uplatňuje požiadavku, aby do disciplíny dejín štátu a práva ČSSR sa pojali aj najnovšie dejiny, dejiny budovania socializmu; dejiny najslávnejšie, v ktorých sa splnili stáročné túžby nášho pracujúceho ľudu, a to napriek tomu, že podľa terajšieho študijného plánu našich právnických fakúlt sa prednášaju dejinné udalosti nášho ľudovodemokratického štátu v osobitnej disciplíne, v dejinách štátu a práva socialistických krajín. Myslím, že výklad by mal končiť vydaním našej socialistickej ústavy.

Recenzovaná kniha prof. V. Vaněčka je ďalším významným krokom k vypracovaniu syntetického diela dejín štátu a práva na území ČSSR, na ktoré naša právnehistorická veda už dávno čaká.

Martin Vietor

Karel Malý, K českému trestnímu právu 15.—16. století, Rozpravy ČSAV, Řada společ. věd, roč. 72, 1962, seš. 4, str. 112

Plánovité studium hlavních jevů ve vývoji státu a práva na území dnešního našeho státu, jak je prováděno jednak na našich právnických fakultách, jednak v rámci Československé akademie věd, přineslo v nové — a dosud nejzávažnější — práci badatele mladší generace *Karla Malého* další cenný výsledek. V čem jsou jeho klady a k jakým úvahám dává podnět?

Zvláště příznivým rysem v nové práci K. Malého je to, že ani při nejpodrobnějších rozborech detailů daného tématu, jejichž nutnost přináší zejména používání původního materiálu z archivů, neztrácí ze zřetele obecné souvislosti. Dokladem toho je již úvod k recenzované práci, v němž se autor jednak vypořádává s námitkou, že jde o téma z doby dávno minulé, jednak zasazuje svůj problém do celkového pohledu na rozvoj feudálního státu a práva u nás. Jiný příklad poskytuje Malého rozbor a koncepce deliktu *moci* na str. 82—85.

Pevné zakotvení v marxismu-leninismu umožňuje autorovi zdařilou expozici vlastního tématu a poskytuje mu metodicky bezpečný přístup k řešení otázek, jež tvoří jádro práce. Nejde tu v žádném případě o otázky snadné, jejichž řešení by se snad dalo redukovat na pouhé sebrání materiálu z právních předpisů a ze soudních nálezů stavovského období českého státu. Naopak, bylo třeba, aby autor vyvinul značné tvůrčí úsilí, měl-li náročnému čtenáři orientovanému historicko-materialisticky podat obraz hlavních právních instrumentů, jimiž vládnoucí třída 15. a 16. století u nás chránila své nejdůležitější zájmy a vymoženosti, na kterých spočívaly základy její třídní organizace, stavovského státu.

Nesmíme totiž zapomínat, že prameny samy nezanechaly nám systém trestního práva, jaký by odpovídal potřebám objektivního vědeckého pohledu dnešní doby a že ani dosavadní literatura, kterou autor kriticky probírá v II. kapitole své práce, k uspokojivému systému nedospěla, zejména ovšem proto, že neměla jasno v základních otázkách státu a práva vůbec.

Pokud jde o systematiku, bude mít kritický čtenář stále asi pochybnosti o vhodnosti seřazení látky v kapitole V. nazvané „Trestněprávní ochrana feudálního soudnictví, právního řádu a ústředních orgánů feudálního státu". Že zde autor kolísal, ukazuje nejlépe skutečnost, že právě citovaný nadpis zní v Obsahu (na str. 112) jinak než v textu (na str. 75), v čemž je určité formální

nedopatření. Svým způsobem rozchází se ostatně i nadpis a reálný obsah kapitoly IV., v níž rovněž skutečné pořadí chráněných hodnot neodpovídá plně pořadí naznačenému titulkem „Trestněprávní ochrana feudálního státu jako celku a panovníka jako jeho představitele."

Kladného ocenění zaslouží v práci K. Malého soustavná konfrontace obecných norem, ať již zákonných či obyčejových, se soudní praxí. Jednou z hlavních vad historickoprávních prací totiž bývá výhradná orientace na legislativu a vůbec na obecné normy, jejichž cena jako historického pramene se nehodnotí kriticky a které se berou za výlučný základ historickoprávních poznatků, zatím co skutečný život, vyjádřený nejlépe judikaturou, zůstává stranou. Tomuto nebezpečí se K. Malý vyhnul, možno říci, dokonale. Umožnilo mu to jednak hojné využívání archivních fondů, jednak to, že je v práci důsledně uskutečňována zásada těsného spojení právnických rozborů s osvětlováním hospodářské a třídní situace v období, jímž se tato právněhistorická práce zabývá.

Jednu z nejlépe takto propracovaných partií máme v kapitole III. nazvané „Trestněprávní ochrana feudálního vlastnictví a feudálních výrobních poměrů". Je to na str. 21—37 partie o vzniku a vývoji trestněprávní normy, která měla za cíl čelit jakékoli formě třídního odporu poddaných rolníků a zároveň i stíhat každého jiného, kdo by se tohoto odporu *vedle poddaných* účastnil. Occasio legis byla zde dána poddanskou vzpourou, jíž se posléze účastnil i příslušník vládnoucí třídy a původní podobou této normy byl soudní nález, který vyslovil konkrétní trest. Je to známý „Daliborův nález" českého zemského soudu z posledních let 15. století. Propracovanost této partie je zajisté dána i tím, že podstatná její část byla již publikována jako samostatné pojednání.*

Jak užitečný je odborný *právnický* pohled na dané historické otázky, je vidno z četných míst práce, na nichž se různě opravují, doplňují a uvádějí na pravou míru nepřesná nebo nesprávná tvrzení v dosavadní historické literatuře, pokud narazila na události Malým dnes poprvé právněhistoricky analyzované (např. na str. 53—55 v otázce řízení při urážce královského majestátu).

Vraťme se však ještě ke kapitole čtvrté, v níž autor podrobně sleduje vytváření právní ochrany osoby panovníka, resp. konkrétně královské důstojnosti *českého* panovníka, tak jak je lze sledovat v pozitivněprávních ustanoveních počínaje 15. stoletím. Je to významná otázka, uvážíme-li, že na naší půdě převzala tuto ochranu, rozvitou za feudalismu, plně i kapitalistická společnost, pokud podržovala monarchickou formu vlády. Ještě totiž prosincová ústava Předlitavska, přesněji základní zákon o moci vládní a výkonné (č. 144/1867 ř. z.) prohlašoval v § 1, že císař je „posvátný (geheiligt), neporušitelný (unverletzlich) a neodpovědný". To bylo ustanovení, jež u nás platilo až do r. 1918. Jeho některé historické kořeny v českém státním právu ukazuje autor velmi pěkně právě v hlavní partii čtvrté kapitoly. Bylo by lze tu jen vytknout, že nejsou sledovány jednak obecnoprávní (recepční), jednak přirozenoprávní linky těchto kořenů. Oba aspekty totiž nesporně v 15. a 16. století u nás otázka má. Že tomu tak je, ukazuje zřetelně např. to, že král Jiří (to je zejména charakteristické) výslovně poukazoval na to, že pachatel criminis laesae maiestatis podléhá trestu „podle všech práv" (u Malého na str. 38).

Totéž platí jistě i pro jiné partie. Právě totiž v ochraně takových hodnot, jako je ochrana královského majestátu nebo výsadního postavení příslušníků státního aparátu lze očekávat, že značným přínosem bude osvětlení věci z hle-

* Universitas Carolina, Iuridica II., 2, 1956, str. 139—156.

diska také recepce cizích práv a vůbec vlivu cizích vzorů, a to zejména pokud jde o právo římské a právo kanonické. Působení těchto práv dosáhlo jistě svého vrcholu v době předbělohorské ve stol. 16., ale pravděpodobně mělo svou velmi silnou fázi již v době předhusitské, a to počínaje samým stoletím 13., ne-li 12. Je velmi pochybné, zda obraz získaný dnes K. Malým, ač je nesporně velmi cenný a má i význam průkopnický, bude obrazem definitivním, neboť neodpovídá ještě na velkou řadu otázek, jež se neodolatelně vnucují při četbě této práce.

Autor sám jen výjimečně dostává se nazpět do stol. 14. (zde je to Maiestas Carolina, která razí zřejmě cestu novým ideím), anebo na rozhraní století 14. a 15., do doby těsně předhusitské (tak např. v usnesení z r. 1402, na str. 62—63). Je to určitý nedostatek, ale omluvitelný tím, že autor chtěl si i časově přísně vymezit tematiku své práce. Ale dříve nebo později budeme muset jít dále. Bude úkolem dalšího bádání, navázati na to, co u Malého bylo zjištěno pro tuto „střední" dobu českého feudalismu, a propojiti na to náležitě historické souvislosti předcházejících období, naukově patrně ještě zajímavější potud, že se nám zde rýsují otázky vlastního vzniku institucí, které v této práci jsou osvětleny už ve své zralé podobě.

Přihlédnouti k recepčním souvislostem je v těchto otázkách tím naléhavější, že autor velmi často se vyjadřuje sám recepční terminologií, užívaje např. běžně označení „crimen laesae maiestatis".

Zajímavé by také bylo, vývoj deliktu urážky majestátu sledovati ve spojení se zjevem práva stavů *odporovati* panovníkovi, jenž nedodržel své závazky vůči zemi (stavům). Neméně zajímavé a možná ještě důležitější by bylo, napojiti to vše náležitě na politicko-ideologický vývoj, zejména také na ideje husitské a monarchomachické, jež se objevují v době krize feudalismu a projevují se zčásti jako odraz zájmů už nefeudálních.

Recenzovaná práce K. Malého představuje nesporně mimořádně významnou a poučnou *sondu*, úspěšně zapuštěnou hluboko do neznámého dosud právněhistorického terénu klasické doby českého feudalismu. Nedostatek pracovníků a naléhavá nutnost osvětlit marxisticky co nejrychleji také hlavní otázky z jiných údobí, především novějších, nedovolily autorovu talentu plně se soustředit na látku, s jejímž zpracováním takto slibně započal a rozvinout před námi celý systém trestněprávních institucí českého zemského práva předbělohorské doby, neboť takovéto dílo vyžadovalo by ještě několikaleté vysoce specializované práce. Vzniklo tak jisté torzo. Ale i takto zůstane zásluha K. Malého nemalá: otevřel cestu tomu, kdo — třeba po letech — bude jednou pověřen úkolem, české trestní právo feudální doby definitivně vědecky zpracovat.

Václav Vaněček

Jaroslav Houser, Dětská práce a její právní úprava v našich zemích za kapitalismu, Praha 1962, Nakladatelství ČSAV, Rozpravy ČSAV, Řada společenských věd, ročník 72, sešit 5, str. 71

Práca detí je i v socialistickej spoločnosti aktuálnym problémom. Pravda, v celkom inom zmysle a v celkom iných spoločenských súvislostiach a preto aj s celkom inými požiadavkami na právnu politiku ako v kapitalistickej spoločnosti. Zmysel detskej práce nie je dnes v hospodárskom efekte, ktorým prináša vykorisťovanie lacnej pracovnej sily vlastníkovi výrobných prostriedkov, ale

vo výchovnom efekte, ktorý prinášajú polytechnická výchova a iné formy výchovy telesnou prácou dieťaťu a tým spoločnosti.[1]

V svojej práci sa autor neomedzuje iba na námezdnú prácu detí do 14 rokov, ale berie široko do úvahy i zárobkovú prácu detí mimo pracovného pomeru (domácnosť, pôdohospodárstvo, domácka práca a pod.); len tak je možné zachytiť úplný obraz detskej práce v jej zjavných a skrytých formách, proti ktorým smeroval boj robotníckej triedy. Z hľadiska dnešnej aktuality témy je zvlášť záslužné, že sa detská práca neukazuje iba izolovane, ale že sa zdôrazňuje a podrobne ukazuje jej súvislosť s buržoáznou školskou politikou. Treba však ľutovať, že autor sa pre dobu do r. 1918 obmedzuje na Predlitavsko. Tým sa stáva obraz, ktorý práca poskytuje, neúplným a názov práce trocha klamným.

Prvá kapitola Houserovej práce je venovaná vývoju detskej práce a jej právnej úpravy v období od manufaktúry ku kapitalistickej strojovej výrobe. Autor sa zaoberá iba manufaktúrnou a továrenskou veľkovýrobou a necháva stranou detskú prácu v remeslách. V tejto dobe presadzovali normatívne akty týkajúce sa detskej práce názor vtedy vládnúcich tried, že detská práca je ekonomickou nevyhnutnosťou pre rozvíjajúci sa kapitalizmus, súčasne však účinným prostriedkom pre výchovu detí k „práci" a „mravnosti" a na zvýšenie životnej úrovne proletárskej rodiny rozšírením počtu jej živiteľov. Nepriame obmedzenia práce detí, napr. zavedením školskej povinnosti, ale aj priame jej obmedzenia, najmä dekrétom dvorskej kancelárie z r. 1842, neďakovali za svoj vznik ohľadom sociálnym, ale ohľadom branným a hygienickým. V tomto smere vývoj v českých krajinách opakoval iba vývoj v klasickej krajine raného kapitalizmu, v Anglicku.

Pri prechode k intenzívnej forme vykorisťovania vo výrobe (II. kapitola) boli to tri faktory, ktoré sa stali rozhodujúcimi pre obsah a intenzitu ochrany poskytovanej pracujúcim deťom. Bol to v prvom rade presun detskej práce z určitých výrobných odvetví: v dôsledku dokonalejšieho strojového vybavenia stratili tieto odvetvia záujem na detskej práci a nekládli preto už tak veľký odpor jej zákonnému obmedzeniu. Ďalším faktorom boli i v tomto období branné záujmy štátu. A konečne vystupuje ako tretí faktor asi od 70. a 80tych rokov tlak robotníckej triedy, vedľa ktorej — pravda, bez spojenia s ňou — vystupovali tiež niektorí meštiacki ľudomilovia. Pôsobením týchto troch faktorov došlo v druhej polovici minulého storočia k vydaniu niektorých zákonov obmedzujúcich priamo alebo nepriamo prácu detí. Sem patrí všeobecný banský zákon č. 146/1854 r. z., ktorý, pravda, úpravu detskej práce v baniach ponechal obligatórnym pracovným poriadkom vydávaným zamestnávateľmi. Ďalej živnostenský poriadok č. 227/1859 r. z., ktorý priniesol absolútny zákaz práce detí do 10 rokov vo väčších živnostenských podnikoch, viazal prácu detí do 14 rokov v týchto podnikoch na osobitné povolenie, obmedzil ich pracovnú dobu na 10 (!) hodín a zakázal ich nočnú prácu; všetko to platilo subsidiárne aj pre bane, neplatilo však pre menšie živnostenské podniky, ani pre pôdohospodárstvo, domácu prácu atď., pričom sa i táto skromná úprava v praxi často obchádzala a nedodržiavala. Konečne sem patrí říšsky školský zákon č. 62/1869 r. z., ktorý — rozvádzaný krajinskými školskými zákonmi — stanovil síce povinnú školskú dochádzku do 14 rokov, ale súčasne poskytoval mnohé úľavy, umožňujúc takto prácu aj mladších detí, najmä v pôdohospodárstve. V tomto období

[1] Podobne ako pri práci žien, musia z tohto kvalitatívne rozdielneho významu práce detí vzniknúť mnohé problémy na poli Medzinárodnej organizácie práce.

došlo teda k obmedzeniu detskej práce, ktoré však — zodpovedajúc potrebám vtedajšieho kapitalistického hospodárstva — bolo nevyhnutne dosť slabé.

Posledná tretina minulého storočia (III. kapitola) bola z hľadiska práce detí a jej právnej úpravy dosť zaujímavá. Na jednej strane sociálna politika ako impulz zo strachu, ktorý nahnali buržoázii parížska komúna, zvýšená aktivita robotníckej triedy a boj jej organizácií. To sa prejavilo aj na poli zákonnej úpravy detskej práce. Ale práve tu sa na druhej strane uplatňovala ako retardujúci činiteľ sociálna politika konzervatívnej frakcie vládnúcich tried, ktorá nemala veľké námietky proti zaťaženiu veľkovýroby, ale súčasne chránila záujmy nielen pôdohospodárstva, ale aj živnostenskej malovýroby v jej existenčnom boji proti kapitalistickej veľkovýrobe. Autor ukazuje podrobne boje na pôde ríšskej rady i mimo nej a osudy jednotlivých legislatívnych osnov. Výsledkom týchto bojov bolo, že školské zákonodarstvo nepriamo sa dotýkajúce detskej práce zostalo v podstate nezmenené a že i priamou ochranou zostala nedotknutá detská práca v pôdohospodárstve, v domácnostiach a v domáckej výrobe, teda práve v tých oblastiach, ktoré sa stali jej hlavnou doménou. Zákaz zamestnávať deti do 14 rokov bol stanovený pre továrne a do 12 rokov pre maloživnosti (novela k VI. hlave živn. por. č. 22/1885 r. z.) a pre baníctvo (novela k vbz č. 115/1884 r. z.). To bol stav, ktorý platil do konca Rakúsko-uhorskej monarchie; jeho uskutočňovanie v praxi bolo nedostatočné a rôzne návrhy na jeho zlepšenie sa neuskutočnili.[3]

Obdobie nástupu imperializmu (IV. kapitola) je, pokiaľ ide o detskú prácu, charakterizované dvoma momentami. Na jednej strane máme skutočnosť, že sa detská práca v dôsledku rozšírenia používania námezdnej práce v pôdohospodárstve pri súčasnom odlive obyvateľstva do miest koncentrovala stále viac do pôdohospodárstva. Na druhej strane vidíme naprostú sterilnosť zákonodarstva vyvolanú zostrením vnútorných rozporov kapitalizmu: nezmohlo sa na ďalšie dobudovanie platného právneho stavu, ktorého nedostatky sa zvlášť vypukle ukázali potom za prvej svetovej vojny. Došlo iba k úprave niektorých vedľajších odvetví (napr. podomový obchod) a iba v baníctve, kde, pravda, práca detí stratila takmer úplne svoj význam, sa veková hranica zvýšila na 14 rokov. Podrobne rozoberá autor osnovu zákona o detskej práci z r. 1914, ktorá sa však nikdy nestala zákonom.

V období všeobecnej krízy kapitalizmu (V. kapitola) ubudla najprv detská práca v priemysle, ale mala nepomerne väčší význam v pôdohospodárstve a v domáckej výrobe. Za hospodárskej krízy v 30tých rokoch vzrastla potom tak v priemysle, ako aj v pôdohospodárstve, kde sa potom za fašistickej okupácie rozšírila pre nedostatok pracovných síl zo Slovenska a v dôsledku „totálneho nasadenia". Na začiatku tohto obdobia bol vydaný zákon o práci detí č. 420/1919 Zb., jeden z prvých sociálno-politických zákonov novej buržoáznej republiky. Jeho zásadou bolo, že sa zakázala zárobková i pravidelná nezárobková práca detí do 14 rokov a že sa rodinám, ktoré v dôsledku toho stratili zárobok detí, mal vyplácať peňažný príspevok. Pravda, zákon poznal mnohé výnimky, ktoré v mnohých odvetviach robili túto vekovú hranicu iluzórnou; aj spomenutý príspevok stal sa z veľkej časti iluzórnym, lebo jeho výška a spôsob jeho vymerania neboli presne stanovené. Ako u takmer všetkých aktov v oblasti kapitalistického ochranného zákonodárstva prišlo k tomu ešte nedostatočné vykoná-

[3] Tu treba poukázať na nedopatrenie, ktoré zrejme vzniklo pri preklade prameňov z nemčiny. Na str. 37 sa hovorí o deťoch ako naháňačoch psov v baniach; v skutočnosti nejde o psov (Hunde), ale o banské vozíky (Hunte), ktoré deti ťahali alebo tlačili.

vanie zákona v praxi, najmä na Slovensku; bolo vyvolané bezmocnosťou živnostenských inšpektorov a často aj ich prisluhovaním záujmom kapitalistických podnikov. To všetko prispelo k tomu, že zákon, ktorý ostatne formálne prežil aj fašistickú okupáciu, nemohol zabrániť tomu, že sa, ako písali r. 1932 Učiteľské noviny, i za jeho platnosti používali deti ako námezdní otroci. Niektorí živnostenskí inšpektori podávali aj veľmi konkrétne návrhy na zlepšenie stavu, ktoré však nebolo uskutočňované.

To je v skratke obsah Houserovej práce, v ktorej je spracovaný bohatý materiál o význame a rozšírení detskej práce v jednotlivých obdobiach, o bojoch robotníckej triedy a pokrokových učiteľov za jej obmedzenie a o praktickom vykonávaní normatívnych aktov.

Pri zásadnom hodnotení Houserovej práce možno si položiť dve otázky: čo znamená táto práca pre dnešok a jeho problematiku a aký príspevok znamená pre právnu históriu.

Hovorili sme už o aktuálnosti tematiky Houserovej práce. Tým, že autor podrobne ukazuje a rozoberá prácu detí za kapitalizmu, nabáda k porovnaniu tejto kapitalistickej minulosti s našou socialistickou prítomnosťou a dáva pre takéto porovnanie konkrétne podklady. Ukazuje tak nepriamo, že iba spoločnosť, ktorá nepozná vykorisťovanie človeka človekom, môže uskutočniť to, čo žiadali utopisti a klasikovia pedagogiky: využívať produktívnu telesnú prácu ako prostriedok harmonického formovania detskej osobnosti. Houserova práca je teda pravým opakom onej indiferentnosti voči úlohám dneška, oného nedostatku „zodpovednosti voči svetu prítomnosti", ktorý niektorí buržoázni právni historici vytýkajú svojej vede.[3] V tom vidíme jeden z jej nesporných kladov.

Houserova práca nie je venovaná iba právnej úprave práce detí za kapitalizmu, ale aj detskej práci samotnej. Tento sociálno-ekonomický zjav sa na základe bohatého štatistického i iného materiálu rozoberá, takže práca predstavuje dôležitý príspevok k sociálno-ekonomickým dejinám českých krajín. Samozrejme nie je možné bez takéhoto dobre fundovaného podkladu napísať dejiny nejakej právnej úpravy alebo nejakého právneho inštitútu. Ale obávame sa, že z tohto hľadiska práca nie je dostatočne vyvážená, že v nej, ktorá predsa chce byť prácou *právno*-historickou, neleží dostatočný akcent na problematike špecificky právnej. Chceme tu poukázať iba na niektoré otázky, o ktorých sa domnievame, že by ich skúmanie bolo viedlo k zaujímavým výsledkom. Medzi právnou úpravou detskej práce a ostatným buržoáznym ochranným zákonodarstvom je zásadný rozdiel, na ktorý poukázal už *Marx* a ktorý spomína aj autor: nie je v prvom rade zásahom do zmluvnej voľnosti zamestnávateľa, ale do otcovskej moci otca vykorisťovaného dieťaťa. Bližšie rozvedenie tejto myšlienky by vari bolo viedlo k poznatkom o tom, ako vyzeralo buržoázne rodinné právo v praxi proletárskej rodiny. Bolo by bývalo aj zaujímavé porovnávať normy, najmä od druhej polovice minulého storočia s vývojom a úpravou v iných kapitalistických štátoch. Tak by sa boli ukázali zaujímavé rozdiely v právnej nadstavbe jednotlivých kapitalistických krajín a úprava detskej práce by sa bola postavila do širokého rámca celého kapitalistického pracovného zákonodarstva s jeho priamo zákonitou nedostatočnosťou a nedokonalosťou. V tejto súvislosti stojí potom snáď za zmienku skutočnosť, že zákon z r. 1919 nebol nikdy, pokiaľ vieme, predmetom judikatúry Najvyššieho správneho súdu, ani Najvyššieho

[3] Tak Wieacker, *Vom römischen Recht*, 2. vyd., Stuttgart 1961, 302; porovn. tiež napr. H. Mitteis, *Die Rechtsidee in der Geschichte*, Weimar 1957, 501 a násl. (Rechtsgeschichte und Gegenwart).

súdu, čo má svoj dôvod v sociálnych pomeroch v tých oblastiach, ktoré boli hlavnou doménou práce detí, ale i v právnej nedokonalosti buržoázneho pracovného zákonodarstva (otázka tzv. súkromoprávneho účinku noriem o ochrane práce atď.). Nepochybujeme, že by širšie rozpracovanie špecificky právnej problematiky bolo zvýšilo význam tak záslužnej práce Houserovej ako príspevku ku skutočným dejinám buržoázneho pracovného zákonodarstva.

František Mestitz

Gerhard Brehme, Die sogenannte Sozialisierungsgesetzgebung der Weimarer Republik, Berlin 1960 str. 174.

Studium otázky tzv. socializace po první světové válce, je jedním ze stěžejních úkolů právní historiografie zabývající se obdobím kapitalismu. Objasnění podstaty reformismu na tomto poli i politiky imperialistického státu usnadňuje pochopit obdobné socializační manévry v některých kapitalistických zemích po druhé světové válce (reformistická teorie o organizovaném kapitalismu) a není bez významu i pro soustavné studium znárodňovacího procesu ve státech budujících socialismus, jímž se bude muset právní historiografie dějin nejnovějších stále intensivněji zabývat.

Práce Brehmeho je analýzou „socializačního" zákonodárství výmarské republiky, které pro dějiny státu a práva předmnichovské republiky u nás je významné zejména ze dvou důvodů. Především ukazuje teorii a praxi německého reformismu, jež pro pravicové socialisty u nás po první světové válce byla v mnohém vzorem, a za druhé odhaluje podstatu „socializačního" zákonodárství ve výmarské republice, v níž buržoazní stát byl donucen pod tlakem dělnictva jít o něco dále než u nás, kde došlo k socializačním slibům, které nebyly vůbec realizovány.

Prvá část práce je věnována boji dělnické třídy za socializaci v listopadové revoluci. Autor seznamuje čtenáře s živelnými revolučními požadavky německého proletariátu, které byly vyjádřeny v řadě rezolucí revolučních rad dělníků a vojáků ve dnech listopadové revoluce. Historická analýza obsahuje dále rozbor socializačních požadavků v programech Svazu spartakovců a vznikající Komunistické strany Německa. Je zcela na místě, že autor věnuje značné místo vývoji otázky socializace v dějinách německého dělnického hnut. Reformistická teorie (Bernstein, Kautsky atd.) ovlivnila a podpořila reformistickou praxi v řadě otázek (např. odsouvání socializačních požadavků pod záminkou, že nelze znárodňovat poválečný hospodářský rozvrat, reformistické heslo „postupné socializace", požadavek socializace za náhradu, otázka postátnění nebo převedení kapitalistických podniků na jiné veřejné korporace atd.). Tyto pasáže neztratily aktuálnost ani do dnešních dnů pro objasnění praxe reformistů v západních kapitalistických zemích.

Historie německé „socializační komise" ukazuje pak velmi jasně, že metoda expertiz a široce založených anket byla ve skutečnosti manévrem buržoazie, kterým měl být získán čas, aby se kapitalismus dostal přes nebezpečné poválečné období, kdy revoluční aktivita dělnické třídy byla nejsilnější. Současně se ukázalo velmi jasně ideologické spojenectví reformismu s buržoaznímí sociálními politiky proti společnému nepříteli, jímž byl německý revoluční proletariát. Dále je patrno, že jednání socializační komise v Německu ovlivnilo do značné míry průběh příprav tzv. socializace v Československé buržoazní repu-

blice, protože argumentace elaborátů komise je velmi blízká argumentům, kterých používali v této době čeští reformisté.

V druhé části zabývá se autor bezprostředními třídními příčinami, které vedly k vydání jednotlivých norem tzv. socializačního zákonodárství a jejich rozborem. Tvůrcem tohoto zákonodárství byl buržoazní parlament, jenž vyšel z voleb roku 1919 a v němž měli silné pozice pravicoví socialisté a většinu strany buržoazní. Brehme věnuje proto dosti místa i rozboru postoje buržoazních stran (demokratické strany a centra) k otázce tzv. socializace.

Pozoruhodný je výklad a rozbor teoretických názorů pravicových socialistů na provedení socializace a její formy. Již tehdy byly v německé sociální demokracii propagovány názory, podle nichž mělo kapitalistické vlastnictví výrobních prostředků zůstat nedotčeno (názory sociálně demokratického ministra hospodářství Wissela) a tzv. socializace se měla omezit na jakousi hospodářskou samosprávu, což v podstatě odpovídalo Rathenauovým představám o organizovaném kapitalismu.

Z této reformistické ideologie zrodil se na jaře roku 1919 „socializační" zákon, jehož pravicové vedení sociální demokracie použilo k propagační reklamě, který však se skutečnou socializací neměl nic společného. Brehme jej hodnotí jako opatření ve prospěch imperialistického státu. Tento stát sankcionoval určité metody, jimiž mohl zasahovat v zájmu monopolů do hospodářství. Ukazovala se tu jasná tendence vývoje ke státně monopolistickému kapitalismu.

Ve stejném duchu zaujala postoj k otázce socializace i výmarská ústava z roku 1919. Autor zjišťuje její reakční ráz mimo jiné v tom, že zajistila v otázce socializace silné postavení říšského zákonodárství naproti zemím, zřejmě z obavy, aby v některých zemích nedošlo k vydání skutečně socializačních zákonů, odpovídajících požadavkům dělnické třídy.

Podrobně líčí autor vznik říšského zákona o hospodaření s uhlím, rovněž z března 1919, jehož motivy i obsah byly pro pravicové vedení sociální demokracie typické. Rovněž odhalení pravého motivu dalšího tzv. socializačního zákona o hospodaření draslem, jímž byla snaha zvýšit ceny draselných produktů, ukazuje podvodnost reformistické „socializační" politiky.

Pozoruhodná je třetí část práce, zabývající se historií kartelizace německé uhelné těžby a draselného průmyslu, která zasahuje svými kořeny do poslední čtvrtiny XIX. století. Autor podává vývojové rysy této kartelizace, aby ukázal, že tzv. socializační zákonodárství navazovalo na vývojové linie německého kapitalistického průmyslu a přineslo jakousi nucenou syndikalizaci, k níž se německý průmysl již po několik desetiletí v období imperialismu přibližoval. Tento vývoj vrcholil bezprostředně po skončení světové války, kdy volání v řadách kapitalistů po jednotné monopolní organizaci bylo nejsilnější. V báňském uhelném průmyslu a ve výrobě draselných solí, kde byl tento požadavek prosazován nejsilněji, došlo právě k nucené syndikalizaci pod pláštíkem socializace.

Výsledkem této tzv. socializace bylo urychlení koncentračního a centralizačního procesu kapitálu. To ukazuje autor v pasáži jednající o výsledcích nucené syndikalizace. Racionalizací v tzv. socializovaných výrobních odvětvích trpěla dělnická třída, protože ruku v ruce s racionalizací vzrůstala nezaměstnanost.

Ve čtvrté části jednající o tzv. hospodářské samosprávě ukazuje Brehme názorně, že prvky této samosprávy je nutno hledat v organizaci německého válečného hospodářství, a to jak pokud jde o složení samosprávných orgánů, tak i pokud jde o jejich poměr k buržoaznímu státu. V praxi se pak ukázalo velmi jasně, že hospodářská samospráva byla jen formou, jíž si monopolní kapitál

podřizoval státní aparát. Ke konfliktům mezi zájmy uhlobaronů a velkoburžoazie jako celku docházelo na poli tvoření cen. Tento konflikt našel svůj výraz v rozporech mezi říšským ministerstvem hospodářství, zastávajícím zájmy velkoburžoazie jako celku, a orgány syndikátní organizace, vytvořené tzv. socializačním zákonem. Konflikty byly důkazem toho, že rozpory mezi jednotlivými skupinami monopolního kapitálu přes nucenou monopolizaci trvají dále.

Průkaznost těchto Brehmeho závěrů a celé práce je zesílena tím, že vedle množství soudobé literatury politické, ekonomické a sociální zpracoval autor stanoviska buržoazních komentátorů, kteří ukazují aplikaci tzv. socializačních zákonů v praxi. Tento účin by se býval ještě zvýšil bohatším využitím judikatury výmarské republiky, z níž by bylo zřejmo, jakým způsobem vykládala ustanovení „socializačních" zákonů třídní justice buržoazní republiky. Podobný význam měly by i archiválie ústředních úřadů, např. říšského ministerstva hospodářství, z nichž by bylo např. možno zjišťovat, v jakém poměru byly reformistické odbory k buržoaznímu státu.

Předností práce je, že zasazuje výklad o socializačním zákonodárství do širokého rámce rozboru třídní a politické situace v Německu po skončení první světové války. Nebylo by však bývalo na škodu objasnit aspoň v hlavních rysech relace mezinárodněpolitické, které do značné míry přispěly k tomuto, jistě jen formálnímu ústupku buržoazie dělnictvu, jehož výrazem byly tzv. socializační zákony.

Závěrem lze říci, že Brehmeho práce splnila své poslání a ukázala, že tzv. socializace na začátku výmarské republiky nepřinesla zespolečenštění výrobních prostředků, odstranění moci monopolů a osvobození práce od moci kapitálu. Naopak tzv. socializační zákony posílily moc monopolů a umožňovaly podřízení aparátu buržoazního státu moci monopolů.

Jaroslav Houser

Dr. Uwe-Jens Heuer, Allgemeines Landrecht und Klassenkampf, Berlin 1960, str. 290

Kniha mladého německého právního historika, učitele Humboldtovy university v Berlíně, pojednává o jedné z nejzávažnějších kapitol německých, resp. pruských dějin, tj. o vzniku Pruského všeobecného zemského práva (Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten, dále jen PLR, vydaném r. 1794).

Heuerova práce je hlubokým vědeckým pohledem do pozadí zahnívajícího pruského feudalismu, při čemž autor věnuje zejména pozornost zvláštnostem pruského feudálního státu, vlivům buržoasní revoluce ve Francii a lidovým hnutím v Polsku, bez kterých nemůžeme pochopit jednotlivá stádia boje o koncepci PLR.

V německé právněhistorické literatuře je recensovaná práce vůbec prvním pokusem o marxistický výklad historického procesu, který se odehrál v Prusku na konci 18. stol., to znamená v době, kdy se stal feudální právní řád neslučitelný se zájmy k vládě se deroucí buržoasie, která žádala dodržování určité zákonnosti a zjednodušování právního řádu.

Autorova zásluha není jen v tom, že dovedl boj o koncepci pruského Landrechtu zasadit do historických vývojových procesů, nýbrž i v tom, že se vypořádal úspěšně s analysou ekonomických poměrů, aniž by se mohl opřít v tomto směru o novější zpracování těchto otázek v NDR (rukopis byl dokončen již v r. 1957).

Již z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že marxistická právní věda byla obohacena o závažnou práci, která podrobným prozkoumáním státu a práva ve významném období německé historie umožňuje soustřeďovat se na klíčové body konce 18. stol. v Německu a také hodnotit nejen obecné, nýbrž i zvláštní rysy v tomto vývoji.

Aktuálnost thematu je dána i Heuerovým bojem proti buržoasnímu právnímu myšlení a zejména proti současným snahám západoněmecké právní vědy, v které je PLR dosud zcela v intencích fašistických názorů na přirozené právo vydáván za výraz nejvyšší právní kultury.

Každého historika a tím více právníka, který se blíže obeznamuje s problematikou PLR, napadá otázka, proč došlo v Prusku na sklonku feudalismu — v době kdy ve Francii již otevřeně vypukla buržoasní revoluce a v Evropě se feudální řád hluboce otřásal — k vydání kodifikace, která svým rozsahem nemá obdoby. V této souvislosti pak jistě také každý připomene známou skutečnost, že šlechta obvykle nebývá nakloněna kodifikacím práva.

Jedná se zde o velmi složitou otázku, kterou autor se zdarem rozřešil na základě rozboru poměru sil mezi jednotlivými třídami a vrstvami pruské feudální společnosti. Právní program ještě velmi slabé buržoasie shrnuje do 3 bodů:

a) stanovení a provádění všech rozhodujících norem centralisovaným státem,
b) založení těchto norem na principu formální rovnosti a
c) vytvoření uspořádané a kontinuované aplikace práva.

„Tendence šlechty vyjít částečně vstříc buržoasním požadavkům neznamenala objektivně nic jiného než pokus připravit udržení vlastních ekonomických mocenských posic na půdě buržoasního vývoje" (str. 43).

Jedná se zde také o kořeny vývoje, který byl později charakterisován Leninem jako pruská cesta vývoje v zemědělství a za kterého značná část staré vykořisťovatelské třídy se stává součástí vládnoucí třídy nové. Heuer velmi správně zdůrazňuje význam tohoto procesu, mohl však více naznačit jeho následky pro další celoněmecký vývoj, zejména pro charakter německé buržoasie po roce 1871.

Mimoekonomické donucení má v Prusku stále základní politický a právní význam. Absolutní monarchie nemůže toto donucování odstranit, centralisace mimoekonomického donucení v zájmu celé vládnoucí třídy v rukou ústřední státní moci má však značný význam a naráží na odpor zemských sněmů. Tento odpor projevuje se také během celého období boje o koncepci PLR.

Ideologie tvůrců PLR byla ovlivňována jak buržoasií, tak i feudály. To se projevovalo konec konců nejvíce v hlavních základních principech PLR. Autor tyto základní principy shrnuje v následující zásady:

a) kodifikace celého materiálního práva při zachování mimoekonomického donucení,
b) proklamace zásady formální rovnosti v obecné části při zdůrazňování stavovských rozdílů v části zvláštní, a
c) vytvoření takových právních předpisů, které by omezovaly absolutismus a zároveň sankcionovaly jeho státní aparát (str. 109—148).

V těchto principech se objevují rozpory, z kterých se vyvinula chronická právní krize. Krize, která se projevuje zejména v polovičatosti celé koncepce v tom, že „tento zákoník osvíceného patriarchálního despotismu, ... patří svými mravoučnými glosami, se svou právnickou neurčitostí a bezpáteřností, se svými ranami holí jako prostředkem mučení a trestání, ještě zcela do předrevoluční doby" (Engels). Jeho prvky feudální a skutečnost že zároveň je předzvěstí prá-

va buržoasního, vede ovšem k naprosté nadvládě justice. Autoři PLR museli plně respektovat hlavní zájem junkerů, tj. další zajištění vykořisťování poddaných, a vyhovět zároveň hlavnímu požadavku buržoazie spočívajícímu ve vytvoření nedotknutelnosti soukromého vlastnictví a právní jistoty.

K rozporu mezi buržoasií a feudály přistupuje ovšem ještě další protiklad mezi buržoasií, feudály a sedláky a absolutním státem. Nejedná se zde pouze o cla a daně, které vybírá absolutní režim, nebo o merkantilismus, který naráží na odpor měšťanů i sedláků, nýbrž také o snahu centrální moci celostátní kodifikací práva omezit libovůli junkerů — i když nikoliv v zájmu poddaných — a jejich decentralisační snahy. V tomto směru jsou snad autorovy vývody příliš strohé.

Rozsah recense bohužel nedovoluje, abychom se zabývali velmi instruktivním a podnětným úsekem Heuerovy knihy o právních názorech, třídním původu a bojích členů komise, kteří po téměř 14 let (od r. 1780) vypracovali zákoník, který upravoval ve více než 19 000 paragrafech všechny v tehdejším Prusku existující právní vztahy.

První návrh zákoníku byl předložen k veřejné diskusi v letech 1784—1788 pod názvem Allgemeines Gestzbuch für die Preussischen Staaten. Je zřejmé, že pouze kritika v intencích feudálních idejí, to znamená zpráva, mohla ohrozit jeho zásady. Není bez zajímavosti, že diskuse se zúčastnili většinou justiční úředníci a právníci, kteří nepocházeli z Pruska, a na jejichž připomínky nebyl samozřejmě brán zřetel. Hlubšího zkoumání bude ještě vyžadovat důvod, proč byly provinciální stavy na základě kabinetního nařízení z r. 1786 přibrány k diskusi (str. 161 a násl.).

Kodifikace, která byla konečně v r. 1791 vyhlášena s účinností od 1. 6. 1792, byla již 5. 5. 1792 suspendována s odůvodněním, že se s ní obyvatelstvo ještě dostatečně neseznámilo. Skutečný důvod této suspense musíme ovšem hledat ve změněné třídní situaci, která nastala vlivem francouzské buržoasní revoluce. Mimo jiné mohla také neutěšená vnitřní hospodářská situace vésti ke zostření krize feudalismu, což spolu se zesíleným vývozem obilí se projevovalo ve značném přesunu sil ve prospěch junkerů. Interfvence ve Francii a příprava útoku na Polsko měly na jedné straně předejít revolučním událostem ve vlastní zemi, a na druhé straně musely být před nimi odstraněny jakékoliv revoluční jevy. Tomuto reakčnímu útoku padla i za oběť kodifikace, která byla posledním výplodem tzv. pruského osvícenského absolutismu (str. 193).

Porážka pruské armády ve Francii a třetí dělení Polska ovlivnily ovšem situaci zase v jiném směru. Vládnoucí třída si mohla být již jista, že slabá domácí buržoasie nebude a nemůže napodobovat francouzský vzor. Několik ohnisek selských povstání bylo zlikvidováno. K tomu ještě přistupuje velmi paradoxní situace v justici, která přes suspensi kodifikace v praxi kodifikace používala. Koloniální režim na polském území si vyžadoval vybudování silné centrální správy a zavádění pruského práva. Roztříštěnost dosavadního pruského práva však byla pro tyto účely naprosto nevhodná. Za této situace přišla pruské vládnoucí třídě vhod již připravovaná kodifikace a tato byla nyní s účinností od r. 1794 uvedena s konečnou platností v život.

Heuerova práce je pro budoucí zpracování dalšího vývoje PLR v 19. století základem, z kterého bude muset vycházet každý další autor zabývající se touto problematikou, a právě v tom je i význam celé knihy.

Karel Litsch

Jiří Klabouch, Manželství a rodina v minulosti, Orbis, Praha 1962, str. 281, obrazových příloh 22.

Nebývá zvykem ve specialisovaných časopisech či sbornících uveřejňovat recense o populárních publikacích. Podáváme-li přesto posudek o knize určené opravdu nejširší veřejnosti, má to své důvody především v hodnotě díla samého, která značně převyšuje běžnou populárně vědnou literaturu.

O aktuálnosti Klabouchovy práce není pochyb. Vždyť právě dnes stojí manželství a rodina ve středu pozornosti, i dnes pociťujeme důsledky předešlého vývoje a názorových reziduí minulosti, a to v těchto otázkách dokonce i minulosti velmi vzdálené, a musíme s nimi svádět mnohdy ještě tuhý boj. Lze vyslovit naději, že Klabouchovo dílo splní své poslání politické a že podstatnou měrou přispěje k poznání historických předpokladů našeho dnešního úsilí o vybudování pevných a zdravých základů rodinného života.

Omezený rozsah díla a jeho účel popularisační nedovolil autorovi opatřit knihu vědeckým aparátem, který by provázel speciální práci odbornou, ani jít do některých podrobností, i když se mu podařilo aspoň v krátkosti povědět leckterý detail. Náhradou toho je uvedení pečlivě zvoleného výběru z literatury, které ukazuje přesvědčivě autorovu znalost dosavadní vědecké tvorby.

I když převládá, jak ostatně z povahy zvolené látky plyne, v knize problematika právněhistorická, není tím nikterak odsunut do pozadí i široký záběr ekonomický, kulturně historický a etnografický. Klabouch přistoupil ke své knize vyzbrojen širokou znalostí literatury předmětu, ať již odborné, pojednávající o manželství a o rodině z hlediska různých disciplín společenských věd, ať již beletristické, řešící bolestné problémy té či oné doby, na kterou vhodně upozorňuje a uvádí v soulad její přínos umělecký s vědeckým poznáním tematiky. S jemným smyslem pro umělecké ztvárnění vybral i obrazové přílohy a doprovodil je vkusným výkladem. Tento široký záběr, umožněný autorovým hlubokým všeobecným vzděláním, činí z knihy četbu atraktivní a poučnou i pro čtenáře odborného.

Co však je rozhodně nejvyšším kladem knihy, je její bezpečné fundování vědecké. Čtenář není ani chvíli na pochybách, že autor zvládl nejen dosud známou látku, nýbrž že sám velmi pečlivě prostudoval prameny i odlehlou literaturu, že nikde neslevil z vědeckého přístupu k podávané látce a že na mnoha místech podal poznatky nové, obsahující i z přísně odborného hlediska vážný přínos k dosud známému materiálu, Bude proto možno, bez ohledu na to, že kniha vychází v populární knižnici, se dovolávat jejich výsledků i při vážné vědecké práci. Toho je třeba si vážit tím spíše, že ani v jediném místě své knihy neupadl autor do opačného extrému, jakým by bylo její zatížení přílišným odbornictvím a tím i omezením jejího popularisačního účelu. Obě tyto složky jsou v knize harmonicky vyváženy.

Klabouchovi nelze upřít výstižný a elegantní sloh, který právě v podobné práci se plně uplatňuje a činí knihu přitažlivou četbou, jejíž některé partie dosahují skutečně literární úrovně. Není pochyb o tom, že tuto jeho přednost ocení právě čtenář neodborný, jemuž takovým podáním se značně usnadňuje i pochopení obsahu.

Autor všude chápe manželství a rodinu v těsné spojitosti s panujícím ekonomickým řádem v té či oné době, její formy a funkci jako produkt všeobecných společenských vztahů. To mu umožňuje podat plastický a přesvědčivý obraz, odpovídající historické podmíněnosti institucí a kulturního rozvoje společnosti.

Snaží se postihnout vnitřní dynamiku společenských jevů, na jejichž pozadí promítá i své závěry o manželství a rodině, a důsledně se varuje sklouznout snad k isolovanému jejich líčení bez závislosti na veškerém životě společnosti. Výsledkem této bedlivé snahy je pak i přínos v opačném směru: vztahy manželské a rodinné se v takovém pojetí stávají i působivou ilustrací společenského života vůbec v jeho ostatních barvitých projevech a historických proměnách.

Nejdůkladnější a zřejmě na vlastním původním pramenném studiu založené je vylíčení manželství a rodiny v kapitalistické společnosti. Klabouch se mohl při tom opřít jistě i o své dřívější speciální studie,* věnované několika dílčím otázkám, avšak tato kniha prozrazuje, že jeho sebraný materiál byl ještě bohatší a vykonané studium ještě obsáhlejší. Jeho přehledné vylíčení boje o reformu manželského práva v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století, počátkem tohoto století i pozadí manželské novely československé z roku 1919 je toho zřetelným dokladem.

Avšak i tam, kde nemohl autor provádět vlastní zkoumání pramenné a kde byl odkázán na výtěžky dosavadní literatury, jako je tomu zejména v kapitole o otrokářské společnosti, mohl vnést řadu osobitých rysů do pojetí látky a obohatit znalosti především sevřeným pohledem na spojitosti společenských jevů.

Poněkud méně úspěšný byl autor v odstavcích o manželském právu katolické církve, jež ovládala dlouhou dobu výhradně právní úpravu manželství a dodnes v mnoha částech světa představuje její základ. Sice v podstatných rysech i tam podal výstižné charakteristiky, nicméně se zdá, že přece jen trochu nedocenil i vnitřní dynamiku samého kanonického práva manželského, které není tak statické a ustrnulé, jak z jeho práce vyplývá. To platí zejména pro dobu starší, pro jeho vytvoření a zformulování jeho zásad. Vždyť i velmi podivné dogmatické zákruty vznikaly v konkrétní historické situaci a vystihovaly zvraty ideového a politického boje; měnilo se i právní pojetí a výklad, i když snad v časovém rozmezí rozlehlejším než v právu světském. Autor tu asi nepřihlédl dostatečně k příslušné literatuře, velmi početné a podrobné, z níž by bylo vhodno čtenáře upozornit aspoň na základní dílo Freisenovo (Josef Freisen, *Geschichte des kanonischen Eherechtes*, Paderborn 1893). Naproti tomu je jistě správný jeho poznatek, že setrvačnost kanonických předpisů se stávala v pozdějších dobách tíživou překážkou rozvoje a že se vyznačovala i ztrnulostí představ, neodpovídajících již potřebám nových společenských formací. Snad by bylo vhodno důkladněji si povšimnout i zásahů státu do manželského práva, než se stalo, a to i pro státy katolické, jako byla Francie 16. století (edikty z r. 1556 a 1579).

I při plném uznání potřebnosti takové knihy, jakou předkládá Klabouch nejširší veřejnosti, nelze se ubránit politování, že nebylo zatím možno autorovi stejné thema zpracovat i v publikaci skutečně vědecké, jež by mohla být důležitým krokem v naší a — neváhám tvrdit — i světové právněhistorické literatuře. Že je autor plně vědecky připraven a schopen takový úkol úspěšně uskutečnit, nepochybuje nikdo, kdo zná jeho jiné práce Vždyť i kniha populární, jak leží před námi, je toho svědectvím dostatečným

Jiří Kejř

* Zvláštní manželské právo osob židovského náboženského vyznání, Právněhistorické studie 5 (1959); Manželství vojenských osob v právu kapitalistické společnosti, tamtéž 6 (1960); Politický konsens k manželství v Čechách, Praha 1960.

Z nové literatury

I. M. Ďjakonov, Obščestvennyj i gosudarstvennyj stroj drevnego Dvureč'ja. Šumer Akademia nauk SSSR. Institut Vostokovedenija, Izdatelstvo vostočnoj literatury, Moskva 1959, str. 299, 1 mapka.

Je pochopitelno, že vytváření třídní společnosti spolu se vznikem městských státních útvarů patří k otázkám, které vyvolávají obzvláštní zájem sovětských historiků a orientalistů. Mnozí z nich, např. V. I. Avdijev, I. M. Ďjakonov, V. V. Nikolskij, A. I. Tjumenev, N. M. Nikolskij a j., zaměřili při řešení těchto otázek svou pozornost na prozkoumání klínopisných pramenů sumerských a akkadských, které nám osvětlují nejstarší vývojové stupně společenských vztahů a hospodářských poměrů v Mezopotámii.

Monografie Ďjakonovova má dvě základní části. V první (str. 9—150) se autor zabývá složením sumerské společnosti a státu od prvních sumerských dynastií až po dobu první semitské říše Sargona Akkadského (24. stol. př. n. l.), druhou část věnuje pak vlastním dějinám sumerské společnosti a státu (str. 153—274). V první části obrací pozornost především k územnímu rozsahu městského státu v poměru k území jednotlivých sumerských chrámů; přitom vystupuje zejména proti dřívějším názorům, podle nichž bylo sumerským chrámům připisováno vlastnictví prakticky veškeré půdy a sumerský stát charakterisován jako teokratický. Na dokladech z význačného sumerského města Lagaše dovozuje pak Ď., že plocha chrámové půdy nepřesahovala polovinu celkové rozlohy obdělavatelné půdy, která patřila do obvodu města Lagaše. — Další úsek první části je věnován sumerské občině a sociálnímu složení sumerského obyvatelstva; zde se zkoumají doklady o půdě chrámové, neděditelné a nezcizitelné, na rozdíl od zcizitelné půdy, která byla jednak v rukou svobodných členů občiny, organisovaných ve velkých patriarchálních rodinách, jednak patřila dědičné šlechtě těchto občin. Z druhé strany se pak Ď. zabývá nemovitým vlastnictvím sumerských chrámů a rozlišuje mezi půdou, která zůstávala v jejich bezprostřední disposici, a onou, jež byla buď svěřována do užívání chrámovým zaměstnancům v náhradu za konané služby nebo propachtována za stanovený díl úrody. Z těchto hospodářských poměrů usuzuje pak Ď. na složení tehdejší sumerské společnosti, v níž rozeznává jednak zámožnou šlechtu, jíž patřila veliká část půdy, jednak řadové členy občiny, dále pak tzv. klienty (tj. zaměstnance chrámové administrativy a řemeslníky) a konečně otroky chrámové i soukromých osob (poslední tvořili tehdy jen nevelký počet). — V třetím úseku první části najdeme zevrubný popis sumerského státního zřízení ze staršího období, zejména pak rozbor vladařských titulů: en, ensi a lugal.

Druhou část publikace zaměřil Ď. především na rozbor tzv. vojenské demokracie a aristokratické oligarchie v Sumeru, jakož i na zápas o nadvládu mezi vladařem a aristokracií. Odtud pak přechází k vzniku despotismu a úsilí sumer-

ských vladařů o jeho posílení. Obraz despotického státního zřízení předvádí na dokladech z doby III. dynastie urské (konec III. tis. př. n. l.). Velmi zevrubně zabývá se Ď. tzv. sociálními reformami lagašského vladaře Urukaginy; na rozdíl od dosavadní nauky Ď. prokazuje, že přemožitelem Urukaginy byl Sargon Akkadský (a nikoliv Lugalzaggesi z Ummy); při rozboru sociálně ekonomického obrazu semitské říše Sargonovy zdůrazňuje Ď. význam obelisku Maništusuova, zaznamenávajícího nákupy občinové půdy tímto panovníkem. Konečně Ď. rozbírá zvláštní úlohu Gutijců, kteří opanovali Sargonem vytvořenou říši, jakož i nový, poslední projev sumerismu za vladařů III. dynastie urské.

Ďjakonovova kniha je doprovozena nesmírně rozsáhlým aparátem poznámek a vysvětlivek, svědčících nejen o neobyčejné dovednosti, s jakou Ď. zvládl obrovskou odbornou literaturu, starší i současnou, ale i o jeho hluboké znalosti všech příslušných sumerských i akkadských pramenů, jejichž rozbor podává vždy s nejvyšší kritičností. Použití jeho knihy usnadňují zevrubné rejstříky. Připojena je i přehledná mapka Sumeru. Knihu doprovází stručné anglické resumé.

Klíma

Josef Klíma, Untersuchungen zum elamischen Erbrecht, Archiv orientální, 28, 1962, str. 5 a d.

Studie je v podstatě pokračováním autorovy monografie, publikované právě před 20 lety (Untersuchungen zum altbabylonischen Erbrecht, Praha 1940). Autor nyní na podkladě nového bohatého dokumentárního materiálu, zejména ze Sus, podává plastickou skicu o některých problémech dědického práva ve starověkém Elamu, mocném východním sousedu Babylonie. Seznamujeme se tu zejména se smlouvami o rozdělení dědictví, s různými smlouvami darování pro případ smrti a s případy odnětí dědického práva (nebo přesněji, dědického nároku). Autor vedle pečlivého věcného rozboru jednotlivých historických dokladů upozorňuje na skutečnosti, z nichž vysvítá, že ani elamskému právu nešlo o nějakou precizaci právního formalismu, nýbrž především vždy o praktický důsledek. Proto nemůže udivovat rozličný počet svědků dotyčného právního jednání, ani doložka nenapadatelnosti, ani doložka o trestnosti porušení příslušné smlouvy. Odpovídá jen současnému náboženskému přesvědčení a jeho vlivu na masy, je-li svolán „boží trest" na rušitele smlouvy, apod. Ještě zajímavější je jistě klauzule o sankci vyúsťující v tělesnou exekuci velmi závažného dosahu, a to utětí rukou a uřezání jazyka rušiteli smlouvy *šimtu*, uzavřené mezi rodiči a dětmi. Máme zde co činit s nějakými obdobami oprávnění rodičů (resp. otců) i k drastickým tělesným exekucím, jak je známe např. z pozdější doby v rané historii římského práva? Studie naznačuje řadu dalších z dynamického hlediska velmi pozoruhodných aspektů (např. stejné právo otce i matky k darování na případ smrti, nebo obdarování dcery s vyloučením synů, nebo darování ob mortis causam mající vlastně charakter pouhého usufruktu apod.).

Je nespornou zásluhou autorovou, že v této pečlivě zpracované studii dal nově nahlédnout do jedné z velmi zajímavých sfér právní historie starého Orientu.

Poláček

Josef Klíma, Společnost a kultura starověké Mezopotámie; Vědeckopopulární edice ČSAV, Praha 1962, str. 212.

Význačný právní historik a orientalista podává ve shora uvedené práci vskutku encyklopedický přehled o všech oblastech společenských vztahů, projevů a zařízení starověké Mezopotámie. Po úvodním výkladu zakončeném skicou o českém klínopisném bádání přistupuje autor nejprve k zeměpisnému popisu a k vylíčení postupného osídlování tohoto území (str. 13—26). Další kapitoly jsou věnovány zejména událostem politickým (str. 27—43 a 68—79), hospodářskému životu tehdejší společnosti (str. 80—118), organizaci právní (str. 127 až 153) a na závěr nástinu vzdělanosti a písemnictví (str. 154—178). Autor plasticky osvětluje projevy i účinky třídní diferenciace soudobé společnosti (zvl. str. 80 a d.), její ekonomické základny a veškeré další politické, náboženské, právní i kulturní nadstavby. Je samozřejmé, že při tak rozsáhlé problematice a předem vymezeném rozsahu knihy se lze řady otázek dotknout jen letmo. Tím arci dostává práce spíše popisný charakter, aniž je možno blíže vyzdvihnout *dynamiku* jednotlivých společenských jevů a faktů. To platí např. o institutu otroctví, které pro tehdejší dobu nemůžeme ovšem hodnotit ani moderními, ale ani římskoprávními kritérii. Naopak — otroctví, jak je poznáváme ve starověké Mezopotámii, nebylo nějakým lokálně specifickým jevem, nýbrž mělo obdobné charakteristické rysy i v jiných oblastech tehdejší doby, jako kupř. ve starověkém Egyptě. Omezený rozsah jistě ovlivnil i celkové uspořádání textu, takže myšlenkově souvislé partie bylo nepochybně třeba rozdělit do různých kapitol (tak např. Úvod + kap. IV a V; kap. II a III + VI apod.), nebo dochází k různým duplicitám (srov. např. kap. II, III a VI, apod.). Do jistě bohatého seznamu literatury (str. 186—194) bychom snad ještě právem zařadili např. stať *B. Hrozného* v Dějinách lidstva, Praha 1940, I. str. 265—384, nebo nejnověji statě *J. M. Djakonova* a *V. V. Struveho* v Dějinách světa, čes. překl., Praha 1958, sv. I. Vcelku však nutno říci, že tato kniha, byť nevelká rozsahem, obsahuje velké množství cenných informací pro každého, kdo se chce pohotově orientovat v kterékoli otázce dotýkající se života obyvatelstva starověké Mezopotámie, a je skutečně cenným obohacením dějin Předního východu vůbec.

Poláček

Karol Koranyi, Powszechna historia państwa i prawa, tom I. — Starożytność, Warszawa 1961, str. 190.

První díl definitivního vydání učebnice obecných právních dějin (vydané již dříve částečně ve skriptové podobě, částečně tiskem, srov. Právny obzor 1959, 567—570), jež v pěti svazcích obsáhne světový vývoj státu a práva až do Velké říjnové revoluce. Ve výkladu o dějinách otrokářského státu a práva jsou zachyceny politické a právní instituce starého Egypta, Babylonie, Řecka a Říma. Patrně vzhledem k vyučovacímu programu polských právnických fakult, kde se soukromé právo římské traktuje jako samostatný předmět, je v knize podán výklad pouze o římském státním zřízení, což je poněkud na škodu ucelenosti práce. Jistou mezerou výkladu je i pominutí výkladu o starověké Indii a Číně popř. o otrokářských státních útvarech předkolumbovské Ameriky. Cennou součástí knihy je zasvěcený výběr literatury a pramenů. Celkovou úrovní výkladu převyšuje práce nivó běžných učebnic. Uvážíme-li že dosud všechny učebnice

obecných právních dějin (pokud nejde jen o stručné příručky) byly dílem většího kolektivu autorů-specialistů, představuje Koranyiho práce neobyčejný vědecký výkon, jehož nespornou předností je jednota koncepce i stejnorodost výkladu, které zpravidla kolektivní práce nemívají.

Klabouch

•

Arabské, turecké a perzské rukopisy Univerzitnej knižnice v Bratislave. Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava. Za redakcie Jozefa Blaškoviča spracovali: arabské rukopisy Karel Petráček, turecké rukopisy Jozef Blaškovič a perzské rukopisy Rudolf Veselý. Bratislava, SAV, 1961, str. 550 a prílohy XXII. tab.

Bibliografické spracovanie orientálnej rukopisnej zbierky v Univerzitnej knižnici v Bratislave je záslužným kultúrnym činom a ocení ho plne odborná svetová verejnosť. Zbierka bola v podstate zakúpená v počiatočných rokoch budovania knižnice, v 1924 od dr. S. Bega Bašagiča, riaditeľa zemského múzea v Sarajeve. Je to 598 samostatných diel v 284 zväzkoch, z nich 393 arabských, 117 tureckých a 88 perzských. K tejto zbierke Bašagičovej pripojili sa v novšej dobe niektoré diela z knižníc a archívov slovenských kaštieľov. Zbierka je najbohatšou a najvýznamnejšou zbierkou orientálnych rukopisov v celej ČSSR, predčí aj pražskú zbierku a aj vo svetovom meradle obsahuje niekoľko vzácnych unikátov. Len teraz podarilo sa kolektívu uvedených odborníkov zbierku odborne a systematicky spracovať a predložiť ju v nemčine a v slovenčine odbornej verejnosti. Vecne sú rukopisy rozdelené do štyroch skupín: náboženská literatúra, filozofia a vedy, krásna literatúra a nakoniec rôzne. Konkrétnejšie: sú tu zastúpené diela o koráne a jeho výklade, o politike a dejinách, tradícii, filozofii, právovede, filológii, astronómii, matematike atď. Časove spadajú diela do obdobia stredoveku, najmä do 11.—17. storočia. V zbierke je celý rad rukopisov týkajúcich sa práva a právnej vedy. Sú to pojednania o právnikoch, ich triedach a ideologických smeroch, o administratíve, o dedičskom práve, ďalej rôzne komentáre a príručky pre sudcov, zbierky formulárov, zákonov a rozhodnutí, všetko z obdobia 11.—17. stor. z pera profesorov práva i praktikov.

Rebro

Grzegorz Leopold Seidler, Studia z historii doktryn: Myśl polityczna starożytności a Myśl polityczna średniowiecza Wydawnictwo literackie — Kraków 1961, str. 256 a 368.

Obě knihy prof. Seidlera tvoří vlastně jediný celek, zahrnující epochu od orientálního starověku až po počátek renesance, tedy od období orientálních despocií až po období počátku rozkladu feudalismu a zrodu buržoazních vztahů v Evropě. První z nich je třetím vydáním práce, která poprvé vyšla v r. 1954. O jejím předchozím vydání obšírně pojednal Radim *Foustka* (Právník 1956, str. 182—188), o proto stačí, připomeneme-li, že Seidler matérii starověkého politického myšlení rozvrhuje do čtyř skupin: učení Východu, nejstarších řeckých myslitelů, vrcholu řeckého myšlení a úpadkových škol Řecka a teorií Říma až po první období křesťanství. Tomuto vlastnímu obsahu knihy předchází kapitola pojednávající o metodě zpracování dějin politických učení, kde je proveden též rozbor pojmu „politická učení" a probrána otázka jejich systematiky.

Kniha se opírá o množství recentních pramenů, což je velkým přínosem zejména u kapitol zabývajících se politickými teoriemi starověkého Orientu, neboť této epoše marxistické dějiny politických ideologií sice věnovaly pozornost v knize „Istorija političeskich učenij" vydané pod redakcí *S. F. Kečekjana* (2. vydání, Moskva 1960), ale s dosti kusou bibliografií. Škoda, že G. L. Seidler nové vydání své knihy nedoplnil prameny dalšími, zejména nejnovějšími.

Novem je druhá kniha, která probírá politická učení středověku. I v ní jsou prvé, rozsáhlé kapitoly (str. 9—138) věnovány Orientu: světu islamu a Byzanci. Tento rozvrh tematiky pokládáme za zvlášť šťastný, poněvadž čtenář na tomto základě může lépe sledovat další pojednání o evropských poměrech po rozpadu Říma (i s exkurzem do okrajových oblastí světa Džingischánova), ústící v ideové systémy 13. až 14. století.

„Středověk nebyl obdobím kontemplace řeholníků, říká Seidler — naopak, byla to doba plná nepokoje, napětí a společenských konfliktů." Proto se důkladně zabývá nejen oficiální doktrínou církevní, ale i proudy, které s ní byly v rozporu a často měly nemalý vliv na její další utváření. Počátek mnohých z těchto proudů je třeba hledat právě v Orientě. K jejich pochopení znamenitě přispívá rozbor arabského myšlení, kde si autor všímá nejen vlastní nauky Mohamedovy, ale též období předcházejícího i jednotlivých variací jejího vyústění. V Byzanci klade kniha hlavní důraz na období justiniánské a v té souvislosti pojednává též o Justiniánově dílu zákonodárném.

Máme za to, že vcelku mělo být otázkám vývoje práva věnováno více pozornosti. Seidler se k několika stránkám souborného výkladu o právních naukách vrací až když probral dějiny a ideologie Evropy po rozpadu Říma, zejména dobu Karlovu a otázku konfliktu univerzalismu světského a církevního. Pokračuje pak ve výkladu politických a filosofických idejí v širším slova smyslu až do XII. století. Na to vkládá zajímavou kapitolu o Mongolech, jejich dějinách i ideologiích, které měly význam pro Evropu, a končí rozborem nauky Tomáše Aquinského, Danteho Alighieriho, Viléma Occama a Marsilia z Padovy.

Celá kniha je rozsáhlým kompendiem ideového feudalismu, které se stejně jako dějiny starověku dovolává širokého okruhu pramenů, kde by však přece ještě některá základní díla bylo radno doplnit. Sledování ideového vývoje nikdy není samoúčelné a zbavené spojitosti s historickými ději a společenskými předpoklady. Seidler metodu zdůraznění historických předpokladů, za nichž se ty či ony ideje vytvářely, volí zcela záměrně, neboť si je vědom, že „dějiny středověkých učení poskytují mnoho příkladů, kdy ideje, a dokonce instituce byly jen divadelními dekoracemi zastírajícími skutečné konflikty a společenské snahy". Výsledkem autorova úsilí je pestrý obraz společenských a ideových základů, ze kterých se zrodila civilizace evropského novověku.

Kryštůfek

Chrestomatija pamjatnikov feodalnogo gosudarstva i prava stran Evropy. Pod redakciej akad. V. M. Koreckogo, Gosjurizdat, Moskva 1961, str. 950.

Řada sovětských autorů — právních historiků vytvořila pod redakcí akademika V. M. Koreckého významný soubor právních památek evropských států v období feudalismu. Prameny jsou rozděleny podle jednotlivých zemí, z nichž

jsou v „Chrestomatii" zastoupeny státy na území dnešní Francie, Anglie, Německa, Španělska, Itálie, Albánie, Bulharska, Maďarska, Polska, Rumunska, Československa a Jugoslávie. V rámci každého státu jsou pak prameny uspořádány chronologicky. Autoři se snažili přitom zajistit, aby každá země byla zastoupena prameny z raně feudálního období feudálního státu a z období rozvinutého feudalismu. Nikde ovšem (s výjimkou Polska) nejsou zastoupeny prameny z období absolutistického státu, ačkoliv to slibuje jak název knihy, tak předmluva hlavního redaktora. Lze jen předpokládat, že prameny zachycující rozklad feudálního státu a práva budou chtít autoři podat v dalším díle spolu s počátky kapitalistického státu a práva. Rozsah ukázek pramenů jednotlivých zemí je různý. Některé, jako např. Anglie má rozsah 206 stran, jiné, jako např. Albánie toliko 38 stran. Tato nerovnoměrnost není určována zřejmě jen dostupností materiálu a jejich bohatstvím nebo snad významem té které země pro celkový pohled na vývoj feudálního státu a práva v Evropě. Překvapivě malý rozsah ukázek pramenů z Německa (61 stran) a Francie (45 stran) ukazuje, že práce kolektivu byla ovlivněna i specifickým zaměřením a interesem jednotlivých autorů. Díky úzké spolupráci sovětských právních historiků s našimi, vyjádřené v úvodu poděkováním hlavního redaktora V. Vaněčkovi a Vl. Procházkovi, dostává sovětský čtenář na 55 stranách celkem dobrý přehled o osmi pramenech českých a slovenských, počínaje Statuty Konrádovými a konče Čtyřmi artikuly pražskými. Autoři této partie — G. P. Běljajevová a u nás dobře známý A. S. Mylnikov využili tu s úspěchem Pramenů k dějinám státu a práva v Československu I—II, které se užívají na našich právnických fakultách.

Publikace má pedagogický účel — má být vedle učebnic základní pomůckou pro výuku dějin státu a práva na sovětských vysokých školách. Tomuto účelu je přizpůsoben způsob podání pramenů: každý je opatřen úvodním výkladem, bibliografickým údajem o pramenu, který je podáván (zřejmě z hlediska pedagogické účelnosti) toliko v ruském překladu bez juxtapozice originálního znění. Předností knihy je, že se snaží korigovat tradiční „západní" podled na feudalismus tím, že uvádí důsledně i prameny východoevropských, především slovanských národů. Autoři nemohli ovšem postihnout mozaiku všech evropských feudálních států, z nichž zejména severské ve sbírce vůbec postrádáme. Výběru pramenů by pravděpodobně prospělo, kdyby se nevázal na jednotlivé státy, ale přinášel doklady k nejdůležitějším (z hlediska celkového vývoje) rysům feudálního státu a práva. Přes určité dílčí nedostatky bude nová sovětská chrestomatie jistě velkou pomocí našim právním historikům při novém vydání chrestomatie pramenů k světovým dějinám státu a práva.

Malý

La Paix I, str. 550, II, str. 616, Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions, t. XIV—XV, Editions de la Librairie Encyclopédique, Bruxelles, 1961—1962.

K dříve již publikovaným 13 svazkům cenných materiálů pro základní otázky světových právních dějin na srovnávacím základě přibyly loni a letos dva další, obzvláště bohaté a zajímavé. První obsahuje 15 větších (jsou tu až stostránkové) i menších (také jen třístránkový) statí a referátů, druhý 21 příspěvků daleko rovnoměrněji rozvržených.

Probíráme-li se jimi, vybaví se nám znovu to, co jsme jako přímé zážitky a dojmy vyslovili už v referátu (Věstník ČSAV 68 — 1959, 203—5) o XII. zasedání Společnosti Jeana Bodina konaném v Bruselu v rámci světové výstavy v roce 1958. Rozdíl je v tom, že své úsudky můžeme nyní opřít o písemně formulované a zveřejněné vědecké elaboráty, zčásti opatřené i podrobným poznámkovým aparátem.

Celkový obraz nemůže ovšem ani nyní být jiný než tehdy. Je jasné, že společnost J. Bodina získala si značnou zásluhu tím, že našla možnost publikovat tak důstojným způsobem výsledky své neméně záslužné práce předchozí, která před čtyřmi lety vedla k uspořádání mezinárodní konference na téma „mír v dějinách lidstva", jak by se cíl onoho bruselského setkání právních historiků dal stručně vystihnout.

V povšechném rozvrhu obou svazků je historická problematika *míru* zastoupena dvěma příspěvky z úseku společnosti prvotně pospolné (z pera Jeana *Poiriera* a Annie *Dorsingfang-Smets*), čtyřmi z epochy otrokářského společenského řádu (Jacques *Pirenne*, André *Aymard*, Claire *Préaux*, Jean *Imbert*), třinácti z epochy feudalismu (François L. *Ganshof*, Roger *Bonnaud-Delamare*, Egied I. *Strubbe*, André *Joris*, Raoul C. *Caeneghem*, Joachim *Gernhuber*, Jean *Gaudemet*, Georges *Hubrecht*, Rafael *Gibert*, Remigiusz *Bierzanek*, Václav *Vaněček*, Willy *Onclin* a Antonio *Truyol y Serra*) a dvanácti zaměřenými převážně jednak k epoše kapitalismu, jednak k současnosti (Paul *Foriers*, Frederick Clifford *Vaughan*, Charles *Verlinden*, Georges *Langrod*, Robert *Delavignette*, Jacques-Henri *Pirenne*, Emilie *Giraud*, Fernand *Van Langenhove*, Jacques *Pirenne*, Charles *de Visscher*, Gabriel *Lepointe* a W. H. *Posthumus - Van der Goot*).

K tomu přistupuje ještě několik statí, jež se zmíněnému zařazení vymykají. Je to pojednání Ch. d'*Eszlaryho* o organizaci míru ve „stepních říších", studie Bruno *Paradisiho* o organizaci míru v Evropě ve 4. a 5. stol. n. é., a dvě stati zabývající se otázkami míru jednak v Indii (J. Duncan M. *Derrett*), jednak v Japonsku (André *Gonthier*), obě od nejstarších dob do dneška.

V čele celé edice stojí pojednání Johna *Gilissena*, v němž je učiněn pokus o analýzu a celkové shrnutí srovnávacích právních dějin „organizace míru", a to způsobem v podstatě sociologickým (ve smyslu buržoazní sociologie). Je třeba litovat, že právě sem se dostaly koncepce, proti nimž je třeba rozhodně protestovat (zcela nesprávně zařazení zemí tábora socialismu v čele se Sovětským svazem na str. 30 a j. v.).

Nedostatky, které jsme vytkli již konferenci samé (Věstník ČSAV, 1959, str. 204—205), přenesly se přirozeně i do této edice, v níž, možno říci, ještě více vystoupily. Marxistická historická věda bude mít nyní příležitost, postupně zaujímat k jednotlivým thezím resp. k metodám, jichž tu bylo použito, patřičné stanovisko. Kladem sborníku je, že v dějinném vývoji jsou sledovány a často i konfrontovány jak skutečnost, tak ideologie, v tom zejména i snahy a projekty, byť i utopické, směřující k zajištění obecného a trvalého míru.

Celkově vzato, je význam materiálů toho druhu, jaký obsahují oba díly sborníku „La Paix", zvláště v dnešní době nesmírný. Nesporně totiž i současné úsilí zemí tábora socialismu, jež podporují lidé dobré vůle na celém světě, aby byl lidstvu konečně reálně zajištěn trvalý mír, má své historické pozadí a může být posíleno celou řadou skutečností ze světových dějin. Zřízení „Ústavu pro studium otázek míru", jež bylo navrhováno na poslední konferenci Světové federace vědeckých pracovníků v Moskvě (1962), je zřejmě v podstatě výsledkem téhož myšlenkového pochodu, který podepsaného r. 1958 vedl k návrhu na zří-

zení *stálé komise* pro sledování této problematiky při „Société Jean Bodin" (viz recenzovaný sborník II, str. 199). Také blížící se 500. výročí česko-polsko-uherských mírových návrhů spojených se jménem českého krále Jiřího z Poděbrad v roce 1964 bude jistě příležitostí k tomu, aby se problematika *světového míru* osvětlila a podepřela vhodnou argumentací historickou.

Vaněček

Zdeněk Mlynář, Z dějin západoevropských politických ideologií, SNPL, Praha 1961, str. 308.

Kniha je prvou částí přehledu vývoje hlavních směrů politických teorií západní Evropy v době revolučního nástupu buržoazního společenského řádu. Zahrnuje ideologie renesance a reformace, tedy období od 14. do 16. století. Je myšlena jako populárně vědecká příručka, která má dát českému čtenáři možnost seznámit se s hlavními ideologickými proudy probíraného období. Její význam je v jednotícím pohledu, kterému se podařilo zařadit probírané politické ideologie do širokých společensko-ekonomických spojitostí a třídních vztahů. I když v některých výchozích koncepcích a hodnocení navazuje na starší práci akademika Štolla, jako celek je ji možno pokládat za nové, ucelené a osobité zpracování tématiky, která v naší literatuře našla zatím velmi málo místa.

První dvě kapitoly tvoří jakýsi obecný úvod k ostatním částem knihy. V přehledných rysech nastiňují ekonomické a ideologické podmínky probíraného období i s historickým aspektem. Politické ideologie 14.—16. století rozděluje Mlynář: „1. politické teorie, které obhajovaly vznik a posilování centralizované státní moci, obhajovaly raný absolutismus a tím se stavěly především na stranu buržoazie, která měla všeobecně v této době na upevnění raného absolutismu přímý zájem; 2. politické teorie, které vystupovaly proti posilování raných absolutních panovníků a tak obhajovaly především zájmy feudální šlechty nebo římskokatolické církve; 3. politické teorie, které viděly hlavní problém doby v rozporu mezi vykořisťovatelskými třídami (šlechtou a buržoazií) na jedné a mezi vykořisťovanými masami bezprostředních výrobců na druhé straně, řešily tento rozpor ve prospěch vykořisťovaných a tak tvořily první novověké sociální utopie" (str. 46).

Z tohoto hlediska je rozděleno zbývajících pět kapitol. V prvé z nich se probírají politické ideje náboženského kacířství, kam autor zařazuje vedle Viklefa a Husa také Occama, a raně kapitalistické ideologie italské, mezi nimiž je hlavní pozornost věnována Dantemu a Marsiliovi z Padovy. Další kapitola rozebírá teorie Bodina a Machiavelliho, jenž je hodnocen jako „politický myslitel, který zcela překonal theologické pojetí politiky, postřehl velmi mnoho v procesu objektivního společenského vývoje a v politické praxi a vytvořil první světskou a empirickou politickou doktrínu". Pátá kapitola shrnuje učení Luthera a Kalvína, šestá vysvětluje učení monarchomachů, které správně dělí na dvě skupiny, z nichž prvá zahrnuje reprezentanty zájmů šlechty a eventuálně též určitých vrstev měšťanů, zatímco druhá, představovaná jesuity, hájí pozice církevní. Poslední kapitola objasňuje učení Thomase Mora, Campanelly a náboženských reformátorů. Mlynář ukazuje, že Morova utopie vychází z rozborů skutečné situace a snaží se teoreticky vyřešit rozpor vykořisťovatelských tříd a pracujících mas ve prospěch těchto mas. Stejně Münzerovo učení vychází z konkrétních potřeb

plebejských mas, i když své teze zahaluje v náboženský háv. Naproti tomu komunismus Campanellův je „jeho vlastním" politickým ideálem neodvozeným ze společenského postavení pracujících.

Mlynářova kniha je psána prostou, srozumitelnou formou, aniž by to však bylo na úkor základní vědecké správnosti. Podává mnohé originální myšlenky autorovy a zvláště v konkrétních částech je četbou poutavě živou.

Kryštůfek

Dejiny Slovenska I. Od najstaršich čias do roku 1848. Redigovali Ľudovít Holotík a Ján Tibenský. Bratislava, SAV, 1961, str. 580, obrázkov 135, príloh 84.

Prvý zväzok syntetického diela o dejinách Slovenska, rozvrhnutého do štyroch obsiahlych dielov a spracovávaný širokým autorským kolektívom, nenachádza obdoby v slovenskej historiografii a je výrazným dokladom jej prudkého rozvoja. Vo zväzku je matéria rozdelená do päť častí: prvotnopospolná spoločnosť, ranofeudálne zriadenie, rozvoj feudalizmu do 1526, zostrenie feudálnych vzťahov v 16.—18. storočí a konečne rozklad a kríza feudálneho zriadenia na Slovensku. Základom výkladu boli Tézy Dejín Slovenska (1955) a úseky slovenských dejín v Přehledu československých dějin I (1958), avšak tieto podklady boli v značnej miere prepracované a doplnené. Pochopiteľne od všetkých doterajších pokusov o vypracovanie našich národných dejín odlišuje prítomný zväzok marxistická koncepcia celého diela. To sa prejavuje predovšetkým v ponímaní predmetu slovenských dejín. Slováci ako utlačaný národ nemali cez stáročia vlastný štát, ale ich dejiny nestotožňujú sa s dejinami Uhorska, predstavujú vývoj slovenského etnika v podmienkach mnohonárodnostného uhorského štátu. Pritom Uhorsko javí sa ako podstatná prekážka vývoja a napredovania slovenského ľudu v každom smere života. Marxistický pohľad dáva plnší obraz o dejinách slovenského národa, lebo sa zameriava aj na hospodársky a spoločenský vývoj a na triedne zápasy v ňom a neobmedzuje sa len na buržoázne národné hnutie. Neopomína sa ani zreteľ na dejiny ostatných národností na Slovensku. Zdôrazňujú sa tie udalosti a úseky dejinného vývoja, v ktorých sa osobitne obráža spolupatričnosť českého a slovenského národa a jej utužovanie, takže súčasné spolužitie v spoločnom štáte javí sa výsledkom tohto historického procesu.

Rebro

Historia Śląska, (red. K. Maleczyński), I/1, Wrocław 1960, str. 625 a 5 map; I/2. Wrocław—Warszawa—Kraków 1961, str. 488 a 4 mapy.

První svazek I. dílu se zabývá dějinami Slezska (včetně Opavska a Těšínska) do poloviny 14. století. Je dílem *W. Hołubowicze*, který zpracoval období do konce 9. stol. (str. 35—142) a *K. Maleczyńského*, jehož prací jsou další výklady až do r. 1348 (str. 145—612). Jestliže první část se dělí na 4 kapitoly (matriarchát, období patriarchální vojenská demokracie a počátky feudalismu), je druhá část nepoměrně rozsáhlejší. Obsahuje v podstatě dvě hlavní kapitoly, z nichž prvá zahrnuje dobu od konce 9. do pol. 12. století, druhá pak sahá do pol. 14. století. Obsahová struktura obou kapitol Maleczyńského je shodná. Všímá si nej-

prve poměrů hospodářských a společenských (ves, řemesla, města, obchod atd), pak politického vývoje a posléze kulturních (stavitelství, sochařství, malířství). V rámci svých výkladů Maleczyński sleduje i vývoj právní, zejména ve výkladu o zakládání vsí, měst a rozvoji hornictví. Připouští existenci vlastního slezského horního práva ve 13. století, popř. zná právo freiberské. O jihlavském horním právu uvádí jen v pozn. 64 na str. 303, že podle Šebánka slezské horní právo je recipovaným právem jihlavským, že však Šebánek to nijak nedokládá. Je s podivem, že Maleczyński neví nic o platnosti jihlavského práva ve Slezsku, ač je doložena řadou listin publikovaných v CDS XX, jejž jinak cituje. Je přece znám jihlavský nález z r. 1268 pro opata v Lubiąži a řada nálezů jihlavského horního soudu pro Slezsko. Druhý svazek I. dílu obsahuje výklady R. *Hecka* (str. 5—100), který se zabývá hospodářským a společenským vývojem Slezska od pol. 14. do 3. čtvrtiny 16. století. Zbytek (str. 100—482) je prací E. *Maleczyńské*. Obsahový plán tohoto svazku souhlasí se svazkem I. Maleczyńské, která pojednává i o hornictví tohoto období, pomíjí vůbec vliv české horní techniky na slezské hornictví. O horním právu se nezmiňuje.

Oba díly jsou hojně vyzdobeny obrázkovými přílohami a svým obsahem representují polský zájem o Slezsko. Mnohé závěry je ovšem nutno hodnotit opatrně. Podrobný rozbor bude úkolem časopisů zaměřených na slezskou tematiku.

Pošvář

Dejiny súdnej organizácie a procesného práva v Maďarsku. A magyar bírósági szervezet és perjog története.
Budapešť 1961, str. 203.

Oddelenie archívnej služby pri Ministerstve školstva v Budapešti v rámc doškolovania zamestnancov v archívoch vydáva učebné pomôcky, ktoré neraz presahujú charakter skrípt a svojou samostatnou koncepciou a syntetickým zhrnutím podávanej látky sú vlastne priekopníckymi dielami najmä v tých odboroch, ktoré sú zanedbávané pri vedeckom výskume. Napísanie príručky o organizácii súdnictva a o procesnom práve zverili trom skúseným právnym historikom. Najobsiahlejšiu časť o období rokov 1526—1861 napísal Endre *Varga*, známy u nás svojou prácou o panskej stolici (*Úri szék*, 1959*). Na stranách 45—178 podáva prehľadným spôsobom náčrt súdnych orgánov v tomto období, diferencuje ich vývoj v rôznych obdobiach a stručne charakterizuje zásady civilného i trestného procesu. Je to obdobie bohaté na archívny materiál a autor plne načrel do jeho bohatstva. Obdobie od r. 1000 do r. 1526 spracúváva György *Bónis*. Je to obdobie nepomerne chudobnejšie na archívny materiál, a preto mal autor tejto časti sťaženú situáciu. Pomerne málo pozornosti sa venovalo obdobiu kapitalizmu. Autorom tu bol Alajos *Degré*. Na necelých 50 stránkách sa snažil podať vývoj obdobia od r. 1861. do najnovších čias.

Blanchi

M. N. Tichomirov — L. V. Milov, Zakon sudnyj ljudem kratkoj redakciji, Moskva 1961 (Ak. nauk SSSR), str. 178.

Edice přináší šest základních znění zákona. V čele je umístěn nejstarší rukopis novgorodský (datovaný k r. 1280), potom varsonofijevský a teprve jako třetí přichází rumjancevský z ustužské kormční knihy, celou starší literaturou.

pokládaný za základní, neboť je obsahově nejstarší, zachovav terminologii ještě velkomoravskou; k němu je připojena mimořádně důležitá a dosud blíže neznámá varianta joasafovská s dalšími velkomoravskými prvky. Ostatní tři recense, Merila pravedného, čudovská a sofijská, se uvádějí s odchylným zněním jejich četných variant pod čarou. V závěru je otištěno zjednodušeně přepsané znění podle tří základních rukopisů. Šesteré podání textu znesnadňuje práci badatelskou, pro niž edice znamená otevření možností zcela nových, avšak hojné varianty znemožňují jinak žádoucí publikaci jednotnou nebo na jediné tabulce. Není otištěn text řecké předlohy a vůbec se nepřihlíží k literatuře předmětu. V úvodu podává akademik Tichomirov popis a rozbor rukopisů. Epitimijní pravidla západního původu pokládá za dodatek, v textu samotném shledává prvky bulharské. Tak prý je možno odstranit dilema velkomoravského či bulharského původu. Avšak ve skutečnosti moravismy jsou právě v oné základní a tedy údajně bulharské části textů. Závěr knihy obsahuje faksimile pěti hlavních rukopisů.

Procházka

Vladimír Procházka, Vlastnictví půdy u polabsko-pobaltských Slovanů, I. část, Vznik a počátky Slovanů, roč, 4, Praha 1963, str. 59—131

Studie se zabývá otázkou přechodu vlastnictví půdy ze závěrečných stadií rodové společnosti Slovanů polabsko-pobaltských ve vlastnictví feudální. Úvodem autor rozebírá prvky rodového zřízení u těchto Slovanů a zjišťuje, že vývoj společnosti zde zastihujeme ve stadiu „teritoriální organizace rodové společnosti" (svazky územní už převládají nad pokrevními) a pokračující diferenciace společenské. Právní poměr slovanského lidu k půdě, označovaný později za kolonizace jako „slovanské právo" (ius slavicum), se vyznačuje podle autora individuálním vlastnictvím domů, dvorů a zahrad a kolektivním vlastnictvím polí, přičemž základním organizačním prvkem byla sousedská občina, resp. rozhraničování polí v jejím rámci. S rozkladem společnosti se objevilo „obyvatelstvo s omezenými právy", zejména neplně svobodní, otroci, „podacii" (obdoba ruských „zakupi") a „decimarii", kteří nepatřili do svazků občin a byli v tesnější závislosti na knížeti. V tzv. německé kolonizaci a německém právu (ius teutonicum) vidí autor základní hospodářské a sociální změny, vlastní celé feudální Evropě a provedené zpravidla v souvislosti s vnitřním růstem domácí společnosti. U polabských Slovanů zůstala však občina podle něho nadále základní organizační jednotkou a proto německá kolonizace tu měla povahu společensky rušivou a stala se kromě toho nástrojem germanizace a exterminace. Přinesla individualizaci usedlostí a dala rolníkům široké věcné právo k půdě podle zásad o děleném vlastnictví. Převážně přinesla však Slovanům zároveň s feudalizací sociální sestup a diskriminaci. Všechny tyto otázky řeší autor v širokém rámci srovnávacím, což je předností této studie, která zároveň vybízí k diskusi o mnoha sporných problémech.

Bulín

Vladimir Procházka, Politické zřízeni polabsko-pobaltských Slovanů v závěrečném údobi rodové společnosti, Slavia occidentalis, roč. 22, Poznań 1962, str. 197—252

Ústředním problémem této studie je poměr rodových a feudálních prvků v politickém zřízení polabsko-pobaltských Slovanů (Obodritů, Veletů, Ránů a Pomořanů), kteří podle autora představují z hlediska vývoje státu a práva jeden celek, vyznačující se dlouhým trváním staré rodové soustavy se zvláštními orgány sněmovními a kultovními, a to ještě i v době počátků raněfeudálního státu. Již v úvodních kapitolách, věnovaných otázce rodové společnosti a raněfeudálního státu, období přechodu od rodové společnosti k feudalismu, dále hradovým obcím, župám, kmenům a kmenovým federacím a problému růstu feudální společnosti, obrací se autor polemicky proti těm historikům, kteří podle jeho názoru příliš brzy nebo příliš obecně zdůrazňují růst feudálních prvků v politickém zřízení polabských Slovanů (Dowiat, Bulín, Hrabová, zčásti i Černilovskij). Procházka soudí, že u těchto Slovanů jde vesměs ještě o dobu předcházející vlastnímu feudalismu, i když řada feudálních prvků je v ní už nepochybná. Tuto základní myšlenku rozvádí autor v 5 dílech své studie, z nichž první pojednává o politické organizaci starších plemenných útvarů pobaltského Slovanstva (Veleti mapy Ptolemaiovy), další pak o plně už historických skupinách těchto Slovanů — Obodritech, Veletech, Ránech a Pomořanech. Poslední díl je věnován problému jednoty polabsko-pobaltských Slovanů a zvláště poměrů Pomořanů k ostatním pobaltským Slovanům. Studie Procházkova přináší mnoho cenných podnětů k diskusi o složitých problémech vnitřního společenského a politického ústrojí této větve západního Slovanstva, která měla důležitou úlohu v evropských dějinách raného středověku. Dosud jí věnovala pozornost hlavně literatura německá, polská a ruská. Česká historiografie jí zůstává stále ještě mnoho dlužna.

Bulín

Gérard Fransen, Les diverses formes de la Compilatio prima, Scrinium Lovaniense, Louvain 1961, str. 235—253.

Téměř ve všech zemích, ve kterých se zachovaly středověké rukopisné fondy, se uskutečňuje v posledních letech velmi intensivní studium textů klasického práva kanonického, které přineslo cenné výsledky zejména pro základní pramen Dekret Gratianův. Na toto bádání navázal nyní Gérard Fransen velmi podrobnou analysou slavné sbírky dekretálů *Breviarium extravagantium* Bernarda z Pavie, známé běžně jako *Compilatio prima*. Autor užil 38 rukopisů, především z knihoven francouzských a italských, které trpělivě do podrobností analysoval, rozeznal postupné doplňky sbírky i náhodné dodatky jednotlivých rukopisů, opravil některé nepřesnosti Friedbergovy edice a svými precisními výsledky dal naprosto spolehlivý základ pro další průzkum.

Proti nesmírně bohaté problematice vzniku, vývoje a složení objemného textu Dekretu Gratianova, jsou dějiny textu méně obsáhlé Compilatio prima daleko jednodušší. Autor přesnou klasifikací rozlišuje tři základní skupiny, z nichž nejstarší, označená Σ, neobsahuje ještě řadu kapitol, jež byly vkládány později. Druhým typem rukopisů je skupina Φ, jež již řadu kapitol doplňuje, zatím co dílo již dokončené, vcelku zachycené ve své podobě Friedbergovou edicí, tvoří závěrečnou redakci Λ. Zevrubné a detailní prozkoumání odchylek všech zkouma-

ných rukopisů dovolilo autorovi přesně stanovit rozhodující místa jednotlivých skupin, určit přechodné jejich typy a dát tak přesný vzor pro určení a klasifikaci dalších, dosud neprozkoumaných rukopisů památky.

Žel ani tak precisní prozkoumání nedovolilo stanovit bezpečné datum vzniku sbírky. Domněnku A. Vetulaniho, Deux intéressants manuscrits de la Compilatio prima, Traditio 12 (1956), 605—611, že dekretál Klementa III. Querelam (3. 3. 7) je pozdější vsuvkou a že datem vzniku sbírky je rok 1187, přijal celkem M. Boháček, Literatura středověkých právních škol v rukopisech kapitulní knihovny olomoucké, Praha 1960, 39, který znovu upozornil na datování právě tímto rokem v rukopise olomouckém C. O. 589; srov. k tomu též moji recensi zmíněného spisu Boháčkova, Právněhistorické studie 7 (1961), 347. Avšak ani v jediném z rukopisů, prozkoumaných Fransenem, tento dekretál nechybí a nelze proto připustit domněnku jeho pozdějšího vsunutí do hotových textů. Protože však právě u tohoto dekretálu nedovedeme určit datum jeho vzniku a nutno se spokojit jen se zjištěním jeho původu od Klementa III (1187—1191), je třeba přijímat za možnou dobu vzniku Compilatio prima celé období jeho pontifikátu. — Naproti tomu žádný z pozdějších dodatků a doplňků textu komplikace není mladší roku 1193, který je tedy datem definitivního zredigování sbírky.

Přes neuspokojivý stav znalostí o datu vzniku Compilatio prima nelze přece jen ztrácet z mysli výslovné datování ve zmíněném rukopise olomouckém, kdy písař rukopisu se nejspíše opřel o starší předlohu, jejíž údaj prostě opsal. Snad bude možno ještě dalším bádáním přesné datum zjistit. Rukopis olomoucký arci obsahuje Klementův dekretál rovněž v textu.

Dodatkem k Fransenovým určením lze připojit ještě základní informaci o obou rukopisech olomouckých, z nichž starší, C. O. 589, francouzského původu, patří skupině Φ, mladší, C. O. 590, boloňský, patří skupině Λ.

Kejř

Bartolo da Sassoferrato. Studie documenti per il VI centenario. I., LIV., str. 474, II., str. 788, Milano, ed. Giuffrè, 1962 .

Dva statné svazky uveřejněné tři léta po konání mezinárodního právněhistorického sjezdu (viz PHS VI — 1960, 17 a 283; Věstník ČSAV 68—1959, 411—3) k šestistému výročí smrti Bartola ze Sassoferrata svědčí o světovém zájmu, jaký postava a dílo perugijského mistra v současné době vyvolávají. V prvním svazku jsou otištěny in extenso veškeré jubilejní projevy, adresy universit atd. (pražský projev na str. XLVI—XLVII), načež následuje 14 referátů obecnějšího významu od autorů z 11 evropských států, v tom (mezi třemi statěmi ze zemí tábora socialismu) i referát československý v italském jazyce (české zpracování v PHS VI—1960, 17—38). Seřazeny jsou tak, jak po sobě následovaly v průběhu kongresu. V druhém svazku jsou otištěny ostatní zprávy, vědecká sdělení a diskusní příspěvky, v celkovém počtu 30, od autorů pocházejících jednak z Itálie (18), jednak z dalších sedmi zemí Evropy a Ameriky. Je jasné, že i jen pouhé vypočtení *všech* příspěvků s jejich plnými názvy zabralo by daleko více místa než kolik bylo vyhrazeno každé jednotlivé anotaci v tomto svazku Právněhistorických studií.

Omezíme se proto jen na zaznamenání jednak statí ze slovanských zemí, jednak jiných statí zvláště zajímavých. V prvním svazku zastupuje *polskou* právní historii latinský referát prof. *Michaela Wyszyńského* z Vratislavi zabývající se

otázkou, zdali v Polsku byla známa Bartolova nauka o poměru mezi normou práva obyčejového a normou zákonnou. Autor (str. 310) dochází k závěru, že učení Bartolovo v tomto směru nejen bylo už před r. 1347 v Polsku známo, nýbrž že zde bylo i aplikováno při tehdejší kodifikaci polského práva ve Statutech Vislických a Piotrkovských.

V druhém polském příspěvku, francouzském, sděluje mladší badatel *Jan Baszkiewicz* z Varšavy výsledky svého bádání o koncepci světovlády (dominium mundi) u Bartola (srv. Czasop. prawno-historyczne X/2 — 1958, 133—172). Ačkoliv v běžné právnické praxi byl Bartolus geniálním a tvůrčím realistou, v otázkách císařské moci byl podle Baszkiewicze myslitelem konzervativním a nerealistickým, což se jeví v tom, že státním útvarům skutečně už existujícím přiznával stále jen nezávislost „de facto" a nikoli „de iure".

V referátě rovněž francouzsky podaném používa bartolovského kongresu bulharský právní historik *M. Andreev* k tomu, aby západní svět seznámil s problematikou počátků bulharského práva a zejména s cestami, jimiž za raného feudalismu římské právo mohlo působit na život Slovanů. Rozebírá v této souvislosti slovanské zpracování (z 10. století) byzantské Eklogy. S problematikou bartolovskou nemá ovšem Andreevova stať přímého kontaktu.

Z jiných příspěvků prvního svazku vyniká myšlenkovým bohatstvím úvodní referát římského profesora *F. Calasso* o Bartolově dědictví ve světové právní kultuře a bohatstvím faktů závěrečný referát neapolského badatele *B. Paradisiho* o evropském rozšíření Bartolova myšlení a o nezbytnosti dnes toto rozšíření kriticky poznat.

V druhém svazku upoutají pozornost zejména stati, v nichž se prokazuje Bartolova tvůrčí práce na úsecích práva a na právních jevech v jeho době *zcela nových* jako jsou výrobní značky a obchodní společnosti *(Maria Ada Benedetto)*, normy kolisní *(A. Cecchini, W. Onclin, F. Schwind, S. E. Thorne)*, režim dopravy *(P. Rasi)*, problémy měnové *(R. Trifone)* atd. Otázkami, které rozebíral *J. Baszkiewicz*, zabývají se v druhém svazku ještě dva autoři další *(F. Crosara* a *M. David)*. Hned čtyři badatelé věnují se poměru Bartolovu k bádání kanonistickému *(G. Forchielli, G. Fransen, G. Le Bras, J. Portemer)*. Zmínky zaslouží konečně jeden z nejrozsáhlejších článků celého sborníku *(D. Segoloni)*, v němž se podrobně analysují Bartolovy vztahy k středověké městské obci Perugii.

Vaněček

Zdzislaw Kaczmarczyk, Początki miast polskich, Czasopismo prawno-historyczne 13/1, Warszawa—Poznań 1961, str. 9—45.

Práce je základní studií svého oboru, napsanou na široké základně srovnávací. Evropská města jsou podle ní převážně prevotálního typu — s úředníkem knížete nebo pána města v čele, v menší míře typu komunálního (sev. Itálie, sev. a již. Francie, Dalmácie). Slovanská města vznikla před kolonisací; termín „město v hospodářském smyslu" je však teoreticky pochybný. Odmítnutí kolonisační teorie vedlo v posledních letech k podcenění kolonisace (je tu vývojový skok, i když zase ne tak velký, jak se někdy zdůrazňuje) a k nesprávnému negování právního aspektu. V první etapě vývoje (polovina 10.—konec 11. stol.) se základem měst stala podhradí; někde dochází k seskupení více feudálů v nich. Druhé

období (konec 11. až počátek 13. stol.) představuje vznik tržních míst, chráněných knížecím mírem a spravovaných knížecím tržním soudcem *(villa forensis, iudex fori, ius fori)*. Jejich vrcholným případem jsou v Polsku „města na polském právu", podobající se raným německým s výjimkou oprávnění soudního. Jejich konkurence s nastupujícími městy kolonisačními a města se „šlechtickým právem" na Mazovsku charakterisují třetí, přechodnou etapu (počátek až polovina 13. stol.). Města na německém právu nemají tu ještě podobu jednotnou. V závěrečném čtvrtém období vývoje proráží kolonisace „na německém právu" na celé čáře. Až ve 14. stol. však toto právo dostává všechno obyvatelstvo měst. „Německé právo" svou podstatou je jednou formou západoevropského typu města.

Procházka

G. P. Beljajeva, Iz istoriji gorodskogo prava Slovakii XIII—XIV vv., Izvestija vysšich učebnych zaveděnij, Pravoveděnije, — I. god izdania (1962), No 2, str. 129—133.

Článek shrnuje převážnou měrou již známé poznatky o žilinském městském právu; snaží se je však zasadit do širších souvislostí a zčásti i nově vysvětlit. Důraz klade v prvé řadě na onu linii vývoje, po které se ve středoevropských feudálních městech povznášely nižší řemeslnické vrstvy městského obyvatelstva. Boje a spory s městským patriciátem, převážně německého původu, kterými vyvrcholila obvykle tato stránka vývoje, jsou známým motivem i v husitském hnutí. Na tomto pozadí hodnotí Beljajeva jak zásadní mezníky ve vývoji žilinské municipální samosprávy, v níž se od poloviny 14. stol. prosazoval výrazně slovenský živel, tak zejména i literární práce naznačující ještě zřetelněji slovakisaci žilinského městského práva. Přitom podtrhuje specifické rysy tzv. žilinské knihy, kterou podle jejího názoru nelze považovat jen za mechanický překlad starší německé právní knihy zpracovávající magdeburské právo v té podobě, jak se jím řídilo jiné slovenské město, Krupina. Vcelku vyznívá studie požadavkem věnovat větší pozornost městskému právu vůbec a slovenskému zvláště.

Urfus

I. Kejř, Sporné otázky v bádání o Dekretu Kutnohorském, Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis, tom. III., fasc. 1 (1962), pag. 83—121.

Studie shrnuje dosavadní výsledky zkoumání historické podmíněnosti vydání a dalšího významu Dekretu Kutnohorského s cílem vytěžit z přehodnocení známých již materiálů podklady pro řešení některých dosud sporných otázek. Na prvním místě zkoumá autor, zda vydání dekretu bylo aktem náhlého rozhodnutí krále nebo zda šlo o akci předem uváženou a připravenou. Řešením tohoto problému chce nalézt odpověď na otázku, jaká byla skutečná účast české státní university na vydání Dekretu. Východiskem je autorovi kritický rozbor poslední velké události na universitě před vydáním dekretu — quodlibetu Matěje Knína, při kterém došlo nejen k ostrému střetu zájmů representantů dvou národností, ale i k autoritativnímu zásahu panovníka do záležitostí universitních. Význam panovníkovy intervence byl zdůrazněn i účastí staroměstských konšelů, representujících veřejnou moc, a francouzské diplomatické mise při slavnosti, manifestu-

jící universitě, že její vystoupení proti církevní politice krále je zároveň i vystoupením proti jeho mezinárodním záměrům. Podle názoru autora znamenaly tyto události poslední varování mistrům tří cizích národů a jsou dalším důkazem promyšlenosti pozdějších opatření panovníka. Další spornou otázkou, kterou se Kejřova studie zabývá, je účast mistrů Husa a Jeronýma při vlastních jednáních o Dekret v Kutné Hoře. Pozornou analysou historických pramenů, zejména Kostnických protokolů Husových a universitních pramenů, dospívá autor k závěru, že Hus nebyl před vydáním Dekretu u panovníka a že uvedení jeho jména v Kronice university pražské je omylem. Tento závěr posiluje Kejřovu thesi, že vydání Dekretu bylo výsledkem soustavného úsilí české strany. Třetím problémem, který autor řeší, je rozbor národnostních poměrů česko-německých na universitě a vlivu těchto vztahů na vydání Dekretu. Kejř tu zejména polemisuje s názorem E. Maleczyńské, která popírá národnostní aspekt při vydání Dekretu. Autor dospívá naopak k závěru, že třídní a politické pozadí národnostních bojů vyvolalo na universitě, podobně jako v ostatní společnosti, národnostní uvědomění, které pak ovlivnilo i akce české části university k dosažení nového spravedlivého uspořádání života na universitě. Doklady pro svůj názor nalézá Kejř nejen v historickém rozboru společenských poměrů konce 14. a poč. 15. stol., ale i přímo v národnostně vyhraněných projevech na universitě. Rozpory národnostní nezastřely však vlastní hluboké sociální a ideologické rozpory na universitě, které se v průběhu dalšího revolučního hnutí stále prohlubovaly. Vydání Dekretu nezabránilo rovněž další spolupráci s pokrokovou částí německých mistrů a studentů, kteří přišli do Prahy a spojili svůj život s revolučním hnutím. Závěrem lze říci, že nesporná hodnota Kejřovy studie spočívá především v tom, že přináší nové cenné závěry pro hodnocení historických okolností vzniku a obsahu Dekretu a opravuje mnohé závěry doposud přijímané. *Malý*

J. Russel Major, Representative Institutions in Renaissance France 1421—1559, (Madison 1960, The University of Wisconsin Press, str. 182).

Práce si klade dalekosáhlejší cíle, než by mohl naznačovat název, neboť se kromě svého vlastního thematu pokouší o novou periodisaci vývoje feudální monarchie vůbec. Russell odmítá klást počátky absolutismu ve Francii do doby Ludvíka XI., resp. Františka I., jak se dosud dálo, a snaží se pro celé toto období až do Ludvíka XIII. vykonstruovat pojem renesanční monarchie jako samostatné formy feudálního státu mezi stavovskou („středověkou") a absolutistickou („barokní") monarchií, pro nějž reklamuje nárok na obecnou platnost (jako typické příklady uvádí říši Karla V., Burgundsko, některé státy italské). V renesanční monarchii se královská moc, opřená o slabý zatím vojenský a byrokratický aparát, již nepřiznává absolutní ráz ani politická teorie, nemůže ještě uplatňovat bez zřetele na mínění poddaných. Zastupitelské orgány, kde panovníci vykládali svou politiku poddaným a vyžadovali si jejich souhlas, jsou nezbytnou součástí vládního mechanismu, i když ve srovnání se stavovským obdobím prvky dynastické legitimity značně zesílily. Renesanční monarchie překonává sice dynastickou decentralisaci, ale nenahrazuje ji ještě byrokratickým centralismem, nýbrž buduje jen decentralisovaný byrokratický aparát, navazující na starší rodová vévodství (což se jeví i v struktuře zastupitelských orgánů — velký vliv provinčních stavů). Měšťanstvo není podle Rusella v této době ještě dominantní politickou silou, a nevyrovnává zdaleka politický vliv šlechty, která naopak právě nyní

dobývá významných výhod, jaké dříve neměla (daňová immunita). Za vlády Františka I. „konsultativní" povaha výkonu vládní moci dočasně slábne, ale následující reformace a přiostření sociálních rozporů vyvolávají nové oživení zastupitelských institucí v době náboženských válek v druhé pol. 16. století.

Russelova práce spojuje znalost literatury a archivních pramenů se schopností stručně a pregnantně formulovat obecné závěry. Nelze upřít, že upozorňuje na mnohé důležité zjevy specifické pro strukturu státního mechanismu v tomto období, jež bývají při schematickém chápání počátků absolutismu přehlíženy. Slabinou jeho konstrukce renesanční monarchie je, že je založena na poněkud formálním pozorování poměru panovníka na jedné a nediferencovaného celku „podaných" na druhé straně, aniž byl vzat dostatečný zřetel na různé relace rozmanitých tříd a skupin k centrální státní moci a na heterogenitu jejich zájmů v poměru k ní. Proto je pojem renesanční monarchie založen spíše na vnějškových znacích fungování státního aparátu než na rozboru jeho společenských funkcí, a pro středoevropské země by byl asi i na této rovině sotva použitelný.

Klabouch

W. Maisel, Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI. wieku, Poznań 1961, str. 413.

Publikací o městském soudnictví poznaňském shrnul Maisel svůj několikaletý zájem o minulost polských měst, který se v poslední době projevil i záslužnou edicí (*Ortyle sądów wyższych miast wielkopolskich z XV i XVI wieku*, Wrocław 1959), způsobem, jenž si zaslouží pozornosti hned z několika hledisek. Věcně je to v prvé řadě snaha autora podat co možná nejúplnější a vskutku vyčerpávající obraz o daném thematu. Tohoto cíle metodicky dosahuje nejen přesně rozvrženým systematickým výkladem, který postihuje do podrobností soudní organisaci městskou, nýbrž snaží se podat obraz výkonu soudnictví v Poznani i za pomoci ještě jiných než ryze juristických prostředků poznání. Maisel užívá tak k doplnění a oživení svého výkladu mnoha poznatků z oblasti historie materiální kultury, včetně údajů z historické topografie a stavebního vývoje Poznaně. Tím vzniká ovšem pestrá, sytá a názorná kresba poskytující vskutku ucelený pohled. M. práce učí v tomto směru instruktivně porozumění i pro zdánlivě okrajové detaily a ukazuje v leccems i nově na úzké souvislosti mezi právní historií a všeobecným i speciálním bádáním kulturně historickým. Přes vyčerpávající ráz monografie a komplexní výsledky, jež přináší, nelze však nevidět, že výklad o soudní organisaci by bylo vhodné doplnit — ač to v polské právněhistorické literatuře při podobné tematice nebývá zvykem — i sledováním vlastních procesních forem a institucí soudního řízení v městském právu. Všeobecně je pak M. práce v polské právní historii posledních let produktem zintensivňujícího se zájmu o městské právo a její závěry tak jen podtrhují, jak výzkum na tomto poli může být prácovně vděčný a přitažlivý. *Urfus*

Miscellanea iuridica. Warszawa 1961, str. 193, red. doc. dr. Z. Zdrójkowski.

K čtyřicátému výročí vědecké činnosti (jejíž přehled podává pečlivě zpracovaná bibliografie o 307 položkách) Karola *Koranyiho* vydali jeho žáci sborník prací, v jejichž pestré thematice se obráží mnohostrannost podnětů, jimiž Ko-

ranyi mladší generaci polských právních historiků ovlivnil. Převládá thematika dějin polské právnické literatury, jejíž cílevědomé studium Koranyi dlouhá léta organisuje a jemuž stojí v čele. Krystyna *Bukowska* se zabývá rozborem dosud nepovšimnuté práce Theodora Scuminovia De iure personarum (1663) a demonstruje na ní situaci obecnoprávní jurisprudence v tehdejším Polsku. Krakovský docent Leslaw *Pauli* ukazuje v další stati dosud neznámý pramen tresněprávních pasáží významného díla B. Groického o polském městském právu ve spisech staršího polského právníka Jana Cerasina-Kirsteina (jde místy o textové závislosti). Stanisław *Salmonowicz* rekonstruuje životní dráhu profesora krakovské university Fanciszka Minockého (1731—1784) a nalysuje jeho kriminalistické práce, docházeje k dosti skeptickým závěrům o jejich hodnotě, zatímco Zbigniew *Zdrójkowski* v studii o jiném osvíceném kriminalistovi Sebastianu Czochronowi (1750 až 1819) zjišťuje v něm vyspělého kritika feudálního trestního práva a čilého agitátora za jeho reformu, který byl vedle fracouzské osvícenské kriminalistiky ovlivněn i pracemi Martiniho a Sonnenfelse. Mimo thematiku dějin polského právnictví směřují ve sborníku příspěvky Edmunda *Cieślaka* o právním poměru Gdańska v Polsku v l. 1674—8, kdy jeho upevnění ztroskotalo o neochotu Jana Sobieského opřít se o cechy proti patriciátu, dále stať známého historika polského námořního práva Stanisława *Matysika*, věnovaná některým otázkám platného práva, studie *St. Russockého* o nadáních země ad servitia communia na Mazovsku v 15. stol. a článek Kateřiny *Sojka-Zielińské* o pokusech zabránit drobení středních selských usedlostí v Německu na konci 19. století, jež měly zabránit vzrůstajícímu vlivu sociální demokracie na venkově.

Jako společný znak všech uveřejněných prací třeba uvést vysokou metodickou úroveň a pílí, s níž jsou všechny otázky zpracovány.

Klabouch

J. Janáček, Řemeslná výroba v českých městech v 16. století, NČSAV, Praha 1961, str. 269.

Nová Janáčkova kniha je nepochybně po výtce monografií z hospodářských dějin: v pevně vymezených a soustředěně sledovaných liniích shrnuje pohled na vývoj řemeslné výroby ve vytčené době. Nejen však obecná povaha jejích závěrů budí pozornost, nýbrž jsou tu ještě rysy jiné. V prvé řadě její výsledky mají zásadní význam pro celistvý obraz života našich měst; již tím je dán i jejich přínos v daleko širším měřítku: nemůže být totiž pochyb, že dotčená práce přispěje k opravě některých vžitých generalisací, vzniklých hlavně tím, že se studium v oblasti hospodářských dějin orientovalo u nás převážně na venkovský patriciální velkostatek. I z těchto několika souvislostí je jistě dostatečně zřejmý význam knihy pro badatele o dějinách státu a práva. Mnohostrannou spojitost Janáčkem sledovaných otázek s právní problematikou je však třeba současně chápat i jako podnět k soustavnému sledování městského právního vývoje, zejména v období, které v české historiografii posledních let je stále v popředí živého aktuálního zájmu — v období přechodu ke kapitalistickému způsobu výroby.

Urfus

Opavské zemské desky, Knihy zadní, 1537—1613, zpracoval, předmluvou, úvodem, poznámkami a rejstříky opatřil dr. Miloslav R o h l í k, Opava 1961, Slezský ústav ČSAV, str. 726 rotaprintu.

Autor, který je zkušeným editorem moravských desk, navázal svou další prací na starší Kaprasovu edici opavských desk zemských a uskutečnil tak po několikaleté přípravě záměr v ní pokračovat. Nový svazek nenásleduje své předchůdce v plné šíři: realisuje se jím však vydání důležitější části materiálu, vlastních desk zemských („knih zadních"), zatím co edice soudních register („knih předních") čeká ještě na své pokračování. I tak však je nyní publikováno již jádro staršího deskového fondu opavského. Svou edici doprovodil autor obšírným úvodem a poznámkami, v nichž vytýká hlavní zvláštností tabulární techniky opavské a rozebírá diplomatickou povahu opavských desk. Třeba se jeho edice přimyká bezprostředně ke Kaprasově, nepřejímá její pracovní východiska: na rozdíl od ní pracuje v plné šíři s kritickým poznámkovým aparátem a odmítá i název, který dal Kapras své edici, označiv ji jako „pozůstatky zemského práva knížectví Opavského", což je vyjádřeno ostatně titulem Rohlíkovy práce. Konečně je nutno v souvislosti s Rohlíkovou edicí vyslovit se pochvalně i o vydavatelské iniciativě Slezského ústavu, který tu sáhl novátorsky k netradiční formě edice rotaprintem. *Urfus*

Milan Š m e r d a, Postavení poddaných ve střední Evropě v období pozdního feudalismu se zřetelem k jejich právním vztahům k půdě, zvláště ve Slezsku, Slovanské historické studie, roč. 4 (1961), str. 263—322.

Práce obsahuje nejlepší náš dosavadní přehled a rozbor literatury předmětu. Autor vychází z hlediska srovnávacího a za jeden z nejvhodnějších problémů pro srovnávání prohlašuje právě poměr k půdě. Běžné líšení dvou oblastí Evropy podle Labe je podle něho schematické, ve skutečnosti v obou polovinách představují poměry obraz značně složitější. Např. i v Horním Slezsku existují námezdní dvory, ale na druhé straně zase při vší různorodosti dochází k vyrovnávání poměrů poddaných i na komorních statcích. V zemích s pomalým vývojem hospodářské základny se podstatněji liší německé a slovanské právo, avšak sociální poměry nespadají vjedno s poměry etnickými. Znevolnění má zajistit pracovní síly velkostatku. Převaha peněžní a naturální renty vede k stabilisaci poměrů lepší postavení zajišťuje i tradice dobrého práva k půdě. Prvkem základního významu je stupeň sociální a hospodářské samostatnosti poddaného; na prospěch mu jde i dobrá hospodářská situace (průmysl v zemi — oblast hornoslezsko-sasko-česká). Rozhodujícím momentem je doba přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Průmysl nevede ke zhoršování, kde je dosti chudiny. Nerežijní statky mají zisky vyšší, čistý zisk však relativně nižší. Proti rozhodujícímu podílu vlastní právní povahy poddanského poměru k půdě hrají při hodnocení situace poddaných větší roli celkové poměry hospodářské a sociální. Při nerovnocennosti smluvních partnerů je i právo zakoupených vázáno základní podmínkou řádného plnění povinností. Zatížení usedlosti dluhy vede k faktické nezakoupenosti. Velikost povinností způsobuje, že i právo méně rozsáhlé může být výhodnější. Význam zakoupenosti postupem doby klesá. Nezakoupenost neznamená horší poměry na západě, kde mnohde není spojena s velkostatkem a útiskem. Jinak velký útlak působí nivelisaci zakoupenosti a nezakoupenosti (Uhry, Polsko). Vliv řím-

ského práva při zhoršování poměrů Šmerda přeceňuje. Při zakoupenosti jsou nositeli třídního boje domkáři, při nezakoupenosti sedláci. Z konkrétního rozboru poměrů ve Slezsku je řada thesí doložena zvláště na příkladu hospodářsky chudšího a zaostalejšího Horního Slezska s převahou nižších forem renty, přerůstáním starého predia ve velkostatek a jednostranným zákonodárstvím na prospěch feudálů. *Procházka*

Vladimír Procházka, Zabrání majetku pro opuštění panství podle českých pozemkových knih 16. a 17. století, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university X, řada historická 8 (Macůrkova Pocta), Brno 1961, str. 191—204.

Obvyklé tituly zabírání majetku poddaných vrchností byly špatné hospodaření, opuštění panství, smilstvo a cizoložství, spáchání trestného činu a nedodržení správních předpisů. — Autor věnuje pozornost druhému případu, nejčastějšímu ze všech, totiž opuštění panství, a podává v jasném sestavení látky analyzu příčin útěku poddaných (nesnesitelné hospodářské podmínky, náboženský útlak) i právních následků, které se k tomuto činu vázaly. Ne všechny vrchnosti postupovaly v tom zcela stejně a na řadě panství se vytvořily místní odchylky, tu mírnější, tu přísnější. Typická je při zabrání majetku pro opuštění panství konfiskace movitostí, neobvyklá při jiných titulech. V některých případech privilegovaných titulů se konfiskace neprováděla (válečné zničení usedlosti, naverbování hospodáře na vojnu); pokračovali-li členové rodiny po odchodu otce v hospodaření, rovněž obvykle vrchnost ponechávala statek nezabrán, neboť její zájem hospodářský nebyl podstatně porušen. V případech z hlediska vrchnosti hodných zřetele mohlo být zabrání odloženo nebo z milosti prominuto. Všude lze dobře poznat, jak převládá hospodářský zájem vrchnosti, kterému ustupují i hlediska lidskosti. — Procházkova studie upozorňuje na několika místech na otevřené problémy pro další bádání, je podána v přesné analytické podobě a je bezpečně opřena o pečlivě sebraný široký materiál archivní. *Kejř*

Valentin Urfus, Rodinný fideikomis v Čechách, Sborník historický 9, 1962, str. 193—238.

Zdařilá Urfusova stať podává podrobný výklad o vývoji instituce fideikomisu od jejích počátků až po úplný zánik na naší půdě v r. 1924, přičemž pěkně ukazuje na její velký význam v posledním stadiu feudalismu a v části kapitalistické éry pro uchování privilegovaného hospodářského a politického postavení vysoké šlechty. Vázanost majetku ve fideikomisu zaručovala totiž nejvyšším šlechtickým rodům nedotknutelný substrát rodové moci a garantovala, že jejich domény nebudou postiženy procesem úpadku, který zasahoval v 16. až 18. století drobná feudální panství. Společenskoekonomické podmínky pro recepci této původně španělské instituce se dovršily po porážce českého stavovského povstání na Bílé hoře, a Urfus správně zdůrazňuje, že povolování fideikomisů usnadnilo habsburskému absolutismu seskupit nejvyšší šlechtu kolem trůnu v oddané poslušnosti. Od počátku 18. století stávají se však fideikomisy, které svou extrakomercialitou podvazovaly obchod nemovitostmi i rozvoj komerčních a úvěrových vztahů, předmětem kritiky, osvícenská legislativa je omezuje, liberální zákon v r. 1868 ztěžuje jejich zřizování a předmnichovská republika je ruší, třebas i způsobem k zájmům šlechtických rodů velmi šetrným.

Proti staršímu důkladnému vylíčení vývoje fideikomisů zejména od Pfaffa a Hofmanna a v české literatuře od Č. Pinskera podařilo se Urfusovi rozhojnit i faktický materiál o některá k fideikomisům kritická stanoviska moravského deskového úřadu ze čtyřicátých let 18. stol. i o závěry dvou dosud nevyužitých pražských disertací z první pol. 18. stol. Přínosem je rovněž podrobné zpracování materiálu z Harrasowského a Ofnerových edic o vývoji názorů na fideikomis v rakouských kodifikačních pracích a zejména samostatné zpracování vývoje fideikomisu v kapitalistické éře a prohloubený sociálně politický rozbor této významné instituce. *Klabouch*

St. Grodziski, Ludzie luźni, Kraków 1961, str. 139, Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego, rozprawy i studia, tom. XXXX. — A. Petráňová, K využití práce žebráků a tuláků v textilní výrobě v Praze kolem r. 1781, Československý časopis historický, roč. X, (1962), str. 94—118.

Již názvy obou prací vyjadřují jejich tematickou příbuznost natolik, že zdůvodňují dostatečně společné posouzení. — Knižní publikace Grodziského je široce pojata, dobře systematicky rozvržena a usiluje o vyčerpávající pohled na otázku tak důležitou, jakou je existence tuláků, žebráků a osob vůbec „bez domova" v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Grodziski se dívá na věc bez omezujících východisek a snaží se pojmouti problém v celé jeho šíři. Všímá si i okrajových zjevů mezi „lužnými" včetně skupin deklasovaných individuí a šlechtické „holoty". Přitom dobře rozumí všem složitým vztahům, jež se tu protínají a dovede je také správně zasadit do celkového obrysu východoevropského vývoje, který se orientoval na průmyslový kapitalismus ve srovnání se západní Evropou značně opožděně. Z drobných připomínek je možno litovat toho, že nevěnoval více samostatné pozornosti krátkodobé námezdní smlouvě, která poskytovala ve feudálním právu legální platformu k tomu, aby si neosedlí bezdomovci jako náhodní opatřovali výdělek — Práce Petráňové je naproti tomu zaostřena podstatně jinak; hlavní svůj zřetel obrací sice jen k jedné otázce, zato však svým významem nesporně důležité: nucené a namnoze i přímo násilné zařazování chudiny bez stálého domova do nově zakládaných manufakturních podniků náleží k příznačným rysům přechodného období ke kapitalismu. V našich zemích, kde se kapitalistické vztahy prosazovaly v podmínkách druhého nevolnictví, připadá pak v této souvislosti zvláštní váha době josefinské. Na příkladu iniciátora a zakladatele pražské chudinské pracovny josefinského byrokrata J. N. Koce z Dobrše vykresluje zevrubně všechny organisační obtíže, kterými ústav procházel, sleduje ideové zdroje podniku, mezi nimiž prvá místa zaujímala racionalistická filantropie a osvícenská nauka o řízení státní administrativy a obírá se konečně i právními aspekty jednotlivých závěrů. Pečlivá zjištění autorčina vyznívají sice místy poněkud suše, to však lze sotva vytýkat práci publikované jako materiálová studie. *Urfus*

Bónis György, Buda és Pest bírósági gyakorlata a Török kiűzése után 1686—1708. (Súdna prax Budína a Pešti po vyhnaní Turkov v rokoch 1686—1708.) Budapest, Akadémiai kiadó, 1962, str. 374.

Táto vynikajúca monografie vypĺňuje značnú medzeru v doterajšom výskume rozvoja mestského práva v Uhorsku. Vzťahuje sa síce len na dve desaťročia a len na dve mestá, ale ide o významný úsek vývoja práve preto, že sa v nich a v tomto

období budovala súdna organizácia a formovalo procesné i hmotné právo trestné a súkromné v podmienkach vojenskej habsburskej okupácie a komornej správy, než bolo obom mestám (1709) vrátené ich privilegované mestské postavenie. Napriek značným rozdielom v charaktere a správe oboch miest autor o nich spoločne pojednáva, lebo koniec koncov spájala ich v tomto období tá istá komorná správa o vojenské okupačné orgány, ktoré ako nariadené zasahovali a ovplyvňovali ich súdnu prax. Na základe bohatého archívneho materiálu zoznamuje nás autor v týchto mestách so súdnym zriadením (organizácia a personál súdov), so súdnym konaním a hmotným právom trestným a civilným. Vo všetkých týchto úsekoch usiluje sa autor osvetliť prebiehajúci zápas medzi právom domácim a právom ríšskym (rímsko-nemeckým), pričom toto bolo nástrojom kolonizátorskej politiky dvora voči Uhorsku. Na pozadí tohto historického právneho pohľadu rysuje sa nám konkrétny každodenný sociálny a hospodársky život v poľnohospodárstve, v priemysle i obchode, ktorý aj v nových podmienkach opadol. Zvlášť zaujímavé sú úvahy o uplatňovaní ríšskej Praxis Criminalis v oblasti trestného práva, ako aj zmienky o výskyte obchodných spoločností a zmenky. Inak sa domnievame, že ako vo všeobecnosti aj v tejto dielčej otázke vývoja mestského práva je diskutabilné autorovo stanovisko k viedenskej hospodárskej politike. Na konci knihy je pripojený (str. 321—353) text Osnovy právnej knihy mesta Pešti z 1697, ktorý na uverejnenie pripravil A. Tóth. *Rebro*

Endre Sík, Histoire de l'Afrique Noire, I. díl, Akadémiai Kiadó, Budapest 1961, str. 406.

Francouzská verse knihy (z maďarštiny přeložila Frída Ledererová) je souhrnnou prací, zahrnující dějiny černého lidu Afriky, od prvních zmínek o Africe z doby antické až do konce 19. století. Kniha je koncipována do čtyř rovnoměrně vyvážených celků, kterým předchází úvod. Každá z těchto čtyř částí je určitou historickou periodou, jejíž ohraničení je paralelní s dějinnými epochami evropskými. Část první zahrnuje období do vpádu Evropanů (do konce XV. století), druhá epochu obchodu s černými otroky (evropské období prvotní akumulace v 16. až 18. století), třetí léta 1789 až 1870 (evropská epocha průmyslového kapitalismu), čtvrtá období definitivní okupace a rozdělení Afriky v letech 1870 až 1900 (evropské období přechodu kapitalismu k imperialismu). Vnitřní členění uvedených částí na kapitoly je provedeno podle etnografických zásad, podle jednotlivých oblastí (Východní, Západní, Rovníková, Jižní Afrika, Madagaskar, Etiopie, Súdán aj.). Dílo, jako souhrnná práce, i jeho jednotlivé části splní velmi dobře svoji funkci fundamentální informace a orientace v dějinách černého lidu Afriky. K tomu — jakož i k dalšímu rozpracování dílčích historických problémů — poslouží i důkladná bibliografie děl, ze kterých autor čerpal a která jsou vždy souhrnně uvedena za každou kapitolou, jakož i za každým úvodem v jednotlivých částech. Dílo je obohaceno četným fotografickým materiálem a sérií map.

Tomeček

Anton Spiesz, Manufaktúrne obdobie na Slovensku 1725—1825. Bratislava, SAV, 1961, str. 380.

Kniha je výsledkom mnohoročného svedomitého štúdia a znamená priekopnícky prínos v oblasti hospodárskych dejín Slovenska. Jej veľkou prednosťou je, že závery opierajú sa o bohatý archívny materiál, ktorý autor s pozoruhodným

prehľadom a s marxistickou dovednosťou spracoval, nijako pritom však nezanedbal doterajšiu odbornú literatúru. Práca sa delí na dve časti. V prvej podáva autor vývoj a podmienky vývoja manufaktúr na Slovensku; rozoznáva pritom štyri obdobia určené rokmi 1725—1765—1784—1790—1825. Druhá časť práce sa zameriava na osvetlenie pôvodu kapitálu a manufaktúrnych podnikateľov, ďalej na organizáciu, techniku a technológiu manufaktúrnej výroby, na nevoľnícku prácu v nej a konečne načrtáva ekonomické myslenie v manufaktúrnom období. Svoje vývody zasadil autor pevne a v širokom pohľade do rámca hospodárskeho vývoja nielen Uhorska, ale celej habsburskej monarchie. Konštatuje, že akokoľvek sa na Slovensku koncentrovala prevaha manufaktúrnej výroby Uhorska, predsa oproti ostatným oblastiam ríše vývoj na Slovensku veľmi zaostával. Autor odkrýva vonkajšie i vnútorné príčiny tohto javu a špecifické rysy slovenského vývoja. V celom rade zásadných otázok pokúša sa Spiesz o nové pohľady a závery, ktoré iste v nejednom smere vyvolajú diskusiu. Tak napríklad naprosté odmietanie tézy o kolonizátorskej politike Viedne voči Uhorsku, alebo otázka priemyselnej revolúcie, ktorej priebeh kladie autor do obdobia 1790—1825. V diskusii bude autor v určitej nevýhode, lebo svoje stanovisko opiera len o vývoj v ľahkom priemysle, najmä v textilnom a keramickom. Z tohto hľadiska zdá sa názov práce príširoký. Cenné sú úvahy o účasti českého, príp. nemeckého elementu na rozvoji manufaktúr u nás. V porovnaní s vývojom v Rusku autor popiera, že by sa u nás bola uplatňovala nevoľnícka robota v manufaktúrnej výrobe.

Rebro

Sarlós Márton. A magyar jobbágytelek tulajdonjogi viszonyai 1848 előtt. Separát z Acta Facultatis politico-furidicae Universitatis Budapestiensis. T. I. fasc. 1. Szeged 1959, str. 26 s ruským a francúzskym resumé.

Podnetná a zaujímavá štúdia o vlastníckoprávnom vzťahu k poddanskej usadlosti v Uhorsku pred 1848 a vlastne v Maďarsku prvý pokus zodpovedať túto otázku marxisticky. Zmyslom štúdie je vyvrátiť tvrdenie, že maďarská šľachta v 1848 priniesla dobrovoľnú a veľkodušnú obeť, keď uzákonila v prospech šľachty nie odškodnenie za poddanské usadlosti, ale odškodnenie za urbárske povinnosti poddaných. Autor sa pokúša dokázať, že toto tvrdenie odporuje vtedajšiemu právnemu stavu, lebo poddanská usadlosť nebola vlastníctvom pána, ale do 1836 úžitkovým a po 1836 pravým vlastníctvom poddaného. Pánovi patrili len poddanské povinnosti určené urbárskym zákonom a preto správne len za tieto dostal pán odškodnenie. — Tieto závery autora iste nebudú všeobecne prijímané (viď napr. Právny obzor 9/1961). Veď rozhodnutie o odškodnení nebolo otázkou právnou, ale predovšetkým politickou. Súdna prax ešte aj v prvej polovici 19. storočia upierala poddanému v zmysle Trip. III, 30 akékoľvek vlastnícke právo k pôde a priznávala ho len pánovi. Zostáva okrem iného za tohto ponímania otázky tiež zodpovedať, z akého právneho základu vyplýval pánov nárok na urbárske povinnosti voči poddanému, keď pán nebol vlastníkom usadlostnej pôdy. Škoda, že autor neprihliadol k novšej literatúre sovietskej, poľskej i československej v tejto otázke.

Rebro

Ján Novotný, Vývoj priemyselnej výroby na Slovensku v prvej polovici XIX. storočia, Bratislava, SAV, 1961, str. 279.

Publikácia je prvým systematickým prehľadom po rozvoji priemyslu na Slovensku v skúmanom období. Autor síce nevyužil existujúci archívny materiál, ale aj tak tvorivo spracoval problematiku na podklade odbornej literatúry a podložil výklad starostlivo zozbieranými štatistickými dátami. Úvahy rozdelil do troch kapitol. V prvej osvetľuje podmienky rozvoja priemyslu na Slovensku v období rozkladu feudalizmu a nástupu kapitalizmu, v druhej omnoho obsiahlejšej podáva náčrt vývoja jednotlivých odvetví priemyselnej výroby na Slovensku v prvej polovici 19. stor. a konečne tretiu venuje otázke priemyselnej revolúcie na Slovensku. Novotný nezdieľa názor o koloniálnom postavení Uhorska v monarchii a podčiarkuje vnútorné brzdiace elementy priemyselného rozvoja. Osobitne zaujímavé sú jeho štatistiky, ktoré dokladajú, že dve tretiny celej priemyselnej výroby Uhorska v skúmanom období nadchádzalo sa na Slovensku. To, pravda, zďaleka neznamená, že by v tomto pomere bol na výrobe zúčastnený alebo zainteresovaný slovenský národnostný element alebo jeho kapitál. V otázke priemyselnej revolúcie dochádza na rozdiel od iných k záveru, že jej počiatky treba klásť do štyridsiatych rokov 19. stor. Zaujímavé sú v tomto smere jeho porovnania s českým vývojom. V celom rade výrobných odvetví konštatuje, že aj v prvej polovici 19. stor. zotrvávalo sa pri starej výrobnej technike; novú strojovú techniku zisťuje len v textilnom priemysle (veľmi skromne však), najmä ale v mlynárstve, cukrovarníctve a v papiernictve, lebo tu nebol konkurenčný tlak českého a rakúskeho priemyslu.

Rebro

Erwin Jacobi, Freie Wahlen und geheime Abstimmung in der bürgerlichen Demokratie, Akademie Verlag, Berlin 1958, str. 50.

Prof. E. Jacobi, pokrokový nemecký vedec, je známou osobnosťou aj v našej právnickej verejnosti. Autor, podobne ako v svojich ostatných prácach, podáva hlboký rozbor prejednávanej otázky na základe svojich bohatých skúseností a veľkého rozhľadu po literatúre a prameňoch Recenzovaná práca je knižné vydanie prednášky autora, ktorú predniesol v Saskej akadémii vied v Lipsku dňa 23. 1. 1956. Ako vyplýva zo samého nadpisu knihy, autor nemá v úmysle rozobrať všetky otázky súvisiace s volebným právom v buržoáznodemokratickom štáte, ale podoberá sa len riešiť túto čiastkove. Všíma si len formálnu stránku celej otázky, a to vývin slobody volieb a tajného hlasovania. Pritom obmedzuje rozsah skúmania aj v inom smere. V svojom výklade sa zameriava v prevažnej miere na rozbor právnej úpravy bez toho, žeby sa púšťal do hlbšej analýzy historického a politického pozadia. Autor si všíma vývinu slobody volieb a tajného hlasovania len v štyroch štátoch, ktoré boli typické pre buržoáznu demokraciu. Tomu zodpovedá aj rozdelenie práce. V prvej časti sleduje vývin úpravy tejto otázky v Anglicku počínajúc chartou vydanou kráľom Jánom v roku 1214 a končiac uzákonením tzv. Ballotbillu z roku 1872, ktorým sa uviedlo do života tajné hlasovanie. V ďalšom sa dotýka Spojených štátov severoamerických, kde síce vývin práva sa dial pod silným vplyvom „materskej" krajiny, predsa sa však potom uberal vlastnou cestou. V tretej časti práce venuje svoju pozornosť Francúzsku a v poslednej časti si všíma právnej úpravy v Nemecku. Práca, i keď svojím rozsahom

neveľká, je stručným, ale pritom veľmi inštruktívnym prehľadom nadhodenej otázky, po ktorej každý siahne, koho zaujíma otázka volebného práva vôbec v buržoáznodemokratickom štáte. *Lipscher*

Richard Hartmann, P. J. A. Feuerbachs politische und strafrechtliche Grundanschauungen. VEB Deutscher Zentralverlag, Berlin 1961, str. 240.

Paul Johann Anselm Feuerbach sa radí dodnes medzi význačné osobnosti, reprezentujúce pokrokové tradície v nemeckej vede. Feuerbach bol významný vedec svojej doby v oblasti trestného práva, ktorého význam presahoval rámec Nemecka. Z jeho štandardného diela „Lehrbuch des peinliches Rechts" (Učebnica trestného práva) čerpalo svoje vedomosti niekoľko generácií nemeckých právnikov. Dielo Feuerbacha sa stalo už predmetom skúmania mnohých buržoáznych vedcov. Ich idealistický prístup k hodnoteniu jeho osobnosti a činnosti im však zabraňoval odkryť objektívne historické korene náhľadov tohto veľkého vedca Až vďaka prácam sovietskych a marxisticky orientovaných vedcov v NDR sa nám konečne dostáva skutočné hodnotenie významu Feuerbacha. Medzi tieto práce sa radí aj recenzovaná kniha z pera dr. R. Hartmanna Autor pristupuje k riešeniu úlohy zo širších hľadisk. V prvom rade hodnotí politické a trestnoprávne náhľady F. v rámci celkovej situácie, ktorá panovala v Nemecku v období medzi Veľkou francúzskou buržoáznou revolúciou a národnooslobodzovacím bojom nemeckého národa. Kvôli prehľadnosti rozdeľuje autor svoju prácu na dve časti. V prvej časti venuje mnoho miesta politickým náhľadom F. Autor ukazuje, že F. bol zástancom požiadaviek buržoázie proti feudálnej reakcii. F. sa zasadzuje vehementne za slobodu, rovnosť a bezpečnosť, ktorých zabezpečenie žiadala vtedy buržoázia. Po tejto skôr úvodnej časti nasleduje druhá, ktorá zaberá prevažnú časť diela. Táto časť je venovaná náhľadom F. na trestné právo. Rozdeľuje sa na 4 kapitoly, v ktorých postupne pojednáva o požiadavkách buržoázie v oblasti trestného práva, o boji F. proti súdobým náhľadom na trestné právo, o základnej koncepcii tohto vedca v trestnom práve a náhľadmi F. na trestné zákonodarstvo. Práca končí záverom a bohatým prehľadom literatúry. Recenzované dielo je pokusom hlbokého a všestranného rozboru J. P. A. Feuerbacha a má mnoho čo povedať i našej právnickej verejnosti, ktorá dostáva týmto do rúk zaujímavú a poučnú prácu. *Lipscher*

Wladyslaw Bortnowski, Walka o cele powstania listopadowego, Łódź 1960, str. 180.

Tato kniha je dalším příspěvkem do řady prací věnovaných současnou historickou vědou problematice polského povstání v letech 1830—1831. Po řadě prací věnovaných otázkám formy vlády (Rostocki), třídních vztahů a povstání (Dutkiewicz, Łepkowski, Mańkowski) zabývá se autor problémem, jak se vytvářel oficiální program tohoto povstání. Vychází z myšlenky, že listopadové polské povstání bylo hnutím šlechty, a že tedy také šlechta byla hlavním činitelem určujícím charakter politického programu tohoto revolučního období. Autor si vzal za úkol, sledovat „co bylo společného v přáních některých skupin šlechty" (str. 9) a na základě toho odhalit program a cíle celého povstání. Je pochopitelné, že při takovémto postupu zaměřil svou hlavní pozornost na materiály, v nichž se

mohly co nejlépe odrazit procesy formování politických požadavků, na tisk z období povstání a na některé materiály ústředních státních orgánů povstání. Autor dochází k závěru, že hlavním problémem prvého období polského listopadového povstání byl boj o státní formu a o vztah k carskému impériu. Shromáždil řadu dokladů o tom, jak se postupně přetváří vztah třídních sil uvnitř povstání a jak těžisko moci se přisouvá k té části polské šlechty a s ní spojené buržoazie, která zaujímá proticarské stanovisko a která směřuje k detronizaci Romanovců. Zvítězilo-li však stanovisko skupiny žádající sesazení cara z trůnu, zůstala otázka státní formy zatím nedotčena. Diskuse o republikánském zřízení zůstaly v tomto období omezeny na interní debaty Towarzystwa Patriotycznego, kde však si nezískala větší zájem členů. Levicové pohledy a názory pokládá autor pro toto období za izolované a vyslovované velmi nepřesně a neorganizovaně. Autor dochází k závěru, že v průběhu listopadového povstání šlechta, která byla jeho vedoucí silou, prosadila program směřující v prvé řadě k získání národní nezávislosti a zároveň zatlačila do pozadí agrární problém, který jediný mohl zajistit plný úspěch povstání. Pokládá za období, v němž se tento boj odehrál, období od prosince 1830 do začátku února 1831. Jeho práce je přínosem pro poznání základních politických otázek listopadového povstání, přináší mnoho nového materiálu, využíva zvláště dobře materiály publikované v periodickém tisku období povstání. Zařazuje se úsěšně do řady článků a knih osvětlujících polské povstání 1830—1831.

Doležal

Irena Grajewska, Komuna paryska 1871, Zagadnenia władzy proletariackiej, Warszawa 1961, str. 348.

K deväťdesiatemu výročiu Parížskej komúny vydalo varšavské vydavateľstvo „Kniha i Veda" veľmi cennú monografiu, ktorá je podrobným rozborom otázok proletárskej moci. Zo šiestich kapitol knihy je najcennejšia a najobsažnejšia piata. Autorka zdraznila, že Komúna bola orgánom revolučnej diktatúry a mala za cieľ zničenie starého reakčného štátneho aparátu. Pritom Parížska komúna sa stala revolučnou vládou celej Francie, a to tým, že popierala legalitu Národného zhromaždenia ve Versailles. Komúna neprijala princíp delenia moci, ale predstavovala klasický príklad absolútnej koncentrácie moci. Proces vývoja výkonnej moci Komúny, jej premena v orgán revolučnej vlády za súčasného zbavovania sa proudhonizmu mala štyri fázy, ktoré autorka rozoberá v piatej kapitole veľmi podrobne. Nikdy však za Komúny nejestvovala nejaká nezávislá výkonná moc lebo Komúna si až do konce zachovala právo kontroly. Za Komúny, ako v ľudovom štáte, nejestvovala ani potreba vytvárať obecnú samosprávu ako protiváhu ústrednej štátnej moci. Záver piatej kapitoly obsahuje súhrn poznatkov, ktoré charakterizujú vznik nového typu politickej organizácie, ktorej vzorom sa stala Parížska komúna. Analýza historických daností dovoľuje autorke konštatovať, že na jar roku 1871 sa zrodil prototyp socialistického štátu. Sloboda, ktorú mal občan, nebola síce pre sféru jednotlivca bez zásahov zo strany štátu, ale oslobodila ho od vykorisťovania po stránke ekonomickej a zaručila mu účasť na vláde. Túžba dosiahnuť takýto druh slobody sa stal cieľom aj pre proletársky štát nášho storočia. V závere autorka uvádza príčiny pádu Parížskej komúny. Osobitnú pozornosť venuje porovnávaniu zásad organizácie a metódy vlády Komúny a socialistických štátov 20. storočia.

Bianchi

Katarzyna Sójka-Zielińska, Fideikomisy familijne w prawie pruskim (w XIX. i pocz. w. XX.), Wydawnictwa Universyteta Warszawskiego 1962, str. 394.

Tato práce je věnována historickému vývoji institutu rodinného fideikomisu v Prusku v období 19. a 20. století. Autorka pokládá zcela správně právě fideikomis za jednu z institucí, jejíž vývoj dobře odráží hospodářský a sociální vývoj pruských oblastí Německa v době, kdy probíhá přechod těchto oblastí od feudalismu ke kapitalismu. Vývoj junkerského velkostatku od feudálního panství ke kapitalistickému velkopodniku, pokládaný klasiky marxismu za typický právě pro oblasti východně od Labe a označovaný jako „pruská cesta" vývoje kapitalismu v zemědělství, je tu dokumentován velkým množstvím právněhistorického materiálu. Pruská cesta kapitalismu v zemědělství je zde sledována od ustanovení Landrechtu z roku 1794 přes pokusy o reformu na začátku 19. století až k upevňování kapitalistických vztahů na zlom století do konce existence vilémovské „říše". Zvláště zajímavé kapitoly jsou věnovány rodinnému fideikomisu pruské šlechty v době pozemkových reforem na počátku 19. století. Autorka velmi dobře ukazuje příčiny zrušení jednotlivých ustanovení Landrechtu, která omezovala snahu šlechty přizpůsobit fideikomisnovým hospodářským poměrům a snahu zajistit majorátním pánům pokud možno největší samostatnost při řízení statku, která byla nevyhnutelně nutná v nových hospodářských podmínkách. Velmi podnětná je i kapitola o problematice fideikomisů v revolučním období roku 1848. Odráží totiž zřetelně charakter buržoazní revoluce v Německu a bylo by jistě těžké najít vhodnější materiál, který by charakterizoval, tak jako právě otázku fideikomisů, lén a její projednávání např. frankfurtským sněmem skutečný vliv protifeudálních sil v německém revolučním hnutí. Kompromisní charakter výsledků revolučního roku 1848 charakterizuje autorka dobře poukazem na zrušení fideikomisů pruskou ústavou z roku 1850 a na jejich obnovení po necelých dvou letech. Politický nástup junkerů v druhé polovině 19. století odráží se pak i v postavení fideikomisů. Autorka shromáždila ve zvláštní kapitole vývoj politických i ekonomických názorů na fideikomis a ukončila svou práci pojednáním o snaze upravit velké pozemkové vlastnictví několika zákony na počátku 20. století. Její práce je rozhodně přínosem pro právněhistorické poznání nejen vývoje Německa v období kapitalismu, ale i pro poznání zákonitostí přechodu od feudalismu ke kapitalismu vůbec a v zemědělství zvláště. Práce obsahuje podrobný seznam literatury a bude jistě velkým pomocníkem pro každého dalšího badatele.

Doležal

Horváth Zoltán, Magyar századforduló, A második reformnemzedék története (1896—1914) (Zlom storočia v Uhorsku .Dejiny generácie druhej reformy.) Budapest 1961, strán 648, 20 strán obr. príloh.

Autor podáva v najširších súvislostiach dejiny Uhorska, pokiaľ do nich zasiahli pokrokové prúdy. Dve, časove rozdelené časti knižky (1896—1906, 1906—1914) obsahujú samostatné kapitoly o úrovni všeobecného vzdelania, o spoločenských vedách, osobitne o novej právnej filozófii, o významnejších osobách v radoch pokrokovej inteligencie, ďalej kapitoly o revolučných pohyboch roľníkov, o robotníckom hnutí, o dennej tlači, najmä v Budapešti, o literatúre a umení a o pokrokových spolkoch. Autor začal písať knihu pred štvrťstoročím, takže v mnohých smeroch získal poznatky aj z vlastného pozorovania. Dielo by si zaslúžilo podrobnú recenziu v našej odbornej literatúre už aj preto, že sa dosť podrobne zaoberá aj s národnostnou otázkou v Uhorsku v tomto období. *Bianchi*

Alena Hájková, Boj KSČ proti přijetí zákona na ochranu republiky v roce 1923, Čs. čas. historický IX., 1961, str. 325—345.

S tematikou zákona na ochranu republiky sa v našej právnehistorickej literatúre zaoberali už dve práce (*Houser* v časopise Právník roč. 92, 1953, 499—512 a *Bianchi*, Súdna perzekúcia robotníckeho hnutia na Slovensku, SAV, Bratislava, 1955). Autorka v spomenutej štúdii dopĺňuje vhodným spôsobom tieto dve práce, lebo sa sústreďuje na udalosti, doteraz podrobnejšie neskúmané. Svoj výskum opiera o bohatý archívny materiál a dennú tlač a dáva výstižný obraz vtedajšieho politického boja okolo uzákonenia perzekučnej normy. Jej závery sú cenné aj pre dejiny robotníckeho hnutia, aj pre dijny štátu a práva. *Bianchi*

Zdeněk Konečný, Revoluční hnutí v Československu a jeho vztahy k SSSR, Praha 1960, str. 315.

Ohlas ruské revoluce roku 1905, Velké říjnové socialistické revoluce a budování socialismu v Sovětském svazu v řadách dělnické třídy Československa představuje významnou kapitolu dějin našeho revolučního dělnického hnutí. Proto i práce Zdeňka Konečného, zabývající se touto tematikou na podkladě materiálu z Moravy a ze Slezska, je cenným příspěvkem k dějinám dělnického hnutí. V úvodních třech kapitolách je podán přehled česko-ruských a česko-sovětských vztahů, dokumentující „rusofilství" českého lidu, jednak v období před Velkou říjnovou socialistickou revolucí a jednak po Říjnové revolucí v období předmnichovské republiky. Následuje pak obsáhlá dokumentární část, obsahující zdařilý výběr dosud neuveřejněných archiválií ze státního archivu v Brně a Opavě a zachycující mimo jiné dosud málo známé projevy s. Gottwalda, Zápotockého, Šmerala atd. *Houser*

Jan Jończyk, Ochrona pracy kobiet i młodocianych w polskim przemyśle w latach 1818—1939, Warszawa 1961, str. 367.

Vykořisťování levných pracovních sil žen a mladistvých je průvodním zjevem kapitalistické ekonomiky. Jónczykova práce odhaluje jeho charakteristické rysy ve vývoji polského průmyslu mezi oběma válkami v letech 1918 až 1939. Průkaznost díla se zvyšuje použitím bohatého pramenného materiálu, archivního i statistického, a zejména využitím zpráv živnostenské inspekce, které dávají, byť jen částečně, nahlédnout, jaká byla praxe kapitalistických podniků. Zákonodárství na ochranu pracujících žen a mladistvých vyvíjelo se v Polsku, stejně jako u nás, s poměrně pokrokovou orientací v prvních poválečných letech, avšak hospodářská krize na začátku třicátých let znamenala jeho stagnaci a dokonce i zpětný kurs. Také v Polsku projevila se v tomto úseku úpravy pracovních poměrů výrazná diskrepance mezi stavem buržoazního práva a jeho aplikací v praxi. Monografie patří ke studiím, které seriózním způsobem na podkladě obsáhlého pramenného materiálu boří iluze o buržoazním tzv. sociálním zákonodárství, jež umělým způsobem vytvářeli buržoazní „sociální politici" a reformisté v řadách dělnické třídy. Práce může býti v budoucnu východiskem pro srovnávací studie vývoje buržoazního tzv. ochranného zákonodárství v různých evropských zemích.
Houser

C. H. Pritchett, The American Constitution, New York, Toronto, London 1959, McGraw-Hill Series in Political Science, 733. A. T. Massom - W. M. Beanney, American Constitutional Law New Jersey 1960.

Jeden z hlavních záměrů, na které se americká státoprávní literatura v posledních letech soustřeďuje, záleží ve snaze právně zdůvodnit a rehabilitovat neústavní zvraty ve vzájemném postavení jednotlivých složek státního mechanismu USA, k nimž dochází ve stále se zesilující míře od počátku 20. století. Pritchett je bezvýhradným stoupencem právního pragmatismu, a z tohoto hlediska také přistupuje ke zkoumání americké ústavy. Znění jednotlivých článků ústavy pro něho, jako pro pragmatistu, téměř nic neznamená, rozhoduje pouze to, jak ústava působí v praxi; jen touto ústavou (operative charter) má podle něho smysl se zabývat.

Nejobsáhlejší část práce je věnována vzrůstu moci presidenta, který v rozporu se zněním ústavy USA i jednotlivých států si osobuje pravomoci náležející kongresu a státním zákonodárným sborům, respektive státním exekutivám. Autor tuto skutečnost nijak nezastírá. Otevřeně v historickém sledu ukazuje, jak s pomocí jakých prostředků vzrůst presidentské moci probíhal. Podrobně rozebírá zákonodárný proces, v němž se moc presidenta projevuje nejzřetelněji. Podle autora jsou hlavními nástroji presidentovy zákonodárné činnosti tzv. „kapesní veto" (pocket veto) a faktická zákonodárná iniciativa. Veto, které ústava výslovně upravuje jako relativní, stalo se během vývoje (jak autor přesvědčivě dokumentuje) vetem absolutním, neboť v současné době již neexistují případy, kdy by se Kongresu podařilo presidentovo veto zvrátit. Dále je rozhodující i ta skutečnost, že president používá veta v nesrovnatelně větším počtu případů, než tomu bylo dříve. Autor rovněž správně charakterizuje presidentova poselství Kongresu jako skutečné návrhy zákonů. Samotné normativní činnosti presidenta však věnuje poměrně málo místa, zejména nedoceňuje význam delegovaného zákonodárství. Když však charakterizuje vzájemné vztahy nejvyšších orgánů státní moci, mluví nezakrytě o podřízeném postavení Kongresu a Nejvyššího soudu, jehož pragmatický výklad ústavy označuje za nejvhodnější prostředek, který umožňuje rozšiřování presidentské moci. V rozporu se zněním ústavy pokládá na základě praxe i oblast mezinárodní politiky za výlučnou doménu presidenta. Argumenty, kterých autor používá k ospravedlnění těchto skutečností, se opírají o jednu z nejzákladnějších, ale zároveň též nejvulgárnějších pouček pragmatismu — teorii účelnosti, s jejíž pomocí zdůvodňuje i potlačování demokratických občanských práv a svobod.

Pro právní historiky má Pritchettova práce význam především v tom, že obsahuje množství pramenného materiálu o etapách rozvoje presidentské moci, kterými jsou období první světové války, krizové období Rooseveltova New Dealu, období druhé světové války a po něm následující současné období poválečné. Teoretická báze, na níž je práce založena, je ovšem nepřijatelná. Svědčí však o tom, že neústavní vzrůst presidentské moci, a s tím související centralizace, která je v práci rovněž zdůvodňována, pokročily tak daleko, že již pro americkou buržoazní právní vědu není dále možné tyto jevy zakrývat a je nyní nucena je otevřeně doznat. Tato skutečnost znamená podstatný rozdíl ve srovnání s literaturou dřívější. Stejným tématem se zabývá i práce A. T. Masona a W. M. Beaneye. Jestliže Pritchett pojímá problematiku „operative charter" šíře, a to i z politických, ekonomických a filosofických aspektů, má dílo uvedených autorů charakter výlučně právní. Částečná odlišnost je i v přístupu k věci. Autoři nevytyčují otázku

neústavního vzrůstu presidentské moci jako základní a určující, ale chápou ji jako důsledek celkového centralizačního procesu. Základním nedostatkem této práce je (nehledě již k pragmatické právní koncepci, na níž je rovněž založena), že se autoři ve svém výkladu centralizace státní moci zřejmě záměrně zabývají pouze její jednou stránkou, a to přesunem pravomocí ze států na federaci, a téměř opomíjejí stránku druhou, tj. přechod pravomocí z místních (obecních, municipalitních) orgánů na orgány států, což znamená likvidaci posledních zbytků demokratické samosprávy.

Blahož

Karsai Elek, A berchtesgadeni sasfészektől a berlini bunkering (Od orlieho hniezda v Berchtesgadene po berlinsky bunker), II. vydanie Budapest 1962, strán 628 a 64 strán obrázkovej prílohy.

Už titul knížky prezrádza, že ide o dejiny druhej svetovej vojny. Autor sa podujal celkom novou metódou napísať populárne dielo o hrôzach fašizmu a o politických udalostiach, ktoré postupne viedli k porážke fašistických armád r. 1945. Používá veľmi pútavým spôsobom zoradenú faktografiu z dokumentov, z dennej tlače a spriada ich svojím vlastným textom a vysvetlivkami. Bohaté ilustrácie (vyše 150 fotografií), početné mapy, časový a menný register robia z diela aj vhodnú príručku pre orientáciu v spleti svetových udalostí rokov 1938—1945. Osobitne si treba cenit svedomitý prístup k archívnemu a inému dokumentačnému materiálu, ktorý nenecháva čitateľa v pochybnostiach o pravdivosti autorových záverov.

Bianchi

Vilém Prečan, Nad příspěvkem k dějinám retribuce na Slovensku, ČSČH č. 1, 1962, str. 40—48.

Literatura zabývající se retribucí není četná. Významné místo v ní zaujímá práce Igora Daxnera „Ľudáctvo pred Národným súdom 1945—1947", na niž Prečanův článek reaguje. Autor v úvodu poukazuje na aktuálnost problematiky týkající se luďáctví a slovenského fašismu jako současné ideologie té části luďácké emigrace, které se před spravedlivým potrestáním podařilo uprchnout na západ (Ďurčanský aj.). V dalším jednak upozorňuje na průběh hlavních procesů s čelnými představiteli Slovenského státu Tisem, Tukou, Ďurčanským, Machem, Kubalou, Starinským, Ambrou, Šmigovským a dalšími, jednak podtrhuje Daxnerův správný přístup k látce. U Daxnera vyzvedá Prečan zejména to, že zkoumal retribuci třídně a dokázal odhalit její protiburžoazní charakter. Dále oceňuje, že v kapitole II. a IV. ukázal co vše lze ze soudních spisů pro historika vytěžit. Zdůrazňuje, že se dosud tohoto druhu historických pramenů při zkoumání nejnovějších dějin použilo málo a má-li být jednou otázka národní očisty zpracována důkladně, není možno soudní archivy opomenout. Kritizuje však Daxnera za to, že při hodnocení pramenů nepostupoval vždy důsledně a zejména vyvrací jeho názor, že historický průzkum nemůže jednou odhalit mezery v ukončených procesech. Prečan si rovněž všímá průběhu očisty na celém území Slovenska. Vyzvedá, že jak zákaz a likvidace fašistických politických stran a organizací (vyjma likvidace Hlinkovy strany a organizací s ní souvisejících), tak stíhání zrádců a

kolaborantů a stejně i očista státního aparátu a kulturních institucí neproběhly zde důsledně. Ve srovnání s českými zeměmi byla retribuce na Slovensku více sabotována, což způsobila tamní specifická situace. Luďácký klérofašismus měl na Slovensku velmi silné kořeny a byl pro slovenskou buržoazii jedinou nadějí na udržení jejího panství. V Čechách a na Moravě mohla proběhnout retribuce přísněji, i když samotné srovnání výsledků činnosti Národního soudu v Praze a v Bratislavě by mohlo vést k opačnému úsudku. V závěru poukazuje Prečan na širší vnitropolitické souvislosti, kterými je nutno se zabývat, máme-li správně hodnotit slovenskou očistu.

Zaorálek

Stanislav Matoušek, Slovenské národní orgány do Ústavy 9. mája. Nakladatelstvi SAV Bratislava 1960, str. 320.

Autor této knihy vybral šťastné téma své práce. Otázka Slovenska a soubor politických a právních problémů spjatých s bojem o formu jeho začlenění do nového československého státu po roce 1945 dává vědecké práci velmi mnoho námětů a je oblastí, jejímuž detailnějšímu průzkumu se zatím nikdo nevěnoval. Úkol byl však zároveň velmi náročný, neboť zde bylo nutno spojit práci historika s prací odborníka v otázkách státního práva. Autorovi se mnohem lépe dařilo na poli druhém, které je jeho vlastní doménou. Kapitoly, které jsou opřeny o konkrétní materiál právních předpisů, jsou dokladem toho, že autor si věděl lépe rady s rozborem jednotlivých norem než s výkladem jejich vztahů navzájem a jejich vztahů k politickému a státnímu životu. A tak jsou jeho největším úspěchem kapitoly, věnované slovenským národním orgánům v Slovenském národním povstání (kap. IV.), v období košickém (kap. V.) a hlavně kapitoly VII. a VIII., které se pohybují plně na poli platných právních předpisů československého státu v období 1945—1948. V nich autor shromáždil množství cenného materiálu, i když by celkovému historickému pohledu na tuto problematiku jistě více pomohlo pevnější spětí s předcházející VI. kapitolou, věnovanou historickému výkladu vývoje Slovenska v období 1945—1948. Matouškova práce přinesla jistě hodně nového a mnoho podnětů pro další práci. Je však třeba se zmínit ještě o jedné otázce. Má nedostatek typický pro mnohé publikace naší doby: příliš dlouhé kapitoly věnované obecným, teoretickým výkladům, které však velmi často zůstávají jen na povrchu věci. Nebylo přece nutné předesílat pojednání o slovenských národních orgánech skoro padesátistránkovou kapitolu o marxisticko-leninském řešení národnostní otázky, když tato problematika byla už zpracována na mnoha jiných místech lépe a stručněji. Určité nedostatky se dají najít i v rozsahu zpracované literatury (autor neuvádí např. Dérerovu práci „Košický vládní program a nová ústava") a vytknout by se dalo i to, že v seznamu literatury nerozeznává mezi literaturou a prameny.

Doležal

Vilém Prečan, Slovenský katolicizmus pred Februárom 1948, Osveta Bratislava, 1961, strán 274, obrazových príloh 36 strán.

Kniha mladého autora, historika, v populárnom vydaní sa zdá na prvý pohľad len ateistickou literatúrou, písanou pútavým a ľahkoprístupným štýlom, s presvedčivou argumentáciou a s dôkladnou heuristikou. Pre právneho historika má

však osobitný význam, lebo výstižne vykresľuje pomer cirkvi a štátu nielen za fašistického slovenského štátu, ale dáva nahliadnuť aj do intímneho zákútia vzťahu katolíckej cirkvi k našej ľudovodemokratickej republike po oslobodení. Naviac je tu veľmi zaujímavým spôsobom dokumentárne zobrazený pokus reakcie o omilostenie Tisu. Prekvapuje najmä schopnosť autora orientovať sa v neprehľadnom množstve archívneho materiálu najrôznejších fondov.

Bianchi

Heinrich Felix Schmid
14. VIII. 1896 — 6. II. 1963

Vídeňský profesor dějin střední a jihovýchodní Evropy H. F. Schmid, od r. 1960 president *Comité international des sciences historiques*, zanechává svým nenadálým odchodem v řadách pracovníků historické slavistiky mezeru, která dlouho nebude asi vyplněna. Původem zpod Berlína, studoval na lipské a berlínské universitě, mezi válkami působil jako profesor slovanské filologie ve Štýrském Hradci a po válce od r. 1948 jako profesor slovanských dějin ve Vídni. Vzděláním ojediněle rovnou měrou jazykovědec a právní historik upínal svůj zájem postupně stále více k historii, aby zde srovnávací metodou vytvořil některá díla trvalé hodnoty. V hojných recensích podrobně zpravoval západní veřejnost o slovanské historiografii starší doby. Přitom všechna jeho práce se vyznačuje klidnou objektivitou, hodně vzácnou v době před druhou světovou válkou. Tak vědecké dílo prof. Schmida nejenom přináší vynikající výsledky, jimiž vyplnil řadu bílých míst našich znalostí slovanské minulosti, nýbrž představuje i kus neokázalé lidské poctivosti a hrdinství všedního dne. Příznačně pykal jeho původce po anšlusu za svůj postoj zbavením universitní stolice. Dnešní právní historie mu zvláště vděčí za včlenění *Association internationale d'histoire du droit et des institutions* do řečené vrcholné organisace historiků, jejímž byl presidentem.

Už první Schmidova monografie *Die Nomokanonsübersetzung des Methodius*, Leipzig 1922, přinesla po některých předchozích dílčích důkazech ruské vědy plný důkaz moravského původu této důležité právní památky. V práci *Burgbezirksverfassung bei den slawischen Völkern in ihrer Bedeutung für die Geschichte ihrer Siedlung und ihrer staatlichen Organisation*, Jahrbücher f. Kultur u. Gesch. d. Slawen, N. F. II/2, Breslau 1926, vyložil základy župní organisace u Slovanů a jejího pozdějšího vývoje v územích poněmčených a na Balkáně a zániku u Čechů a Poláků. Vrcholem Schmidovy práce jsou studie o církevní organisaci u západních Slovanů, *Das Recht der Gründung und Ausstattung von Kirchen im kolonialen Teile der Magdeburger Kirchenprovinz während des Mittelalters*. Zeitschr. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch.-kan. Abt. a solo Weimar 1924 a třináctisetstránkové *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*, tamtéž 1926—31 a solo Weimar 1938. Zde ukázal, že na rozdíl od západní Evropy ve slovanských zemích nepředstavoval desátek skutečnou desetinu výnosu zemědělské produkce, nýbrž byl různě fixován, nebyl později převeden lenní formou na světskou vrchnost, šlechta byla od něho osvobozena a podíl místního faráře určovala libovolně vrchnost — zejména v Čechách, v Polsku bylo postavení církve pevnější; Polabí se později přichýlilo k západnímu vzoru. Ve studii *Die sozialgeschichtliche Erforschung der mittelalterlichen deutschrechtlichen Siedlung auf polnischem Boden*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschafts-

geschichte 20, Leipzig 1928 a v kratší, syntéticky napsané práci *Das deutsche Recht in Polen*, sborník Deutschland und Polen, München-Berlin 1933, poukázal Schmid, že tzv. německé právo je výrazem hospodářsko-společenského vývoje, který byl vlastní všem evropským zemím. Po druhé světové válce se vedle úvah o evropské politice a rozboru západoslovanských edic pramenů a problematiky dalmátských měst vrátil k otázkám velkomoravským a v článku *La legislazione byzantina e la pratica giudiziaria occidentale nel più antico codice slavo*, Atii del congresso internazionale di diritto romano e di storia del diritto, Verona 1948, se snaží prokázat slovansko-pannonský původ Zákona sudného ljudem; v přednášce ve vídeňské akademii, kterou proslovil 4. dubna 1962 (Deutsche Literaturzeitung 83, 1139—40), však tuto thesi opustil a přiklonil se k názoru o původu velkomoravském.

Vladimír Procházka

III. československo-maďarská právnehistorická konferencia

V dňoch 25.—26. októbra r. 1962 konala sa v Budapešti III. konferencia československých a maďarských právnych historikov. Konferenciu usporiadali Odbor pre dejiny štátu a práva Sväzu maďarských právnikov a Maďarská historická spoločnosť. Na konferencii sa zúčastnili právni historikovia v univerzít v Budapešti, v Segedíne a Pécsi, niektorí pracovníci Historického ústavu MTA, prof. dr. Karol Rebro a dr. Leonard Bianchi z Kabinetu právnych vied SAV a doc. dr. Martin Vietor z PF UK, ako i pozvaní hostia z rôznych vedeckých pracovísk Maďarska.

Na programe prvého dňa bol referát prof. dr. K. Rebru „O vlastníckych pomeroch poddanských usadlostí v druhej polovici XVIII. st." K problematike sa vyjadrili koreferenti, a to prof. dr. Sarlós Márton, referátom „Vlastnícke pomery urbárskej usadlosti v prvej polovici XIX. st.; odškodnenie statkárov a stanovisko Széchenyi Istvána", a dr. Varga János C.Sc. referátom „K otázke vlastníctva usadlosti". Starostlivo vypracované referáty a nasledujúca diskusia objasnili faktické postavenie poddaných — najmä slovenských poddaných — po urbariálnej reforme Márie Terézie, odraz politiky maďarských veľkostatkárov v legislatívnych opatreniach reformného obdobia. V zásadnej otázke povahy právneho pomeru poddaného k usadlosti, vyjasnili sa stanoviská referentov, vyhranili sa rozdielne názory, ktoré ešte čakajú na uspokojivé riešenie, pričom sa ujednotili názory v tom smere, že v predrevolučnom období nemožno hovoriť o vlastníckom práve roľníka k pôde.

Druhý deň odznel hlavný referát prof. dr. Csizmadia Andora na tému „Otázky slobody svedomia a rovnoprávnosti cirkví za dualizmu v Uhorsku". Ako koreferenti prednášali: Dr. L. Bianchi C.Sc. na tému „Úprava zhromažďovacieho práva za dualizmu", a Dr. Pecze Ferenc, C.Sc. na tému „Úprava spolčovacieho práva za dualizmu s osobitným zreteľom na národnostné a robotnícke spolky". Referáty a koreferáty vypracované na podklade dosiaľ nezverejneného archívneho materiálu prinášali mnoho nového k posúdeniu procesu začlenenia cirkevných organizácií, menovite katolíckej cirkvi do štátneho mechanizmu uhorského buržoázneho štátu, a k spoznaniu reálneho obsahu slobody svedomia v Uhorsku. Koreferáty objasnili faktické možnosti výkonu spolčovacieho a zhromažďovacieho práva za dualizmu v Uhorsku. Demonštrovali praktizované formy zákrokov výkonných orgánov, orgánov štátnej správy, v záujme obmedzenia činnosti národnostných a robotníckych spolkov a paralelného podporovania maďarizačných a protirobotníckych organizácií. Aj po týchto referátoch sa rozprúdila plodná diskusia, na ktorej sa zúčastnili i niektorí pracovníci Historického ústavu Maďarskej akademie vied a ktorá znova ukázala dôležitosť čo najužšej spolupráce vedeckých pracovníkov všeobecnej a právnej historie.

Druhý deň odznela mimo programu aj prednáška prof. dr. Zdzisława Kaczmarczyka, vedúceho Katedry dejín štátu a práva Právnickej fakulty univerzity v Poznani, na tému „Právnehistorické vzťahy vzniku a vývoja poľských miest". Prof. Kaczmarczyk dokazuje, že vznik poľských miest a formovanie meštiactva v Poľsku sa neviaže výlučne na tzv. nemecké právne vzory, ale je výsledkom hodne skoršieho procesu (začatého aspoň v IX. st.), ktorý sa za analogických podmienok odohral v stredoveku v celej Európe. Prednáška jasne odhaľuje revanšistické tendencie a falšovania západonemeckých historikov.

Dvojdenná konferencia utužila už tradičné súdružské vzťahy československých a maďarských právnych historikov. Pomohla riešiť niektoré obojstranne aktuálne otázky a prispela k vytváraniu jednotného, marxistického názoru na prejednané problémy, s ktorými sa tak naši, ako aj maďarskí právni historikovia stretávajú pri práci na syntetických dielach z oblasti dejín štátu a práva ČSSR a Maďarska.

Po konferencii sa dojednalo, že ďalšie stretnutie sa uskutoční v r. 1976 v Bratislave, na ktorom sa prediskutujú aj niektoré aktuálne otázky z najnovších dejín štátu a práva ČSSR a ľudovodemokratického Maďarska.

M. Vietor

Kronika

Období 1961—1962 v právněhistorické práci bylo ve znamení především zrychlených příprav kolektivního díla Dějiny státu a práva v Československu za kapitalismu, zejména za předmnichovské republiky, kterého se zúčastní většina českých a slovenských právních historiků. Před vánoci 1961 byla v Bratislavě uspořádána porada užšího pracovního kolektivu s přizvanými odborníky o konceptu thesí díla, která přinesla cenné podněty jak pro celkovou koncepci, tak i pro zpracování některých otázek detailních.[1] — Členové užšího pracovního kolektivu se několikrát sešli na redakčních poradách. V polovině roku 1962 byly pak již úplně hotovy these celého díla a připraveny k širší diskusi.

Kromě tohoto hlavního úkolu právněhistorického bádání pokračovala plynule práce i na ostatních plánovaných thematech. Prohlubovala a rozšiřovala se i spolupráce s jinými obory historického bádání. Právní historikové se zúčastnili řady konferencí a porad, pořádaných různými instituty.

Mezinárodní styky zůstaly i v uplynulém období živé a byly to tentokráte zejména styky s vědou polskou, které velmi podpořily již dříve osvědčenou vzájemnou spolupráci. Návštěvy polských právních historiků v Praze přinesly již tradiční přednášky a diskuse. Profesor Jagielonské university v Krakově Adam *Vetulani* přednesl v květnu při své krátké návštěvě v Praze přednášku Program a funkce universitní právní vědy podle záměrů polského krále Kazimíra Velikého, ve které navázal na probíhající již přípravy polských vědců k oslavám 600. výročí založení krakovské university.

Oficiálním hostem ministerstva školství byl profesor university A. Mickiewicza v Poznani a poslanec polského sejmu Zdisław *Kaczmarczyk*, který přednášel jednak na thema Počátky měst a městského práva v Jugoslávii, navázav tak na své nedávné výzkumy při studijním pobytu v Jugoslávii,[2] jednak pro širší okruh zájemců přednesl referát Parlamentní praxe polského sejmu. — Kromě těchto hostů navštívil Prahu i Dr. *Grodziski* z krakovské university. — Přátelské styky s našimi právními historiky obnovil při své opětné návštěvě Prahy významný sovětský historik G. E. *Sančuk*. — Z Německé demokratické republiky přijeli pracovníci Monumenta Germaniae Historica dr. W. *Fritz* a K. *Bender*. Všichni zahraniční návštěvníci se živě zajímali o naši právní historii, její organisaci, pracovní themata a výsledky.

Prof. dr. V. *Vaněček* se zúčastnil v květnu 1962 zasedání Společnosti Jeana Bodina v Bruselu, které bylo spojeno i s obvyklým zasedáním Mezinárodní komise pro dějiny stavovských shromáždění. Při této příležitosti přednesl referát Stavovská shromáždění za povstání stavů v letech 1618—1620 v zemích české

[1] Historický časopis 10 (1962), 324.

[2] O obou přednáškách prof. Vetulaniho i Kaczmarczyka společný referát v Právníku 1962, 714—716.

koruny a ve své funkci vicepresidenta Komise předsedal jednomu dnu shromáždění. Při příležitosti tohoto kongresu se sešlo i byro Mezinárodní asociace pro dějiny práva a institucí a projednalo program Asociace pro příští léta.[3]

Slovenští pracovníci pokračují ve svých výzkumech v maďarských archivech. V minulém roce navštívil Budapešť doc. dr. M. *Vietor*. Mezinárodních kongresů orientalistických se zúčastnil pracovník Orientálního ústavu ČSAV doc. dr. J. *Klima*.

Byly zahájeny přípravy k oslavám 500. výročí mírových návrhů krále Jiřího z Poděbrad, které bylo zařazeno do světových kulturních výročí UNESCO. Součástí této akce je i v tomto sborníku publikovaný text památky podle dosud nevydaného rukopisu. Byla ustavena Komise pro přípravu jubilejních oslav, jejímž předsedou je prof. dr. V. Vaněček, a tajemníkem dr. K. Malý.

Dne 15. října 1962 se sešel na právnické fakultě Karlovy university v Praze aktiv právních historiků, kterého se zúčastnili zástupci všech právněhistorických pracovišť. Aktiv se zabýval dalšími směry rozvoje právněhistorické práce a její organisační základnou. Hlavní referáty přednesli vedoucí hlavních středisek vědecké práce v oboru dějin státu a práva, akademik Vladimír Procházka, člen-korespondent prof. dr. Václav Vaněček a doc. dr. Martin Vietor. Ze živé diskuse, které se zúčastnili všichni přítomní, vzešel značný počet námětů pro zaměření různých úseků právněhistorického bádání i pro jeho organisační zajištění. Aktiv se v závěru své práce usnesl na resoluci, ve které jsou obsaženy zásady příštího rozvoje práce, jejíž plné znění zde otiskujeme:

Resoluce z aktivu čs. právních historiků 1962

Českoslovenští pracovníci z oboru dějin státu a práva, shromáždění na aktivu konaném dne 15. října 1962 v Praze, vědomi si svých povinností ve společnosti přistupující k budování základů komunismu v Československu, pojednali o naléhavých současných i perspektivních úkolech a jiných otázkách svého vědního oboru a v souvislosti s výsledky svých zasedání v letech předchozích, navazujíce na práci již vykonanou a přihlížejíce k požadavkům, jež na ně vznáší socialistická kulturní revoluce, rozmach vědních oborů blízce příbuzných a zejména cíle vytčené v současném dokumentu „O výhledech dalšího rozvoje naší socialistické společnosti", učinili tato usnesení:

1. Studium dějin politických a právních institucí a politických a právních ideologií má významné místo v *socialistické kulturní revoluci*. Proto je třeba rozvíjet je po linice základního vědeckého výzkumu jak v rámci ČSAV, tak na vysokých školách a dbát o správné využití jeho výsledků v komunistické výchově občanů našeho státu i v politickovýchovné práci na školách všech stupňů, zvláště pak na právnických fakultách, i v široké činnosti popularizační.

2. Ve vědeckých stycích mezinárodních má právní historie významné úkoly jednak v boji proti revanšismu a antikomunismu, jednak v kulturní ofensivě států socialistického tábora, jednak ve všeobecné spolupráci *socialistických zemí na poli vědy*. Ve všech těchto směrech je nutno *mezinárodní styky* naší právní historie dále prohlubovat a rozšiřovat.

3. Předním úkolem naší právní historie v současné době je, soustředit síly na dokončení *kolektivního díla* „Dějiny státu a práva v Československu za kapita-

[3] Věstník ČSAV, 71 (1962), 602—605.

lismu". Souběžně s tím je nutno připravit podmínky, aby po dokončení tohoto díla bylo možno přikročit ke zpracování *dalších úkolů*. Vedle klíčových problémů ze všech období vývoje státu a práva šlo by především o kolektivní zpracování vývoje státu a práva v Československu v období 1945—1960.

4. Publikační a *ediční činnost* na úseku právních dějin je třeba uskutečňovat v souladu s plány vědecké práce jednotlivých pracovišť, s nezbytnostmi vysokoškolské výuky a s potřebami popularizace vědy, a to za rozhodující účasti právních historiků samých. Aktuálnost nelze přitom posuzovat jen podle časové vzdálenosti tematiky od doby současné. V souvislosti s tím je třeba připravit v souladu s plány vědeckovýzkumných úkolů *výhledový plán* právněhistorických publikací v časopisech a edicích ČSAV, Karlovy university a v obdobných orgánech slovenských.

5. V další právněhistorické práci je třeba bezpodmínečně dále rozvinout úzkou *spolupráci* s pracovišti obecné historie, seznamovat soustavně historiky s plány právněhistorického výzkumu a zajistit úzký kontakt i v publikační činnosti. Všestranně je třeba zvýšit informovanost všech orgánů, pověřených péčí o rozvoj právněhistorické práce, o cílech a úkolech právní historie a o rozvoji na tomto úseku.

6. Právněhistorická práce potřebuje naléhavě *nové vědecké kádry*. Je třeba je soustavně vychovávat a urychleně vytvářet podmínky pro jejich zařazení na pracovní úseky, které toho nejvíce potřebují, zvláště na dějiny státu a práva po roce 1945 v Československu i v ostatních zemích socialistického tábora a na problematiku tzv. vývojových zemí.

7. Od roku 1955 náleží zajišťování rozvoje základního vědeckého výzkumu i na úseku právní historie Ústavu státu a práva ČSAV. Je třeba uvažovat o *zdokonalení sítě* právněhistorických *pracovišť* zřízením celostátního pracovního a koordinačního *střediska pro právní historii* ve smyslu zásady soustředění vědeckých sil pracujících na problematice právní historie dosud rozptýleně.

Právněhistorické pracoviště v rámci ČSAV mělo by obsahovat tři oddělení: 1. pro dějiny státu a práva v Československu; 2. pro dějiny státu a práva SSSR a ostatních zemí tábora socialismu; 3. pro dějiny státu a práva tzv. vývojových zemí.

8. Aktiv pracovníků z oboru dějin státu a práva doporučuje, aby vedoucí právněhistorických pracovišť *seznámili* s touto resolucí a s ostatními výsledky jednání aktivu všechny orgány, rozhodující o dalším rozvoji právní historie i právní vědy u nás vůbec. Doporučují dále, aby po dobrých dosavadních zkušenostech se svoláváním aktivů právních historiků bylo plánováno svolání dalšího aktivu k projednání aktuálních problémů právní historie na první polovinu roku 1963.

Jiří Kejř

Obsah

Články

Martin Vietor, Vojenská diktatúra na slovenskom území okupovanom horthyovským Maďarskom (november—december 1938) 5
Josef Blahož, Rooseveltův Nový úděl a státní zřízení USA 51
Valentin Urfus, Český státoprávní program a české dělnické hnutí v období vzniku první dělnické strany v Čechách 97
Jaroslav Houser, Fašistická „sociální" politika v době okupace . . . 113
— Útoky předúnorové reakce na znárodnění 129
Zdeněk Madar, Vznik státního socialistického vlastnictví a vývoj organizace průmyslu v Německé demokratické republice od roku 1945 do roku 1957 145
Vladimír Procházka, Typy poddanských nemovitostí v labské kotlině v 16. a 17. století 169
Zdeněk Kryštůfek, Bartolus de Saxoferrato 201
Václav Vaněček, Souvislost Velké Moravy se slovanským svazem Samovým? 211
— Franské pomezní marky a jejich českomoravské sousedství v 9. století 229

Materiály

Jiří Kejř, Mírový projekt krále Jiřího z Poděbrad 249
Jaroslav Pošvář, Brněnské právo viničné 273

Aktuální glosy

Karel Malý, Problémy právní historie v SSSR 285

Diskuse

Husitská ideologie a problémy jejího studia (Jiří Kejř) 289
Deset poznámek ke Ganevovu výkladu krátké redakce Zakona sudného ljudem (Vladimír Procházka) 302

Recense

T'ung-tsu Ch'ü, Law and Society in Traditional China (Timoteus Pokora). 318
E. Volterra, Istituzioni di diritto privato romano — M. N. Andreev, Rimsko častno pravo (Milan Bartošek) 321

Václav Vaněček, Dějiny státu a práva v Československu (Martin Vietor) . 325
Karel Malý, K českému trestnímu právu 15.—16. století (Václav Vaněček) 328
Jaroslav Houser, Dětská práce a její právní úprava v našich zemích za kapitalismu (František Mestitz) 330
Gerhard Brehme, Die sogenannte Sozialisierungsgesetzgebung der Weimarer Republik (Jaroslav Houser) 334
Uwe-Jens Heuer, Allgemeines Landrecht und Klassenkapf (Karel Litsch) 336
Jiří Klabouch, Manželství a rodina v minulosti (Jiří Kejř) 339

Z nové literatury

Zprávy

Heinrich Felix Schmid
14. VIII. 1896—6. II. 1963 373
III. československo-maďarská právnehistorická konferencia (M. Vietor) . 375
Kronika (Jiří Kejř) 377
Resoluce z aktivu čs. právních historiků 1962 378



Právněhistorické studie
9

Martin Vietor, Josef Blahož, Valentin Urfus,
Jaroslav Houser, Zdeněk Madar, Vladimir Procházka, Zdeněk Kryštůfek,
Václav Vaněček, Jiří Kejř, Jaroslav Pošvář

Vydalo
Nakladatelství Československé akademie věd
Praha 1963

Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktor publikace dr. Martin Quotidian
Graficky upravil Jaroslav Hrubý

Vydání 1. — 384 stran.
Vytiskl Mír 3/31, Praha 2, Václavská 12
31,43 AA, 31,87 VA — D-02*30160
Náklad 500 výtisků — 02/63 — 7131
21-141-63

Cena brožovaného výtisku 32 Kčs
63/I-9